

TITUS LIVIUS

De la fundarea Romei

II

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

„... Manlius a răspuns că el știe prea bine că Cornelius Cos-
sus a fost numit dictator de pat-
ricieni într-adins împotriva sa și
a plebei romane... Însuși dicta-
torul mărturisește că el va fi oc-
rotitorul cămătarilor, împotriva
intereselor plebei. Mai mult, dic-
tatorul, temându-se de încrede-
rea și de dragostea nutrită de
mulțime față de M. Manlius, cau-
tă să-i facă de petrecanie, adu-
cându-i grave învinuiri:

«Pe tine și pe voi, senatori,
spuse Manlius, vă supără faptul
că gloatele stau strâns în jurul
meu? De ce nu căutați să le cîș-
tigați de partea voastră prin bi-
nefaceri! Haideți, scoateți-i din
închisori pe concetățenii voștri și
faceți să nu mai fie osîndiți și
transformați în sclavi! Pentru ce
nu le aduceți o mîngîiere, scă-
nu le aduceți de necazuri, dîndu-le din
prisosul veniturilor voastre? Dar
pentru care pricină credeți voi
că vă îndemn eu să faceți aceas-
ta? Haideți, hotărîți o sumă oare-
care și scădeți din datoriile dobîn-
zile care vi s-au plătit, și atunci
gloata strînsă în jurul meu nu
va fi mai numeroasă ca în jurul
altuia...»

Cartea VI, cap. XV.

TITUS LIVIUS

DE LA FUNDAREA ROMEI

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

TITUS LIVIUS
DE LA FUNDAREA ROMEI
II

TITI LIVII PATAVINI

AB URBE CONDITA
LIBRI

TITUS LIVIUS

DE LA FUNDAREA
ROMEI

II

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

București — 1959

Traducere și note de:

Paul H. Popescu

CARTEA VI

I Am expus în primele cinci cărți istoria romanilor¹, începînd de la întemeierea Romei și pînă la cucerirea ei de către galli, arătînd mai întîi evenimentele din perioada regalității și apoi după izgonirea regilor, pe acelea din timpul consulilor, și pe cele petrecute sub dictatori, decemviri și tribunii militari cu putere consulară, precum și războaiele din afară, cît și răscoalele dinăuntru; aceste evenimente, pe de o parte, sînt pierdute în negura timpurilor, întocmai ca niște lucruri care sînt privite de la o mare depărtare, iar pe de altă parte, scrierile, singurul martor și paznic al faptelor păstrate cu credință în amintire pentru aceleași vremuri, au fost și neînsemnate și puține la număr. Alt motiv pentru care aceste dovezi nu s-au păstrat e că, deși unele evenimente erau pomenite în *Insemnările pontificilor* și în alte acte oficiale și particulare, cele mai multe din ele s-au pierdut cu prilejul arderii Romei de către galli². O dată însă cu reîntemeierea Romei, reînviată mai mîndră și mai puternică decît oricînd, evenimentele întîmplăte în timp de pace și de război vor fi arătate mai limpezi și mai sigure. De altfel, puterea orașului și-a găsit reazem în aceeași căpetenie cu ajutorul căreia a izbutit să scape de urgie și să se ridice, și anume Marcus Furius Camillus³. Romanii n-au încuviințat ca el să iasă din dictatură înainte de scurgerea întregului an; tot vrerea poporului a fost să nu se încredințeze ținerea alegerilor pentru anul următor aceluiași tribuni militari, sub magistratura cărora Roma fusese cucerită de galli: de aceea s-a recurs din nou la interregnum⁴.

În timp ce cetățenii lucrau cu zel și hărnicie la reface-rea cât mai repede a orașului, îndată după expirarea funcției sale, Quintus Fabius e dat în judecată de către tribunul plebei C. Marcius, aducându-i învinuirea că luptase cu arma în mână împotriva gallilor, în pofida dreptului ginților, cu prilejul trimiterii sale ca împuternicit la acest popor pentru a mijloci pacea. Noroc că moartea venită la vreme l-a scăpat pe Fabius de această judecată; dar mulți erau încredințați că și-a făcut singur seama.

S-a recurs apoi la interregnum⁵. Interregele intrat în funcție a fost întâi Publius Cornelius Scipio, iar după el, Marcus Furius Camillus. Acesta din urmă proclamă ca tribuni militari cu putere consulară pe L. Valerius Publicola — pentru a doua oară —, pe L. Virginus, pe P. Cornelius, pe A. Manlius, pe L. Aemilius și pe L. Postumius.

După ce intrară în funcție, în urma încetării interregnelui, înainte de orice noii tribuni militari consultară senatul în legătură cu ceremoniile și sărbătorile religioase. Noii dregători au dat poruncă să se cerceteze cu precădere tratatele încheiate și să se publice în for, precum și legile existente (doar erau în ființă cele douăsprezece table⁶ și o sumă de legi regale⁷). Unele din acestea fuseseră aduse la cunoștința poporului. Însă cele mai multe din cele care priveau cultul religios, erau păstrate în cea mai mare taină de către pontifici, pentru a ține în chingi poporul prin teama de zei⁸. Atunci s-au început discuțiile în legătură cu fixarea zilelor religioase⁹ care trebuiau respectate, și cea dintâi a fost stabilită la optsprezece iulie, zi de două ori însemnată prin cele două înfringeri suferite de Roma (în această zi au fost uciși Fabiul la Cremera¹⁰ și tot în această zi s-a dat bătălia de la Allia¹¹ cu un sfârșit dezastruos pentru romani), denumită din pricina acestei înfringeri „ziua aliană“, când nu trebuie să se desfășoare vreo activitate, nici oficială, nici particulară. Deoarece mai înainte vreme tribunul militar Sulpicius făcuse sacrificiile sub auspicii neprielnice chiar a doua zi după idele lunii a cincea și în pofida vrerii zeilor¹² — după trei zile el scosese armata romană din Roma și pornise să înfrunte puhoiul dușman — s-a oprit să se săvârșească orice fel de slujbă religioasă chiar și a

doua zi după idele lunii a cincea; de aceea, unii analiști erau de părere că aceeași datină în ce privește opreliștea religioasă s-a păstrat și a doua zi de calende, și de none¹³.

II Dar parcă a fost un făcut: republica n-a avut parte de mai mult răgaz și tihnă, spre a chibzui cum să se ridice și reface după o urgie atît de grozavă. Pe de o parte volscii, vechii dușmani ai Romei, au ridicat armele pentru ca de-a pururi să nu mai rămînă nici urmă de nume roman; pe de altă parte, neguțătorii au adus știrea că fruntașii tuturor noroadelor etrusce au urzit războiul în dumbrava de la Voltumna¹⁴. S-a mai adăugat și o altă știre, mărind și mai mult spaima, și anume, că s-au ridicat împotriva romanilor latinii și hernicii, care, după bătălia de la lacul Regillus¹⁵, vreme de aproape un veac păstraseră neclintită credință prieteniei cu poporul roman.

Deoarece un uriaș val de primejdii amenința Roma din toate părțile și totodată ieșea în vileag că numele de roman era urît nu numai de vrășmașii cetății, ci ajunsese de ocară chiar în ochii propriilor săi aliați, poporul a hotărît să încredințeze apărarea republicii aceluiași om care o salvase de la pieire, lui M. Furius Camillus, și ca atare l-a numit dictator. Acesta, la rîndul lui, și-a luat ajutor pe C. Servilius Ahala, numindu-l comandant al cavaleriei. S-au suspendat toate judecățile¹⁶. Tot tineretul a fost înrolat sub arme. Mai mult, și contingentele celor mai vîrstnici, care mai avcau ceva vlagă în ei, au alergat sub faldurile drapelului, depunînd jurămint de credință și fiind încadrați la rîndu-le în noi centurii. În felul acesta s-a înjghebat o nouă oaste, care a fost organizată în trei armate: una care trebuia să lupte împotriva etruscilor din regiunea Veii, iar a doua, a hotărît tot dictatorul, să-și așeze tabăra chiar în fața Romei, sub comanda tribunului militar Aulus Manlius. Cea dintîi armată, cu șinta Etruria, a primit în fruntea ei pe Lucius Aemilius. A treia armată, comandată de Camillus însuși, a fost pornită în marș împotriva volscilor, pentru a lua cu asalt tabăra vrăjmașului așezată nu departe de Lanuvium (această localitate se numește azi Ad Maccium¹⁷).

După ce volscii dezlănțuiseră plini de trufie acest război, fiind încredințați că aproape întreg tineretul Romei fusese nimicित de galli, la vestea că în fruntea armatei romane se află însuși Camillus s-a stîrnit o groază atît de mare în rîndurile lor, încît s-au și retras la adăpostul întăriturilor taberii, înconjurînd-o cu grămezi de copaci răsturnați, pentru ca romanii să nu se poată apropia pînă la șanțurile lor de apărare. Cînd Camillus a observat aceasta, alese momentul cînd din întîmplare tocmai bătea vîntul cu tărie înspre vrăjmași și porunci să se dea foc întregii lemnării din fața pozițiilor lor. În felul acesta, Camillus nu numai că și-a deschis drumul către inima pozițiilor dușmane, dar, din pricina flăcărilor care luaseră proporții întinzîndu-se asupra taberii volscoilor, fumul insuportabil, pîriitul crăcilor și arborilor verzi, precum și pojarul de iad i-au îngrozit pe dușmani așa de tare, încît pentru romani a fost cu mult mai mică truda și osteneala cînd au sărit peste parapetele taberii volscoilor, decît cînd au trecut peste obstacolele mistuite de foc. Dușmanul a fost pus pe fugă și nimicit.

După luarea cu asalt a taberii dușmane, Camillus a dăruit toată prada ostașilor săi, aceasta fiind un dar cu atît mai neașteptat și mai prețuit, cu cît venea din partea unui comandant socotit foarte zgîrcit. Apoi i-a urmărit pe fugari, pustiind cu acest prilej tot ținutul volscoilor.

Astfel, după șaptezeci de ani de războaie, Camillus i-a supus, în sfîrșit, aducîndu-i sub ascuțare. După biruința repurtată asupra volscoilor, el s-a îndreptat către equi, care urziseră și ei, la rîndu-le, războiul. El le-a înfrînt și nimicit armata lor la Bolae¹⁸. Din prima ciocnire a cucerit nu numai tabăra, ci și însăși capitala lor.

III În timp ce situația se înfățișa cît se poate de prielnică pe frontul unde Camillus comanda operațiile militare, în celălalt sector, însă, starea lucrurilor stîrnise o uriașă spaimă. Aproape întreg poporul etrusc, înarmat, împresurase Sutrium¹⁹, unul din orașele aliate cu Roma. Cînd solii acestui oraș s-au înfățișat în senatul roman cerînd să fie ajutați în această grea strîmtorare, senatul a hotărît ca dictatorul să dea neîntîrziat

sprijin sutrinilor. Dar fiindcă asediații pierduseră orice nădejde de sprijin din partea Romei — numărul mic de locuitori ai orașului fiind decimat și din pricina eforturilor supraomenești în veghi prea îndelungate, a rănilor fără număr și a tot felul de necazuri care se abătuseră toate pe capul lor — pînă la urmă au hotărît să capituleze și să predea orașul în mâinile vrăjmașului. Părăsindu-și vetrele, sutrinii fură lăsați să plece numai cu hainele de pe ei, pornind fără țintă într-un jalnic convoi.

Cam în aceeași vreme sosi din întâmplare și Camillus cu armata romană. Cînd norodul îndoliat și deznădăjduit i s-a aruncat la picioare, iar fruntașii l-au lămurit că au recurs la această cale fiindcă s-au văzut căzuți în cea mai cumplită restriște și cînd au izbucnit și strigătele de jale ale femeilor și copiilor care porniseră în băjenie pe drumul surghiunului, Camillus îi pofti pe sutrini să înceteze cu vaietele; lacrimile și doliul le va duce el curînd și etruscilor. Porunci ca de îndată soldații să-și pună la adăpost toate poverile, iar sutrinii să rămîna pe loc, fiind apărați de o garnizoană romană. Camillus porni numaidecît în fruntea ostașilor săi. Avînd la îndemînă în felul acesta o armată foarte iute cu care se putea ușor mișca, ajunse la Sutrium, unde găsi, așa cum se întîmplă uneori, totul vraște parcă anume pentru izbîndă: dușmanul în neorînduială, nici o strajă pe ziduri, porțile cetății larg deschise, iar biruitorii etrusci, cotrobăind prin casele oamenilor, cărau cît îi țineau umerii bunurile răpite de la locuitori. În felul acesta, Sutrium și-a schimbat în două rînduri învingătorii în cursul aceleiași zile.

Foștii biruitori etrusci fură decimați pretutindeni de noul dușman, care nu le mai dădea răgaz să se adune mai mulți la un loc, să se așeze în formație de luptă sau să ia măcar arma în mînă. Fiecare vrăjmaș etrusc, căuțînd să se strecoare spre porțile cetății, doar de-o afla vreo ieșire spre cîmp deschis, găsește totul închis și zăvorît (fiindcă dictatorul poruncise să se facă aceasta din prima clipă). Și atunci, neavînd încotro, unii pun mîna pe arme, iar ceilalți, pe care atacul îi prinsese înarmați, strigă către ai lor să pornească și ei la luptă. Actul acesta de deznădejde ar fi fost nesăbuit, dacă

crainicii ce străbăteau în lung și în lat orașul n-ar fi vestit ca toți vrăjmașii să depună armele, pentru că Furius Camillus a poruncit ca numai cei găsiți fără arme să fie cruțați. Când fiecărui etrusc i-a mijit o scînteie de nădejde că va mai putea trăi, din toate părțile s-au văzut aruncîndu-se armele; chiar și aceia care fuseseră hotărîți să-și vîndă scump pielea s-au predat romanilor, fiindcă socoteau că această cale, deși mai rușinoasă, e mai sigură, încredințați fiind că soarta a vrut ca ei să-și salveze măcar viața.

Cei mai mulți dintre prizonierii etrusci au fost băgați în diferite lagăre și puși sub pază. Chiar înainte de lăsatul amurgului, cetatea a fost înapoiată sutrinilor, fără să fi suferit nici un fel de stricăciune; Sutrium izbutise să scape de prăpădul războiului, fiindcă cetatea nu fusese cucerită în urma atacului, ci fusese predată prin capitulare în urma armistițiului încheiat.

IV Camillus s-a întors în triumf la Roma, după ce a biruit în toate cele trei războaie. Înaintea carului său de triumf se înșiriau într-un nesfîrșit convoi prizonierii etrusci. Prin scoaterea acestora în vînzare ca sclavi, din banii rezultați s-a strîns o sumă atît de mare, încît, după ce el a înapoiat matroanelor romane, costul podoabelor²⁰ de aur, din ce a rămas, a făcut trei potire mari de aur, avînd sîpat pe ele numele lui Camillus, ca să le înlocuiască, după cum se știe, pe acelea care, înainte de incendierea Romei de galli, fuseseră depuse în sanctuarul lui Jupiter²¹, la picioarele statuii Junonii.

În cursul aceluiași an, din rîndurile locuitorilor din Veii, Capena și Falerac au primit cetățenia romană aceia care trecuseră de partea romanilor în timpul acestui război; noilor cetățeni li s-au împărțit și loturi de pămînt. Potrivit unui decret senatorial, au fost rechemăți din Veii să vină la Roma aceia care, nevoind să rămînă în capitală să-și construiască locuințe noi, și din lene, și pentru că voiau să aibă totul de-a gata, ocupaseră casele vecinților rămase goale. La început s-a făcut zarvă mare, deoarece acești cetățeni nu voiau să se supună poruncii, dar cînd, după o zi, s-a hotărît ca acei care nu se vor întoarce la Roma să fie osîndiți la moarte,

această amenințare, care la început fusese primită cu murmure, pînă la urmă a avut rezultatul dorit, fiindcă de teamă și cei mai îndărătnici și mai neînduplecați s-au supus poruncilor.

Populația Romei creștea văzînd cu ochii; pretutindeni se ridicau noi clădiri și noi locuințe, fie, pe de o parte, cu ajutorul contribuțiilor date de stat, fie, pe de altă parte, datorită faptului că edilii supravegheau ridicarea acestor lucrări întocmai ca pe cele de interes obștesc; toți cetățenii se înhămaseră de bunăvoie la reconstruirea orașului. (De altfel, și nevoile îi împingeau să zorească în această privință). În mai puțin de un an, fu în picioare un nou oraș.

Către sfîrșitul anului²² s-a ținut o adunare în vederea alegerilor de tribuni militari cu putere consulară, fiind aleși cu acest prilej: Titus Quinctius Cincinnatus, Quintus Servilius Fidenas, pentru a cincea oară, Lucius Iulius Iulus, Lucius Aquilius Corvus, Lucius Lucretius Tricipitinus și Servius Sulpicius Rufus. Aceștia au fost comandanții care au condus o armată în țara aequilor, însă nu în vederea războiului (fiindcă aequii se declaraseră învinși), ci mînați numai de ura de a le pustii teritoriul și a-i slei de puteri, pentru ca astfel să le piară pofta de a se mai răzvrăti vreodată împotriva Romei.

O altă armată a fost condusă în ținutul tarquiniilor. Acolo, prin forța brațului, au fost cucerite și distruse orașele etruscilor Cortuosa și Contenebra²³.

La Cortuosa nu s-a dat nici o luptă, căci romanii, atacînd orașul prin surprindere, l-au cucerit la cel dintîi strigăt și din primul atac. Fortăreața a fost dărîmată și prefăcută în cenușă.

Contenebra, în schimb, a înfruntat asediul cîteva zile. Truda și sforțările neîntreprinse zi și noapte au silit pe asediați să capituleze. Deoarece armata romană fusese împărțită în șase corpuri, fiecare avînd însărcinarea să lupte pe rînd cîte șase ore, împresurații împuținați din ce în ce mai mult și obosiți din cale afară de aceste atacuri dezlănțuite de romani într-un ritm neobișnuit de repede și mereu cu forțe noi, în cele din urmă s-au dat învinși; în felul acesta li s-a dat prilej romanilor să pătrundă în oraș. Tribunii militari gîsiseră cu cale ca toată prada de război să devină proprietatea statului, însă ordinul

lor n-a ajuns să fie înfăptuit. În timp ce ei chibzuiau ce să facă, întârziind să ia o hotărîre, oraşul fusese deja prădat de ostaşi şi ar fi însemnat să stîrnească ura soldaţilor, dacă s-ar fi încumetat să le smulgă prada din braţe cu de-a sila.

Roma a crescut şi mai mult în cursul aceluiaşi an, nu numai în ce priveşte construirea de noi case particulare, ci şi de aşezăminte publice. Atunci s-a pus temelie, din piatră cubică, a Capitoliului²⁴, lucrare care face parte din minunile Romei şi care poate fi văzută şi admirată şi astăzi.

D În vremea asta, cînd toţi cetăţenii se îndeletniceau cu opera de reconstruire a oraşului, tribunii plebei se străduiau la rîndu-le, în adunările poporului, să-şi atragă mulţimea cu proiectele lor de legi în legătură cu reforma agrară. Ei le fluturau plebeilor nădejdea de a-i împrăprietări în regiunea pomptină, a cărei stăpînire, în urma nimicirii puterii volscilor de către Camillus, nu mai era de nimeni contestată. Tribunii plebei aduceau învinuiri patricienilor, spunînd: „Acest ţinut pătîmeşte neajunsuri cu mult mai mari din partea acestora decît din partea volscilor. Pe cînd volscii porneau prădăciunile şi jafurile pe acest teritoriu numai atunci cînd aveau la îndemîină forţe şi arme, în schimb, patricienii romani urmăresc să pună ghearele pe tot acest pămînt al statului. Dacă acest ţinut nu li se va împărţi plebeilor înainte ca patricienii să pună stăpînire pe toate terenurile agricole, atunci pentru plebei nu va mai rămîne nici o palmă de pămînt.“

Totuşi tribunii plebei n-au izbutit să stîrnească prea mare interes pentru această chestiune, deoarece la adunări venea prea puţină lume, toţi cetăţenii avînd grija să-şi ridice casele; în acelaşi timp ei fuseseră şi secătuiţi, din pricina cheltuielilor neprevăzute şi prea mari, şi nu mai erau atraşi de împărţirea pămîntului, deoarece nici nu aveau la îndemîină mijloace ca să-l lucreze. De aceea, iarăşi s-a recurs la interregnum²⁵, ca să se afle vrerea ursitei prin cercetarea din nou a auspiciilor, fiindcă toată lumea era înclinată să creadă în superstiţii, şi mai ales că unii din fruntaşi erau stăpîniţi de misticism, în urma proaspătului dezastru. Interregii au fost numiţi în ordinea următoare: Marcus Manlius Capitolinus, Servius Sulpicius Camerinus, Lucius

Valerius Potitus. Acesta din urmă a prezidat și adunarea poporului, în vederea alegerii tribunilor militari cu putere consulară. Au fost aleși Lucius Papirius, Caius Cornelius, Caius Sergius, Lucius Aemilius, a doua oară, Lucius Menenius și L. Valerius Publicola, a treia oară. Îndată după expirarea interregnului, au intrat și aceștia în funcțiile lor.

În acest an s-a sfințit cu mare pompă de către duumvirul T. Quinctius, însărcinat anume în acest scop, templul lui Marte²⁶ făgăduit de Camillus. S-au mai adăugat și alte triburi, alcătuite din noi cetățeni romani, și anume Stelatina²⁷, Sabatina²⁸, Fromentina²⁹, Arniensis³⁰. Astfel, Roma a ajuns să aibă împreună cu acestea un număr de 25 de triburi.

DI Când tribunul plebei Lucius Sicinius a rostit un discurs în fața poporului, adunat în mai mare număr, în legătură cu împrăștierea în ținutul pomptin, de astădată plebea a arătat mai mult interes ca în trecut și mai multă râvnă de a fi împrăștiată. Totodată se pomenea în senat și de un război cu latinii și hernicii; dar fiindcă etruscii ridicaseră armele din nou și fiindcă toată lumea era îngrijorată, în primul rînd de primejdia acestui război de proporții mai mari, s-a amînat pe altă dată rezolvarea problemei împrăștiării.

Conducerea operațiilor militare i-a revenit tot lui Camillus, care îndeplinea funcția de tribun cu putere consulară³¹. Au primit aceeași însărcinare încă cinci persoane, în aceeași funcție, și anume: Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas a șasea oară, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus și P. Valerius.

Chiar de la începutul anului a fost înlăturată primejdia și grija războiului cu etruscii; în schimb însă, un convoi de refugiați din ținutul pomptin, care a apărut pe neașteptate în fața cetății, a adus știrea că anțiații au ridicat armele și că populațiile de neam latin și-au trimis pe sub ascuns tot tineretul ca să ia parte la acest război; ei au mai spus că treaba asta nu se făcea oficial de cîrmuitorii lor, însă nimeni nu-i oprea pe cetățeni să se înroleze ca voluntari în orice armată poftesc. Iată că lumea se săturase de bine și jinduia din nou după războaie. De aceea senatul a mulțumit zeilor că tocmai M. Furius

Camillus se găsește acum în fruntea republicii, pentru că, dacă el ar fi fost un simplu particular, din nou ar fi fost nevoie să se recurgă la dictatura lui. Înșiși tovarășii săi de dregătorie erau de părere că conducerea operațiilor militare trebuie încredințată unei singure persoane. atunci cînd patria e amenințată de primejdia unui nou război; de aceea, ei au de gînd ca să se supună fără șovăire ordinelor lui Camillus, fără să se simtă cîtuși de puțin înjosiți de acest fapt; cu toată înalta lor funcție de răspundere, ei își vor apleca fruntea în fața autorității și prestigiului lui Camillus.

Tribunii militari sînt felicitați de senat pentru asemenea hotărîre și însuși Camillus, adînc mișcat, le mulțumește călduros. El a declarat că „își ia pe umerii săi greaua povară a soartei poporului roman care l-a numit pe el dictator de patru ori, socotind totodată că această numire este o mare cinste arătată de senat, prin recurgerea la persoana sa; el dă cea mai înaltă prețuire supunerii de bunăvoie colegilor săi de funcție, care sînt niște oameni vrednici de toată lauda. De aceea, dacă va putea să-și îndoiască vloga, truda și veghea, se va strădui cu toată ființa sa să se întrecă pe sine însuși, ca să fie pînă la capăt la înălțimea încrederii acordate lui de întreg poporul. În ce privește războiul cu anțiații, vestea asta e mai mult o amenințare decît o primejdie, de care va ține totuși seama, fără ca să se teamă. Pentru că cetatea romană e înconjurată cu un val, de ură și de pizmă din partea noroadelor vecine, republica are nevoie de o armată mai mare, mai bună și de mai mulți comandanți:

«Tu, Publius Valerius, spuse el, am hotărît să faci parte din comandamentul suprem; mă vei ajuta la conducerea operațiilor militare împotriva anțiaților. Tu, Servilius, trebuie să alcătuești o a doua armată, ca s-o ai gata pentru orice nevoie, și să-ți așezi tabăra chiar între zidurile Romei, înjghebîndu-i apărarea; să fii cu ochii în patru către orice direcție de unde poate veni primejdia, fie dinspre etrusci, ca acum de curînd, fie că s-ar simți vreo mișcare dinspre latini și hernici. Sînt pe deplin încredințat că îți vei face datoria la fel ca tatăl și ca bunicul tău și vei fi mai departe la înălțimea vredniciei tale, de vreme ce ai fost ales de șase ori tribun militar. O a treia armată va fi

organizată de L. Quinctius și va fi alcătuită din contingentele mai vechi, precum și din cei scutiți în trecut de mobilizare; această armată va avea însărcinarea de a apăra zidurile cetății.

Tu, L. Horatius, vei avea însărcinarea de a înzestra armata cu armamentul trebuincios, de a organiza aprovizionarea armatei cu hrană și cu toate cele necesare în vederea războiului. Pe tine, Servius Cornelius, te numim căpetenia înaltului sfat al republicii, pentru supravegherea cultului religios, a adunării poporului în vederea alegerilor, pentru respectarea legilor și controlul întregii administrații a cetății »”.

Deoarece toți s-au declarat gata să-și facă datoria în slujba republicii și pentru binele ei, Valerius, care fusese numit membru în comandamentul suprem, a adăugat că „pentru el, Camillus va fi ca un dictator, iar pe sine se va socoti comandantul caveriei; dînsul e încredințat că, în măsura în care se va înfăptui o desăvîrșită unitate de vederi în privința conducerii unice a acestui război, la fel se poate nădăjdui că se va izbîndi“.

Senatorii, fremătînd de bucurie, au declarat răspicat că atît în privința războiului, a păcii, cît și în a intereselor supreme ale republicii, republica nu va avea nevoie niciodată de un dictator, dacă-i vor sta la îndemîină asemenea oameni uniți și strîns înmănuncheați, și la fel de bine înzestrați ca sū și ordone, sū și asculte de porunci, socotind binele și interesele întregului popor mai presus de ființele lor, iar nu căutînd foloase numai pentru sine și în dauna obștei.

VII După ce toate judecățile au fost suspendate și înrolarea sub drapel a contingentelor de oștiri îndeplinită, Camillus împreună cu Valerius au pornit cu armata în marș spre Satricum³². Acolo, anșiații strînseseră o puternică armată alcătuită nu numai din floarea tineretului volscilor, dar și din nemaipomenite forțe adunate de la toate populațiile latine și hernice, care se bucuraseră de o pace îndelungată și aveau forțele intacte. Știrea că vechiului dușman i s-a alăturat un altul nou a vîrît spaima în sufletele ostașilor romani. Centurionii i-au adus la cunoștință lui Camillus, care își inspecta armata așezată în formație de atac, că „soldații romani sînt plini de îngrijorare, că ordinul de a fi gata de luptă l-au primit șovăitori și că

au ieșit din tabără nemulțumiți, scîrbiți și greoi, de parcă ar fi tîrît greutatea de plumb de picioare; mai spuneau că s-au auzit chiar murmure, că de astă dată ostașii romani au de înfruntat singuri o sută de dușmani deodată. Cum o să fie în stare biata armată romană, abia înarmată și atît de prost înzestrată, să înfrunte un puhoi atît de mare?“ Atunci Camillus sări numai-decît pe cal și, străbătînd șirurile de călăreți, s-a oprit în fața drapelului, rostind următoarele cuvinte:

„Ce înseamnă chipurile astea de înmormîntare, ostași? Ce înseamnă șovăiala asta neobișnuită pînă acum la voi? Pe cine nu-l cunoașteți: pe dușman? Pe mine? Sau pe voi? Oare e altul vrăjmașul vostru? Sau e același pe care l-ați biruit mereu și asupra căruia ați dovedit vrednicia voastră în atîtea rînduri, cîștigînd nepieritoare slavă? Nu sînteți voi aceia care ați cîștigat trei triumfuri sub conducerea mea împotriva aceluiași volsci, aceluiași aequi și aceluiași etrusci? (Ca să nu amintesc și cucerirea cetății Veii, și nimicirea cetății Falerii și înfrîngerea armatelor gallice pătrunse între zidurile Romei însăși). Nu mă mai recunoașteți pe mine drept comandantul vostru fiindcă nu am dat semnalul de atac în calitate de dictator, ci de tribun militar? Nici nu-mi trece prin minte să-mi doresc o comandă mai mare ca asta, și nici nu se cuvine să vedeți altceva în mine decît ceea ce sînt. Nu dictatura a fost aceea care mi-a dat mîntuiala bărbăției, după cum nici surghiunirea mea n-a izbutit să mă cîntească cu un deget din atitudinea mea! Prin urmare toți sîntem aceiași din trecut! Așa cum ne-am pus toți umărul în acest război, așa cum ne-am pus și în cel dinaintea lui, culegîndu-i roadele în pîrgă, la fel se cuvine să nădăjduim că și sfîrșitul acestuia va fi la fel. Cînd vă veți înțelege cu dușmanul pe cîmpul de luptă, fiecare din voi va face ce știe, ce a învățat și ce a obișnuit să facă: voi veți birui, dușmanii vor fugi“.

VIII Camillus, după ce a dat semnalul de atac, sărînd de pe cal și smulgîndu-i stegarului cel mai apropiat drapelul din mîna, s-a năpustit cu el asupra vrăjmașului: „Haideți, ostași, înainte, după drapel!“ strigă el tare. Cînd romanii l-au văzut pe Camillus, care, în pofida bătrîneții sale, a pornit atît de aprig la atac împotriva dușmanului, dau cu toții iureș, scoțînd

strigăte de război. Fiecare răcnea pentru sine: „După comandant, înainte!“ Se povestește că drapelul roman a fost aruncat din ordinul lui Camillus chiar în mijlocul liniei de atac a vrăjmașului și că în felul acesta antesignanii s-au înflăcărat, avîntîndu-se ca să și-l ia înapoi. Acolo, din cea dintîi clipă, anfiații au fost dați peste cap, încît s-a stîrnit spaima nu numai în prima linie a frontului dușman, ci și în rîndurile rezervelor. Avîntul ostașilor romani, însuflețiți de prezența comandantului în mijlocul lor, dar mai ales de felul năpraznic cum lupta Camillus, îi îngrozea mai mult ca orice pe volsci. Unde se ivea Camillus, biruința asupra dușmanului era sigură. Sprijinul lui rodnic și neprecupețit a fost învederat îndeosebi la aripa stîngă a armatei romane, care era cît pe-acî să fie bătută de inamic. Camillus, avînd în mîină pavăza de pedestraș roman, porni într-acolo în galop cu calul său, izbutînd să restabilească lupta numai înfățișîndu-se, mai ales cînd le-a spus ostașilor că la cealaltă aripă volscii au fost învinși. În felul acesta, sorții izbîndei au trecut de partea romanilor. Mulțimea vrăjmașilor fugea de-a valma, împiedicîndu-se unii pe alții, astfel încît, pînă la urmă, romanii au obosit de atîta măcel cît au făcut în rîndurile volscilor. Numai o ploaie torențială însoțită de furtună a pus capăt mai degrabă victoriei sigure, dar nu și bătăliei.

S-a dat apoi semnalul de retragere; în cursul nopții următoare însă, în timp ce romanii se odihneau, s-a sfîrșit și cu acest război. Latinii și hernicii, lăsîndu-i singuri pe volsci, au plecat spre vetrele lor, incredințați, în sfîrșit, că ce-au căutat au găsit, fiindcă cine sapă groapa altuia cade și el în ea⁹⁹.

Cînd volscii s-au văzut părăsiți tocmai de aceia în care se încrezuseră și din pricina cărora dezlănțuiseră acest război, și-au părăsit tabăra, căutîndu-și refugiul la adăpostul zidurilor cetății Satricum. Camillus a început numaidecît împresurarea acestei fortărețe, făcînd parapete, o șosea și tot felul de lucrări. Văzînd că dușmanul nu caută să-i zădărnicească de fel lucrările de împresurare și nu încearcă să spargă încercuirea, incredințat că volscii nu mai au nici un fel de curaj, și pentru că nădejdea unei asemenea biruințe nu era destul de îndepărtată, încît să fie nevoit să aștepte prea mult pînă să izbîndească pe

calea împresurării, Camillus și-a îmbărbătat soldații, spunându-le că biruința le stă în mână și că lupta de aici nu va dăinui cît împresurarea cetății Veii. De aceea el a dezlănțuit fulgerător asaltul asupra cetății Satricum, pe care a cucerit-o cu ajutorul scărilor. Volscii au aruncat cu toții armele și s-au predat.

IX Mai rămăsese un cui care îl împungea în inimă pe Camillus: cetatea Antium. Capitala volscilor era capul tuturor răutăților. De aici pornise ultimul război. Numai că o cetate atît de puternică nu putea fi cucerită decît după mari pregătiri, cu tot soiul de arme și cu tot felul de mașini de război. Lăsîndu-și pe tovarășul său Valerius cu armata, Camillus a plecat la Roma pentru a convinge senatul să încuviințeze nimicirea cetății Antium. În timp ce el dezbătea în senat această chestiune (eu cred că numai zeii au hotărît să mai prelungească viața cetății Antium), se înfățișează la Roma soli din partea cetăților Nepete³⁴ și Sutrium, ca să ceară ajutor împotriva etruscilor, atrăgînd atenția romanilor să se grăbească pînă nu va fi prea tîrziu. Ursita a vrut ca Furius Camillus să nu-și arate vrednicia la Antium. Fiîndcă cele două cetăți de la intrarea către Etruria erau ca niște porți și niște stavile în calea etruscilor, aceștia fură nevoiți să le ocupe, ca să dea de lucru romanilor să le recucerească și să le apere apoi, în timp ce ei urzeau alte planuri de război.

Ca atare, senatul roman a hotărît să convingă pe Camillus să ia asupra-și desfășurarea războiului cu etruscii, lăsînd la o parte campania cu anțiații. I se pun la îndemină lui Camillus legiunile din Roma care avuseseră în fruntea lor pe Quinctius. Camillus nu s-a codit în fața noii însărcinări, cu toate că la Antium își lăsase o armată călită în lupte și o conducere cu care se deprinsese. A cerut în schimb un singur lucru: să-l aibă pe Valerius părtaș la conducerea noii campanii. Quinctius și Horatius au fost trimiși ca să-i înlocuiască pe aceștia în conducerea operațiilor din țara volscilor. Camillus și Valerius au găsit o parte din cetatea Sutrium ocupată de etrusci. Ce mai rămăsese necucerit din Sutrium avea tăiată orice legătură spre în afară, din care pricină locuitorii din Sutrium rezistau anevoie atacului dușman. În urma sosirii ajutorului din partea romanilor, cînd

s-a auzit că o dată cu trupele romane a venit și Camillus — numele lui Camillus căpătase atîta faimă nu numai în fața aliaților, ci și în a dușmanilor — s-a întors cu desăvîrșire roata norocului pentru că, nu numai că s-a pus capăt situației grele din acel moment, dar s-a dat și destul răgaz ca să se vină în ajutor asediaților.

De aceea, împărțind efectivele armatei în două, Camillus dă ordin colegului său ca după operația de încercuire să atace zidurile acelei părți ocupate de vrăjmaș, nu numai în nădejdea de a putea cuceri cetatea prin asalt cu ajutorul scărilor, ci, mai ales, pentru ca, abătînd atenția vrăjmașului de acolo, să-i ușureze pe impresurați, atît de istoviți de sforțări și luptă, iar el să aibă răgaz să pătrundă în cetate fără luptă. Cum această încercuire a fost făcută în același timp din două părți, în etrusci a intrat groaza din două pricini: întîi și-au dat seama că zidurile cetății sînt atacate cu toată puterea, și în al doilea rînd, știau că vrăjmașul se găsește și între ziduri. De aceea s-au năpustit buluc ca să iasă afară din cetate pe singura poartă, care, întîmplător, nu era asaltată de romani, pornind învîlmășiți într-un convoi neîntrerupt. Mare prăpăd au făcut romanii și în rîndurile fugărilor, și în al celor ce se împrăștiaseră peste cîmpuri, precum și în oraș. Cei mai mulți volsci au fost hăcuți de trupele lui Camillus înăuntru cetății Sutrium. Unitățile lui Valerius, mai ușoare, au avut de lucru cu urmărirea dușmanului. Numai lăsarea nopții, care le-a luat romanilor puțința de a vedea cîmpul de luptă, a pus capăt măcelului.

X După ce cetatea Sutrium a fost reluată din mîna dușmanului și redată aliaților, armata romană a pornit în marș spre Nepete, care se predase de bună voie etruscilor și în care se instalaseră acum bine noii stăpîni. Ieșea limpede în vileag că truda romanilor pentru recucerirea acestei cetăți va fi mult mai mare, nu numai pentru că se afla în întregime în mîinile dușmanului, ci, mai ales, pentru că trecerea orașului de partea etruscilor se făcuse în urma trădării cu bună știință a unei părți dintre locuitori. Totuși, Camillus a găsit cu cale să trimită o sumă de oameni de încredere de ai săi la fruntașii din Nepete, ca să se rupă de etrusci și să dovedească că sînt vrednici de

încredere, de vreme ce au cerut ajutor de la romani. Când s-a adus lui Camillus răspunsul din partea acestora „că ei nu au nici o putere, fiindcă etruscii stăpînesc și zidurile și tot ei păzesc și porțile“, romanii mai întîi au vîrit groaza în locuitori prin prădarea și pustiirea ogoarelor lor; în al doilea rînd, fiindcă în ochii acestor locuitori era mai sfîntă trecerea de partea dușmanilor și predarea în mîinile lor decît păstrarea credinței față de aliați, ostașii armatei romane au strîns de pe ogoare mari grămezi de crengi pentru fascine, s-au apropiat apoi de ziduri și, după ce au astupat șanțurile, au alăturat scările de ziduri; după primul strigăt și la cel dintîi iureș au și cucerit cetatea.

Nepesinii au primit poruncă de la Camillus să depună armele. S-a dat ordin ostașilor romani să cruțe numai pe cei fără arme asupra lor. În schimb, etruscii au fost deopotrivă nimicîți, și cei înarmați, și cei dezarmați. Locuitorilor care puseseră la cale predarea cetății Nepete etruscilor li s-a tăiat capul cu securea; gloata nevinovată și-a primit înapoi ceea ce i se răpise de etrusci, după care trupele romane au părăsit fortăreața, lăsînd acolo numai o garnizoană.

În felul acesta cele două cetăți aliate au fost recucerite din mîna vrăjmașului. Tribunii militari au readus la Roma armata biruitoare, care dobîndise o slavă atît de mare.

În cursul aceluiași an, Roma a cerut despăgubiri latinilor și hernicilor; cele două populații au fost întrebate de conducerea romană: pentru ce nu au pus în cursul acestor ani la dispoziția romanilor contingentele de trupe potrivit îndatoririlor prevăzute în tratatul de alianță? Aceste două neamuri, venite în mare număr la adunare, au răspuns romanilor „că nu se poate pune pe seama întregului norod această vină, pentru că numai unii din rîndurile tineretului latinilor și hernicilor s-au angajat ca voluntari și au luptat sub steagurile volscilor, în urma sfatului conducerii. Au mai spus apoi că toți acești tineri și-au primit osînda cuvenită pentru ticăloșia lor, pentru că nu s-a mai întors acasă nici unul din ei. Pricina pentru care nu au mai dat unități de ostași Romei a fost și faptul că au fost mereu amenințați de volsci, care s-au înfipt în coastele lor ca o pacoste abătută asupra-le, pe deasupra atîtor războaie venite unul după

altul. Incunoștințarea romanilor asupra situației în felul acesta a învederat însă limpede că latinii și hernicii caută să cîștige timp și că altul e dedesubtul.

XI În anul³⁵ următor — sub A. Manlius, P. Cornelius, frații T. și L. Quinctius Capitolinus și L. Papirius Cursor, ales pentru a doua oară, C. Sergius, tot pentru a doua oară, care au fost aleși în funcția de tribuni cu putere consulară — a izbucnit un greu război dincolo de hotare, iar în țară, o răzmeriță și mai crîncenă.

Războiul l-au pornit tot volscii, cărora li s-au alăturat, în urma trădării și ruperii legăturilor cu romanii, și latinii și hernicii.

Răzmerița a pornit-o un om de la care nu se aștepta nimeni: M. Manlius Capitolinus, care făcea parte din rîndurile patricienilor și se bucura de o mare faimă. Manlius Capitolinus, o fire prea mîndră, îi disprețuia pe ceilalți fruntași ai aristocrației. Îl pizmuia îndeosebi pe unul din ei, pe M. Furius Camillus, pentru că acesta avusese parte de atîtea onoruri și fusese lăudat de toți pentru marile sale însușiri. Greu de tot răbda Manlius cînd auzea mereu: „Camillus în sus, Camillus în jos, și la cîrma țării și în fruntea armatelor. Camillus și-a ridicat capul peste toți ceilalți conducători ai Romei atît de mult, încît îi privește pe colegii săi ca pe niște slugi, deși au fost aleși de popor sub aceleași auspicii ca și el. La urma urmei, dacă cineva stă să judece drept, Camillus n-ar fi putut recuceri și elibera patria împresurată de galli, dacă el, Manlius — prin faptele sale de arme — n-ar fi salvat mai înainte fortăreața și Capitoliul. Camillus i-a atacat pe galli și a profitat de acel moment cînd vrăjmașii erau pe punctul să pună mîna pe aur și cînd le scăzuse curajul o dată cu retezarea speranțelor de pace, pe cînd el, Manlius, i-a alungat pe galli înainte, atunci cînd erau cît pe-aci să ocupe fortăreața. Din slava lui Camillus trebuie să se împărtășească oricare din ostașii care au biruit o dată cu el. Cu toate acestea, Camillus nu îngăduie nici unuia din muritori să-i fie părtaș la biruința pe care o socotește numai isprava sa“.

Plin de trufie și nutrind în suflet asemenea gânduri, Manlius și-a ieșit din matcă; în afară de acest cusur, fiind și o fire bătaioasă și pătimașă, când a văzut că vorbele sale nu-și găsesc răsunetul cuvenit în sufletele patricienilor și că nu i se recunosc meritele, își caută reazem în altă parte. Manlius e cel dintii senator care a izbutit să cîștige foarte mare popularitate în rîndurile poporului, întîlnindu-se și sfătuindu-se mereu numai cu tribunii plebei. El, aducînd învinuiri patricienilor, și atrăgînd astfel de partea sa plebea, urmărea să dobîndească faimă în ochii poporului printr-o mare trecere, iar nu prin înțelepciunea sa. Nemulțumit de tot felul de legi agrare propuse de tribunii plebei — care întotdeauna ar fi prilejuit învrăjbiri și răscoale — Manlius a căutat să atragă de partea sa încrederea cetățenilor.

„Datoriile³⁶ de bani ale plebcilor, spunea Manlius, sînt ca niște ghimpi ascuțiți, înfipti atît de bine în viața și trupul poporului, încît acesta e amenințat să cadă în ruină și în dezonoare; bietul cetățean e pus în cătușe și lanțuri pentru neplata la timp a datoriilor și i se răpește și libertatea“.

Numeroși cetățeni erau grozav de apăsăți de greutatea datoriilor, făcute mai ales cu prilejul construirii de locuințe, și care deveniseră foarte împovărătoare chiar și pentru cei mai avuți. La acestea se mai adăuga și războiul cu volscii, care avea să fie, în urma trădării latinilor și hernicilor, o sarcină mai grea, fiind un motiv, pe deasupra, ca patricienii să dobîndească o putere și mai mare. Însă mai degrabă noile planuri ale lui Manlius au fost acelea care au împins pe patricieni să recurgă la numirea unui dictator. Noul numit în această înaltă dregătorie a fost A. Cornelius Cossus, care și-a luat ca tovarăș pe T. Quinctius Capitolinus, desemnat în postul de comandant al cavaleriei.

XII Deși A. Cornelius Cossus a observat că bătălia care amenința să izbucnească în țară se anunța mai grea ca aceea dinafara fruntariilor, totuși era încredințat că e nevoie să se lucreze cu cea mai mare repeziciune în acest război și totodată că, în urma biruinței și triumfului cîștigat de el ca dictator, îi vor crește puterile și sorții de izbîndă și în cetate; de aceea Cossus, după ce a mobilizat armata, porni cu ea

în marș spre ținutul pomptin, unde auzise că se găsește oastea volscilor. Nu mă îndoiesc că și cititorii când află scris mereu prin cărți de atâtea și atâtea războaie cu volscii și care nu se mai sfîrșesc odată — trecînd peste supărarea lor că sînt sătui pînă în gît de repetarea lor continuă — se vor mira ca și mine, după ce am cercetat în privința acestor evenimente, izvoarele și cronicile scrise de istoricii mai noi, și-și vor pune întrebarea: de unde au putut scoate volscii și aequii, învinși de atîtea ori în toate războaiele, atîta ostășime ca să lupte pentru ei? Subliniez că istoricii mai vechi trec sub tăcere această întrebare. Eu sînt convins că fiecare e liber să-și dea o părere, de aceea pot fi și eu întrebat la rîndul meu: care mi-e punctul de vedere? Răspunsul meu acesta e: probabil că în răstimpul dintre războaie, așa cum se întîmplă și acum cu mobilizările armatelor romane, întotdeauna au fost înrolate sub drapel în atîtea rînduri numai contingentele de tineri, cînd împlineau vîrsta recrutării; sau că, deși aproape numai aceeași populație a declarat război romanilor, totuși nu s-a strîns sub drapel oștire alcătuită numai din rîndurile ei; sau că volscii dispuneau de o populație extrem de numeroasă care conviețuia pe acele meleaguri unde astăzi, în locul acestui puhoi nesfîrșit de oameni, aproape că n-au rămas locuitori nici de sămînță pentru noile recrutări. Astăzi numai sclavii romani mai dau viață acestor pustietăți, unde cîndva a fost țara volscilor.

E sigur că armata volscilor era uriașă (toți analiștii sînt de acord asupra acestui fapt), cu toate că forțele acestui norod fuseseră nimicite de curînd de către romani, sub conducerea și sub auspiciile lui Camillus. S-au mai adăugat armatei volse și cete de latini și hernici, precum și pîlcuri de locuitori din Circeii³⁷, și chiar coloniști romani din Velitrac.

După ce dictatorul și-a întocmit tabăra în acea zi, în cea următoare s-a dus să cerceteze zborul păsărilor³⁸; după ce a adus cuvenitele jertfe, s-a rugat zeilor pentru pacea Romei. Apoi, voios, a ținut o cuvîntare ostașilor. În revărsatul zorilor, aceștia, avînd armele la ei, erau gata de a primi semnalul de atac, după cum hotărîse el. „A noastră e izbînda, ostași

— zise el — dacă zeii și prorocii lor văd bine viitorul! De aceea se cuvine fără doar și poate să fiți toți însuflețiți de nădejdea biruinței, ca să ne înclăștăm în luptă cu o armată mult mai prejos decît a noastră; așezîndu-vă lăncile în față, la picioarele voastre, să scoateți numaidecît din teacă săbiile. N-aș dori ca voi să fiți cei dintîi care să porniți atacul ci, cu picioarele bine înfipite în pămînt, voi să fiți aceia care să înfrunțați atacul vrăjmașului. După ce volscii vor arunca de-a surda lăncile lor și se vor năpusti asupra voastră răsfireți, voi, rămînînd neclintiți pe loc, faceți să fulgere spadele voastre, avînd fiecare din voi săpată în inimă convingerea că zeii ne ajută numai pe noi, romanii. Da, zeii ne-au trimis semnele prevestitoare de bine în această bătălie. Tu, T. Quinctius, cînd va începe lupta, să stai cu atenția încordată și să nu faci nici o mișcare cu cavaleria ta! Cînd vei vedea pe toți luptătorii înclăștați piept la piept, atunci pornește în iureș cu cavaleria ta, vîrînd groaza în pedestrima dușmană cuprînsă mai dinainte de spaimă și atacînd-o, împrăștie formațiile dușmane“!

Și cavaleria și pedestrima romană luptară așa după cum primiseră fiecare îndrumări. Nici comandantul n-a spulberat nădejtile puse în el de legiunile romane, dar nici norocul nu l-a părăsit pe comandant.

XIII Puhoiul nesfîrșit al dușmanului, grozav de încrezut în numărul lui și măsurînd cu ochii toată întinderea celor două fronturi, a dat buzna orbește la luptă; dușmanul însă, cum a pornit, tot așa de orbește a dat bir cu fugiții. Volscii n-au fost în stare să înfrunte nici strigătele cumplite, nici să treacă prin grindina de lănci, nici să se împotrivească năvalnicului contraatac, în lupta cu sabia, dat cu atîta furie, om contra om, și nici ochilor romanilor din care țîșneau fulgere. Prima linie a vrăjmașului a fost dată peste cap, panica cuprînzîndu-i și rezervele. La rîndul ei, și cavaleria romană și-a dat obolul său prețios, vîrînd spaima în volsci. Linia dușmană a fost străpunsă în mai multe locuri. Tot frontul a fost zdruncinat, dușmanul începînd să se clatine ca un joc de valuri. Cînd volscii au băgat de seamă că primele lor rînduri au fost sece-

rate și că în curînd toți vor avea aceeași soartă, au rupt-o la fugă. Romanii, după ei: pedestrima romană nu-i sîbește din încheștare. Cîtă vreme volscii umblau în rînduri dese cu arma în mînă, urmărirea lor de pedestrima romană se făcea cu trudă; cînd însă s-a văzut că dușmanii au aruncat cît colo armele și s-au împrăștiat într-o fugă nebună peste ogoare, au fost trimise escadroanele de cavalerie romană cu ordinul să nu mai piardă vremea cu urmărirea fiecărui vrăjmaș în parte, ci să zădărnicească orice puțință de scăpare a grosului forțelor dușmane. Cavaleriei romane îi e îndeajuns ca să împiedice fuga dușmanului prin aruncarea lăncilor, prin panica stîrnită și prin galoparea în sus și-n jos printre rîndurile lui, pentru ca pedestrima romană să se poată lua pe urmele lui și să îi poată veni de hac. Numai lăsarea nopții a pus capăt fugării dușmanului.

Tabăra volscilor a fost și ea distrusă și prădată în cursul aceleiași zile. Toate capturile au fost împărțite soldașilor, în afară de prinși. Cei mai numeroși prizonieri făceau parte din rîndurile latinilor și hernicilor. Aceștia nu fuseseră recrutați numai din rîndurile plebeilor, ca să se poată conchide că s-au înrolat în armata volscilor ca mercenari, ci s-au gîsit printre ei și unii dintre fruntașii tineretului. Aceasta era o neîndoielnică dovadă că vrăjmașii romanilor, volscii, au fost ajutați pe față de conducerea hernicilor și latinilor. S-a dat și de unii din ținutul Circeii și de niște coloniști din Velitrae. Toți au fost trimiși la Roma. Cînd fruntașii senatului i-au întrebat pentru ce au luptat în rîndurile volscilor, fiecare a mărturisit, fără înconjur, ceea ce declarase și în fața dictatorului, că noroadele lor au trădat pe romani.

XIV Dictatorul și-a ținut mai departe armata în tabără statornică, nefiind de loc convins că senatul va ordona încetarea războiului cu aceste două popoare; cu toate acestea greutățile tot mai mari care se iveau neconținut l-au silit să vină la Roma. Aici, agitațiile luaseră proporții tot mai mari, datorită ațîțătorului lor, M. Manlius, care devenea din ce în ce mai iubit de popor și mai de temut. Bătea la ochi, atrăgînd atenția oricui, nu numai felul cum M. Manlius vorbea plebeilor, ci și acțiunile

întreprinse de el pentru a-și crea faimă de om al poporului. El ținea de fapt să ațîțe mulțimea prin felul cum înfățișa el situația din sinul republicii. Manlius, văzînd cum e dus în lanțuri la închisoare un centurion, vestit prin isprăvile sale de arme și care fusese condamnat din pricina unei sume datorate, s-a năpustit în for însoțit de o ceată de credincioși ai săi și, luîndu-l pe centurion în brațe, a început să strige și să invinuiască pe patricieni de purtare neomenoasă, iar pe cămătari de atitudine cînoasă; înșiruind tot noianul de nenorociri abătute pe capul plebeilor, Manlius sublinia vrednicia și eroismul acestui viteaz centurion și ce soartă i se hărăzea lui acum. „Într-adevăr, spunea el, de-a surda am eliberat eu cu puterea brațului meu Capitoliul și cetățuia, de vreme ce pot privi nepăsător cum un cetățean și un tovarăș de-al meu este dus în lanțurile robiei, întocmai ca un prizonier al gallilor biruitori“. Apoi, în fața mulțimii strînse, Manlius plăti cămătarului datoria centurionului, slobozindu-l din robie. Luînd martori pe zei și pe oameni, centurionul spuse celor din jur că-i mulțumește lui M. Manlius, salvatorul său, care-i adevăratul tată al plebei romane. Intrînd îndată în mijlocul gloatei învrăjbite, centurionul ațîța și mai tare mulțimea, arătîndu-și semnele atîtor răni primite în războaiele cu veienții, cu gallii și cu alți vrăjmași ai Romei. Spuse că „el, deși a fost meru atîta vreme înrolat sub arme, ridicîndu-și din nou casa năruită de război, deși și-a plătit de nenumărate ori datoria contractată la cămătar, totuși a băgat de seamă, pînă la urmă, că e potopit de tot de dobînzi și că, copleșit de povara unei datorii atît de mari, n-a mai fost în stare s-o achite. Acum însă are parte din nou de lumina zilei și se bucură și de libertate, și de privirea concetățenilor săi, datorită binefăcătorului său Manlius: de la acesta vede el toate binefacerile părinților lor. De azi încolo, se va dărui lui pentru toată viața cu trup și suflet și cu toată vloga de care va mai dispune. Așa cum a fost legat de patrie, de zcii statului și de vatra lui, își va închina de aci înainte viața și toate drepturile numai acestui om.“

Plebea a fost înflăcărată și mai tare de acest centurion. La aceasta s-a mai adăugat încă o întîmplare, care a zdrun-

cinat sufletul plebei, stîrnind un freamăt și un clocot și mai mare. Manlius oferi o țarină pe care o stăpînea în ținutul Veii, moștenită de la tatăl său, ca să fie scoasă în vînzare. „Cetățeni, spuse el, cît îmi va mai rămîne o lețcaie din averea mea, eu nu voi mai îngădui să mai fie osîndit și prefăcut în rob vreun cetățean“. În felul acesta Manlius a învrăjbit atît de tare mulțimea, încît se părea că cetățenii sînt hotărîți să-l urmeze pe acest apărător al libertății pînă-n pînzele albe și să înfrunte orice furtuni.

În afară de toate aceasta, la întrunirile publice, în adunările ținute acasă la el, Manlius cuvînta mulțimii, aducînd pe față un car de învinuiri patricienilor, fără să țină seama dacă sînt sau nu întemeiate, spunînd că: „aristocrația și-a însușit și ascuns aurul din tezaurul scăpat din mîinile gallilor“. Mai adăugă apoi: „patricienii nu sînt mulțumiți că stăpînesc ogoarele publice, ci vor să pună mîna și pe banii și averile statului. Dacă s-ar descoperi unde au ascuns patricienii acest tezaur, plebea ar avea putința să scape de datorii“.

Cînd i s-a fluturat această nădejde, plebea a clocotit de indignare: cum au putut patricienii să fie în stare de asemenea ticăloșie, încît să-și însușească și să ascundă aurul strîns prin ofrande publice în scopul răscumpărării cetății de la galli? Acest aur, reluat din mîinile vrăjmașului, cum a putut cădea pradă în mîna cîtorva profitori? De aceea, mulțimea stăruia să se dovedească temeinicia unei atît de grele învinuiri și să i se arate unde ar putea fi ascuns acest aur furat. Însă el fi tot amîna, spunînd că le va dezvălui el totul la vremea potrivită. Lăsînd deoparte alte griji, toată lumea era nerăbdătoare să vadă limpezită această situație o dată pentru totdeauna. Ieșea limpede în vileag că dacă învinuirile vor fi adevărate, mare vază va dobîndi Manlius, iar dacă nu vor fi adevărate, n-o să fie nici o supărare pentru nimeni.

XV Pe cînd domnea în cetate această stare de încordare, dictatorul A. Cossus, chemat de la armata sa, a sosit la Roma. În ziua următoare, Cossus a convocat senatul. După sfat, el a oprit pe senatori să se împrăștie pe la casele lor, dîndu-și prea bine seama unde le bat gîndurile și că nu vor să

se expună primejdiilor; de aceea, a pornit întovărășit de toți senatorii către locul de adunare al poporului. Așezându-i-se jilțul în mijlocul mulțimii strînse, trimite un crainic după M. Manlius, cu ordinul să se înfățișeze dictatorului. Manlius, dînd de veste alor săi că se apropie lupta cu patricienii, vine în fața tribunei dictatorului însoțit de o mare ceată de partizani. De o parte se aflau senatorii, de cealaltă plebeii. Toți ședeau față în față, ca două tabere vrăjmașe, cu ochii țintă spre comandanții lor. Făcîndu-se tăcere, dictatorul a luat cuvîntul, spunînd următoarele:

„O, dacă atît eu, cît și senatorii romani ne-am putea înțelege cu plebea asupra tuturor treburilor republicii în aceeași măsură în care sînt încredințat că și tu vei fi în stare să dovedești temeinicia acestor învinuiri, asupra cărora am să te întreb acum, și pentru care pricină ne-am adunat azi! Văd că datorită ție, fără să se aducă vreo păgubire creditorilor, datornicii nădăjduiesc să li se plătească în vreun fel datoriile din tezaurul gallic, despre care tu ești convins că l-au ascuns frunțașii patricienilor. Departe de mine gîndul de a fi o stavilă în calea ta, M. Manlius, de a scăpa plebea romană din ghearele cămătarilor sau de a te împiedica să-i dezvălui și să-i dai peste cap pe cei care se înfruptă din tezaurul gallic, ascunzîndu-și prada. Dar îți atrag atenția că dacă nu o dovedești, fie că chiar și tu ți-ai însușit din această pradă, fie că învinuirile sînt neîntemeiate, voi da poruncă să fii pus în lanțuri, pentru că nu voi mai îngădui ca norodul să fie întăritat de tine mai departe prin înșelătoare nădejdi“.

La acestea, Manlius a răspuns că el știe prea bine că Cornelius Cossus a fost numit dictator de patricieni într-adins împotriva sa și a plebei romane, și nu împotriva volscilor, care sînt ațîțați de patricieni de cîte ori le vine la îndemînă, și nici împotriva latinilor și hernicilor, pe care tot ei îi silesc să ridice armele, ori de cîte ori poftesc, aducîndu-le învinuiri mincinoase. De astă dată însă, lăsînd la o parte orice război, chiar cel născocit de patricieni, au tăbărit cu toții asupra sa. Insuși dictatorul mărturisește că el va fi ocrotitorul cămătarilor, împotriva intereselor plebei. Mai mult, dictatorul, temîndu-se de încrederea și de dragostea nutrită de mul-

țime față de M. Manlius, caută să-i facă de petrecanie, aducându-i grave învinuiri:

„Pe tine și pe voi, senatori, spuse Manlius, vă supără faptul că gloatele stau strâns în jurul meu? De ce nu căutați să le ciștiți de partea voastră prin binefaceri! Haideti, scoateți-i din închisori pe concetățenii voștri și faceți să nu mai fie osîndiți și transformați în sclavi! Pentru ce nu le aduceți o mîngiere, scăpîndu-i de necazuri, dîndu-le din prisosul veniturilor voastre? Dar pentru care pricină credeți voi că vă îndemn eu să faceți aceasta? Haideti, hotărîți o sumă oarecare și scădeți din datorii dobînzile care vi s-au plătit, și atunci gloata strînsă în jurul meu nu va fi mai numeroasă ca în jurul altuia. Mă întrebi pentru ce port eu singur de grijă cetățenilor? Dau același răspuns ca la întrebarea: pentru care pricină am salvat eu singur Capitoliul și fortăreața? Atunci am dat tuturor cetățenilor ajutorul pe care l-am putut da. Acum același ajutor i-l dau fiecăruia în parte. În ce privește aurul din tezaurul gallic, această întrebare e simplă, prin însăși firea lucrurilor; numai voi o îngreuiati prin întrebările voastre. De ce puneți întrebări asupra unui temei pe care voi îl cunoașteți prea bine? Pentru ce mă puneți pe mine să vă scotocesc prin sîn, în loc să scoateți voi de bunăvoie ce se cuvine? (Afară de faptul că aveți gînduri ascunse). Cu cît mă poftiți mai stăruitor să vă dau în vileag vicleniile și înșelăciunile voastre, cu atît mai mult mă tem să nu scoateți chiar și ochii celor ce văd totul. De aceea, nu eu trebuie să fiu silit de voi să vă arăt ce v-ați însușit din prăzi, ci siliți-vă voi înșivă să le scoateți la lumină“.

XVI Dictatorul îi porunci să lase deoparte vorbele meșterugit ticluite și-i ceru sau să dovedească temeinicia învinuirilor aduse sau să-și mărturisească greșeala că a acuzat pe nedrept senatul de o ticăloșie nesăvîrșită, țintind să arunce asupra patricienilor ura poporului. Însă fiindcă Manlius a refuzat să vorbească după placul dușmanilor lui, dictatorul a poruncit să fie vîrit în lanțuri și dus la închisoare. Înșfăcat de slujitorul legii, Manlius a spus: „Prea milostive și atotputernice Jupiter, și tu regina Junona, și tu Minerva, și voi

ceilalți zei și zeițe care sălășluieți în Capitoliu și în fortăreață, îngăduiți voi ca ostașul care a fost pavăza voastră să fie înjosit și sfișiat de dușmani? Veți răbda voi ca această mină dreaptă, care a izgonit pe galli de la templele voastre, să fie pusă în lanțuri și în cătușe?”

Într-adevăr, ochii și urechile nimănui nu puteau răbda o asemenea josnicie. Dar cetatea își făcuse o lege neînduplecată pe care nimeni nu o putea călca, aceea de a se supune toată lumea autorității supreme a dictatorului. Acum nici tribunii plebei și nici chiar plebeii nu mai îndrăzneau să deschidă gura, sau să ridice ochii către dictator. Se știe bine însă că după ce Manlius a fost vîrit la închisoare, o mare parte din plebei s-au îmbrăcat în haine de doliu³⁹ și mulți cetățeni și-au lăsat să le crească barba și părul și că norodul, îndurerat, se tot învîrtea în jurul închisorii.

Dictatorul i-a biruit pe volsci, repurtînd triumful. Totuși acest triumf i-a adus lui mai multă ură decît glorie. Se șoptea că Cornelius Cossus și-a cîștigat această glorie mai de grabă între zidurile cetății, prin biruința asupra unui concetățean decît asupra vrăjmașului pe cîmpul de bătaie. Atît îi mai lipsea trufiei lui Cossus: să-l vadă și pe Marcus Manlius dus înaintea carului său de triumf. Răzmerița era cît p-aci să izbucnească. Pentru a o preîntîmpina, senatul a și dat un decret, din îndemn propriu, arătînd o dărnicie la care nimeni nu apelase, prin care a hotărît întemeierea unei colonii romane la Satricum, unde să se trimită două mii de cetățeni romani, împrumprîndu-se fiecare cap de familie cu cîte 2¹/₂ jugăre de pămînt. Însă acest dar, din care se înfrupta un număr prea mic de locuitori, fiind și neîndestulător și neînsemnat, era talmăcit ca o plată a trădării lui Marcus Manlius de către plebei. Prin această dărnicie, nemulțumirile au crescut și mai mult. Bătea la ochi ținuta mohorîtă, ca și hainele de doliu ale partizanilor lui Manlius în semn de protest și de solidarizare cu Manlius, de parcă și ei ar fi fost acuzați o dată cu el. Numai după abdicarea dictatorului, care a urmat îndată după sărbătorirea triumfului său, a dispărut și starea de încordare, plebeii putînd să răsufle ușurați și să dea frîu liber gîndurilor și vorbelor.

XVII De acea se făcură auzite voci care învinuiau făiș mulțimea că „ridică pe culmi de glorie întotdeauna pe sprijinitorii săi, ca apoi, atunci când se ivesc primejdiile, să-i lase pe marginea prăpastiei. Așa a pierit Spurius Cassius⁴⁰ care s-a străduit să împartă pământ poporului; la fel și-a sfârșit viața în vai și amar Spurius Maelius⁴¹, care a căutat a izgoni foamea, cheltuindu-și avutul său, de la gura concetățenilor săi; tot așa a fost dat pierzării Marcus Manlius, care scotea la lumină și aducea libertatea unei bune părți a cetățenilor coplesii pînă în gît și înecați sub povara cametelor nemiloase, și care a fost trădat și predat în mîinile vrăjmașului său. Plebea își îngrașă oamenii săi, pentru ca apoi să fie jertfiți. Oare tocmai Manlius trebuia să pătimească un asemenea chin, el care a fost consulul republicii, numai pentru că răspunsul său n-a fost pe placul dictatorului? Chiar presupunînd că a spus un neadevăr și că din această pricină n-a știut ce răspuns să-i dea dictatorului, dar oare s-a pomenit vreodată să fie pus în lanțuri măcar un sclav numai pentru că a mințit? Nu i-a fost nici unui cetățean proaspătă în amintire acea cumplită noapte⁴² care era să fie cea din urmă și deapururi pentru numele de roman? Nici acea priveriște a ostașilor galli care se cățarau pe stîncă Tarpeia? În sfîrșit, nu și-a mai adus aminte nimeni nici de Manlius, așa cum l-au văzut toți mînjit de sînge și plin de nădușeală, salvîndu-l aproape pe Jupiter însuși din mîinile vrăjmașului? Oare cu cîțiva pumni de fîimă⁴³ și-au arătat îndeajuns romanii recunoștința față de salvatorul patriei? Pe acela pe care l-au ridicat aproape în rîndurile făpturilor cerești, iar prin poreclă l-au făcut fără doar și poate deopotrivă lui Jupiter Capitolinus, rabdă poporul să-l știe legat în lanțuri și vîrît în temniță, pentru ca să-și trîscă viața în bezna zidurilor mucedu, la bunul plac al temnicerului și călăului? O singură ființă a fost în stare să-i apere îndeajuns pe toți concetățenii săi asupriți: Manlius; și ei, atît de mulți, să nu fie în stare să-i vină în ajutor?⁴⁴

Norodul nu s-a mai depărtat din preajma zidurilor închisorii, nici măcar noaptea, amenințînd că le va dărîma. Atunci senatul a dat un decret prin care i se acorda lui Manlius libertatea, care și așa ar fi dobîndit-o cu de-a sila. În chipul acesta

a fost scos Manlius din închisoare. Totuși, în urma acestei întâmplări, frământările nu numai că nu s-au potolit, ci acum răscoala a căpătat o căpetenie în fruntea ei.

În aceleași zile, și latinii și hernicii au primit aspre răspunsuri, întocmai ca și coloniștii de la Circeii și Velitrae, care voiau să se dezvinovățească pentru nelegiuirea participării la războiul volsc și să ceară înapoi prizonierii pentru a lua măsuri împotriva-le, potrivit legilor lor. Răspunsul a fost mai tăios și mai neînduplecat pentru coloniști, fiindcă aceștia — deși cetățeni romani — urziseră mișelescul plan de a porni război și a ataca patria. Prin urmare, nu numai că acestora li s-au refuzat înapoierea prinșilor, ci fură făcuți și de rușine și ocară — de care însă fuseseră scutiți aliații — aducându-se la cunoștință soliei, printr-un decret senatorial, să plece degrabă din cetate, pierind din fața ochilor poporului roman, ca nu cumva să se ajungă pînă acolo, încît soliile să nu se mai bucure de legea ocrotirii, lege stabilită pentru străini, nu pentru cetățenii romani.

XVIII Către sfîrșitul anului⁴⁴, în timp ce frământările și răzmerița condusă de Manlius creșteau tot mai mult, s-au ținut și alegerile; cu acest prilej au fost aleși ca tribuni militari cu putere consulară patricienii Servius Cornelius Maluginensis, pentru a treia oară, Publius Valerius Potitus, pentru a doua oară, Caius Papirius Crassus, Marcus Furius Camillus, pentru a cincea oară, Servius Sulpicius Rufus, pentru a doua oară și Titus Quinctius Cincinnatus, pentru a doua oară.

Pacea încheiată la începutul acestui an cu vrăjmașul de dincolo de hotare a fost cit se poate de bine venită și pentru patricieni, și pentru plebei. Mai ales aceștia din urmă nădăjduiau că nu vor mai fi chemați la oaste și vor scăpa în felul acesta de povara cametelor, cîtă vreme aveau în fruntea lor o căpetenie atît de puternică și inimoasă împotriva patricienilor. Și aristocrații, nemaifiind amenințați acum de vreo primejdie în afara frunța-riilor, sperau să pună capăt greutăților întîmpinate înăuntru.

Așadar, în timp ce ambele tabere erau gata de încleștare cu o furie aprigă, Manlius sta la datorie, încordat pentru apropiata luptă. El chemă acasă la el plebea. Împreună cu celelalte

căpetenii ale plebeilor, Manlius urzea zi și noapte la planuri pentru schimbarea regimului republican, cu mult mai multă osîrdie și zel și mult mai înverșunat ca înainte. Palma îndurată de curînd îi aprinsese și mai tare minia în sufletu-i nedeprens cu ocară și rușinea. Avîntul său se întraripa tot mai mult, cu atît mai vîrtos, cu cît văzuse că dictatorul nu se încumetase să-și facă gusturile cu el, așa cum făcuse Cincinnatus cu Spurius Maelius. Era încredințat că ura stîrnită în sinul poporului împotriva dictatorului, din pricina întemnițării sale, fusese nu numai pricina plecării lui Cossus din înalta dregătorie, dar nici senatul nu mai îndrăznise să-l înfrunte. Înfierbîntîndu-se și indignîndu-se tot mai tare, Manlius ațîța plebea, care și așa era de la sine destul de aprinsă:

„Cetățeni, le cuvîntă Manlius, pînă cînd nu veți mai ține seama de puterea voastră, cu toată că, prin firea lucrurilor, chiar și fiarele pădurilor își dau seama de a lor? Oare nu vedeți cît de mare e numărul vostru față de al potrivnicilor voștri? Dacă ați avea de gînd să tîbăriți numai unul cîte unul asupra fiecăruia din ei, sînt încredințat că lupta voastră pentru libertate va fi dusă de voi cu mult mai multă dîrzenie și rodnicie, decît aceea a potrivnicilor pentru subjugarea voastră, deoarece cîți clienți sînteți în jurul unui singur patron, tot ațîția veți fi împotriva unui singur vrăjmaș. Arătați-le că vreți război și veți avea și mult dorită pace. Patricienii trebuie să-și dea seama că sînteți gata să le arătați tăria brațelor voastre; ei singuri vor veni să vă dea drepturile voastre. Trebuie sau toți să le arătați odată tăria bărbăției voastre, sau să îndurați totul pînă la capăt fiecare în parte. Pînă cînd veți sta cu ochii ațintiți numai asupra mea? Eu nu voi pregeta să-i dau sprijinul meu oricărui dintre voi. Băgați de seamă însă, ca norocul care m-a întovărășit pînă acum să nu mă părăsească de azi înainte. Totuși, cînd m-ați văzut încolțit de vrăjmașii voștri, voi m-ați părăsit la ananghie și m-ați lăsat să mă lupt eu singur cu dușmanul. Și iată că pe mine, care vă sfărîmasem lanțurile fiecăruia din voi, ați ajuns să mă vedeți toți pus în cătușe și zvîrlit în temniță. Ce-aș mai putea eu nădăjdui de la voi, de vreme ce vrăjmașii mei mi-au arătat mai multă cutezanță ca voi? Aștepta-voi oare aceeași năpastă și pierzare care s-au abătut asupra lui Cassius

și Maelius? Bine faceți că respingeți prevestirea că zeii nu se vor împotrivi să cadă asupra capului meu aceste grozăvii. Însă vă asigur că niciodată zeii nu vor coborî din ceruri pentru a-mi ocroti viața. Mai bine s-ar cuveni să vă dea vouă gândul cel bun de a înfruntaurgia, așa cum mi-au înzestrat mie mintea și sufletul cu hotărîre și tărie, atunci cînd eram cu arma în mînă, ca să vă apăr pe voi împotriva vrăjmașului barbar, dîndu-mi apoi aceeași bărbăție să vă proteguiesc în vreme de pace împotriva concetățenilor voștri atît de trufași! Atît de mică să fie oare inima poporului roman, deși el e atît de mare, încît întotdeauna să aveți nevoie de sprijinul tribunilor în lupta împotriva dușmanilor voștri? Nu cunoașteți un alt fel de a lupta, decît numai îngenunchind, pentru ca acești stăpîni răi să pună jugul pe grumajii voștri? Aceste scăderi și aceste cursuri nu firea vi le-a dat vouă, ci voi înșivă le-ați dobîndit prin deprinderile voastre. Atunci cum se face că vrăjmașilor de peste hotare le opuneți atît avînt și bărbăție, și chiar sînteți convinși că aveți și dreptul să domniți asupra lor? Pentru ce v-ați deprins să luptați sub cirna patricienilor, în scopul de a fi stăpîinii altor neamuri, și în schimb v-ați obișnuit mai mult să-i ispitiți, ca să vedeți ce sînt în stare să facă, în loc să vă apărați libertatea voastră? În pofida acestor neajunsuri, oricare vor fi fost căpeteniile voastre, voi tot ce-ați năzuit, ați dobîndit, fie prin puterea brațului vostru, fie datorită norocului. A venit vremea să îndrăzniți spre fapte mai mari. Încercați-vă și norocul și bizuiți-vă și pe mine, punîndu-mă la încercare, fiindcă am avut pînă acum noroc în toate și nădăjduiesc că voi avea și de aci înainte. Vă va fi mai ușor să impuneți pe cineva în fața patricienilor, ca să le poruncească și lor, nu așa cum se petrecea mai înainte, cînd impuneți din rîndurile voastre pe unii dintre voi numai ca să-i înfrunte, atunci cînd ei vă stăpîneau. Trebuie făcute odată una cu pămîntul și dictaturi și consulate, pentru ca plebea romană să-și poată, în sfîrșit, ridica fruntea sus! Porniți odată la treabă și împiedicați-i să vă mai tîrască prin fața judecăților pentru datorii! Eu vă făgăduiesc solemn că voi fi patronul și ocrotitorul plebeilor, titlu de cinste pe care mi-l dă avîntul și încrederea în mine. Iar dacă voi veți încredința căpeteniei voastre un titlu prin care să-și

dovedească mai bine vrednicia și puterea și prestigiul său, bizuiți-vă pe el, căci veți găsi în el un reazem mai puternic ca oricînd pentru a dobîndi ceea ce năzuți“.

Din ziua aceea se spune că Manlius a început să năzuiască la tronul regal; însă nici un analist n-a arătat destul de lămurit nici cu sprijinul cui a căutat Manlius să-și înfăptuiască planurile sale și nici pînă la ce paș a ajuns el.

XIX Pe de altă parte, senatul era cît se poate de îngrijorat din pricina acestei adunări a plebeilor ținută într-o locuință particulară — care se găsea întimplător chiar în cetățuie — și din pricina acestei mulțimi, fiind încredințat că aceasta uneltește împotriva libertății. O mare parte din senat striga în gura mare „că ar fi nevoie de unul ca Servilius Ahala⁴⁵ ca să nu se mai supere lumea cînd se poruncește vîrîrea în închisoare a vrăjmașului republicii, și care să fie încredințat, că prin pieirea unui singur cetățean, se curmă un război intern“. S-a recurs însă la o hotărîre mai blindă în aparență, care la urma urmei avea aceeași tărie: „să aibă grijă mai marii de la cîrma țării ca nu cumva republica să îndure vreun neajuns⁴⁶ din pricina urzelilor primejdioase ale lui M. Manlius“. Atunci tribunii militari cu putere consulară, împreună cu tribunii plebei (care se dăduseră de partea patricienilor, încredințați că o dată cu pierderea libertății tuturor s-a dus și puterea lor), chibzuiesc laolaltă asupra măsurilor care trebuiau luate într-o asemenea situație. Deoarece se credea de cuviință că în afară de silnicie și ridicarea de vieți nu sînt alte mijloace și se prevedea o năpraznică ciocnire, tribunii plebei Marcus Maenius și Q. Publilius au spus următoarele:

„De ce să pornim noi o luptă între plebei și patricieni, cîtă vreme această luptă se cade să fie între întregul stat și un singur cetățean primejdios? Pentru ce să căutăm noi să-l izbim pe el, cînd e întovărășit de plebe, și să lovim și în ea o dată cu el, cîtă vreme e mai sigură și mai rodnică doborîrea lui cu ajutorul plebei însăși, ca să cadă singur zdrobit sub povara propriilor sale puteri? Planul nostru este să-l trimitem în judecată. Nimic nu e mai urîtă de popor ca regalitatea. Îndată ce gloata asta are să vadă că lupta patricienilor nu

este îndreptată împotriva sa și că noi, reprezentanții săi, din apărători vom deveni judecători și când vor descoperi că înșiși plebeii sînt acuzatorii, când vor mai vedea în pîrît un patrician și când temeiul învinuirii va fi că Manlius umblă să pună mîna pe tron, plebea nu se va mai frămînta de altceva, decît cum să-și păstreze mai departe libertatea“.

XX Cu aprobarea tuturor, acești tribuni ai plebei îl trimit pe Manlius în judecată. Cînd plebea a auzit aceasta, la început a fost adînc zguduită, văzîndu-l pe învinuit îmbrăcat în zdrențe, și alături de el nici un apărător, fie din rîndurile senatului, fie dintre prietenii sau rudele sale, sau în sfîrșit măcar pe unul dintre frații săi, Aulus și Titus Manlius. Nu se mai pomenise pînă în ziua aceea o atare situație, ca într-o atît de cumplită restriște nici măcar rudele celui învinuit să nu-și schimbe veșmintele, ca să îmbrace pe cele de doliu. Lumea cîrtea spunînd: „Cînd Appius Claudius a fost aruncat în închisoare, și vrăjmașul său Caius Claudius și toată ginta Claudia erau în doliu. Acum, în schimb, patricienii și toți dușmanii plebeilor și-au dat mîna ca să-l nimicească pe Manlius, apărătorul lor atît de vrednic și atît de iubit de popor, tocmai din pricina că e cel dintîi care a trecut din tabăra patricienilor de partea celor asupriți“.

Cînd a venit ziua judecării, s-ar fi convenit ca acuzatorii să-și arate temeinicia învinuirilor, dovedind că Manlius a ținut adunări publice, că a rostit cuvîntări așîțătoare, că a uneltit, că a fost darnic cu poporul ca să-l momească, sau pentru pîră mincinoasă, dar mai ales trebuiau să aducă o dovadă de netăgăduit că Manlius a umblat după tronul regal⁴⁷. Eu însă n-am găsit asemenea temei la nici unul din analiști. Și negreșit, toate aceste învinuiri n-au fost ușoare, de vreme ce șovăiala poporului de a-l osîndi atîrna nu de temeiul și felul procesului, ci de locul unde se ținea această judecată. Este vrednic de ținut minte — pentru ca oamenii să-și dea seama de adevăr — că ticăloasa poftă de domnie a prefăcut în praf și pulbere atîtea fapte frumoase, ștergînd nu numai aureola lor, ci mai mult, a făcut ca și eroii lor să fie urîți de toată lumea⁴⁸.

Se spune că Manlius a adus ca martori aproape patru sute de cetățeni pe care izbutise să-i scape de jugul sclaviei și cărora el le plătise datoriile, oprind pe cămătari să le scoată în vânzare averile. În afară de acest fapt, Manlius nu numai că nu s-a mărginit numai a pomeni de isprăvile sale de pe câmpul de luptă, ci el a adus totodată în fața tuturor trofeele cam a treizeci de vrăjmași doborâți de el, ca la patruzeci de distincții și recompense primite de la comandantii săi, între care două coroane murale⁴⁹ și opt civice⁵⁰. În afară de aceste dovezi și de aducerea martorilor în fața judecății, venită și o sumă de cetățeni scăpați de la moarte de el din mâinile dușmanilor; între aceștia s-a pomenit și numele lui C. Servilius, comandantul cavaleriei, care nu era însă de față. Și după ce a amintit acestea într-o cuvîntare cutremurătoare și potrivită cu asemenea împrejurări, și pentru ca vorbele sale să corespundă faptelor, Manlius își dezgoli pieptul brăzdat de urmele rănilor primite în războaie. Și aruncîndu-și privirile către Capitoliu, rugă pe Jupiter și pe ceilalți zei să-l ajute, nelăsîndu-l doborât de asemenea năpastă. El li se mai ruga „să se milostivească de el, pentru ca gîndul pe care i l-au insuflat lui atunci cînd a ocrotit cetățuia și Capitoliul, spre salvarea poporului roman, să-l dea acum poporului roman, cînd îi judecă faptele sale în aceste clipe de restrînte pentru viața sa“. Și apoi îi imploră pe judecătorii săi, pe toți laolaltă și pe fiecare în parte, ca să-i judece faptele sale, avînd ochii ațintiți către Capitoliu și către cetățuie, ca și spre zeii nemuritori. Și pe cînd poporul se aduna ca pentru comiții, pe centurii, în Câmpul lui Marte, și cînd învinuitul cu mâinile întinse către Capitoliu își îndrepta rugămințile sale de la oameni către zei, tribunii și-au dat atunci seama că dacă nu vor izbuti să abată atenția cetățenilor de la amintirea unei slave atît de mari, dobîndite de Manlius în timpul vieții sale, nu va fi niciodată cu putință ca acesta să fie osîndit, cită vreme în mințile tuturor erau vii binefacerile primite de la el. De aceea tribunii au amînat judecata pentru o altă zi.

Astfel, adunarea poporului s-a întrunit în dumbrava poete-lină⁵¹, dincolo de poarta Nomentană⁵², de unde Capitoliul nu mai putea fi văzut. Aici acuzatorii au dobîndit cîștig de cauză.

Procesul s-a încheiat cu osîndirea acuzatului. Și învinuirea a triumfat! Din inimile împietrite a ieșit neomenoasa și urîta sentință, nesuferită chiar judecătorilor. Unii analiști spun că Manlius a fost judecat și condamnat pentru crima de înaltă trădare de către duumviri⁵³ aleși în acest scop. Tribunii l-au aruncat pe Manlius de pe stînca Tarpeia⁵⁴. Locul de unde a fost azvirlit a ajuns de pomină și prin slava nepieritoare a lui Manlius, și prin osînda lui din urmă și crunta-i ispășire. Din pricina acestui omor, poporul roman a însemnat pe răboj înfierarea nelegiurii, mai întîi dînd un decret ca de aci înainte nici un patrician să nu mai locuiască în cetățuie sau în Capitoliu, iar pe locul casei lui Manlius să fie zidit templul zeiței Moneta și monetăria statului. Apoi o altă opreliște care privește familia sa: printr-o hotărîre a ginții Manlia s-a interzis ca vreun membru al acestei familii să mai poarte numele de Marcus Manlius.

Astfel s-a sfîrșit acest crou, care ar fi lăsat urmașilor amintirea unui om însemnat, dacă nu s-ar fi născut într-o cetate liberă.

Dar curînd poporul, cînd și-a dat seama că Manlius n-a însemnat de loc o primejdie pentru el, l-a jelit amarnic, ducîndu-i dorul și amintindu-și de marile lui însușiri.

Ciuma care a izbucnit la scurtă vreme după uciderea lui Manlius, fiindcă părea că a izbucnit ca din senin, era privită de foarte mulți ca o urgie pentru osîndirea nedreaptă a lui Manlius: „Capitoliul a fost pîngărit prin vărsarea sîngelui mîntuitorului său: tocmai de aceea zeii n-au putut îndura osîndirea săvîrșită, aproape sub ochii lor, a aceluia om care le salvase templele din mîinile vrăjmașilor“⁵⁵.

XXI Anul⁵⁶ următor a fost de pomină prin ciuma ivită și prin lipsa de bucate. La această îndoită pacoste s-au mai adăugat numeroase războaie. În vremea aceasta au cîrmuit republica tribunii militari cu putere consulară: L. Valerius, a patra oară, A. Servius Sulpicius, a treia oară, L. Lucretius, L. Aemilius, a treia oară, A. Manlius, a treia oară, și M. Trebonius.

În afară de volsci, hotărîți parcă de destin să hărțuiască de-a pururi pe ostașul roman, au apărut pe scenă alți noi

potrivnici: nu numai coloniile romane Circeii și Velitrae urziseră de multă vreme trădarea romanilor, dar chiar și populațiile din Latium aveau purtări ce dădeau de bănuț; ba se ridicase chiar și Lanuvium, cetatea care fusese întotdeauna cea mai credincioasă Romei. Senatorii erau de părere că această urită purtare și toate aceste răzvrătiri ale aliaților se întâmplă din pricină că Roma lăsase atîta vreme nepedepsită trădarea făptuită de concetățenii din Velitrae, de aceea ei au hotărît că în cel mai scurt timp să propună poporului să li se declare război acestora. Și pentru ca plebea să fie înduplecată la dezlănțuirea acestui război, senatul a numit o comisie de cinci bărbați pentru împărțirea în loturi de proprietate a pămînturilor din ținutul pomptin, și o a doua comisie de trei, pentru întemeierea unei colonii la Nepete. Atunci s-a propus poporului ca să încuviințeze războiul și, în pofida împotrivirii de-a surda a tribunilor plebei, toate triburile romane au aprobat declararea războiului.

În cursul aceluia an s-au făcut tot soiul de pregătiri, însă armata n-a fost scoasă din tabără din pricina ciumei. Această zăbavă a dat răgaz coloniștilor romani din Circeii și Velitrae să roage senatul roman să le fie milă de ei. O mare parte din cetățenii acelor colonii înclinau să trimită la Roma o solie în acest scop. Însă așa cum se întâmplă de multe ori în viață, ca o năpastă ce pîndește pe un cetățean să se abată pe capul tuturor, făptașii trădării față de romani — de teamă ca nu cumva să cadă numai asupra lor învinuirea și pentru a nu fi predați spre a ispăși, înfruntînd mînia Romei — s-au străduit să alunge gîndurile de împăciuire ale coloniștilor. Această solie a fost împiedicată nu numai de senatul acestei colonii, ci și de o mare parte din plebeii de acolo care au fost așîțați ca să prade holdele romane. Această nouă lovitură a spulberat orice nădejde de pace. Tot în același an s-a auzit pentru întia dată și de trădarea praenestinelor. Cînd locuitorii din Tusculum, Gabii și Laticum îi învinuiau pe praenestini că le-au prădat satele, senatul acestora le-a dat un răspuns atît de mios și de bine ticluit, încît reieșea că nu le vine a le crede urechilor și ochilor asemenea lucruri, fiindcă ei nu voiau să fie socotite ca adevărate asemenea învinuiri.

XXII În anul următor⁵⁷, noii tribuni militari cu putere consulară, Spurius și Lucius Papirius, au purces cu legiunile romane spre Velitrae, în timp ce ceilalți patru colegi ai lor: Ser. Cornelius Maluginensis, ales pentru a patra oară, Q. Servilius, Ser. Sulpicius și L. Aemilius, tot pentru a patra oară, au fost lăsați în Roma pentru a asigura paza și apărarea cetății, mai ales că umblau zvonuri despre noi mișcări din partea neamurilor etrusce (fiindcă din partea acestora oricând se putea aștepta la așa ceva). La Velitrae, romanii au izbândit în lupta împotriva unei armate de coloniști, cărora li se alăturaseră trupele auxiliare ale praenestinelor, aproape mai numeroase ca ale acestora. Faptul că cetatea Velitrae se găsea în imediata vecinătate a răzvrătiților le-a dat dușmanilor putința să fugă și să-și scape viața la timp înapoia zidurilor. Tribunii militari au renunțat la împresurarea acestei cetăți, întâi, fiindcă izbînda era îndoielnică, și în al doilea rînd, că găseau de cuviință că trebuie să fie dată pierzării această colonie.

Darea de seamă trimisă la Roma, prin care tribunii militari aduceau la cunoștință biruința dobîndită, cuprindea învinuiri mai aprige împotriva cetății Praeneste, decît împotriva vrăjmășiei veliternilor. De aceea, potrivit unui decret senatorial și cu încuviințarea poporului, s-a declarat război praenestinelor. În cursul anului următor, aceștia, uniți cu volscii, au cucerit prin luptă grea Satricum, colonia poporului roman, apărată însă cu înverșunare de coloniști. Biruitorii s-au răz-bunat crunt pe cei prinși.

Romanii au îndurat greu această lovitură. De aceea l-au ales pe M. Furius Camillus tribun militar, pentru a șaptea oară. Colegii lui au fost frații A. și L. Postumius Regillensis, apoi L. Furius, L. Lucretius și M. Fabius Ambustus⁵⁸. Cu războiul împotriva volscilor a fost însărcinat în chip deosebit M. Furius Camillus. I s-a dat ca ajutor din rîndurile tribunilor militari, prin tragere la sorți, pe L. Furius, nu atît pentru interesele republicii, cît pentru a fi un imbold și mai mare pentru nimbii gloriei lui Camillus. Într-adevăr, pe de o parte, pentru slava și mărirea patriei sale, Camillus a fost cel care a izbutit să refacă situația pier-

dută din pricina cutezanței oarbe și nesăbuite a lui Furius, iar pe de altă parte, datorită greșelii acestuia, Camillus și-a câștigat în afară de creșterea slavei și măririi sale și prețuirea colegului său. Camillus, care ajunsese acum la o vîrstă înaintată, era gata să renunțe la funcție, din pricina sănătății sale șubrede, făcînd în acest scop jurămint în adunarea poporului că spune adevărul. Însă vrerea poporului s-a împotrivit hotărîrii sale. O minte ascuțită sălășluia într-un suflet plin de dîrzenie și inimoșie. Camillus avea toate simțurile vii, puternice și întregi, fiind înzestrat cu toate însușirile mari ale ființelor omenești; numai frămîntările dinăuntrul hotarelor patriei, dintre concetățenii săi îl oboseau, în schimb, războiul strașnic îl reînsuflețea.

El își înjgheabă o armată alcătuită din patru legiuni, fiecare din cîte patru mii de oameni. Intrunindu-și în ziua următoare toate aceste trupe la poarta Esquilină, le-a pus de îndată în mișcare, pornind către Satricum. Aici îl așteptau, fără să se sinchisească cîtuși de puțin, cuceritorii coloniei, care se bizuiau pe numărul mult mai mare al ostașilor lor. Cum au aflat că romanii se apropie, ei dezlănțuie fără înțîrziere lupta, nevoind să mai amîne nici un moment înfruntarea celei mai mari primejdii, sperînd ca priceperea și destoinicia lui Camillus, singurul comandant pe care se bizuiau romanii, să nu le poată fi de nici un folos acestor vrăjmași atît de pușini la număr.

XXIII Aceeași înflăcărare însuflețea și rîndurile oștirii romane și același avînt l-avea și celălalt comandant. Sfirșitul bătăliei de față nu atîrna decît de înțelepciunea și autoritatea unui singur om, care, cu iscusința minții sale, căuta să înlocuiască lipsa forțelor ostășești, tîrăgînd războiul. Din această pricină, vrăjmașul se întărită tot mai tare și-și desfășoară unitățile în linie de bătaie, nu numai în fața taberei sale proprii, ci se avîntă pînă la mijlocul cîmpului dintre tabere, ba chiar înaintează pînă aproape de parapetele întăriturilor taberei potrivnicului și, încrezător în puterile sale, se simte tare fălos. Ostașul roman îndură greu această stare de lucruri. Cu atît mai vîrtos se simte scos din fire,

turbînd de ciudă, tribunul militar L. Furius, căruia îi dădeau imbolduri atît tîneretea și firea sa bătaioasă, cît și faptul că era împins și de simțămintele gloatelor de ostași de sub comanda sa, care de-a surda se înflăcărau, fără nici un pic de socotință. Pe deasupra, Furius își îmbărbăta și mai aprig ostașii săi, deja aprinși prin firea lucrurilor, arătînd că autoritatea colegului său se datorește numai vîrstei înaintate.

„Războaiele sînt făcute pentru tinerii! — spunea el pretutindeni. Bărbăția crește sau dă înapoi în măsura în care ești în floarea vîrstei, sau ai început să te veștejești. Iată cum unul dintre cei mai vajnici comandanți a ajuns o ființă care se complăce acum în lîncezeală. Cîndva Camillus, ori de cîte ori se apropia de tabăra și orașele vrăjmașilor, era deprins să se năpustească asupra lor și să le cucerească la cel dintîi iureș. Acuma însă Camillus s-a retras înapoia parapetelor taberei și-și pierde vremea nefăcînd nimic. Oare nădăjduiește el ca în felul acesta să sporească puterile și curajul alor săi și să scadă în schimb avîntul dușmanilor? Ce prilej așteaptă? Ce moment și ce locuri, pentru a întinde curse vrăjmașului? Cugetul unui bătrîn e încremenit și amorțit, ca al unei ființe rebegite de frig. Numai că Furius Camillus pînă acum s-a bucurat îndeajuns atît de o viață îndelungată cît și de destulă slavă și mărire. Oare se cade ca puterea reavănă a cetății romane, care trebuie să fie nemuritoare, să îngăduie îmbătrînirea ei odată cu trupul acestui slăbănog gîrbovit care în curînd va apune?“

Cu astfel de vorbe atrase Furius de partea sa pe toți soldații taberei romane. În vreme ce din toate părțile se auzeau glasuri cerînd pornirea atacului, Furius mai spuse: „Camillus! Noi nu mai putem stăvili avîntul soldaților noștri. Insuși vrăjmașul, al cărui curaj îl facem să crească și mai mult prin nemișcarea noastră, ne sfidează cu trufia lui nemăsurată, care nu mai poate fi îndurată de noi. Deoarece ai rămas singur în fața hotărîrii noastre, înduplecă-te, pentru ca să învingi cu un ceas mai devreme!“

La auzul acestor cuvinte, Camillus îi răspunse astfel lui Furius: „Față de războaiele cîte s-au purtat pînă în această zi numai sub auspiciile sale, nici Furius nu poate să spună ceva

rău și nici poporul roman n-are a se plînge de planurile sale, sau de rezultatele obținute de el. La fel, mai știe, că are în preajma sa un tovarăș deopotrivă cu el și-n rang, și-n autoritate, și că e întrecut de acela numai prin vînjoșia tinereții. Însă, în ce privește rosturile ostășești, Camillus a fost deprins să conducă, nu să fie cîrmuit de alții. Însă nici în calea colegului său nu poate sta, în ce privește rostul său de cap de oștire. Măcar de-ar face Furius cu ajutorul zeilor vreo ispravă spre binele republicii! De aceea își cere chiar iertăciune și îngăduință pentru vîrsta sa înaintată, ca de astă dată să nu se găsească în primele rînduri ale ostașilor. Declară însă că nu se va codi o clipă sū-și facă datoria, în ce privește sarcinile războiului puse pe umerii unui bătrîn ca el. În schimb, îi roagă pe zeii nemuritori ca nu cumva în urma vreunei eventuale înfrîngerii să i se aducă laude pentru înțelepciunea sfatului său!“

Pînă atunci oamenii n-au mai auzit povește și păreri mai sănătoase ca acestea, și nici zeii rugăciuni mai pline de cucernicie. Cel cu hotărîrea luptei se află în fruntea oștirii romane, rînduind-o în formație de atac, iar Camillus întărește rezervele, așezînd forțe puternice în fața taberei. Din vîrfurile unei măguri el privește cu atenție cum avea să se desfășoare planul luptei hotărît de Furius, în pofida vederilor sale.

XXIV Chiar din prima ciocnire, cînd abia se auzise zăngănitul armelor, dușmanul într-adîns s-a retras, din violenție însă, nu de teamă. În spate, între linia frontului și tabără era o ușoară costișe. Volscii, avînd la îndemînă belșug de trupe, putuseră lăsa în tabără cîteva cohorte puternice, bine înarmate și gata la orice, care primiseră însărcinarea ca în toiul luptei, atunci cînd romanii se vor apropia de redute, sū se năpustească asupra lor. Romanii, urmărind cam răsfirați vrăjmașul în retragere, au fost ademeniți într-un loc neprielnic, dîndu-le volscilor prilej să se arunce asupra lor. Spaima a intrat de astă dată în rîndurile romanilor, deși învingători: ivirea unor noi vrăjmași, și valea, și costișa, au întors sorții izbînzii de partea volscilor; oastea romană

a început să șovăie, fiind izbită deodată și de trupele proaspete ieșite din tabără și aruncate acum în lupte de volsci, și de acea oaste dușmană care se prefăcuse că fuge. De astă dată trupele romane nu s-au mai retras cum trebuie, ci, uitînd și de fălșia lor proaspătă și de străvechea faimă a slavei romane, au dat bir cu fugiții, îndreptîndu-se în neorînduială și rătăciți către tabăra lor.

Atunci Camillus, după ce cei din preajma lui l-au ajutat să se urce pe cal, cu sprijinul corpului de ostași de rezervă le-a stăvilit în mare grabă retragerea, spunîndu-le acestor romani: „Iată, ostași, unde ați ajuns cu lupta cerută de voi cu atîta înfocare! Pe care dintre oameni și pe care dintre zei aveți să-i mai învinuiți acum? Oare nu-i acesta rodul cutezanței voastre neghioabe, ca și dovada netrebniciei voastre? Pînă acum ați mers pe urmele unui alt comandant. Urmați-l de astă dată pe Camillus, care v-a condus întotdeauna așa fel, încît mereu ați biruit și cu care v-ați deprins să învingeți ori de cîte ori ați fost sub conducerea mea. Ce vă rotiți ochii către parapetele și șanțurile taberei? Acolo nu veți intra decît după ce veți birui“.

La început romanii, de rușine, s-au oprit din fugă, apoi, cînd au văzut că stegarii cu flamurile au făcut stînga împrejur, pornind de astă dată cu fața spre vrăjmaș, și că întreg frontul roman s-a pus din nou în mișcare, înaintînd spre volsci, și cînd l-au mai văzut și pe Camillus — căpetenie vestită atît prin nemaipomenite triumfuri, cît și prin bătrînețea-i de toată lumea cinstită — pășind printre primele șiruri de ostași, o dată cu drapelele, și aruncîndu-se unde era cel mai greu și primejdia cea mai mare, începură să-și facă muștrări unul altuia, să se îndemne și să se îmbărbăteze totodată. Întreaga oștire romană, cuprinsă de o nouă înflăcărare, scoase un cutremurător strigăt de bucurie. Și L. Furius, colegul său, și-a făcut cu prisosință datoria. Fiind însărcinat de Camillus — care izbutise să refacă rîndurile și frontul pedestrimii — să lupte împreună cu pîlcurile sale de călăreți, fără să le aducă nici un fel de muștrare (pentru că vina cădea deopotrivă asupra tuturor), el renunță de astă dată la glasul răstit de comandant și recurse la rugăminți stăruitoare,

implorînd pe fiecare în parte, și pe toți laolaltă, ca să-l ajute să-și spele pata acelei zile în care se făcuse de rușine și ocară: „Deși tovarășul meu de dregătorie — spuse Furius — s-a împotrivit și m-a împiedicat la vreme să săvîrșesc ceea ce am făcut, totuși eu m-am alăturat mai degrabă cutezanței orbești a tuturor, decît înțelepciunii unuia singur, a lui Camillus. Oricare va fi soarta voastră, Camillus va avea parte de slavă, pe cînd eu, dacă lupta nu se va restabili (ceea ce ar fi cea mai mare durere pentru noi toți), nu voi împărtași soarta voastră, a tuturor. Pata ticăloșiei, însă, va roși numai fruntea mea!“

S-a găsit cu cale că cea mai bună măsură pentru călăreți e să descalece de pe cai și să dea năvală ca pedestri, asupra vrăjmașilor, acolo unde oastea romană, șovăind, începuse să dea înapoi. Recunoscuți de toți romanii și prin avîntul, și prin armele lor, călăreții se năpustesc asupra vrăjmașului acolo unde pedestriimea era cel mai greu strîmtoată. Și comandanții și ostașii se avîntă plini de înflăcărare în această cruntă încheștare cu dușmanul. De altfel, rodnicia acestei sporiri a avîntului și acestei noi încordări s-a făcut în curînd simțită: volscii, care mai înainte se prefăcuseră că dau înapoi de teamă, de astă dată au fost risipiți și puși pe goană adevărată. Mare parte din ei pieriră în luptă și apoi și-n fugă, iar ceilalți în tabăra lor proprie, care fu cucerită de romani cu prilejul acestui atac. Totuși, numărul volscilor prinși a fost mai mare decît al celor căzuți în luptă.

XXV Fiindcă o dată cu numărătoarea prizonierilor au fost descoperiți și niște tusculani, aceștia au fost despărțiți de ceilalți și aduși în fața tribunilor militari, cărora, la întrebările puse, le-au mărturisit că din ordinul cîrmuitorilor cetății lor au luptat în rîndurile armatei volscilor. Camillus, îngrozit de dezlănțuirea unui nou război atît de curînd după cel dinainte, a spus că „el îi va duce și înfățișa cît mai grabnic Romei pe acești prinși, pentru ca senatul să-și dea seama că și tusculanii i-au trădat pe romani, trecînd de partea dușmanului. Dacă senatul găsește cu cale, în vremea lipsei lui

Camillus din fruntea oastei romane, colegul său să preia comanda oastei și taberei“.

O singură zi i-a slujit lui Furius de învățătură, ca să nu mai creadă niciodată că planurile și hotărârile sale sînt mai presus de ale altora. Cu toate acestea, nici L. Furius, și nici un ostaș din rîndurile acestei armate nu credeau că M. Furius Camillus avea să se arate atît de îngăduitor față de colegul său, care era cît p-aci să prăvale republica, printr-o greșeală a sa, într-o prăpastie atît de primejdioasă. Dar atît în rîndurile acestor ostași, cît și în ale cetățenilor din Roma era nezdruncinată convingerea că dacă războiul cu volscii a avut atîtea peripeții, sorții izbînzii trecînd din mîină în mîină, apoi, de bună seamă, pricina înfrîngerii s-a datorat greșelilor lui L. Furius, în schimb, toată cîntea și laurii biruinței se cuvin lui Camillus.

După ce prizonierii tusculani au fost aduși în fața senatului, acesta a hotărît pedepsirea prin război a cetății Tusculum. Tot lui Camillus i s-a dat însărcinarea purtării lui. În acest scop, Camillus și-a cerut un singur ajutor; și îngăduindu-i-se să-și aleagă pe cine pofteste din rîndul colegilor săi de dregătorie, Camillus și-a ales pe L. Furius, în pofida așteptărilor tuturor. Atît prin această purtare nepărtinitoare, cît și prin bunătatea sa sufletească, Camillus și-a cîștigat o slavă nemuritoare.

Totuși, romanii n-au dus război cu tusculanii, deoarece aceștia au cerut îndată pace, pe care au păstrat-o cu credință, izbutind să scape astfel de urmările pedepsirii lor de către romani. De bună seamă, tusculanii n-ar fi putut dobîndi această pace cu ajutorul armelor. Tusculanii îi lăsară pe romani să intre în ținuturile lor, fără să se depărteze de sălașurile din apropierea drumurilor pe care treceau romanii, ncînterupîndu-și o clipă muncile pe ogoare. O mulțime de locuitori, îmbrăcați în veșmintele obișnuite, ieșiră pe porțile larg deschise ale cetății lor în întîmpinarea comandanților romani. Ei cărară cu toată bunăvoința bucate din oraș și din holde pentru armata romană. Camillus, după ce și-a așezat tabăra în fața porților cetății Tusculum, dori să știe dacă și înuntru zidurilor cetății domnește aceeași priveliște de pace

ca pretutindeni, în sate și pe ogoare, și de aceea el intră în cetate. Aici văzu și porțile caselor și toate prăvăliile deschise, pe tarabe fiind rînduite tot felul de mărfuri, iar pe meșteșugari lucrînd mai departe nestingheriți la meseriile lor. Școlile fremătau de zarva și strigătele glasurilor de elevi, ulițele erau pline de femei și copii, într-un neîntrerupt du-te-vino, mergînd fiecare la rosturile și treburile sale. Nicăieri nu se observa vreun semn de spaimă sau măcar de uimire. Camillus își arunca privirea în toate părțile, cătînd cu ochii dacă nu cumva e vreun semn de război. Nu se băga de seamă nicăieri nici un fel de urmă de asemenea îndeletnicire, nici o schimbare, nici un semn de amenințare, ci toate vădeau o liniște atît de adîncă, de nimic stingherită, încît ar fi părut oricui că pe aceste tărîmuri nu-i nici pomeneală de război sau de ceva asemănător.

XXVI Mișcat de această purtare a vrăjmașilor, Camillus porunci să se întrunească îndată senatul lor. „Tusculanii! le spuse el la sfat senatorilor. Pînă acum tot voi ați găsit singurele și adevăratele arme, ca și adevăratele mijloace, cu ajutorul cărora să vă puteți apăra de mînia romanilor. Mergeți la Roma și înfățișați-vă senatului roman. Senatorii romanilor vor cîntări dacă se cuvenea să fiți pedepsiți mai înainte, sau dacă acum meritați să fiți iertați. Nu susțin dinaintea că fără doar și poate veți căpăta milă și iertare din partea Romei; atîta doar pot să vă spun: din partea mea aveți toată libertatea de a o cere. Sînt încredințat că senatul roman va da rugămintilor voastre ascultarea pe care o va crede el de cuviință“.

Cînd tusculanii s-au înfățișat la Roma, și mai ales cînd senatorii romani i-au văzut în tînda curiei atît de posomorîți și de abătuți pe acești purtători de cuvînt ai cetății aliate, care pușin mai înainte dovedise atîta credință Romei, fură adînc mișcați și stărui ră să fie socotiți mai degrabă oaspeți și nu dușmani. Dictatorul cetății Tusculum rosti cu acest prilej următoarea cuvîntare:

„Senatorii! Noi sîntem accia cărora le-ați declarat războiul și împotriva cărora l-ați pornit acum; așa cum ne vedeți acum stînd la intrarea curiei voastre, la fel pregătiți și înar-

mați am ieșit și în întâmpinarea legiunilor și comandanților voștri. De aci înainte, ținuta și a noastră și a plebei noastre va fi întotdeauna numai așa, în afară de cazul că vom primi din partea voastră arme ca să luptăm pentru voi. Aducem mulțumiri și comandanților voștri și oștilor voastre pentru că au crezut mai mult ochilor decât urechilor, și pentru că, acolo unde nu era dușmănie, n-au arătat-o nici ei. Vă cerem vouă aceeași pace pe care v-am respectat-o cu credință înainte și vă rugăm să-i pedepsiți cu război pe alții, și anume pe aceia care vă tulbură. Dacă vom fi nevoiți să încercăm pe pielea noastră tăria brațului vostru, o vom face-o cu brațele încrucișate, fără arme asupra noastră. Noi așa cugetăm: zei din cer să ne facă parte numai de bine și de noroc în măsura în care aceste gânduri ale noastre sînt curate și deschise. Cît despre învinuirile din pricina cărora ne-ați declarat război, cu toate că nu merită osteneală să întărim prin cuvinte ceea ce se poate dezminți prin fapte, totuși chiar dacă vina noastră ar fi adevărată sîntem încredințați că însăși mărturisirea noastră nu ne va aduce nici o primejdie, de vreme ce căința noastră iese atît de puternic în vileag în fața voastră. Oricine poate să vă greșescă oricît, de vreme ce voi știți să vă purtați cu atîta demnitate și mărinimie, încît să dobindiți din partea oricui asemenea satisfacții“.

Cam în felul acesta s-au adresat tusculanii romanilor. Ei au obținut întîi pacea și, nu mult după aceea, cetățenia romană. Legiunile romane au fost întoarse de la Tusculum și aduse la Roma.

XXVII Camillus, după războiul victorios împotriva vols-cilor — pe care l-a condus cu iscusință și vitejie — și după izbîndirea și în campania cu tusculanii, ca și după purtarea cu o nemaipomenită mărinimie și putere de răbdare în amîndouă războaiele față de colegul său de dregătorie, a lăsat cîrma din mînă⁵⁹.

Pentru anul⁶⁰ următor au fost aleși tot tribuni militari cu putere consulară. Aceștia au fost: L. și P. Valerius — Lucius, pentru a cincea oară, iar fratele său Publius, pentru a treia oară — C. Sergius pentru a treia oară, L. Menenius,

pentru a doua oară, Sp. Papirius și Ser. Cornelius Maluginensis. În cursul aceluiași an, censorii au avut mult de lucru, mai ales fiindcă umblau tot soiul de zvonuri în privința datoriilor⁶¹. Cei care făceau pe acest temei și mai mare vilvă, stîrnind ura împotriva cămătarilor, erau tribunii plebei.

Censorii aleși au fost C. Sulpicius Camerinus și Sp. Postumius Regillensis. Treaba începută de ei s-a întrerupt deodată, din pricina morții lui Postumius, deoarece era oprit de pravile să se înlocuiască censorul stins din viață cu un altul; de aceea și Sulpicius a ieșit din dregătorie. Dar nici censorii următori, aleși tot prin încălcarea rînduielilor religioase, n-au intrat în funcție. De aceea, s-a socotit un păcat alegerea unui al treilea rînd de censori, socotindu-se că zeii ar fi fost aceia care se împotrivesc acestei dregătorii pentru acel an. Tribunii plebei spuneau însă că această batjocorire a plebeilor nu mai poate fi răbdată:

„De bună seamă, spuneau ei, senatul fuge de asemenea dovezi, ca tabelele de recensămînt, care vor dezvălui cîtă avere are fiecare, deoarece patricienii n-au nici un interes ca să se bage de seamă cît sînt de înglodați în datorii o bună parte din cetățeni, și cum în aceeași vreme plebea este azvîrlită ca pradă tuturor dușmanilor. Aristocrația caută cu tot dinadinsul pricină de războaie pretutindeni și cu oricine, fără nici o deosebire. Legiunile romane au fost duse întîi la Antium, de acolo la Satricum, de la Satricum la Velitrae, iar de aci împinse pînă la Tusculum. Sînt ațîțați latinii, hernicii și praenestinii, așa cum sînt asmuțiți între ei cetățenii, fără ura convenită unui vrăjmaș adevărat. Pricina e vrerea patricienilor de a strivi plebea sub povara armelor și de a nu o lăsa să răsufle măcar o dată în cetate, sau să-și aducă aminte în tihnă de libertate, sau să se strîngă în adunarea poporului, unde să mai audă din cînd în cînd glasul tribunilor săi, vorbindu-i despre ușurarea datoriilor sale, sau despre curmarea celorlalte nedreptăți și obide. Dacă plebeii și-ar mai aduce aminte de libertatea părinților lor, n-ar mai îngădui robirea de către cămătari a vreunui cetățean roman, din pricina neplății datoriilor, și nici chemarea lor sub drapel înainte de a se cerceta și a se

afla care e dedesubtul cu datoriile, înainte de a se găsi mijlocul de a le micșora și înainte ca fiecare să știe pentru sine ce e al său și ce e al altuia, ori dacă se mai poate bucura cineva de libertate, ori dacă îi rămâne ființa-i slobodă, sau și ea va fi destinată temniței“.

Revolta care mocnea în spuză a aprins îndată sufletele învrăjbite ale plebeilor. Într-adevăr, pe de o parte se hotărîse să se osindească o mulțime de datornici, care ajungeau astfel în robia cămătarilor, iar pe de altă parte, senatul, în urma zvonurilor că praenestinii au ridicat armele, fusese de părere să se facă strigări pentru înrolarea de noi legiuni. Ambelor măsuri începură să li se împotrivescă și puterea tribuniciană și plebea însăși într-un cuget și o simțire, fiindcă nici tribunii nu îngăduiau ca datornicii să fie robiți și nici tinerii nu răspundeau la chemare. Acum patricienii erau mai îngrijorați de neputința strîngerii oștilor, decît de urmărirea datornicilor, fiindcă umblau zvonuri că vrăjmașul, pornind din Praeneste, se așezase în ținutul Gabii. Însă aceste zvonuri nu-i înspăimîntau de fel pe tribunii plebei ca să dea înapoi de la lupta începută, ci, dimpotrivă, îi ațîțau mai tare. Numai izbucnirea noului război cu praenestinii a pus capăt acestor tulburări atunci cînd trupele dușmane ajunseseră în preajma zidurilor cetății.

XXVIII Într-adevăr, cînd praenestinii aflară că la Roma nu s-a înrolat sub drapel nici o oștire, că nu-i nici pomeneală de numirea vreunei căpetenii și că patricienii și plebeii sînt din nou învrăjbiți unii împotriva celorlalți, iar capii lor socotind că acesta e cel mai nimerit prilej pentru ei, năvălesc deodată cu oastea lor și pustiesc în lung și-n lat ogoarele și satele romane, înaintînd pînă în fața porții Colline. Cumplită zarvă și spaimă s-a stîrnit la Roma. Toți strigă: „la arme, la arme!“ Toți aleargă într-un suflet pe ziduri, pe meterceze și la porți. Cetățenii, lăsînd baltă și răscoala și tot, îl numesc dictator pe Titus Quinctius Cincinnatus. Acesta, la rîndu-i, îl numește pe A. Sempronius Atratinus comandant al cavaleriei. La această veste (atît de temută era vestea că s-a ales un dictator) vrăjmașii s-au și depărtat îndată de zidurile Romei,

iar tineretul roman s-a supus fără cîrtire încorporării. În timp ce la Roma oastea se aduna, praenestinii își așază tabăra nu departe de râul Allia; pustiind de acolo satele și holdele romane în lung și-n lat, se făleau că „și-au așezat tabăra în același loc care a fost cîndva piaza rea pentru cetatea romană; ei sînt încredințați că vor stîrni aceeași groază în rîndurile oastei romane și aceeași fugărire, întocmai ca în războiul cu gallii. Căci de vreme ce acea zi, de pomină prin înfrîngerea suferită, este privită de pravile ca o zi neagră pentru romani, fiind crestată pe răboj prin numele aceluia loc, oare nu trebuie să-i înspăimînte pe romani cu atît mai virtos Allia însăși, martora unui prăpăd și urgii atît de mari? De bună seamă, la Allia li se va perinda romanilor prin fața ochilor chipurile crunte și fioroase ale gallilor și în urechile lor vor răsuna răcnetele gallilor.“ Praenestinii, trăgîndu-și din aceste gînduri deșarte nădejdi și mai deșarte se bizuiau că vor avea noroc în luptă datorită acestor me-leaguri.

Romanii, dimpotrivă, erau încredințați că „ei vor izbîndi în luptă oriunde vor întîlni un vrăjmaș din rîndurile populațiilor latine și că acest dușman va fi tot acela pe care ei l-au înfrînt la lacul Regillus și căruia vreme de un veac i-au impus să păstreze neclintită pacea cu Roma. Aceste locuri vor fi vii în amintirea romanilor, iar cumplitul prăpăd le va fi imbold de tărie într-o așa măsură, încît să șteargă o dată pentru totdeauna pata acelei rușini. Allia nu numai că nu le va mai stîrni vreun fel de spaimă, dar romanii, luptînd încă o dată pe acest pămînt, nu se poate ca de data aceasta să nu biruie. Chiar de s-ar întoarce înșiși gallii la Allia, romanii îi vor înfrunța așa cum i-au înfrunțat în Roma pentru recucerirea patriei, așa cum s-au luptat și în ziua următoare cu ei la Gabii, cînd n-a mai rămas din rîndurile celor care au intrat între zidurile Romei nici picior de vrăjmaș în viață, care să ducă acasă în țara lui vestea despre izbîndă sau neizbîndă“.

XXIX Cu asemenea simțăminte ședeau la Allia față în față cele două oștiri potrivnice. Dictatorul roman, cînd avu sub priviri oastea dușmană rînduită în linie de bătaie și

aștepta să vadă semnalul atacului, îi spuse lui A. Sempronius: „Îți dai seama, Sempronius, că vrăjmașii s-au așezat într-adins la Allia, fiindcă sînt încredințați că acest loc le va purta noroc? O, de le-ar spulbera zeii încrederea și nădejtile și nu le-ar da nici un fel de sprijin! Tu însă, bizuindu-te pe tăria brațului tău și pe bărbăția ta, năvălește asupra dușmanului cu călăreții tăi, în goana turbată a cailor, pătrunde în mijlocul oastei lui. Eu cu legiunile mele mă voi năpusti cu steagurile în frunte între șirurile armatei praenestine, după ce vor fi înspăimîntate și puse în neorînduială. Și voi, zei, martori ai jurămintelor călcate, ajutați-ne! Dați osînda cuvenită acelora care, trădindu-ne, ne-au înșelat și pe noi și pe voi, o dată cu călcarea în picioare a credinței în puterea voastră!”

Praenestinii n-au fost în stare să înfrunte nici iureșul călărimii, nici al pedestrimii romane. La cea dintîi izbire și la cel dintîi strigăt, șirurile lor sînt date peste cap și risipite. Apoi, văzînd că nu pot ține piept în nici un loc, se aștern pe fugă. Îmbrîncindu-se buimăciți, grămădindu-se unii peste alții cu frica în oase, trec pe lîngă tabără și nu se mai opresc din goana lor turbată pînă n-au sub ochi cetatea Praeneste. Acolo, fugarii se adună din nou și ocupă în grabă poziții pe care le întăresc fără nici o chibzuință, ca nu cumva, dacă se vor retrage între ziduri, romanii să le dea numaidecît foc la holde, iar după prădarea tuturor bunurilor lor, să li se împresoare și cetatea. Atunci însă cînd au văzut că în urma distrugerii și prădării taberei lor de la Allia romanii biruitori se apropie de ei, praenestinii părăsesc și aceste întărituri și se zăvorăsc între zidurile fortăreței lor, cu toate că nici de ele nu prea erau siguri.

Cetatea Praeneste se găsea în fruntea unei confederații alcătuite din opt orașe întărite. Romanii au dus războiul mai departe și împotriva acestora. Și după ce le-au cucerit rînd pe rînd, fără lupte și jertfe prea mari, oastea romană a fost îndreptată către Velitrae. Și această cetate a fost cucerită. În urmă, armata romană a fost din nou adusă la Praeneste, ținta acestui război. Praeneste s-a predat însă romanilor fără luptă.

Titus Quinctius, după ce a câștigat o bătălie, după ce a pus stăpânire pe două tabere potrivnice și a cucerit și nouă cetăți prin puterea brațului, după ce i s-a predat și Praeneste, s-a întors la Roma. Aici a fost sărbătorit prin purtarea în triumf. Tot el adusese și așezase în Capitoliu statuia lui Jupiter, luată din Praeneste, care a fost înălțată între altarele lui Jupiter și al Minervei. Pe soclul acestei statui s-a pus o placă de bronz pe care s-au săpat următoarele cuvinte: „Jupiter și toți zeii i-au hărăzit dictatorului Titus Quinctius această putere de a cuceri nouă fortărețe, când a fost dictator“. După 20 de zile de dictatură, Titus Quinctius și-a părăsit funcția.

XXX După aceea s-au făcut alegeri de tribuni militari cu putere consulară. De astă dată acești cîrmuitori au fost, deopotrivă, aleși din rîndurile patricienilor și ale plebeilor. Din tabăra aristocrației făceau parte frații Publius și Caius Manlius împreună cu L. Iulius, iar dintr-a plebeilor, C. Sextilius, M. Albinus și L. Antistius. Celor doi Manlii, care erau prin obîrșie mai presus decît demnitarii plebei, și cu mai mare trecere decît celălalt coleg patrician, Iulius, li s-a încredințat în chip deosebit războiul cu volscii, fără să se mai tragă la sorți și fără să se chibzuiască asupra temeiului acestei numiri. În urmă senatul s-a căit că le dăduse această sarcină.

Cei doi Manlii trimiseseră niște cohorte după nutreț, fără ca mai înainte să facă o recunoaștere prin iscoade. O știre, deși neadevărată, îi vesti că aceste trupe au fost înconjurate de vrăjmaș. Ei pornesc în grabă cu întreaga oaste în ajutorul lor, fără ca măcar să rețină la ei vestitorul, care era un vrăjmaș din rîndurile latinilor și care fusese socotit drept roman. Iscoada dușmanilor a izbutit să-i înșele pe romani, care în felul acesta au căzut în cursele întinse. Pe cînd romanii îi înfruntau greu pe vrăjmași din acest loc atît de neprielnic, cu o nemaipomenită bărbăție, răspîndind moartea în jur, dar cu pierderi și în rîndurile lor, oastea dușmană a izbutit să pătrundă în cealaltă parte a taberei, care se afla cu fața către cîmpie. Nechibzuința și nepriceperea celor doi comandanți romani au fost pricina acestei lovituri și neizbînzi. Numai datorită vitejiei fără seamăn a ostașilor romani a fost salvată soarta republicii

romane de la pieire, cu toate că cu acel prilej n-avuseseră în fruntea lor o adevărată căpetenie. Când s-au vestit aceste întâmplări la Roma, mai întâi s-a voit să se recurgă la un dictator; apoi însă s-a aflat că domnește liniște din partea volscilor. De aici a ieșit în vileag că volscii nu știu să se folosească nici de biruință, nici de împrejurări prielnice; din această pricină, armatele romane, împreună cu comandantii lor, au fost rechemate la Roma. După aceea, măcar din partea volscilor a fost liniște și pace.

Însă către sfârșitul anului, pacea fu iar tulburată de praenestini, care au ridicat din nou armele împotriva Romei, ațîțind totodată și celelalte populații latine.

În același an s-au făcut noi înscrieri de coloniști romani pentru colonia Setia, care se plîngea că duce lipsă de oameni. Cu toate că republica romană n-a izbîndit în războaie, înăuntrul hotarelor a fost liniște și pace, și aceasta datorită tribunilor militari, care se bucurau de o deosebită vază și autoritate în sînul întregului popor.

XXXI În schimb, chiar la începutul anului următor⁶² au izbucnit groaznice tulburări sub tribunii militari cu putere consulară Spurius Furius, Quintus Servilius, ales a doua oară, C. Licinius, P. Cloelius, M. Horatius și L. Geganius. Atît obîrșia cît și temeiul nemulțumirilor și tulburărilor erau datoriile. Pentru cercetarea acestor pricini au fost aleși censori Spurius Servilius Priscus și Quintus Cloelius Siculus. Numai că războiul i-a împiedicat să-și ducă la bun sfîrșit sarcina, pentru că au venit știri rele, mai întâi niște ștafete îngrozite, apoi niște țărani care-și părăsiseră satele și țarinile, spunînd că legiunile volscilor au călcat din nou hotarele și că pretutindenii pustiesc ținuturile romane. Această stare stîrnită de năvala vrăjmașilor de peste hotare nu numai că nu a înnăbușit tulburările și ciocnirile dinăuntru, ci, dimpotrivă, puterea tribuniciană, cu o înverșunare și mai aprigă, împiedica strîngerea sub drapel a oastei romane. Această stare de lucruri a dăinuit pînă cînd tribunii plebei au izbutit să impună senatului următoarele condiții: atîta vreme cît va dăinui războiul, să nu mai fie

supusă plebea la nici un fel de dare și nici să nu se mai întreprindă vreo urmărire împotriva datornicilor.

După ce s-au făcut aceste ușurări plebei, nimeni n-a mai pus vreo stavilă strîngerii oștirii. În urma înrolării sub arme a noi legiuni, s-a hotărît trimiterea separat în țara volscilor a două armate. Spurius Furius și Marcus Horatius pornesc spre miazăzi, de-a lungul țărmului mării, către Antium, iar Q. Servilius și L. Geganius purced spre stînga, către munți, unde se găsea cetatea Ecetrae⁶³. Dușmanul parcă intrase în pămînt însă, nezărindu-se nicăieri. Atunci romanii începură pustiirea țării volscilor în lung și-n lat, și nu în treacăt și în fugă ori după obiceiurile volscilor, în chip tîlhăresc, care căutînd să profite de neînțelegerile din sînul dușmanilor lor, se năpusteau pe neașteptate, pornind numai după prăzi, în loc să se bizuie pe vitejia lor. Dimpotrivă, armata romană, pe bună dreptate îndrîjită pentru atîtea încălcări și silnicii săvîrșite de volsci, a întreprins această pustiire temeinic, desfășurînd-o mai multă vreme. Într-adevăr, volscii, temîndu-se în fiecare moment să nu se ivească vreo armată din Roma, făcuseră prădăciuni numai prin satele și holdele așezate de-a lungul hotarelor. Romanii, dimpotrivă, aveau interes să întîrzie cît mai multă vreme între fruntariile țării dușmanului, pentru a-l atrage în luptă. Ca atare, dînd foc tuturor sălașurilor de pe lîngă țarini și prefăcînd în scrum și cenușă cîteva sate, le-au pustiit volscilor țara în așa fel, încît să nu mai rămînă nici măcar un pom cu roade în el, iar din toată agoniseala ogoarelor să nu mai culeagă nici măcar un bob de grîu. Apoi, cărînd o uriașă pradă în oameni și vite și tot ce se găsea dincolo de zidurile cetăților lor prin sate și pe ogoare, amîndouă armatele romane s-au întors la Roma⁶⁴.

XXXII Datornicii s-au bucurat în vremea asta de scurtul răgaz în care au mai putut să răsufle și ei puțin. Dar cum s-a făcut din nou liniște peste hotare, patricienii cămătari au început din nou să-și urmărească prin procese datornicii. Plebeii nu numai că au pierdut orice nădejde de a scăpa de povara vechilor datorii, prin dobîndirea vreunei ușurințe de plată, dar au început să se înglodeze în altele, ca să poată achita

noile dări impuse de stat în vederea construirii unui zid de piatră cubică în jurul cetății, așa cum orînduiseră censorii, căci tot pe umerii plebeilor a căzut și noua povară. Plebeii au fost nevoiți să îndure fără cîrtire această nouă sarcină, deoarece pentru tribunii lor nu s-a ivit nici un prilej prielnic de a împiedica strîngerea oastei.

Datorită a tot felul de mijloace folosite de aristocrație, la alegerile de tribuni militari au reușit numai candidați patricieni. Aceștia au fost următorii: L. Aemilius, P. Valerius pentru a patra oară, C. Veturius, Ser. Sulpicius și frații L. și C. Quinctius Cincinnatus⁶⁵. Datorită acelorași mijloace și treceri, aristocrația a izbutit să strîngă o nouă oaste, fără să fie de nimeni împiedicată, întregul tîneret roman depunînd jurămîntul de credință. S-au înjghebat în felul acesta trei armate romane care aveau să poarte războiul cu latinii și cu volscii, ce-și uniseră toate trupele laolaltă și-și aveau tabăra așezată în împrejurimile cetății Satricum. S-a hotărît ca o armată romană să rămînă în Roma la îndemîna cetății pentru asigurarea pazei, a doua armată pentru a preîntîmpina orice surpriză în afara hotarelor, împotriva oricărui vrăjmaș, și a treia — cea mai puternică din toate — a fost pornită în marș de comandanții ei, Publius Valerius și Lucius Aemilius, către Satricum.

Cînd aceștia au dat de armata vrăjmașă, rînduită pentru luptă într-un loc șes, au dezlănțuit numaidecît atacul. Romanii n-au putut dobîndi o izbîndă deplină, deoarece o ploaie însoțită de o năpraznică vijelie a pus capăt luptei, spulberîndu-le nădejdea de biruință. În ziua următoare, bătălia a izbucnit din nou. Cîtăva vreme, legiunile latine, pregătite și instruite în arta conducerii războiului după metoda romană, datorită îndelungatei alianțe de care s-au bucurat din partea Romei, au rezistat iureșului roman, înfruntîndu-l cu bărbăție și cu oarecare succes. Numai cavaleria romană, cînd porni în iureș asupra latinilor, le strică șirurile. Atunci pedestrirea romană își împinge steagurile sale, înaintînd pînă în mijlocul rîndurilor oastei vrăjmașe pusă în neorînduală. Cu cît trupele romane cîștigau teren, cu atît dușmanul da mereu înapoi. În felul acesta, cînd sorții izbîndei au precumpănit de partea romanilor, avîntul

acestora n-a mai putut fi stăvilit de nici o putere din lume. Înfrinți și împrăștiați, dușmanii începură să caute scăpare și adăpost, nu în tabăra lor, ci la Satricum, ce se găsea la două mile de acel loc. Însă cavaleria romană nu i-a slăbit din ochi, urmărindu-i și căsăpindu-i fără întrerupere. Tabăra vrăjmașă a fost cucerită și prădată.

În noaptea care a urmat după această luptă, volscii și latinii părăsesc și cetatea Satricum, pornind mai departe, într-o goană asemănătoare celei dinainte, către Antium. Oastea romană se luă pe urmele lor. Numai că dușmanul, îngrozit, a fost mai iute de picior decât următorii, care, oricât de înverșunați erau împotriva lui, nu l-au putut ajunge ca să-l împiedice să intre în Antium, neprinzându-i decât ariergarda. Restul a putut intra în cetate.

Cîteva zile romanii le-au petrecut numai cu pustiirea ținuturilor dușmane, pentru că nu erau destul de pregătiți cu cele trebuincioase în vederea împresurării zidurilor cetății Antium, dar nici vrăjmașul n-a mai încercat să vadă dacă mai are noroc într-o nouă luptă.

XXXIII Atunci s-au ivit neînțelegerile între anțiați și latini. Anțiații, copleșiți de noianul atîtor nenorociri, înfrinți și sătui de acest război, în vremea căruia se născuseră și îmbătrîniseră, chibzuiră că ar fi mai bine să se predea. În schimb, latinii stăruiau cu o mai mare înverșunare în continuarea acestui război, deoarece ei se bucuraseră de o îndelungată pace și propășire, iar pe deasupra și trădarea lor era proaspătă.

Dezbinarea dintre cele două tabere învrăjbite s-a curmat cînd ele și-au dat bine seama că nici unul din cele două noroade nu era îndreptățit să-l împiedice pe celălalt de a-și urmări împlinirea năzuințelor. De aceea latinii plecară, desfăcîndu-se din această alianță cu volscii, pentru a scăpa de condițiile unei păci impuse de învingători, pe care ei o socoteau că avea să fie cît se poate de umilitoare. Anțiații, o dată scăpați de acești mijlocitori supărători ai salvării lor, și-au predat romanilor și cetatea și ținutul cu ogoare cu tot. Furia turbată a latinilor că nu-i putuseră înfrînge nici pe romani în război și nici reține mai departe pe volsci sub arme îi împinse să-i

pună foc cetății Satricum, care a fost mistuită pînă în temelie, cu toate că le slujise ca adăpost și înainte și după izbucnirea acestei nefericite bătălii. N-a fost cruțată și n-a rămas în picioare nici o locuință din această cetate, făclile fiind aruncate și asupra caselor locuitorilor și asupra sfintelor lăcașuri, fără osebire. Numai templul zeiței Mater Matuta a supraviețuit pîrjolului. A mers zvonul că pe latini i-a oprit să dărîme acest sfînt așezămînt, nu credința sau frica de zei, ci numai faptul că au auzit deodată o voce năpraznică ieșită din acest templu, care voce a rostit cumplite amenințări împotriva celor care nu vor să depărteze focul nelegiuit de la sfintele altare.

Aprinși tot mai tare de această tulburare, latinii au tăbărît și asupra cetății Tusculum, care, părăsind confederația latinilor, intrase nu numai în alianță cu Roma, dar promise și dreptul de cetățenie romană. Tusculanii, care nu se așteptau la acest atac, lăsaseră deschise porțile cetății lor, cînd deodată latinii au năvălit în Tusculum, izbutind s-o cucerească chiar după scoaterea celui dintîi strigăt. Numai cetățuia unde se refugiaseră locuitorii cu soțiile și copiii lor n-a putut fi luată. Tusculanii au putut totuși trimite la Roma ștafete care să vestească năpasta căzută pe capul lor. Ca să-și dovedească dragostea și devotamentul față de aliații credincioși, Roma și-a trimis fără întîrziere armata în sprijinul tusculanilor. Comandanții acestei armate romane au fost tribunii militari L. Quinctius și Ser. Sulpicius. Ostașii romani dau peste porțile cetății Tusculum zăvorîte. Latinii, din asediatori ai cetății Tusculum ajung acum să fie ei impresurați de romani. Romanii, la rîndu-le, îi văd pe latini apărînd, pe de o parte, zidurile cetății Tusculum, și pe de altă parte, atacînd cetățuia tusculanilor și-și dau bine seama de simțămintele latinilor, care, deși căutau să insufle groază dușmanilor, erau cuprinși ei înșiși de spaimă.

Sosirea romanilor a schimbat în întregime starea sufletească a ostașilor ambelor tabere: pe tusculani, după nemaipomenita spaimă, i-a cuprins o bucurie și o îndîrjire fără margini, în schimb, latinilor — care fuseseră la început încredințați că vor cuceri și cetățuia tot așa de repede cum au pus stăpînire pe cetate — li se spulberase orice nădejde că vor scăpa măcar cu viață. Tusculanii din fortăreață scot un năpraznic strigăt, căruia

ostașii romani i-au răspuns cu un răcnet de s-au cutremurat și zidurile. Latinii, prinși și strîmtorați acum din două părți, nu mai sînt în stare să zădărnicească nici năvala tusculanilor, care se năpustiseră asupra lor din înălțimile cetățuii, dar nici să înfrunte iureșul romanilor, care se urcau pe metereze și sfărîmau și drugii și zăvoarele porților. Romanii puseră mai întîi stăpînire pe ziduri cu ajutorul scărilor, apoi fură distruse și zăvoarele porților. Deoarece latinii fuseseră strîmtorați, prinși și loviți și din spate și din față — fiind istoviți de orice vlagă pentru a mai lupta, nemairămînîndu-le nici o putință de scăpare — au fost măcelăriți toți pînă la unul. După recucerirea cetății Tusculum, oastea romană s-a întors la Roma.

XXXIV Cu cît izbînzile romane dobîndite în afara fruntașilor, în cursul aceluiași an, izbutiseră să restabilească pretutindeni pacea, cu atît creșteau în cetate din zi în zi purtările tiranice ale patricienilor, ca și asuprirea și pătîmirile plebeilor, care, osîndiți neîntrerupt să-și plătească datoriile ce mereu sporeau⁶⁶, nu găseau nicăieri un licăr de nădejde de a scăpa o dată de această povară. Astfel, după ce erau despuiați de tot ce aveau, datornicii judecați, osîndiți și căzuți în sclavie erau nevoiți să le mulțumească și poftele cămătarilor, pierzîndu-și și cînste și obraz o dată cu libertatea, și totodată trebuiau să îndure și chinurile osîndei, atunci cînd le venea scadența la plată. Aceste poveri atît de apăsătoare ostoiseră nu numai pe cei de rînd, ci încovoiaseră și sufletele plebeilor mai răsăriți și mai cu vază; însă nimănui din tagma acestora nu-i mai ardea acum să stăruie cu candidatura sa la dregătoria tribunatului militar și să înfrunte pe patricieni ca odinioară. Acum, cu toate că le era îngăduit să ocupe funcții publice, totuși ei nu mai năzuiau la ele; nici măcar cei mai dîrji și mai încercați din rîndurile lor nu se mai încumetau sîi candideze și să îndeplinească nici măcar dregătoriile plebeie. La rîndu-le, patricienilor li se părea că au pus mîna de-a pururi pe drepturile și funcțiile plebeilor, pe care aceștia le cîștigaseră și îndepliniseră un lung șir de ani.

Dar pentru ca tabăra aristocrației să nu se bucure prea mult de această stare de lucruri, așa cum se întîmplă în viață de

cele mai multe ori o neînsemnată întâmplare le-a răsturnat toate socotelile⁶⁷. Marcus Fabius Ambustus, un om care se bucura de o mare vază și în tabăra patricienilor, dar și în rîndurile plebeilor care îl știau ca pe o ființă apropiată sufletește de durerile lor, își căsătorise pe cele două fiice ale sale, pe cea mai mare cu Ser. Sulpicius, iar pe cea mai mică cu C. Licinius Stolo, într-adevăr, un om de ispravă, totuși plebeu de obîrșie. Și chiar această înrudire, pe care însă Fabius nu o privise niciodată cu ochi răi, i-a cîștigat acestuia trecerea în fața plebei.

S-a întîmplat însă o dată — pe cînd surorile Fabiae își petreceau vremea sporovăind între ele, ca de obicei, în casa tribunului militar Servius Sulpicius — ca lictorul acestuia, întorcîndu-se acasă din for, să bată în ușă cu o vărguță, așa precum era datina. Atunci Fabia cea tînără, nedeprișă cu acest obicei, s-a speriat. Sora sa a început să rîdă, mirîndu-se cum de nu cunoaște aceste lucruri. Acest rîs al surorii sale i-a trecut ca un junghi prin inima ei de femeie ce se simte înțepată, ca atîtea dintre semenele ei, de lucrurile mici și neînsemnate. Apoi faptul că vedea mulțimea poporului care îl însoțea pe tribunul militar și-i da binețe — după cum îmi închipui eu — o făcea pe ea să creadă că sora sa, datorită măritîșului norocos, are parte de prea mare fericire în viață. În același timp a început să se căiască de alegerea bărbatului său, simțîndu-se rușinată și umilită, de bunăseamă un simțămînt rău înțeles, fără rost și nefiresc, cînd cineva nu îngăduie, să fie întrecut în însușiri și cinste de vreuna din rudele apropiate.

Tatăl său văzînd-o doborîtă și mohorîtă de această rană proaspătă, care o apăsa ca un cui pe inimă, o întrebă: „Oare nu se simte bine?” Fabia îi ascunse pricina zbuciumului și frămîntărilor sale (căci ar fi ieșit în vileag că nu-și iubește cum se cuvine sora și că nu-și cinstește cum trebuie soțul); dar tatăl ei, stăruind cu blîndețe să afle de la fiică-su ce-o roade, o făcu să mărturisească adevărata pricină a mîhnirii sale: a fost măritată cu un om de rînd, într-o casă unde nu va vedea niciodată intrînd cinstea și mărirea. Ambustus își mîngîie fiica spunîndu-i să aibă nădejde că într-o bună zi

— și aceasta va fi cît de curînd — va avea și ea parte de cîntea și mărirea pe care le vede la soră-sa. Apoi a început să țină sfat cu ginerele său, atrăgînd de partea lor și pe Lucius Sextius, un vrednic tînăr, care la fel nu avea nici o nădejde de a ajunge în rîndurile înalților demnitari, din pricina obîrșiei sale plebeiene.

XXXV Prilejul schimbării situației părea că a sosit o dată cu sarcinile prea împovărătoare impuse de cîmătări datornicilor. Plebea nu vedea altă cale de ieșire din acest impas, decît numai punînd în fruntea republicii oamenii ieșiți din mijlocul său. De aceea privirile și strădaniile trebuiau îndreptate către această țintă. Prin necurmăte încercări și stăruințe de tot felul, plebeii au izbutit să facă și acest pas, încît pînă la urmă să ajungă, la cîrma statului, în aceleași funcții deopotrivă cu patricienii, fiindcă aveau aceleași însușiri ca și ei. Mai întîi plebea a găsit cu cale, pentru clipele de față, să-i aleagă ca tribuni ai săi pe acei oameni cărora, datorită funcțiilor, să li se deschidă porțile către celelalte demnități publice. Noii tribuni aleși ai plebei, C. Licinius Stolo și L. Sextius, au propus niște legi îndreptate împotriva puterii și mijloacelor întrebuițate de patricieni, dar în sprijinul intereselor plebei, o lege fiind în privința datoriilor. Această lege prevedea scăderea dobînzilor plătite cîmătarilor din suma globală, iar restul datoriei să se achite în rate egale vreme de trei ani. A doua lege, asupra delimitării întinderii proprietăților agricole, prevedea că de aci înainte nici un cetățean nu va mai avea dreptul de a stăpîni mai mult de cinci sute de jugăre⁶⁸; a treia lege cuprindea desființarea funcției tribunilor militari⁶⁹ și reintroducerea consulatului și, o dată cu reînființarea lui, unul din cei doi înalți demnitari să fie ales din rîndurile plebeilor⁷⁰. Așadar, orice visuri și năzuințe, oricît de mărețe nu vor putea niciodată să se înfăptuiască decît cu prețul celor mai îndîrjite lupte și celor mai mari jertfe. Căci erau în joc tocmai acele năzuințe și țeluri pe care le nutresc și le doresc cu nesaț toți muritorii de rînd: pămîntul, banii și onorurile publice.

Patricienii, care tremurau pînă-n măduva oaselor, țineau tot soiul de adunări, și publice, și în casele lor particulare, negăsind totuși un alt leac, decît împotrivirea, tot cu sprijinul unor tribuni ai plebei, mijloc întrebuintat și mai înainte de ei cu prilejul altor multe lupte; într-adevăr, ei izbutesc să cîștige de partea lor pe unii din tribunii plebei, care aveau să zădărnicească propunerile colegilor lor. Acești slugoi ai patricienilor, cînd văzură triburile convocate de Licinius și Sextius pentru a-și da votul, le ieșiră înainte înconjurați de numeroase cete de patricieni și nu-i lăsară pe sprijinatorii plebeilor să aducă la cunoștința mulțimii aceste propuneri, și nici să îndeplinească celelalte îndeletniciri necesare cu prilejul luării votului cetățenilor.

În nenumărate rînduri a fost convocată adunarea poporului. De-a surda însă: toate propunerile erau respinse: „E bine și așa! spuse Sextius. Deoarece voi mereu găsiți cu cale să recurgeți la acest mijloc, împotrivindu-vă proiectelor noastre, cu aceleași arme vom apăra și ocroti și noi plebea. Hai-deți, senatori, hotărîți comițiile pentru alegerea de tribuni militari. Vă voi face să nu vă mai fie pe plac și să nu vă mai iasă din gură cuvîntul: veto, atunci cînd îl ciripesc colegii noștri, rînjind de bucurie“.

Aceste amenințări nu au fost zadarnice. Nu s-au făcut alte alegeri decît de tribuni și edili ai plebei. Licinius și Sextius, re alegîndu-se mereu ca tribuni ai plebeilor, nu îngăduiră să se aleagă nici un fel de magistratură curulă; și fiindcă plebea îi realegea întotdeauna pe cei doi tribuni ai săi, care, la rîndu-le, mereu zădărniceau alegerile de tribuni militari, cetatea romană rămase vreme de 5 ani fără magistrați curuli⁷¹.

XXXVI Din fericire însă, cetatea a fost ferită de războaie în afară. Totuși, coloniștii din Velitrae, căutînd să profite de acest răgaz și de faptul că Roma nu avea la îndemînă nici o oaste, au năvălit în cîteva rînduri peste satele și ogoarele romane, prădîndu-le. Ba s-au încumetat să atace și împresoare chiar și cetatea Tusculum. Această întîmplare, și

pe deasupra și faptul că tusculanii, vechi aliați ai romanilor și totodată și noii lor concetățeni, le cereau ajutor, le-au dat de gândit, nu numai patricienilor, ci și plebeilor.

Tribunii plebei nu s-au mai împotrivit de astă dată, și ca urmare, au avut loc alegeri prin mijlocirea interregilor⁷². Tribunii militari aleși, L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius și frații P. și C. Valerius, cu greu au putut să strângă oastea, deoarece cetățenii nu se mai arătau atît de supuși la încorporare ca la alegeri. În sfîrșit, cetățenii au fost înrolați sub drapel după o nemaipomenită împotrivire. Trupele goniră pe veliterni, nu numai de la Tusculum, ci i-au fugărit chiar pînă între zidurile cetății lor; Velitrae fu apoi împresurată cu forțe cu mult mai mari decît asediaseră ei cetatea Tusculum. Cu toate acestea, Velitrae n-a putut fi cucerit de tribunii militari, care începuseră asediul.

S-au ales mai întîi noi tribuni militari⁷³. Aceștia erau: Quintus Servilius, C. Veturius, frații Aulus și Marcus Cornelius, Q. Quinctius și M. Fabius. Dar nici aceștia n-au reușit să facă la Velitrae vreo ispravă demnă de pomenit. În schimb, la Roma aveau loc ciocniri din ce în ce mai aprige, căci alături de Sextius și Licinius Stolo, care propuseseră legile și care fuseseră de opt ori aleși tribuni ai plebeilor, unul din tribunii militari, și anume: Fabius, socrul lui Stolo, cel dintîi propunător al acestor legi, se declară pe față sprijinitorul proiectelor. Și pe cînd la început fuseseră opt tribuni în sinul colegiului lor ce se împotriveau acestor legi, acum rămăseseră numai cinci (așa cum se întîmplă întotdeauna cu cei care trădează interesele mulțimii); acești tribuni ai plebei fuseseră ademeniți și prinși în mrejele patricienilor, fiindcă aveau sufletele împietrite și rosteau întotdeauna aceleași vorbe ieșite din mintea altora. Împotrivindu-se pentru a-și îndreptăți josnicia lor, aceștia spuneau: „Departe de Roma, tocmai la Velitrae, se află înrolată sub drapel o mare parte a plebei; de aceea alegerile trebuie amînate pînă la sosirea acestor ostași, pentru ca toți plebeii să-și dea votul în legătură cu interesele lor“.

Sextius și Licinius, dimpreună cu o parte din colegii lor și sprijiniți în același timp și de unul din tribunii militari,

Fabius, toți oameni destul de meșteri în a lămuri și convinge poporul și destul de hârșii prin lupta lor dusă atîta amar de ani cu patricienii, îi plictiseau pe fruntașii senatului, ce le ieșiseră în față, punîndu-le tot soiul de întrebări în legătură cu fiecare lege în parte din cele propuse adunării poporului:

„Atunci cînd plebei i se împarte un lot de numai 2 jugăre de pămînt, vor îndrăzni oare patricienii să ceară dreptul să aibă fiecare mai mult de cinci sute de jugăre? Adică fiecare patrician să stăpînească pămîntul a trei sute de cetățeni, în timp ce un plebeu să n-aibă nici atît cît să-și poată ridica un acoperămînt pentru adăpostire, sau numai atît cît e nevoie pentru îngropăciune? Oare se simt bine patricienii cînd știu că plebea, suptă de cămătari, e nevoită pentru sumele datorate să-și ofere trupul zălog, spre a fi sfîrtecat de lovituri de vergi și covîrșită de osînde cu nemiluita? Sau cînd, în fiecare zi, datornicii sînt înșfăcați, tîrșiți grămadă și scoși din for, pentru a se umple casele nobililor cu osîndiți, ajungîndu-se pînă acolo, ca fiecare locuință de patrician să se prefacă într-o închisoare pentru fiii poporului?“

XXXVII După ce cei doi tribuni ai plebei au tunat și fulgerat împotriva acestor fărădelegi ale patricienilor, vorbindu-i în felul acesta norodului, care la rîndu-i se cutremura și mai tare de obidita-i soartă și se îndîrjea și mai aprig decît tribunii plebei, aceștia declarară: „Pînă nu-și va alege plebea un consul din rîndurile sale, care să-i fie sprijinitorul și apărătorul libertății sale, patricienii nu vor înceta de a-i suge vlaga prin camătă și nu-și vor pune îngrădire lăcomiei de a pune mîna pe toate pămînturile.

De bună seamă, tribunii plebei sînt priviți acum de toți cu silă și scîrbă, de vreme ce această autoritate și-a tăiat singură craca de sub picioare, frîngîndu-și mijlocul său de luptă: împotrivirea față de legile poporului. Nu poate fi nicio dată vorba de egalitate de drepturi între cetățeni cîtă vreme puterea se găsește numai în mîna patricienilor, iar plebea nu are decît dreptul de a cere sprijinul tribunilor săi. Pînă în ziua cînd

plebeii nu vor ajunge să împartă cu aristocrații cîrma statului, ei nu se vor învrednici niciodată a se bucura de drepturi egale cu ale patricienilor. Să nu creadă cineva că e de ajuns numai ca plebeii să aibă doar dreptul de a alege consuli; dacă nu se va hotărî prin lege ca unul din consuli să fie întotdeauna ales din rîndurile plebeilor, niciodată plebea nu-și va avea consulul său. Oare s-a uitat că — deși s-a hotărît să se înlocuiască consuli cu tribunii militari pentru ca poarta către această înaltă funcție să fie deschisă și plebeilor — totuși de patruzeci și patru de ani nu a mai fost ales nici un tribun militar din sînul plebeilor? Cine ar putea crede acum că patricienii, care s-au deprins să pună mîna cu prilejul alegerilor pe cîte șase posturi de tribuni militari, vor consimți ei de bunăvoie să împartă cea mai înaltă demnitate din stat pe din două cu poporul? Cine își poate închipui că patricienii — care i-au zăvorît plebei atîta noian de vreme porțile spre tribunatul militar — le vor lăsa acum deschise pentru consulat? De aceea, trebuie ca plebea să-și capete printr-o lege ceea ce prin votul său nu poate fi obținut la alegeri; trebuie să înceteze odată dezbinările și ciocnirile dintre cele două tabere pentru unul din consulate, la care să fie deschisă poarta și plebei, deoarece cel ce recurge la luptă, trebuie să știe că cel înfrînt va fi totdeauna victima celui mai tare⁷⁴. Acum nu se mai poate spune ceea ce se repeta mereu înainte, că în sînul plebeilor nu se găsesc bărbați vrednici de dregătoriile curule. Oare, sub tribunatul militar al lui Licinius Calvus⁷⁵, cel dintîi ales din rîndurile plebeilor, cctatea a fost cîrmuită mai rău ca în vremea acestor ani, cînd în fruntea republicii au fost numai patricieni și nici un plebeu? Dimpotrivă, se știe că din cîți tribuni militari patricieni au existat, după ieșirea lor din funcție, vreo cîțiva au fost osîndiți, în schimb, nici măcar un singur tribun militar plebeu. De cîțiva ani au început să fie aleși și quaestori din rîndurile plebeilor, la fel ca și tribunii militari, și poporului roman nu i-a părut rău niciodată că a avut asemenea quaestori. Plebeilor le lipsește numai consulatul. Această funcție este singura redută a libertății, singurul ei reazem. Dacă plebea romană va izbuti să dobîndească și consulatul, atunci cu ade-

vărat va crede că regii au fost de-a pururi izgoniți din cetate și că s-a pus temelia libertății cetățenești pe vecie; iar din acea zi, și plebea va ajunge să se împărtășească din demnitățile care dau patricienilor atita mândrie și prin care aceștia se învederează atât de mult: puterea onoarea, slava pe câmpul de luptă, obârșia, noblețea, uriașe daruri și însușiri pentru cei ce se bucură de ele și pe care le vor lăsa și mai mari copiilor lor“.

Cînd cei doi tribuni ai plebei și-au dat seama că prin asemenea cuvîntări rostite ei stîrnesc răsunetul cuvenit în sufletele plebeilor, au propus un nou proiect de lege prin care se prevedea înlocuirea duumvirilor însărcinați cu săvîrșirea sacrificiilor prin colegiul decemvirilor, astfel ca jumătate din ei să fie aleși din sinul plebeilor, iar cealaltă jumătate dintre patricieni⁷⁶. Pentru votarea tuturor acestor proiecte de legi, alegerile fură amîinate pînă la sosirea la Roma a armatei ce împresurase Velitrae.

XXXVIII Numai că pînă să se întoarcă legiunile romane de la Velitrae a mai trecut un an. În felul acesta, legile cu pricina, amîinate pînă acum, au venit în dezbatere și pe timpul noilor tribuni militari. Plebea însă își recalegea mercur ca tribuni ai săi pe aceiași doi oameni, autorii proiectelor cu pricina. Tribunii militari ai aceluia an⁷⁷ au fost T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papius, L. Veturius. Chiar de la începutul anului s-a încins cea din urmă luptă pentru impunerea acestor legi. Dar cînd poporul roman a fost convocat pe tribuni, deoarece de data aceasta propunătorii legilor n-au mai întîmpinat opoziția colegilor lor, senatul, înspăimîntat, recurge la cele două măsuri extreme: la puterea cea mai mare și la autoritatea celui mai temut dintre cetățeni: la dictator. Ei găsesc cu cale să-l aleagă dictator pe M. Furius Camillus, care, la rîndul lui, îl numește pe L. Aemilius comandant al cavaleriei. În fața recurgerii la asemenea mijloace ale potrivnicilor lor, propunătorii legilor insuflă și ei plebeilor o bărbăție și îndîrjire și mai mare: hotărăsc ziua adunării poporului și cheamă la vot poporul pe tribuni.

Cînd dictatorul, înconjurat de o ceată de patricieni, tu-
nînd și fulgerînd cu amenințările sale, își ia locul său cuve-
nit la adunare, dezbaterile încep cu obișnuita luptă între
tribunii plebei, care propuneau legea, și colegii lor, care
li se împotriveau. Oricît de puternică și de legală a fost
opозиția acestor tribuni, totuși ei au ieșit înfrînți, datorită
înțelegerii de către popor a rostului și însemnătății acestor
legi, precum și vazei sprijinitorilor lor. Atunci cînd cele dintîi
triburi s-au rostit în sprijinul propunerii, Camillus luă cuvîn-
tul, spunînd:

„Cetățeni! De vreme ce pe voi vă conduce bunul plac al
tribunilor plebei, și nu puterea tribuniciană, și deoarece drep-
tul de opозиție cîștigat odinioară cu prilejul retragerii plebeilor
pe Muntele Sacru, astăzi tot voi vi-l nimiciți cu ajutorul
aceleiași puteri cu care a fost dobîndită, eu, dictatorul roman,
nu numai în interesul întregului stat, ci și în al vostru, al în-
tregului popor, voi sprijini opозиția colegilor lor și bizuindu-mă
pe autoritatea mea, voi păstra neștirbite drepturile voastre
zdruncinate din temelie și răsturnate. De aceea, dacă Caius
Licinius și Lucius Sextius dau înapoi în fața opозиției colegi-
lor lor, nici eu nu voi mai încuviința să se amestece vreun
dregător patrician în adunarea plebei. Iar dacă ei totuși, în
pofida opозиției, vor stărui să-și impună legile lor, ca într-o
cetate eucerită, eu nu voi îngădui ca puterea tribuniciană să
fie clătînată și răsturnată prin ea însăși“.

Cu toate acestea, tribunii plebei nu s-au lăsat înfricoșați
de vorbele dictatorului, stăruiind să meargă pînă-n pinzele
albe cu înfăptuirea țelului lor. Atunci Camillus, stacojiu de
mînie, își trimite lictorii să împrăștie poporul din for, ame-
nințîndu-l că, dacă se încăpățînează mai departe, el va po-
runci să se ia jurămîntul întregului tineret roman și va scoate
fără zăbavă armata dintre zidurile Romei. Cuvintele lui au
stîrnit o grozavă panică în rîndurile plebeilor. Fruntașii lor,
dimpotrivă, neînfricoșați în fața acestor amenințări, nu numai
că nu și-au slăbit curajul și avîntul, ci au înflăcărat și mai
tare poporul. Dar înainte de a se hotărî de partea cui va fi
izbînda, Camillus a părăsit dictatura, fie că fusese numit
prin călcarea pravilelor religioase, cum au scris unii analiști,

fie că tribunii plebei făcuseră o propunere plebei în acest sens și plebea le-a încuviințat-o: că dacă Marcus Furius Camillus se va mai purta în felul acesta ca dictator, împotriva intereselor poporului, atunci să fie osîndit la plata unei amenzi de 500 000 de ași.

Dar după părerea mea, nu această propunere fără precedent l-a silit pe Camillus să se retragă din dictatură⁷⁸, ci mai degrabă auspiciile. Mă bizui cînd susțin acestea pe caracterul acestui bărbat care nu se dădea de la nimic înapoi în ruptul capului și apoi și pe faptul că a fost îndată înlocuit tot cu un dictator, cu Publius Manlius. (Atunci dacă M. F. Camillus a fost biruit în această luptă, de ce totuși s-a mai recurs la numirea unui nou dictator?) Afară de asta, în anul următor a fost impus același M. F. Camillus, tot ca dictator. Căci de bunăseamă, oare s-ar mai fi încumetat să primească fără rușine și nepăsare aceeași funcție în care el fusese înfrînt cu un an mai înainte? Apoi, în vremea cînd acești analiști susțin că s-ar fi propus osîndirea lui Camillus la o amendă, el ar fi fost în măsură să se împotrivescă cu deplină izbîndă acestei propuneri, care ținea îngrădirea puterii dictatoriale⁷⁹, sau ar fi încetat să mai lupte împotriva celorlalte propuneri, care erau numai născociri pentru a se recurge la această măsură. În sfîrșit, și cel din urmă temei: după cîte ne amintim, de la înființarea dictaturii, pînă în zilele noastre, de cînd au izbucnit aceste lupte între puterea tribuniciană și cea consulară, întotdeauna dictatura s-a menținut pe înaltul ei soclu, păstrîndu-și vaza și autoritatea sa.

XXXIX În răstimpul dintre dictatura lui Camillus și intrarea lui Manlius în înalta-i funcție, tribunii plebei profitară de interregnum spre a convoca adunarea plebeilor. Cu acest prilej s-a putut învedera care anume erau mai pe placul plebei din toate proiectele de legi propuse, și care erau susținute cu mai mare zel de propunătorii lor; într-adăvăr, aceasta a votat propunerea proiectelor de legi în legătură cu camăta și cu împărțirea de pămînturi și a respins pe cea referitoare la consulul plebeu. Adunarea s-ar fi pronunțat pentru ambele propuneri în parte, dacă tribunii plebei n-ar fi de-

clarat că ei au recurs la adunarea plebeilor pentru a hotărî asupra tuturor acestor propuneri, numai în bloc. Atunci însuși dictatorul Publius Manlius a trecut în întregime de partea plebei, o dată cu numirea în funcția de comandant al cavaleriei a lui Caius Licinius⁸⁰, omul plebeilor și care fusese tribun militar. Aflu că pe patricieni tare i-a durut această măsură. Totuși, dictatorul s-a dezvinovățit în fața lor, spunînd că e rudă îndeaproape cu Licinius, motivînd totodată că funcția comandantului cavaleriei nu e mai mare ca a unui tribun militar.

Convocîndu-se iar adunarea plebeilor pentru alegerea de tribuni plebei, de astă dată Licinius și Sextius au căutat să nu li se mai prelungească această cinste: însă, prin hotărîrea lor, ei au izbutit să convingă și mai tare plebea tocmai de contrariu, fiindcă tot ei au fost aleși, fiind nevoiți să primească ceea ce se prefăcuseră că refuză. „Iată — spuneau cei doi tribuni ai plebei — is nouă ani de cînd sînt încheștați ca pe front în lupta împotriva patricienilor, fără nici un folos pentru republică, și în schimb, sînt mereu amenințați de cele mai mari primejdii pentru viața lor. Au îmbătrînit în același timp și legile lor propuse și s-a irosit toată vloga autorității tribunicene. Patricienii s-au împotrivit legilor lor, recurgînd mai întîi la opoziția colegilor lor, apoi surghiunind tineretul roman în războiul cu cetatea Velitrae; în sfîrșit, patricienii au căutat să îndrepte trăsnetele dictatorului Camillus numai împotriva lor. Acuma nu mai sînt opreliște nici colegii lor, nici războiul și nici dictatorul, care a pregătit chiar terenul consulului plebeu, numindu-se din rîndurile plebeilor comandantul cavaleriei; cea care-și pune singură piedică în calea propriilor sale interese este însăși plebea. Dacă plebeii vor, sînt singurii în măsură să scape orașul și forul și datornicii de cămătari și să-și libereze și pămînturile, luîndu-le de la stăpînii care nu au vreun drept asupra lor. Cînd vor prețui în sfîrșit plebeii cu recunoștința cuvenită aceste binefaceri, de vreme ce reteză în același timp, deși au primit legile propuse în interesul lor, nădejtile la demnități tocmai celor ce sprijină aceste legi? Nu e la înălțimea vredniciei și mărînimiei poporului roman de a fi scăpat de datorii și de a fi

repus în drepturi, luînd în stăpînire pămînturile răpite de cei puternici? Să nu-și susțină pe bătrîni și încercații săi tribuni, datorită cărora au dobîndit aceste binefaceri, ci să-lase nu numai fără nici o demnitate, ci chiar fără un licăr de nădejde că merită asemenea onoruri? În primul rînd, plebea să hotărască în adîncul sufletului său ce vrea să facă și apoi să-și rostască cuvîntul în alegerile de tribuni plebei. Deci, ei sînt de părere să se voteze laolaltă toate legile propuse și să-i aleagă tot pe ei ca tribuni ai plebei, căci numai așa ei sînt hotărîți să susțină cu aceeași îndîrjire ceea ce au propus. Dar dacă plebeii vor să primească numai ceea ce este în interesul fiecăruia în parte, ei nu mai au nevoie să li se prelungească o demnitate care stîrnește numai pizmă și ne-cazuri, și atunci nici ei nu vor mai fi tribuni, și nici plebea nu va mai avea parte de legile propuse de ei“.

XL Această cuvîntare atît de răspicată a tribunilor plebei și aceste pretenții care păreau că întrec orice măsură făcură pe patricieni să amuțească. Se spune că Appius Claudius Crassus, nepotul faimosului decemvir, sub îmboldul mai degrabă al urii și mîniei, decît al nădejzii de a putea zdruncina convingerile potrivnice, a rostit o cuvîntare cam în acest sens:

„Cetățeni! Pentru mine nu e nici nou, nici neașteptat faptul că aud și astăzi învinuirea adusă întotdeauna familiei noastre de acești tribuni, care mereu uneltesc și așîță lumea spunînd că chiar de la început ginta Claudia n-a socotit că există ceva mai presus ca vaza și autoritatea patricienilor și că întotdeauna ea a luptat împotriva intereselor plebeilor. Într-adevăr, eu nici nu tăgăduiesc și nici nu caut să răstorn vreuna din aceste imputări. Neamul nostru, al Claudiilor, din clipa în care am fost primiți în rîndurile cetățenilor și senatorilor romani am depus toate strădaniile, ca să se poată spune că datorită nouă, măreția și vaza păturii patricienilor nu numai că nu s-a micșorat, ci, dimpotrivă, s-a ridicat și mai mult. Și cealaltă învinuire, cetățeni, în numele meu și al strămoșilor mei, eu mă voi încumeta s-o resping. Și aceasta

pentru că noi, cei din ginta Claudia, n-am făptuit niciodată ceva în dauna intereselor plebeilor nici ca simpli particulari, nici ca dregători ai statului (afară de cazul că s-ar crede că faptele care sînt folositoare întregii republici, ar putea să fie potrivnice plebei romane, ca și cum aceasta ar locui într-o altă cetate). Sînt încredințat că nici unul din voi nu poate da o singură pildă pomenind fie vreo faptă, fie vreo vorbă de-a noastră, potrivnică intereselor voastre (cu toate că, murturisc, unele din ele au fost în pofida năzuințelor și dorințelor voastre). Dar dacă eu n-aș face parte din ginta Claudia și n-aș fi de obîrșie nobilă, ci un cetățean oarecare, și aș ști că m-am născut din două ființe slobode și că locuiesc într-o cetate liberă, oare aș putea trece cu vederea un asemenea fapt că acești tribuni ai plebei, Lucius Sextius și Caius Licinius au fost aleși pe viață prin harul zeilor, devreme ce de nouă ani încheiați, de cînd tiranizează cetatea, au ajuns la atîta dezmăț și neobrăzare, încît să declare că nu vor îngădui exprimarea liberă a votului, nici pentru alegeri, nici pentru aprobarea legilor, decît numai cu condiția ca să fie tot ei aleși tribuni ai plebei, și asta pentru a zecea oară? Cu alte cuvinte, ceea ce cer ei înseamnă: «noi tribunii privim cu silă și dispreț ceea ce cer alții, încît nu le primim niciodată vreo cevere, dacă nu iese un folos zdravăn pentru noi». Dar la urma urmei ce preț trebuie să vă plătim vouă, ca să nu mai fiți pe viață tribuni ai plebei? Prețul acesta e, spun ei, «să ne primiți proiectele noastre de legi, toate laolaltă, fie că vă convin, fie că nu vă convin, fie că vă sînt folositoare, fie nefolositoare». Rogu-vă, tribuni Tarquini⁸¹ ai plebei, socotiți-mă ca pe un cetățean oarecare din mijlocul adunării, care vă strigă: «Cu bunăvoința voastră, fie-ne îngăduit să alegem din propunerile voastre pe acelea care le credem că ne sînt folositoare, respingînd pe celelalte care nu ne convin». «Nu — spun ei — aceasta nu se poate! Nu se cade să faci altceva! Dacă tu ești nevoit să votezi legile asupra cametei și legea agrară, legi care vă convin la toți, de ce adică vrei să vezi și această minune ca să fie aleși consuli tocmai L. Sextius și C. Licinius, pe care-i urăști, împotriva cărora ești pornit?» «Nu! spun ei. Sau primește tot, sau nu-ți mai propun nimic!»⁸² Aceasta ar fi,

ca și cum cineva ar pune-n fața unui om pe care-l chinuie foamea, mîncare și alături de ea otravă, și i-ar porunci sau să nu ia nimic din hrana care-i dă viață, sau să amestece ceea ce aduce moartea cu ceea ce păstrează viața. Într-adevăr, dacă această cetate ar fi cu adevărat liberă, nu s-ar fi strigat de pretutindeni: «Hai, duceți-vă de aici și lăsați-ne în pace cu tribunatul și cu propunerile voastre»? Ce credeți voi? Dacă nu veți mai propune legi folositoare poporului, oare nu se va mai ivi nimeni care să le propună? Cum adică, dacă vreun patrician, dacă vreun Claudius (care vă este mai urît ca oricine) v-ar spune: sau primiți-le pe toate, sau nu vă mai propun nimic, care din voi, cetățeni, ar putea răbda așa ceva? Oare nu veți prețui mai mult propunerile în sine decît pe autorii lor? Adică, întotdeauna veți primi cu plăcere tot ce vă spun acești tribuni și cu neplăcere cele ce vi le va spune unul din tabăra noastră, a patricienilor? Într-adevăr, acest fel de a vorbi nu e demn de un cetățean adevărat. Ce este? Cum sună propunerea voastră din pricina căreia ei sînt mîniați că le-a fost respinsă? Cetățeni! Ceea ce vă spun eu este aidoma limbajului lor. «Propunem — spun ei — să nu vă fie îngăduit să vă alegeți consuli pe care vi-i vreți voi». Oare propun ei altceva cînd spun că întotdeauna un consul trebuie să fie ales din rîndurile plebeilor și în schimb nu vă lasă libertatea de a alege doi consuli din sînul patricienilor? Dacă ar izbucni azi un război, cum a fost acela cu etruscii, cînd regele Porsenna a ocupat colina Janiculum, sau cum a fost deunăzi cu gallii, cînd întreaga cetate, afară de Capitoliu și cetățuie, se aflau în stăpînirea vrăjmașului, și dacă acest Sextius ar pretinde să fie ales consul împreună cu acest Marcus Furius Camillus, sau cu oricare din patricieni, oare ați putea voi răbda ca Sextius să fie el singur consul, iar Camillus să fie respins? Oare asta înseamnă a împărți deopotrivă demnitățile, îngăduindu-se să fie aleși doi plebei consuli, iar doi patricieni niciodată? Adică e necesar ca un plebeu să fie ales pentru unul din cele două consulatate și în același timp să fie respinși patricienii de la amîndouă funcțiile? Ce fel de alianță, ce fel de tovărășie e asta? Oare e puțin lucru să te înfrupți dintr-un drept din care nu te-ai

împărtașit niciodată? Și acum, cînd pretinzi pentru tine această parte, și se cuvine să iei chiar totul?

«Noi ne temem — spun ei — ca nu care cumva, dacă ar fi îngăduit să fie aleși consuli doi patricieni, voi să nu vreți să mai alegeți niciodată vreun plebeu consul. Cu alte cuvinte, aceasta nu înseamnă: dacă voi nu vreți de bunăvoie să alegeți oameni vrednici, atunci vă vom sili noi să-i alegeți, în pofida voinței voastre? Ce altceva ar urma decît că plebeul care ar fi candidat și ar reuși la alegeri, avînd rivali alți doi patricieni, să spună că el a fost ales mulțumită unei legi și nu votului, nedatorînd poporului această binefacere?

XLI Acești tribuni ai plebei caută prin ce anume mijloace să capete demnități și nu cum să năzuiască spre ele; în felul acesta ei vor dobîndi cele mai mari funcții în stat, fără să aibă nici un fel de obligație față de voi, nici chiar pentru cele mai mici servicii aduse. Ei leagă funcțiile mai degrabă de litera legilor și nu de însușiri și merite. Este oare vreo ființă omenească căreia să nu-i placă să se uite lumea la ea și să fie prețuită de oricine? Este cineva care să creadă că el singur e îndreptățit să-și asigure o funcție, pe cînd alții luptă ca să o dobîndească? Care să spună că puțin îi pasă de părerea voastră? Care să vrea să vă smulgă voturile voastre care trebuie date de bunăvoie și nesiliți de nimeni? Care să vă robească în loc să vă respecte libertatea?⁸³

Las la o parte pe Licinius și pe Sextius, ai căror ani de putere neîntreruptă îi numărăm întocmai ca pe ai statuilor regilor de pe Capitoliu⁸⁴. În afară de noi și de copiii noștri, există vreun cetățean, oricît de jos ar fi el, căruia să nu-i fie deschisă calea către consulat prin mijlocirea acestei legi? În sfîrșit, pe noi, chiar dacă ați voi, tot nu ne-ați alege întotdeauna, pe cînd pe ei, chiar de n-ar voi ei, tot trebuie să-i alegeți! S-a vorbit îndeajuns despre lipsa de demnitate (fiindcă demnitatea este cea dintîi însușire a omului⁸⁵); ce să spun eu despre credință și auspicii a căror încălcare înseamnă o ocară și dispreț față de zeii nemuritori? Cine nu știe că această cetate a fost întemeiată cu respectarea auspiciilor și că toate se orînduiesc prin mijlocirea auspiciilor

și în timp de război și în timp de pace, și între fruntarii și dincolo de ele? Prin urmare, după legea străbunilor, într-a cui putere sînt auspiciile? De bună seamă, numai în a patricienilor, fiindcă nici un demnitar plebeu nu se alege prin consultarea auspiciilor. Aceste auspicii ne aparțin numai nouă într-o asemenea măsură, încît poporul nu-și alege dregători din rîndurile patricienilor, dacă nu s-au respectat rînduielele auspiciilor. Noi înșine alegem pe interregi tot prin auspicii, fără să recurgem la votul poporului. Noi, patricienii, avem la îndemîna noastră oricînd aceste auspicii, pentru rosturile și nevoile noastre personale, în timp ce plebeii nu le au, chiar dacă sînt în înalte funcții. Oare nu înseamnă a zădărnici auspiciile în această cetate alegînd consuli din rîndurile plebeilor și smulgînd aceste funcții patricienilor, cîtă vreme numai aceștia singuri pot fi consuli? N-au decît acum să-și bată joc de credințele noastre! Ce se întîmplă atunci cînd puii de găină nu mai ciugulesc nimic? Ce se întîmplă cînd ies puii mai tîrziu din găoace? Cînd o pasăre cîntă? Acestea sînt nimicuri, spun ei. Numai că strămoșii noștri au făcut republica noastră mare, tocmai fiindcă n-au dat cu piciorul acestor nimicuri. În schimb, noi, acum, întinăm toate cele sfinte, ca și cum n-am avea nevoie de pacea hărăzită nouă de zei. Atunci, hai să alegem din gloata de rînd pe pontifici, pe auguri și pe regii sacrificiilor! Să încununăm fruntea primului venit, numai om să fie, cu diadema flaminului! Să încredințăm pe mîini spurcate și nevrednice scuturile sfinte, altarele, zeii, cultul zeilor! Să nu mai recurgem la auspicii pentru consfințirea legilor și pentru alegerile magistraților! Să nu se mai aleagă senatori nici în comițiile centuriate, nici în cele curiate! În schimb, Sextius și Licinius să troneze în cetatea Romei, întocmai ca Romulus și Tatius Sabinul, de vreme ce ei vă dăruiesc banii și pămînturile altora! Ce bine e să te înfrupți din bunurile altuia!⁸⁶ Și nu vă trece de loc prin minte, cetățeni, că datorită uneia din aceste legi vor răsări nesfîrșite pustietăți dacă stăpîinii vor fi alungați de pe moșiile lor, iar că prin cealaltă lege se distruge încrederea între oameni și că în felul acesta se destramă societatea omnească? Ca atare, pentru toate motivele arătate mai sus,

sînt de părere să respingeți aceste propuneri. Orice ați face, vă urez să vă dea zeii noroc“¹⁸⁷

XLII Cuvîntarea⁸⁸ lui Appius nu putu face altceva decît să mai amîne o bucată de vreme votarea legilor cu pricina. Cu toate acestea, Sextius și Licinius au fost aleși pentru a zecea oară tribuni ai plebei. Aceștia au izbutit să-și impună legea referitoare la alegerea preoților decemviri și din rîndurile plebeilor. Cinci decemviri au fost aleși din rîndurile patricienilor și ceilalți cinci din sînul plebeilor. Se învedera limpede că în felul acesta se făcea un pas mai departe pe drumul către consulat. Plebea, mulțumită cu această izbîndă, a făcut pe voia patricienilor, alegînd iar tribuni militari⁸⁹, fără să se mai pomenească deocamdată de consuli. Au fost aleși frații A. și M. Cornelius, pentru a doua oară, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius, pentru a șasea oară.

Dincolo de hotare, în afară de asediul cetății Velitrae, a cărei cădere, în sfîrșit, avea să se întîmple fără doar și poate puțin mai tîrziu, romanii s-au bucurat de liniște și pace.

Deodată însă s-a răspîndit știrea că au năvălit iar gallii, fapt care a îndemnat cetatea să recurgă din nou la dictatura lui M. Furius Camillus, pentru a cincea oară. Acesta l-a numit pe T. Quinctius Pennus comandant al cavaleriei. Romanii s-au războit cu gallii în cursul aceluia an aproape de rîul Anio, scrie analistul Claudius Quadrigarius⁹⁰. A fost faimoasă lupta dată pe podul de peste acest riu, unde Titus Manlius, provocat de un gall, se încăieră cu el și-l doborî în fața celor două armate, după care ispravă luă ca trofeu colierul gallului. Eu însă, bizuindu-mă pe mai mulți analiști, sînt înclinat să cred că aceste întîmplări s-au desfășurat cu cel puțin zece ani mai în urmă.

În cursul acestui an, Camillus s-a ciocnit cu gallii în cîmpia albană. Biruința romanilor n-a fost nici îndoielnică, nici grea (cu toate că amintirea dezastrului dinainte stîrnise mare spaimă printre romani). Multe mii de barbari fură nimiciți în această cîmpie albană, iar alte multe mii, cu prilejul cuceririi taberei gallice. Doar cîteva cete răzlețite, care porniseră în bună parte către Apulia, izbutiră să scape în fugă de urmărirea romanilor tocmai pe acele meleaguri îndepărtate; atît de tare intrase

groaza în ei! Poporul și senatul au încuviințat într-un glas sărbătorirea lui Camillus prin purtarea lui în triumf⁹¹.

Abia se încheiase războiul cu gallii, că în cetatea romană au izbucnit și mai aprig ciocnirile între cele două tabere potrivnice. După dezbateri furtunoase, dictatorul și senatul s-au lăsat înduplecați, primind propunerile tribunilor plebei. Atunci, cu toată împotrivirea patricienilor, s-au ținut alegerile consulare; cu acest prilej, pentru întâia oară, a fost ales consul Sextius⁹², un om din rîndul plebeilor. Cu toate acestea, luptele dintre ei tot nu s-au curmat. Deoarece patricienii spuneau că ei nu vor încuviința⁹³ aceste alegeri consulare, plebea era cit p-acă să se retragă din nou pe Muntele Sacru, rostind tot soiul de amenințări care de care mai groaznice, pomenind chiar de războiul civil. Însă dictatorul, înțelept, propuse o sumă de măsuri, datorită cărora totul s-a potolit. Patricienii au îngăduit plebeilor să-și aleagă un consul din rîndurile lor, iar aceștia au făcut concesie patricienilor, îngăduind să se aleagă din rîndurile aristocrației un praetor⁹⁴ care să împartă dreptate în cetate.

În sfîrșit, după o atît de îndelungată vrajbă, s-a făcut pace între cele două tabere. În amintirea acestui însemnat eveniment, senatul a făcut propunerea să se serbeze *Ludi maximii*⁹⁵ și să adauge încă o zi pe lângă celelalte trei hărăzite pînă acum acestor solemnități. (Niciodată în trecut nu s-a adus o cinstire mai mare zeilor nemuritori ca acum, și pe bună dreptate!) Edilii plebei, însă, nu au vrut să ia asupra-le această sarcină: atunci tineretul patrician a strigat într-un glas că ei vor îndeplini bucușii aceste însărcinări pentru cinstirea zeilor nemuritori, numai să fie ei aleși edili. Toată lumea le-a adus mulțumiri. Printr-un decret senatorial, s-a hotărît ca dictatorul să propună poporului numirea a doi edili din rîndurile patricienilor, iar senatul să încuviințeze toate alegerile din cursul acelu an.

CARTEA VII

I Acest an¹ va fi însemnat prin alegerea în funcția de consul a unui om nou și prin înființarea a două noi funcții: praetura și edilitatea curulă². Patricienii au creat aceste două noi demnități pentru dînșii, ca să precumpănească pierderea unui scaun de consul în favoarea plebei. Plebea și-a ales consul pe Lucius Sextius, care era chiar autorul legii cu pricina. Patricienii, prin înrîurirea asupra alegătorilor pe Cîmpul lui Marte, au ales în postul de praetor pe Spurius Furius Camillus, fiul lui Marcus, iar ca edili pe Cneius Quinctius Capitolinus și pe Publius Cornelius Scipio, care făceau parte din tabăra lor. În funcția de consul, coleg cu Lucius Sextius, patricienii, prin stăruințele depuse la alegeri, l-au impus pe reprezentantul lor Lucius Aemilius Mamercinus.

La începutul acestui an mergea zvonul că gallii, care mai întîi se răzlețiseră prin Apulia, acum se strîng la un loc; la fel se mai vorbea și de trădarea romanilor de către hernici³. Însă limpezirea situației în afara hotarelor se tot amîna de către patricieni într-adins, ca să nu fie însărcinat în acest scop consulul plebeu; prin această tărăgănare, patricienii căutau să treacă totul sub tăcere, nemairecurgîndu-se la suspendarea judecăților, din care pricină tribunii n-au mai putut răbda să tacă. Ei își dădeau bine seama că aristocrația, prin manevre dibace, a cîștigat trei noi demnitari patricieni în locul unui scaun de consul cedat plebeilor, deoarece noii demnitari erau socotiți deopotrivă cu consuli, fiind îmbrăcați în toga praetexta⁴ și ședeau tot pe scaune curule; căci praetorul, însărcinat cu împărțirea drep-

tății, era socotit coleg al consulilor. Fiind însă aleși și sub aceleași auspicii, mai apoi senatul s-a temut să ceară ca alegerea edililor curuli să se facă numai din sînul taberei aristocratice. La început se hotărîse, prin bună învoială, ca edilii curuli să se aleagă pe rînd, un an dintre patricieni și alt an dintre plebei; pe urmă, însă, nu s-a mai făcut nici o deosebire, ci s-a mers de-a valma.

Pe vremea consulilor L. Genucius și Q. Servilius⁵, cînd abia se potoliseră agitațiile, domnind liniște și în afara și înăuntrul republicii, a izbucnit o groaznică ciumă, de parcă era un făcut ca poporul roman să nu scape o dată de temeri și primejdii. Se spune că și-au pierdut viața din pricina molimei un censor, un edil curul și trei tribuni ai plebei, în afară de nenumăratele jertfe, deopotrivă de mari, pe care le-a dat gloata. Ciuma a doborât și pe unul dintre cei mai de ispravă bărbați, pe M. Furius Camillus, a cărui stingere din viață, deși la adînci bătrînețe, a fost cutremurătoare.

Căci într-adevăr Furius a fost un om cu nemaipomenite însușiri, dovedite și în timp de pace și în timp de război, înainte de a fi plecat în surghiun; tocmai din această pricină a fost mai prețuit de cetățeni căpătînd o vază deosebită în ochii lor. Cînd Roma a căzut în mîinile gallilor, romanii l-au rechemat din exil, rugîndu-l să-i scape de urgie, iar după recucerirea cetății, Furius Camillus și-a făcut datoria la cîrma statului, izbutind să restabilească buna rînduială în toate privințele. De atunci, de la războiul cu gallii, vreme de douăzeci și cinci de ani⁶, adică pînă la moartea sa, și-a slujit cu credință, devotament și pricepere patria, cîștigînd o neîntrecută faimă, astfel încît a fost găsit vrednic de către urmași să i se dea numele de al doilea întemeietor al Romei după Romulus.

II Ciuma a continuat și în cursul anului următor, sub consulatul lui Caius Sulpicius Peticus și Caius Licinius Stolo. Nu s-a petrecut nici un eveniment vrednic de pomenit în afară de înjgheizarea unui lectisternium⁷, al treilea de la întemeierea Romei⁸, pentru a cere zeilor îndurare. Dar cînd s-a văzut că urgia molimei nu poate fi domolită, nici prin ajutorul zeilor, nici prin înțelepciunea minților omenești, se spune că romanii

fiind covârșiți de tot soiul de credințe, între alte mijloace de a îmblânzi mînia celor din cer, au recurs și la jocurile de scenă, lucruri nemaiîntîlnite la un popor de războinici (care pînă acum cunoscuse numai spectacolele de circ). Însă, așa cum se întîmplă cam întotdeauna, ca orice început să fie modest⁹, teatrul a venit și din țări străine și a fost și cît se poate de simplu la început. Niște comedianți, chemați din Etruria, dansau în ritmul flautului care-i acompania și toate mișcările lor erau executate cu destulă măiestrie și bunăcuviință, după felul dansurilor etrusce, fără însă să declame ceva și fără vreo mimică prin care să se reprezinte vreun subiect. În urmă, și tineretul roman a prins să-i imite pe acești actori. Mai întîi, bucățile teatrale, alcătuite în forma unor glume, erau niște strigături cu glume mușcătoare, spuse în stihuri, însă destul de necioplite, iar mișcările ritmice au început să fie acompaniate și de voce. În felul acesta, romanii au început să capete gust de teatru, acest soi nou de artă desăvîrșindu-se din ce în ce mai mult¹⁰. Comedianților băstinași li s-a dat numele de *histrioni*, fiindcă în limba etruscă actorului i se spune *hister*. Bucățile teatrale nu mai erau alcătuite ca pînă acum din stihuri greoaie, necioplite și lipsite de ritm, după modelul versurilor fescennine¹¹, alternîndu-se unele cu altele, ci erau compuse ca niște producții satirice puse pe muzică, iar aria era acompaniată de flautiști, corespunzînd mișcărilor ritmice ale trupului. După cîțiva ani, Livius¹² a fost cel dintîi care a îndrăznit să reprezinte o piesă teatrală cu un subiect de sine stătător, renunțînd la partea satirică; fiindcă și Livius Andronicus își făcea apariția pe scenă ca actor, jucîndu-și propriile sale piese, cum de altfel făceau cei mai mulți actori pe acea vreme, se povestește că și-ar fi pierdut de tot vocea din pricina oboselii prea mari, fiind mereu solicitat să joace și atunci a obținut din partea publicului îngăduința să fie înlocuit cu un tînăr la cîntarea ariilor acompaniate de flaut, și în felul acesta partea cîntată era mimată cu mai multă vioiciune în mișcări pentru că acum nu mai era de loc stingherit de nevoia folosirii glasului. De atunci au început actorii să aibă la îndemînă și cîntăreși, numai dialogurile fiind exprimate prin viu grai. Însă, treptat, treptat, s-a făcut un fel de canon ca bucata teatrală să fie dezbatută de partea hazlie și de

glumele nesărate, ajungându-se la opere de adevărată artă. Tineretul, lăsînd pe seama actorilor de profesie jucarea pieselor, a început să se deprindă, după vechiul obicei, cu înţepături glumeţe aruncate unul altuia, compuse în stihuri, care semănau foarte mult cu piesele teatrale numite atellane, şi care în urmă fură numite exodii¹³. Acest nou gen de bucăţi teatrale au fost imitate, tot de tineret, de la populaţia oscă¹⁴, nemai-îngăduind actorilor de profesie să le joace. S-a născut în felul acesta obiceiul ca actorii pieselor atellane să fie şi ei încadraţi într-un trib roman, fiind supuşi şi ei îndatoririlor serviciului militar ca toată lumea, ca şi cum aceştia n-ar face parte din rîndurile artiştilor.

De aceea, m-am gîndit că e bine să spun cîteva cuvinte despre originea comediei romane, paralel cu modestele manifestări şi în alte tărîmuri ale vieţii, ca să iasă în vileag cum a pornit arta romană de la începuturile ei sănătoase, ajungînd astăzi la asemenea năstruşnicii bolnave din vremea noastră, care nu sînt la înălţimea demnităţii popoarelor puternice şi bogate¹⁵.

III Totuşi, nici primele începuturi ale teatrului, care fusese creat anume pentru a înlătura teama omului de zei prin ispăşiri rînduite după pravile, n-au fost în stare să mîntuiască nici sufletele, nici trupurile să le vindece de boli. Fiindcă spectacolele au fost întrerupte chiar în toiul revărsării Tibrului peste maluri şi inundării ciroului, această întîmplare a stîrnit o spaimă atît de cumplită în popor, încît se credea că toţi zeii s-au pornit să-şi verse mînia pe ei, nefiindu-le pe plac asemenea încercări de a-i împăca.

De aceea — fiindcă pe vremea consulilor C. Genucius şi L. Aemilius Mamercinus¹⁶, amîndoi în a doua magistratură, se recurgea pentru ispăşirea păcatelor mai degrabă la tot soiul de ceremonii şi slujbe şi nu la cercetarea cauzelor acestor boli — se spune că unii dintre bătrîni şi-au adus aminte că molima ciu-meii fusese stăvilită cîndva numai cu un piron bătut de dictator. Stăpîniţi de această credinţă, senatorii au hotărît să numească dictator pe L. Manlius Imperiosus, care, la rîndul său, l-a numit pe L. Pinarius în funcţia de comandant al cavaleriei. Era o stră-

veche lege, scrisă cu cuvinte și litere bătrânești, care prevedea să fie însărcinat cu baterea acestui piron, la idele lui septembrie, cel mai înalt cîrmuitor al statului¹⁷. Legea a fost atîrnată pe partea dreaptă a zidului templului prea puternicului și prea milostivului Jupiter, acolo unde se află astăzi templul Minervei¹⁸. Acest piron se spune că a fost un semn care arăta și numărul anilor, deoarece folosința scrisului era pe acele vremuri rară și de aceea această lege a fost închinată Minervei, în templul său, fiindcă se credea că cifrele sînt o născocire a Minervei. Și volsinii trebuie să fi bătut asemenea cuie în templul Nortiei¹⁹, o zeiță etruscă; asemenea afirmații le face analistul Cincius Alimentus²⁰, care a fost un sîrguincios cercetător al unor astfel de monumente.

Consulul Marcus Horatius, la un an după izgonirea regilor, a făgăduit printr-o lege ridicarea unui templu lui Jupiter Maximus Optimus²¹. Apoi, ritualul baterii acestui cui în cadrul unei solemnități a trecut de la consuli la dictatori, fiindcă aceștia dețineau funcția cea mai înaltă în republică. Mai tîrziu s-a renunțat la această datină, fiindcă nu se cădea să se recurgă la un dictator numai pentru atîta lucru. Din această pricină, L. Manlius, numit dictator, dorea să se războiască cu hernicii, ca și cum ar fi fost nevoie de el ca să cîrmuiască republica, și nu pentru îndeplinirea acestui ritual în vederea ispășirii. Prin asta însă, dictatorul a stîrnit tot tineretul împotriva sa, din cauza mijloacelor prea aspre întrebuintate cu prilejul recrutării ostașilor. În cele din urmă, văzînd că toți tribunii plebei s-au ridicat împotriva-i, s-a înduplecat să părăsească funcția, fie de nevoie, fie de rușine.

IV Mai mult, la începutul anului următor, sub consulatul lui Q. Servilius Ahala și L. Genucius²², tribunul plebei M. Pomponius cheamă în fața judecării pe Manlius²³. Acesta era urît pentru că săvîrșise silnicii cu prilejul recrutării ostașilor, pricinuindu-se nu numai daune cetățenilor, dar și vătămări trupești, unii dintre tineri fiind bătuți cu vergile pînă au murit, iar alții din ei fiind vîrțiți în lanțuri, sub pretextul că n-au răspuns la chemarea sub arme. Manlius era neșpus de urît de toată lumea pentru firea sa tiranică și crudă, din care pricină

fusese poreclit de popor „Imperiosus“²⁴, pentru apucăturile lui neomenoase, nepotrivite cu orînduirea unui stat liber, care de curînd își cîștigase libertatea. Manlius își făcuse de cap cu asemenea abuzuri și silnicii, nu numai față de cei străini de neam, ci și față de cei de același sînge cu el. Tribunul plebei îl mai acuza printre altele că „fiul lui, în floarea vîrstei, fără nicio dovadă de vinovăție, a fost surghiunit din Roma, din locuința lui, din preajma zeilor ocrotitori ai casei sale, a fost izgonit din for, de la lumină, interzicîndu-i-se legăturile cu semenii lui. Apoi a fost băgat în carceră și-n închisoare și pus să facă muncă silnică de rob, deși era născut dintr-o familie foarte bună, pentru ca tînărul să se învețe zilnic cu mizeria și cu loviturile soartei și să știe că e odrasla unui dictator și a unui tată ca Manlius, într-adevăr stăpînul cu gura rea. Și pentru care vină? Fiindcă nu era isteț la vorbă și nu-l ajuta mîntea să vorbească meșteșugit. În loc să-l snopească în bătăi ca să-i rămînă semne toată viața, pentru ce Manlius n-a căutat să-l scape de aceste cusururi înnăscute, ca un părinte și ca un om adevărat, dîndu-i îngrijirea și educația cuvenită? Chiar jîvinele necuvîntătoare știu să se poarte mai bine cu puii lor; nici chiar atunci cînd aceștia sînt nărăvași, nu-i pedepsesc și nu le micșorează porția de mîncare și nu le poartă mai puțin de grijă. Lucius Manlius, dimpotrivă, întîrziindu-i într-adîns dezvoltarea prin asuprirea lui, a căutat să mărească și mai mult răul; chiar de-i mai rămîne fiului său o fărîmă de minte și de suflet, i-o distruge și pe aceasta, printr-o purtare bătărească și sălbatică, socotindu-l în rîndul vitelor“.

D Asemenea învinuiri aduse tatălui său îi înverșunase pe toți, numai sufletul tînărului a rămas nezdruccinat. Dimpotrivă, dînsul amarnic pătînea, fiindcă era încredințat că el este pricina învinuirilor și urii împotriva tatălui său și lua ca martori pe toți zeii din cer și pe toți oamenii că e gata să-și ajute mai degrabă tatăl, decît pe vrîjmașii acestuia. De aceea, ia o grabnică hotărîre, deși aceasta era o dovadă de minte necioplită de țaran, care nu putea fi dată nimănui ca o pildă bună, dar care scotea totuși în vileag dragostea

lui de fiu și respectul convenit tatălui. Fără să spună cuiva ce are de gând să facă, a pus la cingătoare un cuțit și pornind dis-de-dimineață prin oraș, a ajuns deodată în fața casei tribunului M. Pomponius. Bate la poartă și-i spuse portarului că „e nevoie să vorbească numaidecît cu stăpînul său. Să-l vestească că e fiul lui L. Manlius“. Îndată e primit în casă (tribunul nădăjduia că tînărul, plin de ură împotriva tatălui lui, îi va aduce noi învinuiri, sau îi va da vreun sfat, pentru a duce la bun sfîrșit acțiunea întreprinsă). După convenitul schimb de saluturi, tînărul i-a spus că vrea să-i vorbească numai între patru ochi. După ce toți cei de față s-au depărtat de acolo, în urma poruncii primită de la tribun, tînărul scoase cuțitul și stînd cu el în mînă aplecat spre pat îl amenință că-l va înjunghia pe loc dacă nu-i făgăduiește prin jurămînt că nu va mai deschide gura niciodată spre a-l învinui pe tatăl său în fața adunării plebeilor. Tribunul, încremenit de spaimă (fiindcă se vedea singur, dezarmat și cu un cuțit scînteind deasupra lui și fiindcă tînărul, mult mai vînjos ca el și bizuindu-se pe puterea lui de vlăjgan nerod, vîrșise groaza în el) îi jură, repetînd cuvintele dictate de tînăr, că va înceta ancheta judecătorească împotriva tatălui său. Și cu toate că prin rostul său de tribun ar fi fost pe placul plebeilor a li se încunoștința și lua măsuri împotriva silniciilor unui om atît de crud și de neomenos ca tatăl tînărului, totuși, nu ia în nume de rău fapta unui fiu care a cutezat să-și apere în felul acesta tatăl. Fapta tînărului era cu atît mai lăudabilă, cu cît purtarea îngrozitoare a unui tată atît de hapsîn față de copilul lui nu-i înstrăinase dragostea de fiu. Ca urmare, nu numai că dictatorul, tatăl tînărului Manlius, n-a mai fost tîrît în fața judecății, dar în urma acestei fapte și fiul său a ajuns la mare cinste. Și cum pentru prima oară se hotărîse ca în anul acesta tribunii militari²⁵ să fie aleși în fruntea legiunilor prin majoritate de voturi (căci mai înainte de această dată comandantii înșiși îi numeau în asemenea funcții, obicei care dănuie și azi la aceia care se cheamă rufuli), tînărul Manlius a primit postul al doilea, între șase, cu toate că nu dăduse nici o dovadă de

vitejie, nici în țară, nici pe câmpul de luptă, pentru a merita să se bucure de atîta trecere, ca unul care își petrecuse tineretea la țară, departe de adunările omenești.

VI Se spune că în cursul aceluiași an, forul din Roma s-a prăbușit, făcîndu-se o grozavă surpătură la mijloc, întocmai ca o prăpastie fără fund, pe o mare întindere de pămînt, fie din pricina unui cutremur, fie din alte întîmplări neobișnuite. Se mai vorbea că această genune nu putea fi astupată cu pămînt cărat de mina omului mai înainte de a se purcede, în urma poveștii date de zei, la cercetarea și aflarea pe ce se bizuie cel mai mult temeiul puterii poporului roman. Cei cu darul prorociei spuneau că dacă oamenii vor ca republica romană să dăinuie de-a pururi, atunci acest loc trebuie să rămînă sfințit printr-o jertfă. Atunci Marcus Curtius, un tînăr cu mare faimă prin faptele sale de arme, se spune că i-a muștrat pe cei șovăielnici, întrebîndu-i: „oare e pe lume un dar mai mare pentru romani ca vitejia lor dovedită prin tăria brațului?” Se mai povestește că toată lumea a rămas înmărmurită atunci cînd Curtius, înălțîndu-și privirile către templele zeilor nemuritori, care străjuiesc forul roman, precum și către Capitoliu, și-a ridicat mîinile mai întîi spre cer, în semn de rugăciune, apoi a privit către grozavul hău care ajungea pînă în băierile pămîntului, la zeii subpămînteni, și a rostit tare că e gata de jertfa cea mare. Apoi, a încălecat pe telegarul său, împodobit mai frumos ca oricînd, după care s-a prăvălit înarmat în grozava genune. În urma lui, mulțimea mare de bărbați și femei au aruncat prinosurile lor din roadele pămîntului.

Aceasta e povestea lacului Curtius²⁶, numit așa după legenda acestui tînăr și nu după numele aceluia bătrîn războinic al lui T. Tattius, care era Curtius Mettus. Eu aș fi dornic să cercetez cu de-amănuntul adevărul din această poveste, dacă aș avea la îndemînă mijloace. Atunci cînd noianul vremurilor scurse fac cu neputință să nu dai crezare unor astfel de legende, căroră nu poți să le dezlegi firul, ești nevoit să le primești așa cum sînt²⁷. Totuși, lacul a ajuns mai însemnat ca altele

prin această poveste mai proaspătă, depănată în jurul numelui său.

După ce s-a dat toată atenția cuvenită de către întreg poporul unor asemenea semne cerești, în același an, senatul a fost consultat în privința hemicilor, fiindcă crainicii p^ocii s-au întors la Roma, venind de la aceștia, fără să primească satisfacțiile cerute; senatorii au fost de părere să se aducă la cunoștința poporului, chiar în ziua următoare, hotărîrea lor de a declara război hemicilor²⁸. Poporul, luînd parte în mare număr la adunare, a hotărît războiul.

Prin tragere la sorți, conducerea operațiunilor militare i-a căzut consulului L. Genucius. Întreaga cetate era în încordare, deoarece Genucius era cel dintîi consul ieșit din rîndurile plebeilor care avea să ducă la bun sfîrșit această grea povară a războiului pe propria-i răspundere. El avea să se înfrupte fie din slavă și mărire, în caz de izbîndă, fie să pață urmările, în caz de nereușită. Dar întîmplarea a făcut ca Genucius, care pornise cu prea mare avînt împotriva dușmanilor, să cadă victimă unor curse întinse de vrăjmași. După ce legiunile romane intrate în panică, din pricina acestor acțiuni neprevăzute, s-au risipit pretutindeni, consulul a fost înconjurat de hemicii și răpus în luptă, fără ca vrăjmașul să-și dea seama pe cine a ucis.

Cînd s-a anunțat acest dezastru la Roma, senatorii, departe de a se frămînta și a se zbuciuma pentru o năpastă atît de mare, care s-a abătut pe capul întregului stat, erau furioși și spuneau în gura mare, pretutindeni, că „înfrîngerea se datorește numai proastei conduceri a consulului plebeu, că plebea, de aici înainte, n-are decît să-și aleagă pe amîndoi consulii numai din rîndurile sale și să-și strămute auspiciile acordîndu-le celor căroră e păcat să le dea. Patricienii au putut fi scoși printr-un plebiscit din demnitățile lor. Nu cumva o lege neconfînțită prin auspicii ar fi avut putere și împotriva zeilor nemuritori? În sfîrșit, zeii s-au răzbunat pe plebe pentru încălcarea semnelor vrerii lor și nerespectarea puterilor lor. Prin nimicirea întregii armate romane împreună cu comandantul ei, zeii au dat o învățătură poporului roman, de vreme ce semnele vrerii

lor au fost călcate, pentru ca plebea să nu mai îndrăznească vreodată, cu prilejul alegerilor cîrmuitorilor statului, să mai învâlmăşească dreptul ginţilor²⁹.

Şi curia şi forul roman clocoteau de asemenea învinuiri. Consulul Servilius îl numeşte în funcţia de dictator, cu în-cuviinţarea tuturor patricienilor, pe Appius Claudius, tocmai pe cel ce se împotrivise acestei legi şi care învinuia şi mai aprig plebea, spunînd că ea trebuie să îndure toate urmările acestei înfringeri, fiindcă nu a ținut seama de părerea lui. Dictatorul recrutează oastea şi suspendă judecăţile.

VII Înainte ca dictatorul să ajungă în ţara hemicilor, în fruntea noilor legiuni, rămăşiţele vechii armate, rămasă sub comanda legatului C. Sulpicius, au avut prilej să dea o luptă încununată de izbîndă. În urma căderii consulului Genucius, romanii îmbărbătaţi de legat, plini de înverşunare şi revoltă, au dat iureş asupra hemicilor care, nădăjduind că-i vor bate pe romani fără doar şi poate, se apropiaseră cu dispreţ de tabăra romană. Însă hemicilor li s-a spulberat orice nădejde de a se putea apropia de parapetele romane, deoarece, fiindu-le pusă în neorînduială oastea, numaidecît s-au şi de-părtat. La sosirea dictatorului, noua armată se uneşte cu vechile unităţi şi, în felul acesta, trupele armatei romane se dublează. Dictatorul izbuteşte să-şi însufleţească şi mai mult ostaşii săi, învederînd în auzul tuturor trupelor adunate faptele de arme vrednice de toată lauda ale legatului roman şi ale soldaţilor lui, prin a căror vitejie tabăra fusese atît de bine apărută. Totodată, insuflă un mare avînt şi ostaşilor săi, pe care îi îndeamnă să facă şi ei la fel, dovedindu-şi vitejia.

La rîndul lor, şi duşmanii se pregăteasc cu sîrg de război, fiind încă vie în amintirea lor izbînda cîştigată de curînd. Deoarece aveau cunoştinţă că în tabăra romană se în-doiseră efectivele, îşi măresc şi ei acum forţele de luptă: tot norodul cu nume de hemic şi în stare a purta armele este chemat sub drapel. Se mobilizează în felul acesta o armată înjghebată din 8 cohorte, fiecare cu un efectiv de 400 de oameni, toţi aleşi unul şi unul³⁰. Această armată alcătuită din floarea tineretului lor este însufleţită şi de nădejdea, în urma

hotărîrii luate, că se va plăti o soldă de două ori mai mare. În afară de aceasta, li s-a mai făgăduit că vor fi scutiți de orice corvoadă militară, astfel încît hernicii, știind că sînt păstrați numai pentru eforturile luptei, aveau puțința să-și arate cu prisosință vrednicia. Aceste unități au fost puse într-o rînduială deosebită de atac, pentru ca în felul acesta să se reliefeze și mai mult vitejia lor.

Un șes lat de două mile despărțea tabăra romană de a hernicilor: pe acest loc s-a dat bătălia. La prima ciocnire, lupta a rămas un răstimp fără sorți de izbîndă pentru nici una din tabere, cavaleria romană încercînd zadarnic, în repetate rînduri, să pună în neorînduială prin iureș linia vrăjmașă. Fiindcă eforturile cavaleriei romane n-au dus la nici un rezultat, călăreții i-au cerut dictatorului să le îngăduie dezlănțuirea unui nou atac, de astă dată fără cai. Ostașii romani pornesc la o nouă luptă, scoțînd năprasnice strigăte. În avîntul lor, ei parcă zboară înaintea flamurilor armatei romane. Atacul lor ar fi izbutit pe deplin dacă nu li s-ar fi împotrivit cu aceiași curaj și cu aceeași înverșunare cohortele dușmanilor.

VIII Atunci s-au pornit să-și dovedească vrednicia înșiși frunțașii ambelor noroade. Cu acest prilej, zeul războiului și-arată toanele, împingînd sorții izbîndei cînd într-o parte, cînd într-alta, iar pierderile suferite de ambele tabere se urcă într-un chip înspăimîntător, de aceea gloata ostașilor de rînd, îmbărbătați de cei mai bravi în luptă, își încredințează soarta în mîna vitejiei acestora. Mulți cad de amîndouă părțile; dar și mai mulți răniți. În sfîrșit, cavaleria și mai aprig se înverșunează, ostașii muștrîndu-se unii pe alții și întrebîndu-se în de ei: „ce le mai rămîne acum de făcut, dacă nici călări n-au putut sparge frontul dușman și nici ca pedestri n-au făcut vreo ispravă? Să aștepte prilejul spre a porni a treia oară la atac? Atunci pentru ce au mai înaintat atît de încrezători pînă în fața flamurilor, dînd lupta într-un loc care e al altora?“

Indîrjiți și mai tare prin aceste cuvinte, romanii pornesc din nou în iureș și scoțînd strigăte năprasnice pătrund mai întîi

în linia dușmanilor, apoi îi dau peste cap, în sfârșit îi pun neîndoielnic pe goană. Nu e greu de spus ce anume a precumpănit la biruința romanilor — de vreme ce forțele celor două tabere erau deopotrivă și numericește și în avînt — decît că aceeași veșnică ursită³¹ a făcut ca bărbăția și dîrzenia unora să crească, iar celorlalți să le scadă. Romanii i-au fugărit pe hernici pînă în tabăra lor, însă nu s-a mai purces la luarea cu asalt a taberei, fiindcă ziua era spre amurgite; numai sacrificiile, neprielnice, opriseră multă vreme pe dictator să dea semnalul dezlănțuirii atacului înainte de amiază; de aceea, lupta a fost împinsă pînă la căderea nopții.

În ziua următoare, romanii au găsit tabăra hernicilor pustie de tot; hernicii fugiseră cu toții, nclăsînd decît un număr mic de răniți. Convoaiele de hernici fugari au fost risipite și dezarmate de locuitorii din Signia, atunci cînd observaseră cîteva cete răzlețe de hernici cu niște steaguri în frunte, mergînd pe lingă zidurile orașului lor; rămășițele lor s-au risipit în neorînduală de-a lungul și de-a latul cîmpiilor, în fugă disperată.

Această biruință a fost însă destul de grea pentru romani: aproape o pătrime din efectivele oastei a fost pierdută, ceea ce înseamnă foarte mult, mai ales că și o sumă de călăreți au căzut în luptă.

IX În anul următor³², consulii C. Sulpicius și C. Licinius Calvus au pornit în marș cu armata spre țara hernicilor; negăsind însă nici urmă de dușman, atunci le-au împresurat capitala, cetatea Ferentinum³³, pe care au luat-o prin asalt. Dar, la întoarcerea lor spre patrie, locuitorii din Tibur³⁴ le închiseră porțile. Acesta a fost cel din urmă motiv care a prilejuit ciocnirea, fiindcă romanii au declarat război populației tiburtine numai după ce au fost respinse și dintr-o parte și din alta multe încercări de înțelegere și în urma faptului că Roma n-a primit satisfacția cerută prin feșalii ei.

Se știe sigur că dictatorul numit în cursul aceluși an a fost Titus Quinctius Pennus și că Servius Cornelius Maluginensis a îndeplinit funcția de comandant al cavaleriei. Licinius Macer³⁵ scrie: „Dictatorul a fost numit de consulul Licinius

în vederea prezidării alegerilor consulare, deoarece colegul său de consulat se zorea să dea o mai mare însemnătate alegerilor decît războiului, și prin asta el urmărea să-și prelungească pe încă un an consulatul; de aceea, Licinius a căutat să-i pună stavilă ambiției lui deșarte“.

Această năzuință de a înveșmînta în glorie propria sa familie aruncă o urită lumină asupra lui Licinius Macer, fiindcă eu cercetînd cuprinsul analelor mai vechi n-am aflat analist care să susțină asemenea ușuratece temeieri, ci, dimpotrivă, toți sînt de părere că dictatorul a fost numit în vederea războiului cu gallii, apoi însuși sufletul meu mă îndeamnă să cred că acesta e adevărul. Sigur este că în cursul acestui an, gallii și-au instalat tabăra în jurul celei de a treia pietre miliare, de-a lungul Viei Salaria³⁶, dincolo de podul de peste râul Anio.

Din pricina năvălirii gallilor, dictatorul a hotărît suspendarea tuturor judecăților. Toți tinerii chemați sub arme au depus jurămîntul în fața lui. Puternica armată romană a fost pusă în marș, oprindu-se dincoace de râul Anio, unde a fost întocmită tabăra. Podul se găsea tocmai la mijlocul frontului celor două armate. Nici una din cele două tabere nu s-a gîndit la distrugerea acestui pod, pentru a nu fi socotit de potrivnic că o face de teama celuilalt. În schimb, pentru ocuparea acestui pod s-au dat nenumărate lupte. Nu se putea prevedea care din cele două tabere va pune stăpînire pe el, cîtă vreme nu se arăta cine e mai tare. Atunci se înfățișă în capul podului, pe care nu se găsea picior de ostaș, un gall zdravăn și mare cît toate zilele, care răcni cît îl ținea gura: „Haide, cel mai puternic ostaș pe care-l are Roma în rîndurile armatei sale, să îndrăznească a se măsura cu mine în luptă, ca prin sfîrșitul ei să dăm dovadă care neam e mai presus în acest război!“

X Multă vreme a domnit mușenia în rîndurile fruntașilor tinerimii romane, fiindcă, pe de o parte, se rușinau să dea înapoi în fața unei asemenea trufașe provocări, iar pe de altă parte, parcă nu se încumetau să se năpustească orbește la o luptă în care cel ce vrea să nu-și piardă capul trebuie să chib-

zuiască temeinic³⁷. Dar, iată că T. Manlius, fiul fostului dictator, cel care căutase să-și răzbune tatăl împotriva tribunului plebei pentru jignirile-i aduse, se îndreaptă spre dictator; ieșind din rânduri, îi grăiește următoarele:

„Dictatore! Niciodată n-am pornit la luptă fără ordinul tău, chiar de aș fi fost cu totul sigur de biruință. Ei bine, dacă tu îmi îngădui acum, îi voi arăta acestei jivine care s-a încumetat să înainteze în fața steagurilor vrăjmașe, făcînd pe grozavul cu atîta neobrăzare, că sînt vlăstar din familia aceluia care a stăvilit și a prăvălit de-a rostogolul în prăpastie de pe stîncă Tarpeii hoarda strămoșilor săi galli“.

Atunci dictatorul i-a răspuns în felul acesta: „Slăvit să fii tu, Titus Manlius, pentru vitejia și dragostea ta față și de tatăl tău, față și de patria ta! Pornește acum la luptă și cu ajutorul zeilor dovedește-i dușmanului că faima numelui de roman e nemuritoare, și că pe roman nimeni nu-l poate învinge“³⁸!

Tovarășii săi îl înarmează apoi. Manlius ia un scut de pedestraș și se încinge cu o sabie hispană³⁹, care e mai lesne de mînuit într-o luptă piept la piept. Înarmîndu-se și echipîndu-se în felul acesta, ai săi îl conduc spre namila de gall. Acesta îi iese în întîmpinare, rînjind prostește și scoțînd limba în bătaie de joc (și acest amănunt a fost găsit vrednic de a fi pomenit de către vechii analiști). Acum toate trupele se retrag pe pozițiile lor, rămînînd în mijloc doar cei doi ostași înarmați.

În timpul acesta, tovarășii lor ședeau ațintiți, ca la o privesc deosebită de legile războiului, mai ales că toți cei de față erau de părere că se iau la luptă doi ostași ce nu-s potriviți de loc să se măsoare între ei; pe de o parte, unul cu înfățișare de uriaș, care părea că nu se mai isprăvește de înalt ce era, cu niște straie bălțate și împetritate și cu armele împodobite și suflate cu aur, ce luceau de-ți luau ochii, pe cînd romanul — un războinic cu o statură potrivită — era îmbrăcat și înarmat simplu, ca să fie mai degrabă sprinten și nu arătos. Nici ținută gălăgioasă, nici înfumurare pentru armele-i chipoase și scumpe, nici ifose de om pe care nu-l biruie nimeni; dimpotrivă, romanul înfățișa icoana unui lup-

tător însuflețit de bărbăție, ce ascundea îndreptățita-i minie și era hotărât să facă față acestei grele lupte, în care-și punea în cumpănă viața⁴⁰.

Cînd cei doi potrivnici au ajuns față în față între cele două linii de luptă, toți privitorii ședeau cu sufletul la gură, cumpănind între nădejde și teamă. Deodată gallul, ca o uriașă stîncă ce se prăvălește de sus, se năpustește asupra romanului. Împingîndu-și înainte scutul cu mîna stîngă, el îi repede de-a surda dușmanului o năprasnică lovitură cu sabia cu un zgomot asurzitor, nimerind însă în arma romanului, care, la rîndu-i, se avîntă spre gall. După aceea, Manlius, cu sabia întinsă, țintuiește partea de jos a scutului potrivnicului printr-o mișcare cu pavăza sa; în timp ce el avea acum tot corpul proteguit împotriva oricărei răniri, el izbutește să se strecoare între corpul și armele gallului și din două lovituri, una după alta, în pîntecele vrăjmașului, îl spintecă și-i dă măruntaiele afară. Gallul se prăbușește întinzîndu-se cît era de uriaș în țărînă. Fără să-i mai ciopîrțească leșul, romanul luă ca trofeu numai lăncișorul stropit de sînge al dușmanului și îl puse la gîtul său.

Gallii toți rămăseseră încremeniți, și de teamă, și de uluire, în fața isprăvii lui Manlius. Romanii, în schimb, cu mare bucurie ies din dosul parapetelor, vin în întîmpinarea tovarășului lor și, ovaționîndu-l pe tot parcursul, îl conduc pînă la dictator. Cu vorbe pline de haz, rostite unele și în stihuri în cinstea lui Manlius, acești ostași îl poreclesc „Torquatus”⁴¹, care poreclă, trecînd apoi din gură în gură, ajunse să fie prețuită ca o mare cinste pentru întreaga sa familie. Dictatorul l-a decorat cu o coroană de aur⁴², proslăvindu-l pentru isprava sa, în mod deosebit, în fața tuturor unităților adunate.

XI Această luptă a avut, de fapt, o atît de mare înfrîurire asupra desfășurării întregului război, încît în cursul nopții următoare toată armata gallilor a părăsit în neorînduială tabăra, de acolo trecînd pe teritoriul tiburtinilor, cu care au încheiat un tratat de alianță; cu sprijinul acestora, după ce

au primit mari cantități de provizii, au trecut curînd în Campania. Aceasta a fost pricina pentru care în anul următor consulul C. Poetelius Balbus⁴³ a pornit cu armata împotriva tiburtinilor, din porunca poporului, în vreme ce colegului său de consulat, M. Fabius Ambustus, îi căzuse la sorți conducerea războiului împotriva hemicilor.

După aceea gallii s-au întors din Campania, sărînd în ajutorul tiburtinilor, pustiind și pîrjolind cu acest prilej ținuturile lavicanilor, tusculanilor și albanilor, fără îndoială călăuziți de locuitorii din Tibur. Deși republica romană fusese mulțumită de felul cum desfășurase consulul operațiile contra tiburtinilor, totuși împotriva năvălirii gallilor era nevoie de un dictator. Quintus Servilius Ahala a fost numit dictator, care, la rîndu-i, l-a desemnat pe Titus Quinctius ca șef al cavaleriei, primind în același timp împuternicirea din partea senatului de a făgădui mari serbări și jocuri în caz că războiul cu gallii se va sfîrși cu bine. Dictatorul ordonă armatei consulare să rămînă pe loc, în vederea ducerii la bun sfîrșit a războiului cu tiburtinii, iar el ia jurămîntul de credință tuturor contingentelor tinere, nimeni nerefuzînd să se supună îndatoririlor ostășești.

Bătălia s-a desfășurat nu departe de poarta Collins, la care au luat parte toate forțele din cetate, în văzul părinților, soțiilor și copiilor lor. Într-adevăr, departe de familie, gîndul la ai săi e un puternic imbold la luptă pentru orice ostaș, dar cu ce înflăcărare, milă, dor și jale pentru ai săi luptă ostașii cînd au în fața ochilor lor pe cei dragi⁴⁴! Au căzut nespuse de mulți războinici din partea ambelor tabere, însă, în cele din urmă, frontul gallilor este sfărîmat și vrăjmașul pus pe fugă. În buimăceala lor, gallii se îndreaptă spre Tibur, de parcă ar fi fost fortăreața lor proprie. Rămășițele în neorînduială ale gallilor au fost întîmpinate și luate în primire de consulul Poetelius, nu departe de Tibur. Fiindcă și tiburtinii veniseră cu forțele lor spre a da ajutor gallilor, toți vrăjmașii au fost respinși pînă la porțile acestei cetăți. Atît consulul, cît și dictatorul, au desfășurat cu prilejul acestei lupte operații încununuate de izbîndă.

Și celălalt consul a dat cîteva lupte, mai mici la început; în cele din urmă, dezlănțui și marea bătălie, în care, deși a

fost atacat de dușman cu forțe uriașe, totuși a izbutit să-i răzbească pe hernici.

Dictatorul a adus laude consulilor într-o ședință solemnă a senatului și în fața adunării poporului; după ce toată ostășimea care a luat parte la acest război a fost slăvită și laudată de dictator, punind pe seama lor și isprăvile sale, a părăsit cirma statului. Poetelius a fost sărbătorit pentru o îndoită biruință, fiindcă reputase triumful și asupra gallilor și asupra tiburtinilor. Fabius a găsit de cuviință că e de ajuns să fie ovaționat când intră în Roma. Tiburtinii luau însă în zeflemea triumful lui Poetelius, spunând: „dar în ce loc s-a bătut cu ei?” Apoi mai birseau că „au fost puse pe fugă numai ultimele rămășițe ale hoardelor gallice, când aceste ieșiseră pe porți afară, ca să privească la fel ca la spectacol; dar când au băgat de seamă prea târziu că sînt atacate și măcelărite fără deosebire, s-au retras între zidurile cetății lor, fără să mai dea vreo luptă. Ce, această faptă a fost găsită de romani vrednică de a fi sărbătorită prin triumf? De aceea, să nu creadă romanii că au făcut o nemaipomenită ispravă cu zarva și vînzoleala din fața porților cetății lor! În curînd au să le arate romanilor, chiar în fața zidurilor Romei, cu mult mai strașnic ce sînt tiburtinii în stare!”

XII De aceea, în anul următor⁴⁵, sub consulii Marcus Popilius Laenos și Cneius Manlius, armata tiburtinilor ieși în tăcerea nopții din incinta zidurilor Tiburului și ajunse pe neașteptate în fața cetății romane. Dîndu-se alarma, locuitorii s-au trezit din somn; această întimplare puțin obișnuită a pricinuit oarecare zăpăceală și uluială, deoarece mulți nu știau ce dușmani îi atacă și dincotro vin. Dar repede lumea s-a dezmeticit din buimăceală, și care de care a pus mîna pe arme. Și porțile și zidurile au fost îndată puse în stare de apărare, fixîndu-se posturile și străjile cuvenite. Cînd însă, în revărsatul zorilor, li s-au arătat ochilor cîteva cete neînsemnate de soldați, și nu de alți dușmani, ci de tiburtini, amîndoi consulii, ieșind deodată pe ambele porți ale orașului, îi atacă pe vrăjmași în timp ce aceștia se apropie de ziduri. S-a văzut atunci limpede că tiburtinii se bizuiseră mai mult

pe vreun prilej oarecare, decît pe propria lor vitejie. De altfel, ei n-au fost de loc în stare să stăvilească nici primul atac roman. Acest eveniment a mai avut și o altă însemnătate — fiind cît se poate de binevenit și într-un moment foarte greu, căci tocmai se iviseră din nou neînțelegeri între patricieni și plebei. Dar dezbinările îndată s-au potolit, de teama unui război atît de apropiat.

Anul următor⁴⁶, călcarea hotarelor de către alți dușmani a fost mai dăunătoare și cu urmări mai adînci pentru locuitorii de la țară decît pentru orășeni. Tarquiniiii au pustiit teritoriile romane, mai ales regiunea învecinată cu Etruria. Cerîndu-li-se despăgubiri, dar neprimind nici un rezultat favorabil, noii consuli, C. Fabius și C. Plautius, le-au declarat război din porunca poporului. Lui Fabius i-a căzut la sorți războiul cu tarquiniiii, iar lui Plautius, cel cu hernicii. Începură să crească și să se răspîndească zvonurile că iar o să fie război și cu gallii. Cu toate acestea, ca un ajutor venit la vreme potrivită pentru ușurarea acestei stări de încordare, s-a adus la cunoștința poporului că potrivit vechiului tratat de alianță încheiat între romani și latini, contingente apreciabile de soldați latini au fost trimise la Roma în vederea acestui război, ceea ce nu se mai întîmplase de mulți ani⁴⁷.

Deoarece puterea Romei se putea acum bizui pe noile efective primite, romanii n-au mai fost de fel tulburați de noile știri aduse, că acum în urmă gallii au ajuns pînă la Praeneste și că și-au instalat tabăra în jurul cetății Pedom⁴⁸. Romanii au găsit de cuviință să-l numească pe C. Sulpicius dictator. Consulul C. Plautius, chemat în acest scop, a fost acela care l-a numit. Iar ca ajutor al dictatorului, în funcția de comandant al cavaleriei, a fost desemnat M. Valerius. Înjghebîndu-și o puternică armată, recrutată din elita ambelor armate consulare, cei doi pornesc în marș împotriva gallilor. Acest război, în pofida planurilor ambelor tabere, a fost mai mult de uzură și tărăgănire. La început gallii erau mai dornici de încăierare; mai pe urmă însă, ostașii romani, dînd buzna la încăierare, au început să-i strîmtozeze pe galli, punînd capăt întrucîtva pornirilor lor sălbatice. Dictatorul găsi cu cale, de vreme ce nu e cîtuși de puțin silit de împrejurări, că nu trebuie să se lase în voia

soartei, pentru ca aceasta să hotărască, într-un război dus împotriva unui vrăjmaș care slăbește din zi în zi, care se găsește pe teritoriu străin și ale cărui mijloace de trai nu fuseseră puse la punct și cită vreme gallii nu aveau la îndemână nici întărituri puternice. Pe lângă toate acestea, pentru un potrivnic a cărui putere stă în întregime numai în atac, o întârziere oricât de mică va contribui la irosirea avântului și la sleirea puterilor trupești⁴⁹.

Cu aceste planuri în minte, dictatorul trăgănea războiul, dând în schimb aspre porunci ca nici un ostaș roman, încălcând cumva dispozițiile sale, să nu dea vreo luptă. Soldații romani greu se împăcau cu această disciplină severă, birfindu-l pe dictator în orice împrejurare, fie când erau de strajă, fie cu prilejul oricărei însărcinări: îndeobște defăimau și senatul că n-a dat încuviințare consulilor să ducă războiul fără dictator. Soldații mai spuneau că „s-a ales un om, socotit cu însușiri nemaipomenite, în chip de căpetenie unică, dar care în schimb nu întreprinde nici o acțiune, ci așteaptă să-i pice biruința din cer“. Mai mult, ostașii romani — cîrtind și birfind mereu — au ajuns să-l învinuiască pe dictator chiar pe față și cît se poate de tare, spunînd că „sau vor porni atacul trecînd peste ordinul dictatorului, sau vor porni în marș, întorcîndu-se la Roma“. Înșiși centurionii se amestecară în discuții cu ostașii lor murmurînd împotriva dictatorului nu numai în cercurile lor strînse, ci începură să ia cuvîntul și să strige tare, fie la locul de adunare, fie cu prilejul consfătuirilor cu grupurile de comandă, pînă cînd valul nemulțumirilor crescînd, locul lor de adunare a ajuns să se prefacă într-o zarvă și hărmălaie de nedescris. Toată ostășimea a început să răcnească din toate locurile: „Trebuie să se meargă numaidecît la dictator: însărcinarea de a vorbi în numele întregii armate cu dictatorul să fie încredințată lui Sextius Tullius, pe care îl știu ei cît e de viteaz și cîte isprăvi a făcut!“

XIII Tullius obținuse pentru a șaptea oară gradul de primipil⁵⁰; de altfel, între cei care luptau în rîndurile pedestrimii nu se afla un alt ostaș mai vestit ca el prin fapte de arme. Tullius, pornind în fruntea întregului convoi de ostași, se

îndreaptă către tribuna comandantului. Dictatorul Sulpicius a fost cuprins de uimire nu numai cînd a văzut toată acea mulțime de ostași, ci și de faptul că în fruntea ei se găsea unul ca Tullius, pe care-l știa cel mai disciplinat și mai supus ordinelor sale dintre toți.

„Dictatorul cuvîntă Tullius. Întreaga armată, socotind că e osîndită de tine, de parcă ar purta pe frunte pecetea lașității și netrebniciei, ca să lîncezească, luîndu-i-se și armele din mîini, m-a rugat să-i susțin cauza în fața ta. Într-adevăr, chiar dacă ni s-ar aduce învinuirea că ne-am retras vreodată de pe poziție, sau că am dat bir cu fugiții din fața vrăjmașului, sau chiar că ne-am pierdut cumva flamurile acoperindu-ne de rușine și ocară, și atunci aș crede de cuviință că trebuie să mă adresez ție și să-ți cer îngăduință să ne spălăm vina noastră prin vitejie și să ștergem amintirea rușinei, cîștigînd din nou nimbii gloriei. Căci după ce înseși legiunile romane au fost bătute și risipite la Allia, aceeași patrie pierdută din pricina panicii au recucerit-o tot ele prin vitejia lor, pornind de la Veii din nou la luptă. Noi însă, mulțumită zeilor și izbînzilor obținute de tine și de poporul roman, n-am pierdut nimic, situația rămînînd neschimbată și gloria faptelor noastre de arme neadumbrită. Dar degeaba mai cutez eu să pomenesc vorba asta „glorie“ cînd dușmanii ne împrășcă cu un potop de ocări, văzîndu-ne pitiți în dosul întăriturilor ca niște femei, și cînd tu însuși, comandantul nostru, te uiți la noi ca la niște ologi, ceea ce și mai greu pătîmim, și ne judeci ca pe o armată lipsită de avînt, lipsită de arme, lipsită de mîini. Tu însuși ți-ai pierdut nădejdea în noi chiar înainte de a ne dovedi noi vrednicia prin fapte, astfel încît te socotești comandantul unor ostași ciungi și slăbănogi. Ce altă pricină vom crede noi că poate fi, cînd se vorbește peste tot că propriul nostru comandant stă cu mîinile încrucișate, deși e un comandant vechi și călit în războaie și, mai ales, foarte viteaz în luptă? Oricum ar sta lucrurile, pare mai aproape de adevăr că mai degrabă tu ești acela care te-ai îndoit de vitejia noastră, decît noi de-a ta! Dacă această măsură nu pornește din mintea ta, ci de la cîrmuirea republicii, și dacă aceasta e rezultatul înțelegerii senatorilor și nu primejdiile războiului cu gallii ne țin

ca pe niște surghiuniți departe de zidurile orașului, departe de penaii și de vetrele noastre sfinte, atunci te rog să ții seama că ceea ce spun eu acum se rostește nu de ostași comandantului lor, ci de plebe patricienilor, fiindcă, așa cum tu poți susține că voi aveți planurile voastre, la fel și plebea și le are pe ale sale⁵¹. Cine ar putea fi supărat pe noi că vrem să fim priviți ca ostași adevărați și nu ca slugile voastre? Și că vrem să fim trimiși la luptă și nu socotiți ca niște surghiuniți? Și cine se va mînia pe noi dacă atunci cînd ni se va da semnalul de atac și vom fi rînduiți în formație de bătaie, noi vom lupta așa cum e vrednic să lupte un bărbat și un roman adevărat? Dar dacă nu mai e nevoie de armele noastre, atunci voim ca mai degrabă să ne bucurăm de tihnă la Roma, și nu aici în tabără. Îți cerem ca aceste cuvinte să fie aduse la cunoștința patricienilor. Dictatorul! Te rugăm noi, ostașii tăi, să ne dai prilejul să pornim la luptă! De vreme ce vrem să învingem, dorim să biruim avîndu-te pe tine în frunte! Pe tine vrem să te încununăm după izbîndă cu laurii biruinții! Cu tine să intrăm în Roma în alai triumfal! Vrem să mergem în urma carului tău de triumf, ovaționîndu-te și să-i mulțumim prea puternicului și prea bunului Jupiter, în templul său!“

Cuvîntarea lui Tullius a fost întreruptă din cînd în cînd de rugămintele mulțimii de ostași, care strigau din toate părțile să li se dea semnalul ca să-și ia armele.

XIV Deși dictatorul și-a dat seama că o acțiune bună nu poate fi înfăptuită printr-o pildă⁵² rea, a făgăduit că va îndeplini dorința soldaților; apoi, luîndu-l deoparte pe Tullius, l-a întrebat ce înseamnă toate acestea și cum de s-a ajuns pînă aici. Tullius s-a adresat foarte respectuos comandantului său, rugîndu-l „să fie încredințat că el nu a uitat de loc nici de disciplina militară, nici de însemnătatea și vaza comandantului. El nu s-a codit să fie conducătorul mulțimii ostașilor îndîrjiți, care, îndeobște, sînt după chipul și asemănarea comandanților lor, ca să nu se ivească vreun altul din rîndul gloatei revoltate; negreșit că el nu va ieși din voia comandantului său, dar, totuși, acesta e obligat să-și dea seama că trebuie să-și aibă armata neîntrerupt în mînă. Mîntile și sufletele tuturor ostașilor sînt așa de

înverșunate, încît războiul nu mai poate fi tărăgănat. Dacă nu le va da comandantul semnalul de luptă, atunci ei își vor căuta și locul și-și vor alege și momentul de luptă“.

În timp ce ei discutau, întîmplător doi ostași romani au pus mîna pe o turmă de vite, care păștea dincolo de întărituri și pe care o mîna din urmă un gall. Atunci gallii au început să arunce cu pietre în cei doi romani. Îndată s-a dat alarma de la straja cea mai apropiată și ambele tabere s-au și pus repede în mișcare. Era cît p-aci să se dezlănțuie o adevărată bătălie, dacă centurionii n-ar fi intervenit repede, ca să curme încăierarea. Această întîmplare a întărit și mai mult afirmațiile făcute de Tullius în fața comandantului, care s-a încredințat în felul acesta de adevăr. Dîndu-și seama că situația nu mai poate fi amînată, el hotărăște dezlănțuirea atacului în ziua următoare.

Totuși, dictatorul, ca unul care se bizuia mai mult pe avîntul și pe curajul ostașilor decît pe efectivele sale, a început să ia aminte și să chibzuiască situația — în întregul său și cu de-amănuntul — prin ce mijloc ar putea stîrni groaza în dușman. Cu iscusință, plănuiește să pună în aplicare o nouă tactică de luptă, întrebuițată mai tîrziu de mulți comandanți de-ai noștri, precum și de alții străini și folosită uneori chiar în zilele noastre. El ordonă să se ia samarele de pe catiri și să se aștearnă pe ei cîte o pereche de scoarțe și apoi să-i încalece slujitorii lor cu armele luate parte de la răniți, parte de la prizonieri. Aceștia, alcătuiind o unitate cam de o mie de oameni, însoțiți de 100 de călăreți, au primit ordinul ca în vremea nopții să iasă din incinta întăriturilor, să înainteze pînă în munți și să se ascundă în desișul pădurilor de unde să nu întreprindă nici o mișcare pînă nu primesc semnalul de la el. Dictatorul însuși, îndată ce s-au ivit zorile, a început să-și rînduiască în formație de luptă, unitățile aduse într-adins pînă în poalele munților pentru ca dușmanii să se așeze cu frontul spre munte. S-au întocmit cum se cuvine toate aceste pregătiri în scopul creării panicii în oastea vrăjmașă; într-adevăr, spaima pricinuită în rîndurile gallilor a fost aproape mai de folos decît forțele reale ale romanilor, căpeteniile gallilor fiind încredințate că romanii nu vor desfășura lupta în cîmpie. Apoi, cînd i-au văzut pe romani pornind deodată în iureș asupra lor, setoși de luptă,

gallii s-au năpustit și ei cu același avînt. Numai că gallii au început lupta înainte de a primi semnalul din partea comandanților lor.

XV Gallii au pornit mai năpraznic la atac la aripa stîngă. Iureșul lor ar fi fost de nestăvilit, dacă dictatorul nu s-ar fi găsit întîmplător în acea parte a frontului. Și atunci el răcni cit îl luă gura, muștrîndu-l anume pe Tullius: „Hei, în felul acesta mi-ai făgăduit că vor lupta soldații? De ce nu se mai aud acei care strigau să li se dea arme pentru atac? Ce s-au făcut aceia care amenințau că o să se avînte în bătălie și fără ordinul comandantului? Acum, însuși comandantul le cere cu glas tare și răspicat să pornească cu el în frunte la luptă. Dintre aceia care ieri aveau de gînd să-l conducă pe el, cine îl urmează acum la luptă? Cum adică, în tabără făceau pe grozavii, iar pe cîmpul de luptă tremură ca varga⁵³?”

Ce le auziră urechile ostașilor de la comandantul lor era pe de-a întregul adevărat, și de aceea rușinea le-a dat un atît de puternic imbold, încît s-au năpustit în iureș peste rîndurile vrăjmașilor, fără să mai ia aminte la vreo primejdie. Atacul acesta fulgerător, dezlănțuit la început ca de niște oameni scoși aproape din minți, i-a buimăcit de tot pe vrăjmași. Cavaleria romană, pornind apoi și ea în iureș, i-a dat peste cap pe gallii puși în neorînduială.

Însuși dictatorul, cînd văzu că frontul său se clătina într-o parte, se îndreptă cu grosul forțelor sale spre aripa stîngă, unde văzuse că se strîng din nou trupele gallice. Atunci el dădu semnalul să pornească lupta unitatea care era ascunsă la munte, potrivit îndrumărilor primite. Cînd s-au auzit deodată noi strigăte din partea pilcurilor care coborau în goană de pe povîrnișul muntelui și se îndreptau către tabăra gallilor, aceștia, temîndu-se că li se vor tăia legăturile cu spatele, au părăsit lupta și, într-o goană disperată, pornesc în neorînduială spre tabăra lor. În față le-a apărut însă deodată M. Valerius, comandantul cavaleriei romane, cu escadroanele, care, după ce au străpuns și răzlețit pe dușman la aripa dreaptă, înaintează, amenințînd întăriturile lor; atunci gallii au luat-o la fugă către munte și către păduri, unde foarte mulți din ei au fost

prinși de oamenii ticluitei cavalerii. După ce a încetat bătălia, s-a început o adevărată urmărire și nimicire a gallilor fugiți de frică prin păduri. Nici unul din comandanții romani n-a raportat un mai îndreptățit triumf asupra gallilor, după M. Furius Camillus, ca C. Sulpicius. Din aurul luat ca pradă de la galli el a strâns o cantitate destul de apreciabilă, care a fost hărăzită zeilor de pe Capitoliu, îngropându-l și acoperindu-l cu piatră cubică.

În același an⁵⁴, și operațiunile militare desfășurate de cei doi consuli s-au încheiat unele cu biruințe, altele cu înfrângeri. Hernicii au fost învinși și supuși de consulul C. Plautius. În schimb, colegul lui de consulat, Fabius, s-a luptat fără prevedere și chibzuință cu tarquiniii. Acolo romanii nu au avut atît de mari pierderi, cît i-a durut faptul că tarquiniii au măcelărit pe cei trei sute șapte soldați romani căzuți prizonieri. Cruzimea acestei fărădelegi a fost dureros simțită și ținută minte de romani, mai mult ca orice pată rușinoasă din trecut. La această lovitură s-a mai adăugat și pustuirea ogoarelor locuitorilor romani, făcută printr-o năvălire neașteptată a privernașilor și apoi a veliternilor⁵⁵.

În același an s-au mai adăugat două noi triburi, Pomptina și Publilia. Au avut loc și spectacolele de circ și jocurile pe care le făgăduise dictatorul M. Furius Camillus.

C. Poetelius, tribun al plebei, din inițiativă senatorială, a făcut un proiect⁵⁶ de lege în legătură cu noile candidaturi la funcții publice, care proiect a fost propus atunci pentru prima oară și în adunarea poporului. Această lege a făcut oarecare vîlvă, deoarece se credea că de aci înainte se va opri să mai fie aleși din tagma oamenilor noi aceia care obișnuiau să cutreiere târgurile și piețele, unde erau aglomerații mari de oameni.

XVI În cursul anului următor⁵⁷, sub consulii C. Marcius și Cneius Manlius, legea propusă de tribunii plebei Marius Duillius și Lucius Maenius, referitoare la dobînda de un as la sută⁵⁸, n-a fost tocmai pe placul patricienilor. Plebea însă a votat și primit cu mare bucurie acest proiect de lege.

Noilor războaie urzite, și care erau să izbucnească încă în cursul anului trecut, li s-a mai adăugat și vrăjmășia faliscilor,

datorită unei îndoite nelegiuiri: pe de o parte, aproape întreg tineretul lor luptase alături de tarquinii, iar pe de altă parte, nu fuseseră înapoițați, la cererea făcută prin fețalii Romei anume trimiși, autorităților romane acei romani care, în urma nefericitei bătălii, se refugiaseră la falisci. Operațiunile militare din acel ținut i-au căzut la sorți lui C. Manlius, în timp ce Marcius a pornit în marș spre ținutul privernaților, care se bucuraseră vreme îndelungată de binefacerile păcii; acolo, ostașii romani s-au înfruptat din plin din prăzi. Marcius s-a arătat cât se poate de mărinimos față de ostași, pentru că nu a luat nimic din prăzi pentru tezaurul statului, ci a împărțit totul luptătorilor pentru a-și îmbunătăți starea lor materială.

După ce privernații și-au întărit zdravăn tabăra, așezată în fața zidurilor cetății lor, Marcius a rostit următoarele cuvinte armatei sale strînsă la adunare: „Atît tabăra militară, cît și orașul acestora vor fi prada voastră de război dacă îmi făgăduiți că vă veți face datoria cum se cuvine în bătălie și nu veți fi gata la capturi, ci la luptă“. Atunci ostașii cer să li se dea semnalul. Scoțînd strigăte puternice, ei pornesc năvalnic plini de avînt și de speranțe la atac. Sextus Tullius, despre care am vorbit mai înainte, strigă către consul în fața flămarilor: „Ai să vezi, comandante, cum știu ostașii romani să-și țină făgăduiala în fața ta!“ Zicînd acestea, și lăsînd deoparte sulita, se năpustește cu sabia scoasă asupra vrăjmașului. În spatele lui Tullius se înșiruia întreaga lui unitate de *antesignani*⁵⁹, care l-a dat peste cap pe dușman chiar din primul atac. Urmărindu-i pe privernați cu înverșunare pînă la zidurile cetății și tocmai cînd romanii alăturau scările de ziduri ca să treacă la asalt, impresurații au dat de știre supunerea și predarea orașului. S-a sărbătorit triumful asupra privernaților.

În schimb, celălalt consul n-a făcut nici o ispravă demnă de amintit, dar din imboldul lui s-a făcut o lege votată pe triburile de ostași din tabăra de la Sutrium, creînd un nemai-întîlnit precedent, potrivit căreia sclavii care doreau să fie liberi erau îndatorați să plătească o dajdie de 5%⁶⁰. Patricienii și-au dat încuviințarea pentru punerea în aplicare a acestei legi, fiindcă tezaurul statului, secătuit, primea un venit destul de însemnat. La rîndu-le, tribunii plebei, împinși nu atît de lege, cît

de precedentul creat, au cerut să se aplice pedeapsa cu moartea celor care pe viitor vor încerca să mai facă adunări în afara zidurilor cetății⁶¹. Dacă oricui s-ar îngădui să adune mulțimea, acest lucru ar fi foarte dăunător pentru ordinea în stat, semănându-se în felul acesta anarhia. Nu e însă același caz cu ostașii, care, după cum se știe, sînt ținuți în frîu prin jurămîntul de credință în fața consulilor.

În același an, a fost condamnat Caius Licinius Stolo, după prevederile propriei sale legi, la o amendă de zece mii de sesterți, fiindcă el, care avea împreună cu fiul său o proprietate de o mie de jugăre, își desmoștenise feciorul, călcînd în felul acesta legea cu pricina.

XVII Noii consuli⁶², care au urmat după aceea, Marcus Fabius Ambustus și Marcus Popillius Laenas, amîndoi aleși pentru a doua oară în funcție, au avut de purtat două războaie. Cel întreprins de consulul Laenas împotriva tiburtinilor a fost ușor; el l-a gonit pe vrăjmaș pînă la zidurile cetății Tibur, pustiindu-i teritoriul. În cel de-al doilea război, faliscii și tarquiniții l-au biruit în cea dintîi bătălie pe celălalt consul. Aceste noroade au stîrnit o mare panică în rîndurile romanilor datorită faptului că preoții lor mergeau în fruntea unui alai cu făclii aprinse, avînd încolăciți pe ei șerpi, pîrînd ca niște apucați de furii; această priveliște neobișnuită a zguduit și tulburat pe ostașii Romei. Într-un moment de buimăceală, romanii se retrag înspăimîntați în spatele parapetelor, intrînd buzna în tabără. Cum legații și tribunii militari au început să le aducă muștrări ostașilor, rîzînd de ei că se sperie de niște gogorițe ticluite ca pentru copii, pe romani i-a copleșit rușinea și și-au revenit îndată în fire. Plini de mînie, s-au năpustit orbește asupra celor cu măscăriciul, din fața cărora o luaseră la fugă. După ce au izbutit să împrăstie alaiul cu comedianți cu tot, romanii atacă zdravăn rîndurile armatei vrăjmașe; pînă la urmă, au sfărîmat de tot frontul dușman. În aceeași zi, au pus stăpînire și pe tabăra lor și, încărcăți cu o pradă uriașă, au revenit biruitori spre baza lor de plecare, voioși și glumind ostășește atît pe socoteala fricii lor, cit și de mascarada dușmanilor.

Tot atunci s-au pus în mișcare toate noroadele de neam etrusc și, călăuziți de falisci și de tarquinii, dușmanii ajung pînă la Salinae⁶³. În fața acestei noi primejdii, a fost ales ca dictator Marcus Rutilus, primul reprezentant al plebei ajuns în această funcție⁶⁴, care, la rîndul lui, l-a numit pe C. Plautius, tot plebeu de obîrșie, în postul de comandant al cavaleriei. Patricienii însă au găsit de cuviință că această alegere nu e potrivită cu demnitatea lor și că rangul de dictator nu poate fi acordat oricui, de aceea s-au străduit din răsputeri să-l împiedice pe dictator ca să nu poată lua vreo măsură sau să pună la punct pregătirile de război. Însă poporul l-a înțeles și sprijinit din primul moment pe dictator, încuviințîndu-i toate planurile lui. Pornind în marș din Roma, M. Rutilus și-a transportat armata pe plute de-a lungul fluviului Tibru și ori unde auzea că sînt trupe dușmane, se năpustea asupra lor; în felul acesta, el a izbutit să nimicească mulți dușmani care forfoteau încoace și încolo, jefuind ogoarele și pustiind satele. Dictatorul, dînd un atac, cînd dușmanul nu se aștepta, i-a cucerit și tabăra. El a capturat în felul acesta 8 000 de prizonieri, ceilalți fiind sau doborîți, sau izgoșiți de pe teritoriile romane. Dictatorul a fost sărbătorit fiind purtat în triumf din hotărîrea poporului, însă fără încuviințarea senatului.

S-a ajuns însă din nou la interregnum⁶⁵, deoarece patricienii nu voiau să îngăduie ca alegerile consulare să fie prezidate de un dictator plebeu, nici de un consul din aceeași tagmă, iar celălalt consul, Fabius, era reținut pe teatrul său de război. Interregii aleși au fost în ordine: O. Servilius Ahala, M. Fabius, C. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Aemilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. În vremea celui de al doilea interrege, s-au iscat din nou mari frămîntări în sînul poporului, datorită faptului că fuseseră aleși consuli numai dintre patricieni; și cînd tribunii plebei, potrivit dreptului lor de veto, s-au împotrivit unor astfel de alegeri, interregele Fabius le-a ripostat „că stă scrisă în cele douăsprezece table o lege prin care se spune că ceea ce poporul hotărăște în ultimă instanță, e hotărîre nestrămutată. Or, poporul a hotărît să se facă alegeri“. Cu toate că prin obiec-

țiile lor tribunii izbutiseră numai atât: să amâne alegerile, totuși, cu prilejul noilor alegeri, au reușit tot doi patricieni: C. Sulpicius Peticus, ales a treia oară, și M. Valerius Publicola, care au intrat în funcție în aceeași zi.

XVIII În al patrusutelea an de la întemeierea Romei și în al treizecișicincilea de la recucerirea Romei din mâinile gallilor, și după unsprezece ani de când plebea dobândise ca un scaun de consul să-l ocupe unul din rîndurile sale, după interregnum intră în magistratură amîndoi consuli tot din rîndurile aristocrației⁶⁶, C. Sulpicius Peticus, a treia oară ales, și M. Valerius Publicola. Orașul Empulum⁶⁷ a fost cucerit în acel an de la tiburtini în urma unei lupte nu prea strălucite, căci după cum au scris unii analiști, acest război a fost purtat de amîndoi consuli, consulul Sulpicius pustiind și pîrjolind ogoarele tarquiniilor aproape în aceeași vreme în care consulul Valerius a pornit în marș cu legiunile romane spre teritoriul tiburtinilor.

În Roma însă erau și mai mari ciocniri între consuli și plebea cu tribunii ei. Patricienii erau încredințați că potrivit cinstei, vazei și marilor lor însușiri, e demn ca, în măsura în care doi patricieni au primit consulatul, să-l lase mai departe tot la doi patricieni, ori să se renunțe în toate privințele: sau consulatul să devină o magistratură a plebeilor, sau patricienii să îndeplinească mai departe singuri toate magistraturile, așa cum le-au moștenit din moși strămoși.

Plebea, la rîndu-i, era într-un frecămăt și mai viu: „Ce rost mai au ei să-și mai tîrască viața în felul acesta? De ce se mai vorbește că fac parte și ei din rîndurile cetățenilor, de vreme ce nu se pot bucura toți de toate drepturile dobîndite prin marile însușiri a doi oameni ca L. Sextius și C. Licinius? Atunci preferă să îndure mai departe regimul ori al oricărei tiranii oricît de cumplite, ori al regilor, ori al decemvirilor, decît să fie amîndoi consuli aleși numai din rîndurile patricienilor, pentru ca să nu se supună sau să poruncească pe rînd și aristocrației și plebeii. Celelalte tabere i-a intrat oare în cap că ei, patricienii, sînt făcuți numai să poruncească de-a pururea de sus, iar plebeii s-au născut numai pentru a

îndura jugul robiei?“ Și tribunii plebei nu pregetă să răscolească pe toate căile plebea, însă nu se ivește din rîndurile lor un om mai de seamă ca să-i sprijine pe învrăjbiți.

După ce poporul s-a adunat zadarnic în vederea alegerilor pe Cîmpul lui Marte, pierzînd atîtea zile fără rost într-o atmosferă de încordare, în cele din urmă, durerea plebei înfrînte de încăpățînarea consulilor patricieni a izbucnit atît de tare, încît cetățenii revoltați au început să strige: „S-a ales praful și pulberea de libertate; plebea trebuie să părăsească nu numai Cîmpul lui Marte, ci Roma însăși, care din nou se află cu grumazul sub călcîiul trufaș al patricienilor“. Și îndată s-au înșirat în spatele tribunilor, urmîndu-i coplesîți de jale. Consulii, deși părăsiți de o bună parte din popor, cu tot numărul mic de cetățeni, fără să se sinchisească, țin alegerile. Ca urmare, amîndoi consulii fură aleși numai dintre patricieni, Marcus Fabius Ambustus pentru a treia oară și Titus Quinctius. În unele anale am găsit menționat însă pe consulul Marcus Popillius în locul lui Titus Quinctius.

XIX Două războaie au fost duse cu succes în cursul aceluia an⁶⁸, dintre care unul cu tiburtinii, care s-a sfîrșit prin supunerea acestora. Orașul Sassula⁶⁹ din țara acestora a fost cucerit, iar celelalte fortărețe ar fi avut parte de aceeași soartă, dacă tot norodul de acolo n-ar fi depus armele, punîndu-se sub ocrotirea consulului. În felul acesta, romanii au repurtat triumful asupra tiburtinilor. Totuși, Roma învingătoare s-a arătat plină de mîrînimie față de înfrînți. Numai față de tarquinii romanii au fost fără cruțare. După măcelărirea pe cîmpul de luptă a numeroși dușmani, din numărul uriaș de prizonieri au fost aleși trei sute cincizeci și opt, dintre cei mai nobili, care au fost trimiși la Roma. Ce-au mai rămas din prizonieri, au fost uciși toți pînă la unul. Dar nici față de tarquinii, care fuseseră trimiși la Roma, poporul nu s-a arătat mai blînd. În mijlocul forului din Roma, toți au fost întii bătuți cu vergile și apoi li s-a tăiat capul cu securea. Această pedeapsă a fost dată în semn de represalii pentru romanii care au căzut victime tarquinilor, fiindcă la fel fuseseră măcelăriți în forul cetății lor.

Faptul că romanii au cules biruințe pe toate fronturile a hotărât și pe samniți să încheie pace cu ei și să caute alianța Romei. Senatul a răspuns cu demnitate și mărinimie solilor lor și a încheiat cu ei tratat. În felul acesta, samniții au fost admiși ca aliați în confederație⁷⁰.

În același timp, însă, înăuntrul hotarelor, plebea romană n-a avut parte de aceeași propășire și noroc, ca în afara lor. Cu toate că dobînda la împrumuturi scăzuse simțitor, fixîndu-se la un as pe lună la %, totuși, cetățenii săraci erau atît de năpăstuiți de povara datoriilor, încît, în cele din urmă, își pierdeau libertatea, căzînd în sclavie. Și aceasta cu atît mai virtos, cu cît plebea, care nu-i avea de loc la inimă pe cei doi consuli ieșiți din tagma aristocratică, nu se mai sinchisea acum nici de alegeri și nici cum merg treburile statului, ci era frămîntată numai cu necazurile vieții ei. Consulatul a rămas mai departe un privilegiu numai al aristocrației: noii consuli aleși au fost C. Sulpicius Petișus, pentru a patra oară, și M. Valerius Publicola, a doua oară.

În timp ce cetatea romană era cu atenția ațintită către războiul cu etruscii, umblau zvonuri că populația caeriților⁷¹, din milă pentru consîngenii lor tarquinii, s-au alăturat acestora; la rîndul lor, trimișii latinilor au atras atenția romanilor asupra volscilor, aducîndu-le la cunoștință că aceștia au pus pe picior de război întreaga lor armată și că amenință să le calce granițele și vor porni apoi după prădăciuni și pe teritoriul roman. Senatul roman a fost de părere că nu trebuie trecută cu vederea nici una din aceste două chestiuni; ca atare, a dispus să se recruteze legiunile romane și să se tragă la sorți desfășurarea campaniilor de către consuli. S-a dat precădere conflictului cu etruscii, mai ales după ce s-a aflat din dările de seamă trimise de consulul Sulpicius, căruia îi revenise prin tragere la sorți războiul în contra etruscilor, că ținuturile romane din jurul salinelor fuseseră pustiite îngrozitor, că o parte din pradă fusese cărată în țara caeriților și că, neîndoielnic, tineretul acestei populații a făcut parte din cetele de prădalnici. De aceea, senatul a dat poruncă să se înfățișeze fără întîrziere la Roma consulul Valerius — care comanda operațiile militare în contra volscilor și-și instalase tabăra

la hotarele ținutului tusculan — pentru ca să numească un dictator. Noul numit fu Titus Manlius, fiul lui Lucius. După alegerea comandantului cavaleriei în persoana lui Aulus Cornelius Cossus, dictatorul dădu de știre că e mulțumit cum și-au făcut datoria armatele consulare și, în urma hotărârii senatului și din porunca poporului, declară război căeriților.

XX Atunci, pentru prima oară, caeriții și-au dat seama cu adevărat de grozăviile unui război cu romanii, în urma pustiirii holdelor romane, ca și cum vorbele vrăjmașului, ar fi avut o mai mare însemnătate pentru războaie, decît faptele celor care îi zădăriseră pe romani. Abia acum au văzut ei cît de puțin sînt pregătiți pentru acest război, deoarece aveau la îndemînă forțe mult prea slabe ca să-l poată susține. De aceea, au început să se căiască de jefuirea ogoarelor romane, blestemîndu-i pe tarquinii că i-au împins la trădare. Nimeni din cetatea Caere nu se pregătea de război sau să înjghebeze o apărare, ci toți erau de părere să se trimită soli la Roma, ca să ceară iertare pentru greșeala săvîrșită. Cînd trimișii lor au apărut în senat, acesta, la rîndu-i, a refuzat să-i asculte, dîndu-le ordin să se prezinte în fața adunării poporului. Aici, solii au rostit rugăciuni zeilor, ale căror odoare ei le păziseră cu sfințenie în timpul războiului cu gallii și le apăraseră, rugîndu-se de romani, care acum sînt în culmea gloriei, să se milostivească de soarta lor, așa cum și ei cîndva s-au milostivit, cînd Roma a fost greu lovită de năpastă. Îndreptîndu-se apoi către altarele Vestei, au implorat ajutorul și ospitalitatea flaminilor și vestalelor, pe care ei i-au cinstit cu o cucernicie izvorîtă din adîncul sufletului⁷². „Oare poate cineva crede că oamenii care au binemeritat în trecut se pot preface deodată în vrăjmași, așa fără nici un temei? Ori dacă cineva din rîndurile lor a dat vreodată dovadă de dușmănie față de Roma, aceasta s-a întîmplat din rea intenție și nu din pricina alunecării în zmin-teală? Cum s-ar putea crede că caeriții vor să șteargă urmele vechilor binefaceri, care fuseseră atît de mult prețuite de romani și să-și facă potrivnic poporul roman tocmai acum

cînd acesta a ajuns în culmea puterii și fericirii sale, și a cărei prietenie o căutaseră la nevoie? De aceea, romanii să nu talmăcească greșit fapta lor întocmai ca pe o acțiune temeinic chibzuită, ci ea trebuie pusă pe seama împrejurărilor, fiind prin silnicie împinși s-o facă. Tarquinii care trecuseră cu vrăjmășie în convoaie prin țara lor ceruseră numai să le străbată țara, luînd de la ei numai cîtiva țărani, ca să-i însoțească cu prilejul prădării și pustiirii teritoriului roman. Aceasta e singura lor vină. Dacă li se cere să predea Romei pe acești vinovați, ei sînt gata s-o facă fără întîrziere; iar dacă trebuie să le aplice pedepse, îi vor osîndi fără preget. De aceea, orașul Caere — care a fost cîndva sanctuarul sfînt al poporului roman și locul de adăpostire al preoților romani și limanul tezaurului sacru al poporului roman — să rămînă mai departe neatins de grozăviile războiului, să-l hărăzască a fi mai departe azil pentru găzduirea vestalelor și pentru purtarea de grijă a celor sfînte“.

Poporul a fost mișcat nu atît de vina lor, de acuma, cît mai ales de binefacerile din trecut și de aceea au voit să uite răul pe care l-au pătimit din pricina caeriților și să rețină numai amintirile plăcute. Ca urmare, s-a făcut pace cu caeriții, încheindu-se printr-un senatus-consult armistițiu pe timp de o sută de ani⁷³.

În schimb, Roma a pornit cu toată strășnicia războiul împotriva faliscilor, asupra cărora apăsă aceeași vină. Dar dușmanii n-au fost găsiți nicăieri de romani. Teritoriul lor a fost pustiit în lung și-n lat. Romanii s-au stăpînit însă să le mai împresoare orașele. Legiunile romane au fost pornite apoi la Roma, iar restul de timp cît a mai rămas din an a fost întrebuițat la reconstruirea zidurilor și turnurilor de pază. S-a sfîșit și un templu în cinstea lui Apollo.

XXI La sfîrșitul anului, neînțelegerile și vrajba dintre patricieni și plebei au făcut să se amîne din nou alegerile, deoarece tribunii plebei au declarat că nu vor îngădui să se facă alegerile, dacă legea Licinia⁷⁴ nu va fi respectată. Însă dictatorul, dimpotrivă, a declarat că mai degrabă va desființa în întregime consulatul, decît să știe că se vor alege

de aci înainte consului de-a valma și dintre patricieni, și din rîndurile plebeilor. De aceea amînîndu-se alegerile, după ce dictatorul a ieșit din funcție, s-a recurs din nou la interregnum. În vremea interregnului, plebea era atît de înverșunată împotriva senatului, încît tulburările s-au ținut lanț, ajungîndu-se pînă la al unsprezecelea interregnum. Tribunii plebei susțineau mereu să se respecte litera legii Licinia. Durerea cea mai apăsătoare pentru plebe se datora faptului că era tare împovărată de datorii. Cu prilejul adunărilor publice, poporul clocotea din pricina necazurilor și pătimirilor.

Sătui pînă-n gît de povestea asta plictisitoare, patricienii au dat însărcinare noului interrege, Cornelius Scipio, să înfăptuiască odată împăcarea și armonia dintre cele două tabere, respectîndu-se cu prilejul noilor alegeri consulare legea Licinia. În sfîrșit, patricianul Publius Valerius Publicola a avut ca tovarăș de consulat pe reprezentantul plebei Caius Marcus Rutilus.

De aceea, fiindcă toată lumea înclina către împăciuire, noii consuli au căutat să rezolve și problema datoriilor, care era una din pricinile dezbinării dintre plebei și patricieni. De aceea s-au gîndit să treacă pe seama statului toate aceste datorii ale plebeilor. Consului au numit în acest scop o comisie de cinci bărbați, care au căpătat denumirea de mensarii⁷⁵ (numirea aceasta vine de la rolul lor de a înmîna bani). Această comisie și-a schimbat porecla într-un bun renume, datorită strădaniilor și spiritului ei de dreptate, încît toate anele pomenesc numele membrilor ei la loc de cinste. Aceștia au fost Caius Duillius, Publius Decius Mus, Marcus Papirius, Quintus Publilius și Tiberius Aemilius. Ei au reușit să pună capăt acestei probleme atît de spinoase și mereu izvor de gilceavă, dezbinînd și nemulțumind și o tabără și cealaltă, de bunăseamă datoriile fiind o povară, în primul rînd, pentru plebe. Mensarii au rînduit totul cum se cuvine prin înțelepciunea lor deosebită și mai ales cu sprijinul dat de stat, și nu în dauna lui, prin achitarea din tezaurul public a sumelor datorate de plebei. Căci datoriile vechi, deși fuseseră neplătite mai degrabă din nepăsarea datornicilor, și nu din pricină că n-aveau mijloace, fură achitate fie din

tezaurul public, fiind aşezate în for mese cu bani, ca să se vină în sprijinul mai întâi al poporului, fie că plebeii au fost scăpați de datorii în urma unei drepte prețuiri a proprietăților puse zălog. În felul acesta s-a șters un noian de datorii, fără să mai fie nu numai oameni nedreptățiți, dar nici măcar plângeri din partea vreuneia din cele două tabere.

Deodată s-a răspîndit un neîntemeiat zvon, că douăsprezece noroade, avînd în frunte pe etrusci, au făcut o coaliție, declarînd război romanilor. Acest motiv a făcut ca să se recurgă din nou la un dictator. Decretul senatului a fost trimis la consuli, în tabără. Acolo, Caius Iulius a fost numit dictator⁷⁶, iar Lucius Aemilius i s-a alăturat în funcția de șef suprem al cavaleriei. Numai că în afara granițelor a domnit liniște în toate privințele.

XXVII În cetate, însă, s-a încercat prin mijlocirea dictatorului să se aleagă amîndoi consulii numai din rîndurile aristocrației; această situație a dus din nou la interregnum. Cei doi interregi numiți în acest răstimp, C. Sulpicius și M. Fabius, au obținut, ceea ce zadarnic încercase dictatorul, ca amîndoi consulii să fie aleși tot din sînul patricienilor, însă de astă dată cu încuviințarea plebeilor, mai înțelegători ca în trecut, în semn de recunoștință pentru binefacerea ștergerii datoriilor. Consulii aleși au fost chiar C. Sulpicius Peticus, după ce a părăsit mai întâi funcția de interrege, și Titus Quinctius Pennus⁷⁷. Unii analiști menționează numele lui Caeſo, alții îi adaugă lui Quinctius prenumele de Caius.

Ambii consulii au pornit în marș cu armatele lor. Quinctius a purtat război cu faliscii, iar Sulpicius cu tarquinii. Fiindcă dușmanii n-au îndrăznit să dea piept cu romanii, aceștia au purces la pustiirea ținutului lor, pîrjolind holdele și războindu-se mai mult cu ogoarele decît cu oamenii. În felul acesta, cerbicia și încăpățînarea acestor două noroade, covîrșite de urgia care le sleise ca o boală înceată, s-au văzut nevoite să îngenunchieze și să ceară încetarea ostilităților — întâi consulilor și apoi senatului, în urma încuviințării acestora. Faliscii și tarquinii au obținut din partea romanilor un armistițiu pe timp de 40 de ani.

În chipul acesta, Roma a scăpat de grija a două războaie care amenințau să izbucnească, ivindu-se acum o perioadă de tihnă în această privință. Fiindcă ștergerea datoriilor aduse ca urmare schimbări în rîndurile proprietarilor multor bunuri, statul a dispus întocmirea unui recensămînt. Cînd s-a hotărît ziua alegerii de censori, Caius Marcius Rutilus, care fusese primul dictator din rîndurile plebeilor, a declarat că el candidează la această dregătorie. Din această pricină s-au stîrnit din nou frămîntări, care au adus iarăși dezbinarea între cele două tabere. Se părea că cearta a venit la vreme nepotrivită, deoarece amîndoi consulii, care, întîmplător, atunci făceau parte din pătura aristocratică, declaraseră că nu vor ține seama de candidatura lui Rutilus. Cu toate acestea, Rutilus a învins prin dîrzenia sa, dar și tribunii plebei l-au sprijinit din răspuțeri, căutînd să redobîndească drepturile lor pierdute cu prilejul alegerilor consulare. De vreme ce nimeni nu era mai vrednic ca acest bărbat de a năzui la o asemenea cinste, și plebea voia să i se facă parte de censură acelui om care deschisese drumul către funcția de dictator și reprezentanților săi. Nimeni nu a putut să se împotrivească să fie ales censor Marcius Rutilus, alături de Manlius Cneius⁷⁸.

XXIII Iar în anul următor⁷⁹ s-a recurs la dictatura lui Marcus Fabius, însă nu de teama vreunui război, ci în alt scop. Patricienii ținteau ca, cu prilejul noilor alegeri consulare, să nu se mai respecte legea Licinia. Comandant al cavaleriei, ca ajutor al dictatorului, a fost numit Q. Servilius. Totuși, noul dictator n-a izbutit să închege înțelegere și armonie între patricieni și plebei, ca la alegerile de censori. Din sînul plebeilor a fost ales consul Marcus Popillius Laenas, iar de la patricieni, Lucius Cornelius Scipio. Dar și norocul l-a ajutat pe consulul de obîrșie plebeiană ca să-și capete o și mai mare faimă.

Venise la Roma știrea că o uriașă oștire de galli și-a așezat tabăra pe teritoriul latinilor. Cum Scipio zăcea la pat de o grea boală, a fost însărcinat în chip deosebit cu conducerea operațiilor militare în războiul cu gallii consulul plebeu Popillius. Acesta a mobilizat repede armata, ordonînd

tinerilor să se adune, toți înarmați, dincolo de poarta Capena, în fața templului lui Marte, dând dispoziții quaestorilor să aducă flamurile din tezaur. Au fost puse pe picior de război patru legiuni cu efectivele complete. El a mai alcătuit și un corp de rezervă din surplusul de efective, pe care l-a pus sub comanda praetorului Publius Valerius Publicola. Totodată a sfătuit pe senatori să mai înjghebeze o a doua armată, ca să vină în ajutorul republicii când va fi nevoie. Apoi, după ce toate pregătirile au fost rînduite și întocmite, a purces la înfruntarea dușmanului. Ca să poată să-și dea seama de tăria forțelor gallice, înainte de a se încleșta cu vrăjmașul și pentru a înlătura orice primejdie, Popillius și-a așezat tabăra pe măgura din imediata apropiere a gallilor. Cum a putut să pună stăpînire pe această înălțime, a și început lucrările de fortificație.

Neamul sălbatic și setos de luptă al gallilor abia a recunoscut de departe drapelele romane, că s-a și rînduit în formație de luptă pentru a dezlănțui numaidecît bătălia. Dar când au văzut că armata romană nu coboară la cîmp deschis; că are în avantaj și dispune și de înălțime, fiind apărați și de întărituri — încredințați că romanii fac toate acestea fiindcă a intrat groaza în ei și pot fi mai ușor înfrinți acum când sînt încordați cu toată ființa la facerea lucrărilor de întărire —, dezlănțuie atacul, scoțînd urlete înfiorătoare.

Însă romanii n-au întrerupt o clipă fortificarea taberei, *triararii* fiind însărcinați cu continuarea ei; la luptă au pornit *hastati* și *principes*⁸⁰, care stăteau gata de atac cu arma în mînă în fața parapetelor valului de întărituri. În afară de vitejia deosebită de care au dat dovadă romanii, și alegerea poziției dominante a avut un rol hotărîtor în obținerea biruinței, deoarece toate lăncile și sulitele aruncate, datorită și greutateii și iuțelii, cădeau în plin (și nu în gol, cum se întîmplă de cele mai multe ori când locul e șes), fiind aruncate de sus în jos. Gallii, împovărați de prea multe arme, covîrșiți de necontenita grindină de lănci, care le străpungeau trupurile și scuturile, împiedicîndu-i să se apere, după ce au parcurs aproape în fugă o oarecare distanță din urcușul coastei, deodată s-au oprit, neștiind ce să mai facă. Pe cînd aceste citeva clipe de întîrziere au fost

suficiente pentru ca gallii să-și piardă avîntul, romanilor, dimpotrivă, le-a sporit bărbăția, și gallii sînt dați peste cap. Prăvălindu-se unii peste alții, gallii își pricinuiesc o învălmășeală și dezastru mai cumplit ca însăși măcelărirea lor. Au fost mai numeroși gallii călcați și zdrobiți în picioare în cădere, decît cei doborîți cu arma în mînă.

XXIV Și totuși, această biruință n-a fost hotărîtoare pentru romani. Cînd unitățile armatei romane au coborît în cîmp deschis, au avut de întîmpinat o a doua armată, care le stăvilea înaintarea. Puhoiul uriaș al gallilor se sinchisea prea puțin de aceste pierderi și de aceea, întocmai ca o nouă armată ieșită ca din pămînt, fură aruncate în luptă forțe proaspete care să înfrunte pe dușmanul biruitor. Oastea romană își încetă atacul din două pricini: întii, fiindcă făcuse eforturi prea mari și avea nevoie de puțin răgaz pentru al doilea atac, și în al doilea rînd, pentru că consulul — care se avîntase prea mult pînă în fața liniei sale celei mai înaintate de atacatori unde îi fusese umărul străpuns de o lance gallică — ieșise puțin din luptă. Din pricina acestor momente de șovăială, era cît p-acî să le scape romanilor biruința din mînă, însă consulul, după ce i s-a legat rana, porni din nou călare și ajungînd în linia întii, strigă:

„Ce stai pe loc ostaș? Crezi că ai de-a face cu dușmanul latin sau sabin, pe care, după ce îl birui, din potrivnic îl faci tovarăș de arme al tău? Acum purtăm sabia nu împotriva unor oameni, ci împotriva fiarelor. Aici, sau noi toți va trebui să ne vîrșăm sîngele nostru, sau ei toți pe-al lor! I-ați respins pe gallii ajunși pînă la parapetele voastre, i-ați rostogolit, prăvălindu-i pe povîrniș în jos, și acum stați pe cadavrele lor, risipite pe tot frontul. Umpleți și cîmpia de leșuri dușmane, așa cum ați făcut și de-a lungul și de-a latul coastei! Nu le dați răgaz să fugă în clipele acestea cînd voi stați pe loc. Cu drapelele în frunte, haideți din nou la luptă împotriva dușmanului!“

După aceste vorbe de îmbărbătare, romanii pornesc din nou în iureș și dau peste cap primele formații de atac ale gallilor. Apoi, înaintînd în săgeată, străpung frontul galli-

lor, spărgându-i centrul. În felul acesta, barbarii fură puși pe fugă. Ei se năpustesc de-a valma unii peste alții, nemai-ascultând de nici o comandă, nemairespectând nici o rînduială. Risipiți de-a lungul cîmpurilor, pornesc într-o fugă desperată, trecînd chiar pe lîngă tabăra lor, ajungînd pînă la piscul muntelui Alban, ce li se înfățișase ochilor lor dominînd înălțimile din jur. Consulul nu i-a mai urmărit dincolo de marginile taberei gallice, deoarece, nu numai că-l durea rana, dar nici nu voia să-și primejduiască armata sa istovită, înălțimile fiind ocupate de dușman.

El împărți soldaților săi toată prada capturată din tabăra vrăjmașilor și se întoarse la Roma cu armata biruitoare încărcată cu trofee de la galli. Rana gravă a consulului a întîrziat sărbătorirea purtării lui în triumf. Această pricină a îndemnat senatul să recurgă din nou la dictator, ca să prezideze alegerile în locul consulilor, amîndoi bolnavi. A fost numit dictator L. Furius Camillus, iar ajutor al lui P. Cornelius Scipio, comandant al cavaleriei. Acest dictator a făcut să revină iarăși ambele dregătorii consulare în mîinile patricienilor. Pentru serviciile sale aduse aristocrației, patricienii s-au străduit cu mare zel să-l răsplătească cu scaunul de consul, dîndu-i ca tovarăș de dregătorie pe Appius Claudius Crassus⁸¹.

XXV Înainte de intrarea în funcție a noilor consuli, s-a sărbătorit cu mare pompă triumful lui Popillius asupra gallilor, spre marea bucurie a plebei. În același timp însă plebeii murmurau, întrebîndu-se unii pe alții: „cui anume îi pare rău că consulul face parte din pătura plebeiană?“ Il învinuiau în același timp fățiș pe dictator, care, ca răsplată că a răsturnat legea Licinia, a fost cinstit cu consulatul. Prin numirea sa în postul de dictator și în funcția de consul, Lucius Furius Camillus — din pricina ambiției și lăcomiei sale personale și nu pentru neajunsurile aduse statului — a ajuns și mai urît de oameni.

Acest an a fost însemnat prin multe și felurite evenimente. Gallii din muntele Alban, fiindcă nu puteau îndura frigul prea aspru al iernii, cutreierau încoace și încolo de-a lungul ogoarelor și coastelor mării, prădînd și pustiind. Navigația pe mare

era primejdută de vasele grecilor, ca și limba de uscat dintre coasta anșiată, cîmpia laurentină și gurile Tibrului. O dată acești pirați s-au întîlnit pe litoral cu cetele prădalnice de galli și s-au încăierat într-o luptă rămasă fără învingători, deoarece nici gallii, după ce au revenit în tabăra lor, nici grecii, care s-au îmbarcat din nou pe vasele lor, n-au mai știut cine au fost biruitoarii și cine înfrînții.

La aceste întîmplări s-a mai adăugat încă un eveniment care a pricinuit o nemaipomenită spaimă, și anume: noroadele de neam latin au ținut adunări în dumbrava Ferentină, iar la cererea romanilor de a le pune la îndemîină contingentele de ostași obișnuite, latinii au răspuns răspicat Romci: „Romanii să facă bine și să înceteze să le mai poruncească acelora de al căror ajutor au nevoie! Latinii vor ridica armele mai degrabă pentru apărarea libertății lor, nu pentru întărirea domniei altora!“ Senatul, neliniștit de primejdia a două războaie izbucnite în același timp în afara hotarelor, precum și de trădarea aliaților, dîndu-și seama că trebuie să se vire spaima în aceia care nu pot fi păstrați ca aliați credincioși, a dat ordin consuliilor să facă pregătiri, nemaipomenite pînă atunci, mobilizînd toate forțele republicii. Însă trebuie să se bizuie numai pe armata băștinașă, de vreme ce romanii sînt părăsiți la strîmtoare de aliați. S-au recrutat toți tinerii nu numai din cetatea romană, dar și din satele din jur. Se spune că s-a strîns în felul acesta, de pretutindeni, o armată alcătuită din zece legiuni a cîte patru mii două sute de pedestrași și cîte trei sute de călăreți. Dacă cumva astăzi ne-ar amenința o primejdie în afara hotarelor, cu greu am putea concentra la un loc atitca forțe ale poporului roman, pe care abia le cuprinde fața pămîntului (fiindcă cu cît ne-am mărit puterea și bogățiile, cu atît sîntem mai roși de lux și risipă)⁸².

Între evenimentele de tristă amintire se pomeneste și moartea unuia din consuli, tocmai în toiul pregătirilor de război. De aceea, toată povara războiului a căzut pe umerii consulului Camillus. Senatorii însă au pregetat să mai apeleze la un dictator, astfel încît consulul a rămas singurul demnitar în fruntea trebilor republicii, fie că datorită marilor sale însușiri nu se cădea să fie sub poruncile unui dictator, fie că numele

său era menit să-i poarte noroc în războiul cu gallii. Consulul porunci ca două legiuni să rămână pentru paza cetății; pe celelalte opt le-a împărțit în două corpuri de armată, dând comanda unuia praetorului Lucius Pinarius, iar el — amintindu-și că poartă numele unui tată slăvit pentru vitejie — a luat asupra-și sarcina războiului cu gallii, fără să mai tragă la sorți. Camillus ordonă praetorului să supravegheze și să apere coasta mării și să zădărnicească orice încercare a piraților greci de a mai debarca. După ce a înaintat pînă la mlaștinile pomptine, caută un loc potrivit pentru așezarea taberei, fiindcă nu voia să fie nevoit să desfășoare în cîmpie lupta, în momentul și în locul ales de potrivnic; apoi era încredințat că-i va putea veni ușor de hac unui potrivnic pe care nevoile îl silesc să trăiască din jafuri și prădăciuni.

XXVI În timp ce domnea liniște pe tot frontul, ostașii petrecîndu-și vremea pe poziție, în posturile fixate, iese deodată în fața liniei lor o matahală de gall, înarmat pînă în dinți cu tot soiul de arme. Lovindu-și scutul cu lancea, după ce s-a făcut tăcere, prin mijlocirea unui tilmaci gallul strigă că el e gata să lupte cu oricine dintre romani. În armata romană era un tinăr cu gradul de tribun, Valerius pe nume, care a socotit că el nu e mai puțin vrednic pentru o asemenea cinste ca T. Manlius. Întrebînd mai întîi pe consul dacă-i dă voie să lupte, după ce a primit încuviințarea, Valerius pășește înarmat între linii. Lupta dintre cele două ființe omenești fu mai puțin însemnată, datorită intervenției puterii zeilor, căci în clipa cînd cei doi potrivnici s-au încheștat în luptă, se așază pe coiful romanului un corb, cu fața întoarsă spre vrăjmaș. Tribunul s-a bucurat nespus, deoarece el vedea în această pasăre un semn prielnic al cerului. Valerius rosti o rugăciune: dacă cel care i-a trimis lui pasărea ca sol prevestitor de bine e vreun zeu sau vreo zeiță, atunci să binevoiască a-i da sprijinul său și a-i fi prielnic! Minune! Corbul își păstra nu numai locul său ocupat la început pe coiful romanului ci, ori de cîte ori se încheșta lupta, filfiind din aripi se năpustea asupra gallului cu ciocul și cu ghearele, izbindu-l în ochi și în față. Pe acesta, ce turba de ciudă că nu mai vede nimic în fața ochilor săi și înspăi-

mîntat de asemenea minune, romanul l-a răpus repede; iar corbul și-a luat zborul dispărînd din fața privitorilor spre soare-răsare.

Pînă acum ostașii, puși de strajă din ambele tabere, au stat liniștiți. În clipa cînd tribunul roman despoaie de arme leșul potrivnicului său ucis, gallii se năpustesc din avanposturile lor spre tribun; însă romanii, mai iuți de picior, au și sărit în ajutorul tovarășului lor. Atunci s-a pornit încăierarea în jurul leșului gallului răpus, după care s-a încins o luptă cumplită. S-au avîntat în luptă nu numai centuriile și manipulele din imediata apropiere a acestor posturi, ci au pornit atacul toate legiunile romane pe întreg frontul. Camillus ordonă ostașilor săi — îmbărbătați de izbînda tribunului lor și voioși că și zeii sînt de partea lor, sprijinindu-i — să pornească fără întîrziere la atac; arătîndu-le tuturor cu mîna pe tribunul roman încărcat de trofeul său, le-a spus: „Ca el să fiți și voi, ostași! Faceți grămezi de leșuri gallice în jurul trupului căpeteniei lor răpuse!” Și zeii și oamenii și-au dat toți cu prisosință obolul la acea nemaipomenită luptă. Bătălia s-a încheiat cu izbînda neîndoielnică a romanilor. Amîndouă oștirile erau cu atît mai îndîrjite, cu cît li se întipărise în suflet sfîrșitul luptei celor doi ostași ai lor pe acel loc, unde cei doi își dovediseră puterile. Lupta a fost numai la început înverșunată între primele unități, care au sărit în ajutorul celor doi. În urmă, grosul forțelor gallice, înainte de a fi ajuns în fața armatei romane măcar la o aruncătură de suliță, a întors spatele, luînd-o la fugă. Rămășițele gallilor s-au împrăștiat la început prin tot ținutul volscilor și pe teritoriul falern; apoi au pornit cu toată graba spre Apulia și spre Marea de Sus. În adunarea ostașilor, consulul i-a adus laude tribunului Valerius pentru fapta lui vitejească, dăruindu-i zece tauri și decorîndu-l cu o coroană de aur.

Primind apoi din partea senatului poruncă ca tot el să ducă la bun sfîrșit războiul pe mare și de-a lungul litoralului, s-a unit cu armata praetorului. Din pricina firii fricoase a grecilor, care nu voiau de loc să dea bătălia, și fiindcă războiul avea toate semnele unor operații de lungă durată, în urma incuviințării date de senat, consulul a numit pe Titus Manlius Torquatus în funcția de dictator, în vederea prezidării alege-

rilor. După ce a numit comandant al cavaleriei pe A. Cornelius Cossus, dictatorul a ținut alegerile, aducând tuturor la cunoștință că a fost ales consul ucenicul său întru isprăvi vitejești — spre marea mulțumire și bucurie a poporului — Valerius Corvus (căci de atunci a primit el această poreclă), deși avea numai 23 de ani și nu era nici de față în timpul alegerilor. Ca tovarăș de consulat al lui Corvus a fost ales M. Popillius Laenas, pentru a patra oară în funcție⁸³.

În schimb, Camillus n-a desfășurat vreo acțiune vrednică de amintit în războiul cu grecii; nici romanii nu erau tari în războiul pe mare, dar nici grecii pe uscat. Totuși, pînă la urmă, pirații greci, de nevoie, au părăsit de tot coastele Italiei, fiind lipsiți de apă de băut și de toate cele trebuincioase traiului, deoarece romanii nu-i mai lăsau să se apropie de țărmuri. Nu se știe sigur cărui popor și cărei seminții aparținea această flotă⁸⁴. Aș fi înclinat să cred că această ispravă au făcut-o tiranii din Sicilia, căci Grecia de dincolo de mare pe vremea aceea, hărțuită și istovită de frământările și răskoalele lăuntrice, se găsea în pragul războiului cu macedonenii⁸⁵.

XXVII După ce ostașii au fost trimiși la vatră, tocmai cînd părea că s-au așternut pacea și liniștea în țară, și că lumea se poate bucura de binefacerile păcii, ca un făcut, ca să nu aibă parte oamenii de răgaz și de tihnă, în Roma a izbucnit ciuma. Izbucnirea acestei molime a îndemnat senatul să dea poruncă colegiului decemvirilor⁸⁶ să cerceteze cărțile sibylline. Sfătuiți de cele scrise în cărțile sfinte, au orînduit un lectisternium⁸⁷. În cursul aceluiași an, anțiații au întemeiat o nouă colonie în Satricum, refăcîndu-se în întregime acest oraș, care fusese distrus de latini.

La Roma s-a încheiat un tratat de alianță cu Cartagina prin împuterniciții care au venit să ceară în numele republicii lor pace și prietenie cu Roma⁸⁸.

Cei doi consuli în funcție, T. Manlius Torquatus și C. Plautius, au avut parte de liniște și pace și între fruntarii, ca și dincolo de hotare. Dobînda s-a micșorat de la un as la sută, la $\frac{1}{2}$ as la sută⁸⁹, iar plata datoriilor a fost eșalonată astfel, încît numai a patra parte din ele să fie achitată imediat,

iar restul de datorii au fost împărțite așa fel, încît plata lor să se facă în rate egale, în răstimp de trei ani; totuși, în pofida acestor ușurări, o parte din plebei tot rămăseseră apăsați mai departe de datorii, pentru că grija de căpetenie a senatului era păstrarea neștirbită a creditului obștesc și nu preocuparea de nevoile fiecăruia în parte. Totuși, s-au făcut foarte mari ușurințe, venindu-se în sprijinul plebei prin aceea că s-a suspendat plata dărilor și mobilizarea. În al treilea an de la refacerea orașului Satricum de către volsci, Marcus Valerius Corvus a fost ales consul pentru a doua oară⁹⁰. Colegul său de funcție a fost C. Poetelius.

Fiindcă au venit știri din Latium că solii anțiați colindă în sus și în jos ținuturile latine și ațîță populațiile să ridice armele împotriva romanilor, Corvus a primit poruncă din partea poporului roman să declare război volscilor. Corvus numaidecît își puse armata în marș spre Satricum, înainte ca vrăjmașul să pornească cu forțe mărite. Acolo îi ieșiră în întîmpinare forțele anțiaților și ale volscilor, care se pregătiseră dinainte ca să preîntîmpine vreo mișcare împotriva lor din partea romanilor, astfel încît nu s-a mai amînat această măsurare a puterilor în bătălia așteptată multă vreme de ambele tabere învrăjbite de o îndelungată ură. Volscii erau însă un popor pornit mai mult pe răzvrătiri, și nu hotărîți să ducă un război cu tot dinadinsul. De aceea, au suferit înfrîngere din partea romanilor, căutîndu-și și scăparea, după o fugă desperată, între zidurile cetății Satricum. Cînd au băgat de seamă că nici chiar zidurile nu mai sînt în stare să-i ocrotească îndeajuns împotriva romanilor, au pierdut orice nădejde de a scăpa cu viață; văzînd că cetatea este încercuită și că romanii au și alăturat scările pentru a sări zidurile, ei au capitulat, predîndu-se. Au căzut prizonieri în mîna romanilor patru mii de soldați, în afară de mulțimea toată a celor nevolnici la război. Cetatea a fost dărîmată și prefăcută în scrum și cenușă. Numai templul zeiței Mater Matuta a fost cruțat de pîrjol. Toată prada de război a fost împărțită ostașilor. În afară de prada capturată, se mai adaugă cei patru mii de prizonieri. Consulul Valerius Corvus i-a dus pe toți aceștia legați înaintea carului său de triumf. În urma vînzării ca sclavi a captivilor,

tezaurul statului s-a îmbogățit cu o mare sumă de bani. Unii analiști pomenesc că o mare mulțime de prizonieri fuseseră sclavi, ceea ce pare mai apropiat de adevăr decît faptul că au fost vînduți cei care s-au predat romanilor la Satricum.

XXVIII După acești consuli, au urmat Marcus Fabius Dorso și Servius Sulpicius Camerinus⁹¹. Sub consulatul lor s-a purtat războiul cu auruncii, din pricina unei neașteptate acțiuni de prădăciune din partea acestora. Pe temeiul că această întreprindere nu era un fapt izolat al unui singur popor, ci rezultatul unui plan chibzuit de toate populațiile de gîntă latină, a fost numit dictator Lucius Furius, iar comandant al cavaleriei, Cneius Manlius Capitolinus de parcă întregul Latium ar fi ridicat armele contra Romei. Și (așa cum se obișnuiește cu prilejul marilor tulburări), după ce s-a decretat suspendarea tuturor judecăților, s-a mobilizat întreaga suflare în stare de a purta armele, anulîndu-se orice scutire. Legiunile romane au și fost pornite în marș forțat împotriva auruncilor. Însă, s-a nimerit să dea peste niște dușmani cu suflete de tîlhari de codru, și nu de potrivnici adevărați. De aceea auruncii fură răzbiți chiar la cea dintîi ciocnire. Totuși, deoarece auruncii dezlănțuiseră acest război și porniseră lupta fără să se codească, dictatorul a crezut de cuviință că trebuie să se apeleze și la sprijinul zeilor. De aceea, făgăduiește chiar în timpul bătăliei un templu zeiței Juno Moneta⁹². Pentru că era încredințat că dorința i-a fost împlinită, după ce s-a întors biruitor la Roma, și-a prezentat demisia, ieșind din funcție. Senatul hotărî să fie însărcinat un colegiu de preoți duumviri cu ridicarea acestui sfînt locaș, care să fie la înălțimea vredniciei poporului roman. A fost hărăzit în cetățuie locul pe care s-a construit templul, acolo unde fusese cîndva ograda casei lui Manlius Capitolinus.

Consulii care comandau armata dictatorului, mobilizată în scopul războiului cu volscii, atacînd prin surprindere pedestrimea volscă, au izbutit să cucerească și orașul Sora⁹³.

Un an mai tîrziu după acest eveniment, după făgăduința ridicării templului zeiței Juno Moneta, a fost sfințit acest templu, sub consulatul lui V. Marcius Rutilus, pentru a treia oară, și

al lui Titus Manlius Torquatus, pentru a doua oară⁹⁴. Cu prilejul sfințirii lui, s-a petrecut o minune. Ia fel ca aceea întâmplată odinioară pe muntele Alban. Ziua nămieza mare a plouat din cer cu pietre, iar soarele s-a întunecat deodată, făcându-se beznă ca în timpul nopții. Cercetându-se cărțile sibylline, fiindcă întreaga cetate era pătrunsă de fiorii acestei minuni nemaipomenite, senatul a dat poruncă să se alcagă un dictator, pentru orînduirea unor sărbători religioase. Dictator a fost numit Publius Valerius Publicola, iar Quintus Fabius Ambustus în funcția de comandant al cavaleriei. Nu numai întregul popor roman a fost poftit să ia parte la aceste ceremonii, ci și populațiile megieșe; totodată s-a rînduit în care zile să se facă slujbe religioase de către fiecare din aceste noroade. Analiștii mai amintesc că în cursul acestui an cămătarii speculanți au fost aduși în fața judecății și aspru osîndiți de către edilii romani. Fără o pricină deosebită, s-a recurs din nou la interregnum, iar ca urmare (aceasta se pare că a fost și țînta patricienilor), amîndoi consulii au fost aleși numai din rîndurile taberei aristocratice. Aceștia au fost Marcus Valerius Corvus, pentru a treia oară, și Aulus Cornelius Cossus.

XXIX Acum începe descrierea unor războaie de și mai mari proporții, datorită și forțelor mult mai numeroase angajate în bătălie, datorită și regiunilor, și duratei, și mai ales depărtării mult mai mari a teatrelor de operații militare. Căci în cursul acestui an izbucnește din nou războiul cu samniții, un popor reavăn și vestit și prin bogățiile sale, dar și prin puterea armelor sale. În ordinea însemnătății și proporțiilor conflictelor militare, vine întii războiul cu samniții, care a fost desfășurat cu sorți de izbîndă pentru amîndouă taberele, urmează apoi războiul romanilor cu Pyrrhus, și, în sfîrșit, în al treilea rînd, războaiele punice. Ce noian de întîmplări și urgii! De cîte ori romanii n-au ajuns la marginea prăpastiei, pentru ca, în cele din urmă, totuși, puterea acestui popor să poată urca la asemenea culmi, încît cu mari greutateți mai poate fi susținută astăzi temeliea lui⁹⁵!

Pricina acestui conflict⁹⁶ dintre romani și samniți a apărut din afara hotarelor și nu s-a ivit din motive strîns legate de

viața lor, fiindcă era în vigoare un tratat de alianță și prietenie între amândouă popoarele, și anume: samniții le declaraseră război sidicinilor⁹⁷, fără să aibă dreptatea de partea lor; și aceasta o făcuseră pentru că erau mai tari ca ei. Sidicinii, lipsiți de mijloace și siliți să-și caute ajutoare mai puternice în alte părți, se unesc cu campanii. Numai că poporul campanilor i-a luat sub scutul lor ocrotitor mai mult cu numele, fiindcă samniții, mult mai căliți și mai iscușiți în meșteșugul războiului, i-au răzbit de tot pe campanii, căci aceștia duceau îndeobște o viață de belșug, tihnă și risipă. Samniții, în felul acesta, i-au bătut zdravăn pe campanii în țara sidicinilor, strămutînd în Campania tot greul războiului. Samniții nu se mai sinchisiră de sidicini și au ocupat dealurile Tifata⁹⁸, niște înălțimi ce dominau Capua. Și pentru ca biruința să le fie mai ușoară, să aibă parte de o pradă mai bogată și să se bucure și de o slavă mai mare, după ce au pus stăpînire pe dealurile Tifata, au așezat acolo o puternică garnizoană; apoi, samniții coboară cu armata rînduită în patru linii de bătaie către șesul ce se întinde între Capua și Tifata. Pe această cîmpie s-a dat o nouă bătălie. Campanii fură înfrinți și în această luptă și goniți pînă la zidurile cetății lor; deoarece pierduseră în luptă toată floarea tineretului lor și nu mai aveau nici o nădejde de nicăieri, s-au văzut nevoiți să apeleze la ajutorul romanilor.

XXX Solii campanilor, după ce fură primiți în senat, au rostit următoarele: „Senatori! Poporul campan ne-a însărcinat cu această solie în fața voastră, ca să vă cerem să ne fiți de-a pururi prieteni și să apelăm la ajutorul vostru, do care avem nevoie în clipele de față. Dacă v-am fi cerut acest sprijin și am fi apelat la prietenia voastră în alte momente, cînd situația noastră era foarte înfloritoare, l-am fi dobîndit poate mai ușor, însă și legăturile cu voi ar fi fost mai puțin trainice. Căci dacă atunci ne-am fi adus aminte să vă solicităm prietenia de la egal la egal, ne-am fi bucurat poate de egalitate de tratament din partea voastră și n-am fi fost nevoiți să stăm acum smeriți în fața voastră și cu capul atît de plecat! În urma milostivirii față de noi, întăriți, împăcați și apărați de voi în momentele de restriște ale poporu-

lui nostru, se cuvine acum din partea noastră să vă arătăm toată prețuirea pentru binefacerile voastre, ca să nu părem nimănui nerecunoscători și nevrednici în fața oricărui ajutor dat de oameni și de zei. Într-adevăr, faptul că samniții au ajuns înaintea noastră prietenii și aliații voștri, pentru noi nu e un temei îndreptățit, socot, să nu fim primiți în alianța și prietenia voastră, ci, cel mult, o dovadă că ne întrec prin trecutul lor de luptă și prin gradul de cinste. Căci n-ați stabilit în tratatul de pace cu samniții condiția că nu veți mai încheia alianțe și cu alte popoare. Atunci când un popor recurge la sprijinul vostru, înseamnă că a vrut să fie prieten cu voi și acesta e cel mai puternic temei al prieteniei. Deși soarta noastră de azi ne oprește pe noi, campanii, să vorbim cu mândrie despre noi, totuși voi știți prea bine că norodul campan nu stă mai prejos de vreun altul nici prin întinderea, nici prin faima, nici prin rodnicia ogoarelor noastre, ci numai voi romanii ne întreceți în toate privințele. Deci, alăturarea noastră vouă, cred eu, nu trebuie trecută ușor cu vederea, fiindcă, înmănuncheați laolaltă prin prietenie, vom face să crească puterile voastre. Ori de câte ori aequii și volscii, veșnicii dușmani a Romei, vor îndrăzni să se ridice împotriva voastră, noi vom cădea totdeauna în spatele lor. Ceea ce nu veți pregeta să faceți voi pentru mîntuirea poporului nostru, noi vom întoarce răsplătindu-vă cu vîrf și îndesat, căutînd să luptăm întotdeauna pentru voi. Dacă supuneți aceste neamuri care sînt între noi și voi, ceea ce sînt încredințat că veți înfăptui cît de curînd, datorită și marilor voastre însușiri, dar și norocului vostru, voi vă veți întinde puterea pînă la noi. Amarnic de dureros e pentru noi că soarta noastră ne silește să vă mărturisim fûțiș acesteal Senatori! Am ajuns pînă acolo, încît să fim socotiți de voi, sau vrăjmașii voștri, sau prietenii voștri! Dacă ne apărați, vom fi prietenii voștri, dar dacă ne părăsiți în restriște, vom fi ai samniților. Gîndiți-vă acum: vreți oare și Capua și întreaga Campanie să fie a voastră, sau a puterii samniților? Romani! Este îndreptățit să vă arătați mila și înțelegerea voastră tuturor celor căzuți în năpastă și să le dovediți, mai ales acelu norod care a căutat să dea altora un ajutor mai presus de puterile sale, de vreme ce îl acordam în chip obișnuit tuturor celor năpăstuiți, care ne

rugau să-i ocrotim. Din această pricină și noi, loviți de izbeliște, la rîndu-ne, apelăm acum la sprijinul vostru. Cu toate că pentru sidicini am luptat mai mult cu numele, în realitate însă am luptat pentru noi, fiindcă am văzut că megieșii noștri au fost atacați tîlhărește de samniți, fiindcă ne-am dat seama că, după ce sidicinii vor fi nimiciți de prăpădul războiului, această urgie se va abate și asupra capului nostru. Apoi, noi am mai știut că samniții se vor năpusti asupra noastră nu pentru că au avut de îndurat vreo nedreptate sau jigniri din partea noastră, ci fiindcă se bucură că li s-a ivit acest pretext. Chiar dacă războiul cu noi ar fi numai o răzbunare și un semn al mîniei samniților împotriva noastră, și nu un prilej de a-și îndestula lăcomia lor fără margini, oare puțin înseamnă faptul că legiunile noastre au căzut, apărînd o dată țara sidicinelor și a doua oară luptînd pentru însăși patria noastră, Campania? De ce este atît de înverșunată ura acestor samniți, cîtă vreme singele nostru, care a stropit pămîntul în două bătălii, nu a ajuns să-i împace? Adăugați pe deasupra pustiirea ogoarelor noastre, jefuirea gospodăriilor, răpirea vitelor, pîrjolirea satelor și ruina vetrelor noastre, totul trecut prin foc și sabie! Atîtea fărădelegi săvîrșite în dauna noastră tot nu le-a umplut paharul urii și mîniei? Nu, căci și poftele de îmbogățire pe spinarea altora trebuie îndestulate! De aceea au purces ei în grabă spre Capua ca s-o cucerească! Mîndra noastră capitală, Capua, samniții vor s-o distrugă din temelie sau s-o ia ei în stăpînire! Romani! Ocupați mai degrabă voi cetatea Capua, spre binele și în folosul vostru! Nu-i lăsați pe samniți s-o ocupe prin fărădelege, în dauna voastră. Nu grăim unui popor care se codește să poarte un război drept, ci, dimpotrivă, sîntem încredințați că numai la știrea că voi sînteți gata să ne oferiți ajutorul vostru, samniții vor înceta războiul. Disprețul samniților a ajuns numai pînă la noi. Mai sus de noi nu s-a urcat și la alte neamuri. Putem fi ocrotiți sub umbra scutului Romei, romani! Samniții vor crede întotdeauna că tot ce am avut pînă acum în clipa de față și tot ce am fost pînă azi vă aparține vouă. Țarinile Campaniei vor fi arate pentru voi! Orașul Capua va fi cutreierat de cetățenii voștri, întocmai ca un oraș ce vă aparține! Veți

deveni pentru noi ctitori și părinți' și vă vom socoti în rîndul zeilor nemuritori! Nu va exista nici o colonie a voastră care să ne întrecă pe noi în ascultare și credință!

Senatori! Arătați-ne printr-un semn bunăvoința și puterea voastră⁹⁹, care va fi nebiruită în fața poporului campan! Faceți să nădăjduim că orașul nostru Capua va rămîne nevătămat și teafăr! De cît puhoi de popor din toate straturile credeți voi că am fost însoțiți și urmăriți cu privirile, cînd am pornit spre Roma? Știți voi cum am lăsat în urma noastră toată lumea cu obrajii scâldați de șiroaiele lacrimilor și cu glasurile rostind fierbinți rugi? Cît de încordați în așteptare sînt poporul și senatul campan, soțiile și copiii noștri? Am deplina convingere că gloatele norodului nostru ne adastă la porțile orașului cu ochii ațintiți în zări spre drumul care vine din țara noastră, pînă aici, în Roma, în așteptarea răspunsului, ce o să-l ducem înapoi sufletelor chinuite și îngrijorate pentru soarta Capuei. Răspunsul bun le va aduce mîntuirea, biruința, lumina și libertatea! Mă îngrozesc să prorocesc ce sfîrșit va aduce un altfel de răspuns. De aceea, aveți grijă de viitorii voștri aliați și prieteni, sau gîndiți-vă că fără ajutorul vostru vom pieri de-a pururi!“

XXXI După retragerea soliei campan, senatul roman a intrat în deliberare. Cu toate că unul dintre cele mai mari și mai bogate orașe ale Italiei și o regiune din cele mai roditoare așezată în imediata apropiere a mării părea să devină, în caz de secetă și foamete, un grînar al poporului roman, totuși, a precumpănit temeiul apărării și sprijinirii unor aliați credincioși, și nu foloasele de pe urma lor. Ca urmare, consuli au dat cu încuviințarea senatului următorul răspuns:

„Campani! Senatul e de părere că voi sînteți vrednici și îndreptățiți a primi ajutoare din partea noastră; în același timp însă, socotește de cuviință că prin încheierea acestui tratat de prietenie nu trebuie cîtuși de puțin călcate condițiile vechilor tratate de alianță și prietenie cu alte popoare. Și samniții, la rîndu-le, au un tratat de alianță cu noi. De aceea, noi vom refuza să vă acordăm împotriva samniților ajutoare în oameni și în material de război prin care vor fi jignite și

supărate în primul rând divinitățile, și apoi oamenii. De aceea, vom trimite la fața locului împuterniciții noștri — așa cum e drept și cum se cuvine în asemenea situație — la aliații și prietenii noștri, ca să-i rugăm să nu vă pricinuiască vreun rău.“

La aceste cuvinte, căpetenia soliei campane a dat răspunsul așa cum primise însărcinare din partea poporului său: „Fiindcă voi nu voiți să ne luați sub scutul vostru și să ne apărați împotriva nedreptăților și silniciei samniților, atunci să vă apărați și să vă susțineți măcar ceea ce este al vostru. De aceea, senatori, vă încredințăm sub aripa voastră ocrotitoare norodul campan, orașul Capua, ogoarele, templele zeilor nemuritori, toate bunurile pămîntești și tot ce aparține zeilor, ca fiind ale poporului roman de aci înainte, iar tot ce vom mai avea de pățimit, vom îndura ca supuși ai voștri“. Îndată după rostirea acestor cuvinte, toți solii campani ridicară mâinile în semn de rugă către consuli și apoi îngenuncheară în vestibulul curiei senatului, cu ochii scăldați în lacrimi. Senatorii fură adînc mișcați de schimbarea soartei omenești. Poporul campan, îndeobște cunoscut prin faima bogățiilor sale, dar și prin risipa și trufia sa, de la care vecinii lui, sidicinii, ceruseră ajutor, a ajuns atît de descurajat și de prăbușit sufletește, încît se predă pe sine și toate bunurile sale unei alte puteri! De aceea, romanii crezură de cuviință că este în interesul bunei-credințe să nu-i părăsească pe supușii lor și că poporul samnit va săvîrși o nedreptate dacă va ataca un ținut și un oraș care, prin actul de supunere, aparține de drept poporului roman.

Ca atare, Roma a hotărît să trimită, fără întîrziere, o solie la poporul samnit. Împuterniciții romani primiseră însărcinarea de a prezenta și susține cererile campanilor, precum și răspunsul senatului roman dat soliei campane și totodată să aducă la cunoștința samniților și să le amintească despre încheierea tratatului de prietenie cu poporul campan, prin care acesta și-a predat soarta în mâinile Romei. În numele alianței și prieteniei care leagă aceste două popoare, poporul roman cere poporului samnit să-i cruce pe supușii săi. Să nu mai facă uz de arme și de silnicie și să nu mai dea dovezi de vrăjmășie împotriva unui ținut ajuns acum

un bun al poporului roman. Dacă cu vorbe îmbietoare nu vor obține rezultatul dorit, atunci solii romani sînt împuterniciți să atragă răspicat atenția samniților, în numele senatului și poporului roman, să se depărteze de Capua și să părăsească ținuturile campane.

Cînd solia romană a adus la cunoștință însărcinarea lor, în adunarea poporului samnit, a primit din partea acestuia un răspuns cît se poate de trufaș: „nu numai că samniții vor duce mai departe acest război, ci frunțașii lor au ieșit îndată din incinta senatului și au dat ordin comandanților cohortelor samnite, chiar în prezența solilor romani, să pornească fără întîrziere la pustiirea și prădarea ținuturilor Campaniei“.

XXXII După ce s-a adus la cunoștința Romei rezultatul acestei solii, senatul roman, lăsînd la o parte orice alte griji și frămîntări, a trimis fețialii păcii la samniți¹⁰⁰, ca să le ceară în numele poporului roman satisfacția convenită. Fiîndcă samniții au refuzat categoric aceasta, senatul a declarat, după formulele solemne, oficial război samniților și a hotărît să fie adusă la cunoștință aceasta cît mai neîntîrziat și adunării poporului.

În urma încuviințării poporului roman, amîndoi consulii pornesc în marș din Roma. Valerius cu armata lui pleacă către Campania, iar Cornelius către Samnium¹⁰¹. Cel dintîi și-a instalat castrul pe pozițiile din jurul muntelui Gaurus¹⁰², iar al doilea la Saticula¹⁰³. Legiunile samniților înfruntă întîi armata lui Valerius (căci ei erau de părere că tot greul războiului va fi pe acest front). Dușmanii au căutat mai întîi să-și verse focul mîniei pe campani, întîi pentru neobrăzarea de a da altora ajutor și, în al doilea rînd, pentru că au cutezat să ceară romanilor ajutor împotriva lor. Dar cînd samniții au văzut cu ochii lor proprii tabăra romană, fiecare din șefi a cerut cu semeție și îngîmfare să se dea fără întîrziere semnalul de luptă. Ei erau de părere că romanii n-au să facă nici o ispravă cu ajutorul dat campanilor, cum nici campanii n-au făcut nimic pentru prietenii lor sidicini.

Valerius a avut cîteva ciocniri cu samniții, însă fără importanță, pentru a-și da seama de tăria și de mijloacele de

luptă ale potrivnicului; apoi, după o întârziere voită de câteva zile, dă semnalul pornirii la atac. Mai întâi și-a îmbărbătat ostașii, grăindu-le în felul acesta: „Romanii nu trebuie să se lase înspăimîntați de ifosele acestui nou vrăjmaș și de noul război! Cu cît ostașii romani se depărtează mai mult de Roma, cu atît vor da peste noroade tot mai pașnice. Să nu prețuiască însușirile războinice ale samniților după înfrîngerea sidicinilor și campanilor. Așa cum a fost firesc și pînă acum, ori de cîte ori s-au măsurat în luptă două tabere a trebuit să fie biruită una din ele¹⁰⁴. Campanii au fost înfrinți, fără îndoială, mai mult din pricina belșugului, risipei și moliciunii moravurilor lor proprii, decît de brațul vrăjmașului. Dar ce va să însemne aceste două izbînzi dobîndite de samniți față de strălucitele fapte de arme săvîșite neîntrerupt de poporul roman, timp de mai multe veacuri, culegînd aproape tot atitea triumfuri cît tot șirul anilor de la întemeierea Romei? În jurul Romei au fost supuși, prin tăria armelor romane, sabinii, etruscii, latinii, hernicii, aequii, volscii, auruncii. Tot Roma a fost aceea care a sfărîmat toate năvălirile gallilor, aruncîndu-i în cele din urmă în mare, silindu-i să fugă și să se facă nevăzuți cu ajutorul vaselor lor¹⁰⁵. În măsura în care fiecare ostaș al Romei trebuie să pornească în această bătălie plin de încredere în vitejia și gloria faptelor de arme din trecut, la fel se cuvine ca ei să-și dea seama, în același timp, și sub auspiciile cărui comandant pornesc acum la luptă. Oare dînsul face numai pe grozavul, rostind vorbe zornăitoare în auzul tuturor, fără să aibă nici o însușire de adevărată căpetenie, sau este un luptător care mînuiește cu măiestrie armele, care aleargă mereu numai în linia întii, în fața flamurilor oastei, și care știe să se avînte acolo unde primejdia e mai mare și lupta e mai grea? Ostași! spuse el mai departe. Eu doresc ca voi să-mi urmați nu cuvintele, ci faptele mele de arme; vreau să știți nu numai ce rost are disciplina în luptă, ci să-mi urmați și pilda. Eu mi-am cîștigat cele trei consulate și cea mai strălucită faimă nu prin vreo gașcă de susținători, nu prin întruniri sau prin urzelile obișnuite de nobili, ci prin forța brațului meu. A fost, într-adevăr, o vreme cînd se putea spune așa:

faci parte din tagma patricienilor, obîrşia ta se pierde departe în negura timpurilor, pentru că te tragi de la eliberatorii Romei. Sau: familia ta a căpătat faimă pentru că din ea s-au ales consuli încă din prima zi a înfiinţării republicii. Acum ni-e deschis drumul spre această vrednică funcţie, fără osebite de obîrşie, şi nouă patricienilor şi vouă reprezentanţilor plebei. Această distincţie se acordă nu ca un drept pentru sîngele nobil ca înainte, ci ca răsplată pentru vrednicie! Aşadar, ostaşi, să năzuşti întotdeauna către ţinta cea mai înaltă a vieţii: cinstirea şi slava voastră. Deşi voi m-aţi poreclit, din îndemnul zeilor, Corvus, totuşi nici vechiul nume al familiei mele, Publicola¹⁰⁶, n-a dispărut din amintirea oamenilor. Cinstesc şi voi cinsti totdeauna poporul roman, atît între fruntariile sale, în timp de pace, cît şi pe cîmpul de luptă, purtîndu-mă aşa cum m-am purtat, cu aceeaşi neşovăitoare statornicie, şi cînd eram simplu particular, şi în micile funcţii, şi în cele însemnate, cînd am fost fie tribun militar, fie consul! În aceste clipe de grea cumpănă, faceţi-vă datoria împreună cu mine, dobîndind un nou şi definitiv triumf asupra samniţilor, fiindcă sînt sigur că şi zeii ne vor ajuta!

XXXIII Niciodată în trecut nu a fost un comandant mai popular şi mai iubit de soldaţi ca Valerius Corvus. El lua parte la toate îndatoririle ostăşeşti, îndeplinindu-le fără părere de rău împreună cu cei mai mici în grad. În afară de aceasta, la întrecerile obişnuite ostăşeşti sau cu cei de aceeaşi vîrstă cu el, Corvus îşi dovedea marile sale însuşiri: agerimea, precum şi vînjoşia trupului său. Corvus era prietenos şi blînd faţă de oricine, fie că-şi învingea potrivnicul cu prilejul întrecerilor, fie că era biruit, neprivind cu dispreţ pe nici unul din cei ce voiau să lupte cu el. În fapt era darnic şi mărinimos, cum se cuvine faţă de toată lumea. În vorbe, Corvus căuta respectarea în primul rînd a libertăţii semenului său, neurmărind să se înalţe pe sine cu orice preţ. El cîştigase dragostea poporului în chip deosebit, fiindcă, aşa cum izbutise să capete încrederea mulţimii care l-a ales în multe demnităţi, el le îndeplinise cu aceleaşi calităţi¹⁰⁷.

De aceea, ostașii romani, toți pînă la unul, executînd cu o repeziciune și un avînt fără seamăn ordinele comandantului lor, pornesc în iureș la atac. Bătălia s-a desfășurat într-un chip nemaîntîlnit vreodată, fiindcă atît forțele ambelor popoare erau deopotrivă, cît și nădejtile de biruință; apoi, și unii și alții erau încrezători în forțele lor proprii și nu-și disprețuiau vrăjmașul. Samniților însă le făcea să crească mîndria și bărbăția și noile operații desfășurate, precum și cele două biruințe reputate una după alta cu cîtva timp mai înainte, pe cînd romanilor, dimpotrivă, glorioasele fapte dobîndite de-a lungul a patru veacuri și neîntrepruptele victorii de la zidirea Romei. Totuși, noul potrivit stîrnea îngrijorarea și încordarea celuilalt. Această bătălie a dovedit însă cu prisosință de ce simțăminte erau însuflețiți și unii și alții!

Înceștarea lor a fost atît de năpraznică, încît multă vreme nu s-a știut de partea cui precumpănesc sorții izbînzii. În fața acestei situații grele, consulul, încredințat că trebuie să vîre groază în dușman, fiindcă n-a putut să-l dea peste cap din poziții prin forța brațului, ordonă cavaleriei romane să pornească în iureș, căutînd să pricinuiască în felul acesta panică și să pună în neorînduială prima linie vrăjmașă de atac. Cînd și-a dat însă seama că escadroanele sale de cavalerie, desfășurîndu-se pe un spațiu prea îngust, au făcut numai zarvă, fără nici un rezultat — deoarece nu au fost în stare să-și deschidă drum prin rîndurile samniților — Corvus se întoarse în goana calului către antesignanii legiunilor sale și, după ce sări de pe cal, le grăi următoarele cuvinte:

„Soldați! Lupta aceasta este treaba noastră, a pedestrimii. Haideți deci, și cum mă veți vedea pe mine, pătrunzînd și spărgînd linia de atac a vrăjmașului, ca să-mi fac pîrtie liberă cu ajutorul săbiei, la fel fiecare dintre voi să-l facă una cu pămîntul pe potrivit din calea sa! În curînd, în acest loc unde scînteiază în soare lăncile vrăjmașe, o să vedeți o spărtură și un prăpăd nemaipomenit!“

Abia a rostit el aceste vorbe că, la un ordin dat de consul, cavaleria s-a și retras către aripi, lăsînd liber pentru legiuni centrul frontului. Cel care se năpustește mai năpraznic ca oricine e consulul; pe cel dintîi samnit pe care-l întîlnește întîmplător

în cale îl și doboară. În stînga și în dreapta consulului, romanii înflăcărați de pilda lui, fac minuni de vitejie. Samniții opun o rezistență înverșunată, deși primesc mai multe răni decît pricinuiesc. O bună bucată de vreme lupta se desfășurase în felul acesta: deși în jurul flamurilor samnite a fost o adevărată baie de sînge, totuși, samniții n-au dat un pas înapoi; toți voiau mai degrabă să moară, decît să se retragă din luptă. De aceea, cînd simt că încep să-i părăsească puterile din cauza eforturilor prea mari, și fiindcă soarele era aproape de asfințit, romanii, aprinși de mînie, se năpustesc din nou la atac. Abia atunci s-a văzut că samniții dau înapoi și că sînt porniți pe fugă. Grosul samniților a fost parte nimicit, parte luat prizonier. N-ar fi rămas prea mulți în viață, dacă umbrele nopții nu s-ar fi lăsat de tot, punînd în felul acesta capăt mai degrabă biruinței, dar nu și luptei.

Chiar romanii mărturiseau că de cînd sînt ei nu s-au măsurat cu dușmani mai înverșunați ca samniții. Iar samniții, cînd au fost întrebați care a fost pricina pentru care au fost nevoiți să schimbe îndîrjirea în fugă, au răspuns că aceasta s-a întîmplat așa, fiindcă li s-a părut că din ochii învîlvorați ai romanilor țîșneau fulgere, iar privirile erau ca ale unor scoși din minți și înfățișarea lor ca a unor turbați. Din această pricină s-a iscat groaza care mai mult ca oricînd a pus stăpînire pe samniți. Panica s-a învederat nu numai prin sfîrșitul luptei, ci și prin plecarea lor. În ziua următoare, romanii pun stăpînire pe tabăra vrăjmașilor, lipsită de apărători, de unde toată gloata campanilor s-a revărsat ieșind în întîmpinarea romanilor, făcîndu-le urări și aducîndu-le mulțumiri.

XXXIV Însă bucuria acestei biruințe era cît pe-aci să fie adumbrită de o grea înfrîngere a armatei romane din Samnium. Consulul Cornelius, care a pornit din Saticula, și-a condus fără prevedere armata prin niște munți împăduriți, prin mijlocul cărora se afla un defileu, pe valea unui rîu. Împrejurimile acestui defileu fuseseră ocupate de trupele samnite. Consulul i-a observat pe samniți, sînd amenințători, înainte de a fi avut putința să se retragă în siguranță, în timp ce samniții au așteptat să se scurgă tot convoiul de

romani ca să intre în întregime în defileu și să ajungă în partea cea mai de jos a acestei văi. Tribunul militar Publius Decius observă o măgură ce domina întreaga regiune și totodată și tabăra vrăjmașă; băgă apoi de seamă că povârnișul coastei era greu de urcat de trupele împovărate cu tot armamentul, în schimb lesne accesibil pentru unitățile ușor înarmate, și atunci i se adresează consulului, care sta încrămențit de obidă și de teamă:

„A. Cornelius, observi piscul acela înalt care domină tabăra dușmană? Acea creastă e singura nădejde a mîntuirii noastre pe care, orbi, samniții ne-au lăsat-o; dacă folosim iscusința, putem pune stăpînire pe ea. Să-mi pui la îndemînă numai pe hastati și pe principes dintr-o singură legiune; după ce voi izbuti să înving greutatea urcușului și să ajung pînă la vîrf împreună cu acești ostași, scăpat de orice primejdie, pleacă și tu de aici și salvează-te și pe tine și armata! Căci dușmanul, primind lovituri din toate părțile din partea noastră, nu va putea face nici o mișcare fără o mare primejdie pentru el. De aici pe noi fie norocul, fie vitejia noastră ne va ajuta să scăpăm de năpastă!“ Publius Decius fu lăudat pentru acest plan; apoi tribunul militar, în fruntea pîlcurilor sale, străbate în taină defileul. Acoperită de vedere, această trupă ieși din defileu și n-a fost zărită de dușman înainte ca să se apropie de ținta către care se îndreptase.

În timp ce ochii tuturor ostașilor romani erau ațintiți către tribun, urmărind cu uimire, dar și cu îngrijorare, manevra lui, datorită căruia consulul a putut avea destul răgaz pentru a-și conduce forțele sale într-un loc mai ferit și mai prielnic pentru mișcări, tribunul a și ajuns în vîrfurile cu pricina. În timp ce samniții înaintează în direcția aceea, scăpînd din mînă prilejul nimerit de a se bate și cu unul și cu celălalt potrivnic, nu mai sînt în stare să-l urmărească pe consul decît mergînd de-a lungul aceleiași văi de unde avuseseră puțința mai înainte să-l țină sub amenințarea săgeților. Acum însă nu mai au puțința nici măcar să se îndrepte cu trupele lor către piscul pe care pusese stăpînire Decius. Clotînd de înverșunare împotriva acelor romani care făcuseră să le scape din mînă norocul de a fi izbîndit în această

luptă, samniții sînt scoși din răbdări, atît din pricina numărului mic al potrivnicilor, cît și din pricina apropierii celor două tabere. Samniții fac tot felul de manevre ca să înconjure această creastă, voind să taie legăturile dintre consul și Decius. De aceea dușmanul a plănuit să deschidă un drum, pentru a ataca de sus în jos pe romanii care coboriseră în fundul văii. Pe cînd bijbiau, i-a surprins însă noaptea pe samniți, nemaiștiind acum ce să facă.

Decius avusese de la început nădejdea că va putea dezlănțui de pe pozițiile sale mai înalte atacul împotriva vrăjmașului, cînd acesta va căuta să urce pe povîrnișul piscului. Apoi, însă, începu să se mire și pentru care pricină nu mai pornesc samniții o dată atacul — ca să evite orice surpriză din partea vrăjmașului și să fie siguri de poziție — și de ce nu încep să facă șanțuri și parapete în jurul acestui punct de sprijin. Apoi chemă pe centurioni la sine și le spuse: „Oare aceasta nu înseamnă nepricepere și nesocotință la războaie? Cum a fost cu puțință să cîștige samniții biruința asupra sidicinilor și campanilor? Îi vedeți cum tot mișună și se vinzolesc fără vreun rost încoace și încolo, cînd strîngîndu-se toți într-un punct, cînd ieșind mereu din tabără, în timp ce nimeni nu face nici o treabă, deși pînă acum ei ar fi putut să ne înconjure cu un val de parapete și lucrări? Însă și noi, dacă vom mai zăbovi stînd locului mai multă vreme, nepăsători și cu brațele încrucișate și o să ne asemuim cu samniții, vom pierde orice avantaj! Haideți cu mine acum, să încercăm să spargem încercuirea, cită vreme mai e lumină în jurul nostru, și să cercetăm pe unde se poate ieși din defileu, și să vedem unde își instalează samniții posturile de pază“.

Acesta a fost planul său de atac. Decius, înveșmîntat cu mîntaua unui soldat de rînd și centurionii săi, îmbrăcați la fel, pentru ca vrăjmașul să nu bage de seamă că comandantul roman face această recunoaștere, au cercetat cu de-amănuntul totul împrejur.

XXXV După ce a fixat toate posturile de veghe, Decius dă consemn ostașilor săi să se adune înarmați în tăcere în jurul său, la straja a doua¹⁰⁸, cînd vor auzi semnalul buciumu-

lui. După ce s-au adunat fără zgomot acolo, așa cum orînduise, el le-a spus ostașilor săi:

„Această mușenie va trebui s-o păstrați și mai departe, ca să-mi auziți în orice clipă glasul, ferindu-vă să scoateți ostășescul strigăt. După ce vă voi arăta planul meu, cei care sînteți de părerea mea veți trece fără zgomot în dreapta mea. Va hotărî partea unde va fi majoritatea. Ascultați acum ceea ce am chibzuit eu cu mintea mea: voi n-ați fost înfrînți și puși pe fugă aici și n-ați rămas nici din pricina fricii, astfel încît să dați puțința vrăjmașului să vă înconjure. Ați cucerit această creastă prin vitejia voastră. Tot prin vitejie va trebui să scăpați de aici, spărgînd încercuirea. Izbutind să ajungeți pînă aici, ați salvat viteza armată romană de la pieire. Spărgînd cercul dușman, vă salvați și pe voi înșivă. Sînteți vrednici de toată lauda, deoarece, în pofida numărului vostru mic, ați reușit să dați ajutorul cuvenit grosului oștirii romane, fără ca voi să aveți nevoie de sprijinul nimănui. Avem în fața noastră un dușman care ieri, din nesocotință, a pierdut prilejul să ne nimicească toată armata noastră. Samniții n-au văzut această măgură atît de prielnică nouă, ce stă deasupra capetelor lor, înainte de a fi ocupată de noi, și nici n-au fost în stare să ne împiedice urcușul pînă aici, deși sîntem atît de puțini, iar ei au la îndemînă atîtea mii de oameni! Nici după ce am pus stăpînire pe acest loc, samniții n-au înconjurat pozițiile cu lucrări de întărire, cu toate că le rămăsese destul răgaz. Așa cum l-ați păcălit pe vrăjmaș cînd vedea totul în jurul său și supraveghea totul, cu atît mai virtuos trebuie să-l înșelați acum cînd doarme. Aceasta e mai necesar ca oricel! Situația noastră e atît de grea, încît eu sînt în măsură să vă arăt mai degrabă cît e de groaznică, decît să vă dau un sfat. Căci nici nu se mai poate chibzui dacă e mai bine să rămîneți, sau să plecați de aici. De vreme ce soarta nu v-a mai lăsat un alt mijloc la îndemînă, e nevoie să vă aduceți aminte de arma din mînă și de curajul din piept, căci altfel ar trebui să murim de foame și de sete, dacă ne-am teme de ascuțișul săbiei mai mult decît s-ar cuveni unor bărbați și unor romani adevărați. Așadar, este o singură cale de salvare: să spargem încercuirea și să plecăm de aici. Asta trebuie s-o facem sau în timpul

noptii, sau în timpul zilei. Cea din urmă soluție ar avea însă mai puțini sorți de izbândă, deoarece, dacă am aștepta ivirea zorilor, am mai putea oare nădăjdui ca dușmanii să nu ne înconjure mai tare și că nu vor strînge cîrcul și mai zdravăn în jurul măgurii noastre cu un val de lucrări și șanțuri neîntrerupte cîtă vreme acum îi vedeți cum stau numai cu trupurile așternute pe jos nefăcînd nimic? Așadar, dacă noaptea este potrivită pentru spargerea încercuirii, de bună seamă acest ceas e cel mai nimerit din noapte. V-ați adunat la semnalul strajei a doua, adică tocmai atunci cînd somnul e cel mai dulce, iar muritorii sînt cufundați de tot în odihnă! Dați-i drumul peste trupurile adormite; la început, înșelîndu-i, strecurați-vă fără zgomot, ca să-i luăm prin surprindere, sau, dacă ne vor simți, năpraznic să strigăm deodată pentru a vîrî spaima în ei. Urmați-mă deci, așa cum m-ați urmat și pînă acum. Eu voi merge fără șovăire pe firul urzit de ursita care m-a adus aici. Acei dintre voi care credeți că planul e bun și vă aduce scăparea, haideți, treceți în partea dreaptă!“

XXXVI Toți ostașii trecură și-l urmară pas cu pas pe Decius, care înainta prin intervalurile dintre străjile dușmane. În felul acesta, ei izbutiseră aproape să străbată liniile dușmane. Deodată însă un roman, făcînd o săritură peste trupurile trîntite la pămînt și scufundate în somn ale samniților, lovește cu scutul său o strajă, făcînd zgomot. Samnitul, trezit din această pricină, după ce l-a mișcat pe vecinul său, amîndoi s-au sculat și i-au deșteptat din somn și pe ceilalți. Ei erau însă atît de buimăciți, încît nu-și dădeau seama dacă sînt ai lor sau e vorba de dușmani, dacă cei încercuiți au dezlănțuit atacul sau dacă nu cumva consulul le-a cucerit tabăra! Fîindcă romanii nu mai puteau umbla mai departe în taină, Decius ordonă pilcurilor sale să scoată strigăte atît de înfiorătoare, încît au stîrnit o groază de nedescris în rîndurile samniților toropiți de somn și-i încremenește și mai rău. Aceștia, împietriți, n-au mai putut să-și ia cu repeziciune arma în mîini, nici să opună vreo rezistență, nici să se ia pe urmele romanilor. Profitînd de această zarvă și zăpăceală a samniților, întregul detașament roman, după ce au doborît toate străjile dușmane în-

tîlnite în cale, ajunge în tabăra consulului. Cînd romanilor le mai rămăsese la îndemîină o bună parte din noapte și pîrîndu-i-se că acum ai săi sînt în siguranță, Decius le spuse: „Bravo vouă, soldați, pentru vitejia de care ați dat dovadă! Drumul și întoarcerea voastră vor rămîne veacuri de-a rîndul de pomină tuturor. E nevoie de lumina zilei ca să vă dați bine seama de strălucita voastră ispravă. Căci nu se cuvine ca acum, după ce v-ați întors în tabără, faptele vrednice de nepieritoare glorie să rămîină învăluite mai departe în bezna nopții. Să așteptăm în liniște zorile“. S-a dat ascultare spuselor sale.

Cum s-a crăpat de ziuă, după ce tribunul militar a trimis o ștafetă la consul, numaidecît în toată tabăra romană s-a stîrnit o bucurie și voie bună de nedescris! Cînd s-a trîmbițat în toată tabăra și toată lumea a aflat că detașamentul lui Decius s-a întors teafăr și nevătămat, deși înfruntase neîndoios cele mai mari primejdii pentru salvarea celorlalți, toți cei rămași pe loc, ieșindu-le în cale, îi coplesiră cu laude, numîndu-i pe fiecare în parte și pe toți laolaltă salvatorii lor. Și toți aduc laude și mulțumiri zeilor, iar pe Decius îl ridică în slava cerului.

Triumful lui Decius a fost sărbătorit în tabără în felul acesta: el a străbătut castrul, de la un cap la altul, prin mijloc, însoțit de ostașii săi, toți cu armele pe ei, ochii tuturor fiind așintii asupra lui, tribunul fiind socotit deopotrivă în cinstire cu consulul.

Cînd Decius cu ceata sa a ajuns în fața praetoriului, consulul cheamă prin glasul trîmbiței toți ostașii la adunare. Cînd consulul a început să învedereze fapta vrednică de toată lauda a lui Decius și a oamenilor săi, Decius îl întrerupse, și atunci consulul fu nevoit să amîne totul. Tribunul propuse să fie lăsată mai la urmă povestea gloriei sale, povățuindu-l pe consul să nu piardă acest prețios prilej, convingîndu-l să-i atace numaidecît pe vrăjmașii care n-au izbutit încă să se dezmeticească după spaima din timpul nopții, și cîtă vreme sînt înșirați și împrăștiati pe mici cete în jurul măgurii. El l-a încredințat că deja unii din samniții trimiși în urmărirea lui cutreieră de fileul împădurit.

Consulul îndată dă poruncă să se ia armele și, ieșind din tabără, dându-și seama că sînt bine conduși prin defileu cu ajutorul cercetașilor, pornește pe un drum mai larg, ajungînd pînă în fața dușmanului. Cînd acesta nici nu se aștepta, romanii se năpustesc asupra lui. Fiîndcă samniții umblau răzlețiți încoace și încolo, cei mai mulți neavînd nici o armă asupra lor, nu fură în stare nici să se strîngă mai mulți într-un singur loc, nici să-și ia armele și nici măcar să se retragă la adăpostul întăriturilor, de aceea, la cel dintîi iureș, romanii vîrîră groaza în ei, dîndu-i peste cap și respingîndu-i pînă la tabăra lor. În urmă pun stăpînire și pe tabără, deoarece domnea cea mai mare zăpăceală în rîndurile străjilor lor. Se aud din ce în ce strigăte mai puternice în jurul măgurii; treptat, treptat sînt puși pe fugă toți dușmanii care se aflau în posturile lor dinainte fixate. Samniții, dîndu-și prea tîrziu seama că încercuiseră niște poziții lipsite de dușmani, au dat înapoi. Acei dintre ei care de frică își căutaseră scăpare la adăpostul întăriturilor taberei lor au fost hăcuți pînă la unul. S-au numărat acolo ca la treizeci de mii de leșuri. Tabăra samnită a fost jefuită și pustiită apoi.

XXXVII După această ispravă, consulul a convocat îndată adunarea soldaților. Aici a subliniat, lăudînd în mod deosebit nu numai faptele de arme dinainte ale lui Decius, dar și noile lui dovezi de vrednicie. În afară de numeroase distincții ostășești, el i-a dat lui Decius o coroană de aur, dăruindu-i o sută de boi și un taur alb de o frumusețe neobișnuită și cu coarnele aurite. Ostașii care făcuseră împreună cu el această ispravă au primit fiecare porțiile îndoite de grîu pe toată durata serviciului militar, iar pentru prezent, le dăruie fiecare cîte un bou și cîte două rînduri de veșminte. După darurile consulului, soldații legiunilor romane, în mijlocul strigătelor de încuviințare a tuturor, pun pe fruntea lui Decius coroana obsidională, făcută din spice verzi de grîu; ca o dovadă a cinstirii comandantului lor, ostașii lui Decius îi oferă acestuia o a doua coroană. Împodobit în acest fel, Decius jertfește taurul cel frumos lui Marte, iar cei o sută de boi îi dăruie ostașilor săi, care îndeplineseră împreună cu el această însărcinare. Tot pentru soldații aceluiași deta-

șament, legiunile au strîns și dăruit cîte o libră¹⁰⁹ de făină și cîte un sextar¹¹⁰ de vin. Toate acestea s-au adus la îndeplinire în toiul strigătelor unanime ale ostașilor romani, într-o nemai-pomenită voce bună¹¹¹.

A treia luptă s-a dat la Suessula¹¹², unde rămășițele armatei samnite bătute și pusă pe goană de Valerius Corvus fuseseră întregite cu noi trupe; toată floarea tineretului samnit fusese chemată din Samnium pentru această nouă bătălie, în care samniții au hotărît să-și încerce pentru cea din urmă oară norocul. Din Suessula vin cu vești ștafetele înspăimîntate la Capua, iar de acolo sînt trimiși călăreți în goana cailor la consulul Valerius ca să-i ceară ajutor. Armata romană a fost pusă numaidecît în mișcare. Celălalte poveri sînt lăsate în tabără sub o puternică pază. Întreaga armată pornește la drum în marș forțat. Locul de castru e ales nu departe de dușman, într-un spațiu foarte îngust (deoarece romanii, în afară de cai, nu aveau cu ei animalele de tras și nici slujitorii de la căruțele cu poveri). Samniții s-au așezat în formație de atac, ca unii care nu voiau să mai amîne o clipă lupta. Apoi, văzînd însă că romanii nu vor să le iasă ei cei dinții în întîmpinare, pornesc cu steagurile în frunte spre tabăra potrivnicului. Dar, zăbind pe romani la adăpostul parapetelor, trimit îndată iscoade în toate părțile, care, cînd s-au întors, aduc la cunoștință că tabăra romană e instalată într-un spațiu foarte îngust; conchizînd de aici puținătatea potrivnicului, toată armata samnită a fremătat de bucurie, spunînd că trebuie să se astupe șanțurile, să se dărîme parapetele taberei romane și să se dea năvală asupra ei. Acest război s-ar fi sfîrșit mai devreme, datorită acestei nesocotințe, dacă comandanții nu le-ar fi stăvilit pornirile samniților. Totuși aprovizionarea numeroaselor lor forțe era o povară destul de grea, din pricină că timpul scurs mai înainte în așteptarea romanilor la Suessula fusese destul de lung, iar din cauza amînării bătăliei se făcură și mai mult simțite lipsurile de toate cele trebuincioase bunului trai. De aceea, samniții au găsit cu cale să trimită numeroase cete, ca să facă rost de merinde de prin împrejurimi, de vreme ce dușmanul lor stă închis între întărituri și tremură. În același timp, ei erau încredințați că romanii, care erau ușor înarmați, vor fi lipsiți de toate cele

trebuincioase, deoarece au venit numai cu armele asupra lor, neaducându-și merinde decît atît cît puteau purta pe umeri.

Cînd consulul văzu că dușmanul s-a împrăștiat prin sate și pe ogoare după provizii și că unitățile rămase cu paza taberei sînt slabe, după ce a rostit cîteva vorbe de îmbărbătare soldaților săi, porni la asaltul taberei dușmanului. Aceasta a fost cucerită după primul strigăt scos și după cel dintîi iureș, fiind doborîți mai mulți potrivnici prin corturi, decît la porți sau la parapete. Apoi, consulul ordonă ca toate drapelele vrăjmașe să fie strînse într-un singur loc. Lăsînd o garnizoană de două legiuni cu paza taberei dușmane — cu aspră poruncă să nu se atingă nimeni de prada capturată înainte de întoarcerea sa — porni apoi cu armata rînduită în formație de luptă; prin mijlocirea cavaleriei trimise în avangardă, ca la o vînătoare cu hăitași, a făcut acolo o nemaipomenită baie de sînge în rîndurile răsfirate pretutindeni ale samniților. Prăpădul suferit de samniți a fost nemaipomenit, deoarece în spaima lor nu mai știau nici sub ce steag să se adune, nici unde să meargă mai iute, oare spre tabără, ori să fugă cît mai departe de ea. Atît de cumplită a fost groaza și fuga în neorînduială a samniților, încît au fost capturate patruzeci de mii de scuturi (bineînțeleș, stăpînii lor nu toți fuseseră doborîți), precum și o sută șaptezeci de drapele, care au fost predate consulului. După bătălic, armata romană a revenit în tabăra dușmanului. Acolo au fost împărțite ostașilor toate capturile samnite.

XXXVIII Izbînda cu care s-a sfîrșit acest război a îndemnat pe falisci — cu care Roma încheiase un armistițiu¹¹³ — să trimită soli la Roma, pentru a cere senatului roman încheierea unui pact de alianță, iar pe latini — ale căror armate erau bine pregătite — i-a convins să-i lase deoparte pe romani și să pornească războiul împotriva paelignilor.

Răspîndirea faimei acestei izbîzni nu s-a oprit între hotarele Italiei; înșiși carthaginezii au trimis împuterniciți la Roma¹¹⁴ pentru a-i felicita pe romani, oferind Romei în dar o coroană de aur, în greutate de 25 de libre, care să fie depusă în sanctuarul lui Jupiter Capitolinul. Amîndoi consulii au fost purtați în triumf pentru biruința lor în războiul cu samniții. După ei

urma Decius, și el copleșit de laude și daruri. În cîntecele și glumele nămăiestrit alcătuite, numele tribunului militar era pomenit la fel ca și al consulilor.

S-a dat apoi ascultare soliilor campane, precum și celei a locuitorilor din Suessula, și li s-au încuviințat cererile ca trupele romane să rămînă în teritoriile lor, pentru a-i feri de viitoarele năvăliri ale samniților.

Capua nu era pe atunci de loc prielnică pentru păstrarea disciplinei militare, deoarece, oferind tot soiul de mijloace de ademenire și de plăceri ostașilor, făcuse să le lincezească acestora spiritul ostășesc. În pieptul acestor ostași se stinsese aproape însăși dragostea de patrie. De aceea, în tabăra lor de iarnă, soldații romani au urzit planul să ocupe Capua pentru Roma, luînd-o de la campani prin aceleași netrebnice mijloace pe care campanii le-au întrebuițat față de străvechii locuitori ai acestor meleaguri¹¹⁵. Ei erau încredințați că „pe bună dreptate această pildă va fi cea mai potrivită pentru purtarea campaniilor din trecut. De ce să aibă campanii cele mai rodnice țărini din întreaga Italie? De ce să se învrednicească orașul Capua de asemenea ogoare, cîtă vreme nu e în stare să se apere cu puterile sale proprii nici pe ea, nici pe ai săi, și nu armata romană biruitoare, care i-a izgonit pe samniți dintre fruntariile Campaniei numai prin străduința și jertfele sale? E drept oare ca supușii Romei să se bucure de holdele cele mai roditoare și de locurile cele mai arătoase și mai plăcute ochilor, pe cînd ei, romanii, istoviți din pricina atîtor războaie duse, să pătimească și să lupte cu toate neazurile din pricina vitregiei pămîntului nesănătos și înțelenit din jurul Romei și din pricina plăgii cametei care crește pe zi ce trece, întocmai ca o racilă ce sapă la temelia cetății?” Însă aceste uneltiri urzite într-ascuns nu fuseseră aduse la cunoștința tuturor.

Aceasta a fost starea de lucruri pe care a găsit-o noul consul Caius Marcius Rutilus, căruia îi căzuse prin tragere la sorți, ca provincie, Campania, în timp ce colegul său de consulat, Quinctius Servilius, rămăsese mai departe la Roma. Încunoștințat de întregul mers al lucrurilor prin mijlocirea tribunilor săi militari, călit în viață, datorită vîrstei sale și trecutului său (doar fusese de patru ori consul, o dată dictator, o dată censor),

el a găsit de cuviință că cea mai bună treabă de făcut e să-i lase să nădăjduiască că-și pot înfăptui planurile lor când vor voi.

Totuși, ca să le înăbușe asemenea porniri de răzvrătire, răspîndește știrile că și în cursul anului următor garnizoanele romane vor ierna în aceleași fortărețe. Căci oștirea romană era împărțită prin toate orașele Campaniei și urzelile în legătură cu ocuparea Campaniei porniseră din Capua, răspîndindu-se prin toată armata romană. În chipul acesta s-a potolit pentru moment răzvrătirea, liniștindu-se spiritele.

XXXIX Consulul, ieșind cu trupele din tabăra de vară, deoarece avea liniște din partea samniților, hotărî să înceapă cernerea uneltitorilor din sînul armatei, scoțîndu-i pe vinovați din rîndurile oștirii în felul acesta: pe unii pentru vîrstă, pe alții, din cauză de boală, pe alții, în sfîrșit, că nu mai sînt capabili de sforțări. Unii din acești soldați au fost încadrați în unități însărcinate cu aprovizionarea, la început în grupe mici, mai pe urmă s-au format cohorte întregi din ei, deoarece conviețuiseră în tabere de iarnă, departe de gospodăriile și avutul lor. Astfel, numeroși ostași fură trimiși unii într-un loc, alții într-alt loc, sub pretextul diferitelor însărcinări, izbutindu-se să se scoată din armată foarte mulți uneltitori.

Celălalt consul și praetorul au readus la Roma sub diferite pretexte pe toți ostașii răzvrățiți. În chipul acesta, ostașii răsculați, nepătrunzînd tîlcul manevrelor, își revedeau cu cea mai mare bucurie și voie bună casele și pe ai lor. Dar cînd au băgat de seamă că cei dinții plecați din rîndurile lor nu se mai înapoiau în aceleași unități de la început și că această situație o au numai cei care au petrecut în tabăra de iarnă din Capua, și că dintre ei au fost scoși mai întîi autorii uneltirilor, la început au fost cuprinși de mirare, apoi însă a pus stăpînire pe ei o adevărată teamă, gîndindu-se că li s-au spulberat pentru totdeauna toate planurile. Ei erau încredințați că în curînd vor urma cercetări tainice și căutări de dovezi, ba mai mult, că fiecare în parte are să îndure tot soiul de măsuri crude și vor avea de pătimit toate grozăviile de pe urma tiraniei nemăsurate a consulilor și senatului. Iar cei care erau tabură își mărturiseau

într-ascuns convingerea că autorii principali ai uneltirilor au fost îndepărtați din tabără printr-o viclenie a consulului.

O cohortă care se găsea nu departe de Anxur¹¹⁶ își instalase tabăra la Lautulae¹¹⁷, într-un defileu îngust, acoperit de păduri, între mare și munți, ca să-i prindă pe cei pe care consulul îi trimitea, din diferite pricini, cu felurite însărcinări (cum am arătat mai sus). Efectivele acestei cohorte erau destul de mari și nu-i lipsea altceva ca să pară adevărate decât numai faptul că n-avea un comandant. De aceea, acești ostași, pornind în neorînduială în cete, după prădăciuni, ajung pînă în ținutul alban, așezîndu-și tabăra la poalele muntelui Alban, și și-o înconjură cu parapete și șanțuri. Apoi, după ce au sfîrșit lucrările de apărare, restul zilei și-l pierd cu discuții: „pe cine să și-l aleagă comandant, deoarece erau încredințați că nici unul din ei nu merită această cinste. Din Roma pe cine ar putea alege? Pe care dintre patricieni? Pe care din rîndurile plebeilor, care să se ofere cu bună știință spre a înfrunta o primejdie atît de mare? Cui să-i încredințeze o cauză atît de dreaptă a unor trupe care au ajuns în deznădejde din pricina nedreptăților și abuzurilor suferite?”

În ziua următoare, în vreme ce răzvrătiții se tot consfătuiau în legătură cu chestiunea șefiei, unii dintre prădalnici, care colindau razna înapoi și încolo, i-au înștiințat că în apropiere de ei își duce viața, la proprietatea sa de la Tusculum¹¹⁸, Titus Quinctius¹¹⁹, care și-a uitat și de orașul său și de demnități. Acest om făcea parte din rîndurile patricienilor. Deoarece era schilod de un picior, în urma unei răni primite pe front, i se încheiase șirul isprăvilor sale războinice. Din această pricină Quinctius era hotărît să-și ducă viața la țară, departe de orice ambiții deșarte și de zgomotul forului.

Auzind de numele lui Quinctius, răzvrătiții și-au dat seama îndată despre cine e vorba și hotărîră să-l cheme ca să-și încerce norocul, dar cum era slabă nădejde că vor fi în stare să-l convingă, au găsit cu cale să-l ia cu de-a sila, vîrînd groaza în el. Cînd trimișii acestei cohorte au pătruns, în tăcerea nopții, în locuința lui de la țară, l-au nimerit pe Quinctius cufundat în somnul cel mai adînc. Îndată l-au încunoștințat că are de ales între cinste și moarte, dacă li se împotrivesc,

pentru că, dacă nu vrea să-i urmeze, nu există o cale de mijloc. Răzvrățiții l-au ținut cu ei în tabăra lor. Cum au ajuns acolo, l-au aclamat numaidecît cu titlul de imperator, și în timp ce el era mai departe buimăcit și uluit, nedîndu-și seama ce vrea să însemne toată povestea asta neașteptată, răzvrățiții îl investesc cu însemnele¹²⁰ militare, potrivit cinstei de imperator¹²¹, și-l poftesc să meargă în fruntea lor spre Roma. Minași mai mult de imboldurile lor proprii, decît de porunca unui comandant, acești ostași smulseră numaidecît steagurile și pornind ca o oaste vrăjmașă ajung la a opta piatră miliară a șoselei care acum se cheamă Via Appia. Această cohortă ar fi mers poate pînă la Roma dacă n-ar fi auzit că-i vine în întîmpinare o armată adevărată și că această armată e comandată de însuși Valerius Corvus — numit într-adins în acest scop dictator — ajutat de Lucius Aemilius Mamercus, comandantul cavaleriei romane.

XL Cînd ambele trupe au ajuns față în față și răzvrățiții și-au recunoscut pe tovarășii lor după arme și drapele, simțămîntul dragostei de patrie a făcut să li se topească de îndată orice pornire de ură. Acești ostași nu ajunseseră să se sîlbăticească într-atît încît să verse sîngele concetățenilor lor, căci ei nu cunoscuseră alte războaie în afara celor de peste hotare. Numai vremelnica despărțire de-ai lor le înnegurase mințile în așa hal. De aceea, atît comandanții, cît și ostașii ambelor tabere căutau să se întîlnească și să se înțeleagă. Într-adevăr, Quinctius era sătul pînă în gît de războaiele purtate în slujba patriei, însă, în orice caz, el nu era înverșunat împotriva patriei sale. Corvus, care simțea aceeași dragoste față de toți cetățenii romani, dar mai ales față de ostașii armatei sale, ieși în față numaidecît pentru a sta de vorbă cu răsculații. Îndată ce Corvus a fost recunoscut, datorită respectului ce-l insuflase nu numai ostașilor săi, ci și răzvrățiților, s-a făcut deplină tăcere. Acum dictatorul le grăi următoarele:

„Ostași! Cînd am plecat din Roma am ingenunchat și am rugat și pe zeii patriei și pe ai casei mele, implorîndu-i să-mi hărăzească mai degrabă slava înfăptuirii armoniei dintre concetățenii mei, și nu a biruinței asupra voastră. Am avut și vom mai avea încă destule împrejurări în viață în care

să culeg laurii biruințelor în războaie. Aici însă trebuie să înfăptuim pacea între noi și voi! Ceea ce am dorit eu din partea zeilor nemuritori, când le-am rostit făgăduințele cuvenite, voi sînteți în măsură să-mi împliniți acest gînd, dacă vreți să luați aminte că v-ați așezat tabăra în formație de luptă nu în țara samniților, nici într-a volscilor, ci chiar pe pămîntul patriei romane! Reamintiți-vă că aceste costișe pe care le vedeți în fața voastră sînt ale patriei voastre, că această armată este alcătuită din concetățenii voștri, că eu sînt consulul vostru, că voi înșivă, sub comanda și auspiciile mele, ați bătut în cursul anului trecut, în două rînduri, legiunile samnite și de două ori ați luat cu asalt taberele lor!

Ostași! Eu sînt Marcus Valerius Corvus, a cărui mărinimie și trecere în ochii tuturor voi ați prețuit-o și simțit-o nu în urma nedreptăților săvîrșite împotriva voastră, ci, dimpotrivă, datorită binefacerilor față de voi. Eu n-am fost nici partizanul vreunei legi tiranice față de voi, și nici autorul vreunui decret senatorial neomenos și în dauna voastră. În toate ordinele și dispozițiile mele am fost cu mult mai aspru față de mine însumi, decît față de voi. Dacă însușirile mari, obîrșia și dregătoriile încredințate au putut insufla cuiva mîndrie, ei bine, eu am fost acela care mă născusem dintr-o asemenea familie înaltă și care dădusem astfel de dovezi: de pildă, am izbutit să fiu ales consul la vîrsta de 23 de ani, încît aș fi putut să fiu mîndru în fața patricienilor, nu numai în fața plebei. Ați aflat despre vreo faptă a mea sau ați auzit de vreo vorbă spusă de mine într-un fel ca consul, și altfel ca tribun? Am avut aceeași comportare și în cele două consulatate, care au urmat unul după altul. Aceeași atitudine o voi avea și de astă dată în dregătoria atît de înfricoșătoare de dictator. Astfel, voi fi plin de omenie și blîndețe nu numai față de ostașii mei și ai patriei mele, ci și față de niște dușmani ca voi, deși mă îngrozesc să rostesc acest cuvînt! De aceea, voi veți scoate sabia din teacă înainte de a o scoate eu, din tabăra voastră se va auzi mai întîi semnalul de atac, de la voi se vor auzi întîiele strigăte de război și de către voi se va dezlănțui atacul, dacă vom fi siliți să ne războim! Luați o hotărîre, însă nu ca aceea pe care au luat-o moșii și strămoșii voștri, nu ca acelea

pe care le-au luat cei care s-au retras pe Muntele Sacru, nici ca ale acestorlalți care au ocupat în urmă Aventinul! Veți aștepta oare pînă cînd mamele și soțiile voastre vă vor întîmpina în cale, ieșind din Roma cu părul despletit și cu lacrimi în ochi, așa ca odinioară pe Coriolanus? Atunci legiunile volscilor s-au potolit fiindcă avuseseră în fruntea lor un comandant roman, dar voi, ostași ai armatei romane, nu vreți să curmați un război nelegiuit?

T. Quinctius, fiindcă tu te-ai oprit în acest loc, fie cu voia, fie fără voia ta, dacă vom fi nevoiți să dăm lupta, retrage-te în rîndurile ariergărzii! Va fi mai mare cinstea pentru tine dacă fugi, întorcînd spatele în fața concetățenilor tăi, decît să lupți împotriva patriei tale. Acuma însă va fi cinstit și drept să stai în rîndurile fruntașilor armatei pentru a face pace și să fii mijlocitorul acestei întrevederi, salvatoare pentru noi și pentru voi. Cereți și aduceți în discuție ceea ce e drept, deși e mai bine să facem o pace strîmbă, decît să ne dușmănim de moarte și să ne vîrsăm sîngele“.

T. Quinctius, cu ochii scâlțați în lacrimi, întorcîndu-se către ai săi, le spuse:

„Ostași! Dacă pot să fiu de folos cuiva, mai degrabă numai în acest fel pot: ca mijlocitor al păcii, nu ca comandant al războiului! Aceste cuvinte le spune nu un volsc, nu un samnit, ci un roman, consulul vostru, comandantul vostru! Ostași! Nu încercați să vă ridicăți împotriva-ve pe un comandant care și-a arătat mărinimia față de voi. Senatul ar fi avut la îndemîină și alți comandanți care să lupte împotriva voastră cu mai mare înverșunare. Însă senatul l-a ales tocmai pe Corvus, fiindcă acesta se bucură de cea mai mare încredere în fața voastră, ca să vă cruce mai ales pe voi, ostașii lui. Dacă cei care pot birui vor în același timp pacea, atunci noi ce trebuie să mai dorim? Pentru ce să nu alungăm ura și mînia, aceste fățarnice sfătuitoare, și să nu ne încredințăm pe noi și toate ale noastre în mîna celor care ne-au dovedit că ne putem bizui pe ei, de vreme ce-i cunoaștem?“

XLI Toți cei de față au aprobat într-un glas cele rostite, iar Titus Quinctius, pășind în fața drapelurilor, declară că el și

ostașii lui se supun autorității dictatorului. L-a rugat apoi să ia asupra-și rezolvarea cauzei unor cetățeni năpăstuiți și, așa cum a obișnuit să-și slujească cu credință și devotament patria, la fel să le apere și interesele lor. Pentru sine personal el nu cere nici o favoare și nu vrea să aibă o altă nădejde decât în aceea a nevinovăției sale. Trebuie să se aibă grijă de ostașii Romei, așa cum s-a mai întâmplat cândva în vremea părinților săi, cu patricienii, care au luat măsuri în sprijinul plebeilor, și a doua oară, în favoarea legiunilor romane, astfel ca retragerea lor să nu fie socotită uneltire.

După ce Quinctius a fost proslăvit pentru vorbele sale, Corvus spuse tuturor să-și păstreze cumpătul. Dictatorul pornește în goana calului spre Roma către dumbrava Poetelină și obține din partea senatului ordinul ca să nu fie urmărit nici unul din acești soldați pentru dezbinare. A apelat apoi la bunăvoința cetățenilor să nu-i ia în zeflema și să nu le aducă acestor ostași nici o învinuire, nici în glumă, nici în serios, pentru fapta lor. S-a făcut chiar și o lege sacrată militară prin care se prevedea ca nici un ostaș să nu fie șters din controalele armatei, dacă el nu încuviințează aceasta. S-a făcut și un adaos la această lege, care prevedea ca cel care a avut în armată gradul de tribun să nu fie dat cu vreo treaptă înapoi, pînă la gradul de centurion. Răsculații au cerut acest lucru din pricina lui Salonius. Acesta avea gradul cînd de tribun militar, cînd de centurion, ultima oară fiind primul centurion, care se mai cheamă și primipil¹²². Ostașii îl priveau cu dușmănie, fiindcă Salonius, într-adevăr, se împotrivise oricărui plan și, ca să nu fie părtaș la acțiunea lor, fugise de la Lautulae. Cum senatul n-a încuviințat acest singur punct din cerere, în privința lui Salonius, atunci acesta l-a rugat ca să aibă în vedere, în primul rînd, înțelegerea și armonia dintre cetățeni și să treacă peste drepturile și demnitatea sa. Numai în felul acesta i-a convins pe senatori să le primească și acest punct. La fel fără noimă păru și cererea acestor ostași ca solda cavaleriei, care pe atunci era de trei ori mai mare, să fie micșorată, fiindcă aceasta luase parte la zădărnicierea acțiunii răsculaților¹²³.

XLII În afară de această întâmplare, am găsit la unii analiști pomenit faptul că tribunul plebei L. Genucius a propus în adunarea poporului un proiect de lege prin care să nu mai fie îngăduită camăta. În alte decrete s-a hotărât ca nimeni să nu mai reocupe aceeași magistratură timp de zece ani și nici să îndeplinească două funcții în același an și să fie îngăduită alegerea ambilor consuli din rîndurile plebeilor¹²⁴. Dacă toate aceste drepturi au fost cîștigate de plebei, iese limpede în vileag că răscoala ostașilor n-a fost de mică însemnătate. În alte anale se menționează că Valerius Corvus n-a fost numit în acest scop dictator și că nu el, ci consulii au fost aceia care au dus la bun sfîrșit întreaga acțiune de împăciuire atribuită lui Corvus, apoi că toată această masă de răzvrățiți a ridicat armele chiar înăuntrul Cetății romane, și nu înainte de a ajunge la Roma; atacul de noapte s-a produs nu în casa de la țară a lui T. Quinctius, ci în a lui C. Manlius, și că acesta a fost ridicat pe sus cu forța de răsculați, care i-au impus să le devină șef; apoi că răsculații s-au instalat într-o tabără, cu poziții întărite, în jurul celei de a patra pietre miliare; că nu de la comandanții armatelor a pornit ideea împăcării, ci, dimpotrivă, de la soldați, pentru următoarele motive: atunci cînd ostașii se așezaseră în ordine, ei și-au făcut schimbul de saluturi și au început să-și strîngă mîinile cu prietenie și să se îmbrățișeze cu lacrimi în ochi; iar consulii, cînd au văzut că ostașii nu voiau de fel să pornească la luptă, au făcut o propunere senatului asupra restabilirii armoniei.

Așadar, de la vechii analiști se știe numai că a existat o răscoală, dar că totuși aceasta a fost înlăturată.

Vestea acestei răzvrătiri, ca și crîncenul război purtat de romani cu samniții au fost totuși evenimente care au contribuit la ieșirea unor popoare din sînul confederației romane: în afară de tratatul de alianță cu latinii, nesinceri de multă vreme, privernații, năvălind pe neașteptate, au atacat orașele Norba și Setia, coloniile învecinate ale Romei, prădîndu-le.

CARTEA VIII

I Pe cînd erau consuli Plautius, ales pentru a doua oară, și Lucius Aemilius Mamercinus¹, s-au înfățișat la Roma ștafetele venite din ținutul setinilor² și norbanilor³, care au adus știrea trădării privernaților și că dînșii au avut multe de îndurat, în urma înfrîngerii, din partea acestora. Au mai dat de veste că o armată de volsci, cu populația antiaților în frunte, și-a așezat tabăra în apropierea fortăreții Satricum.

Sarcina conducerii operațiunilor în amîndouă campaniile i-a căzut, prin tragere la sorți, lui Plautius. Acesta, pornind în marș mai întîi către Privernum, s-a și bătut cu privernații de îndată. În urma unei lupte nu prea grele dușmanii fură înfrinți, iar fortăreața cucerită fu predată populației privernate, fiind lăsată acolo pentru siguranță o puternică garnizoană romană. Privernaților li s-au luat, drept despăgubiri de război, două treimi din ogoare⁴.

De acolo, armata romană biruitoare a fost condusă spre Satricum, împotriva antiaților. Acolo s-a dat o grozavă bătălie, cu pierderi uriașe pentru amîndouă taberele. Însă, deoarece în toiul bătăliei s-a întîmplat să cadă o ploaie torențială, războinicii au fost nevoiți să înceteze lupta, fără nădejde de biruință pentru vreuna din tabere. A doua zi, romanii se pregătesc din nou, de parcă n-ar fi fost de loc istoviți după această bătălie nedecisă. Volscii, făcîndu-și socoteala pierderilor suferite în această luptă, n-au mai avut același curaj ca să înfrunte o nouă primejdie și în cea de-a doua. De aceea, în timpul nopții, s-au retras ca niște învinși la

Antium, cu coloanele în mare grabă, lăsînd pe cîmpul de bătălie răniții și o parte din bagaje; mari cantități de arme fură găsite de romani, atît între leșurile vrăjmașilor, cît și în tabăra lor. „Toate acestea să fie jertfite zeiței Lua⁵“, spuse consulul Plautius. S-a trecut prin foc și sabie întreg ținutul potrivitului, pînă la coastele mării.

Al doilea consul, L. Aemilius, pătrunzînd cu armata sa în ținutul sabellic⁶, n-a întîlnit în cale nici o tabără dușmană și nu i s-a împotrivit nici o legiune samnită. În timp ce trecea ținutul samniților prin ascuțișul sabiei, pîrjolind totul în cale, i se înfățișează o solie de samniți, cerînd pace. Consulul a trimis la senat această solie. În curie, după ce li s-a dat voie să-și spună păsurile, renunțînd la ținuta lor trufașă, solii samniți au cerut romanilor, în numele poporului lor, să încheie pace cu ei și în același timp să li se recunoască dreptul de a purta război împotriva sidicinilor. „Acest război e cu atît mai îndreptățit, cu cît samniții au legat prietenie cu romanii, cînd situația lor era înfloritoare, nu cînd erau căzuți în restriște, ca locuitorii campani; apoi ei ridică armele împotriva sidicinilor, vrăjmașii lor de totdeauna, care însă nici cu poporul roman n-au fost prieteni vreodată. Sidicinii nici n-au căutat prietenia romanilor în timp de pace, ca samniții, și nici n-au fost în susținerea poporului roman, cum sînt campanii“.

II Praetorul Ti. Aemilius a întrebat senatul ce hotărîre trebuie să se ia în privința cererii samniților; deoarece senatul era de părere să se reînnoiască tratatul cu samniții, atunci praetorul a dat soliei samnite acest răspuns: „Nu romanii sînt vinovați că nu s-a putut păstra neștirbită prietenia dintre cele două popoare, și nici acum nu sînt împotrivă să se aducă din nou la înfăptuire această prietenie, cu toate că pe romani i-a cuprins scîrba de acest nou război dezlănțuit din vina samniților. Iar cît privește chestiunea sidicinilor, romanii nu se împotrivesc poporului samnit să hotărască, după bunul lui plac, soarta păcii sau a războiului“.

După încheierea acestui tratat și după ce împuterniciții samniți s-au întors în țara lor, armata romană a fost îndată trimisă la vatră, toți ostașii primind solda pe un an întreg;

pe deasupra, fiecare a mai primit și o cantitate de grâu pentru trei luni. Acest răstimp consulul l-a socotit îndeajuns pînă se întorc solii romani din Samnium, în urma încheierii armistițiului cu acest popor.

Samniții au pornit contra sidicinilor cu aceleași trupe cu care luptaseră și împotriva Romei, nădăjduind că fără doar și poate vor pune stăpînire pe capitala dușmanului lor. Atunci sidicinii au căutat să vadă mai întii dacă, supunîndu-se romanilor, Roma vrea să-i ia sub scutul ei; dar senatul roman le-a respins cererea, fiind făcută prea tîrziu și numai cînd sidicinilor le ajunsese cușitul la os; atunci aceștia, nevoiți, s-au adresat latinilor, care de altfel ridicaseră din propriu imbold armele. Nici campanii nu s-au putut stăpîni să nu ia parte la acest război (atît de proaspătă era, pe de o parte, amintirea nedreptăților ce le suferiseră din partea samniților, dar, pe de altă parte, nu-și mai aduceau aminte de atîtea binefaceri primite din partea poporului roman). O puternică armată, alcătuită din ostași care făceau parte din atîtea noroade, avînd în frunte trupele latinilor, au călcat hotarele samniților, pîrjolind totul în cale și făcînd un prăpăd mai mare decît l-ar fi pricinuit prin lupte.

Cu toate că latinii i-au bătut pe samniți în aceste lupte, totuși, ca să nu fie nevoiți să se războiască mereu cu aceștia, au părăsit ținutul dușmanilor. De acest răgaz au profitat samniții, pentru a trimite o solie la Roma. După ce împuterniciții lor au intrat în senat, s-au plîns, spunînd: „că ei, deși sînt aliații Romei, sînt nevoiți să îndure aceleași neajunsuri pe care le-au pătimit ca dușmani ai lor. Apoi i-au adresat senatului cele mai umilitoare rugămînți: să le fie de ajuns romanilor că au smuls din mîinile samniților biruința cîștigată asupra campanilor și sidicinilor; romanii să nu lase pe samniți să fie bătuți chiar de noroadele cele mai netrebnice; le-au mai cerut apoi ca Roma să poruncească latinilor și campanilor, dacă într-adevăr aceștia sînt supușii poporului Romei, să iasă din ținuturile samniților, iar dacă vor refuza, atunci să-i silească pe calea armelor“.

Față de această situație, samniții au primit din partea senatului roman un răspuns în doi peri; pe de o parte, se

codeau să mărturisească faptul că latinii sînt supuși puterii romane, iar pe de altă parte, se temeau ca nu cumva să și-i înstrăineze pe latini, aducîndu-le asemenea învinuiri. Apoi, „în ce privește campanii, situația acestora e cu totul alta, de vreme ce ei n-au intrat în confederația romană printr-un pact de amicitie, ci în urma supunerii lor. Prin urmare, de voie, de nevoie, campanii se vor potoli. În schimb, în pactul romanilor cu latinii nu e cuprinsă vreo condiție prin care aceștia să fie împiedicați să poarte război cu cine vor ei“.

III Un asemenea răspuns i-a făcut pe samniți să nu mai știe ce să creadă și ce au de gînd să facă romanii; în schimb, pe campani, teama de romani i-a îndepărtat și mai mult de aceștia. De asemenea, pe latini i-a îndîrjit și mai tare gîndul că romanii nu le încuviințează nici o acțiune de-a lor. De aceea, sub pretextul că fac serioase pregătiri în vederea războiului cu samniții, căpeteniile latinilor țineau mereu adunări în toate localitățile; în toate aceste întîlniri tainice se plănua războiul cu romanii. Și norodul campan, la rîndu-i, se alătură acestui război împotriva salvatorilor săi. Cu toate că ei într-adins se străduiau să lucreze în cea mai mare taină, totodată voiau să scape și de samniți, care-i amenințau în spate, înainte ca romanii să facă vreo mișcare, totuși, printr-un șir de cetațeni latini ce aveau la Roma legături de sînge și de prietenie, s-a putut da de urma acestor uneltiri. Consulii romani au primit ordinul de a-și depune mandatul înainte de termen, pentru ca să fie aleși mai devreme alții noi, în vederea îndeplinirii unor sarcini atît de mari, impuse de acest război. Însă a intervenit opreliștea religioasă, care a împiedicat ținerea noilor alegeri de către acei consuli a căror autoritate fusese micșorată; de aceea s-a recurs la interregnum: cei doi interregi numiți în acest scop au fost M. Valerius și M. Fabius. S-au ales consuli T. Manlius Torquatus, pentru a treia oară, și P. Decius Mus.

În acest an⁷ se știe că Alexandru⁸, regele Epirului, a înaintat pînă la coastele Italiei cu flota sa. Dacă primele operații ar fi fost încununate cu destulă izbîndă, fără îndoială că războiul ar fi bătut la porțile Romei.

Aceasta e epoca isprăvilor lui Alexandru cel Mare⁹, fiul surorii celui pomenit mai sus, pe care, după ce a fost nebiruit în toate războaiele purtate, ursita l-a făcut să-și piardă viața în floarea vârstei, fiind răpus de boală la capătul pământului.

Dar romanii, deși era neîndoielnică acțiunea de trădare din partea aliaților și a celor cu nume latin¹⁰, ca și cum ar fi fost îngrijorați de soarta samniților și nu de a lor, au chemat la Roma pe zece din fruntașii latinilor, pentru a le da ordinele cuvenite. Latium avea pe atunci doi praetori, pe Lucius Annius din Setia¹¹ și pe Lucius Numisius din Circeii, amândoi din rîndurile coloniștilor romani. Volscii fuseseră ațîțați să ridice armele împotriva Romei de către acești doi praetori, și tot ei îndemnaseră la război, în afară de Signia¹² și Velitrae¹³, și celelalte colonii romane. La Roma se hotărî ca fiecare din acești fruntași latini să fie chemați nominal. Nu era nici o îndoială asupra pricinii acestei chemări. De aceea, înainte de a pleca la Roma, praetorii latinilor convocară adunarea poporului pentru a-i aduce la cunoștință că au fost chemați de senatul roman și întreabă poporul latin: ce găsește cu cale să se răspundă la acele chestiuni, care, după părerea lor, se vor discuta la Roma?

IV În timp ce se rosteau tot felul de păreri, Annius spuse următoarele: „Deși eu însumi am fost acela care am propus ce răspuns găsim noi cu cale să se dea romanilor, totuși acum sînt de părere că e mult mai important pentru obșteștile noastre interese să știm ce trebuie să facem, nu ce trebuie să vorbim. Va fi ușor ca vorbele să se potrivescă faptelor, după ce planurile vor fi lămurite pe toate fețele¹⁴. Căci dacă sîntem în stare să îndurăm sclavia sub umbra unei alianțe cu drepturi egale, ce ne mai rămîne acum, după ce i-am părăsit pe sidicini, decît să ne plecăm grumazul nu numai în fața romanului, ci și a samnitului, iar romanilor să le răspundem că vom arunca armele cînd ei vor face un semn? Dar dacă sufletul nostru se mistuie de dorul libertății și dacă există

un pact de alianță, dacă este într-adevăr egalitate de drepturi și, în sfârșit, dacă acum putem să ne fălim că sîntem frați de sînge cu romanii (deși cîndva ne era rușine cu o asemenea înrudire), dacă a constitui armata aliaților înseamnă ca tot Roma să-și mărească puterea după unirea forțelor, deoarece înșiși consulii nu vor să se despartă de aceste forțe nici cu prilejul războaielor, care sînt numai în interesul lor, nici după încheierea acestora, de ce atunci nu sîntem deopotrivă cu ei în totul? Pentru ce nu se alege un consul și din rîndurile latinilor? Unde există o parte din forțe, nu trebuie să fie și o parte egală la cîrmuire? Pentru noi e un fapt destul de însemnat că am primit ca Roma să fie capitala ținutului latin și că de vreme îndelungată am îngăduit ca slava Romei să se înalțe tot mai sus. Dar dacă voi vă mai mistuiți de dorul acelor vremuri, cînd vă bucurați și de libertăți, și de o conducere comună, iată că a venit din nou acel timp, hărăzit și din mila și bunătatea zeilor, datorită și vredniciei voastre! Le-ați încercat puterea răbdării romanilor, refuzîndu-le contingentele de ostași. Cine se îndoiește că romanii nu sînt acum înverșunați împotriva noastră, de vreme ce am pus capăt unui obicei ce dăinuie de mai bine de două veacuri? Totuși romanii au suportat și această durere.

Noi am purtat pe răspunderea noastră proprie un război cu paelignii. De astă dată romanii nu ni s-au mai pus în cale de a ne apăra noi înșine fruntariile cu puterile noastre, deși înainte nu ne îngăduiau acest lucru. Deși Roma a auzit că noi i-am luat pe sidicini sub scutul nostru, că și campanii i-au părăsit pe romani și au trecut de partea noastră. și, în sfârșit, că noi ne aflăm pe picior de război, pregătindu-ne armatele noastre pentru a lupta împotriva samniților, aliații lor, cu toate acestea romanii nici nu s-au clintit din capitala lor. De unde răsare acest simț al măsurii, dacă nu din cunoașterea și a forțelor lor de luptă, precum și a mijloacelor noastre? Eu am martori vrednici de crezămînt, care știu că senatul roman a dat un asemenea răspuns samniților — atunci cînd aceștia s-au plîns la Roma împotriva noastră — din care reiese limpede că romanii înșiși nu mai au pretenția ca Latium să mai fie supus Romei. De aceea, latini, faceți

să vă fie recunoscute drepturile voastre, cerîndu-le fățiș ceea ce vă încuviințează pe tăcute. Dacă teama vă oprește pe vreunul din voi să vă susțineți dreptatea cauzei voastre, atunci eu vă declar solemn — ceea ce poate să audă nu numai întreg poporul și senatul roman, ci însuși Jupiter care tronează în Capitoliu — că dacă Roma vrea să ne socotească partenerii egali ai acestui pact de alianță, atunci să încuviințeze ca unul din consuli, cum și o parte din senatori, să fie aleși din sînul poporului nostru“.

În timp ce Annius rostea aceste cuvinte cu atîta semețic, nu numai îndemnîndu-și și concetățenii strînși să se alătore acestei hotărîri, ci și făgăduindu-le atîtea, toți ai lui într-un glas i-au încredințat sarcina să susțină prin greutatea cuvîntului său și să înfăptuiască tot ce crede el de cuviință că e în interesul republicii și numelui de latin.

D Ajunși la Roma, delegaților latini li s-a încuviințat să ia parte la sfatul senatului ținut în Capitoliu și să-și spună păsul. Acolo, după ce consulul Manlius Torquatus, imp puternicit de către senat, a făcut propunerea ca aliații Romei să nu declare război samniților, Annius s-a adresat senatului, nu ca un sol care respectă dreptul ginților, ci întocmai ca unul care ar fi cucerit Capitolium cu arma în mînă, de vreme ce a vorbit în felul acesta:

„Titus Manlius și senatorii! Ar fi timpul, în sfîrșit, să nu ne mai vorbiți ca niște stăpîni față de slugi, de vreme ce vedeți că Latium a ajuns într-o stare înfloritoare prin faptele sale de arme și prin vitejia oamenilor săi, ca și prin harul zeilor, și că după înfrîngerca samniților din partea noastră și sidicinii și campanii au ajuns aliații noștri, și acum în urmă ați văzut că chiar și volscii s-au alăturat confederației noastre, iar coloniile voastre au preferat puterea noastră în locul celei romane. Dar, deoarece voi nu vă hotărîți odată să puneți capăt unei cîrmuiri tiranice, deși noi sîntem în stare să luptăm pentru Latium, cucerindu-ne cu arma în mînă libertatea, totuși, în numele înrudirii de sînge care ne leagă, vă propunem condiții egale de pace și egalitate de tratament pentru ambele părți, de vreme ce

zeii nemuritori au găsit de cuviință că și puterile noastre sînt deopotrivă. De aici înainte, va trebui ca unul din consuli să fie ales dintre romani, iar celălalt, dintre latini. La fel și senatul, trebuie alcătuit din reprezentanții ambelor popoare, pentru ca să fie un singur popor, o singură republică. Să existe o singură capitală a puterii statului și toți să poarte același nume. Fiindcă, spre binele amîndurora, e neapărată nevoie ca una din părți să dea înapoi, atunci noi sîntem aceia care cedăm: deci, aceasta să fie mai degrabă patria noastră, și noi toți să fim numiți romani!¹⁵

Dar s-a întîmplat ca la rostirea acestor cuvinte, romanii să aibă în consulul Manlius Torquatus tot un om cu fire tru-fașă, aiudoma lui Annius, care nu și-a putut stăpîni clocotul mîniei; de aceea, consulul declară că dacă senatorii și-au pierdut într-un așa hal mintea, încît să primească legi de la un oarecare cetățean din regiunea Setia, atunci el personal va intra cu sabia încinsă în senat și va spune răspicat că va înjunghia cu mîna lui proprie pe oricare locuitor din Latium pe care-l va vedea în senat. Apoi întorcîndu-se către statuia lui Jupiter, a rostit aceste cuvinte:

„Ascultă, Jupiter, această fărădelege, auziți și voi, dreptate omenească și dreptate cerească! Poți răbda tu, Jupiter, să vezi consuli străini și îngădui tu unui senat străin să intre în sfîntul tău templu, iar tu însuși să fii prizonier și subjugat? Latini, oare Tullus Hostilius, regele Romei, a făcut un asemenea tratat de alianță cu albanii, strămoșii voștri? Oare, mai tîrziu, tot așa a făcut și L. Tarquinius cu voi? Nu mai e vie în amintirea voastră bătălia de la lacul Regillus¹⁶? Oare ați uitat de înfrîngerile suferite de voi altădată și de atîtea binefaceri primite din partea noastră?“

DI Cuvintele consulului fură însoțite și de strigătele de revoltă ale senatorilor. Tradiția spune că, atunci cînd toți cei de față implorau fierbinte ajutorul zeilor, și cînd consulii îi invocau mereu pe zei ca martori ai acestor alianțe, toată lumea de față l-a auzit pe Annius rostind cuvinte de ocară asupra atotputerniciei lui Jupiter, ocrotitorul Romei. E sigur că pe cînd Annius, aprins la față de minie, s-a repezit să iasă cu

pași grăbiți din vestibulul templului, alunecă și se rostogoli de-a berbeleacul și se lovi etit de rău cu capul de ultima treaptă de piatră, încît a leșinat. De vreme ce analiștii nu sînt toți de acord cum s-a stins Annius din viață, fie-mi și mie îngăduit ca nici eu să nu am deplina siguranță nici asupra adevărului acestei istorisiri, precum nici în relatarea episodului că, în timp ce Annius apela la zei, luîndu-i ca martori că s-au călcat angajamentele alianței, s-ar fi dezlănțuit din cer o furtună năprasnică însoțită de trăsnete înspăimîntătoare. Căci aceste întîmplări pot fi și adevărate, dar și plūsmuite, cînd e vorba de a ni se arăta cît e de mare mînia zeilor¹⁷.

Manlius Torquatus, primind însărcinarea din partea senatului să trimită în țara lor pe soli, cînd l-a văzut pe Annius zăcînd la pămînt, a strigat în gura mare, pentru ca vorbele sale să poată fi auzite deopotrivă și de popor și de senatori: „Bine i-a făcut! Zeii înșiși au pornit acest îndreptățit război! Există o putere cerească! Tu, mare Jupiter, ești în ființă! Nu zadarnic ți-am închinat acest lăcaș, ție, tată al zeilor și al oamenilor, ca să sălășluiești în el. De ce mai zăboviți cetățeni și voi senatori să luați armele, cînd zeii înșiși sînt călăuzele voastre? La fel voi face una cu pămîntul și legiunile latinilor, așa cum îl vedeți pe trimisul lor zăcînd la pămînt fără viață!”

Cuvintele consulului au fost întărite și mai puternic de tot poporul roman prin strigăte, stîrnind atîta clocot, încît cetățenii, luîndu-se după solii care au părăsit incinta senatului, aceștia cu greu au putut fi apărați de furia mulțimii și numai datorită grijii deosebite a autorităților — care din ordinul consulilor i-au însoțit pînă la hotar — și nu respectului dreptului ginților, care proteguie de mînia și atacul mulțimii pe orice străin.

Senatul și-a dat încuviințarea să se declare război latinilor. Consulii, mobilizînd două armate, au străbătut țara marsilor¹⁸ și a paelignilor¹⁹, s-au unit și cu forțele samnite și și-au așezat tabăra la Capua, unde se strînseseră latinii și aliații lor. Se istorisește că acolo, în timpul somnului, ambilor consuli le-a apărut în vis chipul unui om, cu o înfățișare neobișnuită, întrecînd orice făptură omenească prin strălucirea lui, care a rostit următoarele cuvinte: „Intr-una din bătălii va

trebui să cadă jertfă însuși comandantul, iar în cealaltă o armată va fi jertfită în cinstea zeilor mani și a zeiței Mame a Pământului. Acel popor și acea tabără câștiga-va biruința, a cărei căpetenie jertfi-se-va într-un atac năvalnic asupra legiunilor vrăjmașe! După ce consulii și-au povestit unul altuia visele, au hotărît să aducă jertfe zeilor un număr de vite ca să le îmblânzească mînia și în același timp au apelat și la haruspicii, pentru ca, dacă prevestirile sînt aidoma cu vedeniile din timpul somnului, oricare din cei doi consuli să fie gata să împlinească vrerea ursitei. Cum răspunsul augurilor se potrivea aidoma cu cele arătate în vis de puterea ursitei, legații și tribunii intrară la sfat, unde s-au dat în vileag fără nici un fel de înconjur poruncile zeilor și li s-a spus că moartea de bunăvoie în bătălie a unuia din consuli nu trebuie să sperie pe niciunul din ostași; de aceea, căpeteniile oștilor romane s-au învoit între ei ca, în partea frontului unde o armată romană va fi nevoită să dea înapoi, consulul care va fi în fruntea ei se va jertfi pentru poporul roman al Quiriților²⁰.

La sfatul comandanților s-a mai hotărît că, de vreme ce cîndva republica romană a folosit cu prilejul desfășurării războaielor sale o severă disciplină, e nevoie și acum să se revină la vechile obiceiuri din armată. Aceste griji erau cu atît mai apăsătoare, cu cît războiul se cădea să fie dus împotriva latinilor, care se asemănau cu romanii, și prin limbă, și prin obiceiuri, și prin felul armelor, și chiar prin instruirea și deprinderile militare; mai mult, ostașii ambelor tabere fuseseră amestecați laolaltă și încadrați înainte în aceleași unități; la fel și centurionii și tribunii erau în aceeași situație, deoarece fuseseră ostași de același leat, sau făcuseră parte din aceleași garnizoane, sau din aceleași unități militare. Pentru ca ostașii să nu cadă în vreo greșală, consulii au hotărît ca nimeni să nu întreprindă vreodată nici un fel de acțiune, pînă nu va primi ordin.

VII Intîmplător, între ceilalți comandanți de escadroane²¹ care fuseseră trimiși ca să facă în toate părțile recunoașteri, a fost și T. Manlius, fiul consulului, care a înaintat cu pîlcul

său pînă dincolo de tabăra vrăjmaşului, așa fel încît pînă la straja cea mai apropiată a acestuia era o depărtare ca la o aruncătură de suliță. Acolo se găsea o ceată de călăreți din Tusculum, în fruntea căreia se afla Geminus Metius, un erou vestit, și prin neamul său, și prin isprăvile sale. Cînd acesta a văzut pîlcul de călăreți romani și l-a recunoscut pe fiul consulului mergînd în fruntea lor, deosebindu-se de ceilalți prin înfățișarea sa (căci toți se cunoșteau între ei, că doar erau oameni de seamă), i-a grăit astfel: „Romani, aveți de gînd să duceți tot războiul împotriva latinilor și aliașilor lor numai cu o roată de călăreți? Ce rost mai au atunci doi consuli? Ce vor face două armate consulare?”

„Vor veni la timp toți — spuse Manlius — și cu ei va veni și Jupiter însuși, martorul învoielilor călceate de voi în picioare, și care cîrmuiește totul în lume cu atotputernicia sa. Dacă la lacul Regillus am luptat ca să vă saturem de războaie, de bună seamă și aici vom face tot ce ne va sta în putință ca să vă piară pofta toată viața de lupte și încăierări cu noi!” Auzînd aceste cuvinte, Geminus, depărtîndu-se puțin de ai săi, înaintă spre Manlius și-i spuse:

„Pînă vine ziua asta, în care o să puneți în mișcare, cu mari strădanii, uriașe armate, nu vrei să te bați cu mine, astfel încît să se vadă din sfîrșitul luptei a doi oameni, cu cît e mai presus un călăreț latin față de unul roman?” Fie mînia, fie rușinea de a da înapoi în fața unei lupte, fie vrerea de neînvins a ursitei îi zguduie sufletul semeț al tînărului Manlius. Uitînd de porunca tatălui său și de hotărîrea consulilor, pornește năvalnic la o luptă în care puțin îi păsă dacă va învinge sau va fi biruit. Ceilalți călăreți se îndepărta ră la oarecare distanță, lăsînd între ei un loc gol, ca la un spectacol. Cei doi luptători dau pinteni cailor. După ce s-au năpustit plini de înverșunare cu sulițele unul asupra altuia, sulița lui Manlius a alunecat pe deasupra coifului potrivnicului său, iar a lui Metius a trecut pe lîngă grumazul calului. Rotindu-și din nou caii, Manlius a tăbărit din nou în goana calului, ca să repete el mai întîi lovitura; de data aceasta, el și-a înfipt virful suliței între urechile calului dușmanului. Simțînd durerea rănii, armăsarul latinului deodată se ridică pe picioarele dinainte și,

scuturîndu-și năprasnic grumajii, călărețul său fu zvîrlit peste cap. Pe cînd acesta, prins între suliță și scut, încerca să se ridice de jos buimăcit de grozava izbitură, Manlius îl și pironi la pămînt și apoi îl străpuse de la gît prin coaste, așa fel încît fierul îi străbătu coșul pieptului. Luîndu-i ca trofeu armele și calul, Manlius s-a întors spre tovarășii săi, care l-au felicitat. Pornind apoi înapoi spre tabăra sa, el se îndreaptă mai întîi către praetorium²², unde se afla tatăl său, fără să-și dea seama de soarta sa și nici de ce o să se întîmple, dacă isprava sa merită laudă, sau pedeapsă. „Fiind provocat la luptă, îi spuse Manlius tatălui său, îți aduc trofee luate pradă de la dușmanul învins și ucis de mine. Tată, eu am făcut această ispravă, pentru ca toți să știe și să spună că într-adevăr m-am născut din sîngele tău și sînt vrednic de tine!“

Întorcîndu-i spatele, la auzul acestor cuvinte, consulul a dat ordin să sune goarna pentru adunarea ostașilor. După ce aceștia se adunară în mare număr, consulul I. Manlius rosti următoarele: „Titus Manlius! Fiindcă n-ai respectat nici ordinul consulilor, și n-ai ținut seama nici de vaza și însemnătatea patriei și ai luptat cu vrăjmașul, trecînd peste îndrumările și peste ordinul dat de mine, și pentru că ai călcat disciplina militară, datorită căreia republica a putut rămîne pînă astăzi în picioare, și m-ai împins pe mine pînă acolo, încît să fiu nevoit să trec cu vederea interesele patriei, să uit de mine și de ai mei, ei bine, pentru ca mai degrabă eu să fiu sub povara greșelii săvîrșite, și nu patria să ispășească în dauna sa păcatele noastre, voi da o dureroasă pildă tineretului, pildă care va fi însă o învățătură și pentru viitorime. De bună seamă, atît dragostea firească față de copii, cît și această dovadă de vitejie, tu fiind ademenit de strălucitoarea nălucă a gloriei, și pe mine mă zdruncină și mă răscolește. De aceea, prin moartea ta, sau trebuie autoritatea întărită și ordinele consulilor respectate sau, în caz că nu vei fi osîndit, va trebui să renunțăm la ele de-a pururi. Însă în măsura în care mai curge în vinele tale ceva din sîngele meu, sînt încredințat că nu te vei codi ca să reîntronezi disciplina militară călcată în picioare prin vina ta, împotrivindu-te osîndei. Du-te, lictorule, și leagă-l la stîlp!“

Mai mult de groază decît din supunere, toți ostașii de față au rămas încremeniți fără să sufle o șoaptă în fața unui ordin atît de cumplit, ca și cum ar fi văzut aplecată securca deasupra capului lor. De aceea, de unde la început ședeau încremeniți într-o tăcere apăsătoare, după ce a țîșnit sîngele din trupul despicat de cap, și-au dat deodată drumul la glas, izbucnind strigăte nestăpînite și suspine, și nu s-au mai cruțat nici vaierele, nici blestemele. Trupul tînărului acoperit de trofeele cucerite de sine a fost așezat pe un rug ridicat dincolo de întăriturile taberei și ars, făcîndu-i-se o înmormîntare cu tot ceremonialul cuvenit, dovadă a dragostei și a zelului tovarășilor săi. Ordinele lui Manlius au băgat spaima în ostași, nu numai pentru clipele de atunci, ci au fost și o pildă cutremurătoare și pentru viitorime.

VIII Totuși, această pedeapsă atît de groaznică a avut rezultatul dorit, fiindcă ostașii n-au mai călcat ordinele comandanților; în afară de faptul că ostașii din posturile fixate — fie cei de strajă, fie cei din schimburile de gardă din punctele de sprijin — au fost mai cu grijă și mai atenți în orice împrejurare, cînd s-a ajuns la încăierare, aceste aspre măsuri au fost de folos. Înceștarea dintre cele două tabere pe cîmpul de luptă înfățișa priveriștea unui război civil în toată legea, nefiind aproape nici o deosebire între latini și romani, în afară de însușirile sufletești.

Romanii fuseseră înzestrați mai înainte cu scuturi de formă rotundă; după organizarea armatei și introducerea soldei la ostași, s-a introdus, în locul scutului rotund, scutul de formă alungită; în primele timpuri, dispozitivul de atac al armatei romane era asemănător falangei macedonene, iar mai tîrziu s-a recurs la sistemul de atac organizat pe manipule; în sfîrșit, în ultima fază s-a ajuns la dispozitivul de atac eșalonat pe linii succesive, fiecare linie fiind constituită din unități cu efectivul de 60 de oameni, doi centurioni, și un stegar. Prima linie de atac era alcătuită din *hastati*, cu un efectiv de 15 manipule care acționau separat, avînd un mic interval între dînezele. Fiecare manipul dispunea apoi de cîte 20 de pedestrași ușor înarmați; restul de

unități erau înzestrate cu scuturi lungi. Pedestrimea ușoară era numită așa pentru că purta numai sulite și lănci de aruncat. Aceasta forma linia întâi de atac, unitățile fiind alcătuite din floarea ostașilor tineri, care erau dornici de luptă; a doua linie succesivă de atac, alcătuită din tot atâtea manipule, purta numele de *principes* — toți oameni maturi; toți erau dotați cu scuturi lungi și mai ales cu cele mai strașnice arme. Această linie de atac, formată din 30 de manipule, se numea linia de antepilani, deoarece înapoia drapelului se mai găseau alte 15 unități, fiecare din acestea împărțindu-se în trei sub-unități, din care prima se numea *primum pilum*. Aceste trupe erau constituite pe unități, care purtau numele de *vexillum* — un *vexillum* avea 186 oameni — în total fiind trei asemenea unități. Cel dintii *vexillum* era format din *triarii*, toți veterani căliți în războaie și vestiți prin vitejia lor; al doilea *vexillum* era alcătuit din *rorarii*, socotiți mai prejos de cei dintii și prin vîrstă și prin fapte vitejești, și, în sfîrșit, al treilea *vexillum*, și cel din urmă, era numit *accensi*, adică trupe de mai mică însemnătate și rezerva pe care se punea cel mai puțin temei, din care pricină erau alăturate întotdeauna ultimei linii. Atunci cînd armata avea această ordine de bătaie, prima linie de atac o formau întotdeauna *hastati*. Dacă *hastati* nu puteau sparge frontul și da peste cap pe inamic, ei se retrăgeau în rînduri strînse și atunci se încadrau în intervalul dintre șirurile ostașilor numiți *principes*. Acum urmează faza luptei lăsată pe seama liniei de *principes*; *hastati* îi urmau la pas. Rîndurile *triariilor* se înșiruiau în spatele steagului, cu piciorul stîng înainte, cu scuturile sprijinite pe umeri, ținînd lăncile cu vîrfurile înfipt în pămînt, ei formînd stavile de netrecut întocmai ca tabăra înconjurată de parapete. În cazul că linia de *principes* nu era în măsură să obțină izbînda, aceștia se retrăgeau pe nesimțite, făcînd o manevră de repliere din prima linie către *triarii*. În luptele grele uneori vrăjmașul exercita presiune asupra românilor; din această stare de lucruri a ieșit proverbul: lupta, a ajuns pînă la *triarii*.

Acum e rîndul *triariilor* să intervină; aceștia — după intercalarea în intervalul dispozitivului lor a liniilor de *principes* și *hastati*, toți împreună constituind acum o linie de oprire,

greu de străpuns de potrivnic, nemailăsînd nici cel mai mic gol între ei — pornesc acum în front strîns încheșat și se năpustesc în iureș asupra dușmanului, știind că în spatele lor nu mai există nici o nădejde de vreun sprijin. Acest soi de atac întotdeauna stîrnea panică în rîndurile vrăjmașului, deoarece acesta, crezînd că se află în urmărirea armatei romane înfrînte, deodată se trezea în fața unui nou front, ieșit ca din pămînt cu forțe mărite. Armata romană se compunea pe atunci din patru legiuni, cu un efectiv de circa cinci mii de pedestrași și cîte 300 de călăreți de fiecare legiune²³.

Latinii, care pe acele vremuri erau în dușmănie cu romanii, se rînduiseră și ei în aceleași formații de luptă. Nu numai vexillum cu vexillum, hastati cu hastati, principes cu principes, dar și centurion cu centurion își cunoșteau locul unde trebuia să intervină în caz că ordinea de bătaie în adîncime era dată peste cap.

În amîndouă armatele, în rîndurile triariilor erau doi *primipili*²⁴; cel roman nu avea însușiri trupești deosebite, fiind în schimb un dibaci și călit luptător, pe cînd primipilul latinilor avea o nemaipomenită forță, fiind socotit drept cel mai de vază luptător dintre latini. Aceștia doi se cunoșteau bine între dînșii, deoarece întotdeauna comandaseră trupe de același fel. Centurionului roman, care nu se putea bizui pe forțele sale proprii, i s-a îngăduit de către consuli să-și aleagă după voie un locțiitor de centurion, care avea însărcinarea să-l apare împotriva unui potrivnic cunoscut dinainte. Acest tînăr a fost eroul care avînd o asemenea însărcinare și pornind la atac a cîștigat biruința asupra aceluia faimos centurion latin.

IX Lupta s-a desfășurat nu departe de poalele muntelui Vezuviu, la marginea, căii care duce către orașul Veseris²⁵. Consulii romani, înainte de a se intra în formație de luptă, au făcut o slujbă religioasă, aducînd jertfe de animale. Se povestește că haruspiciul i-ar fi arătat lui Decius o bucată din partea de deasupra a ficatului²⁶ prielnică întotdeauna soartei poporului roman, spunîndu-i că jertfa a fost plăcută zeilor; și jertfa adusă de Manlius a fost bine primită. „Totul e în cea mai desăvîrșită

ordine, dacă și colegul meu de consulat a avut semne prielnice“, a spus Decius.

După ce s-a întocmit frontul în ordinea arătată mai sus, s-a pornit la luptă. Manlius comanda aripa dreaptă, iar Decius pe cea stângă. La început, forțele ambelor tabere fiind deopotrivă, ostașii celor două armate au luptat cu același avânt. Dar, fiindcă la aripa stângă hastatii romani n-au mai putut face față presiunii vrăjmașului, s-au retras către linia celor numiți principes; cu prilejul acestei situații grele și neprevăzute, consulul Decius grăiește cu voce tare către M. Valerius:

„M. Valerius! E nevoie de ajutorul zeilor. Haide, pontifice public al poporului roman, spune rugăciunea de izbăvire prin care eu pot să-mi jertfesc viața pentru legiunile romane!“ Pontificele public i-a poruncit să-și îmbrace toga praetexta, să-și acopere capul, iar el, punându-și mâna adusă pe sub togă pe bărbic și stînd cu picioarele deasupra unei lănci, a rostit următoarea rugăciune: „Janus, Jupiter, tată Marte, Quirinus²⁷, Bellona²⁸, voi Lari²⁹ și voi zeități nou venite³⁰, voi zei băștinași și voi toate zeitățile, care aveți puteri depline și asupra noastră și asupra dușmanilor noștri, și voi zei Mani³¹ ai infernului, vă implor și vă cer iertare din adîncul sufletului: dați putere de biruință poporului roman al Quiriților, stîrniți groaza în dușmanii poporului roman al Quiriților și dați-i, împietriți de spaimă, pierzării. Așa cum am rostit eu aceste cuvinte, sînt gata la fel să mă jertfesc pentru republica poporului roman al Quiriților, pentru armata, legiunile și trupele aliaților poporului roman al Quiriților și, o dată cu mine, jertfesc zeilor subpămînteni și zeiței Tellus³² și legiunile și trupele aliate ale vrăjmașilor noștri³³!“

După această rugăciune, Decius ordonă lictorilor săi să se înfățișeze consulului T. Manlius, ca să-l vestească din vreme că el e gata să-și jertfească viața pentru mîntuirea oastei romane. Apoi, încins cu toga după datina gabină³⁴, luîndu-și toate armele sale, sări pe cal și dădu năvală în mijlocul liniilor dușmane; văzut de toți ostașii din amîndouă armatele, Decius avea chipul unei ființe supraomenești din cer pogorîte, pentru ca spălînd păcatele oamenilor să împlînzească toată minia zeilor și să întoarcă prăpădul și pierzania de la neamul său

asupra vrăjmașilor. Ivirea lui Decius a stîrnit cumplită spaimă întîi între stegarii latini, care au intrat în neorînduială. Apoi groaza se răspîndi în toată armata vrăjmașă. Privelistea aceasta a fost băgată în seamă de toată lumea, deoarece, pe unde pătrundea Decius cu calul său, vîra spaima în rîndurile latinilor, de parcă căzuse din cer trăsnetul peste ei. În locul unde Decius s-a prăbușit copleșit de grindina de lovituri dușmane, într-adevăr cohortele latinilor cuprinse de spaimă s-au răspîndit în toate părțile în neorînduială și fugă nebună. În același timp, romanii, izgonind teama din suflet și ca și cum abia li s-ar fi dat pentru întîia dată semnalul începerii luptei, au pornit atacul din nou, restabilind lupta pe întreg frontul. Căci și rorarii au pornit în iureș înșiruiți între antepilani, venind cu forțe proaspete în sprijinul ostașilor hastati și principes. În vremea asta, triarii cu piciorul drept îngenuncheat, așteptau numai un semn al consulului pentru a porni și ei la atac.

X Pe cînd lupta se desfășura mai departe, deoarece latinii obținuseră oarecari izbînzi, în cîteva locuri, datorită marelui lor număr, consulul Manlius, aflînd de sfîrșitul colegului său, vărsă șiroaie de lacrimi pentru moartea lui atît de vrednică de a fi păstrată în amintire, copleșindu-l cu laude pe Decius, așa cum era firesc și se și cuvenea; în felul acesta, Manlius stătu cîteva clipe în cumpănă, dacă nu e momentul să intre în luptă cu triarii, apoi, încredințat că triarii trebuie să fie păstrați teferi și nevătămați pînă atunci cînd se va ajunge la cea mai grea cumpănă, ordonă atunci ca și accensi³⁵ — din locul de unde se aflau ei în ultima linie de rezistență — să înainteze pînă în fața primei linii. Îndată ce aceștia au pornit la atac, și latinii, la rîndu-le, ca și cum ar fi știut că potrivnicul lor ar fi avut același plan, s-au năpustit în iureș cu triarii. Deși triarii latini se simțeau întrucîtva istoviți, în urma acestei crîncene încleștări, și cu toate că lăncile lor se sfărîmaseră sau se tociseră, totuși, datorită strășniciei atacului lor, i-au dat înapoi pe romani. Latinii erau încredințați acum că bătălia e ca și încheiată și că romanii au ajuns la ultima linie de rezistență. Iată însă că consulul roman grăiește către triarii săi: „Dați năvală acum, voi care

sînteți cu puterile întregi, împotriva unui vrăjmaș sleit! Aduceți-vă aminte de patria voastră, de părinții, soțiile și copiii voștri! Amintiți-vă de consulul vostru care și-a jertfit viața pentru biruința voastră!“ Și cînd triarii romani s-au năpustit cu forțe proaspete, cu armele lor scînteietoare asupra dușmanilor, pe neașteptate a răsărit o nouă linie de bătaie, antepilanii romani fiind încadrați în intervalurile șirurilor triariilor, și, scoțînd strigăte înfiorătoare, stîrnesc învălmășeală și dau peste cap linia întîi a latinilor. După ce au izbit cu sulițele pe dușman drept în față, triarii au izbutit să răzbească floarea luptătorilor armatei latine; străpungînd și celelalte rînduri ale manipulelor dușmane, de parcă latinii n-ar fi mai avut arme în mîină, triarii au sfărîmat frontul dușman aproape fără pierderi pentru ei. Așa de groaznic a fost măcelul latinilor, încît abia o pătrime din rîndurile lor a mai supraviețuit. Și samniții la rîndurile, așezați în linie de bătaie mai departe, sub poalele Vezuviului, au stîrnit un nou val de groază în șirurile latinilor.

De altfel, cele mai mari merite la cîștigarea acestei mari biruințe revin celor doi consuli romani, care prin însușirile lor războinice și prin vitejie i-au întrecut pe toți ostașii armatelor proprii, fie că erau cetățeni romani, fie aliați, deoarece Decius, unul din consuli, și-a atras asupra-și toată urgia și tot noianul primejdiilor venite și de la zeii din cer și de la cei de sub pămînt; la rîndu-i și celălalt consul a fost atît de viteaz și a condus cu atîta iscusință oștirea romană, încît și romanii și latinii, care au luat parte la această bătălie, au transmis urmașilor amintirea luptei, fiind încredințați că oricare front ar fi comandat Manlius, ar fi adus negreșit și biruința hotărîtoare.

În fuga lor buimacă, latinii au ajuns pînă la Minturnae³⁶. După încheierea bătăliei, romanii au pus stăpînire și pe tabăra vrăjmașă; și acolo, cu prilejul acestui atac dat prin surprindere, au fost prinși numeroși dușmani, cei mai mulți fiind campani. Lăsatul amurgului i-a împiedicat pe romani să găsească trupul lui Decius. În ziua următoare au dat de el, străpuns de numeroase lănci, avînd deasupra lui un morman uriaș de leșuri dușmane. Colegul său de consulat i-a făcut o strălucită înmormîntare, la înălțimea unei morți atît de frumoase.

Cred însă de cuviință că trebuie să mai adaug următoarele: potrivit drepturilor de care dispunea un consul, un dictator, sau un praetor, de a hărăzi jertfei legiunile vrăjmașilor, aceia erau îndreptățiți să se hărăzească nu numai pe sine jertfei, ci pe oricare cetățean roman înrolat într-o legiune romană. Dacă acest ostaș care și-a închinat viața jertfei cade în luptă, sacrificiul lui e bine primit de zei. Dar dacă nu moare, atunci trebuie să se îngroape, la șapte picioare, sau chiar mai mult, sub pământ, o statuie, înfățișându-i chipul și în același timp să se jertfească pentru ispășire și un animal. E mare păcat pentru un demnitar roman să calce pe locul unde a fost îngropat acest chip.

Dacă însă cel care va dori să se jertfească, ca Decius, nu-și pierde viața în luptă, acesta nu va avea voie niciodată să aducă vreo jertfă, nici în numele său, nici în numele poporului sau a altcuiva. Iar cel care se jertfește pe sine, are dreptul de a-și închina armele sale, sau orice trofeu, lui Vulcan sau oricărui alt zeu. Însă va fi totdeauna socotit păcat ca un dușman să pună stăpânire pe lancea deasupra cărcia a stat consulul când a rostit rugăciunea jertfei. Dacă, totuși, se va întâmpla ca potrivnicul să pună mâna pe o asemenea lance, atunci să se facă o slujbă de ispășire lui Marte, jertfindu-i un taur, o oaie și un porc.

XI Cu toate că au dispărut din amintire multe datini religioase și omenești, datorită faptului că strămoșeasca tradiție a patriei e înlocuită treptat, treptat, cu împământenirea noilor obiceiuri aduse de pe meleaguri străine, totuși, am socotit de cuviință să arăt, prin cuvintele mele, cum s-au desfășurat, cum s-au rostit și cum s-au transmis aceste datini.

Am găsit la unii analiști amintit faptul că samniții au venit în ajutorul romanilor tirziu de tot, tocmai către încheierea bătăliei, așteptând să vadă cum are să se sfârșească.

Și lanuvinii³⁷ plănuiseră să dea ajutor latinilor. Însă, pierzând vremea cu consfăturile, cele dintâi ajutoare ale lor pentru latini au început să sosească tocmai după înfringerea acestora. Abia ieșiseră pe porțile cetății Lanuvium primele steaguri și o parte de trupe, când a venit vestea că latinii au fost răzbiți și

nimiciți. La auzul acestei știri, pe cînd lanuvinii făceau calea întoarsă către capitala lor, se povestește că Milionius, căpetenia lor, ar fi rostit următoarele cuvinte: „Pentru calea aceasta, deși atît de puțintică, lanuvinii au să plătească scump de tot romanilor“.

Acei dintre latini care au putut să supraviețuiască acestei lupte, s-au răzlețit în fuga lor pe toate drumurile și potecile; în urmă, și-au găsit scăparea grămădindu-se cu toții în orașul Vescia³⁸. Acolo, comandantul lor, Numisius, a declarat în consfăturile lor că „acest război s-a sfîrșit deopotrivă pentru amîndouă taberele, căci ambele oștiri, datorită uriașelor pierderi, au slăbit în aceeași măsură; mai spunea că romanii au cîștigat biruința numai cu numele, deoarece la urma urmei au avut parte de aceeași soartă ca și învinșii; s-a văzut arborat zăbranicul pe praetoriile ambilor comandanți romani, unul, datorită osîndirii la moarte a propriului său fiu, celălalt, în urma pieirii consulului însuși, care s-a jertfit. Mai adăugă că toată armata romană a fost zdrobită; atît hastatii, cît și principes au fost decimați de tot. Prăpădul a fost la fel de mare în armata romană și înaintea și înapoia steagurilor; în sfîrșit, triarii au fost aceia care au restabilit situația și numai în ultima parte a bătăliei. Cu toate că forțele latinilor au suferit pierderi deopotrivă cu ale romanilor, totuși, rezervele lor pot fi mai ușor aduse din Latium, sau de la volsci, decît de romani din cetatea lor. Dacă latinii găsesc cu cale, el se va bizui în primul rînd pe tineretul latin sau volsc, care abia așteaptă semnalul să se ridice; apoi se va îndrepta cu armata spre Capua, amenințînd-o. El îi va zdrobi pe romani la prima întîlnire, cînd se vor aștepta mai puțin ca oricînd la o nouă bătălie“.

Prin scrisori mincinos ticluite, răspîndite în împrejurimile Latiului în numele volscilor — fiindcă acei care nu iau parte la război, întotdeauna sînt mai aplecați să creadă orice fel de născociri — conducătorii latinilor au izbutit să înjghebeze repede o oaste de strînsură, recrutată din toate părțile. Consulul Torquatus a întîmpinat această oaste la Trifanum³⁹ (o localitate între Minturnae și Sinuessa). Bătălia s-a desfășurat și s-a terminat înainte de a fi așezate taberele, după ce poverile fuseseră aruncate claie peste grămadă de către amîndoi potrivnicii.

Atît de hotărîtoare a fost această biruință, încît toți latinii au făcut act de supunere atunci cînd consulii au pornit cu armata biruitoare să pustiască ogoarele vrăjmașe. Și campanii, la rîndul lor, s-au luat după latini și s-au predat. Latium și Capua au fost pedepsite cu confiscarea pămîntului. Cîmpia Latiului împreună cu ogoarele privernaților și ale Falernului, pînă la riul Volturnus⁴⁰, care aparținuseră poporului campan, au fost împărțite plebeilor romani. S-au împărțit plebeilor cîte două jugăre din pămîntul latinilor, la care s-a mai adăugat încă trei sferturi de jugăr din cel al privernaților; din pămîntul Falernului s-au împărțit trei jugăre, adică cu un sfert de jugăr mai mult, din pricina depărtării. Din rîndurile latinilor au fost exceptați de la confiscarea pămînturilor numai călăreții laurentini⁴¹ și cei campani, fiindcă nu luaseră parte la războiul împotriva Romei. S-a decretat reînnoirea tratatului de alianță cu laurentinii. Aniversarea lui se oficia întotdeauna a zecea zi după sărbătorile latine. Călăreții campani au primit cetățenia romană și, în amintirea credinței lor față de Roma, s-a bătut o placă de aramă comemorativă, atîrnîndu-se în templul lui Castor. De asemenea, poporul campan a fost obligat să plătească acestor călăreți suma de 450 de denari⁴² pentru fiecare din aceștia. Călăreții campani exceptați erau în număr de 1600.

XII După terminarea războiului în acest fel, și după ce fiecare și-a primit osînda sau răsplata, după merit, se știe că Titus Manlius s-a întors la Roma, fiind întîmpinat numai de bătrîni, căci și atunci și apoi, în tot cursul vieții sale, a fost ocolit și blestemat de tineret.

Anțiații au năvălit în vremea aceasta de cîteva ori în ținutul Ostiei⁴³, în Ardea⁴⁴ și Solonium⁴⁵. Deoarece consulul Manlius nu mai fusese în stare să ducă la bun sfîrșit și acest nou război, fiind bolnav, el a numit ca dictator pe praetorul Lucius Papirius Crassus. Dictatorul a numit la rîndul lui pe Lucius Papirius Cursor în funcția de comandant al cavaleriei romane. Totuși, nici acest dictator nu s-a învederat prin vreo luptă deosebită împotriva anțiaților, cu toate că vreme de cîteva luni avusese tabăra așezată în regiunea Antium.

Anul⁴⁶ care s-a scurs a fost însemnat prin biruințele asupra unor noroade atît de puternice, și, în afară de acestea, prin moartea glorioasă a unui consul și prin cumplita faptă ajunsă de pomină a celuilalt. Au urmat apoi consulii Aemilius Mamercinus și Quintus Publilius Philo; aceștia n-au ieșit de loc în vileag prin fapte strălucite ca înaintașii lor, ci, dimpotrivă, și-au văzut mai mult de interesele lor sau ale tagmei lor, decît de cele ale patriei.

Latinii, încercînd din nou să ridice armele contra Romei, pe care o urau din pricina războiului pierdut și a confiscării pămîntului, au fost iarăși bătuiți în cîmpia Fenectană⁴⁷ și și-au pierdut și tabăra. În timp ce Publilius, comandantul însărcinat cu această misiune, a desăvîrșit supunerea latinilor⁴⁸, Aemilius a pornit cu armata sa împotriva cetății Pedum⁴⁹. Pedanii erau sprijiniți de populațiile din Tibur, Praeneste și Velitrae, primind ajutoare și de la Lanuvium și de la Antium. În luptele care au avut loc, armata romană a repercutat mercur izbînzit; însă cînd forțele Romei au ajuns pînă la porțile cetății Pedum și s-au ciocnit și cu aliații acestora, ajungînd pînă la tabăra pedanilor și a aliaților lor, care se găsea chiar în apropierea capitalei lor, strădaniile le-au fost zadarnice; în această situație, consulul a lăsat deodată toate baltă, renunțînd să mai continue operațiile militare, mai ales că auzise despre decretul sărbătoririi cu purtarea în triumf a colegului său de consulat; de aceea, Aemilius s-a întors la Roma, pretinzînd triumful înainte de a fi obținut biruința. Senatorii, revoltați de lăcomia lui, i-au declarat că nu-i vor face parte de triumf decît numai după cucerirea, sau predarea în mîinile Romei, a cetății Pedum.

În urma acestei întîmplări, Aemilius a izbutit să-și îndepărteze de la sine senatul pe toată vremea consulatului său, vreme în care el s-a purtat întocmai ca așîzătorii tribuni. Astfel, cît timp a fost consul, n-a încetat să fie acuzatorul senatorilor în fața adunării poporului, colegul său de consulat neîmpotrivindu-se, fiindcă și el era tot plebeu de obîrșie. (Pricina conflictului lui Aemilius cu senatul era împărțirea nedreaptă la plebei a pămînturilor din ogorul public de la Falern și din Latium). Senatul, în dorința de a micșora puterea acestor doi consuli, a dat poruncă să fie numit de către consuli un

dictator, pentru ducerea războiului cu latinii, care ridicaseră din nou armele, și atunci Aemilius, care era de rînd la funcție, și-a numit pe colegul său dictator. Acesta, la rîndul său, l-a numit pe Iunius Brutus în postul de comandant al cavaleriei. Dictatorul și-a cîștigat popularitate față de plebei și pentru invinuirile aduse senatului patrician cu prilejul cuvîntărilor și pentru că a impus votarea a trei legi⁵⁰, prin care se aduceau mari foloase plebeilor, nemulțumind în schimb nobilimea. Una din aceste legi prevedea respectarea plebiscitelor⁵¹ de către toți cetățenii; cea de-a doua, prevedea ca legile votate în comițiile centuriate să fie încuviințate de senat, acesta fiind obligat să le primească înainte de votarea lor; și, în sfîrșit, cu cea de-a treia lege s-a ajuns pînă acolo încît s-a încuviințat alegerea unui censor din rîndurile plebeilor, de vreme ce era permisă alegerea și a ambilor consuli din sînul lor⁵². Patricienii erau încredințați că aceste lovituri date într-un singur an vazei și autorității lor din partea consulilor și a dictatorului au însemnat pentru republică un dezastru mai mare decît biruințele obținute de ei în atîtea războaie, datorită cărora au mărit puterea statului roman în afară.

XIII În cursul anului următor⁵³, sub consuli L. Furius Camillus și Caius Maenius, senatul roman a luat hotărîrea ca tot ținutul pedanilor să fie trecut prin foc și sabie și prefăcut în cenușă, pentru ca în felul acesta să se dea o lovitură cît mai grea lui Aemilius, consulul anului precedent, deoarece datorită acestuia s-a tărăgănit desfășurarea războiului cu pedanii. De aceea, senatul hotărăște cu surle și tobe ca să se atace și să se distrugă Pedum. Noii consuli aleși fură siliți să dea precădere acestor operațiuni și de aceea ei pun în mișcare toate forțele militare. Latium ajunsese într-o situație atît de grea, încît locuitorii nu mai erau în stare să îndure nici condițiile păcii impuse de romani, dar nici să întreprindă un nou război. Latinilor le lipseau mijloacele necesare pentru a porni un nou război. Dar aveau silă și de pace, din pricina durerii confiscării pămînturilor lor proprii. De aceea, ei crezură de cuviință că trebuie să aleagă calea de mijloc, rămînînd la adăpost între zidurile fortărețelor lor, pentru ca romanii, ori de cîte ori vor

fi provocați, să nu aibă motive de a întreprinde războiul împotriva lor, iar dacă se va da de veste că romanii au pornit să împresoare din nou vreo cetate latină, toate popoarele din jur să sară la un semnal dat în ajutorul cetății asediate.

Cu toate acestea, pedanii nu au căpătat ajutor decît de la foarte puține noroade. Le-au venit în sprijin numai tiburtinii și praenestinii, ale căror ținuturi erau învecinate. Apoi și neamurile din Aricia⁵⁴, Lanuvium și Velitrae s-au unit cu volșcii anțiați, la riul Astura⁵⁵, unde s-au ciocnit cu forțele romane. Consulul Maenius, atacîndu-i pe neașteptate, i-a răzbit în luptă. La rîndul lui, și Camillus a susținut o crîncenă bătălie cu tiburtinii în cetatea Pedum, unde a avut destul de furcă cu puternice forțe dușmane, grămădite acolo, asupra cărora însă a raportat izbîndă. O încercare rapidă de spargere a încercuirii, făcută în grabă de asediați, a dat naștere unzi învîlmășeli în rîndurile romanilor; în toiul bătăliei, Camillus, întorcîndu-se asupra lor cu o parte din trupele lui, nu numai că le-a zădărnicit încercarea de străpungere a împresurării, silindu-i să intre din nou între ziduri, dar în cursul aceleiași zile a cucerit și cetatea, asaltînd cu ajutorul scărilor, după ce le-a nimicit unitățile și pe ale pedanilor, și pe ale trupelor aliate⁵⁶.

În urma acestor operații încununată de succes, s-a hotărît să se purceadă cu și mai mari pregătiri și strășnicie pentru a se curma o dată această vrăjmășie, urmînd ca după cucerirea cetății Pedum, armata biruitoare să continue lupta pînă la înfrîngerea deplină a latinilor. Romanii n-au încetat operațiile lor militare pînă n-au supus oraș cu oraș și n-au cucerit întregul Latium. În urma acestor acțiuni, consulii au lăsat garnizoane în toate cetățile cucerite și s-au întors la Roma, pentru a fi sărbătoriți cu triumful, încuviințat de tot poporul într-un glas. În afară de triumf, ca cinste deosebită li s-a ridicat în for statui ecvestre, fapt nemaiîntîlnit pînă în acea vreme. Înainte de ziua alegerii în comiții a consulilor pentru anul următor, Camillus a făcut în senat o dare de seamă, în legătură cu populațiile latine, spunînd următoarele:

„Senatori! Ceea ce am izbutit să facem noi prin forța armelor noastre în cursul acestui război, cu sfîrșitul lui

victorios, se datorește, în primul rînd, milostivirii zeilor, și în al doilea rînd, vitejiei ostașilor noștri! Armatele dușmane au fost zdrobite în luptele de la Pedum și de la Astura⁵⁷! Toate cetățile latinilor, precum și orașul volscilor, Antium⁵⁸, au fost cucerite prin forța armelor, în urma înge-nuncherii și predării vrăjmașilor. Garnizoanele romane sălăș-luiesc între zidurile cetăților dușmane. Fiindcă de atît amar de vreme sîntem mereu zbuciumați din pricina ridicării ne-tenente a armelor împotriva noastră, rămîne acum să chibzuim cu înțelepciunea cuvenită prin ce mijloace vom fi noi în măsură să-i potolim odată pe răzvrățiți, oferindu-le condi-țiile unei păci veșnice. Zeii nemuritori v-au hărăzit să aveți parte de această putere, încît să hotărîți acum dacă Latium va putea dăinui mai departe, sau nu! Prin urmare, stă la îndemîna voastră să le oferiți învinșilor o pace veșnică, fie iertîndu-i, fie înverșunîndu-i și mai tare pe cei biruiți. Vreți să procedați cu cruzime față de cei învinși și de cei care vi s-au supus⁵⁹? Sînteți liberi să aruncați pîrjolul și prăpădul peste întregul Latium, să creați uriașe pustietăți, în măsura în care ați avut la îndemîna o armată strașnică și un sprijin rodnic din partea aliaților credincioși, în atîtea rînduri, cu prilejul multor războaie mari. Vreți voi, după pilda îna-înțașilor noștri, să măriți puterea și prestigiul republicii, dîndu-le și învinșilor drepturi deopotrivă cu ale cetățenilor ro-mani? Aveți acum acest prilej să faceți să salte puterea Ro-mei către slava nepieritoare! Cea mai puternică și de mai lungă durată temelie a unui stat e aceea în care toți cetățenii supuși puterii lui se bucură deopotrivă de condițiile vieții⁶⁰. Atunci cînd găsiți de cuviință că trebuie să luați o hotărîre⁶¹, trebuie să grăbiți această acțiune sănătoasă! În momentul de față aveți sub ochii voștri atîtea noroade care-și cumpănesc soarta între nădejdea de mai bine și frica de a-și spune cu-vîntul și de a-și afirma dreptul la viață⁶². Ca atare, cade pe umerii voștri grija să le ridicați povara acestor frămîntări pentru existență și să le alinați tot zbuciumul sufletesc, gî-sind soluțiile cele mai bune, dîndu-le pedeapsă, cînd o mer-ită, sau făcîndu-i să se bucure cu adevărat de binefacerile păcii!⁶³ Rolul nostru, al consulilor, a fost să vă punem la

îndemînă puterea de a chibzui asupra soartei tuturor; de voi depinde care e cea mai bună cale de urmat, și în interesul vostru, și în al republicii!“

XIV Fruntașii senatului au lădat această întemeiată dare de seamă a consulului, în legătură cu interesele supreme ale tuturor cetățenilor romani, dar cum situația fiecărui popor nu seamănă cu a celuilalt, au fost de părere că se poate găsi o soluție, și anume: să se trateze pe rînd cu fiecare popor în parte și să se hotărască primirea lui în sinul confederației romane, în măsura în care dă dovezi că merită prețuirea poporului roman. De aceea, s-au încheiat tratate de alianță și prietenie cu fiecare norod și cetate în parte. În felul acesta, lanuvinii au obținut dreptul de cetățenie romană, înapoiindu-li-se toate relievele și sanctuarele, cu condiția ca la templul zeiței Juno Sospita, precum și la dumbrava din jurul acestui templu, să poată fi liberă intrarea pentru cetățenii romani, în aceeași măsură ca și pentru cetățenii lanuvini. Cetățenii din ținuturile Aricinum, Nomentum și Pedum au primit aceleași drepturi de cetățenie, ca și lanuvinii. Tusculanii și-au păstrat dreptul de cetățenie, cîștigat mai înainte; și-au pierdut cetățenia numai cîțiva inși găsiți vinovați de crima de a se fi răzvrătit împotriva Romei.

Au fost mult mai aspre măsurile luate împotriva veliternilor, deși aceștia se bucuraseră din vremuri străvechi de cetățenia latină, dar pentru că în atîtea rînduri ridicaseră armele împotriva Romei, zidurile cetății Velitrae au fost dărîmate pînă-n temelie. Apoi, senatorii de-acolo au fost ridicați cu toții de la casele lor, poruncindu-li-se să-și stabilească noile locuințe doar dincolo de Tibru. Cine va trece această linie de demarcație dincoace de Tibru, va fi condamnat la plata sumei de 1000 de ași și va fi ținut în lanțuri de cel care îl va prinde, pînă în momentul achitării acestei amenzi. Au fost trimiși coloniști care să ia în stăpînire pămînturile acestor senatori; noii coloniști au făcut să propășească întregul ținut, iar orașul Velitrae a ajuns în scurtă vreme la mare vază, aidoma celei dinainte.

Și la Antium au fost trimiși noi coloniști, dar s-a îngăduit anțiaților să se înscrie în rîndul coloniștilor. Anțiaților li s-au confiscat însă toate vasele de război și li s-a interzis dreptul de a naviga în deplină libertate; au primit în schimb dreptul de cetățenie.

Locuitorii din Tibur și Praeneste au fost pedepsiți cu confiscarea pămîntului, nu numai din cauza noii participări la răzvrătirea laolaltă cu ceilalți latini, dar și pentru că, din dispreț pentru puterea romană, se întovărășiseră cîndva cu gallii, un popor aproape sălbatic, și ridicaseră armele împotriva romanilor.

Celorlalte neamuri latine li s-au ridicat drepturile de căsătorie cu romanii și de a face comerț, ca și acelea de a se întruni. Ca o cinstire deosebită s-a acordat cetățenilor campani dreptul de cetățenie, dar fără drept de vot, pentru că nu s-au alăturat revoltei latinilor, precum și locuitorilor din Fundi și Formiae, pentru că au lăsat la îndemîna romanilor trecerea pe toate drumurile și șoselele lor, romanii neavînd de îndurat vrodată nici o neplăcere în ținutul lor. S-a hotărît ca locuitorii din Cumae și Suessula să se bucure de aceleași drepturi și aceeași situație privilegiată ca și Capua⁶⁴. Vasele anțiaților au fost trimise în bună parte la șantierele romane, iar altora li s-a pus foc; s-a găsit cu cale să se transporte în for ciocurile lor și să se împodobească tribuna oratorilor cu ele; de atunci această tribună poartă denumirea de *tribuna rostrata*⁶⁵.

XV Sub consului Caius Sulpicius Longus și Publius Aelius Paetus⁶⁶, datorită creșterii puterii romane, recunoscută de toate noroadele Italiei, dar mai ales datorită încrederii cîștigate prin binefacerile arătate acestor noroade, domnea pacea în Italia. Această pace fu întreruptă de un război izbucnit între sidicini și aurunci. Norodul auruncilor, de cînd făcuse act de supunere în fața consulului Manlius Torquatus, n-a mai întreprins nici o acțiune potrivnică Romei; din această pricină, era cît se poate de îndreptățit să apeleze la sprijinul romanilor. Dar înainte ca armata romană să fie scoasă de consuli din incinta Romei (căci senatul dăduse poruncă ca auruncii să fie apărați), s-a răspîndit vestea că auruncii, de frica atacatorilor

sidicini, și-au și părăsit cetatea, refugiindu-se cu soțiile și copiii la Suessa, care acum se cheamă Aurunca. Zidurile vechiului oraș Suessa fuseseră dărâmate de sidicini.

Senatul, mîniat pe consuli, i-a învinuit că din pricina întîrzierii intrării în acțiune a armatei romane, aliații au fost trădați; de aceea, s-a hotărît să fie numit un dictator. Este desemnat în această dregătorie C. Claudius Regillensis, care, la rîndul său, numește comandant al cavaleriei pe C. Claudius Hortator. Deoarece augurii au declarat că dictatorul a fost ales prin călcarea opreliștei religioase, atunci dictatorul și comandantul cavaleriei au ieșit din funcție.

În cursul aceluiași an, vestala Minucia bănuită, la început, că se îmbracă cu haine mai arătoase decît se cuvine, mai tîrziu, în urma pîrei făcute de un sclav, a fost acuzată în fața pontificilor de destrăbălare. În urma hotărîrii pontificilor, printr-un decret al lor, vestala a fost oprită să mai ia parte la vreo ceremonie religioasă și, în același timp, să nu mai aibă nici sclavi. Fiind judecată și osîndită, Minucia a fost îngropată de vie, lângă poarta Collina, în dreapta șoselei, în Cîmpul Scelerat. Părerea mea e că locul cu pricina a căpătat acest nume de la nelegiuirea vestalei Minucia.

În același an, Q. Publilius Philo a fost cel dintîi praetor ales din rîndurile plebeilor, în ciuda împotrivirii consulului Sulpicius, care a declarat că el nu-l va recunoaște, însă senatul se opuse mai puțin la această alegere, deoarece știa că nu izbutise să facă nimic cu prilejul altor demnități mult mai înalte ajunse în mîna plebeilor.

XVI Sub consuluii Lucius Papirius Crassus și Caeso Duilius, anul următor⁶⁷ a fost însemnat prin izbucnirea unui război mai mult nou decît mare împotriva ausonilor. Neamul ausonilor locuia în orașul Cales⁶⁸. Cetele de războinici ale acestora se uniseră cu ale sidicinilor. Oastea acestor două noroade a fost înfrîntă de armata romană într-o bătălie, nu faimoasă, deoarece în lupta care a avut loc în apropierea orașelor, vrăjmașii au dovedit că fuga-i rușinoasă, dar e mai sănătoasă⁶⁹. Totuși senatorii nu puteau să nu fie îngrijorați de acest război, fiindcă cei care întreținuseră mereu scînteia

războiului sau care, ori de câte ori alte noroade s-au ridicat împotriva Romei, le dăduseră ajutoare pe sub mână, sau ei înșiși urziseră războaie, fuseseră sidicinii. De aceea, senatul s-a străduit din răspuțeri să recurgă în acest scop la cel mai vestit comandant militar al acelor vremi, la Marcus Valerius Corvus, care a fost ales a patra oară consul. Colegul lui de consulat fu Marcus Atilius Regulus⁷⁰. Și ca să se preîntîmpine puțința oricărei greșeli, din partea vechilor consuli s-a exprimat dorința ca Valerius Corvus să primească această însărcinare fără să se mai tragă la sorți. Acesta a primit din mîna consulilor anteriori comanda armatei romane biruitoare și a înaintat pînă la Cales, de unde pornise războiul. Corvus i-a împărșiat și pus pe fugă la cel dintîi strigăt și iureș pe dușmanii îngroziți, ce și-au adus aminte și de înfrîngerea lor suferită mai înainte. Apoi romanii au purces la împresurarea cetății. Ostașii romani erau atît de înflăcărați, încît au și vrut să sară peste zidurile groase ale cetății cu ajutorul scărilor, fiind încredințați că vor izbuti să treacă dincolo de parapete. Corvus însă, care-și da bine seama că aceasta e o grea întreprindere, a hotărît ca aceste operații să fie duse pînă la capăt mai degrabă prin truda și osteneala soldaților, decît prin primejduirea lor. De aceea, a construit o șosea și niște vineae⁷¹ și a alăturat turnurile de ziduri. Însă o întîmplare prielnică a făcut să nu mai fie nevoie de întrebuițarea unor astfel de mijloace. Marcus Fabius, un ostaș roman căzut prizonier la vrăjmași, după ce izbutise să scape din mîinile celor care-l păzeau, rupîndu-și legăturile de la mîini — căci fiind o zi de sărbătoare paznicii lui n-au mai fost atît de atenți — cu ajutorul unei frînghii legate de muchia zidului a izbutit să treacă peste acesta și să coboare în mijlocul lucrărilor române de împresurare. Fabius l-a convins pe Corvus să dezlănțuie un atac acum, cînd ostașii dușmani, ghiftuiți de mîncare și amețiți de băutură, erau toropiți.

În felul acesta, orașul ausonilor a fost cucerit tot așa de ușor cum aceștia fuseseră bătuți și în cîmp deschis. S-a capturat de către armata romană învingătoare o uriașă pradă de război; Corvus a instalat o garnizoană romană în Cales, iar legiunile romane s-au înapoiat la Roma. Senatul a decre-

tat sărbătorirea purtării în triumf a consulului Corvus, dar ca să aibă și Atilius Regulus parte de glorie, amîndoi consulii au primit ordin să conducă operațiile militare și împotriva sidicinilor. Mai înainte însă ei au numit, potrivit unui decret senatorial, un dictator în persoana lui Lucius Aemilius Mamerminus, cu însărcinarea de a prezida alegerile⁷². Acesta a numit în funcția de șef al cavaleriei pe Quintus Publilius Philo. Dictatorul ținînd alegerile, cu acest prilej fură aleși consulii T. Veturius și Spurius Postumius.

Cu toate că războiul cu sidicinii nu fusese încheiat, totuși, pentru a se da o satisfacție plebei, care dorea din toată inima acest lucru, s-a hotărît întemeierea unei colonii romane la Cales. Senatul a dat un decret potrivit căruia două mii cinci sute de oameni au fost înscriși ca să plece în noua colonie, iar pentru întemeierea noii colonii, cît și a împărțirii de pămînturi, a fost aleasă o comisie de trei bărbați, alcătuită din K. Duilius, T. Quinctius și M. Fabius.

XVII Consulii noi aleși au luat în primire din partea celor vechi unitățile romane și, înaintînd în ținutul dușmanilor, au pustiit totul în calea lor, ajungînd pînă în fața zidurilor cetății Sidicinum. Erau dovezi că sidicinii aveau să dea o luptă pe viață și pe moarte, deoarece reușiseră să pregătească o armată foarte mare. Totodată umbla zvonul că sînt atrași în acest război și samniții. În fața acestei situații, consulii împuterniciți de senat au purces la numirea unui dictator în persoana lui Publius Cornelius Rufinus; în postul de comandant al cavaleriei a fost numit Marcus Antonius. Imputîndu-se că s-au călcat pravilele sfinte, aceștia doi au ieșit din funcție. Fiindcă, după această întîmplare, s-a abătut asupra Romei urgia ciumei, ca și cum toate auspiciile ar fi fost atinse de această opreliște, s-a recurs la interregnum. De cînd a început interregnul, abia sub al cincilea interrege, Marcus Valerius Corvus, s-au ținut noile alegeri consulare. Noii consuli aleși sînt Aulus Cornelius, pentru a doua oară, și Cneius Domitius⁷³. Tocmai cînd se credea că domnește deplin liniștea în țară, se răspîndi zvonul că au năvălit hoardele gallilor, astfel încît s-a găsit de cuviință să se numească iar un dictator.

Noul numit a fost Papirius Crassus, care, la rîndu-i, l-a investit în funcția de comandant al cavaleriei pe Valerius Publicola. Tocmai cînd recrutările erau în toi, de parcă războiul ar fi bătut la ușă, iscoadele trimise să vadă care e situația s-au întors, dînd de știre că e deplină liniște și pace în ținuturile galilor. În schimb, erau semne că de doi ani de zile samniții dădeau de bănuț, din pricina prea deselor întruniri. De aceea, armata romană n-a mai fost retrasă din ținutul sidicinilor. Numai că samniții s-au vîrit în alt război, pe care l-au purtat în Lucania împotriva lui Alexandru⁷⁴ — regele Epirului.

Acesta, debarcînd cu forțele sale la Paestum⁷⁵, s-a ciocnit cu samniții și lucanii⁷⁶. În bătălia care a avut loc, Alexandru a biruit. În urma acestor evenimente, Alexandru a încheiat un tratat de alianță cu romanii. Însă nu se știe dacă acest rege, în caz că ar fi izbîndit în celelalte întreprinderi, și-ar fi respectat angajamentele.

În același an a avut loc un recensămînt al populației romane, numeroase persoane fiind admise ca noi cetățeni. În acest scop s-au mai adăugat încă două noi triburi, Maecia și Scaptia⁷⁷. Au fost însărcinați cu înfăptuirea recensămîntului censorii Quintus Publilius Philo și Spurius Postumius. Au căpătat cetățenia romană, însă fără drept de vot, și acerranii⁷⁸, potrivit legii propuse de praetorul L. Papirius. Acestea au fost evenimentele desfășurate în republica romană în cursul acestui an și în timp de pace și în timp de război.

XVIII Sub consulii Marcus Claudius Marcellus și C. Valerius⁷⁹, anul ce a urmat a fost cumplit, fie din pricina dezlănțuirii mîniei cerului, fie a răutății oamenilor. Cercetînd analele, am găsit pomenită cînd porecla de Flaccus, cînd de Potitus, dată ultimului consul. Însă are puțină însemnătate care e porecla lui adevărată. De aceea, eu aș dori ca să fie neîntemeiate informațiile (pe care de altfel nu le transmit toți analiștii) că au pierit numeroase persoane otrăvite, cînd în realitate acestea au fost răpuse în cursul acestui an de pomîna numai din pricina ciumei. Eu tocmai de aceea sînt nevoit să arăt faptele așa cum s-au transmis, ca să nu fiu

învinuit că nu vreau să dau crezământ vreunuia din acești analiști.

Deoarece s-a întâmplat ca numeroși fruntași ai cetății să fie loviți de aceeași boală și să moară toți cam în același chip, o sclavă oarecare a făcut o pîră în fața edilului curul, Quintus Fabius Maximus, spunînd că ea dezvăluie din ce pricină au murit atîți oameni, dacă i se dau asigurări că nu va suferi nici un ponos. Fabius înștiințează fără întîrziere consulii, iar aceștia, la rîndul lor, aduc la cunoștință senatorilor; toți într-un glas îi dau asigurări denunțatoarei că nu va păți nici un neajuns. Atunci ea a destăinuit că cetățenii mureau de o boală, care se manifesta la toți în același chip, din pricina vicleniei și răutății femeiești, și că niște matroane pregătesc acle otrăvuri; dacă autoritățile vor s-o urmeze, vor fi în măsură să le surprindă pe otrăvitoare chiar asupra faptului. Autoritățile au mers pe urmele arătate de denunțatoare și, într-adevăr, au dat peste niște femei ce fierbeau asemenea leacuri, precum și de altele, dosite. După ce au fost aduse în for leacurile găsite, ca la douăzeci de matroane, care fuseseră prinse asupra faptului, au fost chemate acolo printr-un crainic. Deoarece două dintre aceste femei, pe nume Cornelia și Sergia — amîndouă făcînd parte din pătura aristocratică — susțineau în gura mare că ceea ce pregătesc ele sînt leacuri adevărate pentru vindecarea bolnavilor, sclava le contrazise, poftindu-le să ia un singur hap din leacurile lor, ca să dovedească în fața lumii că ea spune minciuni; dar doftoroaiele, cerînd timp de gîndire, ca să poată avea o convorbire între ele, norodul fu îndepărtat puțin. Dar după ce a avut loc această convorbire între ele în fața întregii lumi, ele nu s-au codit să soarbă din aceste doctorii; însă, după ce au bătut aceste leacuri, au murit toate, fiind victimele propriilor lor înșelătorii. Atunci au fost înșfăcate numaidecît de autorități toate părtașele lor, care au denunțat un mare număr de matroane. Dintre acestea au fost condamnate 170 de femei. Pînă la data aceea nu se mai judecase la Roma un proces de otrăvire. Totuși, fapta acestor femei a fost socotită mai degrabă ca un semn de sus, pîrîndu-se a fi mai curînd o sminteală decît o fărădelege. De aceea, răsfoindu-se prin anale,

s-a găsit că și pe vremea retragerii plebeilor pe Muntele Sacru își ieșiseră din minți bieții oameni din pricina certurilor nesfârșite și că, după ce dictatorul a bătut un cui, toți cetățenii s-au înzdrăvenit la cap, datorită acestui mijloc de ispășire; de aceea, și pentru acest caz s-a găsit cu cale să se numească un dictator, pentru a se bate un cui. Cneius Quinctilius a fost numit dictator și, la rindu-i, l-a investit pe Lucius Valerius în postul de comandant al cavaleriei. După baterea cuiului, amândoi și-au depus mandatul⁸⁰.

XIX Noii consuli aleși au fost L. Papirius Crassus, pentru a doua oară, și L. Plautius Venno⁸¹. Chiar la începutul anului, s-au înfățișat la Roma solii din partea volscilor fabraterni⁸² și a lucanilor, cu rugămintea de a primi neamurile lor sub scutul Romei. Ei declarară că, dacă vor fi ocrotiți împotriva amenințărilor cu războiul din partea samniților, vor rămâne totdeauna supuși credincioși poporului roman. În urma acestui fapt, din ordinul senatului roman s-au și trimis la samniți împuterniciți cu însărcinarea de a le aduce la cunoștință să înceteze cu samavolnicile împotriva acestor populații. Și solia romană a fost încununată de succes, nu pentru că samniții doreau pacea cu tot dinadinsul, ci pentru că nu erau destul de pregătiți de război.

În același an a început războiul împotriva privernaților, ai căror aliați erau fundanii⁸³; conducătorul acestora era un fundan⁸⁴, și anume, Vitruvius Vaccus, un bărbat vestit prin strălucite fapte de arme, nu numai în țara sa, dar și la Roma. Acesta avea o casă pe muntele Palatin; după dărîmarea ei, locul cu împrejurimile a fost confiscat, ajungînd în proprietatea statului și căpătînd denumirea de Dumbrava lui Vaccus. Fiindcă Vitruvius pornise cu oastea și pustiise în lung și-n lat ținuturile cetăților Setia, Norba și Cora⁸⁵, Papirius ieșindu-i în întîmpinare, a ocupat poziții nu departe de tabăra acestuia. Vitruvius, nici n-a chibzuit ca un om întreg la minte, să rămînă la adăpostul întăriturilor în fața unor atît de puternici potrivnici ca romanii și nici n-a dovedit destul curaj pentru a lupta la o depărtare mai mare de tabăra sa. De aceea, abia își desfășurase armata în ordinea de

bătaie dincolo de porțile taberei, cînd — băgînd de seamă că războinicii săi nu sînt în așteptarea luptei și nici a dușmanului, și că mai de grabă au chef de fugă — pornește la atac fără nici un plan și fără nici un avînt. Privernații au fost învinși de romani fără prea mare trudă și greutate. Bătălia s-ar fi sfîrșit cu o mare baie de sînge pentru privernați, dacă aceștia nu s-ar fi refugiat cu ușurință la adăpostul întăriturilor taberei, care se găsea la o scurtă depărtare de acolo. Într-adevăr, în cursul bătăliei, privernații n-au suferit pierderi prea mari, puțini din rîndurile lor fiind nimiciți atunci cînd au rupt-o la fugă în neorînduială către tabăra lor. La lăsarea amurgului, însă, s-au îndreptat răzlețiți și cu spaima în suflet către Privernum, căutîndu-și scăparea, nu înapoia parapetelor taberei, ci în spatele zidurilor groase ale cetății.

De la Privernum, Plautius, celălalt consul — după ce a pîrjolit totul în calea sa și după ce a capturat o bogată pradă de război — și-a condus armata către ținutul Fundi. Îndată ce a trecut hotarele acestui ținut, i-a ieșit în cale senatul fundanilor care i-a declarat „că el s-a prezentat în fața armatelor Romei nu ca să le implore milă în numele lui Vitruvius și al partizanilor lui, ci în numele poporului fundan. Fundanii nu sînt de loc vinovați de războiul dezlănțuit de Vitruvius, căci războiul fusese hotărît de cînd acesta și-a ales ca oraș de refugiu Privernum și nu Fundi, cetatea moșilor și strămoșilor lui. Prin urmare, armata romană să-și caute și să-i urmărească pe vrăjmașii poporului roman la Privernum, ai cărui locuitori — uitîndu-și de îndatoririle față de amîndouă patriile — i-au trădat și pe fundani și pe romani. Fundanii au arătat întotdeauna Romei că vor să trăiască în pace, socotindu-se în sufletul lor romani⁸⁶, și-și amintesc cu recunoștință de faptul că au primit cetățenia romană. De aceea roagă pe consul să cruțe poporul fundan de năpasta războiului, pentru că el nu e de loc vinovat. Țara lor, holdele, orașele, persoanele, soțiile și copiii lor sînt sub scutul Romei și vor rămîne de-a pururi sub ocrotirea ei!“

Consulul, după ce i-a lăudat pe fundani pentru o asemenea atitudine și după ce a trimis la Roma ștafetele cu dări de

seamă — în care a arătat că fundanii și-au îndeplinit îndatoririle față de Roma — a pornit în marș, cotind spre Privernum. După cele scrise de Claudius⁸⁷, consulul a luat măsuri împotriva celor vinovați de uneltire contra Romei; ca la 350 dintre conspiratori au fost legați în lanțuri și trimiși la Roma chiar de cîrmuirea din Fundi; totuși, senatul roman nu le-a primit actul lor de supunere, fiindcă era de părere că fundanii voiesc să scape de răspundere prin pedepsirea unor oameni nevinovați, ridicați din rîndurile celor săraci și fără însemnătate⁸⁸.

XX În timp ce cele două armate consulare asediau Privernum, unul din cei doi consuli a fost chemat la Roma, în vederea alegerilor. În cursul acestui an au fost instalate pentru prima oară grajdurile de cai din circ⁸⁹.

Încă nu dispăruse grija cu războiul împotriva cetății Privernum, cînd s-a răspîndit cu iuțeala fulgerului groaznica veste că au năvălit hoardele gallilor, eveniment care nu putea fi trecut cu vederea de senatori. Consulii noi aleși⁹⁰, L. Aemilius Mamercinus și C. Plautius, chiar în ziua cînd au intrat în funcție, adică la 1 iulie, au primit ordinul ca fiecare să-și organizeze provincia care i-a căzut prin tragere la sorți. Mamercinus, căruia i-a căzut sarcina războiului cu gallii, și puse pe picior de război armata romană, neîngăduind nici o scutire. Se spune că au fost mobilizate și gloatele de meșteșugari și de lucrători⁹¹ sedentari, categorie care pînă atunci nu era absolut necesară la un război; în felul acesta s-a reușit să se concentreze la Veii o mare armată, ca de acolo să meargă în întîmpinarea gallilor. S-a găsit cu cale ca forțele romane să nu se depărteze însă prea mult de zidurile Romei, pentru ca nu cumva vrăjmașul, venind cumva pe alte drumuri asupra Romei, să-i înșele. Cîteva zile mai tîrziu, a sosit o știre, demnă de toată încrederea, că pretutindeni domnește liniște deplină din partea gallilor și atunci toată atenția romanilor a fost îndreptată de la aceștia către Privernum.

În această privință, analiștii se împart în două: unii au scris că Privernum a capitulat prin luptă și că Vitruvius a căzut de viu în mîinile romanilor; alți analiști spun că, înainte ca romanii să recurgă la cele din urmă măsuri, în-

șiși asediații s-au predat consulilor și că au venit avînd ca-duceul în frunte⁹²; că apoi și Vitruvius a fost dat de ai săi pe mîna romanilor. Senatul, după ce s-a consfățuit asupra privernaților și lui Vitruvius, după dărîmarea pînă-n temelie a zidurilor cetății și după ce a stabilit o puternică garnizoană romană în acest ținut, l-a chemat pe consulul Plautius, pentru a-i fi sărbătorit triumful; s-a mai dispus apoi ca Vitruvius să fie vîrît la închisoare pînă la întoarcerea consulului și, după sosirea lui, Vitruvius să fie ucis prin lovituri de vergi; s-a hotărît apoi ca locuința lui de pe Palatin să fie dărîmată, iar avutul lui să fie închinat lui Semo Sancus⁹³. Din veniturile realizate prin vînzarea averii acestuia s-au făcut două glo-buri de aramă, care au fost așezate pe altarul lui Semo San-cus, în fața templului lui Quirinus.

În privința senatului din Privernum, s-a dat următorul decret: acei dintre senatorii privernați care rămăseseră în Privernum, după ruperea legăturilor cu romanii, să se mute și să locuiască dincolo de Tibru în aceleași condiții ca și veliternii.

După aceste hotărîri, pînă la sărbătorirea lui Plautius, s-a trecut sub tăcere acest eveniment; dar după sărbătorirea triumfului și după ce Vitruvius și părtașii lui au fost osîndiți și executați, cînd toată lumea a primit cu satisfacție osîndirea celor vinovați, consulul a ținut să amintească din nou fapta privernaților, spunînd următoarele: „Fiindcă făptuitorii răz-vrătirii împotriva Romei și-au primit pedeapsa binemeritată din partea zeilor nemuritori și a voastră senatori, ce hotărîre vreți să luați acum în privința poporului nevinovat?⁹⁴ Deși rostul meu e să cer părerea și nu să mi-o dau — fiindcă-mi dau seama că privernații sînt vecinii samniților, și deoarece pacea noastră cu samniții e cît se poate de nesigură — pă-re-a mea e să păstrăm cît mai puțină încordare între noi și privernați!“

XXI Starea de lucruri, care era la început îndoielnică, după cum firea celor care îi povățuiau era mai blîndă, sau mai bătăioasă, a devenit și mai nesigură cînd unul din solii privernați și-a adus aminte mai degrabă de vremurile de altă

dată, în care el se născuse și crescuse, și nu de năpasta căzută în timpul de față pe capul lor. Fiind întrebat de un senator roman, partizan al măsurilor necruțătoare, ce pedeapsă crede că merită privernații, el i-a răspuns: „Acea pedeapsă pe care o merită toți luptătorii libertății!” Deoarece consulul și-a dat seama că prin acest răspuns semeț solul privernaților i-a îndirjit și mai tare pe acei senatori romani, care voiseră să fie fără cruțare față de acest popor, într-adins i-a pus o întrebare binevoitoare, ca să capete un răspuns mai puțin țepos: „Cum vor arăta zorile păcii celei noi dintre romani și privernați, dacă vom renunța să vă dăm o pedeapsă blândă?”

„Dacă ne veți oferi o pace dreaptă și omenoasă, spuse el, vom păstra Romei credință și veșnică și neîntinată. Dar dacă va fi o pace nedreaptă și neomenoasă, această pace nu va fi de lungă durată“.

Atunci, revoltați, unii dintre senatori au început să rostească pe față cuvinte de amenințare și să răcnescă împotriva acestui privernat, spunând că încuviințarea unei asemenea semeții va fi privită și de popoarele de multă vreme împăciuite ca un îndemn la învrăjpire și răscoală împotriva Romei. Acei senatori care erau partizanii atitudinii de omenie și de împăciuire cu vrăjmașul, tălmăceau în bine răspunsul solului privernat, adăugînd că răspunsul lui a fost rostit de glasul unui bărbat adevărat și al unui om liber. „Oare se poate crede că un popor, sau chiar o ființă omenească, va rămîne mai multă vreme decît e silit de împrejurări în acele condiții vitrege de care îi pare rău că a avut parte? Numai atunci va fi cu adevărat o pace sinceră între părtașii ei, cînd toți și-o susțin deopotrivă, nesiliți de nimeni; și dimpotrivă, nu trebuie să se nădăjduiască la o pace sinceră, prin respectarea cu credință a condițiilor ei, dacă una din părți îi răpește celeilalte libertatea, robînd-o“⁹⁵. Consulul, rostind apăsate aceste cuvinte, a izbutit să-i înduplece de tot pe cei mai îndărătnici dintre senatori, mai ales cînd s-a adresat foștilor consuli, ca să poată fi auzit de cît mai mulți: „Sînt vrednici de a deveni cetățeni romani acei oameni la care ideea de libertate e cel mai înalt țel în viață“⁹⁶.

În felul acesta, proiectul propus și susținut în fața senatului a trecut apoi în fața adunării poporului, care l-a votat, așa încît, pînă la urmă, privernații au dobîndit cetățenia romană.

În același an⁹⁷, au fost trimiși 300 de noi coloniști la Anxur⁹⁸, fiecare cetățean primind cîte 2 jugăre de pămînt.

XXII A urmat un an⁹⁹ lipsit de evenimente importante și în țară, și în afară de hotare, pe vremea consulilor Publius Plautius Proculus și Publius Cornelius Scapula; se subliniază totuși ca un fapt deosebit întemeierea unei noi colonii la Fregellae¹⁰⁰ (al cărui ținut aparținuse mai întîi sidicinilor și pe urmă volscilor). S-a împărțit poporului de către M. Flavius o mare cantitate de carne de pomană, cu prilejul înmormîntării mamei sale. Unii erau de părere că acesta, sub pretextul că-și cinstește mama, a căutat să șteargă rușinea care păta cinstea familiei sale, de vreme ce el fiind dat în judecată de edili pentru învinuirea de siluire a unei matroane romane — fusese achitat. Această pomană prin care Flavius își arăta recunoștința sa față de o asemenea sentință, a contribuit și la ridicarea sa din nou în fața ochilor plebeilor, fiindcă, cu prilejul noilor alegeri de tribuni, el a izbutit să fie ales în lipsă înaintea celorlalți.

Palaeopolis¹⁰¹ era un oraș așezat nu departe de meleagurile unde se află astăzi Neapolul. În amîndouă orașele locuia același fel de populație, avînd obîrșia din Cumae. La rîndul lor, locuitorii din Cumae se trag de la Calchis din Eubea. Datorită flotei de vase de care dispuneau, acești greci au pornit de pe meleagurile lor, ajungînd pe coastele Italiei, dobîndind o mare putere și vază în regiunea maritimă unde și-au așezat sălașurile. Întîia oară au debarcat în insulele Aenaria și Pithecusa¹⁰², iar mai apoi s-au încumetat să se strămute și pe continent. Această populație, bizuindu-se în bună parte, atît pe puterea ei proprie, dar mai ales pe fățurnicia samniților, care niciodată n-au vrut să fie credincioși Romei potrivit alianței încheiate, și poate și din pricina ciumei care se vestise că bîntuie la Roma, s-a dedat la acte de vrăjmășie împotriva romanilor care locuiau în regiunea campană și falernă. De aceea — pe cînd erau consuli Lucius Cornelius Lentulus și Publilius Philo¹⁰³, amîndoi aleși pentru a doua oară — au fost trimiși fețalii păcii, pentru a cere

satisfacție, însă trimișii acestui neam de greci, mai mult buni de gură, decît mari la fapte, le-au dat romanilor un răspuns plin de semeție. În fața acestei situații, poporul roman, în urma hotărîrii senatului, a încuviințat să se declare război palaeopolitanilor. După ce consulii și-au împărțit între ei provinciile, Publius a fost acela căruia i-a căzut prin tragere la sorți misiunea de a duce la bun sfîrșit războiul cu grecii. La rîndul lui, Cornelius a pornit cu armata spre samniți, avînd însărcinarea să preîntîmpine orice surpriză din partea acestora. Umbla zvonul că samniții, pîndind ruptura campaniilor de romani, aveau și ei de gînd să pornească războiul. De aceea, Cornelius a găsit că acolo e cel mai potrivit loc pentru instalarea unei tabere statornice.

XXIII Senatul a primit de la amîndoi consulii dările de seamă care arătau că sînt slabe nădejdi de pace cu samniții. Publius încunoștințase Roma, că 2 000 de nolani și 4 000 de samniți fuseseră primiți între zidurile orașului Palaeopolis, fiind mai mult siliți de nolani decît atrași de greci. Cornelius a dat de știre la Roma că conducătorii acestor popoare au hotărît ridicarea întregii suflări bărbătești în vederea războiului, că întregul Samnium e în fierbere și că în același timp și populațiile învecinate din Privernum, Fundi și Formiae încep să se miște. Roma a hotărît ca înainte de a se dezlănțui furia războiului să se trimită mai întîi o solie la samniți. Însă răspunsul dat de samniți a fost plin de trufie și semeție. Mai mult, tot ei îi învinuiau pe romani că le-au făcut nedreptăți, iar pe de altă parte, căutau cu tot dinadinsul să se dezvinovățească de cele ce li se imputau: „Statul samnit n-a ajutat în nici un fel, nici cu vorba, nici cu fapta, pe greci; nicidecum n-au fost îndemnați la răscoală împotriva romanilor nici fundanii, nici formianii. Dacă ar fi dornici de război, nu s-ar căi cituși de puțin de forțele de care dispun. Totuși nu pot tăgădui că statul samnit suportă greu faptul că poporul roman a refăcut orașul Fregellae, cucerit de ei de la volsci și apoi distrus, și că romanii au înființat o colonie în Samnium, căreia locuitorii i-au dat numele de Fregellae. De aceea samniții

vor spăla această rușine și ocară cu toate puterile lor, dacă cei care le-au pricinuit-o nu o vor înlătura din propriul lor imbold“.

În vreme ce împuternicitul roman propunea să se recurgă la mijlocitori luați din rîndurile aliaților și prietenilor comuni, cel samnit îi răspunde: „Ce tot umblăm noi după cai verzi pe pereți? Neînțelegerile dintre noi, romani, n-au nevoie să fie limpezite de vorbele solilor și nici de mijlocitori luați dintre oameni. Conflictul nostru se va decide pe cîmpia Campaniei, unde va trebui să ne batem! Cei care vor hotărî vor fi armele și Marte, zeul comun ambelor tabere! Lupta s-o dăm cît mai curînd între Capua și Suessula. Acolo să se hotărască cine să cîrmuiască Italia, samnitul sau romanul!“

Împuterniciții romanilor le-au răspuns că ei se vor duce, nu acolo unde îi vor chema vrăjmașii lor, ci unde îi vor conduce comandanții lor. În vremea aceasta Publilius, datorită faptului că izbutise să pună stăpînire pe un loc prielnic între aceste două cetăți, tăiasese orice legătură și întrerupsese orice ajutor reciproc între Neapolis și Palaepolis, așa cum făcuseră pînă acum ori de cîte ori erau strîmtorați de romani.

Însă fiindcă romanii erau și în pragul alegerilor consulare și nu era în interesul republicii ca să fie îndepărtat de la comandă Publilius, care desfășurase cu destul succes operațiile de încercuire ale cetății dușmane și avea toți sortii de izbîndă să o cucerească din zi în zi, atunci, în sfatul comandanților, tribunii militari au hotărît să se aducă la cunoștința poporului roman hotărîrea lor ca Publilius Philo, după ieșirea lui din consulat, să conducă mai departe operațiile militare ca proconsul, pînă la sfîrșitul războiului cu grecii. I s-a trimis de către senat și consulului L. Cornelius un ordin scris, ca să dispună numirea unui dictator în vederea alegerilor, fiindcă nu se cădea ca consulul, care abia intrase în Samnium, să fie rechemat la Roma tocmai acum, în toiul războiului. Consulul numește dictator pe Marcus Claudius Marcellus și acesta, la rîndu-i, pe Spurius Postumius în postul de comandant al cavaleriei. Totuși, alegerile n-au fost ținute de dictator, fiindcă s-a pus întrebarea dacă nu cumva s-au călcat pravilele cu aceste numiri. Augurii consultați în această privință s-au rostit spunînd că dictatorul a fost ales prin călcarea rînduieiilor religioase. Tribunii

plebei însă au adus tot soiul de învinuiri cu putință aristocrației; înfierînd asemenea mijloace ce dau de bănuît. Ei spuneau că „nu a fost de loc ușor să-ți dai seama de călcarea pravilelor, atunci cînd consulul s-a sculat în puterea nopții spre a numi în liniște un dictator; apoi consulul n-a dat nici o îndrumare în scris nimănui, nici oficială, nici particulară, asupra acestui temei; nu există nici un muritor pe pămînt care să spună că a văzut, sau a auzit ceva care să zădărnicească auspiciile; și în sfîrșit, nici augurii, care se aflau tocmai la Roma, nu sînt în măsură să ghicească ce încălcare de pravile a săvîrșit consulul în tabăra lui. Pentru cine nu e lîmpede că augurii privesc ca o piază rea faptul că dictatorul e plebeu?”¹⁰⁴

Cu toate că tribunii zadarnic aduceau asemenea imputări, precum și altele, totuși, s-a recurs din nou la interregnum. După ce s-au tot amînat alegerile mereu, din diferite motive, în sfîrșit, în al patrusprezecelea interregnum, L. Aemilius i-a ales consuli pe C. Poetelius și pe L. Papirius Mugilanus. În alte anale am găsit însă pomenit numele lui Cursor.

XXIV Istoricii au scris că în același an s-a întemeiat orașul Alexandria din Egipt¹⁰⁵; că regele Alexandru al Epirului și-a găsit moartea, fiind răpus de mîna unui surghiunit din Lucania, și că în felul acesta s-a adevărit prorocirea oracolului lui Jupiter din Dodona¹⁰⁶.

Cînd tarentinii l-au chemat pe Alexandru al Epirului în Italia, acesta a fost prevenit să se ferească de riul Acherusia¹⁰⁷ și de orașul Pandosia¹⁰⁸, că acolo ursita îi va curma firul vieții sale. De aceea, regele a trecut cît mai repede în Italia, ca să fie cît mai departe de orașul Pandosia din Epir și de riul Acheron¹⁰⁹ care — după ce își urmează cursul pornind de la Molossis¹¹⁰ și curge sub albie, pierzîndu-se în lacuri subpămîntene — se varsă în golful Thesprotius¹¹¹. De altfel, în chip obișnuit, cel ce caută să scape de soarta lui, orice ar face tot nu scapă, deoarece tocmai în calea ei nimereste¹¹².

După ce Alexandru al Epirului a bătut armatele bruttilor și lucanilor și a cucerit Heracleia¹¹³, o colonie a tarentinilor, apoi Consentia¹¹⁴, din țara lucanilor, Sipontum¹¹⁵, din Apulia, Terina¹¹⁶ și alte orașe ale messapiilor și lucanilor, și a trimis

300 de familii fruntașe ca ostatice în Epir, a ocupat trei dealuri ce se găseau la o apreciabilă depărtare unul de altul, nu departe de orașul Pandosia, a cărei așezare era o amenințare pentru ținuturile Lucania și Bruttium. De acolo, Alexandru întreprindea incursiuni pustiind, în toate părțile, satele și ogoarele potrivnicului. El avea în jurul său cam 200 de surghiuniți din Lucania, pe care îi socotea oameni devotați lui. În schimb, aceștia erau gata, o dată cu schimbarea soartei lor, să-și strămute și credința, așa cum sînt cei mai mulți oameni cu astfel de fățarnice firi¹¹⁷. Potopurile de ploii care au făcut să se înece sub apă toate cîmpiile au întrerupt legăturile dintre cele trei grupuri de trupe, din care pricină două unități macedonene nu s-au mai putut ajuta între ele, astfel încît, nemai-avînd în fruntea lor pe rege și fiind atacate prin surprindere, fură nimicite de dușmani; după distrugerea lor, toți s-au năpustit asupra regelui însuși, împresurîndu-l. În urma acestor întimplări, exilații lucani au trimis ștafete la ai lor, căroro le-au făgăduit că ei îl vor preda pe Alexandru în mîinile lor viu sau mort, dacă li se îngăduie în schimb să se înapoieze în patrie.

Totuși, regele, însoțit de o ceată de oameni, aleși numai unul și unul, dînd dovadă de un nemaipomenit curaj, străpunge linia vrăjmașă și izbutește să-l răpună pe însuși comandantul lucanilor într-o luptă piept la piept. Apoi se întoarce la ai săi, care fuseseră risipiți și puși pe fugă de vrăjmași, ajunge la un rîu și le arată alor săi vadul pe unde trebuiau să treacă, pe lîngă rămășițele unui pod distrus de curînd, pod pe care-l dusesese cu sine la vale vîrtejul puternic al apei. Pe cînd armata lui încerca să treacă rîul prin acest vad nesigur, un soldat macedonean, sleit de oboseală și cuprins de spaimă, a început să blesteme această apă, strigînd în auzul tuturor: „Pe bună dreptate te numești Acheron“¹¹⁸.

Cînd vorbele acestea au ajuns la urechile regelui, atunci i-a venit numaidecît în minte ce-i urzise lui ursita și a rămas pe gînduri dacă mai trebuie sau nu să treacă apa. Atunci Sotimus, un copil de casă al regelui, l-a întrebat: „pentru ce mai zăbovește în fața unei primejdii atît de amenințătoare?“ Și îi arată regelui că lucanii abia așteaptă prilejul să-i întindă o cursă. Cînd Alexandru se uită în jur și observă că dușmanul se apropie

în rînduri strînse, își scoase sabia și se aruncă în mijlocul valurilor cu calul său. Abia ajunse la mal, că un surghiunit lucan, aruncînd de departe o lance, l-a străpuns. Atunci regele a căzut în apă, iar riul i-a purtat trupul fără viață, cu lancea înfiptă în el, pînă la străjile dușmane. Acolo, trupul regelui Alexandru a fost ciopîrțit într-un chip îngrozitor. O parte din trupu-i hărtănit în două au trimis-o la Consentia, cealaltă a fost reținută pe loc, ca să se petreacă și să se facă haz pe seama lui Alexandru. Pe cînd acești ostași aruncau cu pietre în el, făcînd și exerciții de tragere de departe la țintă cu lancea, o femeie — intrînd în mijlocul acestor oameni, care-și dezlănțuiseră fără măsură pornirile lor de ură împotriva lui Alexandru — i-a rugat să înceteze o clipă jocul, ca să-i asculte plîngerea ei, ca apoi să le povestească cu lacrimi în ochi că „bărbatul și copiii ei au căzut prinși în mîna dușmanului și că ea nădăjduiește că cu trupul regelui, oricît de mutilat ar fi, va putea să și-i răscumpere pe ai săi“; numai așa s-a pus capăt acestei ciopîrțiri. Aceste rămășițe pămîntești au fost îngropate numai prin grija deosebită a acestei singure femei; alte osemînte au fost trimise în Metapontum¹¹⁹, la dușmani, și de acolo în Epir, la soția sa Cleopatra și la sora sa Olimpia, care erau una sora, iar cealaltă mama lui Alexandru cel Mare.

Sînt de ajuns aceste cîteva vorbe în legătură cu crunta soartă a lui Alexandru din Epir, care, deși prevestit de ursită să se ferească de un război cu romanii, el, totuși, în chipul acesta și-a sfîrșit viața, pentru că a purtat războiul în Italia.

XXI) În același an¹²⁰, la Roma s-a rînduit un lectisternium în cinstea zeilor, a cincea oară de la întemeierea Romei, pentru împlînzirea și împăcarea acelorași zei, ca și în trecut. După ce noii consuli au trimis, din porunca poporului, fețialii la samniți, ca să le declare război, au început pregătirile de tot soiul și în proporții mult mai mari ca împotriva grecilor. Se alăturară însuși puterii romane, tocmai cînd nimeni nu se gîndea la așa ceva, și alte noi popoare aliate, venind cu ajutoare serioase. Lucanii și apulii, cu toate că pînă acum nu avuseseră de-a face cu poporul roman, intrară și ei în confederație, punîndu-se sub scutul Romei, făgăduindu-i sprijin

în oameni și armament în vederea acestui război. Ca atare, între romani și aceste două noroade s-au încheiat tratate de alianță și prietenie. În aceeași vreme, operațiile desfășurate de armatele romane în Samnium au fost încununate de izbândă: trei orașe, Allifae¹²¹, Califae¹²² și Ruffrium¹²³ au căzut numai-decît în stăpînirea romanilor, la sosirea consulilor acolo. Cu prilejul acesta, a fost trecut prin foc și sabie și pustiit în lung și-n lat un întins ținut dușman.

După obținerea acestui mare succes în Samnium, se apropie de sfîrșit și celălalt război cu grecii împresurați la Palaepolis. Căci, în afară de faptul că datorită lucrărilor și șanțurilor săpate de romani, încheiate cu tăierea legăturilor dintre cele două orașe, înăuntrul zidurilor dușmane populația pătimea cu mult mai cumplit decît ar fi îndurat din partea vrăjmașilor. Cei care sufereau mai amarnic erau soțiile cu copiii lor — asemenea unor prizonieri căzuți în mîna alor săi proprii — care îndurau toate grozăviile din urmă, întocmai ca orașele cucerite de dușmani. De aceea, cînd s-a răspîndit zvonul că le vor sosi noi ajutoare, și încă mai multe decît se așteptau, și de la tarentini și de la samniți, atunci fură încredințați că pe tăria zidurilor se pot bizui mai mult decît pe samniți. Afară de aceasta, grecii mai așteptau să le sosească tineretul tarentin, convinși că se vor putea împotrivi mai degrabă nolanilor și samniților, decît dușmanului roman.

În cele din urmă, au găsit cu cale că cea mai bună rezolvare este tot capitularea, fiindcă aceasta e răul cel mai ușor de îndurat. Charilaos și Nymphios, căpeteniile cetății Palacpolis, s-au înțeles între dinșii pentru a-și duce la bun sfîrșit acțiunea și și-au împărțit însărcinările hotărînd ca unul din ei să treacă dincolo și să se predea comandantului roman, pe cînd celălalt să rămînă pe loc, ca să pregătească cu chibzuință terenul pentru predarea orașului. Consulului roman Publilius Philo i s-a înfățișat Charilaos, care a declarat „că a hotărît să predea comandantului roman cetatea pentru salvarea norodului palaepolitan și pentru binele Romei. Atîrnă de convingerea și încrederea romanilor dacă ei găsesc de cuviință că prin această măsură și-a salvat patria, sau și-a trădat-o. Pentru sine, nici nu cere, și nici nu rîvnește ceva. Pentru cetatea sa însă, el cere mai

mult decît dorește, și anume: în cazul că fapta sa va avea sorți de izbîndă, poporul roman să se gîndească temeinic cu ce zel și în același timp cu cîtă primejdie a întreprins el acest pas pentru a cîștiga prietenia Romei și că acest fapt trebuie prețuit cu mult mai mult decît nesocotința și cutezanța lui nebunească, uitîndu-și de îndatoririle sale față de patrie“. Charilaos a fost lăudat de comandantul roman, punîndu-i-se la îndemînă 3 000 de ostași pentru a ocupa partea cetății care era apărată de samniți. A fost însărcinat cu comanda acestor trupe tribunul militar L. Quinctius.

XXVI În același timp și Nymphios a știut să se apropie și să-l convingă prin vicleșug pe comandantul samnit ca să-i pună la dispoziție flota samnită, pentru ca, făcînd un ocol, să debarce în ținuturile romanilor, ca să pustiască nu numai coastele mării, ci și localitățile din împrejurimile Romei și că înfăptuirea acestui plan e cu puțință, fiindcă toate forțele romane se află fie în jurul cetății Palaepolis, fie în Samnium. Însă, pentru a înșela atenția romanilor, această acțiune trebuie întreprinsă prin surprindere în timpul nopții, și flota să pornească fără întîrziere la treabă. Pentru îndeplinirea cît mai iute a acestui plan, toate unitățile alcătuite din tinerețel samnit au fost trimise spre țărmul mării, lăsîndu-se numai o mică garnizoană trebuincioasă pentru paza cetății. În timp ce în Palaepolis, datorită întinericului nopții și învălmășagului de oameni, Nymphios își petrecea vremea căuțînd să stîrnească într-adins zăpăceală prin ordinele care se băteau cap în cap, potrivit înțelegerii stabilite înainte cu romanii Charilaos și-a făcut apariția în oraș împreună cu toate unitățile ce-l însoțeau, iar după ce a ocupat cu trupele romane punctele cele mai importante din oraș, a dat ordin alor săi să scoată strigăte. Auzindu-le, în urma ordinului dat de șefii lor, grecii au stat nemișcați, pe cînd nolani au rupt-o la fugă spre partea opusă a orașului, pe șoseaua ce duce la Nola. Samniții, care fuseseră scoși din cetate, au putut fugi, nestîngerîți de romani, o bună bucată de vreme; dar după ce s-au văzut scăpați de primejdie, fuga lor li s-a părut cu atît mai rușinoasă, cu cît ei goneau în neștire, fără arme și toate cele

trebuincioase lor, fiindcă le lăsaseră pe toate în mîna dușmanului. Cînd samniții s-au întors în țara lor, despuiți de arme și de tot ce aveau, au ajuns de rîsul și de batjocura nu numai a străinilor, dar și a propriilor lor concetățeni.

Mai cunosc însă și o altă față a acestei întîmplări, descrisă de un alt analist, care spune că samniții au fost aceia care au săvîrșit actul de trădare; însă eu m-am luat după cei mai mulți autori care istorisesc în chipul acesta întîmplările de mai sus, deoarece sînt mai vrednice de crezare. Adevărul acestui temei se confirmă și prin încheierea unui pact de alianță între Roma și Neapolis (această cetate ajungînd de atunci fruntașa cetăților grecești din tot ținutul) și aceasta, de bună seamă, fiindcă de la Neapolis a pornit îndemnul restabilirii vechiului pact de prietenie. Publilius a fost sărbătorit cu purtarea lui în triumf, fiindcă toată lumea a fost încredințată că datorită acestui asediu dușmanul s-a supus romanilor. Meritele acestui bărbat s-au învederat în două privințe: întii, i s-a prelungit durata funcției de comandant suprem al forțelor romane, ceea ce nu s-a mai întîmplat înaintea lui, și al doilea, a fost cinstit în mod deosebit prin sărbătorirea triumfului său¹²⁴.

XXVII Numaidecît izbucni și al doilea război cu grecii de pe cealaltă coastă, căci tarentinii, după ce i-au dus cu vorba pe palaepolitani, mințindu-i o bună bucată de vreme că le vor trimite ajutoare, cînd au băgat de seamă că romanii au pus mîna pe cetatea lor, au început să clocotească și să spumege de mînie împotriva romanilor, ca și cum ei ar fi fost părăsiți de palaepolitani, și nu ei au săvîrșit actul de trădare a aliaților lor. Tarentinii se frămîntau cu atît mai vîrtos, cu cît aflaseră că și Lucania și Apulia intraseră în confederația romană și sub scutul protegitor al Romei (căci amîndouă alianțele au putut fi înfăptuite în cursul acestui an¹²⁵).

„Puterea Romei a ajuns pînă aproape de ei, spuneau tarentinii. Situația va merge pînă acolo încît n-au altă cale de ales, decît să-i socotească pe romani ca stăpîni sau dușmani. Soarta Tarentului va fi hotărîtă de războiul cu sam-

niții și de sfârșitul lui. Samniții sînt singurul popor care mai opune rezistență în fața romanilor, dar în urma trădării Lucaniei, și puterea samniților a slăbit considerabil. Lucanii însă ar putea fi atrași din nou spre ei și convingși să rupă alianța cu Roma, dacă s-ar găsi vreo cale, cu ajutorul uneltirilor și urzelilor“.

Datorită acestor frămîntări, tarentinii au izbutit să dea peste o sumă de oameni doritori de schimbarea situației în țara lor. Pentru această au fost cumpărate cu bani conștiințele unui pumn de tineri lucani, care ajunseseră cunoscuți printre ai lor, nu prin fapte de arme strălucite, ci prin vorbărie multă. Aceștia, după ce s-au bătut între ei cu vergile, au început să răcească în gura mare, arătînd mulțimii concetățenilor adunați în jurul lor urmele rănilor de pe trupurile lor dezgolite și spunînd că au fost smintiți în bătaie cu vergile de consuli, deoarece au îndrăznit să intre în tabăra romană și era cît pe-acî să li se taie capul cu securea.

Fiindcă așa e în firea lucrurilor ca oamenii să fie mai zguduți de priveriști în care nu e vorba de nedreptate, ci de o violenție bine ticluită¹²⁶ — mulțimea înfierbîntată îi silește pe mai marii cetății să convoace senatul; unii, care înconjurau clădirea senatului, cer să se declare fără întîrziere război romanilor, iar alții aleargă înapoi și încolo ca să ațîțe și pe locuitorii de la sate să ia armele în mîini. Deoarece orice zarvă e în stare să întunece chiar mințile și simțirea celor mai cumini oameni¹²⁷, se hotărăște reînnoirea vechiului tratat de alianță cu samniții, trimițîndu-li-se o solie în acest scop. Această întorsătură era cu atît mai neașteptată, cu cît samniților li se părea că n-are ceva temeinic în ea și da oricui de bănuț prin nesinceritatea ei, de aceea îi siliră pe lucani să le dea un număr de cetățeni ca ostatici și să le primească instalarea de garnizoane samnite în pozițiile fortificate. Într-adevăr, lucanii, orbiți și de minciunile lor, dar și de ură împotriva romanilor, nu le-au refuzat nimic. Însă, în scurt timp, a început să iasă în vileag toată înșelăciunea, tocmai după ce făpțașii acestor ticluri dispăruseră, fugind la Tarent. Dar, fiindcă ei s-au pierdut cu firea și s-au luat după cine nu tre-

buia, nu le-a mai rămas decît să se căiască zadarnic¹²⁸ de cele făcute.

XXVIII În cursul anului¹²⁹ acestuia, plebea romană a văzut din nou răsărindu-i zorile libertății¹³⁰, deoarece căderea în robie pentru datorii neplătite a fost curmată¹³¹. Acest drept al cămătarilor a căzut datorită și din pricina desfrînării și a strigătoarei cruzimi a unui creditor. Pe cămătarul acesta îl chema L. Papirius. Lui îi rămăsese zălog tînărul C. Publius, din pricina datoriilor făcute de tatăl său. Însă tinerețea fragedă și chipul tînărului, care ar fi fost menite să stîrnească oricui un simțămînt de milă, i-au întăritat și mai mult poftele cămătarului, spre a-l face de rușine și ocară pe datornicul său. Cum cămătarul credea că el are tot dreptul să profite de tinerețea îmbujorată a victimei sale, socotindu-l o sporire a cîștigului de pe urma sumei datorate, a căutat la început să-l ademenească pe tînăr cu tot felul de vorbe ticăloase. Însă, fiindcă tînărul i-a respins cu scîrbă mîrșava-i propunere, cămătarul a început să-l sperie în repetate rînduri cu amenințări și să-i amintească de soarta sa; în sfîrșit, cînd l-a văzut pe tînăr că-și amintește mai degrabă de nașterea sa ca om liber și nu se gîndește cîtuși de puțin la situația lui de acum, cămătarul dă poruncă sclavilor să-l despoaie pînă la piele și să-l biciuiască.

Dar tînărul, cu carnea sfîșiată, s-a smuls din mîinile călăilor și a fugit pe uliță, jeluindu-se mulțimii strînse în jurul lui de purtarea ticăloasă și de poftele dezmațate ale crudului cămătar; gloata din ce în ce mai mare a poporului zădărit s-a înverșunat și mai aprig împotriva nedreptății și ne-trebniciei ticălosului, fiindu-i milă și de tinerețea și de situația lui de acum, gîndindu-se că aceeași soartă îi așteaptă și pe propriii lor copii, a pornit în mare alai prin for și, de acolo, a ajuns repede la senat.

Consulii, speriați de această zarvă neașteptată a mulțimii, au convocat îndată senatul. Cînd senatorii au intrat la sfat, norodul le-a arătat pe tînărul cu spatele însîngerat de loviturile vergilor, rugînd în genunchi pe fiecare senator în parte să le fie milă de tînăr. În acest fel, în cursul aceleiași zile, în urma

jignirii și încercării de pîngărire a cinstei unui singur om, poporul a izbutit să sfărîme veriga greului lanț al cămătăriei. Consulii au primit din partea senatului însărcinarea să aducă la cunoștința poporului că pe viitor numai criminalii și răufăcătorii vor fi ținuți în cătușe sau în temniță pînă la ispășirea pedepsei, și nu datornicii. Pentru banii împrumutați, datornicii vor despăgubi pe creditorii din bunurile lor, iar cămătarii nu vor mai avea nici un drept asupra trupului datornicilor lor. În chipul acesta au fost puși în libertate toți osîndiții pentru datorii și s-a hotărît ca pe viitor să nu mai fie nimeni robit pentru datorii.

XXIX În cursul aceluiași an, în timp ce senatorii romani erau destul de îngrijorați de situația lor însăși și de felul cum se desfășura războiul cu samniții, precum și de noua trădare a lucanilor, ivită pe neașteptate, știindu-se prea bine că uneltitorii acestei trădări erau numai tarentinii, s-a mai adăugat încă un neajuns: unirea vestinilor cu samniții. În cursul acestui an, lumea trîmbița și mai mult, pretutindeni acest ponos, în loc să chibzuiască asupra lui în adunarea poporului. Însă, consulii anului următor, Lucius Furius Camillus, ales a doua oară, și Iunius Brutus Scaena, au găsit de cuviință că există o altă problemă mai importantă și mai precumpănitoare, de care să se țină seama în sfatul senatului și, cu toate că mai fuseseră asemenea situații, totuși, senatorii au fost cuprinși de teamă și îngrijorare de a nu se trece cu vederea această stare de lucruri, ca nu cumva — fie lăsînd nepedepsiți pe cei vinovați de ațîtare și uneltire din pricina nepăsării lor prea mari sau a trufiei, fie pedepsindu-i pe aceștia prin război din pricina urii, sau a fricii pentru soarta lor apropiată — să îndemne și popoarele învecinate la revoltă. Toate ramurile samniților erau la fel de înverșunate, la fel de șetoase de război: și marsii și paelignii și marrucinii răcneau în adunările lor că vor fi cu toții vrăjmașii Romei, dacă romanii vor îndrăzni să se atingă de vestini. S-a impus întii acea părere care pentru moment părea că se sprijină mai mult pe curaj decît pe înțelepciune.

Dar sfârșitul a arătat că pe viteji îi ajută și norocul¹³². Poporul roman, în urma propunerii senatului, a hotărît să se declare război vestinilor. Conducerea operațiilor militare i-a căzut la sorți lui Brutus, iar războiul cu samniții a fost dat în sarcina lui Camillus. Armatele romane au fost conduse de cei doi consuli către cele două teatre de operații menționate, avîndu-se toată grija ca celor doi dușmani să li se întrecupă legăturile și să nu-i lase să-și unească forțele lor de luptă, pentru a-și apăra teritoriile. Însă soarta a vrut ca unul din consuli, L. Furius Camillus — pe umerii căruia cădea sarcina cea mai grea a războiului — să fie doborît de o boală grea înainte de a porni la treabă; de aceea, el — primind poruncă de la senat să desemneze un dictator pentru ducerea la bun sfârșit a acestui război — l-a numit dictator pe Lucius Papirius Cursor, care era de departe cel mai vestit comandant al acelor timpuri. Cursor, la rîndu-i, l-a numit pe Q. Fabius Maximus Rullianus¹³³ comandant al cavaleriei romane, fiind și el deopotrivă înzestrat și îndeobște cunoscut pentru înfăptuirile sale din timpul dregătoriei, dar mai ales de pomină prin dezbinarea stîrnită, ajungîndu-se aproape pînă la încăierare cu cel dintîi.

Celălalt consul a desfășurat operațiile războiului, întrebuițînd tot soiul de mijloace și întotdeauna eforturile lui au fost încununete de izbîndă. Astfel, a pîrjolit nu numai întregul teritoriu vrăjmaș, ci l-a silit pe dușman — în urma pustiirii și prefacerii în cenușă a caselor și a recoltelor — să dea lupta fără voia lui.

Intr-o singură bătălie a slăbit atît de mult puterea vestinilor, cu toate că pierderile romanilor au fost destul de grele, încît vestinii n-au mai avut curaj, nu numai să se apere la adăpostul taberei lor, dar n-au mai avut încredere nici în parapetele și șanțurile taberei; de aceea s-au scurs pe furiș către cetățile lor, avînd de gînd aici să se apere, bizuindu-se pe așezarea și pe zidurile orașelor lor. În cele din urmă, consulul a avut cutezanța să le ia cu asalt și fortărețele lor, cucerind mai întîi Cutina¹³⁴, apoi Cingilia¹³⁵, cu ajutorul scărilor și datorită atît avîntului de nedescris al luptătorilor romani, cît și înverșunării din pricina rănilor primite, fi-

încă nu rămăsese aproape nici un ostaş roman nevătămat. Întreaga pradă de război capturată, cu prilejul capitulării celor două oraşe, a fost dată ca să se înfrupte soldaţii romani, a căror înflăcărare n-au stăvilit-o nici porţile apărute cu străşnicie, nici zidurile groase ale cetăţilor duşmane.

XXX În Samnium s-a mers cu auspicii nesigure. Greşcala s-a învederat nu prin sfîrşitul războiului, deoarece s-au cules numai succese, ci prin izbucnirile furiei şi vrajbei dintre comandanţi. Căci dictatorul Papirius — îndemnat de paznicul¹³⁶ coliviei sacre, plecase la Roma ca să repete cercetarea semnelor augurale — i-a pus în vedere comandantului cavaleriei să nu se mişte din loc, şi în lipsa lui să nu dea piept cu vrăjmaşul. După plecarea dictatorului, Q. Fabius a aflat prin iscoade că în tabăra duşmană samniţii răsufală acum uşuraţi ca şi cum picior de roman nu s-ar mai afla pe teritoriul samnit. De aceea, semeţul tînăr înciudat că nu i se dă prea mare însemnătate, şi fie că i se părea că toată lumea îşi pune nădejdea numai în dictator, fie că era încredinţat că a sosit momentul să arate şi el ce e în stare, vrînd să ducă la bun sfîrşit acest război, după ce rînduieşte armata în linie de bătaie, făcînd toate pregătirile trebuincioase, porneşte către Imbrinium¹³⁷ (aşa se cheamă locul unde s-a dat bătălia). Acolo s-au înleştat în luptă romanii cu samniţii.

Romanii s-au bucurat de atîta noroc în această bătălie, încît toată lumea a rămas convinsă că chiar dacă ar fi fost de faţă dictatorul, izbînda n-ar fi fost mai deplină şi nici operaţiile n-ar fi fost conduse mai bine. Şi comandanţii şi-au făcut datoria cu prisosinţă, şi ostaşii au fost la înălţimea comandanţilor. La rîndul ei, cavaleria, din imboldul tribunului militar L. Cominius, care nu izbutise să străpungă linia duşmană; cu toate repetatele atacuri date, a luat iniţiativa unui nou iureş. Luîndu-le cailor frîiele şi zăbalele, călăreţii s-au năpustit atît de năprasnic asupra vrăjmaşului, încît nu i-ar fi putut stăvili nici o putere din lume. Dînd peste cap şi ostaşi şi arme, pricinuiesc un cumplit prăpăd în rîndurile duşmanilor. Iureşul cavaleriei a fost urmat de atacul dezlănţuit cu acelaşi avînt de pedestrima romană, care a nimicuit

dușmanul buimăcit și în neorînduială. Douăzeci de mii de leșuri samnite au rămas în acea zi pe cîmpul de bătaie, spun analiștii. Am găsit unii istorici care susțin că, în lipsa dictatorului, romanii s-au încăierat în două rînduri cu samniții, repur-tînd biruință în amîndouă luptele. Însă la cei mai vechi analiști am găsit pomenită numai această singură luptă. Unele anale trec cu totul cu vederea aceste lupte.

Comandantul cavaleriei care capturase, în urma marelui prăpăd suferit de samniți, o cantitate de arme și de material de război, ordonă să se strîngă toate grămadă la un loc. Punîndu-li-se foc, armele au fost mistuite, fie că acestea fuseseră făgăduite vreunuia dintre zei¹³⁸ —, iar dacă se poate crede ce scrie Fabius¹³⁹ — fie că șeful cavaleriei a procedat în felul acesta pentru ca dictatorul să nu culeagă roadele biruinței sale și să-i ia ca trofeu armele capturate de el în vederea triumfului și să-și înscrie numele pe ele. De asemenea, și darea de seamă¹⁴⁰ asupra acestei izbînzi, care fusese adresată senatului, și nu dictatorului, era o dovadă că Fabius n-a vrut de fel să-și împartă laurii gloriei cu dictatorul. La rîndu-i, stăpînit de pizmă, și dictatorul își arăta pretutindeni mîhnirea și mînia, mai ales în fața celor care se bucurau de această biruință. Astfel, deodată el a ridicat ședința senatului, părăsind incinta și declarînd sus și tare că respectul cu-venit dictatorului, precum și disciplina militară au fost căl-cate în picioare de comandantul cavaleriei. „Niciodată roma-nii nu vor izbuti să înfrîngă forțele samniților, dacă el va lăsa nepedepsit disprețul față de autoritatea sa.

Ca urmare, dictatorul a pornit cu mare repeziciune spre tabără, plin de înverșunare și ură; cu toate acestea, n-a fost în stare să sosească înaintea zvonurilor venirii sale. I-o luaseră alții înainte care au plecat în goană într-adîns din Roma, ca să vestească în tabără că se întoarce dictatorul setos de răzbu-nare și adăugînd aproape la fiecare cuvînt laude pentru felul cum s-a purtat dictatorul Titus Manlius¹⁴¹, într-o asemănătoare situație.

XXXI Fabius a dat ordin să se strîngă îndată toate uni-tățile la adunare și a rugat ostașii „să-l susțină cu același de-

votament și cu bărbăția pe care le-au dovedit pe câmpul de luptă, apărînd republica împotriva celor mai înverșunați dușmani; să-l apere și acum, sprijinindu-l în fața furiei și cruzimii nestăpînite a dictatorului, pe el, sub a cărui comandă și auspicii au fost duși la biruință. Dictatorul se va întoarce în tabără turbînd de mînie și înnegrit de pizmă, înverșunat împotriva vitejiei și succeselor obținute de alții; în același timp, spumegă de mînie pentru că, în lipsa lui, republica a fost slujită cu credință și devotament, prin biruința obținută. Dar dacă el nu poate schimba cu nimic soarta hărăzită lui de dictator, atunci îi pare rău că nu i-a lăsat pe samniți să învingă și că romanii sînt biruitorii. Dictatorul susține cu tărie că n-a fost respectat ordinul dat de dînsul ca și cum acum nu l-ar fi oprit să se lupte pentru aceleași temeieri pentru care suferă că s-a dat bătălia. Și atunci dictatorul, din invidie împotriva vitejiei altuia, a vrut să-l împiedice să-și facă datoria, urmărind să le ia chiar armele ostașilor romani, deși erau atît de dornici de luptă, interzicîndu-le să facă vreo mișcare în lipsa lui; și acum dictatorul turbează de ciudă și mînie și greu pătîmește, fiindcă soldații nu s-au arătat a fi nici fricoși, nici n-au stat cu miinile în sîn, și fiindcă el s-a socotit pe sine că este Q. Fabius, comandantul cavaleriei, și nu sluga dictatorului. Ce s-ar fi întîmplat dacă sfîrșitul luptei ar fi fost tocmai pe dos, și nu în favoarea Romei, cum e firesc să se întîmple în orice război? Dar acum, cînd situația se prezintă altfel, de vreme ce dușmanii au fost înfrinți de el, de vreme ce operațiile au fost încununete de succes și republica a fost slujită de el, ca unic comandant al armatei romane, cu o vrednicie și strășnicie fără seamăn, va fi oare cu puțință ca să fie amenințat cu pedeapsa cu moartea comandantul cavaleriei? Dictatorul nu e pornit numai împotriva comandantului cavaleriei, și a tribunilor militari, ci și împotriva centurionilor, ba chiar și împotriva soldaților înșiși. Dacă ar putea, dictatorul s-ar năpusti cu furie asupra tuturor. Dar fiindcă nu e în stare să facă aceasta, tabără numai împotriva lui. Invidia, întocmai ca și focul, tinde să răzbească pînă sus la acoperiș și să mistuie totul¹⁴². De aceea se năpustește numai asupra aceluia care a fost autorul is-

prăvăii și al planului de luptă, asupra aceluia care a condus acțiunea. Dacă el s-ar fi stins din viață în urma cîștigării biruinței, încărcat de glorie, de bunăseamă dictatorul, rămî-nînd singur învingător, și-ar fi privit de sus armata sa, întocmai ca pe o oștire căzută prizonieră. Ce atitudine ar fi avut atunci față de comandantul cavaleriei? Ce măsuri ar fi cutezat să ia împotriva ostașilor săi? Prin urmare, numai apărîndu-l și sprijinindu-l pe el, ostașii își vor apăra propria lor libertate; dacă ei îl vor sprijini și vor fi într-un cuget și o simțire cu el, care luptă pentru libertatea lor, atunci să-l urmeze cu același devotament pe care i l-au dovedit și în luptă. Dacă se gîndesc că, pentru a se bucura de roadele biruinței, salvarea lor, a tuturor, atîrnă de viața și scăparea lui, atunci și simțămintele dictatorului vor fi mai înclinate către o hotărîre mai îmbietoare și mai blîndă.

În sfîrșit, el își încredințează viața și toate bunurile sale vitejiei și credinței ostașilor săi!⁴

Din toate părțile au izbucnit strigăte de îmbărbătare și îndemnuri către Fabius să nu-și piardă cumpătul deoarece, cîtă vreme legiunile romane stau de veghe, nimeni nu va îndrăzni să se atingă de el.

XXXII Nu mult după aceasta a venit și dictatorul, care ordonă să sune numaidecît goarna pentru adunarea ostașilor. Făcîndu-se tăcere, crainicul a strigat cu voce tare pe comandantul cavaleriei. Cînd acesta a urcat la tribună, venind de la locul său de jos, dictatorul i-a adresat următoarele cuvinte:

„Quinctus Fabius! De vreme ce dictatorul este cel mai înalt demnitar al statului și de vreme ce poruncilor sale se supun și consulii, care sînt investiți cu puteri regești, precum și praetorii, care sînt aleși în funcție sub aceleași auspicii ca și consulii, îți pun această întrebare: oare tu ești de părere că e drept, sau nu, ca și comandantul cavaleriei să asculte de cuvîntul său? Te mai întreb, dacă eu, plecînd la Roma, din pricina auspiciilor neprielnice, eram îndreptățit să nu pun în primejdie interesele supreme ale republicii pe temeiul opreliștei religioase și, prin urmare, se cuvenea din nou să pornesc la cercetarea auspiciilor, ca să nu întreprind

nici o acțiune împotriva vrierii zeilor din cer și, mai ales, când nu cunoșteam voința ursitei? Totodată, te mai întreb, dacă hotărîrea care m-a împiedicat pe mine, dictatorul, din respect pentru sfintele pravile, să duc la bun sfîrșit războiul întreprins, oare comandantul cavaleriei era scutit și slobod de a o respecta? Dar ce rost are să-ți mai pun asemenea întrebări când tu știi prea bine că, chiar de aș fi plecat fără să spun nici un cuvînt, nu s-ar fi convenit să-ți pui în aplicare planul tău decît numai după consultarea voinței mele? Răspunde: nu te-am oprit eu să întreprinzi orice acțiune în lipsa mea? Nu ți-am interzis eu să te bați cu dușmanul? Cu toate acestea, tu, călcînd în picioare ordinul meu, ai îndrăznit să dai lupta cu vrăjmașul, deși auspiciile erau nesigure, în pofida faptului că sfînta slujbă fusese tulburată, încălcînd ordinele ostășești și disciplina strămoșească și împotriva voinței celor de sus. Răspunde numai la întrebările puse și nici un cuvînt mai mult! Lictor, apropie-te!”

Fiindcă pentru comandantul cavaleriei nu era treabă ușoară să răspundă la fiecare întrebare în parte și fiindcă acuzatorul său era în același timp și judecătorul care putea să dispună de viața lui, Fabius strigă că dictatorul poate mai degrabă să-i ia zilele, însă gloria faptelor vitejești nu i-o va lua! Deoarece Fabius cînd îl învinuia pe dictator, cînd se dezvinovătea, Papirius, simțind că i se urcă singele la cap de ciudă și mînie, dădu ordin ca numaidecît Fabius să fie despuiat de veșminte, iar vergile și securea să fie gata să intre în funcție. În vreme ce comandantul cavaleriei făcea apel la toți ostașii de față, iar lictorii îi sfîșiau straietele de pe el, Gînsul își căută refugiul în rîndurile triariilor, care și începură să dea semne de agitație în adunare.

Atunci, în întreaga adunare s-a produs o zarvă de nedescris. Se auzeau în tot locul fie rugăminți, fie amenințări. Ostașii care ședeau întimplător aproape de jîțul judecătorului, deoarece puteau ușor fi recunoscuți, fiind sub ochii dictatorului, îl implorau pe acesta să-l cruțe pe comandantul cavaleriei și să nu osîndească și armata o dată cu el; însă ceilalți ostași, de la celălalt capăt al adunării, și care se grămădiseră buluc în jurul lui Fabius, începură să rostească cuvinte de ocară la adresa

neînduplecatului dictator, fiind gata-gata să se răzvrătească. Într-adevăr, nici chiar la locul judecății nu era potolită atmosfera, ci, dimpotrivă, legații, care ședeau în jurul scaunului de judecată, l-au rugat pe dictator să nu se pripească, ci să amâne hotărîrea pentru a doua zi, pînă se va mai potoli mînia și pentru a avea vreme de chibzuit¹⁴³: „Fabius pentru avîntu-i tineresc, a fost destul de pedepsit, fiindu-i trecută îndeajuns cu vederea biruința cîștigată de el. Să nu se întindă coarda pînă într-acolo, încît să se osîndească la moarte un tînăr ca Fabius, singurul copil la părinți, lovindu-l așa de crunt și pe tatăl său, un bărbat atît de însemnat prin trecutul lui; să nu caute să arunce o pată atît de rușinoasă peste întregul neam al Fabiilor!“

Deoarece dictatorul prea puțin se sinchisea de rugămințile, de dreptatea și de adevărul situației, legații l-au poftit atunci să arunce o privire numai asupra întregii adunări, căci se vedea cum clocotește. Îi atraseră atenția dictatorului că, potrivit vîrstei lui înaintate și înțelepciunii de care trebuie să dea dovadă, se cuvine acum să nu ațîțe un foc care mocnește în sufletele învrăjbite ale ostașilor, dînd naștere unei adevărate răscoale. Nimeni nu-l va găsi pe Fabius vinovat și vrednic de osîndă, ci, dimpotrivă, pe dictator, dacă el, orbit de mînie, va stîrni revolta îndreptățită a mulțimii soldaților, care vor tăbări asupra lui. În sfîrșit, să nu creadă dictatorul că ei vorbesc în felul acesta numai așa, pentru a fi pe placul lui Fabius, ci sînt gata să jure că așa văd ei situația, deoarece nu e în interesul republicii să se ia măsuri împotriva lui Q. Fabius într-un moment atît de greu pentru stat!

XXXIII Însă nici legații n-au izbutit să-l înduplece pe dictator ca să aibă față de Fabius o atitudine mai împăciuitoare, ci, dimpotrivă, l-au zădărit și mai tare împotriva acestuia prin invocarea unor astfel de temeuri, căci Papirius a dat ordin legaților să coboare de la tribună. Zadarnic încerca crainicul să facă tăcere, fiindcă glasul dictatorului, sau al slujitorilor săi, nu-l mai auzea nimeni din pricina zarvei și învîlmășelii. Noroc că amurgul a pus capăt acestei zarve nemaipomenite, întocmai

cum se întâmplă și pe câmpul de luptă. Comandantul cavaleriei a primit poruncă să se înfățișeze din nou la judecată, a doua zi de dimineață. Fiindcă toți din jurul său l-au convins că în urma schimburilor grele de cuvinte dictatorul va fi și mai îndârjit, și mai greu de înduplecat, Fabius a fugit într-ascuns din tabără, ducându-se la Roma.

În urma îndemnului tatălui său, care fusese de trei ori consul și o dată dictator, îndată a fost convocat și senatul. La consfătuirea care a avut loc, în vreme ce bătrînul aducea în fața tuturor senatorilor cele mai grele învinuiri dictatorului, pentru purtarea lui tiranică și nedreptatea săvîrșită, se auzi deodată în atriumul curiei zgomotul lictorilor, care dădeau lumea la o parte, și după cîteva clipe apărură și dictatorul, numai foc și pară de mînie. Acesta, cînd a aflat că Fabius a părăsit tabăra pe furiș, a pornit în galopul cailor în urmărirea lui, însoțit de o gardă. În senat a izbucnit iarăși zarva atunci cînd Papirius a repetat ordinul ca Fabius să fie prins și legat. Cu toate că cei mai vrednici și mai respectați dintre senatori și la urmă chiar întregul senat căutau să-i înmoaie cerbicia dictatorului, acesta tot neînduplecat rămase. În fața acestei situații, bătrînul tată al lui Fabius rosti următoarea cuvîntare:

„Dacă în fața ochilor tăi n-au trecut și prețuire nici autoritatea senatului, nici vîrsta mea înaintată, căreia tu îi pregătești prăbușirea în mormînt prin uciderea singurului copil, dacă nici vitejia fără seamăn, nici deosebitele însușiri ale strălucitului meu neam, din care se trage comandantul cavaleriei și pe care tu însuși l-ai numit în funcție, pe tine nu te înduioșează de loc, și dacă nici rugămintele, care întotdeauna au izbutit să îmblînzească chiar pe cei mai crunți dușmani, și care sînt în măsură să îmbuneze însăși inima zeilor, pe tine nu te mișcă de loc, atunci fac apel la tribunii plebei și la popor. Pentru că tu disprețuiești judecata armatei tale și nu respecti nici judecata senatului, atunci cer ca să apari și tu în fața unui alt judecător, poporul roman, care este singurul în măsură să te judece, fiindcă are o putere cu mult mai mare ca dictatura ta. Abia atunci îmi voi da eu seama dacă tu ai de gînd să recunoști înțietatea apelului meu la popor, cînd știi

că însuși Tullus Hostilius, regele romanilor, a dat înapoi în fața autorității poporului!“

Toată lumea porni apoi din incinta senatului către locul de adunare a poporului. Când dictatorul urcă la tribună însoțit de mica lui suită și văzu pe comandantul cavaleriei întovărășit de fruntașii senatului, dădu ordin ca tânărul Fabius să coboare de la tribună și să se ducă la locul convenit celor în subordine, tatăl lui Fabius își urmă feciorul, spunându-i dictatorului: „Da, ai dreptate; de vreme ce ai poruncit, și eu am să cobor o dată cu fiul meu în acel loc de unde vom putea să dăm drumul glasului ca simpli cetățeni“.

La început, cuvintele rostite de bătrînul Fabius fură auzite cu oarecare întrerupere, din cauza zgomotului produs de strigăte, însă pe urmă, treptat, treptat, glasul puternic, plin de revoltă a bătrînului a înăbușit larma, fiind ascultat de toată lumea de față cum mustra atitudinea trufașă și neomenoasa cruzime a lui Papirius:

„Și el a fost dictator în Roma, dar niciodată, nimeni, nici chiar un om din plebe, nici un centurion, nici un ostaș n-a fost jignit în vreun fel de el. În schimb, Papirius caută să câștige o biruință și să triumfe asupra unui comandant roman, de parcă ar fi vorba de o căpetenie de oști dușmane. Ce deosebire, ca de la cer la pămînt, între simțul măsurii de care dădeau dovadă înaintașii noștri și îngîmfarea și cruzimea¹⁴⁴ aceasta a dictatorului! Quinctius Cincinnatus¹⁴⁵ n-a cutezat să-și arate pornirile de mînie și să se răzbune împotriva consulului L. Minucius, pe care îl scăpase din încercuirea dușmanului, atunci cînd el, avînd funcția de dictator al republicii, îl însărcinase cu comanda armatei, cu funcția de proconsul. La fel, nici Marcus Furius Camillus nu și-a arătat un moment vreo pornire de mînie sau de indignare împotriva lui Lucius Furius, și nici nu făcuse vreo dare de seamă jignitoare în fața senatului, sau poporului, la adresa acestuia, cînd Furius, din dispreț pentru bătrînețea înaintată și prin încălcarea autorității lui Camillus, luptînd în chipul cel mai rușinos, pierduse bătălia. Ci, dimpotrivă, la întoarcerea de pe teatrul de război, din toți tribunii cu rang consular, Camillus l-a ales ca tovarăș la comanda supremă și la împărțirea răspunderii tot pe Furius

atunci cînd senatul îi încuviințase să-și aleagă după plac pe unul dintre colegii săi în această privință¹⁴⁶. Într-adevăr, poporul, care e singurul în măsură să dețină toată puterea în orice privință, nu și-a manifestat altfel nemulțumirea și indignarea împotriva aceluia care din nechibzuință și nepricepere în ale războiului au pierdut armate întregi pe cîmpul de luptă decît pedepsindu-i numai cu plata unei amenzi. Pînă în ziua aceea, nici unul din comandanții romanii n-a fost osîndit cu tăierea capului, pentru că datorită lui războiul a fost rău condus, ajungîndu-se la dezastru. Iar acum se cutează să se amenințe cu vergile și cu tăierea capului cu securea, ceea ce e oprit să se săvîrșească chiar față de cei învinși, tocmai acei comandanți ai poporului roman care au obținut mari biruințe, cînd aceștia, dimpotrivă, merită să fie purtați în triumf? Atunci ce-ar fi trebuit să îndure fiul său dacă și-ar fi pierdut toată armata sau dacă ar fi fost toată împrăștiată și pusă pe fugă, iar tabăra lui ar fi căzut pradă dușmanului? Izbucnirile sale de mînie și actele sale de autoritate tiranică ar fi mers oare mai departe ca acum, cînd a dat ordin să-l bată și să-lucidă în chinuri pe fiul său? Oare acum cînd Roma toată este numai freamăt de bucurie pentru biruința obținută de Fabius, cînd toată lumea îi adresează acestuia numai urări de bine și închină rugăciuni și slujbe de mulțumire, se cuvine ca acest comandant — în cinstea căruia s-au deschis porțile templelor și pentru care fumegă tămîia pe altare și se fac sacrificii și slujbe, și care a fost copleșit cu distincții și daruri — să fie de astă dată despuiat pînă la piele, să fie chinuit la sînge, sfîșindu-i-se carnea cu lovituri de vergi în văzul poporului roman și avînd în același timp ochii îndreptați spre Capitoliu și spre cetățuie și spre zeii al cărui ajutor nu zadarnic l-a implorat în cele două bătălii desfășurate? Cu ce suflet va îndura armata groaznică privescînd a caznelor comandantului ei, sub a cărui conducere și auspicii a cîștigat biruința asupra dușmanului? Ce jale va domni în rîndurile ostașilor romani! Ce freamăt de bucurie va fi în tabăra dușmanilor!“

Bătrînul tată, în timp ce grăia aceste cuvinte și vărsa șiroaie de lacrimi, își ținea mereu feciorul îmbrățișat, aducînd muștrări și învinuri și implorînd ajutorul cerului și al oamenilor.

XXXIV Toată lumea de față era de partea bătrînului Fabius: și senatul cu măreția lui impunătoare, și întregul popor, își arătau dragostea față de Fabius. Apoi erau tot de partea lui înșiși tribunii plebei și toți și-au adus aminte de simțămintele armatei din tabără, deși nu era de față.

Pe de altă parte, și Papirius a scos în relief „puterea de neînving a poporului roman și rostul disciplinei”¹⁴⁷ atît de necesare unei armate, amintind faptul că ordinele dictatorului trebuie respectate fără șovăire și întotdeauna păzite ca și poruncile zeilor. El îi puse în față conducerea lui Manlius Torquatus, care și-a jertfit propriul său copil, propria lui dragoste părintească pentru interesul suprem al republicii. La fel a procedat și Lucius Brutus, ctitorul libertăților romane, cînd a luat măsuri împotriva propriilor săi fii. Și acum senatorii, ca niște prea îngăduitori și prea buni la suflet bunici, îngăduie să fie călcate în picioare prestigiul și autoritatea altuia spre a face hatîrul unui tînăr zvăpuiat, ca să se aleagă praful și pulberea de toată disciplina militară, de parcă ar fi ceva fără însemnătate? Totuși el se va încăpățîna să rămînă mai departe pe poziția sa de la început și nu va permite să se scadă nimic din pedeapsa cuvenită celui care a îndrăznit să treacă peste ordinul său, dînd lupta cu dușmanul, și care n-a ținut seamă nici de voința zeilor, mai ales atunci cînd auspiciile nu erau prielnice. Nu atîrnă de puterea lui ca autoritatea dictatorului să rămînă de-a pururi neștirbită. El, L. Papirius, nu va întreprinde nimic ca să micșoreze drepturile și prerogativele acestei puteri. Dorește ca nici puterea tribuniciană, care prin firea lucrurilor e inviolabilă, să nu calce în picioare prestigiul statului roman prin împotrivirea sa și nici poporul să desființeze o instituție legală ca dictatura, izbînd în persoana sa, care se află în exercițiul funcțiunii. Dacă el va face pe voia lui Fabius, urmașii îl vor învinui nu pe L. Papirius, ci pe tribunii plebei, precum și judecata strîmbă a poporului. Iar dacă se va călca disciplina militară, atunci nici ostașii nu vor mai asculta de centurion, centurionii de tribun, nici tribunul nu se va mai subordona legatului, nici legatul nu va mai ține seama de ordinul consulului, iar comandantul caveriei nu se va mai sinchisi de dispozițiile dictatorului. Nimeni nu va mai respecta nici pe oameni și nu va mai avea teamă

nici de zei; nu se vor mai respecta nici ordinele comandanților, nici voința ursitei arătată cu prilejul auspiciilor. Ostași vor colinda încoace și încolo fără vreo învoire, fără vreun căpății prin țara prietenilor și a dușmanilor, încălcând ordinele date, și, nemaifiind ținuți în frâu de nici un legământ sacru, își vor face de cap, trăind în dezinăț oriunde vor vedea cu ochii, lăsind vraște disciplina și rînduiala, părăsind drapelul; nu se vor aduna la timp cînd se va da ordin, nu vor mai deosebi ziua de noapte, nu vor voi să știe dacă poziția e prielnică sau neprielnică, dacă vor lupta cînd li se dă ordin de comandant sau orbește, fără să țină seama, nici de porunci; nu vor mai ține seama nici de steaguri, nu vor păstra nici formațiile de adunare sau de luptă, iar în locul unei armate ordonate și disciplinate, se va vedea o hoardă bezmetică de sălbatici, porniți la un război tîlhăresc. Ei bine, tribuni ai plebei, n-aveți decît să vă încărcați cu povara acestor îndreptățite învinuiri de-a lungul veacurilor, luîndu-vă răspunderea pentru vina lui Q. Fabius¹⁴⁸.

XXXV Pe cînd tribunii plebei ședeau încremenți și se temeau mai mult pentru soarta lor decît pentru viața aceluia pentru care se recursese la sprijinul lor, poporul într-un glas i-a scăpat de această grijă împovărătoare, recurgînd la rugăminți stăruitoare adresate dictatorului să renunțe la pedepsirea comandantului cavaleriei. La rîndul lor, în fața acestei situații, și tribunii plebei stăruie pe aceeași cale, rugîndu-l neîncetat pe dictator să admită că a greși e omenește¹⁴⁹; deci, să acorde iertare avîntului tineresc al lui Fabius, căci îndeajuns a fost pedepsit acum: Atunci și tînărul și bătrînul Fabius cad în genunchi în fața dictatorului, uitînd de toată vrajba și zavistia dintre ei, căutînd acum să îmblînzescă prin rugăminți mînia dictatorului.

După ce s-a făcut de toată lumea o liniște solemnă, dictatorul a rostit următoarele cuvinte:

„E de ajuns, cetățeni! Disciplina militară a biruit. La fel a biruit și măreția patriei și autoritatea comandantului, precum și a statului, deoarece călcarea disciplinei ar fi primejduit de-a pururi existența patriei. Quintus Fabius nu-și va primi

covenita pedeapsă, deși a luptat împotriva ordinului comandantului său suprem. Cu toate că și-a recunoscut vina greșelii sale, el se va bucura de iertarea pe care o datorează însă poporului roman și va fi iertat mulțumită și puterii tribunilor plebei, care l-au ajutat să scape teafăr și nevătămat, nu pentru că ar fi îndreptățit să scape, ci datorită acestor rugăminți rostite din inimă. Să cauți să trăiești de aici înainte, Quintius Fabius, prea fericit pentru dovezile unanime de dragoste pe care ți le arată toți concetățenii tăi, care te-au apărut atît de strălucit, și să te bucuri în voie de biruința obținută. Să trăiești, cu toate că ai îndrăznit să faci o faptă pentru care nu ar fi putut să te ierte nici măcar tatăl tău, dacă ar fi fost acum în locul lui, L. Papirius! Dacă vrei, poți să te împaci și cu mine. Însă poporului roman, căruia îi datorezi astăzi viața ta, îi vei dovedi cu adevărat recunoștința ta numai dacă această zi te-a învățat îndeajuns să dai ascultare orbească ordinelor și dispozițiilor legale date de superiori și pe front, și în timp de pace, și în timp de război!“

Deoarece dictatorul declarase că nu-l mai reține pe comandantul cavaleriei, cînd a coborît de la tribună, senatorii erau cu lacrimi de bucurie în ochi, iar poporul fremăta și mai tare de voieșie și mulțumire. Cetățenii i-au înconjurat cu toată dragostea, felicitîndu-i și ovaționîndu-i, cînd pe dictator, cînd pe comandantul cavaleriei, și i-au însoțit pînă la casele lor. În felul acesta a ieșit limpede în vileag că prestigiul și autoritatea comandantului suprem au fost și mai mult întărite, fără primejduirea vieții lui Q. Fabius, nu așa cum s-a întîmplat cu prilejul groaznicei condamnări la moarte și jalnicei execuții a tînărului Manlius Torquatus.

S-a mai întîmplat însă tot în cursul aceluiași an. că, ori de cîte ori dictatorul se depărta de armată, se mișcau și dușmanii în Samnium. Însă legatului M. Valerius, care avea comanda supremă a taberei, i se perinda mereu pe sub ochi pilda lui Quintus Fabius, astfel încît el se teme mai mult de mînia și amenințările dictatorului, decît de puterea dușmanului. De aceea, cînd un pîlc roman însărcinat cu procurarea de grîne pentru armată a fost prins într-o capcană și nimic de dușman. Într-o poziție neprielnică, toată lumea era încredințată că legatul ar fi

putut da ajutor acestor ostași, dacă nu s-ar fi temut că în felul acesta încalcă ordinele atât de aspre ale dictatorului. Purtarea aspră a acestui dictator i-a înstrăinat dragostea soldaților romani, care deja erau îndrăjiți împotriva lui dinainte, fiindcă fusese neînduplecat față de Quintus Fabius și fiindcă, cu toate rugămintele adresate lui, dictatorul refuzase să le dea satisfacție, arătându-se înțelegător numai în urma stăruințelor poporului roman.

XXXVI Dictatorul, după ce-l lăsă pe L. Papirius Crassus cu comanda garnizoanei în Roma și-l opri pe comandantul cavaleriei, Q. Fabius, să mai întreprindă vreo acțiune personală și să mai treacă peste ordinul său, reveni în tabără. Sosirea lui n-a pricinuit nici o plăcere ostașilor, dar nici dușmanii nu s-au speriat de loc. Căci în ziua următoare, samniții au și pornit să ia cu asalt tabăra romană, fie că nu știau că dictatorul a sosit la armata lui, fie că dădeau prea puțină însemnătate faptului că dictatorul e de față, sau lipsește; samniții, așezându-și armata în linie de bătaie, au înaintat pînă la tabăra romană. Într-adevăr, în acest moment atât de greu, L. Papirius a fost la înălțime. Războiul s-ar fi sfârșit cu biruința romanilor mai devreme, în cursul acelei zile, dacă ordinele și dispozițiile date de comandant ar fi fost executate cu bunăvoință de toți ostașii. Lucius Papirius și-a așezat unitățile în formație de luptă, folosind tot șiragul mijloacelor tactice, precum și terenul cît se poate mai bine, și întocmindu-și și rezervele. Ostașii însă într-adins nu au luptat cu destul avînt, pentru ca comandantul lor să nu se împăuneze că el e acela care a cîștigat biruința. Samniții au pierdut mai mulți ostași pe cîmpul de luptă, pe cînd romanii au suferit pierderi mai mult în răniți. Papirius, vechi și încercat comandant, și-a dat număidecît seama unde e racila și ce stavilă era în calea biruinței. Se convinsese că singura soluție e să-și îmblinzească pornirile firii sale și să-și potolească asprimea printr-o purtare mai prietenoasă. De aceea, însoțit de toți legații, a vizitat rînd pe rînd pe toți răniții în fiecare cîrt, l-a întrebat pe fiecare în parte cum îi merge, recomandînd legaților, tribunilor și praefecților să se îngrijească fiecare de ostașii unităților respective.

În felul acesta, dictatorul a câștigat foarte mult în ochii ostașilor romani, cucerind dragostea lor. Comportarea lui în acest chip și marele interes ce și l-a dat pentru însănătoșirea răniților au avut drept rezultat câștigarea tuturor soldaților de partea dictatorului, al cărui nume era acum pe buzele tuturor. Nimic nu contribuie la reînsănătoșirea celor bolnavi ca îngrijirea părintească, dată cu inimă bună, pentru a binemerita recunoștința lor¹⁵⁰.

Cu forțele refăcute, ostașii romani porniră iarăși la luptă, avînd încredere în comandant și în biruință. De astă dată i-au risipit și pus pe fugă pe samniți, încît din ziua aceea samniții n-au mai îndrăznit să mai provoace și să se ia la piept cu dictatorul. În urma acestei izbînzii, armata învingătoare a pornit să pustiască teritoriul vrăjmașului în lung și în lat, unde nădăjduia să pună mîna pe pradă bogată; romanii au străbătut tot Samnium fără să întilnească în cale nici un fel de trupe, nici în cîmp deschis, nici ascunse, pentru a le întinde curse. Avîntul soldaților romani creștea și datorită faptului că dictatorul le făgăduise că a lor va fi toată prada capturată de la dușman. Pe fiecare ostaș roman îl împingea în toiul bătăliei nu numai gîndul răzbunării umilințelor suferite de patrie, ci și foloasele pe care avea să le culeagă de pe urma biruinței asupra vrăjmașului.

Siliți de atîtea dezastre îndurate, samniții au trimis soli la dictator ca să încheie pacea. S-a făcut o convenție prin care samniții s-au obligat să plătească fiecărui ostaș roman solda pe timp de un an, dîndu-i pe deasupra și cîte un rînd de straie; samniții, primind invitația de a se adresa senatului, au răspuns că vor executa porunca dictatorului întocmai și-și vor încredința soarta și viața lor cu toată nădejdea pe seama celui mai viteaz.

După aceste evenimente, dictatorul și-a condus armata spre Roma, părăsind teritoriul samniților.

XXXVII Dictatorul a intrat în Roma, fiind purtat în triumf și, fiindcă voia să abdice din funcție înainte de a recurge la acest act, din ordinul senatului el a ales pe noii consuli¹⁵¹. Aceștia au fost C. Sulpicius Longus, pentru a

doua oară, și Q. Aemilius Cerretanus. Pacea cu samniții nu s-a încheiat, fiindcă aceștia se târguiau mereu în privința condițiilor; Roma a încheiat cu samniții numai un armistițiu pe vreme de un an, însă aceștia nu și-au păstrat angajamentele; auzind că Papirius și-a dat demisia din magistratură, samniții au și urzit planul să-și ia revanșa.

După actul de trădare al samniților s-a adăugat noul război împotriva Apuliei, sub consulii C. Sulpicius și Q. Aemilius (unele anale îl menționează însă pe Aulius). Armata romană a fost împărțită în două, una mergând spre Samnium, iar cealaltă spre Apulia. Lui Sulpicius i-a căzut la sorți campania cu samniții, iar lui Aemilius operațiile din Apulia. Unii analiști au scris că pricina acestui conflict nu trebuie căutată la apuli, ci că aliații acestui neam s-au apărut împotriva nedreptăților și silniciilor suferite din partea agresorilor samniți. Totuși, având în vedere situația reală de atunci a samniților, groaznic de slăbiți în urma înfringerii, nu e de conceput că aceștia au declanșat un nou război; mai aproape de adevăr e că samniții au declarat război apulilor. Sigur este că romanii au purtat război în același timp cu amândouă aceste popoare. Totuși, nu s-au dat bătălii și n-au avut loc evenimente vrednice de pomenit. Armatele romane au trecut prin foc și sabie teritoriile samniților și apulilor, pustiind totul în calea lor. Dușmanii însă au dat bir cu fugiții, căci n-au fost întâlniți de armatele romane, nici în Samnium, nici în Apulia.

O alarmă neașteptată dată în urma unui zvon, în timpul nopții, la Roma, a stîrnit panică între locuitorii ei, aceștia trezindu-se din somn, astfel încît și Capitoliul cu cetățuia, precum și zidurile și meterezele, ca și porțile orașului, s-au umplut cu luptători. Dînd toți năvală, s-a strigat pretutindeni: „la arme!“ La venirea zorilor, nu s-a putut afla nici care a fost pricina acestei panici, nici făptașul ei.

În același an¹⁵² s-a dat hotărîrea în legătură cu chestiunea tusculană, în urma proiectului de lege propus de Flavius.

Tribunul plebei, Flavius, a propus un proiect de lege, în fața adunării poporului, prin care se prevedea să se ia măsuri împotriva tusculanilor, fiindcă veliternii și privernații dez-

lănțuiseră războiul contra Romei din îndemnul și sprijinul acelorora. Populația din Tusculum a venit însă împreună cu soțiile și copiii la Roma. Toată acea mulțime îmbrăcată în haine de doliu a pornit ca un jalnic convoi de osîndiți; trecînd să-i vadă cetățenii tuturor triburilor romane, ei au căzut în genunchi în fața lor. Simțămîntul de milă a fost însă mai puternic decît motivele de drept¹⁵³, astfel încît, fără să fie des-povărați de vină, tusculanii au obținut iertarea din partea poporului roman. Toate triburile romane, în afară de tribul Pollia, au respins acest proiect. Cetățenii din tribul Pollia au fost de părere ca tineretul tusculan să fie biciuit și ucis, iar femeile și copiii să fie vînduți ca sclavi, potrivit dreptului războiului. Amintirea unor propuneri atît de grozave făcute de autorul acestui proiect de lege cu pedepsirea cruntă a tusculanilor a rămas vie pînă în vremea părinților noștri, fiindcă de atunci, niciodată un candidat care făcea parte din tribul Pollia n-a putut obține măcar un vot de la cetățenii din tribul Papiria¹⁵⁴.

XXXVIII În anul următor¹⁵⁵, sub consuli Quintus Fabius¹⁵⁶ și Lucius Fulvius, este numit dictator Aulus Cornelius Arvina, iar Marcus Fabius Ambustus¹⁵⁷ comandantul cavaleriei. Această măsură fu luată de teama unui conflict de proporții mai mari, de astă dată cu samniții (fiindcă umblau zvonurile că samniții angajaseră cu plată, din teritoriile învecinate, numeroși tineri. în vederea dezlănțuirii războiului). Ca urmare a acestei stări de lucruri, romanii au mobilizat o armată cu efective mai mari ca în trecut, pornind în marș spre Samnium. Tabăra romană a fost așezată pe teritoriul vrăjmașului, fără să se ia destule măsuri de prevedere, ca și cum dușmanul ar fi fost mult prea departe. Dar romanii s-au trezit deodată cu legiunile samnite năvălind peste ei cu atîta sălbăticie și atît de năpraznic, încît s-au apropiat de lucrările romane de întărire pînă la avanposturile taberei. Numai lăsatul amurgului l-a oprit pe dușman să pornească la atac împotriva fortificațiilor romane. Nu era pentru nimeni o taină că a doua zi, în revărsatul zorilor, samniții vor porni din nou la luptă. Dîndu-și seama că lupta e mai aproape decît orice așteptare, ca să preîntîmpine o surpriză și să nu fie silit să

se războiască într-un teren neprielnic și în pofida vitejiei ostașilor, dictatorul și-a urnit armata în cursul nopții, fără zgomot; însă, pentru a înșela vigilența dușmanului, el a dispus să fie lăsate în tabără numeroase focuri. Totuși, această manevră n-a putut reuși pe deplin, deoarece taberele erau prea apropiate una de alta. Cavaleria dușmană s-a luat numaidecît după armata romană, care se retrăgea, așteptînd pînă la revărsatul zorilor să înceapă încheștarea, hărțuind tot timpul pe romani. Pedestrima încă nu ieșise înainte de ivirea zorilor din tabără. Cînd s-a făcut lumină, cavaleria samnită a îndrăznit să pornească în iureș asupra ariergărzii romane, strîmtorînd-o în locurile neprielnice de trecere, izbutind să stăvilească marșul trupelor romane. Între timp, și pedestrima samnită a înaintat în spatele cavaleriei și îi strîmtora pe romani acum cu toate forțele disponibile. Cînd dictatorul a băgat de seamă că romanii numai cu mari pierderi pot înainta și cîștiga teren, a dat ordin să se așeze tabăra chiar pe locul unde fuseseră opriți. Dar n-a fost cu puțință să se execute acest ordin, fiindcă în jurul formațiunilor romane, unitățile de cavalerie dușmane roiau în toate direcțiile și de aceea nu se putea porni la facerea lucrărilor de fortificație. În această situație, cînd comandantul roman a văzut că trupele sale nu pot nici înainta, dar nici rămîne pe loc, și-a așezat unitățile în formație de luptă, trimițînd la oarecare depărtare de ele căruțele cu aprovizionarea și bagajele.

La rîndu-i, vrăjmașul făcea aceleași operații, forțele ambelor tabere fiind deopotrivă prin număr și prin avînt. Samniților le crescuse elanul și datorită faptului că ei credeau că romanii se retrăseseră de frică, nu pentru a se depărta de un teren neprielnic, ca și cum ei, stîrnind groaza, s-ar fi luat pe urmele unor fugari înspăimîntați. O bucată de vreme, lupta s-a desfășurat cu sorți egali de izbîndă, fiindcă ostașii samniți nu mai erau de mult obișnuiți să suporte strigătele și îndemnurile la luptă ale romanilor. Analiștii au scris că într-adevăr, în ziua aceea, lupta a durat de la ora a 3-a din zi și pînă la a 8-a¹⁵⁸, însă cu un rezultat atît de nehotărîtor, încît strigătele care au fost scoase cu prilejul celei dintîi încăierări

nu s-au mai repetat, nici steagurile n-au mai putut fi trimise înainte, dar nici n-au fost retrase înapoi cu vreun pas. Fiecare ostaş roman rămânea neclintit pe locul său, împingînd pe vrăjmaş cu scutul, luptînd fără să mai răsuflă şi fără să mai arunce vreo privire în juru-i. Freamătul şi zarva, deopotrivă de mari în amîndouă taberele, şi aceeaşi încrîncenare în luptă contribuîră la sleirea de tot a puterilor războinicilor. Numai ivirea nopţii fu în măsură să curme această înclăştare; şi ostaşii ambelor tabere erau istoviţi de vlagă, şi fierul armelor se îndoise sau se rupsesă, şi nici comandanţii nu mai aveau în cap nici un plan.

Deodată însă, cavaleria samnită — după ce a fost încunoştinţată de o roată de călăreţi care se avîntase prea departe că poverile şi bagajele romanilor se găsesc prin apropiere, fără să fie adăpostite cu lucrări de întărire şi fără apărători —, lacomă şi setoasă de a pune mîna pe o pradă bogată, a dezlănţuit atacul asupra acestora. Cînd o ştafetă l-a anunţat cu voce tremurîndă pe dictator de acest atac neaşteptat; atunci dictatorul a spus: „Lasă-i să-şi facă de cap cu prada!“ Atunci s-a întins vorba de la soldat la soldat începînd toţi să strige: „Vrăjmaşul jefuieşte şi cară cu el bunurile şi averea soldaţilor!“ Imediat dictatorul ordonă să fie chemat comandantul cavaleriei romane, căruia îi spuse următoarele: „M. Fabius, ai băgat de seamă că escadroanele samnite au încetat să mai dea lupta? De bună seamă, samniţii s-au pironit la bagajele noastre. Atacă-i fără întîrziere, acum cînd sînt risipiţi şi în dezordine şi au gîndul numai la pradă! Arareori vei găsi pe unii din ei stînd pe cai sau cu arma în mînă; în timp ce cei mai mulţi îşi încarcă prada pe cai, măcelăreşte-i pe cei fără arme şi mînjeşte-le prăzile cu sîngele lor. Iar eu, în fruntea legiunilor romane, voi avea grijă să dau lupta cu pedestrirea samnită. Ție şi călăreţilor tăi vă revine cîntea de a da piept cu cavaleria duşmană!“

XXXIX Escadroanele romane se năpustesc în cea mai desăvîrşită ordine asupra vrăjmaşului împrăştiat şi încărcat cu prăzi. Cîmpul se umple îndată cu leşuri duşmane. Zvîrlindu-şi numai decît prăzile, samniţii se îmbulzesc unii peste alţii şi

se împiedică, căutînd să se ferească de copitele cailor speriați, care fugeau în învălmășeală în toate direcțiile; nefiind în stare nici să lupte nici să fugă, vrăjmașii sînt măcelăriți toți, pînă la unul. După ce cavaleria dușmană a fost nimicită, Marcus Fabius își manevrează către aripi escadroanele sale, în așa fel încît căzînd drept în spatele pedestrimii samnite, o atacă. Puternicele strigăte scoase din nou de romani le-au făcut dușmanilor părul măciucă de groază. Văzînd linia întii a vrăjmașului, ce căuta cu ochii înapoi vreo puțință de scăpare, iar frontul samnit pus în învălmășeală și linia lui de bătaie clătînîndu-se, dictatorul le grăiește ostașilor săi cuvinte de îmbărbătare, îi îndeamnă mereu la luptă, chemînd rînd pe rînd pe toți tribunii militari și pe căpeteniile unităților să reînceapă împreună cu el lupta.

Scoțînd din nou strigăte de război, forțele romane pornesc în iureș înainte și cu cît înaintarea romană cîștigă teren, cu atît îl văd pe dușman din ce în ce mai dezordonat în mișcări și mai buimăcit. Mereu în frunte, cavaleria romană intervine cu succes pretutindeni. Cornelius, aruncîndu-și o privire înapoi către manipulele sale, le arată cu mina strigînd cît îl ținea gura că el vede steagurile romane și scuturile lor rotunde. Cînd ostașii romani au auzit și în același timp au și văzut toate acestea, aproape că au și uitat de truda lor cumplită, de răni și de tot ce au îndurat în ziua aceea, de parcă acum ar fi auzit întia dată semnalul de atac și forțele le-ar fi fost proaspete, și s-au năpustit din nou cu nestăvilit avînt asupra dușmanului. Samniții n-au mai fost în stare să înfrunte atacul cavaleriei romane, care a stîrnit groaza în rîndurile lor, și nici furia dezlănțuită a pedestrimii romane. Parte din samniți au fost uciși, parte risipiți și puși pe fugă. Cei care mai cutezau să rămînă pe loc, după ce au fost încercuiți, au fost toți răpuși. Desăvîrșirea izbînzii a fost isprava cavaleriei romane, care a lichidat pe fugari. Insuși comandantul armatei samnite a căzut în luptă.

În urma acestei bătălii, puterea samniților a fost atît de zdruncinată și de slăbită, încît clocoteau de nemulțumire în toate adunările lor, spunînd că „nu e de loc de mirare că samniții au dat mereu înapoi și n-au cules nici o izbîndă,

cîtă vreme au pornit un război nedrept¹⁵⁹ și nelegiuit, încălcîndu-se angajamentele tratatului de alianță încheiat cu romanii, din care pricină, pe bună dreptate, mai mult zei, decît oamenii au fost mai înverșunați împotriva lor; prin urmare, acest război trebuie ispășit prin jertfe uriașe. De aceea, se cuvine să se știe dacă această ispășire trebuie să se facă cu vărsarea sîngelui nevinovat a întregului popor sau numai a cîtorva vinovați de acest dezastru. Unii îndrăzneau chiar să dea cîteva nume de capi de oștire. Fu auzit strigîndu-se cu precădere de toată lumea un nume: Brutulus Papius. Acesta era un bărbat puternic și vestit prin faptele sale de arme și, de bună seamă, întiul făptaș al încălcării armistițiului dintre romani și samniți. Praetorii, siliți de popor să vorbească deschis de rolul lui Brutulus în această înfrîngere, au dat un decret prin care se hotăra ca acesta să fie predat în mîinile romanilor și, o dată cu el, să fie trimiși la Roma toți prizonierii romani și toată prada de război capturată de la romani, iar toate bunurile care fuseseră cerute de romani prin mijlocirea fețialilor să fie înapoiate, fără întîrziere, potrivit legiuitei dreptăți.

Fețialii samniților trimiși la Roma în vederea păcii au adus cu ei, așa cum se hotărîse, și trupul lui Brutulus, însă neînsuflețit. Acesta își ridicase singur viața ca să scape de rușinea osîndeii. S-a hotărît ca, o dată cu leșul lui, și bunurile sale să fie predate romanilor. Totuși, senatul roman n-a vrut să primească nimic din toate acestea, ci a reținut numai prizonierii romani, iar din prada de război, numai ceea ce s-a recunoscut că aparține poporului roman. Predarea și a altor lucruri care nu aparțineau Romei a fost refuzată. În urma unui decret dat de senat, dictatorul a fost sărbătorit și purtat în triumf¹⁶⁰.

XL Unii analiști arată că cei care au purtat războiul cu samniții și au cîștigat biruințe au fost consulii și că Fabius a înaintat pînă în Apulia și a capturat prăzi uriașe. Toți analiștii pomenesc deopotrivă că, într-adevăr, Cornelius a fost dictator în cursul aceluși an. Ceea ce nu se știe bine e dacă a fost ales în vederea conducerii războiului sau dacă n-a avut decît însărcinarea de a da semnalul pornirii carelor cu

patru cai cu prilejul jocurilor romane, fiindcă praetorul Plautius fusese lovit de o grea boală; dar că, în cele din urmă, dictatorul, socotind că un asemenea rost nu e la înălțimea dregătoriei dictatoriale, și-a înaintat demisia.

Nu e treabă ușoară nici să alegi între două versiuni pe cea adevărată, nici să crezi pe un analist și nu pe celălalt. Eu sînt de părere că trecutele fapte au fost greșit arătate și descrise; din pricina elogiilor rostite la înmormîntări și a inscripțiilor cu cuprins neadevărat de pe statuile strămoșilor, cîtă vreme fiecare familie caută să-și ridice în slăvi pe înaintașii săi, amintind de fapte de arme și demnități care în realitate n-au existat niciodată. De bună seamă, de aici vin încurcăturile în ce privește datele memoriilor particulare, care nu corespund cu însemnările oficiale ale autorităților statului. De altfel, n-au rămas scrierile nici unui istoric contemporan cu acele vremuri; pe care să ne putem bizui, acordîndu-i deplină crezare¹⁶¹.

CARTEA IX

I Anul acesta a fost urmat de pacea caudină vestită prin înfrângerea romanilor în vremea consulatului lui T. Veturius Calvinus și Sp. Postumius. În acest an¹, căpetenia samniților era C. Pontius, fiul lui Herennius, un om înzestrat cu o deosebită înțelepciune. C. Pontius se bucura de faima unui războinic și a unei căpetenii de mîna întîi. După ce împuterniciții săi, care fuseseră trimiși la Roma pentru a da satisfacții, s-au întors fără să fi încheiat pace, Pontius a spus următoarele:

„Să nu credeți că această solie n-a făcut nimic, ci, dimpotrivă: prin ea s-a ispășit întreaga minie a zeilor ce se revărsase asupra noastră în urma încălcării condițiilor tratatului. Sînt pe deplin încredințat că în măsura în care zeii au găsit de cuvîință să fim siliți să dăm romanilor satisfacția cerută, potrivit îndatoririlor tratatului, la fel nu le-a fost pe plac ca romanii să respingă cu atîta trufie despăgubirile pentru încălcarea tratatului. Căci prin ce altceva s-ar fi cuvenit să fie împlinziți zeii și potolite pornirile oamenilor, decît prin ceea ce am făcut noi? Bunurile pe care i le-am luat vrăjmașului nostru ca pradă de război, le-am înapoiat, cu toate că se cădea, potrivit dreptului războiului, să rămînă mai departe în mîinile noastre. Pe ațîțătorii războiului i-am predat morți, prin vrerea ursitei, de vreme ce n-a fost cu putință să-i dăm vii romanilor. Averile lor le-am trimis la Roma, ca să nu fim învinuiți că sîntem copărtași la vina lor. Cu ce vă mai sîntem datori, romani? Potrivit acestui tratat, ce se cuvine să vă mai dăm? Ce datorii mai avem față de zei, judecătorii tratatelor? La care judecător să mai recurg, romane, ca să se verse mî-

nia ta pentru osînda mea și alor mei? Nu mă dau înapoi în fața nici unui judecător, fie el popor, fie simplu particular²! Dacă cel obidit nu poate găsi nici un sprijin în legile omenești împotriva celor puternici³, atunci îmi voi găsi scăparea la zei, singurii în măsură să pedepsească trufia romanilor, care nu mai poate fi îndurată, și-i vor ruga să-și arunce fulgerele mîniei asupra acelor care nu se mai mulțumesc nici cu înapoierea bunurilor lor și nici cu ceea ce li s-a mai dăruit pe deasupra și de la alții, a căror sete de răzbunare nu se mai satură nici cu omorîrea vinovaților, nici cu predarea trupurilor lor neînsuflețite, nici cu bunurile care le-au fost înmîinate o dată cu trupurile foștilor stăpîni. Romanii nu mai pot fi împăcați, nici dacă le oferim sîngele nostru pentru a ni-l sorbi, și nici măruntaiele noastre spre a le sfîșia! Samniții! Războiul este îndreptățit pentru cei care simt nevoie să-l poarte și e legitimă ridicarea armelor de cei cărora nu le mai rămîne o altă nădejde decît în arme⁴. De aceea, de vreme ce acum e momentul cel mai prielnic pentru ca oamenii să-și arate vrednicia și să pornească la treabă, cu voia sau fără voia zeilor, să fiți încredințați că noi pînă acum am purtat războaie împotriva zeilor și nu a oamenilor, pe cînd acesta ce stă să izbucnească va fi desfășurat sub îndrumarea zeilor înșiși!

II După ce Pontius a făcut aceste prorociri, care, pe cît erau pline de nădejdi, pe atît erau de adevărate, a purces cu oastea lui, pe care și-a așezat-o în împrejurimile trecătorii de la Caudium⁵, în cel mai ferit loc cu puțință. De acolo, trimite la Calatia⁶, unde aflase că se găsesc consuli și tabăra romană, zece ostași îmbrăcați în straie de ciobani, cărora le poruncește să-și pască vitele, unul ici, altul colo, nu departe de străjile romane, dîndu-le totodată îndrumări ca atunci cînd vor cădea în mîinile cetelor romane de prădalnici, toți să glăsuiască la fel: „că legiunile samnite se află la Apulia și că au împresurat Luceria cu toate trupele lor și nu mai au mult pînă s-o cucerească“. Mai mult, samniții răspîndiseră și mai înainte, într-adins, asemenea zvonuri care au ajuns pînă la romani. Însă cea mai mare încredere în aceste zvo-

nuri au stîrnit-o ciobanii samniți prinși, cu atît mai vîrtos cu cît rîspunsurile tuturor se potriveau.

Era neîndoios cî romanii vor sîri în ajutorul unor aliați buni și de credință ca lucerinii, dar în același timp romanii se temeau ca momentana primejdie sî nu stîrnească panica în întreaga Apulie, determinînd-o sî rupă legăturile cu Roma. De aceea, ei au chibzuit pe unde sî pornească într-acolo. Cître Luceria duceau două drumuri: unul de-a lungul țîr-mului Mării de Sus⁷, un drum și liber și larg, care însî, deși era mai sigur ca oricare altul, era prea lung; celălalt, care ducea prin trecătoarea Caudină, era mult mai scurt. Meleagurile acelea se înfîțișează astfel: se află acolo două trecători adînci, strîmte și acoperite cu pîduri; în jurul lor e un lanț neîntre-rupt de culmi muntoase. Închis în mijlocul lor se gîsește un șes destul de întins, bogat în pîșune și plin de pîraie, iar drumul trece chiar prin mijlocul lui. Însî înainte de a ajunge la acest drum, trebuie sî strîbați prima trecătoare. Dacă nu izbu-tești sî te strecuri pe acest drum, trebuie sî faci calea întoarsă pe unde ai venit, sau dacî vrei sî-ți continui calea, atunci ești nevoit sî strîbați printr-o altă trecătoare, mult mai îngustă și mai greu de strîbătut cu piciorul.

Pe cînd oastea romană desfășurată cobora cître această cîmpie, printr-o poartă făcută într-o scobitură între stînci, pentru a-și continua drumul cître cea de-a doua trecătoare, gîsi intrarea astupată cu stînci uriașe, bolovani și copaci prîvăliți și grîmădiți de-a valma în cale. Romanii ajun-seră sî-și dea seama de cursa întinsă de samniți prea tîrziu, cîci au și zărit oastea vrîjmașilor pe coastele trecă-torii. Deși comandantii romani îi cheamă înapoi, ostașii por-nesc din nou la drum tot pe acolo pe unde veniseră. Însî gîsesc și intrarea cître acest drum astupată cu un morman de stînci grîmădite unele peste altele, pîzită și cu trupe⁸. Fără vreun ordin din partea cuiva, ostașii romani se opresc deodată. Buimăceala și uluirea îi încremenește pe toți; o toro-peală neobișnuită pune stăpînire pe mădularele lor. Ei sî privesc unii pe alții, deoarece fiecare îl socotea pe celălalt mai întreg la minte și cu nervii mai tari. Toți pîstrează multă vreme o mușenie de piatră. Însî cînd vîd ridicîndu-se

corturile consulilor și pe unii pregătind cele trebuincioase în vederea lucrărilor de întărire, cu toate că erau încredințați că situația e pierdută și deci nu mai au nici o nădejde de scăpare și că se vor face de ris cu asemenea strădanii, totuși, ca să nu adauge la năpasta căzută pe capul lor și o altă pacoste⁹, fără îndemnul cuiva se pun toți pe treabă și-și împrejmuiesc tabăra cu un val de întărituri, precum și cu șanțuri pentru apă. Romanii își împlineau în silă și plictisiți toate aceste sforțări în legătură cu lucrările de întărire, mai ales că samniții, privindu-i de sus, le aruncau o ploaie de ocări și sudalme. Fără să fie chemați de nimeni la sfat, legații și tribunii vin la consuli adînc mîhniți, fiindcă își dădeau bine seama că prilejul nu e nimerit pentru consfătuire, dar nici nu aveau de unde să capete vreun sprijin. Tot poporul luptător se îndreaptă către praetorium și-i imploră pe comandanți să-i ajute și să-i scoată din impasul din care numai zeii nemuritori ar putea să-i scape.

III Văicărindu-se mai de grabă, în loc să chibzuiască, pe romani i-a apucat noaptea. Toți se frămîntau în fel și chip, după cum îi era firea fiecăruia: „Să trecem peste mormanele de stînci ce stăvilesc calea“, spunea unul. „Ba, să mergem, spunea altul, și să străbatem prin păduri și pe oriunde putem răzbi cu ajutorul armelor, numai să ne vedem o dată ajunși în fața vrăjmașului, pe care mereu îl biruim de aproape treizeci de ani! Pentru noi, romanii, situația va fi mult mai potrivită și mai prielnică, deoarece noi luptăm împotriva nelegiuitorilor samniți care au călcat jurămîntul de credință!“. Un altul spunea: „Pe unde și încotro să mergem? Oare putem crede că sîntem în stare să urnim munții din loc? Pe unde vei ajunge tu la vrăjmaș, cită vreme se înalță în fața ta aceste culmi amenințătoare? Cu arme, fără arme, viteji, fricoși, toți deopotrivă am fost înfrinți și am căzut în mîinile dușmanului. Dușmanul nu ne va da nici măcar puțința să murim cum se cuvine, luptînd cu arma în mînă. Acest război se va sfîrși stînd cu mîinile încrucișate!“. Cu astfel de vorbe rostite ici de unul, colo de altul, s-a scurs și noaptea, toată lumea uitînd și de mîncare și de odihnă.

La rîndul lor, nici samniții nu știau ce să facă și ce hotărîre să ia, cu toată întîmplarea aceasta deosebit de prielnică pentru ei. De aceea, toți într-un glas sînt de părere să-l întrebă printr-o scrisoare pe Herennius Pontius, tatăl comandantului, ce-i sfătuiește să facă.

Acesta, gîrbovit de bătrînețe, se retrăsese nu numai de la treburile ostășești, ci și de la cele obștești. Cu toate acestea, în pofida unui trup istovit de vlagă, era înzestrat cu un suflet plin de bărbăție și cu o minte la fel de sănătoasă. Cînd Herennius a aflat că la Caudium armata romană a fost surprinsă și închisă între cele două trecători, fiind întreat de trimisul fiului său ce părere are, Herennius a spus să se dea romanilor drumul numaidecît, fără nici o vătămare ori jignire. Fiindcă samniții n-au vrut să țină seama de o asemenea părere, cînd Herennius a fost din nou întreat de același trimis venit iarăși, el i-a răspuns: trebuie uciși toți romanii! Pentru că aceste două păreri date de Herennius se băteau cap în cap — de parcă erau răspunsurile cu două înțelesuri ale oracolului — și cu toate că fiul său susținea mai mult ca toți că din pricina bătrîneții și a istovirii trupești, tatălui său i s-a slăbit și mintea, totuși, în urma stăruințelor tuturor, Pontius a fost înduplecat să-l cheme și pe bătrînul Herennius la sfat. Se spune că moșneagul nu s-a supărat și a venit pînă la tabără, fiind purtat într-o teleagă. Acolo, poftit fiind și el să ia parte la sfat, luă cuvîntul; Herennius spuse că el nu-și schimbă cu nimic părerile sale, însă mai adaugă următoarele temeuri: „Dacă samniții își vor însuși prima părere, pe care el o socotește cea mai bună, Samnium va încheia o pace și o prietenie veșnică cu cel mai puternic popor din lume, datorită acestei uriașe binefaceri primite de romani. Prin cea de-a doua părere, războiul se va amîna pentru o durată de mai multe vieți, fiindcă forțele romane nu se vor putea reface așa de ușor, dacă poporul roman va îndura pierderea a două armate întregi. În afară de acestea, el nu mai are o a treia părere!“ Atunci fiul său și alți fruntași samniți stăruiră să-l întrebă: „dar ce s-ar întîmpla dacă am alege calea de mijloc? De pildă: să le dăm drumul romanilor să plece liberi, însă în același timp să le aplicăm și legile celor învinși în război?“

„— Cu această soluție, spuse Herennius, nu-ți faci nici prieteni, nici dușmani. După ce îi veți îndârji pe romani împotriva voastră, numai înjosindu-i, lăsați-i în viață! Poporul roman are un asemenea suflet, încît niciodată nu se va potoli dacă va fi înfrînt. Rușinea și pata pricinuită de năpasta căzută pe capul romanilor acum, de-a pururi vor dăinui și le vor roade sufletele. Aceștia nu se vor potoli pînă nu vă vor plăti înmiiit pentru osînda și ocara primită din partea voastră“¹⁰.

IV Nici una din cele două păreri ale lui Herennius nu a fost primită de samniți și atunci din tabără el s-a înapoiat tot cum a venit. După ce romanii făcuseră numeroase încercări zedarnice de a sparge încercuirea, deoarece din pricina lipsurilor de tot felul, ajunseseră la grea strîmtoare, împinși de nevoie trimit la samniți o solie care să le ceară mai întîi o pace dreaptă; dacă nu vor dobîndi pacea, atunci să-i provoace la luptă. Pontius dete următorul răspuns soliei: „pentru samniți, războiul s-a sfîrșit! Dar fiindcă romanii nu vor să-și mărturisească soarta de învinși și de prizonieri, atunci el îi va trimite sub jug, fără arme, numai cu hainele pe ei. Condițiile păcii vor fi egale și pentru învingători și pentru înfrînși, numai dacă romanii vor ieși de pe teritoriul samniților; apoi, dacă romanii își vor desființa din acest ținut coloniile lor, romanii și samniții vor trăi și se vor bucura de condițiile egale ale tratatului, potrivit legilor lor proprii. El este gata să încheie acest tratat cu consuli romani numai cu aceste condiții. Dar dacă vreuna din ele nu le convine, atunci romanii să nu-și mai trimită încă o dată la ei pe împuterniciții lor!“

Cînd s-a vestit în tabăra romană rezultatul soliei, au izbucnit deodată valuri de gemete și suspine și toți romanii au fost cuprinși de o jale atît de adîncă, încît nu le-ar fi părut mai rău dacă dușmanul le-ar fi adus la cunoștință că chiar în acel loc vor fi dați pieirii cu toții. După ce s-a păstrat mult timp tăcere, de vreme ce consuli nu cutezau să deschidă gura, nici ca să susțină condițiile acestui tratat, deoarece era atît de rușinos, nici să se împotrivască, deoarece era atît de trebuincios, a luat cuvîntul Lucius Lentulus, care pe atunci

era socotit cel dintâi din rîndurile legaților și prin vitejia sa, și prin demnitățile avute, spunînd următoarele:

„Consuli! Eu l-am auzit pe tatăl meu aducîndu-mi aminte de multe ori că el a fost singurul care nu a îndemnat senatul să răscumpere cu aur cetatea de la galli, de vreme ce nu fuseseră încercuți și înconjurați cu șanțuri, sau cu un val de lucrări de către cel mai ticălos dușman, dar și mai nepriceput din lume în lucrări de întărire, și strămoșii noștri au putut să-l atace și să-i străpungă încercuirea, dacă nu fără mare primejdie, de bună seamă, fără moarte sigură. Așa cum ei au avut puțința să dea năvală cu arma în mîină din Capitoliu asupra dușmanilor (întocmai cum de multe ori cei împresurați au dat atacuri asupra asediatorilor), la fel și eu — dacă noi am avea puțința să ne luăm de piept cu vrăjmașul, fie într-un loc prielnic, fie într-altul neprielnic — v-aș da o povață potrivită cu firea și sufletul tatălui meu: într-adevăr, mărturisesc că e foarte frumos să cazi luptînd pentru patrie¹¹ și sînt gata să mă jertfesc pentru poporul roman și pentru legiunile romane, avîntîndu-mă pînă în mijlocul șirurilor vrăjmașe. Însă eu îmi văd patria mea aici unde se află legiunile romane! Dacă ele nu vor să se avînte spre moarte, numai din dorința de a muri, ce-ar putea dobîndi patria prin moartea lor? Casele cetății; ar spune cineva, și zidurile și poporul care locuiește în oraș! Dimpotrivă, și pe bună dreptate, prin pierderea armatei romane toate acestea nu vor fi păstrate, ci predate. Căci cine va mai păzi cetatea? De bună seamă o gloată care nu e în stare nici să lupte și nici să țină arma în mîină, întocmai ca atunci cînd nu s-a apărat de loc cetatea împotriva gallilor¹²? Credeți oare că va fi ca atunci cînd au cerut ajutorul lui Camillus și al armatei de la Veii? Aici sînt toate nădejtile, aici sînt toate puterile, pe care, dacă le păstrăm neatînse, vom păstra și patria! Dar dacă ne predăm oastea spre a fi dată pieirii, înseamnă că ne părăsim și ne trădăm și patria! Dar voi spuneți: «capitularea și predarea e cumplit de rușinoasă!» Cu atît mai presus este dragostea de patrie cu cît vom putea-o păstra neatînsă, cu pata și rușinea noastră mai degrabă, dacă va fi nevoie, decît cu prețul morții noastre¹³! De aceea să întîmpinăm cu fruntea sus această înjosire a noastră, oricît de

cumplită ar fi! Și să ne supunem hotărîrilor ursitei¹⁴ pe care nici chiar zeii nu pot să o înlăture! Haideți, consuli, mergeți și răscumpărați cu armele cetatea pe care strămoșii voștri au răscumpărat-o cu aur¹⁵.

D Consulii au plecat la Pontius pentru a sta de vorbă cu el, dar cînd biruitorul aduse în discuție tratatul cu romanii, atunci ei au spus că această învoială nu se poate încheia fără încuviințarea poporului roman, fără fețiali și toate celelalte formalități obișnuite în asemenea împrejurări. Ca urmare, pacea caudina nu s-a încheiat printr-un tratat de pace — așa cum crede îndeobște și cum scrie și Claudius¹⁶ — după rînduielile tratatelor obișnuite, ci prin mijlocirea unei *sponsio*¹⁷. Atunci de ce ar mai fi fost nevoie de chezași, sau de ostatici, cu prilejul încheierii acestui tratat, de vreme ce totul se hotărăște prin rostirea acestui blestem: „Jupiter să-l lovească pe acel popor care calcă legămintele și jurămintele făcute, așa cum este lovit acest porc de către fețiali?”

S-au oferit ca zălog consulii, legații, quaestorii, tribunii militari; și azi se cunosc numele tuturor chezașilor; dacă învoiala s-ar fi încheiat întocmai ca un tratat adevărat, n-ar exista decît numele celor doi fețiali. Pînă la încheierea definitivă a tratatului de pace, s-a convenit ca romanii să dea pe deasupra încă 600 de ostatici din unitățile de cavalerie, care vor ispăși cu viața lor proprie dacă romanii nu vor respecta condițiile învoielii. Apoi s-a hotărît ziua predării ostaticilor și trimiterii armatei romane dezarmate pe sub jug.

Sosirea consulilor mări și mai mult jalea și amărăciunea ostașilor, așa fel încît cu greu se puteau stăpîni să nu se năpus-tească asupra comandanților din pricina nechibzuinței cărora ajunseseră în acest loc. „Datorită netrebniciei lor, se vor întoarce acasă cu o rușine și ocară mult mai mare decît aceea în care căzuseră. Acești comandanți nu s-au îngrijit nici de călăuze, nici de iscoade, ci i-au trimis să cadă orbește ca într-o groapă făcută pentru ademenirea fiarelor pădurii!”

Ostașii se uitau unii la alții, își priveau armele pe care aveau să le predea în cel mai scurt timp dușmanului, se uitau lung la brațele care aveau să le fie de acum înainte fără

apărare și la trupurile lor care vor trebui să fie la bunul plac al vrăjmașului. Își închipuiau „jugul vrăjmașului și vorbele de ocară și de batjocură ce au să audă din gura învingătorului, apoi privirile lui trufașe și calea străbătută de romani, fără arme asupra lor, prin mijlocul samniților înarmați; își imaginau convoiul jalnic al unei oștiri cu cinstea pătată, întoarcerea în patrie, trecând prin orașele aliate lor, și intrarea în casele părintești, unde de atâtea ori ei înșiși, întocmai ca și strămoșii lor, se întorseseră spre a fi sărbătoriți cu purtarea în triumf. Numai ei au fost înfrinți în felul acesta, fără vreo rană, fără armă în mână, fără să dea piept cu dușmanul: nu le-a fost îngăduit să strângă mânerul săbiei, nici să se ia de piept cu dușmanul; zadarnic au avut la îndemână arme, de-a surda au avut puteri, degeaba au avut avânt în suflete”¹⁸.

Pe când se zbuciumau în felul acesta, s-a apropiat ora hotărîtă de ursită pentru dezonorarea lor, care de fapt avea să fie mult mai cumplită decît și-o închipuiseră ei. Samniții au dat, mai întîi, ostașilor romani poruncă să părăsească dezarmați întăriturile taberei, avînd cu ei numai un rînd de straie. Cei dintii care se predară fură ostaticii ce fură puși sub pază. După aceasta, dușmanul a dat ordin ca lictorii să se depărteze din preajma consulilor, iar acestora li s-au smuls de pe ei mantiile de război. Priveliștea asta groaznică a cutremurat atît de tare sufletele acelor ostași care puțin mai înainte îi blestemaseră pe consuli și fuseseră de părere că aceștia trebuiau sfișiați în bucăți și predați vrășmașilor, încît fiecare uitîndu-și de propria lui amărăciune și năpastă își întorcea ochii ca să nu mai vadă halul de terfelire a măreției consulare, de parcă s-ar fi găsit în fața celui mai înfiorător tablou.

VI Cei dintii care au trecut pe sub jug au fost consulii, despuiați aproape pînă la piele; apoi fiecare comandant roman, potrivit rangului său ostășesc, era supus aceleiași rușinoase înjosiri; la sfîrșit urmau înșirați ostașii legiunilor, unul după altul. De jur împrejur ședeau dușmanii înarmați, care îi împoșcau pe romani cu ocări și batjocuri. Pe mulți dintre romani i-au înțepat cu săbiile și cu sulizele samniții; fură răniți, sau chiar

omorîți, aceia a căror privire și ținută le părea învingătorilor prea semeată și prea dirză în fața ticăloaselor lovituri.

În felul acesta au fost trecuți pe sub jug, prin fața ochilor dușmanului, ceea ce era aproape și mai dureros. După ce romanii au ieșit din trecătoare, îndată ce au văzut lumina zilei, deși li se părea că ies din fundul iadului, totuși, pentru acești ostași romani, prin fața cărora se perindea convoiul lor atît de jalnic, lumina soarelui arăta mai mohorîtă și mai neagră ca orice moarte. De aceea, deși romanii puteau ajunge la Capua înainte de lăsatul amurgului, fiindcă nu erau siguri de credința aliaților, de rușine toți și-au așternut trupurile pe pămîntul gol din jurul șoselei, nu departe de Capua.

Însă cînd în oraș a ajuns vestea despre această întîmplare, îndreptățitul simțămînt de milă pentru soarta aliaților lor înfrînse înăscuta trufie a campanilor. Fără să mai pregete o clipă, îndatoritori, trimit în întîmpinarea consulilor insemnele lor consulare, fasciile, lictorii, armele, caii și apoi veșminte și merinde pentru ostași. Mai mult, senatul și întreg norodul ieșiră în întîmpinarea celor ce veneau în Capua și toată lumea, fie simpli particulari, fie autorități, care de care se luau la întrecere să dea găzduire oaspeților. Însă nici omenia, nici privirile binevoitoare ale aliaților, nici vorbele lor de mîngiere. n-au izbutit să le dezmoștească glasul, sau să-i facă să-și ridice o clipă măcar ochii din pămînt spre a arunca o privire către prietenii lor, care-i întîmpinau cu alean. Covîrșiți de zbcium și jale, unii din ei se simțiră atît de apăsăți, încît se fereau să se amestece cu mulțimea, ori să stea de vorbă cu cineva.

A doua zi, după ce s-a întors ceata de tineri campani nobili — care fuseseră trimiși de cîrmuirea din Capua ca să-i întovărășească pe romani din clipa plecării lor pînă la hotarele Campaniei — fiind chemați în senat, la întrebările puse de cei mai bătrîni au răspuns: — „Romanii li s-au părut foarte abătuți și îndurerați; pe drum pășeau încovoiați, aidoma unor oameni încremeniți și aproape muți; acele faimoase însușiri ale firii romane zac acum îngropate. O dată cu armele din brațe, romanilor li s-a răpit și sufletul și avîntul. Nu mai răspundeau nimănui la salut, nu dădeau binețe nimănui. Nici unul nu vrea, de teamă, să deschidă gura, să spună o vorbă măcar,

de parcă ar fi purtat mai departe jugul pe sub care trecuseră. Samniții au câștigat nu numai o biruință strălucită, ci chiar veșnică. Nu Roma au cucerit samniții, ca gallii mai înainte, ci au câștigat o biruință cu mult mai strălucitoare: au înfrînt și au doborât la pămînt virtuțile, mîndria și semeția romană, ceea ce e de cea mai mare însemnătate în războaiele!

VII Pe cînd se spuneau și se auzeau asemenea vorbe, și pe cînd în adunările lor aliații credincioși Romei jeleau aproape numele de roman, se spune că Ofilius Calavius, fiul lui Ovius, un om vestit și prin neamul său și prin isprăvile sale, și cinstit de toată lumea, datorită și vîrstei sale înaintate, s-ar fi rostit că lucrurile stau cu totul altfel: „Mușenia aceea de piatră, privirea pironită în pămînt, urechile surde la orice vorbă de alinare și rușinea de a privi chiar lumina soarelui sînt dovezi că în adîncul sufletului romanii au strîns vulcani de clocot și mînie. Sau el nu mai cunoaște firea și sufletul romanilor, sau mușenia va face ca în curînd samniții să-și muște limba din gură și să scoată gemete, suspine și vaiere! Curînd amintirea păcii de la Caudium va fi o amintire cu mult mai tristă pentru samniți, decît pentru romani. Căci, negreșit, fiecare roman își va dovedi bărbăția și avîntul, oriunde va da piept cu dușmanul. Nu vor mai avea norocul samniții să întîlnească oricînd și oriunde trecătoarea Caudină!”

Și la Roma ajunseră zvonurile despre această năpastă. Mai întîi fură ascultați cei care fusese împresurați și prinși în trecătoare; mai jalnică a fost știrea unei păci atît de rușinoase, decît a primejdiei ce-i amenința. Cînd a venit știrea împresurării legiunilor romane, au și început să se facă strigările pentru strîngerea unei noi oști. În urmă, cînd s-a aflat de capitularea romanilor într-un chip atît de îngrozitor, au fost lăsate baltă toate pregătirile în vederea trimiterii grabnice de ajutoare. Fără ca să se mai dea poruncă de către autorități, numaidecît toată lumea s-a îmbrăcat în haine de doliu. În jurul forului, toate prăvăliile au fost închise și judecățile suspendate, cu mult mai înainte de a se hotărî oficial. Laticlavele¹⁹ și inelele de aur au fost scoase și puse deoparte; cetățenii deveniseră mai molorâți și aproape mai doborîți de jale

decît armata însăși. Ei erau porniți nu numai împotriva comandanților, sfătuitoților și a chezașilor capitulării, ci le aruncau priviri de ură chiar și ostașilor nevinovați, spunînd că asemenea oameni nu trebuie primiți în oraș, sau sub acoperămintul caselor.

Acest zbucium și clocot sufletesc se curmă însă ca prin farmec cînd s-au ivit legiunile romane de la Caudium: jalnica lor privește le înmuie orice pornire de ură și mînie. Deși acești ostași se întorseseră în patrie la vetrele lor teferi, în pofida oricărei nădejdi de viață, ei au intrat tîrziu în oraș cu ținuta și cu privirile prizonierilor de război. De aceea, fiecare din ei s-a ascuns în fundul iatacului casei, încît nici la doua zi, nici în zilele următoare, nici unul din ei n-a vrut să mai vadă forul sau lumea. La rîndul lor, consulii, stînd și mai feriți de ochii lumii, nu și-au mai îndeplinit nimic din rosturile funcției lor, în afară de darea unui decret senatorial prin care se hotărîse numirea unui dictator în vederea alegerilor. A fost numit dictator Q. Fabius Ambustus, iar Aelius Poetus, comandant al cavaleriei. Aceștia, fiind aleși prin încălcarea opreliștii pravielilor religioase, au fost înlocuiți cu M. Aemilius Papus în funcția de dictator și L. Valerius Flaccus în cea de comandant al cavaleriei. Dar nici în timpul acestora nu s-au făcut alegeri. Și fiindcă poporul era scîrbit de toți demnitarii aceluia an, s-a recurs la interregnum. Întîiul interrege a fost Q. Fabius Maximus, apoi M. Valerius Corvus. Acesta din urmă, a numit consuli pe Q. Publilius Philo și pe L. Papirius Cursor, acesta ales pentru a doua oară²⁰, neîndoios cu încuviințarea tuturor cetățenilor, fiindcă nu existau pe vremea aceea căpetenii mai strălucite ca aceștia doi.

VIII În aceeași zi în care au fost aleși consulii, aceștia au și intrat în funcție (căci așa hotărîse senatul); după obișnuitele decrete ale senatului, ei au prezentat darea de seamă asupra păcii caudine. Consulul Publilius, care era de rînd să poarte fasciile²¹, se adresă lui Spurius Postumius: „Vorbește Spurius Postumius!” Cînd acesta s-a ridicat, avea aceeași înfățișare și aceleași priviri pe care le avusese cînd trecuse pe sub jug:

„Eu îmi dau prea bine seama, o consuli, spune Postumius, că v-ați adresat și mi-ați ordonat nu întocmai ca unui

senator ca să vorbesc, ci ca unui vinovat, atît pentru războiul nefericit, cît și pentru pacea înjositoare. Totuși, pentru că voi n-ați adus vorba nici despre vină, nici despre osîndirea noastră, lăsînd deoparte apărarea, care n-ar fi atît de grea în fața unor oameni care știu ce înseamnă restriștea soartei și năpasta care cad pe capul cuiva²², de aceea îmi voi da părerea în cîteva cuvinte despre darea de seamă prezentată de voi. Această părere va fi o dovadă pentru mine dacă mi-am cruțat viața în interesul meu personal, sau pentru salvarea legiunilor romane, de vreme ce am fost nevoit să mă ofer zălog într-un chip atît de rușinos. Într-adevăr, nu poporul roman e cel angajat prin această zălogire, fiindcă acest act s-a făcut fără încuviințarea lui, ci numai noi sîntem datori să dăm ființele noastre trupești, ca chezășie, samniților. De aceea, predați-ne în mîinile dușmanilor, despuiati și legați, prin fețiali. Noi vrem să scutim poporul de opreliștea zeilor, dacă cumva l-am obligat cu ceva, pentru ca să nu fie nici o piedică, din punct de vedere divin, sau omenesc, și pentru ca să puteți porni de la capăt un război drept și legitim. De aceea, să poruncească consulii strîngerea oastei, înarmarea și scoaterea ei dintre zidurile orașului, dar hotarele potrivnicului să nu le treacă înainte de a se lua măsurile de predarea noastră în mîinile lui. Iar pe voi, o zei nemuritori, fierbinte vă rog, dacă nu v-a fost pe placul vostru ca Spurius Postumius și Titus Veturius să poarte acest război cu samniții și să izbîndească asupra vrăjmașului, dacă sînteți îndeajuns de împăcați și mulțumiți că ne-ați văzut trimiși sub jug și siliți să dăm acest rușinos zălog, dacă ne-ați privit cum am fost înjosiți de dușman, despuiati și cu mîinile legate, faceți să cadă toată ura vrăjmașilor asupra capetelor noastre! Facă-se voia voastră ca noii consuli și noile legiuni romane să poarte acest război cu samniții. În același chip cum s-au purtat toate războaiele înainte de consulatul nostru²³!

După ce Postumius a rostit aceste cuvinte, toți cei de față au fost cuprinși de compătimire și de admirație pentru acest om, încît aproape că nu le venea să creadă că el este același Spurius Postumius, de la care a pornit îndemnul către

această rușinoasă pace, și în același timp le părea rău că un om ca el avea să îndure cumplite chinuri din partea vrăjmașilor înverșunați împotriva lui pentru respingerea păcii. În vreme ce toți cei de față îl copleșeau cu laude pe Postumius, încuviințându-i din toată inima părerea, tribunii plebei, L. Livius și Q. Maelius, o bucată de vreme au încercat să se împotrivescă acestei păreri. Aceștia spuneau că, „în pofida predării lor, dacă nu vor fi înapoiate samniților toate lucrurile în starea în care se aflau la Caudium, poporul roman nu e scutit de angajamentele luate; apoi că nu merită consuli nici un fel de osîndă, datorită faptului că, oferindu-se ca chezași pentru pace, au izbutit să salveze armata romană. În sfîrșit că ei, tribunii plebei, nu pot fi predați dușmanilor și nu li se poate aduce vreo vătămare, deoarece sînt inviolabili“.

IX Atunci Postumius a spus: „Totuși, pînă atunci se cuvine ca să ne predați în mîinile samniților pe noi, oamenii obișnuiți, care nu ne bucurăm de inviolabilitate, fiindcă trebuie păstrate cu orice preț îndatoririle pravilelor. Apoi, predați-i și pe inviolabilii tribuni îndată ce vor ieși din funcție. Însă, dacă vreți să mă ascultați, înainte de a-i înmîna dușmanului, dați poruncă să fie biciuiți cu vergile, chiar aici în locul adunării, pentru ca tribunii plebei să-și primească și dobînda pentru amînarea pedepsei lor. Căci, de vreme ce acești tribuni declară că în ciuda predării noastre poporul tot nu e scutit de opreliștea pravilelor sfinte, ei o spun așa, pentru ca mai degrabă ei să nu fie predați în mîna vrăjmașului și nu pentru că lucrurile ar sta astfel. Cine e atît de nepriceput, încît să nu-și dea seama cum merg treburile cu dreptul fețialilor păcii? De aceea, senatori, eu nu pot tăgădui că atît *sponsiones*, cît și tratatele de alianță sînt la fel de sfinte și în ochii și în sufletele acelor oameni care cinstesc încrederea în oameni, alături de credința în zei; însă mai susțin că nu se poate încheia o zălogire care să oblige poporul, fără încuviințarea lui. Adică, dacă samniții ne-ar fi silit să rostim legiuitele formule, obișnuite la predarea orașelor, arătîndu-ne acea trufie cu care ne-au smuls acest zălog, atunci, tribuni ai plebei, ați mai spune

voi că poporul roman le-a fost predat samniților și că acest oraș, templele, altarele, hotarele, apele, toate aparțin acum dușmanilor? Fiindcă acum este vorba numai de chestiunea zălogului, las deoparte predarea. Ce s-ar fi întâmplat dacă am fi făgăduit să părăsim acest oraș în mâna vrăjmașului? Oare poporul roman l-ar fi părăsit? Dar dacă am fi făgăduit să-i dăm foc orașului, oare am fi făcut aceasta? Ori să nu mai avem nici un fel de dregătorii, nici senat, nici legi, atunci nu le-am mai avea? Dacă le-am mai fi promis samniților să stăm sub cîrma regilor, oare ar fi trebuit să ne supunem? Ferească zeii, ați spune voi, și cu toate acestea, oricît de înjositoare ar fi socotite condițiile învoielii, totuși nimic nu ușurează povara chezășiei. Dacă poporul poate fi obligat să dea o parte, atunci el poate fi îndatorat să dea și totul. Ce însemnătate are dacă consulul, dictatorul sau praetorul s-au dat pe ei zălog? Poate să fie în asta vreun motiv de supărare? Așa au hotărît înșiși samniții, care nu s-au mulțumit numai să le fie dați consulii zălog, ci i-au silit și pe legați, și pe quaestori, și pe tribunii militari să facă același lucru. Și nu mă întrebați acum pentru ce le-am făgăduit samniților eu toate acestea? Și mai ales cînd consulul nu avea acest drept? Și cînd eu nu eram în măsură să le promit pacea, asupra căreia nu aveam ultimul cuvînt de spus; nici în interesul meu, nici în al vostru, deoarece voi nu-mi încredințaserăți vreo însărcinare în acest sens? Senatori! La Caudium nu s-a petrecut nimic firesc și potrivit chibzuinței și înțelepciunii omenești. Zeii nemuritori au luat mințile și ale comandanților voștri și ale vrăjmașilor! Nici noi n-am fost îndeajuns de prevăzători în acest război, dar și dușmanii au pierdut prostește o victorie pe care o cîștigaseră în chip nemeritat, de vreme ce s-au încrezut numai în aceste coclauri, unde au învins, și de vreme ce au dat atîta zor să despoaie de arme, cu orice preț, pe acei ostași care sînt născuți și făcuți să poarte armele²⁴. Dacă mințile lor le-ar fi fost întregă, n-ar fi fost mai firesc și mai ușor pentru ei, de vreme ce au recurs la judecata bătrînilor lor, pe care i-au chemat la fața locului, să trimită împuterniciții lor la Roma, ca să trateze cu senatul și poporul roman pa-

cea și alianța? Aceasta era o treabă ușoară, costînd numai un drum de trei zile pentru cei iuți de picior. În vremea asta — pînă cînd împuțerniciții lor le-ar fi adus fie știrca victoriei depline, fie o pace sigură. — s-ar fi încheiat și armistițiul. Aceasta ar fi fost, în sfîrșit, o adevărată făgăduință; dacă noi am fi făcut-o din porunca poporului roman, nici voi n-ați fi avut nimic de îndurat, nici noi nu ne-am fi dat zălog lor. Ar fi fost păcat să fie o altă ieșire din impas decît aceasta: samniții să se îmbete cu această izbîndă, bătîndu-și joc de-a surda de noi, cuprinși de un vis mai fericit decît și-ar fi putut ei închipui; în vremea aceasta însă, oastea noastră ar fi putut să scape de această soartă care i-a fost potrivnică, iar nălucirea unei păci să fie spulberată de o biruință și mai deșartă. Ar fi rămas la mijloc numai povestea asta a zălogului, care nu obligă pe nimeni altcineva, decît pe chezașul angajat. Ce s-a tratat împreună cu voi senatori? Ce s-a discutat în adunarea poporului roman? Cine poate spune că s-a recurs la sprijinul vostru? Cine poate spune că a fost amăgit de voi? Dușmanul? Concetățenii voștri? Voi n-ați făgăduit nimic vrăjmașului! Voi n-ați poruncit nici unui cetățean să făgăduiască ceva în numele vostru. Așadar, noi n-avem nimic de împărțit cu voi, deoarece voi nu ne-ați dat nouă nici o însărcinare. La fel nici samniții n-au nimic de împărțit cu voi, fiindcă nici voi n-ați tratat nimic cu ei. Numai noi sîntem zălogul samniților. Îi vom mulțumi deci din belșug cu ceea ce putem să le oferim: trupurile și sufletele noastre. Împotriva acestora să se înverșuneze! Pe acestea să le străpungă cu sabial! Împotriva lor să-și verse veninul! Cît privește pe tribunii plebei, hotărîți dacă predarea lor se poate face în momentul de față, sau se poate amîna pe o altă zi. În vremea aceasta, noi: eu, T. Veturius și voi ceilalți, vom îndura să ne dăm aceste grumazuri pentru ispășirea chezașiei, pentru ca prin chinurile noastre să putem elibera de jurămint armatele Romei²⁵.

X Pe senatori i-a mișcat atît temeiturile invocate, cît și vorbirea celui ce le expunea. În același timp fură zdruncinați sufletește nu numai toți ceilalți, ci însiși tribunii plebei, care au

declarat că sînt gata să se supună poruncilor senatului. Ei au ieșit numaidecît din funcție, fiind predați fețialilor, pentru a-i conduce dimpreună cu ceilalți la Caudium. După ce a fost dat un decret senatorial în acest scop, toată lumea a văzut o lumină orbitoare care s-a abătut asupra cetății. Numele lui Postumius umbla din gură în gură. Era ridicat pînă în slava cerului: „Jertfa lui era prețuită ca fiind deopotrivă cu a lui Decius, sau aidoma strălucitelor isprăvi ale altor eroi. Datorită sfatului și strădaniilor sale, cetatea s-a ridicat din fundul mocirlei din care se scufundase, scăpînd de o pace împovărătoare. El însuși s-a oferit mîinii dușmanilor spre a fi chinuit, ispășind deci pentru întregul popor roman!”

Toată lumea aștepta să ia armele și să izbucnească războiul, gîndind: „Va mai veni oare vremea să se dea piept cu arma în mîină cu samnitul?” În Roma, unde cetățenii clocoteau de ură și mînie, oastea înrolată sub drapel era alcătuită aproape numai din voluntari. S-au înjghebat și noi legiuni alcătuite din vechii ostași; toate aceste trupe au fost îndreptate către Samnium. Fețialii mergeau în frunte. Cînd aceștia au ajuns în fața porților cetății Samnium, poruncesc chezașilor păcii să-și dezbrace veșmintele și apoi să fie legați cu mîinile la spate. Deoarece slujitorul²⁶ însărcinat cu această treabă, din respect pentru demnitatea lui Postumius, nu-l legă așa de strîns ca pe ceilalți, Postumius i se adresă atunci: „De ce nu strîngi chingile bine pentru ca predarea să fie după toată regula?” Apoi, cînd s-a ajuns în adunarea samniților și s-a apropiat de tribuna lui Pontius, fețialul A. Cornelius Arvina a rostit aceste cuvinte: „Deoarece oamenii aceștia de aici v-au fîgăduit că vor încheia pace fără să fi cerut încuviințarea poporului roman al Quiriților, și din această pricină s-au făcut vinovați, vi-i predăm vouă, pentru ca poporul roman să fie scutit de o cumplită neglegiuire²⁷”. Auzind acestea, Postumius izbi cît putu de tare pe fețial cu genunchiul în șold și spuse apoi cu glas puternic că „el este cetățean samnit și l-a lovit pe acest fețial și împuternicit roman în pofida dreptului ginților și, ca urmare, samniții vor fi și mai îndreptățiti să pornească războiul împotriva Romei”.

XI Atunci Pontius a spus: „Nici eu nu voi primi această predare, și nici samniții nu o vor încuviința, Spurius Postumius! Dacă tu crezi că există zei, nu e mai bine sau să zădărnicești totul, sau să respecti învoiala? Toți aceia pe care conducătorul samniților i-a avut în puterea sa, sau în schimbul cărora s-a cerut pacea de către romani, se cuvine să aparțină poporului samnit. Dar la urma urmei, de ce apelez eu la tine, de vreme ce tu te-ai predat din nou în mâinile biruitorului ca să-ți respecti cuvântul pe cât îți stă în putință? Eu poporului roman cer să-mi răspundă! Dacă poporul roman se căiește de făgăduiala dată la Furcile Caudine, atunci să înapoieze și legiunile, ducându-le acolo unde au fost închise în trecătoare, ca să nu fie nici o înșelăciune la mijloc din partea nimănui. Toate să rămână așa cum au fost la început: toți ostașii romani să se întoarcă în tabără și să-și ia în primire armele pe care le-au predat, potrivit învoielii. Însă să aibă asupra lor tot ce au avut înainte de întâlnirea noastră pentru tratative. Numai după toate acestea să se recurgă la război și la hotărîrea din urmă. Doar atunci se va putea respinge zălogul, precum și pacea! Să ducem războiul avînd aceeași soartă și aceleași împrejurări pe care le-am avut înainte de a începe consfătuirea în vederea păcii. Nici poporul roman nu trebuie să învinuiască pe consuli pentru făgăduința lor, la rîndul nostru, nici noi nu se cade să acuzăm poporul roman că nu și-a respectat legămîntul de credință. Cum se face că v-ați găsit întotdeauna îndreptățite temeiurile voastre, ori de cîte ori ați fost învinși, ca să nu vă respectați angajamentele luate prin bună învoială? I-ați dat ostatici lui Porsenna, pe urmă vi i-ați luat tîlhărește înapoi! V-ați răscumpărat cu aur cetatea de la galli: în clipa cînd aceștia își primeau plata, v-ați năpustit asupra lor și i-ați cîsăpît! Ați încheiat pace cu noi, cu condiția de a vă înapoia legiunile căzute în mîna noastră. La urmă declarați că nu vreți să mai țineți seama de o asemenea pace. Întotdeauna scorniți un temei legal cu care vreți să vă îndreptățiți călcarea condițiilor. Spuneți că poporul roman, cu toată pacea înjositoare pentru el, nu încuviințează păstrarea legiunilor sale tefere și nevătămate? N-are decît să-și păs-

treze pacea mai departe, cu condiția de a înapoia legiunile căzute prizoniere în mâna învingătorului. Aceasta înseamnă respectul legământului de credință! În felul acesta era demn pentru tratatele încheiate și pentru ceremoniile fețiale, ca tu să-ți primești înapoi atîți cetățeni teferi și nevătămați cîți ai cerut tu, potrivit învoielii dintre noi. Eu, la rîndu-mi, nu pot obține pacea pe care am încheiat-o cu tine, cînd ți-am dat înapoi prizonierii tăi. Așa spui tu, A. Cornelius? În felul acesta vorbești voi, fețiali, de drepturile ginților? Iată, însă, că eu nu-i primesc pe acești ostatici, pe care voi vă prefaceți că-i predați, și nici nu socot că ne-au fost înapoiați! În același timp însă, nici nu mă împotrivesc întoarcerii în cetatea lor, care e obligată prin făgăduiala zălogului să-și respecte angajamentele luate și pe care le-a călcat, mîniind totuși pe toți zeii din cer prin ocară și batjocurile aduse puterii lor! Dezlănțuieți războiul, deoarece Spurius Postumius a lovit cu genunchiul pe împoternicitul și pe solul nostru, socotind că în felul acesta zeii vor crede că Postumius e cetățean samnit și nu roman, și că un sol roman a fost lovit și jignit de un samnit, astfel încît războiul pornit de voi împotriva noastră să fie îndreptățit. Nu vă e rușine vouă, oameni bătrîni ce sînteți, și foști consuli, să batjocoriți credința în așa hal, în văzul tuturor și să căutați asemenea ticluiri și dedesubturi, care nu sînt vrednice nici măcar de copii, călcîndu-vă cuvîntul dat? Du-te, lictorule, dezleagă cătușele acestor romani. Nimeni din ei să nu mai fie oprit să plece unde pofteste!“

Și, într-adevăr, acești ostatici s-au întors în tabăra romană de la Caudium, teferi și nevătămați, ei fiind singurii care au fost dezlegați de legământul de credință făcut de ei cu bună știință, și poate că și de statul roman²⁸.

XII Samniții și-au dat în sfîrșit seama că în locul păcii impuse de ei cu atîta trufie se dezlănțuie din nou un război, dar mult mai înverșunat decît cel dinainte; ei au presimțit tot ce s-a întîmplat pe urmă, avînd aproape sub ochi priveliștea întîmplărilor. Tîrziu de tot abia, însă atunci zadarnic, au dus laude celor două povește ale bătrînului Herennius. Alunecînd la soluția căii de mijloc, samniții au pre-

schimbat o biruință pe care o aveau în mână cu o pace nesigură. Pierzînd prilejul de a face ori bine, ori rău, erau nevoiți acum să lupte tocmai cu acel popor pe care avuseseră puțința sau să-l nimicească pentru totdeauna, sau să-i cîștige de-a pururi prietenia. Mai mult — cîntărindu-și puterile înainte ca izbînda în luptă să încline cumpăna într-o parte sau alta — într-atît de mult se schimbaseră stările sufletești ale ambelor tabere, încît Postumius, prin predarea sa în mîna vrăjmașului, a fost mai proslăvit de romani, decît Pontius de samniți, cu toată victoria sa dobîndită fără vîrsări de sînge. Și în timp ce romanii erau incredințați că pornind războiul, vor cîștiga biruința, samniții, la rîndul lor, erau convinși că romanii, o dată cu ridicarea din nou a armelor împotriva lor, au și pus mîna pe victorie.

În această vreme, cetatea Satricum i-a trădat pe romani trecînd de partea samniților (se știe destul de bine că satricanii au fost de partea samniților), iar colonia romană Fregellae a fost ocupată de samniți în urma unui atac dat prin surprindere într-o noapte. Teama uneia de cealaltă a oprit amîndouă taberele să întreprindă ceva, pînă la ivirea zorilor. Lupta s-a dezlănțuit însă cum s-a luminat de ziuă. Sorții de izbîndă au fost deopotrivă pentru ambii potrivnici, deoarece, în primul rînd, fregellanii luptau pentru vetrele și altarele lor, și în al doilea, pentru că și mulțimea de nevolnici neluați la război îi ajutau pe ai lor, luptînd de pe acoperișurile caselor. În felul acesta, fregellanii au izbutit să zădărnicească atacul dușman. Datorită însă unui vicleșug, samniții au putut să încline izbînda de partea lor atunci cînd fregellanii lăsară să fie auzit glasul unui crainic care dădu de veste că „acela care va depune armele va fi lăsat să plece liber și teafăr“. Nădejdea de a scăpa cu viață a făcut pe dată să scadă avîntul luptătorilor și, ici colo, fregellanii au și început să arunce armele. Cei mai dîrzi dintre ei s-au năpustit în iureș și au ieșit pe poarta din spatele cetății. Datorită avîntului și bărbăției lor, aceștia au fost singurii care și-au putut croi drum spre libertate, în timp ce ceilalți, încrezători și neprevăzători, au plătit cu viața teama lor: samniții i-au aruncat în flăcări, unde s-au mis-

tuit de vii, rugîndu-se zadarnic de învingători să-și respecte legămîntul, și pe zei să-i scape!

Consulii și-au împărțit între ei provinciile: Papirius a purces prin Apulia către Luceria, unde se aflau sub pază călăreții romani dați ca ostatici la Caudium, iar Publilius a pornit spre Samnium, ca să lupte cu oștile samnite care făcuseră isprava de la Caudium. Această stare de lucruri i-a încurcat rău de tot pe samniți, neavînd destulă îndrăzneală nici să meargă către Luceria, ca să nu le cadă în spate dușmanul, nici să rămînă pe loc, de teamă să nu piardă între timp Luceria. De aceea, au socotit de cuviință că cea mai bună treabă e să-și încerce norocul în luptă și să dea lupta cu Publilius. Și atunci ei își așezară trupele în linie de bătaie.

XIII Consulul Publilius, înainte de a începe bătălia cu samniții, a socotit de cuviință că trebuie să le rostescă cîteva cuvinte ostașilor săi și de aceea a dat ordin să se strîngă toți pentru adunare. Cînd aceștia au alergat într-un suflet către praetorium, cuvintele lui de îmbărbătare nu prea au fost auzite de ostași din pricina strigătelor celor ce cereau să lupte. În schimb însă, era vie în sufletul fiecăruia din ei amintirea rușinii pățite la Caudium și această rușine le era singurul povățuitor. De aceea romanii pornesc numaidecît la atac, într-un nemaipomenit iureș, împingîndu-i pe stegari de la spate. Și ca să nu mai piardă vremea cu aruncatul sulitelor și cu scosul săbiilor din teacă, ca și cum ar fi primit un astfel de semnal, le leapădă și, trăgîndu-și spadele, se năpustesc în goană asupra vrăjmașilor. Aici nu-și mai avea vreun rost meșteșugul armelor și iscusința de comandant, ori o anumită rînduială a unităților și rezervelor: numai minia și furia ostașilor romani au făcut totul în acest atac. De aceea samniții nu numai că au fost dați peste cap și împrăștiați, dar nemaiîndrăznind să se oprească din fugă nici măcar în tabăra lor, au căutat să se risipească în toată Apulia; totuși, au ajuns și în Luceria, însă numai după ce s-au strîns din nou într-o singură coloană.

Aceeași îndîrjire care îi mînase pe romani să străpungă mijlocul liniei de bătaie a samniților i-a însuflețit și cu

prilejul cuceririi taberei dușmane. Acolo, din pricina mîniei și furiei, s-a vărsat și mai mult sînge și s-au nimicit și mai mulți dușmani; din aceeași pricină și o mare parte din păzi au fost distruse.

Cealaltă oaste romană, în frunte cu consulul Papirius, ajunsese la Arpi²⁹, mergînd de-a lungul coastei mării și trecînd printr-un ținut unde domnea pacea datorită mai mult faptului că locuitorii de acolo îi urau pe samniți din pricina atîtor nedreptăți și pagube îndurate din partea lor, decît a vreunei binefaceri din partea poporului roman. Căci samniții care locuiau prin satele din preajma munților de acolo se îndeletniceau cu jefuirea și cu pustiirea acelor ținuturi de la șes și de pe coasta mării, așa cum se cam întimplă îndeobște cu muntenii care privesc cu silă și dispreț pe locuitorii de la șes, încredințați că aceștia sînt firi prea domoale. Dacă aceste ținuturi ar fi fost credincioase față de samniți, armata romană, sau n-ar fi putut să ajungă pînă la Arpi, sau, atunci cînd ea se afla între Roma și această cetate, ar fi pierit din pricina lipsurilor și nevoilor de tot felul, fiindu-i zădărnicită orice puțință de aprovizionare cu cele necesare bunului trai. Chiar și atunci cînd mărșăluiau spre Luceria, lipsurile le-au pricinuit neajunsuri deopotrivă de mari și asediatorilor, și celor împresurați. Romanii își procurau toate cele necesare de la Arpi. Cantitățile erau însă prea mici, deoarece călăreții romani erau cei ce transportau pe cai grîul în niște desagi pînă în tabăra romană, aducîndu-l tocmai de la Arpi pentru pedestrima care avea grija străjilor și se îndeletnicea cu supravegherea și cu lucrările de tot felul. Din cînd în cînd însă, călăreții erau nevoiți să se încaiere cu dușmanii, care îi atacau fără întrerupere, din care pricină aruncau de pe cai desagi. Înainte de a se ivi acolo armata romană învingătoare în Samnium, sosiseră din munții samniților și provizii pentru asediați și putuseră fi introduse și trupe pentru ajutorarea lor. Însă sosirea lui Publilius a înrăutățit și mai mult situația vrăjmașului. Consulul, lăsînd mai departe pe seama colegului său grija împresurării, porni nesupărat de nimeni prin ogoarele și satele dușmanilor, zădărnîcînd aprovizionarea celor asediați. De

aceea, fiindcă nu era nici o nădejde că asediații vor putea îndura mai multă vreme lipsurile, samniții care își aveau tabăra în Luceria, după ce și-au adunat forțe din toate părțile, au fost nevoiți să dea piept cu Papirius.

XIV În vremea când ambele tabere se pregăteau pentru bătălie, intervin solii tarentini care somează și pe romani și pe samniți să înceteze războiul. Când Papirius a aflat de aceste amenințări, ca și cum ar fi fost tare zdruncinat de vorbele lor, a răspuns împuterniciților Tarentului că, el va aduce totul la cunoștința colegului său. După chemarea lui Publilius, toată vremea a fost folosită cu pregătirile de luptă. Apoi, amândoi, într-o desăvârșită înțelegere, ca asupra unui fapt sigur, au luat hotărîrea de a da semnalul de atac. În timp ce consulii rînduiau cele trebuincioase în legătură cu cele omenești și zeești, așa cum se obișnuiește înainte de dezlănțuirea bătăliei, solii Tarentului se înfățișează în grabă la ei, așteptînd răspunsul. Papirius le spuse următoarele: „Tarentinilor! Augurul ne dă de știre că auspiciile ne sînt prielnice. În afară de aceasta, și jertfele arată semne la fel de bune. După cum vedeți, am pornit cu sprijinul zeilor să ducem totul la bun sfîrșit“.

Consulul dădu ordin ca stegarii să vină în fruntea oștirii pentru pornirea la atac și așeză trupele în linie de bătăie, aruncînd vorbe grele asupra samniților, cel mai trufaș dintre toate neamurile, spunînd: „cu toate că Samnium nu e în stare să-și chivernisească treburile sale lăuntrice, din pricina frămîntărilor și dezbinărilor dintre locuitori, se amestecă în rosturile altora și împarte dreptatea după bunul lui plac, declarîndu-le unora război, iar cu alții încheind pace“.

De cealaltă parte, samniții lăsaseră deoparte orice grijă în privința războiului, fie că doreau pacea cu tot dinadinsul, fie că le convenea să se prefacă în privința aceasta, ca să-i atragă pe tarentini de partea lor, dar băgînd de seamă că romanii s-au și rînduit numaidecît pentru a porni bătălia, au început să strige: „ei rămîn mai departe așa, așteptînd cuvîntul de ordine din partea tarentinilor: nici nu pornesc la luptă, și nici nu-și scot trupele dincolo de parapetele taberei. Amăgiți în nădejdea lor, ei vor îndura orice s-ar

întîmpla, decît să iasă în vileag că au nesocotit îndemnurile de pace ale tarentinilor!“

Consulii declară samniților că ei primesc prevestirea auspiciilor și că îi urează vrăjmașului să nu fie în stare să-și apere nici măcar întăriturile taberei. După ce fiecare consul își luă în primire oastea sa, romanii se apropiară de întăriturile dușmanilor și le atacă în același timp din toate părțile; pe cînd o parte din ostași astupa șanțurile, cealaltă parte sfărîma parapetele și le prăvălea în șanțuri. Cînd au năvălit asupra taberei samnite, le da imbolduri și le înflăcăra sufletele rănite de rușinea îndurată nu numai vitejia înăscută în firea lor de romani, ci și mînia. Fiecare își spunea sieși: „Aici nu mai e nici Caudium, nici strîmtori greu de trecut, unde vrăjmașul să biruie prin viclenie și cu trufie pe cel care a greșit! Aici romanii trebuie să-și aducă aminte de străvechea-le vitejii pe care n-o mai stăvilesc în cale nici redute, nici șanțuri!“

Romanii îi fac una cu pămîntul pe vrăjmași, pe toți deopotrivă, și pe cei care se mai împotrivesc, și pe cei risipiți, și pe cei cu armele la ei, și pe cei care au azvîrlit armele, ca și pe sclavi, copii, vîrstnici, nevîrstnici, oameni și vite; n-ar mai fi supraviețuit nici o ființă. dacă n-ar fi dat consulii semnalul de retragere și n-ar fi intervenit chiar cu amenințări asupra ostașilor romani setoși de sînge, scoțîndu-i din tabăra vrăjmașului. În fața ostașilor romani, supărați din pricina opreliștii de a-și potoli pornirile și revărsările mîniei, consulii ău rostit numaidecît o cuvîntare, în care ei au arătat ostașilor că niciodată consulii nu au fost și nu vor fi mai prejos de soldații lor în ce privește ura împotriva dușmanilor; dimpotrivă, ei, comandanții, ar fi nutrit aceeași ură nestăvilă în orice luptă, dacă nu s-ar fi gîndit la viața celor șase sute de călăreți romani reținuți ca ostatici în Luceria; ei nu le-ar fi pus nici o stavilă pornirilor lor, însă dușmanii, pierzînd nădejdea în iertare, ar putea să se năpustească cu oarbă furie asupra ostaticilor romani, căutînd să-i răpună pe toți înainte de a pieri și ei“. Ostașii romani au înțeles și prețuit această povață, bucurîndu-se că s-a pus zăgaz mî-

niei lor, mărturisind că mai degrabă vor răbda orice, decît să fie amenințată viața atîtor fruntași ai tineretului roman³⁰.

XV Ridicînd apoi adunarea ostașilor, comandantul au ținut sfat, chibzuind dacă e mai bine să atace cu toate trupele Luceria, sau un consul împreună cu una din armate să încerce dacă se pot bizui pe populația Apuliei, care pînă acum se arătase șovăielnică. Consulul Publilius a purces către Apulia ca s-o pustiască în lung și în lat; într-un singur marș a izbutit să supună cîteva populații, pe unele prin tăria brațului, altele însă, care s-au supus de bunăvoie, fură primite cu anumite condiții în confederația romană. I-a trimis apoi un scurt răspuns lui Papirius care continua împresurarea Luceriei, vestindu-i că totul a mers din plin așa cum a nădăjduit. Căci după ce le fuseseră tăiate toate legăturile și întrerupte toate drumurile pe care se transportau provizii din Samnium, samniții care se găseau în garnizoana din Luceria, siliți de foame, au trimis împuterniciții la consulul roman, anunțîndu-l să-și ia în primire călăreții care fuseseră dați ca zălog și din pricina cărora izbucnise acest război, și să-i ceară să înceteze împresurarea. Papirius le-a răspuns acestea:

„S-ar fi convenit ca ei să-l întrebe mai degrabă pe Pontius, fiul lui Herennius, din îndemnul căruia i-au trimis pe romani pe sub jug, ce soartă se cuvine să pătîmească ce-i înfrînți“. Însă, fiindcă ei au vrut ca mai degrabă potrivnicii lor să hotărască asupra soartei care li se cuvine și nu să li se facă propuneri în această privință, consulul le ordonă să li se aducă la cunoștință samniților următoarele: „Samniții să-și lase între zidurile cetății Luceria armele, bagajele, vitele de povară și toată gloata neluptătorilor; el îi va trece pe sub jug pe ostașii samniți, doar cu hainele asupra lor, pentru a răzbuna rușinea suferită de romani, nu pentru a le pricinui și el alta nouă.“ Samniții n-au refuzat nimic. Șapte mii de samniți au fost trecuți pe sub jug. În Luceria s-a capturat o uriașă pradă de război, luîndu-se înapoi și toate steagurile și armele pe care romanii le pierduseră la Caudium. Și ceea ce întrecea orice bucurie a fost faptul că s-au dobîndit înapoi călăreții romani pe care samniții îi dăduseră Luceriei spre a-i păzi ca zălog pentru pace.

Arareori s-a mai întâmplat ca, prin schimbarea neașteptată a soartei, poporul roman să obțină o biruință mai strălucită ca aceasta, mai ales dacă e adevărat că și comandantul samniților, Pontius, fiul lui Herennius, așa cum au pomenit unii dintre analiști, a trecut și el pe sub jug, împreună cu ceilalți samniți, pentru a ispăși în felul acesta dezonorarea consulilor. De altfel mai puțin mă miră faptul că nu prea se știe ce s-a petrecut în urmă cu comandantul samniților, predat și trecut pe sub jug; în schimb, ceea ce mă uimește mai mult, e faptul că mai domnește îndoiala dacă dictatorul Iulius Cornelius³¹, ajutat de comandantul cavaleriei, Lucius Papirius Cursor, care a avut comanda supremă a operațiilor, mai întâi la Caudium și apoi la Luceria³², a fost singurul care a răzbunat rușinea înfrângerii romane de la Furcile Caudine, fiind cel mai sărbătorit, cu purtarea în triumf³³, de la Furius Camillus înapoi, sau dacă de această cinste s-au mai bucurat și consuli și mai ales Papirius Cursor. Acestei neștiințe îi urmează și o alta, și anume: oare Papirius Cursor a fost acela care a fost ales consul, pentru a treia oară, cu prilejul alegerilor următoare, împreună cu Q. Aulius Cerretanus, prelungindu-i-se funcția și pentru anul următor³⁴, datorită biruinței dobândite în Luceria, sau L. Papirius Mugillanus, această greșală fiind provenită de la poreclă?

XVI Analiștii sînt însă toți de acord că după aceea, consuli au fost aceia care au sfîrșit celelalte războaie. În războiul cu forentanii, Aulius a izbîndit asupra lor numai într-o singură luptă. S-a predat și supus romanilor și orașul Forentum³⁵, unde își găsiseră adăpost ostașii dușmani, după ce fuseseră bătuți, poruncindu-li-se să dea zălog ostatici romanilor. Cu același succes a luptat și celălalt consul împotriva satricanilor, care, deși cetățeni romani, după înfrîngerea romanilor la Caudium, trecuseră de partea samniților, de la care primiseră o garnizoană în orașul lor. În timp ce armata romană înaintase pînă în apropierea zidurilor cetății Satricum, consulul roman a dat acest crîncen răspuns împuterniciților cetății, care ceruseră cu rugăminți stăruitoare pacea cu romanii: „Să se prezinte în fața romanilor numai după ce garnizoana samnită va fi

nimicită, sau predată romanilor!“ Acest răspuns al consulului roman stârni în rîndurile acelor coloniști o groază și mai cumplită decît războiul însuși. Însă, fiindcă acești soli au stăruit să-l întrebe pe consul în mai multe rînduri, în ce chip cred romanii că vor fi în stare satricanii, care sînt atît de puțini și de neputincioși, să-i vină de hac garnizoanei atît de puternice și de bine înarmate a samniților, consulul i-a poftit să-i întrebe pe cei care i-au îndemnat să primească garnizoana samnită între zidurile cetății. Atunci împuterniciții cetății Satricum n-au mai spus nimic și au plecat. Cu mare greutate trimișii satricanilor au obținut din partea romanilor îngăduința de a-și consulta senatul lor în această privință și de a aduce înapoi răspunsul. Împuterniciții satricani se întoarseră la ai lor cu această însărcinare. Senatul din Satricum era împărțit în două tabere: fruntașii uneia fuseseră partizanii trădării poporului roman, iar cealaltă tabără era alcătuită din cetățenii credincioși legăturilor de prietenie cu Roma. Cu toate acestea amîndouă taberele se luau la întrecere și se frămîntau în ce chip să cîștige pacea cu poporul roman, căutînd să-l sprijine pe consulul roman în acțiunea sa de a cuceri această cetate. În timp ce garnizoana samnită plănuse să iasă în noaptea următoare din cetate, deoarece nu făcuse nici un fel de pregătiri pentru a preîntîmpina greutățile asediului, una din cele două tabere a putut aduce la cunoștința consulului roman la ce oră din noapte, pe care poartă și pe care drum are de gînd vrăjmașul să iasă din cetate. În schimb, cealaltă tabără, care nu voise de loc să treacă de partea samniților, în cursul aceleiași nopți a deschis consulului una din porți, primind pe ascuns în oraș, în tăcerea nopții, trupe romane. Datorită acestei îndoite trădări, garnizoana samnită, în urma ocupării unei padini în apropierea drumului, a fost atacată pe neașteptate de romani și la un moment dat s-a auzit un strigăt nemai-pomenit din cetatea care era acum plină de romani. În răstimp de o oră toți samniții au fost măcelăriți. Cetatea Satricum fu astfel cucerită și acum totul ajunsese în puterea consulului.

Acesta, făcînd cercetări asupra cui cade vina trădării romanilor, porunci ca vinovații descoperiți să fie bătuiți cu vergile și apoi să li se taie capul cu securea. După ce a instalat

acolo o puternică garnizoană romană, consulul a ridicat toate armele locuitorilor satricani.

Unii analiști pomenesc că Papirius Cursor a plecat la Roma unde a fost purtat în triumf, fiindcă armata romană, avându-l pe el în frunte, a supus Luceria și i-a trecut pe samniți pe sub jug. Papirius Cursor a fost, fără îndoială, un bărbat înzestrat cu mari însușiri războinice, vrednic de toată lauda, cu o deosebită tărie sufletească și cu puteri trupești fără seamăn. Era atât de iute la mers, încît a primit porecla de Cursor³⁶. Spun analiștii că îi întrecea pe toți de aceeași vîrstă cu el la fugă, fie datorită unei îndelungate deprinderi de a merge pe jos, fie datorită nemaipomenitei sale puteri trupești. Cursor era și un mare mîncău, dar mai ales un strașnic băutor de vinuri³⁷. Deoarece nu era de nimeni întrecut în ce privește eforturile și puterea de muncă, milităria sub el a fost deopotrivă și la trupele de pedestrași și la cavalerie. O dată călăreții au îndrăznit, în urma unei biruințe, să-i ceară lui Cursor să-i mai slăbească puțin cu truda și cu eforturile. Acestora, Cursor le răspunse: „Ca să nu spuneți că nu sînt bun cu voi, iată, de aci înainte voi îngădui să nu vă mai frecați șezutul cînd veți descăleca“.

Acest om știa să țină bine friul în mîină, stăpînindu-i deopotrivă și pe concetățenii săi și pe aliați. Praetorul din Praeneste, care avea teamă de ai săi, își condusesese prea moale ostașii săi din sectorul rezervei către prima linie. Cursor, care se plimba prin fața cortului, porunci ca praetorul să fie chemat îndată, iar lictorului, să fie gata cu securea. Pe cînd praenestinel, vînat la față, încremeni la auzul acestei porunci, Papirius adăugă aceste cuvinte: „Haide, lictorule, taie o dată această rădăcină care stă în calea trecătorilor!“ Însă Cursor numai i-a vîrit spaima morții în suflet, fiindcă l-a lăsat pe praenestin în pace, nevătămat, pedepsindu-l numai cu o amendă. Neîndoios că, în acele vremuri bogate în asemenea bărbați de seamă, pe nici un altul nu s-a bizuit mai mult republica romană ca pe Cursor. Iar unii îl socoteau un demn potrivnic al lui Alexandru cel Mare, ca fiind și deopotrivă în însușiri sufletești cu el și în stare să-l înfrunte, în cazul că acesta, după supunerea Asiei, s-ar fi îndreptat și spre Europa³⁸.

XVII Încă de la începutul urzelii acestei scrieri s-a putut vedea că eu n-am căutat să mă abat mai mult decît se cuvine de la șirul întâmplărilor desfășurate și că prin împodobirea operei mele cu zugrăvirea isprăvilor de tot felul am vrut să pun la îndemîna cititorilor desfătări plăcute și în același timp să găsesc allean și împăcare sufletului meu³⁹. De aceea, pomenirea unui rege atît de strălucit și a unei căpetenii de oști fără seamăn în lume, a trezit în frămîntata-mi minte atîtea gînduri tăcute, încît nu o dată am găsit cu cale să-mi pun întrebarea: care ar fi fost soarta romanilor dacă s-ar fi războit cu Alexandru cel Mare? De bună seamă, într-un război cea mai mare putere o are numărul mare de ostași și vitejia lor, apoi și deșteptăciunea și iscusința căpeteniilor de oști, dar mai ales norocul⁴⁰ în toate faptele și întâmplările omenești, care e atotputernic, mai ales în războaie⁴¹. De aceea, dacă poți privi toate aceste însușiri și temeuri, fie laolaltă, fie fiecare în parte, atunci ușor capeți convingerea că imperiul roman n-ar fi putut fi biruit de Alexandru cel Mare, în aceeași măsură în care n-a fost înfrînt nici de alți regi sau de alte popoare.

Mai întii, voi începe cu punerea față în față a comandantilor. Într-adevăr, nu tăgăduiesc de loc că Alexandru Macedon a fost un strălucit comandant de oști. Totuși, i-a crescut slava și mărirea și datorită faptului că a fost fără seamăn în lume, și că s-a stins din viață în floarea tinereții, în culmea puterii, fără să se împărtășească din loviturile soartei. Lăsîndu-i deoparte pe alți regi și alte strălucite căpetenii de oști, care au fost uriașe pilde în ce privește schimbarea soartei omului, îl amintesc doar pe Cyrus⁴², pe care grecii îl ridică în slava cerului la fel ca romanii, acum de curînd, pe Pompei cel Mare⁴³! Pe Cyrus ce anume l-a făcut să simtă vitregia soartei decît numai faptul că s-a bucurat de o viață atît de lungă?

Aș putea înșirui și căpeteniile romane și nu pe toți din toate vremurile, ci numai pe aceia care, în rosturile lor de consuli sau dictatori, ar fi trebuit să lupte cu Alexandru cel Mare, și anume: pe Marcus Valerius Corvus⁴⁴, C. Marcus Rutilus⁴⁵, C. Sulpicius⁴⁶, T. Manlius Torquatus⁴⁷, Q. Publilius

Maximus⁴⁸, pe cei doi Decii⁴⁹, pe Volumnius⁵⁰, pe M. Curius⁵¹. Ar mai veni la rînd apoi un alt şir de bărbaţi străluciţi, în cazul că războiul dintre puni şi Alexandru s-ar fi dezlănţuit înaintea aceluia cu romanii, şi dacă acesta ar fi trecut la o vîrstă mai înaintată în Italia. Fiecare din aceşti capi de oşti pomeniţi mai sus erau înzestraţi cu aceleaşi însuşiri sufleteşti, cu aceeaşi minte aleasă şi cu acelaşi avînt ca şi Alexandru cel Mare. Pe atunci, disciplina ostăşească, care de la întemeierea cetăţii se întărise din ce în ce mai mult, se desăvîrşise, ajungînd la o deprindere şi o rînduială temeinică ce se bizuia pe principii veşnice şi pe instrucţiuni serioase, închegate strîns între ele⁵². În felul acesta au purtat şi condus războaiele şi regii romani, iar după alungarea lor, aşijderea şi Iunii şi Valerii; în urma acestora, tot aşa şi Fabii, Quinctii, Cornelii, la fel şi Furius Camillus, pe care acei tineri cu care ar fi trebuit să lupte împotriva lui Alexandru Macedon îl socotiseră un comandant prea bătrîn⁵³. Iar în privinţa bărbăţiei şi vitejiei personale pe care Alexandru cel Mare a dovedit-o pe cîmpul de bătaie, avîntîndu-se oriunde primejdia era mai mare (căci şi această însuşire a făcut să crească faima lui Alexandru cel Mare), oare Manlius Torquatus sau Valerius Corvus ar fi fost mai prejos de el, de vreme ce fuseseră luptători vestiţi mai înainte de a fi comandanţi? Oare ar fi dat înapoi din faţa lui Alexandru Macedon Decii care şi-au jertfit viaţa, năpustindu-se asupra vrăjmaşilor? Ar fi fost mai prejos de Alexandru cel Mare, Papirius Cursor, cu faimosul lui trup de uriaş şi cu cunoscuta lui bărbăţie? Poate ar fi fost întrecut de mintea unui singur tînăr, din acel vestit senat roman, ca să nu-i mai pomenesc pe fiecare în parte, în privinţa căruia şi-a dat o părere întemeiată pe adevăr acel grec⁵⁴, cînd a spus că senatul roman „îi părea a fi o adunare de regi“. Oare Alexandru cel Mare ar fi fost mai iscusit decît vreunul din comandanţii romani pomeniţi mai sus la alegerea terenului pentru întocmirea taberei, la procurarea aprovizionării, sau ar fi ştiut mai bine ca ei să se ferească de curse, ori să aleagă momentul atacului, ori să-şi rînduiască oastea în linie de bătaie, ori să se bizuie pe tăria rezervelor? De bună seamă, Alexandru Macedon ar fi mărturisit că războiul cu romanii nu e de loc la fel ca cel cu Darius.

Regele Persiei țira după el un cârd întreg de femei și de eunuci, fiind înconjurat numai de aur și purpură, copleșit de orbitorul fast cuvenit rangului său. Tocmai de aceea acest rege a fost pentru Alexandru mai degrabă o pradă ușoară decât un potrivnic; Darius s-a făcut cunoscut numai prin aceea că Alexandru Macedon a avut tăria să-i disprețuiască deșarta-i mărire, izbutind să-l învingă fără prea mare vărsare de sânge. Pe pământul Italiei, lui Alexandru situația i s-ar fi înfățișat cu totul altfel ca în India, pe care el a cutreierat-o în lung și-n lat, chefuind cu oastea lui, și ea beată. Dacă regele Macedoniei ar fi văzut pădurile Apuliei și munții Lucaniei, dacă ar fi descoperit urmele proaspete ale înfrîngerii casei sale domnitoare pe pământul Italiei, unde și-a sfârșit viața, de curînd, unchiul său, regele Alexandru din Epir, faima lui Alexandru cel Mare ar fi fost cu totul alta!

XVIII Și mai vorbim de un Alexandru cel Mare care încă nu fusese covârșit de noroc și succese ce iau oricui mintea⁵⁵? Dar Alexandru cel Mare ar fi trebuit să fie judecat și cîntărit după noua lui înfățișare, luată în urma norocului de care s-a bucurat în viață și, ca să spun așa, după noua lui fire pe care și-o căpătase după biruințele cîștigate și dacă ar fi venit în Italia cînd se asemuia mai degrabă cu Darius și nu cu Alexandru cel Mare dinainte, și dacă ar fi adus cu el o oaste prăbușită moralicește, care-și uitase de tot de patria macedoneană, după ce fusese molipsită toată de uritele obiceiuri persane! Amintesc cu părere de rău faptul că Alexandru cel Mare, un rege atît de vestit, și-a schimbat straietele sale simple macedonene cu trufașele și strălucitoarele veșminte persane și că și el a jînduit să i se facă temeneli cu fruntea pînă la pămînt de către supușii săi, care deprindere ar fi fost supărătoare chiar pentru macedonenii învinși, necum biruitori. La fel amintesc și de recurgerca, pe de o parte, la caznele atît de îngrozitoare⁵⁶ și la uciderea prietenilor săi⁵⁷, cu prilejul ospetelor și petrecerilor, cînd se împăuna cu obîrșia sa⁵⁸. Ce s-ar fi întîmplat cu el dacă plăcerea de băutură i-ar fi crescut și mai mult din zi în zi? Sau, ce s-ar fi întîmplat, dacă furia lui turbată și cruzimea s-ar fi mărit și mai tare? (Ceea ce amintesc eu

aici nu e de loc tăgăduit de istorici). Am putea noi crede că aceste apucături n-ar fi înrîurit în rău asupra marilor sale însușiri de comandant⁵⁹? Oare ar fi fost primejdie pentru romani, așa cum spun grecii atît de flecari și de ușuratici, care ridică în slăvi pe parți, socotindu-i mult mai presus ca pe romani, și care spun pretutindeni cu orice prilej că poporul roman n-ar fi putut înfrunta măreția numelui lui Alexandru cel Mare⁶⁰, cită vreme eu cred că romanii nu l-au cunoscut nici măcar după faimă⁶¹? Oamenii au cutezat totuși să-și dea păreri în libertate, nestingheriți de nimeni, față de Alexandru cel Mare, atunci cînd acesta se găsea în Athena doborîtă la pămînt de armatele macedonene și cînd el privea de aproape ruinele fumegînde ale Thebei (fapt care poate fi adevărit, cercetînd discursurile scrise în acea vreme de unii oratori⁶²), și atunci mai e de crezut că împotriva lui Alexandru cel Mare. nici unul din atîți romani n-ar fi îndrăznit să deschidă gura? Oricît ai vrea să-l cuprinzi și să-l definești pe Alexandru Macedon, ca pe un om strălucit, conchizi că măreția unui singur om s-a întemeiat pe norocul care l-a urmărit în toate împrejurările și faptele. ceva mai mult de zece ani! Norocul poporului roman e învederat de faptul că deși a fost înfrînt în multe bătălii, totuși nu a pierdut nici un război, pe cînd Alexandru cel Mare a izbîndit în toate luptele și războaiele purtate! Istoricii greci însă nu-și dau seama ce spun cînd pun față în față isprăvile unui singur om, mai mult, ale unui tînăr, cu faptele unui popor care poartă războaie de opt sute de ani⁶³. Să ne mai mirăm dacă soarta poporului roman a fost atît de schimbătoare într-un răstimp atît de lung, mai mult decît într-un interval de numai treisprezece ani, cînd se numără într-o parte mai multe veacuri⁶⁴ decît anii în cealaltă? De ce nu pun atunci față în față soarta unui om cu a altui om, a unui comandant cu a altui comandant și dintr-o tabără și din cealaltă? Cîte căpătenii de oști romane aș putea numi eu, care n-au pierdut niciodată nici o bătălie? Se pot parcurge toate analele autorităților statului roman și toate fastele triumfale și se vor găsi acolo atîția consuli și dictatori, de a căror vitejie și de al căror noroc niciodată poporul roman nu i-a părut rău. Și prin aceasta sînt mult mai vrednici de admirat decît Alexandru cel

Mare, sau oricare alt rege, atîți dictatori, care nu și-au îndeplinit magistratura decît doar zece, sau douăzeci de zile, și atîți consuli, care n-au cîrmuit republica mai mult de un an, cu toate că uneori tribunii plebei le împiedicau strîngerea oastei. Unii consuli porneau la război prea tîrziu, după intrarea în funcție; altă dată aceștia erau rechemăți la Roma înainte de ieșirea din magistratură, pentru ținerea alegerilor. De multe ori anul lor de consulat se scurgea în toiul războiului; alteori, nechibzuința ori ticăloșia unui coleg au fost fie stavilă la cîștigarea biruinței, fie pricina înfrîngerii; de multe ori consulii au fost nevoiți să intre în funcție după reaua conducere a altuia. De multe ori consulii primeau o armată alcătuită fie din recruți, fie din oșteni nărași. Mai ales regii nu erau scutiți de anumite angajamente față de clica lor, dar fiindcă se socoteau stăpîinii oamenilor și ai vremurilor, conduceau totul după mîntea și bunul lor plac și nu se luau după părerile altora⁶⁵.

Prin urmare, nebiruitul Alexandru cel Mare ar fi purtat războaie cu alți comandanți deopotrivă de neînvinși și ca atare, și sorții izbînzii ar fi fost tot egali. Ba Alexandru cel Mare ar fi avut de întîmpinat primejdii și mai mari, deoarece macedonenii ar fi avut numai un Alexandru cel Mare, care nu numai că ar fi trebuit să înfrunte atîtea pericole, dar chiar le-ar fi căutat cu tot dinadinsul. Însă mulți romani ar fi fost deopotrivă cu Alexandru cel Mare, fie prin slavă și mărire, fie prin strălucitele lor fapte, fiindcă fiecare din acești romani ar fi trăit sau murit pentru patrie fără primejdie pentru stat, potrivit vrierii ursitei.

XIX Mai rămîne să se facă comparația trupelor, cu trupe, ca și în ce privește fie numărul, fie felul ostașilor, fie mulțimea forțelor auxiliare. Cu prilejul aceluia recensămînt, care se făcea o dată la cinci ani, în acea vreme au fost numărate 250 000 de persoane. În felul acesta, în toată vremea ruperii legăturilor cu Roma de către aliații cu numele latin, s-au pus pe picior de război cîte zece legiuni romane, recrutate numai din Roma. Cîte patru sau cinci armate romane se războiau adesea în cursul acestor ani, în Etruria, în Umbria, unde

alături de acești dușmani ai Romei luptau și gallii; apoi, oștirile romane mai luptau și în Samnium și în Luceria. Alexandru cel Mare ar fi avut de înfruntat confederația romană alcătuită din populațiile întregului Latium, împreună cu sabinii, aequii și volszii, întreaga Campanie cu o parte din Umbria și Etruria, cu Picenum⁶⁶ și cu ținuturile marsilor, paelignilor, vestinilor și apulilor, alături de cetățile întregului litoral, de-a lungul coastei Mării Inferioare⁶⁸, de la Thurii⁶⁹ pînă la Neapolis și Cumae și de acolo pînă la Antium și Ostia, populații pe care Alexandru cel Mare ar fi fost nevoit să le înfrunte, fiindcă făceau parte din puternica alianță a romanilor, sau în cel mai rău caz ar fi dat peste niște dușmani care fuseseră bătuți de romani și care știau ce înseamnă puterea Romei. În schimb, Alexandru Macedon ar fi venit peste mare cu veteranii lui macedoneni, în fruntea unei oștiri nu mai mare de 30 000 de pedestrași și 4 000 de călăreți, cu precădere thessalieni, căci aceștia alcătuiau simburele armatei lui. În cazul că și-ar fi adus perși, inzi și alte noroade, i-ar fi tirît de-a surda după el, fiindcă acest fel de ostași, în loc să-i fie de ajutor, dîmpotrivă, i-ar fi fost o povară! Să se mai adauge și faptul că romanii, în urma pierderilor suferite, aveau puțința reîntregirii oastei cu rezerve, deoarece romanii se găseau la ei acasă, pe cînd armata lui Alexandru cel Mare s-ar fi istovit și irosit treptat, găsindu-se în țară străină (cum s-a întîmplat mai tîrziu cu oastea lui Hannibal). Oștirea lui Alexandru era înarmată cu scutul rotund⁷⁰ și sarissa⁷¹, pe cînd romanii, cu un scut⁷² înalt cît omul, pentru a ocroti întreg corpul omenesc, apoi cu pilum⁷³, o armă întrebuițată cu mai mare folos la aruncat decît lancea. În armatele romane, ostașii își aveau rînduiala lor statornică, fiecare ostaș știind să-și păstreze locul în șirul sau unitatea sa, pe cînd faimoasa falangă macedoneană era țeapănă și mai greoaie, înzestrată toată cu același fel de arme; ordinea de luptă a romanilor era mai felurită, fiind alcătuită din mai multe părți. Armata romană se putea ușor împărți în unități și subunități, ori de cîte ori era nevoie, și la fel de ușor se putea regrupa la un loc. Iar în privința săpatului șanțurilor și a tuturor lucrărilor de apărare, cine erau mai meșteri ca romanii? Cine îi întrecea în puterea răb-

dării? Dacă Alexandru cel Mare ar fi fost înfrînt numai într-o singură bătălie, ar fi pierdut tot războiul și ar fi fost biruit pentru toată viața! Însă dacă pe romani nu i-au putut doborî dezastrelor de la Caudium și Cannae, ce adversari i-ar mai fi înfrînt? Într-adevăr, chiar dacă Alexandru cel Mare ar fi izbîndit la început, el ar fi căutat să se bizuie pe perși, pe inzi și pe întreaga nerăzboinică Asiei și s-ar fi spus că el se războiește, nu cu bărbați adevărați, ci cu femei⁷⁴, așa cum se istorisește că ar fi spus Alexandru, regele Epirului, care, pe cînd era rănit de moarte, ar fi pus față-n față războaiele purtate de acest tînar cu ale sale. Într-adevăr, cînd mi-aduc aminte că în primul război punic romanii au luptat cu cartaginezii pe mare, vreme de 24 de ani, sînt încredințat că viața lui Alexandru cel Mare n-ar fi ajuns pentru ducerea pînă la sfîrșit nici măcar a unui singur război de talia acestuia! Și poate că pe vremea aceea, cînd statul roman se bucura de o veche alianță cu cartaginezii, teama de primejdia macedoneană ar fi făcut să se pregătească deopotrivă de război două din cele mai puternice cetăți, și în ce privește suflarea ostășească, și-n privința armelor! De bună seamă că ar fi fost înfrînt Alexandru cel Mare, dacă ar fi fost nevoit să poarte război cu doi potrivnici deodată. Romanii n-au luat cunoștință de puterea vrăjmașului macedonean, cînd acesta era în plină propășire, sau cînd îl aveau în frunte pe regele Alexandru al Epirului, ci s-au ciocnit cu el cînd îl avea pe Antiochus, pe Philippus, pe Perseus, cu care prilejuri romanii nu numai că nu au suferit vreo înfrîngere, dar nici n-au fost o dată măcar în pericol. Și ca să nu-mi ia nimeni în nume de rău cele ce spun⁷⁵, trecînd cu vederea războaiele civile⁷⁶, noi romanii n-am fost niciodată puși la grea strîmtoare nici de cavaleria vrăjmașă, nici de pedestrima lui, în nici o bătălie dată în cîmp deschis, sau pe poziții egale, sau pe meleagurile țării noastre. Călăreți, ploaie de săgeți, povîrnișuri și păduri de nestrăbătut, problema aprovizionării prin locuri lipsite de drumuri, sînt greutăți care pot să sperie pe un ostaș împovărat cu armele sale, însă ostașul roman a înfrînt și va înfrînge mii de oști, mai grozave ca ale macedonenilor și ale lui Alexandru, cîtă vreme va sălășlui în inima

sa dragostea de pace, ca aceasta în care trăim noi azi, și dacă va dăinui mai departe dragostea de pace și grija de a înfăptui armonia și solidaritatea dintre concetățeni⁷⁷.

XX Atunci au fost aleși consuli M. Foslius Flaccinator și L. Plautius Venno. În acel an⁷⁸, numeroase populații de samniți au trimis împuterniciți la Roma pentru reînnoirea tratatelor de alianță cu romanii. Aceste solii, deși se aplecaseră în fața senatului pînă la pămînt și izbutiseră să-l impresioneze, cînd fură trimise de senat în fața adunării poporului, rugămintile lor n-au mai avut același răsunset. De aceea, refuzîndu-le cererea de alianță — după ce acești soli ajunseseră să-i plictisească pe toți cu rugămintile lor adresate fiecărui cetățean în parte vreme de cîteva zile — Roma le-a acordat numai un armistițiu de doi ani. La fel și locuitorii din Teanum⁷⁹ și Canusium⁸⁰, sătui de prădăciunile altora, s-au supus puterii romane, dîndu-i ostatici consulului L. Plautius. În același an s-a introdus pentru prima oară numirea de praefecți⁸¹ în Capua, după legile propuse de praetorul L. Furius, fiindcă campanii ceruseră acest remediu, datorită faptului că se săturaseră de dezbinări, frămîntări și ciocniri între ei. S-au mai înființat încă două noi triburi în Roma, Ufentina și Falerina.

Deoarece situația din Apulia mergea către deznodămînt, teanensii și apulii s-au înfățișat noilor consuli Caius Iunius Bubulcus și Quintus Aemilius Barbula⁸², pentru a cere să fie primiți de romani în confederație, făgăduind că vor îndemna toate populațiile Apuliei să încheie pace și alianță cu poporul roman. Datorită acestor făgăduieli făcute cu atîta îndrăzneală, ei au izbutit să intre în confederația romană, fără să se bucure totuși de drepturi egale, ci fiind numai supuși puterii romane. După supunerea întregii Apulii de la un capăt la celălalt (fiindcă consulul Iunius pusese stăpînire și pe puternica fortăreață Forentum), romanii s-au întins apoi mai înainte, către Lucania: acolo, datorită sosirii neașteptat de repede a consulului Aemilius, cetatea Nerula⁸³ a fost cucerită prin luptă. După ce s-a dus vestea în rîndurile tuturor aliaților că datorită energiceii intervenții romane în treburile lăuntrice din Ca-

pua au fost întărite ordinea și pacea, senatul roman a acordat și anțiaților, care se plîngeau că sînt cîrmuiți fără legi precise și fără dregători, un șir de patroni⁸⁴ pentru această colonie, care să le statornicească drepturile și să le întocmească legile. Iată cum se răspîndise faima în lung și în lat nu numai a armelor și vitejiei romane, ci și a legilor sale⁸⁵!

XXI Consulii Caius Iunius Bubulcus și Quintus Aemilius Barbula n-au încredințat comanda legiunilor romane noilor consuli aleși sub prezidarea lor, Sp. Nautius și M. Popilius⁸⁶, ci dictatorului L. Aemilius. Acesta, dimpreună cu comandantul cavaleriei, L. Fulvius, pornind la împresurarea cetății Saticula, au dat prilej samniților de a începe din nou războiul. Din această pricină s-a stîrnit o îndoită teamă și îngrijorare în rîndurile romanilor, datorită faptului că, pe de o parte, samniții, stringînd o uriașă oaste pentru a-și elibera din asediu aliații, își așezaseră tabăra nu departe de cea romană, iar pe de altă parte, locuitorii din Saticula au deschis deodată porțile cu mare zarvă, năpustindu-se asupra străjilor romane. După această întîmplare, fiecare tabără vrăjmașă, bizuindu-se mai mult pe ajutorul celuilalt decît pe propriile sale mijloace, a dezlănțuit o adevărată bătălie, năpustindu-se asupra romanilor. Cu toate că lupta a fost la început nedecisă, totuși, dictatorul a izbutit să-și păstreze mai departe neclintite pozițiile și linia de luptă, deoarece el ocupase poziții greu de încercuit și-și formase mai multe fronturi. Tot el a fost acela care a căutat să spargă încercuirea, izbutind să-i izgonească pe dușmani, fără sforțări prea mari, înapoia zidurilor cetății lor. După aceasta, s-a întors din nou cu toată puterea asupra samniților. Aici lupta a fost mult mai cruntă și biruința romanilor a fost deplină, deși dobîndită destul de tîrziu. Samniții, puși pe fugă și risipiți din tabăra lor, s-au depărtat în liniștea nopții de locul bătăliei, după ce au stins toate focurile, ca să nu se prindă de veste că au fugit. Spulberindu-li-se nădejdea de a mai putea păstra și apăra fortăreața Saticula, ei se apucară să împresoare Plistia⁸⁷, o cetate aliată cu romanii, pentru a le pricinui și acestora necazuri la fel.

XXII După scurgerea anului, acest război a fost dus mai departe de dictatorul Q. Fabius. Și noii consuli⁸⁸, la fel ca și cei dinainte, au rămas la Roma. Fabius, venind și el cu un corp de rezervă la Saticula, s-a dus să ia în primire comanda armatei romane din mâinile lui Aemilius. Însă nici samniții n-au rămas mai departe la Plistia; însă, după ce și-au chemat din țara lor forțe proaspete, bucuroși că le-a crescut iarăși numărul, și-au așezat din nou tabăra, tot în același loc, unde fusese și mai înainte. Hărțuindu-i neîncetat pe romani, ei căutau să zădărnicească asediul cetății Saticula de către romani. Dictatorul avea toată atenția îndreptată la împresurarea zidurilor vrăjmașului, deoarece asediul acestui oraș însemna pentru el tot războiul. De aceea, el se strădui să-și asigure pozițiile, întărindu-și tabăra și instalând numeroase străji, pentru ca să preîntâmpine orice atac. Totuși, samniții nu-i dădeau o clipă de răgaz, atacând tu pîlcuri de călăreți, neconținut, întăriturile sale.

Odată, pe cînd samniții ajunseseră aproape de porțile taberei romane, comandantul cavaleriei, Q. Aulius Cerretanus, fără să ceară încuviințarea dictatorului, pornind într-un iureș năprasnic cu toate escadroanele sale de călăreți, l-a dat peste cap pe dușman. Cu prilejul acestei lupte îndirjite, ursita și-a arătat astfel puterea sa, încît a pricinuit ambelor tabere simțitoare pierderi, bătălia fiind de pomină, mai ales prin căderea pe cîmpul de luptă a unor strălucite căpetenii. În primul rînd, comandantul samniților — care suporta atît de greu faptul că el și pîlcurile sale de călăreți, după atîtea atacuri disperate, fuseseră dați peste cap și bătuți — a dezlănțuit din nou lupta, rugîndu-și și îmbărbătîndu-și cavaleria sa. La rîndu-i, și comandantul cavaleriei romane, recunoscîndu-l pe samnit după veșminte și vîzîndu-l cum îi îndemna pe ai săi, s-a năpustit în goana calului cu lancea întinsă și după o singură lovitură primită comandantul samnit s-a prăbușit fără viață de pe cal. După căderea căpeteniei, gloata vrăjmașului n-a rămas de loc încremenită și năucită, așa cum se întîmplă de obicei, ci s-a întăritat și mai tare. Toți samniții care se găseau în jurul căpeteniei lor au aruncat o ploaie de lănci asupra lui Aulius care intrase orbește în rîndurile escadroa-

nelor dușmane. Însă deosebita cinste de a-l răzbuna pe comandantul samnit a fost hărăzită de zei fratelui său. Acesta, mihnit și îndirjit peste măsură în același timp, ucise pe comandantul cavaleriei romane, doborându-l de pe cal. Era cît pe aci ca samniții să pună mîna pe leșul acestuia, deoarece romanul căzuse în mijlocul escadroanelor dușmane. Însă de îndată și romanii desculecară de pe cai, silind pe samniți să facă la fel. Pe neașteptate s-a încins o bătălie în toată legea, toți călăreții luptînd acuma pe jos în jurul cadavrelor căpeteniilor lor, în care luptă romanii au izbîndit pe deplin. Izbutind să recapete trupul lui Aulus, romanii biruitori se reîntorc în tabăra lor, bucuria fiindu-le amestecată cu tristețea. Samniții, după pierderea căpeteniei și după ce de-a surda și-au încercat puterile într-o luptă de cavalerie, au renunțat la Saticula, fiind încredințați că zadarnic o apără și s-au întors la Plistia. În cîteva zile, romanii pun stăpînire pe Saticula care s-a supus puterii Romei, în timp ce samniții cuceresc prin luptă fortăreața Plistia.

XXIII Apoi teatrul războiului s-a strămutat de acolo la Sora⁸⁹, unde au fost pornite legiunile romane din Samnium și din Apulia. Cetatea Sora, după ce măcelărise pe toți coloniștii romani, trădase Roma, trecînd de partea samniților. Îndată ce oastea romană a ajuns în acel loc, după un marș forțat, pentru a pune din nou stăpînire pe această colonie și pentru a răzbuna moartea cetățenilor romani, iscoadele romane răspîndite pe toate drumurile au adus toate aceași știre că armata samnită este pe urmele lor și nu se află departe. Îndată romanii au ieșit în întîmpinarea potrivnicului. Bătălia s-a dat la Lautulae, fără sorți de izbîndă pentru vreuna din tabere. Nici pierderile suferite și nici fuga unuia din potrivnici n-a curmat lupta, ci numai întunericul nopții, fără să se știe cine a biruit și cine este înfrînt. Am găsit scris de unii analiști că romanii au pierdut această luptă și că acolo a căzut și Q. Aulus, comandantul cavaleriei romane.

C. Fabius, noul comandant al cavaleriei, numit în locul lui Aulus, a venit acolo cu o nouă armată de la Roma; după ce a luat legătură cu dictatorul, prin mijlocirea unor ștafete trimise înainte, a primit dispoziții de la acesta unde să se

așeze, în ce vreme și din ce parte să-i atace pe samniți; după ce a cercetat bine terenul și a chibzuit îndeajuns planul de atac, a rămas mai departe ascuns cu oastea în locuri neștiute de vrăjmaș. În urma bătăliei, dictatorul, după ce și-a ținut trupele sale câteva zile la adăpostul întăriturilor taberei, întocmai ca pe o armată împresurată și nu asedia-toare, dădu deodată semnalul de luptă. Încredințat că cea mai temeinică înflăcărare a unor ostași viteji este să le spună că singura nădejde stă numai în puterea brațului lor, le tăinuî știrea despre comandantul cavaleriei venit într-ajutor cu o nouă oaste romană. Și ca și cum singura nădejde de biruință ar fi numai în atac, le spuse ostașilor romani:

„Ostașii Prinși la strîmtoare, nu ne-a mai rămas o altă cale de scăpare, decît aceea pe care o vom croi prin biruința noastră. Tabăra noastră statornică e destul de tare și de bine apărată prin întăriturile făcute; numai lipsa celor trebuin-cioase bunului trai ne îngrijorează, fiindcă toți locuitorii din jurul nostru, de la care ne puteau sosi proviziile, ne-au tră-dat, trecînd de partea vrăjmașului. Dar chiar dacă unii din ei ar voi să ne ajute, aceste locuri nu le sînt prielnice. De aceea, eu nu vreau să vă amăgesc pe voi lăsîndu-vă această ta-bără în care să vă retrageți, dacă nu izbîndiți, așa cum ați făcut cu o zi mai înainte. Întăriturile trebuie apărute cu ar-mele, și nu armele trebuie pázite la adăpostul șanțurilor și parapetelor⁹⁰. Să se bizuie pe tabere și să le caute numai cei ce plănuiesc să tărăgăneze rúzboiul! Noi se cade să nu mai privim înapoi și să renunțăm la oricare alt gînd, în afară de al biruinței⁹¹. Porniți în iureș asupra vrăjmașului! După ce trupele noastre vor ieși din tabără, acesteia să i se dea foc de cei care au primit însărcinare! Ostașii! Pagubele voastre vor fi răscumpărate din prázile luate de la toate aceste populații din jurul nostru, care ne-au trădat!“

Soldații romani, înflăcărați de această cuvîntare rostită de dictator, la care acesta recursese ca dovadă al celui mai greu impas, se năpustesc asupra vrăjmașului. Priveliștea tabe-rci lor proprii cuprinse de flăcări (dictatorul dăduse din-adins poruncă să se pună foc numai unei mici porțiuni din tabără, ce se găsea mai aproape de ei) a stîrnit un cumplit

clocot în sufletul lor. De aceea, cuprinși de o furie turbată, dau iureș asupra samniților, punînd în neorînduială șirurile vrăjmașului chiar la cea dintîi izbire. În acel moment, însă, și comandantul cavaleriei, cînd văzu de departe arzînd tabăra dictatorului, atacă din spate pe vrăjmași cu escadroanele lui (așa după cum primise instrucțiuni). Samniții, înconjurați, căutară să scape care încotro văzură cu ochii și pe unde puteau fugi. O mare mulțime de samniți grămădiți într-un singur loc, din pricina spaimii intrate în ei și fiind prinși la mijloc, învălmășindu-se unii peste alții, au fost măcelăriți pînă la unul. Tabăra dușmanului a fost cucerită și jefuită. Dictatorul și-a readus în tabăra romană ostașii încărcăți cu prăzi, voioși nu numai de biruința cîștigată, cît mai ales fiindcă, în pofida oricărei așteptări, își găsiseră aproape toate bunurile lor neatînse de para focului, care mistuise numai o mică parte din tabără⁹².

XXIV Apoi oastea romană a revenit la Sora. Noii consuli⁹³, M. Poetelius și C. Sulpicius, iau în primire armata din mîinile dictatorului Fabius, după ce a fost trimisă la vatră o mare parte din ostași, fiind înlocuiți cu noi cohorte aduse pentru întregire. Însă din pricina pozițiilor neprielnice nu se putea pune în aplicare un anumit plan de împresurare a orașului, fie că operațiile aveau să dăinuie prea mult, fie că erau slabi sorți de izbîndă.

Un dezertor din Sora, care fugise într-ascuns din fortăreață, izbutind să pătrundă pînă la străjile romane, stăruia să fie dus fără zăbavă la consuli, și după ce ajunsese în fața lor, el le făgăduia că le va aduce orașul în stăpînirea romanilor. Întrebîndu-l prin ce mijloace va izbuti o asemenea faptă, el le-a răspuns că nu le spune lucruri deșarte și i-a convins pe romani să se îndepărteze cu tabăra, care era aproape alăturată de zidurile fortăreței, la o distanță de 6 000 de pași; va veni un moment în care străjile, atît cele de zi, cît și cele de noapte, vor fi mai puțin atente cu paza orașului. După ce a arătat unde să staționeze niște cohorte romane, într-un loc acoperit cu păduri, în apropierea orașului, în noaptea următoare el însuși a luat cu sine zece ostași romani, aleși

unul și unul, și i-a condus pînă în cetățuie, prin niște hățisuri prăpăstioase și aproape de neumblat. Au cărat cu ei în același timp lănci cu mult mai multe decît era numărul acestor ostași. În afară de acestea, se mai găseau în jurul lor pietroaie și bolovani, unele risipite la voia întîmplării, așa cum sînt de obicei prin locurile stîncoase, iar altele grămădite de locuitorii orașului într-adins în acest loc, ca să se folosească de ele la nevoie, pentru apărarea lor.

După ce i-a așezat acolo pe cei zece romani, dezertorul le-a arătat o potecă strîmtă și povîrnită care ducea din oraș către cetățuie, spunîndu-le: „Pe acest urcuș, numai trei oameni înarmați vor fi în stare să țină piept unei mulțimi oricît de mari. Voi însă sînteți zece la număr, prin urmare mai mult decît e nevoie, și în același timp sînteți și romani și cei mai viteji dintre romani. Vă va veni în sprijin și acest loc și întunericul nopții, fără să trecem cu vederea și faptul că dușmanii vor fi cuprinși de groază, mai ales cînd nu știu despre ce e vorba. Eu voi avea grija să vîr spaima în toți. Voi să țineți cetățuia cu atenția încordată“.

Apoi alergă în jos și strigă în gura mare, făcînd cea mai mare zarvă cu putință: „La arme! Săriți, cetățeni! Cetățuia e în mîinile dușmanului! Mergeți și apărați-o“. Dînd buzna către casele frunțașilor cetății, în felul acesta le strigă el fie celor care îi ies în cale, fie celor care alergă îngroziți pe ulițele orașului. Și iată că un singur om pricinuieste tuturor spaima care se răspîndește fulgerător în tot orașul; mai marii cetății, învinețiți de groază — după ce au trimis ștafete către cetățuie — cînd au auzit zgomotul lăncilor aruncate, crezură că era un număr mai mare decît în realitate de ostași romani, care au pus stăpînire pe cetățuie, și atunci li se spulberă orice nădejde de a o mai putea cuceri. Toți pornesc într-o goană nebună umplînd ulițele. Porțile cetății sînt sfărîmate de acești oameni pe jumătate adormiți și cea mai mare parte din ei fără arme. Potrivit înțelegerii, cohortele romane, atrase de zgomot, pătrund pe una din porți și-i doboară pe cei întilniți în cale, care alergau încoace și încolo îngroziți.

Cînd consuli veniră cu grosul armatei, Sora fusese cucerită încă din zorii zilei. Cei pe care soarta îi cruțase după

fuga și măcelul din timpul nopții au venit și s-au supus puterii romane. Dintre aceștia, un număr de 225, de la care, după mărturisirile tuturor, pornise îndemnul cumplitei fărâdelegi de măcelărire a coloniștilor romani, precum și al trădării, au fost legați și duși la Roma. Restul norodului a fost lăsat teafăr la Sora, unde a rămas o garnizoană romană. Tuturor celor care fuseseră duși la Roma, după ce au fost bătuti cu vergile, li s-a tăiat capul, spre cea mai mare bucurie a plebei. Pe fiecare plebeu îl bucura în cel mai înalt grad faptul că mulțimea de cetățeni care pleca să populeze coloniile romane de pretutindeni nu-și mai primejduia viața.

XXV Consulii, plecând din Sora, au venit cu vârtejul războiului peste satele și orașele ausonilor. Căci toți locuitorii ținutului ausonilor se puseseră în mișcare, când samniții au ajuns și pe la ei, după bătălia de la Lautulae; ici și colo, unele populații din jurul Campaniei complotaseră împotriva Romei. Nici Capua nu era străină de aceste uneltiri. Cercetările întreprinse au descoperit vinovați pînă și printre fruntașii Romei. Totuși, și Sora și norodul ausonilor s-au supus puterii romane, datorită trădării orașelor sale; același lucru l-au făcut și orașele Ausona⁹⁴, Minturnae⁹⁵ și Vescia⁹⁶: un număr de 12 tineri din rindurile fruntașilor acestor orașe, plănuind să-și trădeze orașele lor, fac o conjurație și în acest scop se înfățișează consulilor romani. Le arată că concetățenii lor, care înainte doriseră cu înfocare sosirea samniților, îndată ce au auzit de bătălia de la Lautulae, au crezut că romanii au fost înfrinți și de aceea i-au sprijinit pe samniți, trimițându-le și tineret și arme. Apoi însă, după ce samniții fură bătuti și puși pe fugă, dînșii își duc viața într-o pace nesigură: nu deschid nici porțile în fața romanilor, pretextînd că nu vor să atragă războiul, și se încăpăținează să nu le deschidă nici atunci cînd oștile romane se apropie de porți. Stăpîniți de șovăială, ausonii pot fi foarte bine înfrinți, mai ales că nu sînt nici prevăzători.

Din îndemnul acestora, oștile romane au înaintat pînă în apropierea celorlalte fortărețe. Au trimis în același timp oștași, parte din ei înarmați, în jurul celor trei orașe, cu

însărcinarea să ocupe în ascuns niște locuri din apropierea zidurilor acestor cetăți, iar alții, îmbrăcați civil, însă cu săbii vîrîte sub straie, să pătrundă înainte de ivirea zorilor pe porțile deschise. Îndată ce fură doborîte străjile porților de aceștia, s-a dat semnalul celor înarmați să iasă repede din ascunzătorile lor. Așa au fost ocupate porțile și în același ceas trei orașe au căzut în mîinile romanilor, folosindu-se același plan. Însă, fiindcă acest atac s-a dezlănțuit în timp ce lipseau căpeteniile lor, n-a mai fost nimeni care să pună stavilă măcelului. În felul acesta, neamul ausonilor a fost stins de pe fața pămîntului, ca și cum ar fi luat parte la un război pe viață și pe moarte din pricina trădării — și aceasta nu tocmai așa de sigură.

XXVI În același an⁹⁷, după ce garnizoana romană a fost trădată și predată în mîna dușmanilor, Luceria a intrat în stăpînire samniților. Nelegiuirea trădătorilor nu putea rămîne însă multă vreme nepedepsită. Nu departe de acolo se găsea cantonată o armată romană: orașul, situat pe un loc șes, a fost cucerit la primul iureș al romanilor. Lucerinii și samniții au fost nimiciviți pînă la cel din urmă. Indignarea și mînia romanilor ajunsese atît de departe, încît, atunci cînd senatul a fost întrebat dacă se cade să se mai întemeieze o nouă colonie în Luceria, mulți erau de părere că Luceria trebuie năruită pînă în temelie. În afară de ura neîmpăcată împotriva acelor locuitori ai Luceriei cucerite în două rînduri, senatorii se îngrozeau la gîndul că din nou vor fi nevoiți să-și trimită atît de departe de casele lor, ca într-un surghiun silit, alți concetățeni, în mijlocul unor neamuri așa de înverșunate împotriva Romei. Totuși, pînă la urmă a învins părerea de a se întemeia acolo o nouă colonie. Fură trimiși la Luceria 2 500 de coloniști.

În același an, în care se părea că nimeni nu-și mai respectă credința față de Roma, fruntașii cetății Capua au urzit într-ascuns uneltiri împotriva romanilor. După ce s-a adus la cunoștința senatului acest complot, romanii nu puteau rămîne nepăsători și cu brațele încrucișate. S-a hotărît o anchetă, găsindu-se cu cale să se recurgă la numirea unui dic-

tator pentru facerea cercetărilor. A fost desemnat C. Maenius, care a numit la rîndu-i pe M. Foslius comandant al cavaleriei romane. Cumplită groază a stîrnit intrarea în funcție a lui Maenius. De aceea, fie înspăimîntați la auzul numelui, fie muștrați de conștiință, Calavii Ovius și Novius (aceștia fuseseră capii conjurației) și-au făcut singuri seama, înainte de a fi înfățișați dictatorului ca acuzați, scăpînd astfel de urmările judecății. Apoi, fiindcă nu mai era nici un motiv pentru continuarea cercetărilor în Capua, acestea s-au strămutat asupra cetățenilor romani, tălmăcindu-se că doar senatul dispusese să se întreprindă cercetările nu numai asupra locuitorilor din Campania, ci împotriva tuturor aceluia care se întruniseră să uneltească sau să urzească conspirații contra republicii, căci de bună-seamă avuseseră loc destule întruniri cu scopul de a pune mîna pe funcțiile de la cirna țării, în pofida intereselor statului.

În felul acesta, cercetările au căpătat o atît de mare amploare, în privința temeiului învinuirilor și a persoanelor amestecate, încît dictatorul, neîmpotrivindu-se de fel nici unci acuzații, nu mai avea nici o limită cu dreptul său de a întreprinde cercetări. De aceea, au fost citați numeroși oameni cu vază. Și nimeni, nici chiar tribunii plebei nu le veneau întru ajutor învinuiților care apelau la ei ori de cîte ori se temeau să nu fie trecuți pe lista neagră. Ca urmare, din rîndurile nobilimii nu numai acele persoane asupra cărora apăsa vreo vină, ci aproape întreaga aristocrație susținea sus și tare că asemenea acuzații „nu pot fi puse pe seama ei, de vreme ce ea are oricînd deschisă poarta către onoruri (afară de cazul că nu s-ar întrebuița vreun viclesug pentru a le stăvili drumul) și că această învinuire privește numai pe oamenii noi⁹⁸. S-ar cuveni ca dictatorul și comandantul cavaleriei să fie mai degrabă acuzați, și nu anchetatori, căci nu sînt îndreptățiți să-i cerceteze pe ei pentru asemenea învinuiri. Aceștia își vor da seama de greșelile săvîrșite abia atunci cînd vor ieși din funcție“. Atunci, în sfîrșit, Maenius, gîndindu-se mai mult la buna lui reputație, decît la deplinele sale puteri, înfățișîndu-se adunării poporului, a rostit următoarea cuvîntare:

„Cetățeni! Pe toți vă iau ca martori ai vieții mele și ai trecutului meu și însăși această demnitate ce mi s-a oferit ca o dovadă a nevinovăției mele. Pe cînd în trecut, în atitea rînduri, ori de cîte ori vremurile cereau pentru republica căzută în restriște, era nevoie să se recurgă la numirea unui dictator, de astădată se cuvenea să fie ales nu din rîndul celor mai strălucite căpetenii de război, ci din al celor care trebuiau să-și fi dus o viață cît mai departe de frămîntări și patimi politice, tocmai pentru a duce la bun sfîrșit cercetările. Însă. unii din rîndurile nobilimii s-au străduit din răspuțeri să răstoarne aceste anchete întreprinse de mine (din care pricină vă puteți prea bine da seama dacă eu, în rostul meu, v-am dat în vileag ceva neîntemeiat și nedovedit); apoi, cînd patricienii au văzut că au prea puțină putere să zădărnicească anchetele, spre a fi feriți de răspunderea faptelor, și-au căutat scăparea și la potrivnicii lor, tribunii plebei. În cele din urmă, văzînd că sînt respinși și de aceștia (fiindcă găseau orice alte căi mai ușoare și mai sigure, decît să-și dovedească nevinovăția), au tăbărit asupra noastră, și fără pic de respect față de dictator, m-au chemat în fața judecătii, învinuindu-mă și terfelindu-mi viața. Pentru ca să știe toți zcii și toți oamenii ceea ce încearcă să facă ei acum cu mine, chiar dacă nu sînt în stare să obțină ceva, fără să dea cuiva socoteală de faptele lor, cu abdic din dictatură, ca să înfrunt senin această învinuire și mă las acuzat de dușmanii mei! Și de vreme ce vouă, consuli, v-a încredințat senatul această însărcinare, vă rog să întreprindeți ancheta în primul rînd împotriva mea și apoi a lui M. Foslius, pentru ca să se învedereze că am ieșit cu fața curată din acest proces, datorită nu însemnătății și vazei acestei înalte demnități, ci nevinovăției noastre!“

După aceea Maenius a demisionat din dictatură și o dată cu el și Foslius a lăsat comanda cavaleriei. Cei doi fiind cei dintii cercetați, acuzați și judecați de consuli (care primiseră această însărcinare din partea senatului) au fost achitați, spre marea lor cinste, și în pofida dovezilor aduse de aristocrație. Însuși Publilius Philo, care îndeplinise în nenumărate rînduri cele mai înalte funcții în stat, în ciuda strălucitelor sale fapte

de arme și atîtor dovezi de vrednicie și în timp de pace, pentru că era tare urît de patricieni, a fost nevoit să apară și să se apere în fața judecării, numai că a fost și el achitat⁹⁹. Dar așa cum se întîmplă de obicei, ca orice lucru proaspăt să se învechească și să nu dureze prea multă vreme¹⁰⁰, nici aceste anchete îndreptate împotriva acuzațiilor care se bucurau de mare vază n-au dăinuit prea mult, ci au început să alunece către oamenii de rînd, pînă cînd fură înăbușite toate uneltirile urzite în anume întîlniri și întruniri, mai ales că împotriva acestora fuseseră îndreptate anchetele.

XXVII Faima acestor întîmplări și mai ales nădejdea într-o nouă trădare a Capuei, în scopul căreia se urzise această uneltire, i-a readus din nou pe samniți la Caudium, care și porniseră către Apulia. Ținta lor era să smulgă din nou Capua de sub puterea romanilor, printr-un atac dat din vecinătatea ei, în cazul că li s-ar prilejui vreo mișcare din partea campanilor. Consulii s-au dus acolo cu o puternică armată. Mai întîi, și romanii și samniții au zăbovit în împrejurimile trecătorilor caudine, deoarece drumul către dușman și înapoi era greu. Apoi însă, samniții își puseră oastea în marș și făcînd un scurt înconjur prin locuri deschise, intrară în cîmpiile Campaniei. Acolo, mai întîi și-au așezat tabăra în văzul romanilor. Prin ușoare ciocniri, mai mult între trupele de cavalerie decît între cele ale pedestrimii, potrivnicii se puneau în primejdie unii pe alții. Totuși, romanilor nu le părea rău de acest rezultat sau de întîrzierea care făcea să se tărăgăneze războiul. Căpeteniilor samnite, dimpotrivă, li se părea că pe zi ce trece slăbeau neîntrerupt din pricina pierderilor suferite și repetate zilnic și că li se irosesc forțele prin tărăgănirea războiului. De aceea, dezlănțuie atacul după ce și-au așezat cavaleria la aripi. Acesteia i-au dat instrucțiuni să aibă toată atenția îndreptată către tabără, ca să nu năvălească într-acolo romanii, și, ca atare, să nu intervină de loc în luptă, fiind încredințați că frontul lor va fi apărat cum se cuvine numai de pedestrime.

Consulul Sulpicius își așeză oastea lui la aripa dreaptă, iar consulul Poetelius, la cea stîngă. Samniții așezaseră în

flancul drept șiruri rare de luptători și răsfirate pe o mare întindere, fie pentru a-i învălui pe romani, fie cu scopul de a nu fi ei încercuiți. În flancul stîng, însă, romanii, în afară de faptul că erau mai îndesiți, în urma planului chibzuit repede de Poetelius, și-au întărit și forțele; acesta și-a trimis fără întârziere în prima linie și cohortele de rezervă, care îndeobște erau păstrate întregi, pentru eventualitatea prelungirii luptei. Cu aceste trupe, la cea dintîi izbire Poetelius îl dă peste cap pe dușman. Văzînd pedestrima ei zdruncinată și scoasă din poziții, cavaleria samnită îi sare numai-decît în ajutor. La rîndul lor, și escadroanele romane dau pinteni cailor. Năpustindu-se dintr-o latură, ele intrară între cele două fronturi de luptă. Cavaleria romană izbutește să-l împrăstie repede pe dușman, învăluindu-i șirurile cavaleriei și ale pedestrimii, precum și steagurile samnite, dînd peste cap întregul front dușman, în acea parte. La aripa aceasta își dovedi vrednicia nu numai Poetelius, dar și Sulpicius fu de mare folos, căci fusese atras de strigătele scoase de ostașii unităților sale, ce nu intraseră încă în luptă la flancul stîng. De aceea, cînd și-a dat seama că biruința romanilor avea să fie îndoielnică, Sulpicius se năpusti din sectorul său în fruntea a 1200 de luptători; se găsi într-o situație destul de grea: romanii fuseseră scoși din poziții și samniții învingători înaintau fără întrerupere, împingîndu-și mereu rîndurile peste romanii spăimîntați. Sosirea consulului însă a schimbat repede întreaga stare de lucruri. Avîntul ostașilor romani a crescut de îndată ce l-au zărit pe consul în mijlocul lor; mai mult însă ca faptul sporirii ajutoarelor, le veniseră în ajutor numai ostași unul și unul. Cînd romanii au aflat că în cealaltă parte a frontului ai lor au izbîndit, atunci și ei au restabilit lupta aici. Oastea romană a biruit pe întreg frontul. Părăsind lupta, samniții au fost parte măcelăriți, porți prinși. Au scăpat numai puțini din ei, aceia care și-au găsit adăpost în orașul Maleventum¹⁰¹, care acum se chiamă Beneventum. Analiștii menționează că cu acest prilej au fost uciși sau prinși ca la 30 000 de samniți.

XXVIII După ce romanii au cîștigat această strălucită victorie, consulii pornesc legiunile îndată, pentru a împresura

cetatea Bovianum¹⁰²: acolo și-au petrecut vremea de iarnă în tabără pînă cînd, sub consuli L. Papirius Cursor, pentru a cincea oară, și C. Iunius Bubulcus¹⁰³, pentru a doua oară, dictatorul nou numit, C. Poetelius, dimpreună cu M. Foslius, comandantul cavaleriei, au luat asupra-le comanda armatei romane. Cînd Poetelius a auzit că cetatea fregellană a căzut în mîinile samniților, lasă deoparte împresurarea cetății Bovianum și se îndreaptă spre Fregellae. Fiindcă samniții fugiseră de acolo fără să dea piept cu romanii, aceștia au pus din nou stăpînire pe Fregellae, lăsînd pe loc o puternică garnizoană. De acolo, romanii s-au întors în Campania, pentru a recuceri în primul rînd cetatea Nola. Cu puțin înainte de sosirea dictatorului, se refugiaseră la adăpostul zidurilor acestei cetăți toată mulțimea samniților și toată populația sătească din Nola. Poetelius, cercetînd împrejurimile și așezarea orașului Nola, a pus să se dea foc tuturor caselor din preajma zidurilor, ca să se poată apropia mai ușor de ziduri (acolo populația era foarte deasă). Nu multă vreme după aceasta, cetatea Nola a fost cucerită, fie de dictatorul Poetelius, fie de consulul C. Iunius (fiindcă analiștii pomenesc și de unul și de altul). Analiștii care pun în seama consulului C. Iunius această cinste, scriu că tot el a cucerit și cetățile Atina¹⁰⁴ și Calatia, și că Poetelius a fost numit dictator pentru a bate un piron, din pricina izbucnirii ciumei. În același an au fost întemeiate coloniile romane Suessa și Pontiae¹⁰⁵. Suessa aparținuse auruncilor, iar în Pontiae, care e o insulă așezată aproape de țarmul mării, locuiseră volscii. Senatul a mai dat încă un decret pentru întemeierea de noi colonii și la Interamna¹⁰⁶ și la Casinum¹⁰⁷. Consuli anului următor¹⁰⁸, M. Valerius și P. Decius, au numit o comisie de trei bărbați în acest scop, trimițînd la Casinum și Interamna 4000 de coloniști romani¹⁰⁹.

XXIX Cînd războiul¹¹⁰ cu samniții era aproape pe sfîrșite, înainte ca senatul roman să răsufle ușurat că a scăpat de această grijă, au și venit zvonurile că etruscii au ridicat din nou armele. În acele vremuri nu se mai afla vreun alt norod mai de temut prin năvălirile lui, după acele ale gallilor, ca al etruscilor, atît din pricină că ținuturile acestora erau prea învecinate cu

romanii, cât și pentru că populația lor era cât se poate de numeroasă. În timp ce celălalt consul continua să lichideze ultimele rămășițe ale războiului din Samnium, P. Decius, care fusese nevoit să rămână la Roma, fiind lovit de o grea boală, l-a numit dictator pe C. Iunius Bubulcus, din îndemnul senatului. Acesta, pentru că așa cereau asemenea grele împrejurări, ia jurământul de credință tuturor contingentelor de *juniores*¹¹¹. Apoi pregătește cu cel mai mare sîrg și osîrdie arme și tot ce era trebuincios într-o asemenea situație. Fără să bată din surle și tobe cu asemenea pregătiri de război, Bubulcus își face planul să stea liniștit, de bunăseamă numai pînă atunci cînd etruscii vor ridica iarăși armele. În aceeași vreme, aceleași consfătuiri și pregătiri de război avuseseră loc și în tabăra etruscilor. Totuși, nici una din tabere nu a ieșit din hotare.

În acel an a rămas de pomină și censura lui Ap. Claudius și C. Plautius. Numele lui Appius a căpătat mai tîrziu mare faimă, fiindcă el a fost cel care a construit vestita via Appia; tot el a adus în Roma apă pe conducte¹¹². Toate aceste înfăptuiri Appius le-a dus singur la bun sfîrșit; colegul său de censură, ros de pizmă și revoltă că senatul roman numai lui Appius îi acordă toată cinstea și prețuirea, a ieșit din funcție¹¹³, și atunci Appius rămînînd singur censor¹¹⁴, și-a îndeplinit însărcinarea cu faimoasa răbdare și stăruință înnăscută și obișnuită în familia sa din moși strămoși. Tot din îndemnul lui Appius, neamul Potițiilor, care îndeplineau slujba de preoți din tată în fiu la altarul cel mare al lui Hercule¹¹⁵, a învățat o seamă de sclavi, aparținînd statului, să slujească la aceste ceremonii, pentru a le transmite lor această îndeletnicire. Se spune că a rămas de pomină această întîmplare, prin urmările îngrozitoare pe care le-au putut avea asemenea isprăvi, în urma schimbării rînduielilor religioase, de vreme ce 12 familii ale Potițiilor, împreună cu cei 30 de copii ai lor, s-au stins cu toții din viață. Însă nu numai neamul Potițiilor a pierit, ci și censorul Appius a fost lovit de mînia zeilor, fiindcă numai la cîțiva ani după această întîmplare a orbit și el¹¹⁶.

XXX De aceea, consuli anului următor¹¹⁷, Caius Iunius Bubulcus, pentru a treia oară, și Quintus Aemilius Barbula,

pentru a doua oară, au adus învinuiri senatului, chiar la începutul anului, în fața adunării poporului, spunînd că acest ordin prin alegerile nepotrivite de noi senatori a decăzut de la rangul său, de vreme ce s-a trecut cu vederea într-adins peste oamenii cu mai multă vază. Ca atare, consulii au declarat că nu vor încuviința aceste alegeri făcute după influența și bunul plac al fiecăruia, pentru că nu s-a ținut seama dacă noul senator e vrednic sau nevrednic. Și îndată convocarea senatului, după lista întocmită mai înainte de censorii Appius Claudius¹¹⁸ și Caius Plautius.

Tot în decursul aceluiași an, adunarea poporului a dat două decrete, amîndouă privitoare la armată. Într-unul se prevedea alegerea de către popor a cîte 16 tribuni militari pentru cele patru legiuni romane. Această atribuție fusese în trecut lăsată pe seama consulilor și dictatorilor, la bunul plac al acestora, în timp ce numai puține posturi erau încredințate votului adunării poporului. Această propunere au făcut-o tribunii plebei Lucius Atilius și Caius Marcius. Celălalt decret prevedea că de aci înainte tot poporul avea menirea să numească doi comandanți ai flotei¹¹⁹, însărcinați cu construirea, înzestrarea și refacerea flotei romane. Cel care a propus acest decret al poporului a fost tribunul plebei M. Decius.

Eu aș putea trece ușor cu vederea un fapt prea neînsemnat spre a fi istorisit, care s-a întîmplat în decursul aceluiași an, dacă n-aș găsi de cuviință că e în legătură cu religia. Trîmbițașii, supărați că fuseseră opriți de către censorii din urmă să ia masa în templul lui Jupiter, așa cum era datina din moși strămoși, au plecat toți în convoi la Tibur¹²⁰. Din această pricină n-a mai rămas nimeni în Roma care să știe să cînte din trîmbițe cu prilejul sacrificiilor. Senatul, cuprins de remușcări, a trimis niște delegați de-ai săi care să se străduiască să-i readucă la Roma. Locuitorii din Tibur, după ce i-au poftit pe trîmbițași mai întîi în senat și le-au făcut tot soiul de făgăduieli, i-au îndemnat să se întoarcă la Roma. Fiîndcă trîmbițașii nu s-au lăsat înduplecați, tiburtinii au pus mîna pe ei printr-un șiretlic, scornit de iscusința minții omenești. Într-o zi de sărbătoare, tiburtinii îi poftesc pe trîmbițași, ici pe unii, colo pe alții, la cîte un ospăț, ca să le cînte și lor, și acolo îi ghiftuiesc cu

vin, după care acești oameni tare jinduiau. Când trîmbițașii erau toropiți de semn, fură legați și puși în căruțe și cărați apoi pînă la Roma. După ce căruțele au fost lăsate în for pînă în zorii zilei, ei n-au simțit nimic, cînd, trezindu-se, au rămas buimaci. Atunci, din toate părțile a alergat poporul în for. În sfîrșit, poporul a izbutit să-i convingă să rămînă pe loc. Trîmbițașilor li s-a încuviințat ca în fiecare an să străbată orașul, vreme de trei zile, într-un convoi sărbătorec, iar accia care suflă din trîmbițe la sacrificii au recăpătat dreptul de a lua masa în templu. Acest fapt s-a întîmplat tocmai în vremea cînd republica romană era îngrijorată din pricina a două mari războaie.

XXXI Consulii și-au împărțit între ei provinciile: lui Iunius i-a căzut la sorți războiul cu samniții, iar lui Aemilius, noul război cu etruscii. În Samnium, armata samnită izbutise să pună stăpînire pe cetatea Cluvia¹²¹; acolo, garnizoana romană a capitulat prin înfometare, venindu-i-se de hac, nu prin luptă, ci în urma împresurării. Predîndu-se, ostașii au fost uciși, după ce mai înainte au fost ruși în bătaie cu vergile și chinuți într-un chip îngrozitor. Iunius, îndîrjit din pricina acestei cruzimi și încredințat că nu trebuie să mai întîrzie cu atacul cetății Cluvicei, în ziua în care a asaltat zidurile acestei cetăți, a și cucerit-o prin luptă. Toți tinerii fură omoriți. De acolo, armata romană, învingătoare, fu îndrumată către Bovianum. Această cetate era capitala ramurii samnite a pentrilor, fiind socotită de departe cel mai bogat oraș și cel mai bine înzestrat cu armament și forțe omenești.

Romanii nu erau atît de porniți împotriva acestei cetăți, ci i-au cucerit fortăreața fiind înflăcărați numai de nădejdea unor grase prăzi. De aceea, față de boviani, romanii și-au arătat mai puțin cruzimea. Toate prázile grămădite acolo într-o cantitate mai mare aproape ca în întregul Samnium au fost cu mărînimie împărțite ostașilor romani. În urma acestui fapt, în fața armatei romane care vîrse în toți groaza prin puterea armelor sale, n-a mai rezistat nici o linie de bătaie, nici o tabără vrăjmașă, nici un oraș dușman. De aceea, toate căpeteniile populațiilor din Samnium se frămîntau îngrijorate unde să

găsească un loc pentru a le întinde romanilor o cursă, pentru ca să-i surprindă și să-i înconjure, în cazul că în lăcomia lor ar umbla razna după prăzi. De aceea, niște țărani fugari și vreo câțiva prizonieri, o parte din ei din întâmplare, alții însă într-adins instruiți de samniți în această privință, aduc la cunoștință consulului o sumă de știri care se potriveau de minune, asupra unui fapt care de altfel era și adevărat, că o turmă de vite nemaipomenit de mare a fost împinsă de samniți pînă la trecătoarea Păsărilor. Aceste vești l-au îndemnat pe consul ca să îndrumeze legiunile romane, slobode de poveri, într-acolo, pentru a pune mîna pe aceste prăzi. O oaste uriașă de samniți ocupase într-ascuns toate drumurile. Cînd dușmanii au băgat de seamă că romanii au intrat în defileu, scoțînd pe neașteptate strigăte și făcînd mare zarvă, deoarece prevăzuseră acest atac, se năpustesc asupra lor.

Pînă să pună mîna pe arme și să așeze poverile grămadă într-un loc, la mijloc, la început această nouă situație stîrnise în rîndurile romanilor oarecare buimăceală. Apoi, după ce fiecare ostaș s-a văzut scăpat de povară, romanii își pregătesc armele de luptă și se strîng din toate părțile în jurul flamurilor lor. Fiind deprinși cu ordinea de bătaie (căci erau doar căliți după atîta îndelungată militarie), fără să mai aștepte ordinul vreunui comandant, se rînduiesc de la sine în formație de atac. Consulul roman, silit de împrejurări să desfășoare o luptă atît de neprielnică, sare jos repede de pe cal și luînd martori pe Jupiter și pe Marte și pe ceilalți zei, le spune ostașilor că: „el a coborît pe aceste meleaguri nu căutînd slavă și mărire pentru sine, ci prăzi pentru ostași. Lui nu i se poate aduce o altă muștrare decît grija lui deosebită de a-și îmbogăți ostașii din prăzile luate de la vrăjmaș. Nimic altceva nu-l poate feri de pata rușinei, decît vitejia ostașilor săi. De aceea, toți romanii să se străduiască din răsuputeri ca într-un iureș să se arunce asupra unui potrivnic de atîtea ori biruit în luptă, izgonit din taberele sale, deposedat de orașe și care s-a agățat de cea din urmă nădejde, recurgînd la curse întinse hoștește și bizuindu-se pe ascunzători, nu pe forța brațului său! Dar ce? Există oare vreun loc care să nu cadă în fața vitejiei romane?”

Consulul începu să le amintească apoi de cetatea fregellană, de fortăreața sorană și de atâtea împrejurări și locuri de care totuși romanii au izbutit să se apropie, în ciuda neprielniciei locului. Ostașii romani, inflăcărați de vorbele de îmbărbătare ale consulului, și uitînd de toate greutățile și piedicile, se năpustesc asupra trupelor amenințătoare ale vrăjmașilor. Romanii s-au trudit puțin numai pînă au putut să urce pe povîrnișul coastei din față; acolo, cum au pus stăpînire pe creastă, și cînd și-au dat seama că acum stau pe un loc neted, numaidecît au întors spaima asupra celor ce le întinseseră cursa. Samniții, svîrlindu-și armele și împrăștiindu-se care încotro, s-au îndreptat în goană către aceleași ascunzători, unde puțin mai înainte stătuseră pitiți. Dar tocmai aceste locuri într-adins căutate spre a fi grele la urcuș prin povîrnișul lor, s-au întors împotriva propriei lor înșelătorii, fiindu-le acum lor stavilă. Din această pricină numai puțini au izbutit să scape cu fuga. Au fost măcelăriți acolo ca la 20 000 samniți. Armata romană învingătoare alergă să pună mîna pe turma de vite, la care însuși vrășmașul o poftise, ca să o ia ca pradă.

XXXII În vreme ce se petreceau aceste întîmplări în Samnium, mai toate noroadele din Etruria (în afară de populația arretinilor) ridicaseră armele împotriva romanilor. Etruria a dezlănțuit acest uriaș război o dată cu împresurarea cetății Sutrium. Acest oraș aliat cu romanii era o poziție cheie a Etruriei. Celălalt consul, Aemilius, purcese într-acolo în fruntea armatei sale, pentru a despresura pe aliați. La sosirea trupelor romane, sutrinii le-au adus romanilor provizii din belșug în tabăra pe care Aemilius a întocmit-o chiar în fața zidurilor cetății Sutrium. Etruscii au pierdut cea dintîi zi consfătuindu-se și chibzuid dacă trebuie să se zorească cu atacul, sau să tărăgăneze războiul. A doua zi însă, deoarece căpeteniile lor au găsit cu cale că cu cît planul unei acțiuni se înfăptuește mai iute, cu atît și izbînda e mai sigură¹²², în revărsatul zorilor dau semnalul de începerea luptei și ies din tabără în formații de atac.

Cînd i s-a adus la cunoștința consulului roman acest fapt, numaidecît el poruncește să sune goarna pentru masa ostașilor,

pentru ca să plece la atac cu puterile refăcute în urma prinzului. Ostașii se supun ordinului. Când consulul Aemilius și-a văzut trupele înarmate și gata de luptă, porunci la toată lumea să iasă dincolo de parapetele taberei. El își rînduiește trupele în linie de bătaie, nu departe de dușman. O bucată de vreme amîndoi potrivnicii au stat față în față încordați, așteptînd ca cealaltă tabără să înceapă strigătele și lupta.

Soarele a ajuns la amiază, dar nici unul din cei doi potrivnici n-a aruncat o lance măcar.

Atunci etruscii, ca să nu plece de acolo cu treaba neterminată, scot din toate părțile strigăte, pun trîmbițele să sune, iar trupele lor pornesc la luptă. Cu aceeași înverșunare se avîntă și romanii în atac. Năprasnic se izbesc și se încleștează cei doi potrivnici. Într-adevăr, dușmanul e mai presus prin număr, însă romanul îl întrece prin vitejie. În această luptă îndoielnică fură răpuși numeroși ostași, mai ales din rîndurile celor mai bravi. Sorșii de izbîndă nu au înclinat de partea romanilor decît numai cînd a intrat în luptă linia a doua de atac, cu puteri proaspete, în locul celei dintîi, ce avea forțele irosite. Însă, pentru că etruscii nu-și înlocuiseră la rîndu-le linia întîia istovită, cu rezerve proaspete, au fost nimicîți toți în fața steagurilor și în jurul acestora. În nici o bătălie n-ar fi fost mai fugăriți etruscii și n-ar fi fost un măcel mai cumplit ca acolo, dacă noaptea n-ar fi învăluit pe etruscii hotărîți să moară. Așa că și învingătorii părăsiră lupta, înaintea celor înfrînți. După apusul soarelui, s-a dat semnalul de retragere. Amîndoi potrivnicii s-au reîntors în tabere în timpul nopții.

După aceasta, la Sutrium nu s-a întîmplat nimic vrednic de a fi amintit, deoarece toată floarea ostășimii etrusce fusese nimicită într-o singură bătălie, supraviețuind numai trupele de rezervă, care nu erau îndeajuns nici măcar pentru asigurarea pazei taberii. Dar și în rîndurile armatei romane au fost pricinuite atît de multe răni, încît, în urma bătăliei, a fost mai mare numărul răniților care au închis ochii, decît al acelor căzuți pe cîmpul de luptă¹²³.

XXXIII Q. Fabius, consulul anului următor, a primit însărcinarea de a continua operațiile la Sutrium. I s-a dat coleg

de consulat pe C. Marcius Rutilus. Fabius a adus cu el trupe de completare de la Roma, însă și etruscilor le-a sosit în ajutor, de acasă, o nouă armată.

Se scursese un noian de ani de când nu mai fusese nici o ciocnire între magistrații patricieni și tribunii plebei. Acum lupta s-a dezlănțuit din nou, de astă dată fiind pornită de acea familie care fusese parcă hotărîtă de ursită să întrețină zavistia și vrajba cu tribunii plebei.

Censorul Ap. Claudius, după scurgerea celor 18 luni cât fusese fixată, prin legea Aemilia¹²⁴, durata dregătoriei censurii, deși colegul său de magistratură C. Plautius ieșise din funcție, n-a putut fi silit prin nici un fel de mijloc să fie scos din censură. Pe vremea aceea era tribun al plebei P. Sempronius. Acesta a întreprins o acțiune temeinică pentru îngrădirea duratei censurii între termenii legali, acțiune pe cât de populară, pe atât de întemeiată, și îndeobște pe placul oricărui, dar mai ales al oamenilor vrednici și de ispravă. Tribunalul Sempronius trîmbița pretutindeni cuprinsul legii Aemilia și lauda pe autorul ei, dictatorul Aemilius Mamercus, care delimitase durata censurii de la 5 ani, cât era la început, la un an și 6 luni, deoarece datorită lungimii ei se prefăcuse în tiranie:

„Haide, spune Appius Claudius — i se adresă tribunalul plebei — ce-ai fi avut tu de gînd să faci, dacă ai fi fost censor în locul lui C. Furius și M. Geganius?“ Appius îi răspunse tribunalului că „întrebarea de față nu e de loc potrivită cu cazul său, deoarece, cu toate că legea Aemilia îi obligă pe censori să respecte acea lege în timpul magistraturii căroră fusese votată, totuși, fiindcă poporul încuviințase legea după alegerea acelor censori, iar ceea ce s-a votat în urmă este un drept de care trebuie să se țină neapărat seamă, totuși, acea lege nu-l poate obliga să o respecte, nici pe el, nici pe vreun altul care a fost ales în urma votării ei“:

XXXIV Aceste viclene susțineri ale lui Appius nu le aproba nimeni. „Cetățeni, spuse Sempronius, iată-l pe urmașul aceluia faimos Appius, care după ce-a fost ales decemvir, pe timp de un an, în anul următor s-a numit singur decemvir, iar în al treilea an, deși nu s-a mai numit nici el însuși și n-a fost desem-

nat nici de vreo altă persoană, a păstrat totuși mai departe fasciile și cîrma statului, însă ca simplu particular. Decemvirul Appius nu și-a încheiat magistratura pînă cînd nu s-a prăbușit și el însuși, prin propriile sale păcate izvorîte dintr-o dregătorie rău dobîndită, rău îndeplinită, și la fel de rău păstrată. Asta este aceeași faimoasă familie, cetățeni, din pricina nedreptăților căreia ați fost izgoniți din Cetate și surghiuniți din patrie, găsindu-vă refugiul pe Muntele Sacru. V-ați dobîndit ocrotirea tribunilor plebei, ca să luptați împotriva ei! Tot din pricina ei ați ocupat colina Aventină ca două armate. Tot această familie s-a împotrivit întotdeauna legilor împotriva cametei, tot ea a luptat neconținut împotriva legilor voastre de împărțire de pămînturi pentru voi, tot ea a zădărnicit legăturile de căsătorie între plebei și patricieni, tot ea a zăvorît porțile plebei la magistraturile curule! Numele acestei familii e cu mult mai odios și mult mai înverșunat împotriva libertății voastre, decît al Tarquiniilor. Nu e așa Appius Claudius? În cursul acestui noian de ani, de atunci de cînd a fost dictator Mamercus Aemilius¹²⁵, deci vreme de o sută de ani, din cîți au fost censori, toți cei mai vrednici și mai de ispravă cu putință, a fost oare vreunul din ei care să nu fi citit cele 12 table? Oare nici unul din ei n-a știut că e lege numai ceea ce a votat poporul în urmă? Ba, negreșit, toți au știut. Și, tocmai de aceea, acești censori s-au supus mai degrabă legii Aemilia, decît celei vechi, potrivit căreia fuseseră aleși ei la început, deoarece poporul votase legea aceasta¹²⁶ mai în urmă. Și apoi, se știe că dacă există două legi potrivnice care se bat cap în cap, întotdeauna cea nouă desființează pe cea veche¹²⁷.

Oare, tu, Appius spui că poporul nu e obligat să respecte legea Aemilia? Nu care cumva susții că poporul e obligat, dar că tu singur ești mai presus de orice lege? Cu toate acestea, legea Aemilia a obligat să o respecte chiar pe acei censori atît de porniți, C. Furius și M. Geganius, care dăduseră dovadă cît rău se poate face republicii. Fiindcă acești magistrați erau atît de mîniați cît li s-a micșorat durata puterii, l-au degradat făcîndu-l „aerarius“ pe Mamercus Aemilius, cea mai strălucită căpetenie a epocii sale, și în timp de război, și în vreme de pace.

De atunci, vreme de o sută de ani, au respectat această lege toți censorii romani. O respectă însuși colegul tău C. Plautius, ales censor sub aceleași auspicii ca și tine! Oare poporul nu l-a ales censor pe Plautius, ca să îndeplinească această magistratură, dându-i depline puteri? Sau tu ești cu semn în frunte, și de aceea vrei să te bucuri de acest privilegiu excepțional și unic? Atunci să recurgem și la alegerea unui *rex sacrificulus*¹²⁸, care, bizuindu-se pe numele de rege, să pretindă că el a fost ales ca rege al Romei cu puteri depline! În acest caz, cine crezi că se va mai mulțumi cu o dictatură care să dureze numai șase luni, sau cu postul de interrege numai pe timp de 5 zile? Am mai cuteza noi să mai numim vreun dictator numai pentru ceremonialul baterii unui piron, sau pentru organizarea spectacolelor de circ? Cât de neghiobi și de nesocotiți credeți că o să-i pară lui Appius Claudius aceia care, după ce au săvârșit nemaipomenite fapte de arme, au ieșit din dictatură, sau ca aceia care au demisionat din înalta dregătorie pentru că fuseseră aleși prin călcarea pravilelor?

Dar de ce vă reamintesc eu pilde atât de vechi? De curând, în cursul ultimilor zece ani, oare dictatorul C. Maenius, în timpul cercetărilor întreprinse de el, purtându-se, în pofida prudenței, mai aspru cu câțiva puternici ai zilei, care în același timp erau și potrivnicii săi, când aceștia l-au învinuit de fără-delegile lor pe care el însuși le ancheta, n-a abdicat pentru a se apăra împotriva acuzațiilor ca simplu particular? Eu nu pretind de la tine atîta simț al măsurii, ca la Maenius, că doar n-ai să fii tu mai prejos de faimoasa îngîmfare și de trufia neamului tău atîta de tiranic. Nu ieși din censură nici cu o zi, nici cu o oră mai devreme decît e nevoie! Dar nu depăși nici timpul impus de lege! Nu e de ajuns faptul că-ți adaugi funcției tale o zi sau o lună? — Nu, răspunde dînsul. Eu voi îndeplini censura vreme de 3 ani și 6 luni, deci mai mult decît o îngăduie legea Aemilia, și o voi îndeplini numai singur. — Dar asta înseamnă o adevărată tiranie regală! Nu care cumva vrei să-ți numești personal un coleg, deși tu n-ai acest drept nici chiar cînd colegul tău s-a stins din viață? Nu te mulțumești că tu, prea cucernic censor, ai încredințat unor sclavi oficierea unor slujbe vechi din moși

strămoși ale cultului înființat de însuși zeul Hercule și în cinstea căruia a fost închinat altarul, luându-l de la preoții lui cei mai vestiți? O gintă mai veche¹²⁹ chiar decît obîrșia acestui oraș, gintă sfîntă chiar prin ospeția zeilor nemuritori, s-a stins de-a pururi numai în răstimpul unui an, și aceasta din pricina ta și a censurii tale! Și acum ai dori ca să nărui din temelie republica romană însăși prin fărădelegea ta, fapt de care mă cutremur. cînd îmi amintesc! Roma a fost cucerită de vrăjmași tocmai în vremea cînd censorul Papirius Cursor, în urma răposării colegului său G. Iulius, și-a numit coleg la censură pe Marcus Cornelius Maluginensis, pentru ca el să nu iasă din dregătorie! Dar ce distanță ca de la cer la pămînt este între modestia lui Papirius și jînduirea ta după putere, Appius! Lucius Papirius, totuși, nu a îndeplinit singur censura mai mult decît îi îngăduia legea. Și cu toate acestea, Cursor n-a mai găsit pe nimeni care să-i imite pilda; după el, toți censorii au abdicat din magistratură după stingerea din viață a colegilor lor. Dar pe tine nici faptul că durata censurii a expirat, nici faptul retragerii colegului tău, nici legea, nici simțul rușinii nu te silesc s-o respecti¹³⁰. Pentru tine, frumoasele însușiri înscamnă trufia, cutezanța și disprețuirea zeilor și oamenilor! Appius Claudius, față de însemnătatea și respectul dregătoriei pe care ai îndeplinit-o, n-aș vrea să fii atins, nu numai cu mîna, dar nici măcar c-o vorbă prea necruțătoare rostită de mine. Însă numai încăpățînarea și trufia ta m-au împins să vorbesc în felul acesta! Ei bine, dacă nu te vei supune legii Aemilia, voi da poruncă să fii pus în lanțuri, căci, devreme ce străbunii noștri au hotărît cu prilejul alegerilor de censori, să se amîne alegerile în cazul că cei doi candidați nu vor întruni numărul legal de voturi, fără ca alegerea celuiilalt censor. să fie întărită măcar, nici eu nu voi mai îngădui să îndeplinești tu singur censura, de vreme ce nu poți să te alegi singur pe tine censor!⁴.

După rostirea cuvîntării sale în felul acesta, tribunul plebei a poruncit ca Appius Claudius să fie arestat și vîrît în lanțuri. În timp ce șase tribuni ai plebei au sprijinit acțiunea colegului lor Sempronius, trei au sărit în ajutorul lui

Appius Claudius, în urma apelului acestuia. În felul acesta, Appius Claudius și-a îndeplinit mai departe nesupărat censura, spre marea nemulțumire a tuturor stărilor sociale¹³¹

XXXV În timp ce se petrec acestea la Roma, cetatea Sutrium era împresurată de etrusci. Consulul Fabius, care pornește pe la poalele munților cu scopul de a da ajutor aliaților Romei și, dacă cumva ar fi cu puțință, de a amenința întăriturile samniților, fu întâmpinat de armata acestora rinduită în linie de bătaie. Deoarece cîmpia largă ce se întindea sub munți îi îngăduia să vadă uriașul puhoi de luptători, consulul roman, pentru a găsi un loc prielnic față de numărul mic al trupelor sale, ocolind puțin cu oastea sa, se îndreaptă către povârnișul munților (coasta era presărată cu stînci și bolovani) și apoi se întoarce către vrăjmași, cu apriga dorință de a da cât mai repede piept cu ei. Etruscii — nemaiținînd seama de altceva decît de faptul că se bizuiau că sînt mult mai presus de romani prin număr, numaidecît dezlănțuie o aprigă luptă; după ce au aruncat lăncile ca să poată trage săbiile din teacă cît mai repede, pornesc în iureș asupra potrivnicului. Romanii, dimpotrivă, îi împroașcă la rîndu-le cu o grindină de lănci și de bolovani cu care chiar locul îi înarma. Etruscii — cu scuturile și coifurile izbite, chiar cînd loviturile nu le pricinuiau răni, ci numai îi buimăceau și-i amețeau, deoarece nu era ușor pentru ei nici să dea lupta îndeaproape și nici nu mai aveau la îndemîină lănci de aruncat, pentru a înfrunța de la distanță pe romani — erau expuși din toate părțile la primejdii, negăsind nicăieri vreo ocrotire împotriva lor. Asupra celor care începură să se retragă și asupra întregului front etrusc care se clătina, nemai-fiind statornic și încheșat, dau năvală hastati și principes, cu săbiile scoase și cu strigăte puternice repetate. Etruscii nu mai putură rezista acestui atac roman și întorcîndu-și steagurile, se îndreaptă răzlețiți, în goană, către taberile lor. Însă cavaleria romană le-o ia înainte fugarilor și le taie retragerea, străbătînd de-a curmezișul cîmpia. Etruscii renunță atunci la gîndul de a se retrage către tabăra lor și se îndreaptă către munți. Acolo, resturile etruscilor și-au pierdut

urma, răspîndindu-se prin pădurea Ciminia, aproape fără arme asupra lor și sleiți. din pricina rănilor. Armata romană a măcelărit mai multe mii de etrusci, cucerind și 42 de drapelc ostășești. Punînd stăpînire și pe tabăra lor, au dat acolo de o pradă uriașă. După aceasta, au început să se preocupe de urmărirea mai departe a vrăjmașilor.

XXXVI Pădurea Ciminia¹³² era pe atunci mult mai lipsită de drumuri și poteci și stîrnea oricui o groază, mai mare decît acum în urmă, pădurile germanice¹³³. Pînă în ziua aceea nu călcase în ea picior de negustor. Nimeni nu s-ar fi încumetat să intre în ea, fără călăuză. Nimănui nu i se ștersese încă din minte înfrîngerea suferită la Furcile Caudine. Cîțiva din analiști îl amintesc pe Marcus Fabius, fratele consulului, alții pe Caeso, alții pe Gaius Claudius, care era frate după mamă cu consulul, care a declarat că va merge ca iscoadă ca să cerceteze și să aducă știri precise, în cel mai scurt timp. Claudius crescuse în orașul Caere la niște gazde în Etruria, fiind un desăvîrșit cunoscător al scrisului etrusc și în același timp vorbă fără greșală limba etruscă. Sint analiști care susțin că pe atunci copiii romani învățau îndeobște limba etruscă, așa cum astăzi ai noștri învață grecește¹³⁴. Dar e mai aproape de adevăr că el avea și o fire năstrușnică care l-a împins să se aventureze acolo, amestecîndu-se printre etrusci. Se istorisește că l-a întovărășit numai un sclav, care crescuse împreună cu el pe aceleași meleaguri, fiind la rîndu-i cunoscător al limbii etrusce. Cu prilejul călătoriei și cutreierării pădurii și acestor meleaguri, ei au aflat tot ce îi interesa despre acest ținut, în care trebuiau să pătrundă, în legătură cu felul naturii, precum și numele căpeteniilor etruscilor, pentru ca să nu fie descoperiți în convorbirile cu locuitorii ținutului și să se încurce în legătură cu cele cunoscute de toată lumea. Cei doi umblau îmbrăcați în straie ciobănești și, ca unelte țărănești, aveau la dînșii două coase și două cuțite. Totuși, nici cunoașterea limbii etrusce, nici îmbrăcămintea, nici uneltele și nici felul armelor nu i-ar fi ocrotit într-o asemenea măsură, cît faptul că părea de necrezut că ar putea pătrunde

vreodată vreun străin în munții Ciminii. Se spune că cei doi ar fi înaintat în ținutul umbrilor pînă la Camerinum¹³⁵. Acolo el a îndrăznit în sfîrșit să se dea pe față, mărturisind că este roman. Fiind introdus în senat, Claudius a vorbit în numele consulului despre dorința romanilor de a încheia legături de prietenie și alianță cu ei. Apoi a fost primit cu toate onorurile ospetiei. După aceasta a fost poftit să dea de știre la Roma, că camertinii vor pune la dispoziția armatei romane în cel mai scurt timp provizii pentru 30 de zile, dacă va fi nevoie să vină pe acele meleaguri, și că tineretul camer-tinilor din țara umbrilor va fi gata sub arme la porunca romanilor.

Îndată au fost aduse la cunoștința consulului toate aceste lucruri; după ce au fost trimise înainte poverile, la primul schimb din noapte, acesta dădu poruncă legiunilor să se pună în marș. După plecarea căruțelor cu poveri, consulul a rămas cu cavaleria. În ziua următoare, în revărsatul zorilor, el a trecut călare prin fața străjilor dușmane așezate în fața pădurii. După ce a ținut în loc multă vreme în încordare pe vrăjmaș, consulul s-a retras din nou în tabără. Ieșind pe poarta din față, el ajunge din urmă, înainte de lăsatul amurgului, convoiul ostașilor în marș, și în ziua următoare ocupă creasta muntelui Ciminium. Deoarece de acolo putea zări bine cîmpiile atît de bogate ale Etruriei, i-a lăsat slobozi pe ostașii săi să pornească după pradă. În timp ce romanii se întorceau cu uriașe prăzi, cetele de țărani etrusci ațîțate de frunțașii aceluia ținut ies în întîmpinarea romanilor, însă într-o neorînduială atît de mare, încît cei care vroiseră să pedepsească pe prădalnici au ajuns ei înșiși aproape pradă pentru romani, unii fiind doborîți, alții puși pe fugă. După ce le-a pustiit satele și ogoarele în lung și-n lat, oastea romană învingătoare, încărcată cu tot felul de prăzi, s-a reîntors în tabără. Din întîmplare, s-au înfățișat acolo și cinci împuterniciți romani împreună cu tribunii plebei, care i-au comunicat lui Fabius porunca senatului să nu treacă de codrul Ciminium. Trimișii s-au bucurat că au venit prea tîrziu ca să mai poată împiedica acest război și s-au întors la Roma să vestească biruința.

XXXVII Cu această campanie a consulului roman, războiul cu etruscii, în loc să se apropie de sfârșit, a căpătat proporții și mai mari. Pustiirile și prădăciunile întreprinse de romani în ținutul de la poalele muntelui Ciminium se făcuseră simțite de toată populația de aici și, pe deasupra, stîrniseră revolta, nu numai a noroadelor Etruriei, ci și ale învecinatei Umbrii¹³⁶. De aceea, la Sutrium a venit o armată etruscă atît de numeroasă, cum nu mai fusese vreodată văzută mai înainte. Această oaste a ieșit din pădurile Ciminiului, așezîndu-și trupele în linie de bătaie, cît mai aproape de cîmpie și fremăta de dorința de a intra în luptă cît mai neîntîrziat. Etruscii își ocupă pozițiile, lăsînd la îndemîna romanilor destul teren, pentru ca și ei să facă la fel, însă cînd au văzut că romanii se feresc să dea lupta, ei s-au retras la adăpostul șanțurilor și parapetelor taberei. După ce au băgat de seamă că chiar și străjile s-au retras între întărituri, ostașii etrusci au început să strige la mai marii lor să se dea poruncă să li se aducă hrană pentru acea zi „pentru că ei vor rămîne cu arma în mînă și vor năvăli asupra taberei dușmane, fie în vremea nopții, fie negreșit în revărsatul zorilor“.

Și armata romană, la fel de nerăbdătoare de a porni la luptă, a fost reținută locului numai datorită ordinelor comandantului ei. Cam pe la ora patru după amiază, consulul a dat poruncă ostașilor să ia masa. El dădu apoi îndrumări să stea înarmați și să fie gata de a primi semnalul de luptă, în orice clipă din zi sau din noapte. Rostind cîteva cuvinte ostașilor săi, consulul pomenește de toate războaiele romanilor cu etruscii, arătînd cine sînt ei, subliniind faptul că „nici pe departe nu poate fi pus pe aceeași treaptă dușman cu dușman și comparată mulțime cu mulțime¹³⁷. În afară de aceasta, romanii vor afla la vremea potrivită despre o altă armă pe care o ține ascunsă. Pînă atunci e mai bine ca toată lumea să nu sufle o vorbă“.

Cu asemenea vorbe consulul dădea să priceapă ostașilor romani, care erau oarecum înspăimîntați de numărul prea mare al vrăjmașilor, că el va întrebuița un șiretlic prin care le va veni de hac etruscilor. Consulul a izbutit să-i îmbărbăteze în felul acesta pe romani. Datorită faptului că oastea

romană se așezase acolo fără să mai recurgă la șanțuri și lucrări de întărituri, era mai mult decît o dovadă că, într-adevăr, consulul urzise un plan viclean. După ce s-au ospătat bine, ostașii romani s-au dedat odihnei. Pe la al patrulea schimb, romanii sînt treziți din somn și, fără zgomot, își iau armele. Se distribuie topoare¹³⁸ slujitorilor orînduiți anume cu însărcinarea pentru a prăvăli parapetele întăriturilor în șanțuri, spre a le umple. Oastea romană e întocmită apoi în linie de bătaie înăuntrul întăriturilor, iar anumite cohorte alese primesc însărcinarea de a sta în afara porților taberei. Cu puțin înainte de ivirea zorilor, deoarece în nopțile foarte scurte de vară aceste clipe de somn sînt prielnice odihnei celei mai adînci, dîndu-se semnalul, armata romană, rînduită în linie de bătaie, trecînd peste parapetele doborîte, pornește în iureș, izbind cu sete pe etruscii care dormeau așternuți pe jos și răspîndiți prin toate părțile. Toți fură doborîți: și cei ce ședeau nemișcați, și cei găsiți pe jumătate adormiți în culcușurile lor și cei mai mulți care căutau îngroziți să pună de zor mîna pe arme; prea puținora însă romanii le-au dat răgaz să pună mîna pe arme. La fel și cei care nu vedeau vreun steag sau vreun comandant în jurul căruia să se adune, fură repede împrăstiați de romani, iar fugarii urmăriți de cavaleria romană. Unii dintre etrusci căutau de zor tabăra lor, alții rătăciți se îndreptau către păduri. Doar codrii le oferiră un adăpost mai sigur, deoarece tabăra lor, situată în cîmpie, fu cucerită de romani chiar în decursul acelei zile. S-a dat poruncă să se aducă și să se predea consulului tot aurul și argintul capturat. Restul prăzii a fost împărțit soldaților. În ziua aceea au fost uciși sau prinși ca la 60 000 de dușmani. Unii analiști susțin că această bătălie atît de faimoasă de dincolo de pădurea Ciminia, s-a dat la Perusia¹³⁹, și că în Roma s-a stîrnit o cumplită groază, ca nu cumva armata romană, încercuită în aceste păduri atît de primejdioase, să fie nimicită de etruscii și de umbrii care năpădiseră din toate părțile. Însă, oriunde s-ar fi desfășurat bătălia, armata romană a fost biruitoare. Ca urmare, din partea Perusiei, Cortonei¹⁴⁰ și cetății Arretium¹⁴¹, care pe acea vreme erau în fruntea cetăților din Etruria, s-au înfățișat la Roma îm-

puterniciții lor, ca să ceară pace și alianță cu poporul roman. Aceste cetăți au dobândit din partea Romei un armistițiu pe timp de 30 de ani.

XXXVIII Pe cînd se petrec aceste întîmplări în Etruria, celălalt consul, C. Marcius Rutilus, cucerește într-o luptă cetatea Allifae¹⁴² de la samniți. Multe alte fortărețe și sate s-au supus pe deplin romanilor; numai cele care le-au arătat vrăjmășie au fost distruse. Cam în aceeași vreme și flota romană, avînd în frunte pe Publius Cornelius, căruia senatul îi dăduse însărcinarea să supravegheze țărnul mării, navigînd spre Campania, a ancorat în portul Pompei¹⁴³. Trupele de marinari au purces la pustiirea și prădarea ținutului nucerin¹⁴⁴ și toate satele învecinate, pentru a-și asigura întoarcerea la vase. Cu acest prilej, așa cum se întîmplă de obicei, acești marinari, ademiniți de pofta de a prăda, au pornit după prădăciuni și mai departe, zădărînd în felul acesta pe localnici. La ducere, cît timp au colindat răsfirați satele și ogoarele, nu le-a ieșit nimeni în cale, cu toate că locuitorii ținutului i-ar fi putut nimici, fără doar și poate. La întoarcere însă, mergînd cu cetele în neorînduială, marinarii au fost atacați aproape de corăbiile lor, prin surprindere, de țărani care-i urmăriseră, luîndu-le toate prăzile capturate. O parte dintre ei au fost nimiciți, cealaltă parte care supraviețuise măcelului a fost izgonită îngrozită pînă la vase¹⁴⁵.

Plecarea lui Quintus Fabius cu oastea romană dincolo de pădurea Ciminia pe cît de mult stîrnise spaima în Roma, în aceeași măsură bucurase pe samniți. Ei atrăgeau tuturor aminte că „armatei romane încercuite acolo i s-au tăiat toate legăturile și că înfrîngerea romanilor de la Furcile Caudine se va repeta. Cu aceeași nechibzuință a fost atrasă în mijlocul codrilor de nepătruns oastea romană, învăluită de jur-împrejur și prinsă nu numai de armatele etruscilor, ci de înseși aceste meleaguri neprielnice, care au adus pierzarea romanilor“. În același timp însă această bucurie a samniților era adumbrită de oarecare pizmă, că cîntea de a înfrunta pe romani prin război a fost strămutată de ursită de la samniți la etrusci. De aceea, toată partea bărbătească

într-un suflet se năpustește cu arma în mână pentru a-l nimici pe consulul Caius Marcius Rutilus. Samniții plănuiseră mai întâi să se îndrepte către Etruria prin ținuturile marsilor și sabinilor, în caz că nu-l pot face pe Marcius să dea lupta, însă consulul le ieși în întâmpinare. Ambele tabere au luptat cu înverșunare, dar fără sorți de izbândă pentru vreuna. Cu toate că și unii și alții au suferit simțitoare pierderi, după zvonurile răspândite. s-a știut că cei răzbiți au fost romanii. Obârșia acestor zvonuri a fost faptul că din rîndurile ordinului cavalerilor căzuseră cîțiva, precum și niște tribuni militari și un legat, iar consulul fusese și el rănit (ceea ce însemna mai mult ca orice). Și așa cum de obicei se întîmplă să se facă din țințar armăsar¹⁴⁶, i-a cuprins o mare spaimă pe senatori, hotărînd să se recurgă la un dictator. Nu era nici o îndoială că în această dregătorie va fi numit Papirius Cursor, pe seama căruia se puneau toate nădejtile ducerii sarcinii acestui război. Însă nu se putea trimite în deplină siguranță prin ținutul samniților nici o ștafetă, deoarece întreaga populație de acolo era potrivnică romanilor și apoi aceștia nici nu erau destul de convinși că mai este în viață consulul Marcius.

Celălalt consul, Fabius, era în vrajbă personală cu Papirius. Totuși, pentru ca ura lui Fabius împotriva lui Cursor să nu fie o stavilă în calea intereselor patriei, senatul hotărî să trimită la el o solie alcătuită din rîndurile foștilor consuli. Această solie a primit însărcinarea să-l convingă pe Fabius, nu numai în numele patriei, ci și-n al autorității senatului, să-și înăbușe pornirile și vrăjmășia față de Cursor. După ce trimișii au plecat la Fabius, aducîndu-i la cunoștință hotărîrea senatului roman și după ce au adăugat și lămurit printr-o cuvîntare rostul însărcinării lor, consulul, lăsînd ochii în pămînt, s-a retras în tăcere din fața acestor trimiși care nu știau ce are el de gînd să facă. În tăcerea nopții însu, așa cum e datina, Fabius l-a numit pe L. Papirius Cursor dictator. În timp ce trimișii romani îi aduceau călduroase mulțumiri pentru că s-a lăsat înduplecat, înăbușîndu-și în piept ura, consulul a continuat să rămînă mai departe mut. El îi lăsă pe trimiși să plece înapoi la Roma, fără să le dea vreun răs-

puns, sau să pomenească vreo vorbă, ca să iasă în vileag că în sufletul său mare și-a înăbușit o nespusă durere.

Papirius Cursor îl numi comandant al cavaleriei pe Iunius Bubulcus, și fiindcă acesta a avut însărcinarea să alcătuiască o lege curiată¹⁴⁷ în legătură cu încredințarea comandamentului suprem, ședința senatului a trebuit să se amâne pentru ziua următoare, fiindcă aceasta îi era de tristă amintire, de vreme ce curia Faucia trebuia să voteze cea dintâi. Ori această curie fusese aceea care în acei doi ani tot ea votase¹⁴⁸ întâi când s-au întâmplat cele două înfringeri romane, cucerirea Romei de galli și pacea caudină. Analistul Licinius Macer pomenește chiar și de o a treia înfringere suferită de romani la Cremona¹⁴⁹, și că s-a primit trista veste când aceeași curie era de rînd la vot, socotind aceasta ca o piază rea.

XXXIX În ziua următoare, după ce a consultat încă odată auspiciile, dictatorul a trecut prin comițiile curiate această lege. Și pornind în marș cu legiunile sale, care fuseseră de curînd chemate sub drapel¹⁵⁰ în urmă groazei pricinuite de trecerea armatei romane prin pădurea Ciminia, el a ajuns mai întâi la Longula¹⁵¹. Primind și pe vechii ostași ai consulului Marcius sub comanda sa, dictatorul și-a așezat oastea întregită în linie de bătaie. Nici vrășmașii nu păreau că vor să evite ciocnirea. Însă pe ambii potrivnici i-a prins noaptea înarmați și rînduiți în formație de bătaie, fiindcă nici una din cele două armate n-a început atacul. Potrivnicii și-au întocmit atacul, rămînînd liniștiți o bucată de vreme, bizuindu-se fiecare pe forțele sale proprii, însă fără să privească în același timp de sus pe cel din fața lui.

În vremea când se petreceau în Etruria cele istorisite mai sus, romanii s-au măsurat și cu oastea umbrilor. (Numai că aceștia fuseseră mai mult împrăștiati și puși pe fugă, decît nimiciți, fiindcă atunci când lupta fusese dezlănțuită cu cea mai mare îndirjire de romani, dintr-un început umbrii nu putuseră să le țină piept acestora.) Etruscii și-au strîns armata printr-o lege sacrată¹⁵² la lacul Vadimonis¹⁵³, silind să depună jurămîntul de credință luptătorii care fuseseră aleși om cu om pentru o armată atît de uriașă, cum nu s-a mai

pomenit vreodată mai înainte. Etruscii au luptat cu un avînt nemaîntîlnit în trecut. Înverșunarea ostașilor ambelor tabere era atît de mare, încît nici una din cele două oștiri n-a recurs la aruncarea lăncilor. Lupta a început cu săbiile. Îndirjirea potrivnicilor creștea pe măsură ce se încingea și mai tare lupta, care o bucată de vreme fusese îndoielnică. Deși romanii îi biruiseră de atîtea ori pe etrusci, li se părea că acum răsărise din pămînt alt popor cu alți luptători. Nici un ostaș din cele două tabere nu se gîndește să fugă. Linia întii cade toată în luptă. Pentru ca flamurile să nu rămînă fără luptători, numaidecît ia locul celei dintii linia a doua. Se recurge și la sprijinul ultimelor rezerve. S-a ajuns la cele din urmă sforțări și într-o primejdie atît de mare, încît cavaleria romană a descălecat de pe cai, pornind la rîndu-i în iureș. Numai trecînd peste mormane de arme și leșuri aceasta ajunsese în prima linie a pedestrimii. Și întocmai ca o oaste nouă ivită în mijlocul unor trupe istovite, călăreții romani au pus în neorînduială șirurile etruscilor. După iureșul cavaleriei, a urmat atacul grosului de pedestrași romani, care, cu toate că erau sleiți de vlagă, izbutiră în sfîrșit să spargă rîndurile frontului dușman. Abia atunci încăpățînarea a început să fie înfrîntă și unele manipule dușmane să fie date peste cap. După ce au întors spatele, etruscii, cum au apucat să se pornească pe fugă, nu s-au mai putut opri din ea¹⁵⁴. Această zi a făcut să se zdruncine din temelie puterea etruscilor, care se bucuraseră de îndelungată propășire și noroc. Toată floarea armatei etrusce a fost nimicită în această bătălie. La fel și tabăra etruscă a fost cucerită într-un asalt și apoi jefuită¹⁵⁵.

†

XL Și războiul cu samniții fusese, la fel, pentru romani, aproape la un pas de primejdie. Cu toate acestea, s-a sfîrșit ca și cel cu etruscii, cu aceeași glorie pentru Roma^{155 bis}. Samniții, în afară de tot soiul de pregătiri de război, se străduiseră din răspuțeri să-i orbească pe romani prin strălucirea deosebită a armelor lor noi și nemaivăzute pînă atunci. Ei aveau două armate. Poleiseră scuturile unei oști cu aur, iar pe ale celeilalte cu argint. Scutul lor se înfățișa astfel: partea de sus era mai lată, pentru ca să ocrotească pieptul și

umerii, cu aceeași boltire peste tot, iar în partea de jos era ascuțit ca o săgeată, pentru a putea fi ușor mînuit. Pieptul luptătorului era acoperit de o spongia¹⁵⁶, piciorul drept era acoperit cu ocrea¹⁵⁷; coifurile aveau creastă, ca să facă mai mari și mai arătoase trupurile luptătorilor. Veșmintul ostașilor de rînd din prima armată era târcat și cu podoabe de aur pe el, iar spongiile celei de-a doua armate erau de in cusute cu flori de argint. Cei din urmă au ocupat aripa dreaptă, cei dinții au primit aripa stîngă.

Romanii fuseseră pe deplin încunoștințați de acest soi de arme și de asemenea pregătire; comandanții lor îi învățaseră însă că un ostaș trebuie să stîrnească în primul rînd groaza în dușman, apoi, că el nu trebuie să fie împodobit cu aur și argint, ci înarmat cu fier și, mai ales, cu bărbăție¹⁵⁸. Armele etruscilor sînt bune de a fi luate mai degrabă ca pradă. Înainte de luptă, aceste arme sînt într-adevăr strălucitoare, însă mînjite de sîngele rănilor, vor fi hidoase. Cea mai mare podoabă a ostașului roman este vitejia lui¹⁵⁹. O dată cu biruința, toate vor fi ale lui¹⁶⁰. Vrajmașul cel mai bogat va fi prada și răsplata biruinței chiar a celui mai sărac¹⁶¹.

Cu astfel de vorbe își înflăcărează Cursor ostașii săi și-i îndeamnă la luptă. El rămîne la aripa dreaptă, iar comanda aripei stîngi i-o dă comandantului cavaleriei. Îndată ce s-au încheștat unii cu alții, încăierarea a fost cumplită. Biruința romanilor a început să-și arate fața și la aripa dictatorului, și la a comandantului cavaleriei. Din întîmplare, chiar Iunius a fost acela care a dat peste cap cu flăncul lui stîng aripa armatei sarmite sfîințite după datina lor și de aceea învederată prin hainele strălucitoare și prin armele deopotrivă de scînteietoare ale ostașilor. Iunius spuse atunci soldaților: „Pe aceștia o să-i dea ca jertfe lui Orcus¹⁶²!” După ce a pornit în iureș cu flămurile în frunte, a pus în neorînduială șirurile vrajmașului, dînd peste cap întreaga linie de luptă.

Cînd dictatorul a simțit cum stau lucrurile, a spus: „Oare, biruința va fi cîștigată de romani la aripa stîngă? Cum adică, aripa dreaptă a dictatorului va fi în urma celeilalte aripi la luptă și nu va culege cei mai mulți lauri ai victoriei?” În felul acesta își îmbărbătează ostașii Cursor. Cavaleria lui nu

este mai prejos în vitejie decât pedestrirea. Nici zelul și avântul legaților nu se lasă întrecut de cel al comandanților. M. Valerius, la aripa dreaptă, P. Decius la cea stîngă, amîndoi foști consuli, pornesc în iureș către pîlcurile de călăreți romani așezați în flancuri. Îmbărbătîndu-i și spunîndu-le să se înfrupte și ei din cinstea biruitorilor, izbutesc să străpungă într-o latură linia de bătaie a samniților. S-a pricinuit o nouă spaimă în rîndurile samniților, deoarece fuseseră învăluți din ambele flancuri; după ce romanii au scos din nou strigăte, pornind în iureș asupra samniților îngroziți, aceștia au început să fugă. Cîmpurile se umplură de mormane de leșuri și de arătoasele lor arme. Samniții, înspăimîntați, s-au retras mai întîi către tabăra lor. Dar, în cele din urmă, nici aceasta n-a mai putut fi apărută. După cucerirea și pustiirea ei, i s-a dat foc înainte de a amurgii.

Potrivit unui decret senatorial, dictatorul a fost purtat în triumf. Cu prilejul sărbătoririi triumfului, priveliștea armelor samnite a fost cea mai deosebită minunăție. Măreața lor strălucire păru atît de deosebită, încît scuturile aurite fură date pe seama argintarilor, spre a împodobi forul cu ele. Se spune că de atunci au luat edilii obiceiul de a împodobi forul, ori de cîte ori statuile zeilor se purtau la parade în care speciale. Romanii, ce e drept, foloseau armele atît de mindre și de arătoase ale dușmanilor ca să-i cinstească pe zei. În schimb campanii, din trufie și ură împotriva samniților, își găteau gladiatorii¹⁶³ cu aceste podoabe, pentru a fi priviți așa ca la spectacol, și le-au dat și porecla de „samniți”¹⁶⁴.

În același an, consulul Fabius s-a războit cu rămășițele etruscilor la Perugia, cetate care călcase condițiile armistițiului, cîștigînd o biruință destul de ușoară. El ar fi cucerit fortăreața perusinilor destul de ușor (căci tocmai de aceea a venit pînă în preajma zidurilor ei, după victorie), dacă împuterniciții ei nu i-ar fi ieșit în întîmpinare ca să i-o predea. După așezarea unei garnizoane în Perugia, înainte de întoarcerea lui Fabius în capitală, fuseseră trimise la Roma numeroase solii etrusce cu scopul de a cere pace și încheia prietenie cu romanii. Biruința consulului a fost sărbătorită, în Roma într-un chip cu mult mai triumfal decât a dictatorului. S-a hotărît o cinstitire deosebită

pentru vrednicia și obolul la câștigarea acestor biruințe și legaților P. Decius și M. Valerius, pe care poporul, într-un glas, cu prilejul apropiatelor alegeri, i-a ales pe unul din ei consul, iar pe celălalt praetor.

XLI Lui Fabius i se face cinstea să fie ales în continuare consul¹⁶⁵, pentru meritul supunerii Etruriei într-un chip atât de strălucit. I se dă coleg de consulat pe Decius. Valerius este ales praetor pentru a patra oară. Consulii și-au împărțit provinciile: lui Decius i-a căzut la sorți Etruria, iar lui Fabius, Samnium; cel din urmă a pornit către Nuceria Alfaterna¹⁶⁶, deoarece atunci când Fabius a oferit pacea acestei cetăți, ea a respins-o. De aceea, prin împresurare, el a silit Nuceria Alfaterna să capituleze și să se supună puterii romane. Fabius s-a războit și cu samniții. Dușmanii au fost învinși de el fără mare luptă. Această luptă n-ar fi rămas în amintire dacă cu prilejul aceluia război romanii nu s-ar fi ciocnit pentru întâia oară cu marsii. Paelignii, repetând trădarea marsilor, au avut aceeași soartă.

Și celălalt consul, Decius, a izbândit în toate bătăliile. El silise cetatea Tarquini să dea, de frică, grâne pentru armata romană și să ceară un armistițiu pe timp de 40 de ani. Tot el a cucerit și câteva fortărețe aparținând volsiniilor. Pe unele le-a dăruit, ca să nu mai ofere adăpost dușmanilor Romei. Urmărind pe toți vrăjmașii Romei cu război prin toate ținuturile din jur, Decius a stîrnit în jurul numelui său atîta groază, încît toate populațiile de neam etrusc au cerut consulului să le primească în confederația romană. Decius însă nici n-a vrut să audă de așa ceva, în schimb, a încheiat cu etruscii un armistițiu pe timp de un an. Dușmanul a fost obligat să plătească armatei romane solda pentru acel an, obținîndu-se din partea lui să se dea fiecărui ostaș roman cîte două schimburi de veșminte. Acesta a fost prețul armistițiului.

Liniștea din țara etruscilor a fost pe neașteptate tulburată de trădarea umbrilor, o populație care nu simțise urgia războaielor, decît numai în măsura în care trecuseră armate prin satele și ogoarele ei. Umbrii, după ce și-au inflăcărat întregul lor tineret pentru război și după ce au impus și unei

mari părți din etrusci să ridice armele împotriva romanilor, au alcătuit o oștire atât de numeroasă, încît, vorbind cu dispreț de romani și cu făloșenie de ei, se laudau față de oricine că au să-l lase pe Decius să rămînă mult și bine în urma lor în Etruria, în vreme ce ei se vor duce să împresoare Roma. Cînd consulului Decius i s-a adus la cunoștință toată urzeala umbrilor, a purces de îndată din Etruria către Roma în marș forțat, așezîndu-și tabăra în ținutul Pupienis¹⁶⁷, supraveghînd orice mișcare a vrăjmașilor. La Roma, războiul cu umbrii nu era socotit ca un lucru fără însemnătate. Romanii erau destul de îngroziți de aceste amenințări din partea umbrilor și etruscilor, căci ei știau prea bine — de cînd cu prăpădul și urgia pricinuite Romei de galli — că ei locuiau într-un oraș lipsit de apărători. De aceea, s-au trimis ștafete la consulul Fabius să-i spună că dacă în războiul cu samniții s-a ivit cumva vreo ușurare pentru el, să-și împingă armata cît mai grabnic spre Umbria. Consulul s-a supus poruncii și după un marș forțat, a poposit la Mevania¹⁶⁸, unde se găseau atunci oștile umbrilor. Sosirea atât de neașteptată a consulului roman, pe care dușmanii îl crezuseră departe de Umbria, ocupat în războiul cu samniții, i-a înspăimîntat pe umbri așa de tare, încît unii din ei erau de părere să se retragă la adăpostul zidurilor întărite ale cetăților lor, iar alții, să se lase baltă și război și tot. O singură populație (ei înșiși o numesc Materina¹⁶⁹) nu numai că n-a căutat să-i împiedice pe ceilalți să renunțe la război, ci, dimpotrivă, s-a avîntat în luptă. Materinii au atacat pe Fabius în timp ce își făcea lucrările de întărire a taberei. Consulul, cînd i-a văzut năpustindu-se așa de răsfirați asupra parapetelor taberei sale, a încetat lucrarea și, fără întîrziere, și-a rînduit ostașii în linie de bătaie, potrivit împrejurărilor și naturii locului. Și rostind cîteva cuvinte de îmbărbătare pentru ostașii săi, i-a lămurit pe romani că dacă vor ține seama de biruințele lor cîștigate și asupra etruscilor și asupra samniților, ceea ce mai au ei acum de făcut nu e decît lichidarea rămășiței războiului cu etruscii. De aceea, el le poruncește să-i pună capăt codiței neînsemnate a acestui război, și în același timp și umbrilor să le dea pedeapsa cuvenită pentru ticăloasele cuvinte de amenințare că vor ataca Roma însăși.

La auzul acestor cuvinte s-a stîrnit atîta îndîrjire în sufletul ostaşilor romani, încît strigătele scoase din propriul imbold au întrerupt cuvîntarea consulului. Chiar înainte de a se face auzit ordinul comandantului şi glasul trîmbiţelor şi goarnelor ostaşii romani pornesc în iureş năprasnic asupra oastei duşmane. Şi lucru de mirare! Romanii parcă dăduseră năvală asupra unora care au uitat că sînt bărbaţi sau parcă n-aveau vreo armă asupra lor; mai întîi romanii se reped şi smulg din mîinile stegarilor vrăjmaşi flamurile. Aceştia sînt luaţi pe sus şi tîriţi înaintea consulului. Apoi etruscii înarmaţi sînt strămutaţi din linia lor de bătaie, într-a romanilor. Acolo unde ajung să se încaiere cu vrăjmaşii, îi răpun fără doar şi poate, dar mai mult cu scuturile decît cu săbiile. Oastea duşmană este culcată la pămînt numai prin lovituri date cu ascuţişul scutului sau cu umărul. E mai mare numărul prizonierilor ca al celor răpuşi. Cînd s-a auzit porunca să depună toţi duşmanii armele, aceste cuvinte au avut îndată cuvenitul răsunset: toţi s-au predat. În felul acesta, cei care au urzit cei dintîi acest război au ingenuncheat chiar în timpul luptei.

A doua zi şi în zilele următoare şi celelalte populaţii din Umbria s-au supus puterii romane. Ogriculanii¹⁷⁰ care ceruseră mai dinainte încheierea de legături de prietenie cu romanii au intrat în confederaţia romană.

XLII Consulul Fabius, biruitor într-un război care căzuse în sarcina celuilalt consul, s-a reînapoiat cu oastea în provincia sa. De aceea, lui Fabius, pentru biruinţele repurtate în Umbria, aşa cum poporul îi oferise în continuare în cursul anului trecut consulatul, şi anul următor¹⁷¹, cînd erau consuli Ap. Claudius şi L. Volumnius, i-a prelungit durata comandamentului, cu toate că Appius se împotrivise din răspuţeri la aceasta. Am găsit pomenit de unii analiştii faptul că censorul Appius a candidat la consulat, dar că tribunul plebei L. Furius l-a împiedicat să se aleagă, pînă nu renunţă la censură. Îndeplinind această condiţie, Appius a fost ales consul¹⁷². În timp ce colegului său i-a revenit sarcina noului război cu sallentini, Appius a rămas la Roma ca să mărcască frumuseţea cetăţii prin tot soiul de aşezăminte, lăsînd pe seama altora gloria războaielor¹⁷³.

Lui Volumnius, în schimb, nu i-a părut rău de însărcinarea care i s-a dat în provincia lui. Acolo, cu prilejul luptelor date, a repurtat multe biruințe. El a cucerit prin puterea armelor câteva orașe dușmane. Volumnius a fost mărinimos cu ostașii săi, împărțindu-le toată prada; prin purtarea sa generoasă și plină de omenie el a izbutit să câștige sufletele ostașilor săi. Prin asemenea mijloace, Volumnius a realizat un ostaș zelos și gata oricând să înfrunte orice trudă și orice primejdie.

Proconsulul Q. Fabius s-a bătut cu oastea samniților lângă orașul Allifae. Ciocnirea a fost de scurtă durată: vrăjmașii au fost împrăștiți și goniți pînă la tabăra lor. Dacă ziua n-ar fi fost pe sfîrșite, n-ar fi întîrziat să cadă în mîinile romanilor și tabăra dușmană; de aceea, romanii au încercuit tabăra înainte de lăsatul amurgului, păzindu-i bine pe dușmani în timpul nopții, ca nu care cumva să scape vreunul. A doua zi, cînd încă nu se crăpase bine de ziuă, sallentinii au și început să se predea romanilor. Ei au primit aceleași condiții impuse de romani samniților, să fie lăsați slobozi numai cu hainele pe ei. Toți sallentinii au fost trecuți pe sub jug. În schimb romanii n-au fost de loc cruțători cu aliații samniților: ca la șapte mii din ei au fost vînduți ca sclavi la licitație. Toți care au mărturisit că sînt cetățeni hernici au fost dați deoparte și puși sub pază. Pe toți aceștia proconsulul Fabius i-a trimis senatului roman. După ce s-au făcut cercetări și s-a aflat care dintre ei au fost înrolați în chip obișnuit și cine s-a înscris ca voluntar și a luptat alături de oastea samnită împotriva romanilor, a fost dat în paza populațiilor de neam latin. Noii consuli, P. Cornelius Arvina și Q. Marcius Tremulus¹⁷⁴, care fuseseră de curînd aleși, au primit poruncă de la popor să aducă la cunoștința senatului întreaga situație. Greu de tot au suportat hernicii această stare de lucruri; de aceea, toate populațiile cu numele de hernici, în afară de alacrinați, ferentinați și verulani¹⁷⁵, după ce au ținut o adunare unde au luat cu toții parte, la Anagnia¹⁷⁶, în cercul de acolo, care se chema Maritim, au declarat război romanilor.

XLIII Și în Samnium izbucniseră noi mișcări, deoarece Fabius plecase de acolo. Orașele Calatia și Sora, precum și

garnizoanele romane care se aflau acolo, căzuseră în mîinile duşmanilor, care s-au răzbunat cumplit asupra prizonierilor. Din această pricină a fost trimis acolo cu armata romană P. Cornelius. La rîndu-i, consulul Marcius primeşte însărcinarea să ducă războiul împotriva noilor vrăjmaşi ai Romei (e vorba de anagnini, hernici şi ceilalţi).

La început, duşmanul izbutise să ocupe toate poziţiile prielnice prin care controla întregul ţinut dintre cele două tabere ale consulilor romani, aşa fel încît n-a fost cu putinţă nici unei ştafete, oricît de iscusite, să străbată printre duşmani. Din această pricină, vreme de cîteva zile a domnit nesiguranţa asupra mersului situaţiei, fiecare consul neştiind de rostul celui-lalt şi ce operaţii a întreprins fiecare. Ca urmare, la Roma s-a stîrnit panica. De aceea, s-a recurs la luarea jurămîntului de credinţă sub drapel a întregului tineret roman, putîndu-se astfel înjgheba două armate zdravene, gata să preîntîmpine orice surpriză. Cu toate acestea, războiul romanilor cu hernicii, în pofida slavei străvechi de care se bucura acest neam, nici pe departe n-a îndreptăţit spaima de atunci, zadarnic pricinuită. Hernicii nu s-au încumetat la nici o acţiune vrednică de a fi pomenită. Numai în răstimp de cîteva zile, trei tabere de-ale lor au fost făcute una cu pămîntul de romani; de aceea hernicii au cerut un armistiţiu de treizeci de zile. Prin mijlocirea împuterniciţilor lor, trimişi în acest scop la Roma, hernicii au primit condiţiile impuse de romani, obligîndu-se să pună la îndemîna acestora plata soldei ostaşilor romani pe timp de două luni, precum şi întreţinerea, şi pe deasupra şi cîte un rînd de straie pentru fiecare soldat roman. Senatul i-a trimis la rîndu-i pe aceşti soli la Marcius, care primise printr-un decret senatorial însărcinarea războiului cu hernicii; el a primit actul de supunere al acestui neam.

Şi în Samnium, deşi celălalt consul avea la îndemîna forţe superioare numericeşte faţă de vrăjmaş, totuşi el întîmpină greutăţi cît se poate de mari, din pricina poziţiilor neprielnice. Duşmanul ocupase toate drumurile şi pusese stăpînire şi pe trecători şi poteci, astfel încît să fie de tot stînjenită aprovizionarea armatei romane cu cele trebuincioase. Cu toate că în fiecare zi consulul îşi aşeza oastea în linie de bătaie, totuşi el

n-a izbutit să-l atragă pe dușman să dea piept cu el. Era limpede că nici samniții n-aveau de loc de gând să pornească numaidecît bătălia, dar nici romanii nu erau în stare să îndure prea multă vreme prelungirea războiului. Sosirea lui Marcius, după înfrângerea și supunerea hemicilor, a însemnat pentru colegul său un ajutor venit tocmai la timp, în schimb, însă, dușmanilor li s-au spulberat nădejtile prelungirii războiului. Fiindcă samniții fuseseră încredințați că nu sînt deopotrivă nici uneia din cele două armate pentru a se măsura cu vreuna — cu atît mai vîrtos nu puteau nădăjdui în sorți de izbîndă, dacă vor lăsa să se unească cele două armate consulare — au atacat trupele lui Marcius în timp ce acestea mărșăluiau în șiruri dezlîinate. Numaidecît toate poverile au fost puse de romani în mijloc, la un loc; potrivit acestor împrejurări, și consulul și-a rînduit oștirea în formație de luptă. Strigătele de război au ajuns pînă la urechile ostașilor lui Marcius. Apoi s-au văzut de departe nori de praf, ceea ce a stîrnit tulburare și zarvă în sinul taberei celuilalt consul. Și acesta, ordonînd ostașilor săi să pună pe dată mîna pe arme și așezîndu-și cu mare iușeală oastea în linie de bătaie, se năpustește în iureș dintr-o latură asupra vrăjmașului, în timp ce acesta era ocupat cu lupta împotriva celeilalte armate romane. „Cea mai mare netrebnicie va fi pentru ostașii lui — strigă consulul Cornelius cît putu de tare — dacă ei se vor purta mai prejos decît armata lui Marcius, lăsîndu-se acesteia toți laurii biruinții și nu se vor învrednici la rîndu-le de această cinste“. Pe unde dăduseră năvală ostașii săi, ei străpung și dau peste cap frontul dușman. Ei străbat apoi prin mijlocul liniilor vrăjmașe și se îndreaptă către tabăra samnită, care, fiind lipsită de apărători, e cucerită și incendiată. Și ostașii lui Marcius zăresc tabăra dușmană în flăcări. La rîndu-le, și samniții pornesc înapoi, dîndu-și seama de situație. Și atunci dușmanii au început să dea pretutindenî bir cu fugiții. Totuși, samniții nu izbutesc să scape cu fuga nicăieri, așa că măcelul lor e în toi. După ce au fost doborîți 30 000 de samniți și după ce consulii au dat semnalul de încetarea luptei, ei și-au strîns la un loc toate trupele, făcîndu-și cuvenitele urări și felicitări, unul altuia. Deodată au răsărit în depărtare în fața ochilor lor noile cohorte samnite, care fuseseră recrutate pentru a înlocui pierderile.

Ivirea noii oștiri samnite a prilejuit o nouă baie de sînge și în rîndurile acestora. Fără ordinul și semnalul consulilor, ostașii romani biruitori au tăbărit asupra noilor vrăjmași strigînd: „Samniții trebuie să se învețe minte și să plătească scump ucenicia recruților lor atît de prost pregătiți!“ Consulii încuviințază și îmbărbătează din toată inima acest nou avînt al romanilor ca să dea o strașnică lecție samniților, pentru a nu se mai încumeta vreodată să arunce în luptă recruți, virîndu-i între trupele samnite de veterani, intrate în panică și puse pe fugă, și niciodată să nu mai încerce să dea vreo luptă cu romanii. Și într-adevăr, totul s-a desfășurat, potrivit așteptărilor. Toate trupele samnite, și cele proaspete, și cele vechi, s-au făcut nevăzute, pornind într-o goană nebună către munții apropiați. Romanii se țin pe urmele lor și nu-i slăbesc o clipă; samniții, pretutindeni înfrînți, nicăieri nu-și găsesc un loc de scăpare. Și de pe crestele pe care le ocupaseră sînt izgoniți de romani. Nemaiavînd încotro, samniții toți, într-un glas, cer pace. Atunci li s-a pus condiția să dea provizii pentru trei luni de zile, să achite solda ostașilor pe timp de un an și să dea cîte un rînd de veșminte pentru fiecare ostaș roman. În urma acestui fapt, împuterniciții samniților au plecat la Roma în vederea păcii, ca să se înfățișeze senatului.

Cornelius a rămas în Samnium, iar Marcius s-a întors din țara hemicilor la Roma, unde a fost sărbătorit cu purtarea în triumf. I s-a hotărît ridicarea în for a unei statui equestre, care a fost așezată în fața templului lui Castor¹⁷⁷. Cele trei populații hernice¹⁷⁸, alacrinații, verulanii și ferentinații care și-au văzut de treabă, neluînd parte la acest război, și-au dobîndit legile lor, în locul cetățeniei romane oferite, pentru că așa au vrut ei. În același timp au dobîndit și dreptul de a încheia căsătorii între ei, de care drept se bucuraseră numai hemicii. Anagninilor și celor care ridicaseră armele împotriva romanilor li s-a acordat cetățenia, însă fără drept de vot, dar în același timp li s-a ridicat dreptul de întruniri și de căsătorie, li s-a interzis apoi să mai aibă orice fel de magistrați, în afară de cei însărcinați cu cultul religios¹⁷⁹.

În același an¹⁸⁰ a fost sfințit de către censorul C. Iunius Bubulcus templul zeiței Salus¹⁸¹, pe care el îl făgăduise în cali-

tate de consul în timpul războiului cu samniții. Tot Bubulcus împreună cu colegul său M. Valerius Maximus au construit pe cheltuiala statului niște drumuri pentru satele din jur. În același an s-a reînnoit pentru a treia oară alianța cu cartaginezii¹⁸². Solii lor, care veniseră la Roma în acest scop, au fost încărcăți cu daruri.

XLIV În cursul aceluiași an¹⁸³, romanii au avut ca dictator pe P. Cornelius Scipio și pe P. Decius Mus, comandant al caveriei. Aceștia au ținut alegerile consulare (căci doar din această pricină fuseseră numiți), deoarece nici unul din cei doi consuli romani nu se puteau despărți de teatrele de operații. Noii consuli aleși au fost L. Postumius și Ti. Minucius. Acești consuli, după Piso¹⁸⁴, urmează îndată după Quintus Fabius și Publius Decius, rămânând la mijloc doi ani, în schimb i-au menționat în primul an pe consuli Claudius și Volumnius și în cel de-al doilea an pe Cornelius cu Marcius. Nu se știe precis dacă Piso, atunci când și-a scris analele, sau a uitat să-i pomenească pe aceștia, sau a trecut într-adins peste o pereche de consuli, fiindcă era încredințat că n-au funcționat în realitate.

În același an, samniții au năvălit din nou asupra satelor și ogoarelor ținutului Stellat din Campania. De aceea, amândoi consuli au fost trimiși către Samnium, însă pe teatre de operații diferite, Postumius pornind către Tifernum¹⁸⁵, iar Minucius către Bovianum¹⁸⁶. Postumius, chiar la sosirea lui acolo, a avut o ciocnire cu vrăjmașul la Tifernum. Unii analiști scriu că neîndoielnic acolo samniții au fost bătuți și că au căzut prizonieri în mâinile romanilor 20 000 dintre ei; alți analiști, dimpotrivă, au scris că războiul a fost fără sorți de izbândă pentru vreuna din tabere, însă Postumius, prefăcându-se că îi e teamă de dușman, după un marș de noapte, și-a dus trupele într-ascuns în munți, dar și dușmanul s-a luat pe urmele lui Postumius și și-a așezat tabăra pe poziții întărite la 2 000 de pași de oastea romană. Consulul, ca să se vadă că a căutat o tabără adăpostită și cu mijloace de trai din belșug (cum de altfel și era), după ce-a întărit-o cum se cuvine cu lucrările obișnuite și și-a întocmit toate pregătirile pînă la cel din urmă amănunt, lăsă acolo o puternică garnizoană. Apoi, pe la

straja a treia din noapte, consulul și-a condus legiunile sale, ușor înarmate, pe calea cea mai scurtă cu putință, către colegul său, care și el ședea în fața altor vrăjmași. Acolo, din îndemnul lui Postumius, Minucius dezlănțuie atacul împotriva samniților. După ce lupta a durat aproape toată ziua, fără nici un rezultat, pînă aproape de amurg, pe neașteptate intervine și Postumius cu forțele lui proaspete, pornind în iureș asupra dușmanului sleit. Din pricina oboselii și atîtor răni primite, samniții au luat-o la fugă, fiind într-una hărțuiți și măcelăriți de romani. S-au capturat de romani 21 de flamuri samnite.

De acolo, ambele oștiri romane au purces către tabăra lui Postumius. Aici cele două armate romane biruitoare atacară pe samniții înspăimîntați de știrea că sosesc romanii, îi risipesc și-i pun pe goană. Și cu acest prilej s-a mai pus mîna pe 26 de drapele ostășești. Însăși căpetenia samniților, Staius Gellius, și mulți oșteni de-ai lui, au căzut prizonieri la romani. Romanii au cucerit astfel amîndouă taberele dușmane. De asemenea, în scurtă vreme, romanii pun stăpînire și pe cetatea Bovianum, numai după două zile de la împresurarea ei. Amîndoi consulii romani au fost purtați în triumf pentru marea glorie dobîndită cu prilejul acestor biruințe. Unii analiști au scris că consulul Minucius s-a stins din viață în tabără, din pricina unei grele răni primite în luptă de la dușman și că a fost înlocuit cu consulul M. Fulvius și că acesta a cucerit Bovianum, după ce a luat în primire armata lui Minucius. În cursul aceluiași an, romanii au pus stăpînire pe cetățile samniților, Sora, Arpinum și Censennia¹⁸⁷. Tot atunci s-a ridicat, așezat și sfințit în Capitoliu o mare statuie a lui Hercule.

XLD În timpul consulilor¹⁸⁸ P. Sulpicius Saverrio și P. Sempronius Sophus, samniții și-au trimis împuterniciți la Roma în vederea păcii (de bună seamă ținta urmărită de ei era, fie să pună capăt războiului, fie să-l amîne pentru mai tîrziu). Solilor samniți, care se rugau să li se acorde pacea, senatul roman le-a dat acest răspuns: „Dacă samniții n-ar fi cerut pacea pînă acum în atîtea rînduri, pregătind în același timp războiul, romanii ar fi înclinat să le acorde, în urma convorbirilor și înțelegerii amîndurora, acum însă trebuie să se

dea dovada prin fapte, deoarece toate făgăduielile s-au dovedit a fi vorbe deșarte¹⁸⁹. În scurtă vreme consulul P. Sempronius se va găsi cu armata în Samnium: pe el nu-l mai poate înșela nimeni. dacă samniții doresc cu tot dinadinsul pacea, sau războiul. După ce Sempronius se va lămuri pe deplin asupra situației, va aduce la cunoștința senatului totul. De aceea, solii samniți să-l urmeze pe consul după ce va pleca din Samnium“.

În cursul aceluia an, după ce oastea romană a străbătut în lung și în lat Samnium și a găsit liniște deplină, iar samniții s-au achitat de obligația procurării aprovizionării romanilor s-a reînnoit vechiul tratat de pace cu samniții.

Armatele romane au fost îndreptate apoi către aequi, vechii dușmani ai Romei, care vreme de mulți ani șezuseră liniștiți sub scutul unei păci în care nu credeau, deoarece aequii, atunci când hernicii se răsculară împotriva romanilor, le-au trimis la rîndu-le mereu ajutoare, împreună cu aceștia, samniților. Apoi, după îngenuncherea hernicilor, aproape întregul neam al aequilor, cu știrea cîrmuitorilor lor, trecuseră de partea dușmanilor Romei. Iar în urma încheierii tratatului dintre romani și samniți, când fețiali veniseră ca să ceară satisfacție, aequii au declarat că „aceasta e o ispitire de către romani pentru ca să-i silească să devină cetățeni romani, însă motivul adevărat e că romanii au groază de un nou război. Hernicii au arătat cît de puțin era dorită această cetățenie romană, deoarece, atunci când Roma le-a oferit să-și aleagă între legile lor și dreptul de cetățenie romană, ei au preferat să-și păstreze mai departe legile lor, iar cei care n-au avut putința să aleagă, au socotit dreptul de cetățenie, dat cu de-a sila de romani, în-tocmai ca o pedeapsă.“

Pentru aceste vorbe de ocară împrăștiate la toate adunările aequilor, poporul roman a poruncit să li se declare război. Amîndoi consulii au pornit cu oștile la acest nou război, așezîndu-și tabăra la 4000 de pași de a vrăjmașilor. Aequii — care aveau o oaste întocmai unei hoarde (deoarece de atîta amar de ani nu mai purtascră vreun război în numele lor), n-aveau nici căpetenii anume în scopul războiului și n-aveau nici vreo comandă precisă — fură cuprinși de îngrijorare. Unii

erau de părere să se pornească la atac, alții să se apere în tabără; pe cei mai mulți îi înfiora gândul că ogoarele și satele lor vor fi trecute de romani prin foc și sabie și că prăpădul și urgia vor cădea și asupra orașelor în care lăsaseră garnizoane prea slabe. De aceea, din multele păreri spuse, s-a făcut auzită a unuia care le atrăgea atenția: să lase deoparte grijile obștești și să-și vadă fiecare de treburile și necazurile sale. Prin urmare, el îi povățuiește să-și părăsească la prima strajă din noapte tabăra și, fiecare pornind pe un alt drum, să-și ia cu sine tot ce-i aparține și să-și scape viața la adăpostul zidurilor; toți într-un glas și-au însușit cu cea mai mare bucurie părerea acestuia.

În timp ce vrăjmașii plecaseră în zorii zilei, răzlețiți de-a lungul ogoarelor, romanii pornesc la atac, așezându-și în frunte flamurile. Dar fiindcă nici picior de vrăjmaș nu se ivi în calea lor, porniră în marș forțat către tabăra vrăjmașilor. Însă când romanii băgară de seamă că nu se află nici urmă de steag, nici la porțile taberei, nici pe parapete, și nu se aude nici un semn de larmă, cum e de obicei într-o tabără, nedumeriți de nemaipomenita liniște, se opresc locului, temându-se ca nu care cumva aequii să le întindă vreo cursă. După ce au trecut peste parapetele taberei vrăjmașe, au găsit totul pustiu; atunci se iau după urmele pașilor dușmanilor. Numai că aceste urme, care duceau deopotrivă în toate părțile, i-au înșelat și mai tare, fiindcă la un moment dat toate se pierdeau, împrăștiindu-se pretutindeni. Romanii, trimițând ștafete în toate părțile, au aflat de planurile dușmanilor și atunci au pornit un necruțător război cu fiecare fortăreață în parte. Într-un răstimp de 50 de zile, un număr de 41 fortărețe au fost împresurate și cucerite prin asalt. Cele mai multe fortărețe ale aequilor au fost distruse și prefăcute în scrum și cenușă. În felul acesta, numele aequilor a fost șters aproape de pe suprafața pământului. Consulii romani au fost sărbătoriți prin purtarea în triumf pentru nimicirea aequilor.

Indemnați de prăpădul care s-a abătut pe capul aequilor, marrucinii, marsii, paelignii și frentanii au trimis soli la Roma pentru a cere pacea și prietenia romanilor. Cu aceste populații, romanii au încheiat tratate de alianță¹⁹⁰.

XLVI În același an¹⁹¹, a ajuns la treapta de edil curul Cn. Flavius, fiul lui Cneius, copist de meserie, al cărui tată fusese libert¹⁹² și care era de obârșie plebeie. De altfel, Flavius era un bărbat iscusit și priceput în toate. Am dat în unele anale de faptul că, deoarece Flavius fusese copist la edili, când a văzut că tribul său îl votează pentru dregătoria de edil, însă nu i-a fost primit numele, fiindcă era apparitor¹⁹³ de profesie, și-a lăsat baltă registrele, jurîndu-se că toată viața lui nu va mai scrie un cuvînt. Licinius Macer¹⁹⁴ însă dovedește că Flavius de multă vreme încetase să se ocupe cu copiatul actelor, că mai îndeplinesc și funcția de tribunus nocturnus¹⁹⁵ și a doua oară făcuse parte dintr-o comisie de triumviri însărcinați cu înființarea unei colonii. Analiștii însă sînt toți de acord asupra faptului că Flavius, fiind plin de înverșunare împotriva patricienilor, fiindcă aceștia îi disprețuiau obârșia lui plebeie, a simțit imbold să aducă la cunoștința tuturor cetățenilor dreptul civil, care zăcea ascuns în tainițele pontificilor. De aceea, într-o bună zi Flavius a publicat zilele de judecată pe niște table albe așezate de jur împrejurul forului, pentru a se ști de toată lumea ziua când se putea împărți dreptatea după lege. Tot Flavius a ridicat și hărăzit un altar Concordiei¹⁹⁶ în piața zeului Vulcanus¹⁹⁷, fiind tare pizmuit de patricieni pe acest temei. Numai împins de tot poporul Cornelius Barbatus, marele pontifice, a rostit cuvintele convenite ale slujbei sfințirii, cu toate că el declarase că, potrivit datinilor strămoșești, numai un consul sau o căpetenie de oști e în măsură să sfințească un templu. De aceea senatul a hotărît să propună poporului ca de aci înainte nimeni să nu mai ridice vreun templu sau vreun altar fără porunca senatului, sau a majorității tribunilor plebei. Voi arăta acum un exemplu care ar putea fi lipsit de însemnătate, dacă n-ar da în vileag cum au izbutit plebeii iubitori de libertate să înfrunte trufia nobilimii.

Cînd edilul Flavius i-a făcut o vizită colegului său de funcție, care zăcea în pat bolnav, și pentru că nici unul din tinerii patricieni, în urma înțelegerii anume stabilite între ei, nu s-au ridicat în fața lui în semn de respect, atunci edilul a dat poruncă să i se aducă de la dregătorie scaunul curul și, în urma acestui fapt, își privi de pe jilțul dregătoriei

sale pe potrivnicii săi, care crăpau de ciudă și pizmă. De altfel Flavius izbutise să ocupe scaunul de edil cu sprijinul facțiunii¹⁹⁸ meșteșugarilor din for, facțiune care căpătase un mare avânt în timpul censurii lui Appius Claudius, cel dintâi care a înjosit senatul prin numirea de edili ai plebei din rândul fiilor de libertăți. Deoarece nimeni n-a vrut să socotească aceste alegeri valabile, Appius, văzînd că nu izbutește să cîștige în senat sprijinitori din rîndurile orașenilor, i-a împărțit pe toți acești oameni de rînd prin toate triburile¹⁹⁹, și în felul acesta a învîlmășit și comițiile tribute din for și pe cele centuriate²⁰⁰ din Cîmpul lui Marte; alegerile prezidate de Flavius au stîrnit o atît de mare indignare în tabăra aristocrației, încît cei mai mulți dintre ei și-au lepădat inelele de aur, precum și phalerele²⁰¹. De atunci s-a împărțit cetatea romană în două facțiuni: de o parte întreg poporul cinstit care urmărea să se păstreze neștirbită unitatea partizanilor devotați aristocrației, iar cealaltă era facțiunea meșteșugarilor. Situația aceasta a durat pînă cînd au fost aleși censori Q. Fabius și P. Decius. Fabius, ținînd înfăptuirea unității și armoniei și, în același timp, urmărind ca alegerile să nu mai depindă de tagma celor mai de jos dintre plebei, vîntură toată gloata aceasta a forului, împărțind-o în patru triburi, care au primit denumirea de triburi urbane. Se spune că pentru această ispravă. Fabius²⁰² a primit supranumele de Maximus ca semn de recunoștință pentru această nouă întocmire a stărilor, supranume pe care nu-l putuse dobîndi în urma unor mari și strălucite biruințe. De la el se spune că a rămas obișnuința ca la 15 iulie, ordinul cavalerilor să defileze prin mijlocul Romei.

CARTEA X

I În timpul consulilor¹ L. Genucius și Ser. Cornelius republica romană aproape că n-a mai fost tulburată de războaie în afara hotarelor. Au fost întemeiate coloniile romane Sora și Alba². Pentru colonia Alba, din țara aequilor, s-au înscris 4 000 de coloniști. Sora aparținuse volscilor, însă pusese război pe ea samniții. Și acolo au fost trimiși 4 000 de coloniști. În același an, arpinații³ și trebulanii⁴ au primit cetățenia romană. Frusinații⁵ au fost pedepsiți cu confiscarea unei treimi din pământurile lor, fiindcă s-a dovedit că au ațîțat pe hernici împotriva puterii romane. Senatul a dat un decret potrivit căruia consulii au întreprins o anchetă, după care capii uneltirilor au fost bătuiți cu vergile și apoi li s-a tăiat capul cu secura.

Totuși, ca să nu treacă și anul acesta fără vreun război, s-a desfășurat o mică expediție în Umbria, fiindcă se dăduse știrea că dintr-o peșteră oarecare s-au întreprins împotriva satelor și ogoarelor niște tâlhării și jafuri de către cete de oameni înarmați. Romanii au izbutit să pătrundă în acea peșteră cu steagurile în frunte, însă din pricina beznei au fost răniți numeroși ostași, îndeosebi de pietrele aruncate în ei. Când s-a descoperit și cea de-a doua gură a peșterii (căci nu era înfundată), romanii au îngrămădit lemne, astupînd amîndouă intrările, și apoi le-au dat foc. Din această pricină, au pierit cam la 2 000 de oameni înarmați, înăbușiți de fum și aburi, pentru că încercînd să se salveze, în cele din urmă au dat buzna peste flăcări, mistuindu-se în pară.

În timpul consulilor Livius Dentor și Marcus Aemilius⁶, romanii au pornit din nou războiul împotriva aequilor. Aceștia erau îndirjiți împotriva romanilor din pricina unei colonii întemeiate acolo, pe care o priveau ca pe o fortăreață ridicată împotriva țării lor; totuși, în pofida celor mai mari eforturi ale aequilor de a o cucerii, coloniștii romani le-au respins toate atacurile. Prin această acțiune, aequii stîrniseră o mare panică la Roma, deoarece nu se putea crede că acest neam, atît de sleit din toate privințele, a ridicat armele împotriva romanilor numai din voința lui. Din pricina zarvei și a neliniștii, s-a recurs la numirea lui Gaius Iunius Bubulcus ca dictator. Acesta a pornit cu oastea romană, însoțit de Marcus Titinius, comandantul cavaleriei și, din prima ciocnire, i-a înfrînt pe aequi. Numai după 8 zile de la numirea sa, Bubulcus s-a întors triumfător la Roma, unde, ca dictator, a sfințit templul zeiței Salus⁷, pe care-l făgăduise în calitate de consul, iar în vremea censurii sale îi pusese temelia.

II Tot în cursul aceluiași an, o flotă grecească, avînd căpetenie pe Cleonymos⁸, spartan de baștină, a debarcat pe țărmul Italiei, cucerind Thuriae⁹, un oraș din ținutul sallentinilor¹⁰. Consulul Aemilius, trimis cu oaste împotriva-i, i-a înfrînt și pus pe fugă pe greci, după o singură luptă, gonindu-i pînă la corăbiile lor. Orașul Thuriae a fost înapoiat sallentiniilor și s-a așternut liniștea și pacea în acest ținut.

În unele anale am găsit că cel care a fost trimis cu oastea în țara sallentinilor a fost dictatorul Iunius Bubulcus și că Cleonymos a părăsit Italia fără să se fi ciocnit cu romanii. Căci Cleonymos, trecînd pe la capul Brundisium, a fost nevoit să facă un înconjur, fiind împins de vînturi pînă în mijlocul golfului Mării Adriatice. Silit de țărmurile neprielnice, el n-a putut debarca în partea stîngă a Italiei. Temîndu-se de illyri¹¹, liburni¹² și istri¹³, populații sălbatice care locuiau în ținuturile din partea răsăriteană a Italiei și care se bucurau de cea mai urîtă faimă prin pirateriile lor, făcute de-a lungul coastelor mării, Cleonymos a pătruns pînă pe țărmurile veneților¹⁴. Acolo, după ce și-a debarcat puțini din oamenii săi, pentru a face o recunoaștere a acestor locuri, a aflat

acestea: acolo nu e decît o limbă mică de uscat; după ce va trece dincolo de ea, va da de apele stătătoare formate din revărsările mării, apoi, nu departe, o să vadă și șesuri întinse, ceva mai încolo, niște dealuri. De-acolo a zărit gurile unui fluviu foarte adînc, pe care corăbiile puteau naviga întocmai ca în rada unui port (e vorba de riul Meduacus¹⁵). Cleonymos a poruncit flotei să pornească la drum și să navigheze în susul acestui rîu. Numai că vasele lui cele mai grele nu au putut să înainteze pe albia lui, de aceea a pornit mai departe cu vasele mai ușoare, pe care a îmbarcat și echipajele înarmate ale celor dintîi. Ei au ajuns în ținuturi bine populate. Acolo, pe țărmul mării, se găseau trei sate de-a lungul coastei, aparținînd patavinilor¹⁶. Debarcînd acolo, după ce și-a lăsat o mică garnizoană pentru paza vaselor, Cleonymos pornește la cucerirea satelor: grecii săi dau foc caselor, pun mîna pe o pradă mare, oameni și vite, însă ademeniți de pofta prădăciunilor se depărtează prea mult de corăbii.

Cînd s-a răspîndit zvonul despre acești venetici, întreg ținutul patavinilor (pe care, de altfel, și gallii învecinați îi sileau să stea mereu sub arme) și-a împărțit tot tineretul în două pîlcuri: unul a primit însărcinarea de a merge spre ținuturile de unde veniseră știrile prădăciunilor făcute în lung și în lat de greci; celălalt pîlc a fost îndrumat așa fel, ca să nu iasă în întîmpinarea piraților, făcînd un ocol pînă la locul unde fuseseră ancorate corăbiile (loc ce se găsea la o depărtare de 14 000 pași de orașul Patavium). Patavini au pornit mai întîi în iureș asupra vaselor mai mici. Păzitorii lor au fost hăcuți. Năierii, înspăimîntați, fură siliți să treacă cu corăbiile lor pe celălalt țărm al rîului. Și pe uscat, în ciocnirea care a avut loc între ei și pirații răzlețiți, patavini au izbîndit. Cînd grecii au căutat să-și găsească scăparea la locul de ancorare al corăbiilor lor, le ieșiră în cale și venetii. În chipul acesta, pirații lui Cleonymos au fost înconjurați și nimiciți. O parte din cei prinși dau de știre că regele lor Cleonymos e cu flota la o depărtare de 3 000 de pași de acolo.

Apoi, după ce prizonierii fură puși sub pază în satul cel mai apropiat al patavinilor, o parte din patavini se îmbarcă înarmați pe vase de fluviu, anume făcute cu fundul teșit pen-

tru a naviga și prin lagune, iar altă parte, la fel înarmați, se imbarcă pe corăbiile cucerite de la pirați. Cu aceste vase, patavinii dezlănțuie atacul împotriva flotei grecești, alcătuită din corăbii greu de manevrat, ai căror mateloți se temeau mai mult de aceste locuri decât de dușmani, și le înconjură. Și, în timp ce pirații, în loc să lupte, fug către larg, grosul lor e împins pînă la îmbucătura râului Meduacus. Acolo, le-au fost capturate grecilor și cîteva corăbii, cărora patavinii le-au dat foc, fiindcă în zăpăceala lor pirații le împotmoliseră în vadul râului. În urma luptei, biruitorii se reîntorc la veștele lor.

Cleonymos, rămas abia cu a cincea parte din numărul corăbiilor, deoarece în nici un ținut de pe țărmurile Adriaticii nu izbutise să cîștige vreo izbîndă, s-a dus într-ale lui.

Sînt și azi în viață mulți cetățeni care au văzut la Patavium ciocurile corăbiilor și trofee luate de la spartani; toate acestea fuseseră atîrnate în vechiul templu al zeiței Junona din acest oraș. În fiecare an, în Patavium, se sărbătorește amintirea acestei biruințe navale, făcîndu-se întreceri nautice cu bărcile pe fluviul care curge prin mijlocul orașului.

III În același an, Roma a încheiat alianță cu vestinii¹⁷, care ceruseră să intre în legături de prietenie cu romanii. După aceasta, s-a stîrnit o mare spaimă în Roma din diferite pricini. Astfel s-au răspîndit zvonurile că Etruria a ridicat din nou armele și că pricina războiului a pornit de la răscoala arretinilor; aceștia căutau să izgonească din Arretium pe prea puternicul neam al cilniilor¹⁸ — pizmit pentru bogățiile sale — cu ajutorul armelor. În același timp, și marsii puseseră stăpînire cu forța pe întreg ținutul unde romanii întemeiaseră colonia Carseoli¹⁹, pentru care se înscriaseră 4000 de coloniști. De aceea, pentru potolirea acestor tulburări a fost nevoie să se numească ca dictator M. Valerius Maximus. La rîndu-i, dictatorul l-a numit pe M. Aemilius Paullus comandant al cavaleriei. Aceasta e părerea mea, căci Quintus Fabius, după atîtea funcții îndeplinite și la vîrsta lui, nu putea fi subordonat dictatorului Valerius. De altfel, nu aș putea

tăgădui că greșeala provine de la porecla Maximus, dată amindurora²⁰.

Dictatorul a pornit cu legiunile sale, și într-o singură luptă i-a biruit și pus pe fugă pe marsii. Gonindu-i apoi către orașele lor întărite, a cucerit în răstimp de câteva zile Millionia²¹, Plestina²², Fresilia²³. El a reînnoit alianța cu marsii, după ce le-a confiscat o parte din ogoarele lor.

Apoi războiul a fost îndreptat împotriva etruscilor. Dictatorul plecând la Roma pentru a consulta din nou auspiciile, comandantul cavaleriei, care pornise după aprovizionarea cu fițețe, a fost atras într-o cursă și înconjurat. După pierderea unui număr oarecare de steaguri, el a fost fugărit în chip rușinos pînă în tabără, fiindu-i măcelăriți și numeroși ostași. Spaima stîrnită în rindurile armatei acestuia nu e de loc potrivită cu porecla de Maximus, dată lui Fabius²⁴, fiindcă acesta își câștigase faima datorită tocmai isprăvilor sale ostășești. În afară de aceasta, aducîndu-și aminte de asprimea lui Papirius Cursor, nu s-ar fi lăsat ademonit vreodată să dea lupta cu dușmanul, fără ordinul dictatorului.

IV Știrea înfrîngerii suferite a stîrnit o panică mai mare decît era firesc. Se decretase suspendarea judecăților de pace în întreaga armată romană ar fi fost nimioită; s-au instalat apoi posturi de pază la porți și pîlcuri de străji în toate cartierele Romei. S-au grămădit și pe ziduri arme de tot felul, și de atac, și de apărare. Toate contingentele tinere romane au trebuit să depună jurămîntul de credință, după care dictatorul a fost trimis să ia comanda armatei romane. Aici însă el a găsit liniște mai presus de orice așteptări și totul în bună rînduială, datorită strădaniilor depuse de comandantul cavaleriei. Tabăra romană fusese așezată într-un loc sigur și în afara oricărui pericol; pe de o parte, cohortele care își pierduseră steagurile au fost găsite scoase dincolo de valul de întărituri ale taborului, fără corturi, iar pe de altă parte, toată oastea romană dornică de luptă voia să șteargă cît mai repede pata înfrîngerii. De aceea, fără întîrziere, dictatorul a pus în mișcare trupele, înaintînd pînă în ținutul rusellan²⁵.

La rîndul lor, și dușmanii s-au luat pe urmele romanilor; în urma izbînzii cîștigate, deși etruscii se bizuiau fără doar și poate că vor fi în stare cu trupele lor să-i învingă pe romani și în luptă deschisă, totuși, și de astă dată încearcă să recurgă împotriva romanilor la acele viclesuguri cu care izbîndiseră cîndva. Nu departe de castrul roman se găseau casele pe jumătate în ruină ale unui sat mistuit de foc, cu prilejul pustiirii ținutului. După ce etruscii și-au ascuns acolo o sumă de pîlcuri de oameni înarmați, și-au mînat vitele în văzul unităților romane comandate de legatul Cneius Fulvius. Deoarece de astă dată nici un ostaș roman nu s-a mai lăsat ademenit, ca să se miște din locul său de strajă, unul din păstori, înaintînd pînă aproape de întăriturile taberei romane, strigă către ceilalți tovarăși ai săi, care mînau turma de vite cu șovăială și teamă pe lîngă ruinele satului: „pentru ce se codesc, cînd pot mîna vitele fără nici o grijă, trecînd chiar prin mijlocul taberei romane?” Cu toate că vreo cîțiva ostași romani, din Caere de baștină, tălmăciră cuvintele păstorilor și din această pricină se stîrnise în rîndurile tuturor manipulelor romane o mare indignare, totuși romanii nu cutezară să facă un pas fără ordinul comandanților. Atunci, legatul dă poruncă celor care pricepeau limba etruscă să fie atenți dacă limbajul întrebunțat de acești ciobani se aseamie cu acela al țărănilor, sau mai de grabă cu al orășenilor. Cînd aceștia i-au adus la cunoștința comandantului lor că și după felul rostirii cuvintelor, și după chipul și înfățișarea trupezască toți aceștia arată mai curați și mai îngrijiți decît ciobanii obișnuiți, atunci comandantul le-a spus: „Haideți, duceți-vă și spuneți-le că în deșert își măsluiesc ei șiretlicurile: romanii știu cum merg toate treburile! Niciodată etruscii nu vor mai fi în stare să-i mai prindă pe romani cu momelile, și nici nu-i vor mai învinge vreodată cu arma în mînă“!

Cînd ciobanii au prins de veste cum stau lucrurile, le-au adus la cunoștință etruscilor ascunși; aceștia au ieșit numai-decît din ascunzătorile lor și și-au așezat steagurile pe cîmp deschis, avînd cîmp de vedere în toate părțile. Legatului roman i s-a părut însă prea mare linia de bătaie a acestor trupe etrusce, ca să poată să le opună rezistență numai el cu unitatea

lui. De aceea, trimite de grabă la dictator o ștafetă să-i vină într-ajutor. Între timp, el însuși înfruntă și stăvilește atacul dușman.

D După primirea acestor știri, dictatorul dă poruncă flămarilor să se pună în mișcare și armata romană să le urmeze. Ordinul s-a executat aproape mai repede decât se așteptase el. Toți ostașii romani se năpustiră numaidecît să-și ia armele și steagurile. Cu greu sînt ținuți în frîu să nu pornească în iureș la atac. Îi îmboldea în primul rînd dorul de răzbunare, din pricina proaspetei înfrîngerii suferite, cît și strigătele din ce în ce mai năprasnice, care răsunau, hăt, departe în înclăstarea ce lua proporții. De aceea, se îmbulzesc unii peste alții, îndemnîndu-și stegarii să pășească mai repede. Cu cît dictatorul îi vede pe ostași zorind, cu atît el le înfrînează avîntul, dînd poruncă să-și încetineze pasul. Dimpotrivă, etruscii, care fuseseră înflăcărați dintru început la luptă, își scosese din tabără toate trupele. Rînd pe rînd, ostașii romani dau de veste dictatorului că toate legiunile etruscilor au intrat în luptă și că ei nu cred că vor putea să înfrunte puhoiul vrăjmașilor. Dictatorul însuși privea de pe o movilă situația primejdioasă în care se găsea legatul cu unitatea sa. Totuși, era pe deplin încredințat că legatul său va face față situației și că nu peste multă vreme îl va scoate din impas, atunci cînd vrăjmașul avea să-și irosească cît mai mult forțele în lupta cu legatul; dictatorul voia să-i izbească pe etrusci cu forțele sale neatinse, cînd aceștia vor fi de tot istoviți. Cu toate că oștirea romană înainta încet, totuși spațiul dintre cele două tabere se micșora din ce în ce mai mult în vederea iureșului, mai ales cu cavaleriile. În frunte mergeau steagurile legiunilor, pentru ca dușmanului să nu-i fie teamă că i se întinde vreo cursă, sau că va fi atacat pe neașteptate. Însă dictatorul lăsase un interval destul de larg între șirurile pedestrimii romane, pentru ca escadroanele cavaleriei sale să poată să treacă nestingherite printre ele. În același timp cu strigătul de luptă, cavaleria romană, într-un galop nestăvălit, năvălește asupra etruscilor, stîrnind cumplită groază în rîndurile lor, fiind luați pe neașteptate și nepregătiți

să înfrunte atacul vijelios al cavaleriei. Cu toate că dictatorul venise destul de târziu cu unitatea sa în sprijinul legatului aproape de tot încercuit, totuși acești romani s-au bucurat că au scăpat din impas. Acum ostășimea romană, venită cu forțe proaspete, a intrat la rîndu-i în luptă, care însă n-a mai durat multă vreme, și nici sfîrșitul ei n-a mai fost îndoielnic. Etruscii, risipiți și puși pe fugă, se îndreaptă spre tabăra lor și dau mereu înapoi în fața înaintării romane. Etruscii se grămădesc buluc în partea din spate a taberei lor. Fugarii rămîn înțepeniiți în fața deschizăturii prea înguste a porții taberei; o mare parte din ei urcă pe crestele parapetelor întăriturilor, fie să încerce o disperată apărare de acolo, fie cu gîndul de a putea trece dincolo de parapete și de a scăpa cu fuga. Din întîmplare însă, într-un loc, parapetele, avînd pămîntul slab bătătorit, s-au prăbușit în șanț sub povara celor care se grămădiseră deasupra lor; și atunci etruscii, după ce au strigat către zei să le deschidă drumul, pentru a putea fugi, izbutesc să scape, însă mai mult fără arme decît cu ele asupra lor. Și în această bătălie puterea etruscă a fost din nou înfrîntă de cea romană.

După ce dictatorul i-a obligat pe etrusci la plata soldei soldașilor romani pe timp de un an și la predarea unei cantități de grîu pentru două luni, le-a îngăduit să-și trimită la Roma soli pentru pace. Roma însă le-a refuzat pacea. În schimb, li s-a acordat un armistițiu pe doi ani.

Dictatorul s-a întors în triumf la Roma. Unii analiști susțin că dictatorul a pacificat Etruria fără vreo luptă vrednică de amintit, atît după potolirea tulburărilor interne ale arretinilor, cît și după împăcarea neamului cilniilor cu plebeii din Arretium. După ieșirea din dictatură, a fost ales consul M. Valerius. Unii analiști menționează că Valerius a fost ales fără să-și depună candidatura, ba chiar în lipsa lui din Roma, comițiile fiind prezidate de un interrege. Totuși, nu e îndoială asupra unui singur amănunt, și anume, că el și-a îndeplinit consulatul împreună cu Appuleius Pansa.

VI În timpul consulilor²⁶ M. Valerius și Q. Appuleius, dincolo de hotare domnea liniștea. Înfrîngerile suferite și con-

dițiile armistițiului într-o bună măsură îi puseseră la pământ pe etrusci; și samniții se potoliseră din pricina dezastrelor îndurate atîția ani și de aceea nu le părea de loc rău de noua alianță încheiată cu romanii. De asemenea, la Roma, strămutarea surplusului de populație în coloniile întemeiate ușurase viața plebeilor și-i liniștise o bună bucată de vreme. Totuși, ca să nu fie niciodată lumea liniștită, s-a iscat un nou conflict între fruntașii cetății romane, între cei patricieni și cei plebei. Vraja a fost pricinuită de tribunii plebei, frații Q. și C. Ogulnius. Aceștia au căutat în fel și chip să le aducă patricienilor învinuiri în fața adunării plebeilor, după ce mai încercaseră, în zadar însă, asemenea atacuri în mai multe rînduri în trecut. Acum ei pornesc din nou la acțiune. Cei doi ațîțaseră cu acest prilej nu numai rîndurile de jos ale poporului, ci înseși căpeteniile plebei, mai ales pe cei care fuseseră consuli și care raportaseră triumfuri. Din demnitățile republicii, plebeii pe toate le obținuseră, în afară de cele preoțești²⁷, la care nu fuseseră pînă acum primiți la rînd cu patricienii. Deoarece pînă în acea vreme ființau patru auguri și patru pontifici, tribunii plebei, pomeniți mai sus, au propus o lege prin care se prevedea să se încuviințeze de aci înainte sporirea numărului preoților, alegîndu-se cîte patru pontifici și cinci auguri, toți numai din rîndurile plebeilor. Cum a putut să scadă numărul augurilor la patru, eu nu-mi pot explica decît, sau numai prin moartea a doi dintre ei — fiindcă se știe că numărul augurilor trebuia să fie întotdeauna fără soț și că fiecare din cele trei triburi străvechi, Ramnes, Tities și Luceres²⁸, trebuia să-și aibă augurul său — sau, dacă ar fi fost nevoie de mai mulți auguri, ar fi însemnat să se mărească și numărul preoților deopotrivă, pentru fiecare trib. În felul acesta s-a procedat cînd s-a împlinit numărul de nouă preoți, fiindcă celor patru li s-au mai adăugat încă cinci, încît de fiecare trib erau acum cîte trei preoți. Numai că patricienii suportau greu faptul că se alegeau preoți și din rîndurile plebeilor și socoteau această modificare ca o pîngărire a cultului, întocmai cum a fost și cu consulatul. Patricienii motivau că asemenea îndeletniciri îi privesc mai mult pe zei, decît pe ei înșiși. De aceea, ei credeau că zeii înșiși vor avea grijă să nu le fie pîngărite sfîn-

tele lor așezăminte și datini. Cît despre patricieni, aceștia numai atîta doresc: să nu se abată pe capul republicii vreo urgie. De aceea, de astă dată, ei s-au împotrivit mai puțin tribunilor, deoarece cu prilejul atîtor ciocniri se deprinseseră să fie îngenuncheați de plebei. Într-adevăr, patricienii aveau ca potrivnici nu numai pe cei care năzuiseră către marile demnități ale statului, ci și pe aceia care dobîndiseră, într-adevăr, în pofida oricărei nădejdi, și consulatul și censura și triumfurile, în numeroase rînduri.

VII Cu prilejul susținerii și combaterii acestei legi, se spune că s-a încins o luptă cît se poate de aprigă, mai ales între A. Claudius și P. Decius Mus. Cei doi au dezbătut drepturile patricienilor și ale plebeilor, invocînd cam aceleași temeuri care fuseseră aduse în discuție cîndva pro și contra, cu prilejul legii Licinia²⁹ propuse de tribunii plebei în privința alegerii de consuli și din rîndurile plebeilor. Se istorisește că Decius Mus le-a reamintit tuturor chipul tatălui său, așa cum îl văzuseră mulți dintre aceia care se găseau în adunare, încins cu toga, după datina gabină, stînd deasupra unei lînci, în ținuta în care se jertfise pentru poporul și legiunile romane.

„Pe atunci, spuse el, consulul P. Decius Mus a fost găsit neprihănit și cucernic de către zeii nemuritori ca să se jertfească, și la fel de vrednic ca și colegul său T. Manlius. Deci, același P. Decius, care a săvîrșit sacrificiile și slujbele poporului roman cu prilejul sacrificiului său, n-ar fi putut fi ales și augur după datina pravielor? Ne temem oare că zeii nu și-ar mai putea pleca urechea spre rugăciunile sale, ci numai la ale lui Ap. Claudius? Adică, acesta împlinește sfintele îndatoriri și slujbe cu mai multă curățenie și cinstește pe zei cu o mai mare credință decît Decius Mus? Oare îi pare rău vreunuia de făgăduințele făcute pentru izbîndirea republicii de atîți consuli și de atîți dictatori plebei, fie cînd se pornea către oștiri, fie în toiul războaielor? Atunci n-au decît să ia în șir căpeteniile acelor ani, în care demnitățile și însărcinările date de republică au fost îndeplinite sub comanda și auspiciile plebeilor! N-au decît să le numere triumfurile! Plebeii însă

nu se căiesc cîtuși de puțin cu noblețea³⁰ lor și sînt pe deplin încredințați că dacă se va dezlănțui pe neașteptate un nou război, senatul și poporul roman nu va pune nădejde mai mare pe comandanții patricieni decît pe cei plebei.

Și dacă lucrurile stau astfel — spuse Decius mai departe — care dintre zei sau dintre oameni va găsi de cuviință că sînt nevrednici de odăjdile pontificale sau augurale acei bărbați pe care voi înșivă i-ați cinstit cu funcțiile curule, dîndu-le dreptul să poarte toga praetexta³¹, tunica palmata³², toga picta³³, coroana cu lauri și de triumf³⁴, și ale căror locuințe le-ați făcut tuturor vestite și deosebite față de celelalte prin trofee luate de la dușmani? Cum adică, voi credeți că acela care, gătit cu podoabele lui Jupiter Optimus Maximus³⁵, va urca purtat în caleașca aurită spre Capitoliu, străbătînd tot orașul, nu mai poate fi privit de nimeni cu respectul cuvenit, dacă va sacrifica victima cu capul acoperit cu un văl, avînd în mînă sfîntul potir³⁶ și toiagul³⁷ și dacă va lua auspiciile sus în cetățuie? Cum adică, nu vor fi citite de către patricieni cu sufletul împăcat inscripțiile de pe soclurile statuiilor unui plebeu în care s-au consemnat consulatele, funcțiile și triumfurile sale? Și dacă vor mai fi adăugate și funcțiile sale augurale sau pontificale, atunci ochii celor ce citesc aceste inscripții se vor întoarce cu scîrbă de la statuia acestuia? Într-adevăr, eu am nădejdea (să mă ierte zeii pentru cele ce spun!) că noi am putut ajunge pe treapta demnităților pe care ne aflăm datorită dragostei poporului roman, astfel încît de bunăseamă nu vom acorda slujbelor preoțești mai puțină cinstire decît ni s-a făcut parte nouă, deoarece noi cerem ca să cinstim pe zei în public, așa cum îi onorăm și ne închinăm lor și-n casele noastre.

VIII Atunci de ce aș mai fi vorbit eu pînă acum în felul acesta, dacă funcțiile preoțești s-ar cuveni să fie numai îndatoririle și sarcinile patricienilor și nu ale tuturor cetățenilor îndeoște și dacă noi, plebeii, n-am avea la îndemină unul din cele mai însemnate cinuri preoțești? Doar știm prea bine că sînt și din rîndurile plebeilor preoți decemviri³⁸ însărcinați cu oficierea serviciului divin, care tîlmăcesc oracolele sibylline și hotărîrile ursitei acestui popor, precum și în tagma mai marilor

cultului lui Apollo³⁹ și a altor ceremonii. De bunăseamă nu s-a adus nici o jignire patricienilor, atunci când s-a adăugat colegiului duumvirilor însărcinați cu serviciul religios un anumit număr de preoți din rîndurile plebeilor. Același lucru îl propune acum și tribunul plebei, un om vrednic și de ispravă, când spune să se adauge încă cinci slujbe de auguri și patru de pontifici și aceștia să fie numiți din rîndurile plebeilor. Însă, Appius, aceasta o propune tribunul nu pentru a vă izgoni pe voi din rosturile noastre, ci pentru ca plebeii să vă ajute pe voi la îndeplinirea îndatoririlor serviciului divin, așa cum deopotrivă vă ajută și în celelalte îndatoriri cetățenești, din toate puterile. Nu trebuie să-ți fie rușine Appius că în slujba preotească ai tovarăș pe acela pe care l-ai fi putut avea coleg la censură și la consulat! Așa cum ai putea fi comandant al cavaleriei subordonat acestui dictator la fel ai putea fi dictatorul comandantului cavaleriei. Acei străvechi patricieni au primit în vechime în rîndurile lor pe un venetic, un sabin, care era însă cea dintîi căpetenie a nobleței⁴¹ voastre, după nume Attus Clausus, sau, cum voiți voi mai degrabă să-l numiți, Ap. Claudius⁴². Să nu te uiți cu silă și scîrbă la noi, dacă vom fi primiți și noi, plebeii, în rîndul preoților! Zestrea vredniciei adusă de noi e destul de impunătoare. Venim tocmai cu toate acele însușiri datorită cărora ați ajuns voi atît de mîndri. Lucius Sextius a fost cel dintîi consul ales din rîndurile plebeilor; apoi, C. Licinius Stolo, cel dintîi comandant al cavaleriei, C. Marcius Rutilus, cel dintîi dictator și censor, iar Q. Publilius Philo primul praetor din rîndul plebeilor. Întotdeauna a fost auzit același cîntec, că voi sînteți singurii îndreptățiți să oficiați auspiciile, că voi singuri aveți strămoși, că voi singuri sînteți în drept să aveți cele mai înalte demnități în stat și în timp de pace și de război! Numai că biruințe au cules și plebeii, deopotrivă cu patricienii, și de-a pururi va fi tot așa. Oare ați auzit spunîndu-se undeva că cei dintîi oameni pe pămînt au fost făcuți patricienii, sau că aceștia au pogorit din cer pe pămînt ca să fie zei și nu oameni? Sau au fost creați ca niște ființe care să poată spune și ele cuiva tată, întocmai cum, îndeobște, o fac cei născuți liberi?⁴³ Iată că acum și eu pot spune cine era tatăl meu: un consul! Iată că acum și fiul meu

va putea să spună că a fost consul și bunicul său! Asta nu înseamnă altceva, cetățeni, decât să dobîndim ceea ce ni s-a refuzat dintru început și pînă acum. Patricienii caută numai pricini de gîlceavă cu noi, în schimb însă, nu sînt de loc îngrijorați cum se vor sfîrși aceste certuri. Eu sînt de părere să binevoiți a trece la votarea acestei legi, ca să aveți parte de bine, propășire și noroc, și voi și republica!⁴⁴

IX Poporul a hotărît să se convoace numai decît triburile; toată lumea fiind încredințată că legea va fi votată. Totuși, s-a amînat în ziua aceea din pricina opoziției unor tribuni ai plebei. A doua zi însă, în fața amenințărilor mulțimii, au cedat și aceștia, astfel încît legea a fost primită cu o mare majoritate de voturi. Sînt aleși pontifici susținătorul legii P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Livius Denter. La fel au fost aleși și cinci auguri, tot din sînul plebeilor: C. Genucius, P. Aelius Paetus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. În chipul acesta, numărul pontificilor s-a ridicat la opt, iar al augurilor la nouă.

În același an, consulul M. Valerius a propus o lege în legătură cu apelul la popor⁴⁵, care lege a fost prevăzută cu sancțiuni mai bine definite. Această lege a fost propusă atunci pentru a treia oară de la izgonirea regilor, și întotdeauna de membrii aceleiași familii. Eu cred că aceste modificări atît de dese în legătură cu această lege se datorează faptului că puterile și mijloacele materiale ale unui pumn de oameni erau mai presus decît libertatea poporului. Totuși, numai legea Porcia⁴⁶ se pare că a fost făcută într-adins pentru ocrotirea cetățenilor, pentru încetarea pedepsei corporale a cetățenilor, deoarece prevedea o aspră osîndă pentru cel care chinuia în bătaie sau ridica viața unui cetățean roman.

Legea Valeria oprea ca acela care apela la adunarea poporului să fie bătut cu vergile, sau să fie decapitat cu securea și adăuga că dacă cineva va încălca această lege, va fi socotit un netrebnic⁴⁷. Acest fapt părea, cred eu, pe vremea aceea (cînd mai dăinuia un simț al rușinii și un respect față de oameni⁴⁸) un reazem destul de puternic prin această îngrădire a legii. Astăzi însă, cine ar mai lua în serios o asemenea opreliște?

Aceiași consul a purtat un război, nu atît de demn de a fi pomenit, cu aequii, care din nou ridicaseră armele împotriva romanilor. În acest război aequii n-au mai avut parte de nici o izbîndă, nemaiavind firea războinică din trecut. Celălalt consul, Appuleius, a împresurat fortăreața Nequinum⁴⁹ din Umbria. Numai că această cetate era așezată pe o mîgură înaltă și povîrnită dintr-o parte, acolo unde astăzi se află localitatea Narnia, și din această pricină, Nequinum nu putea fi cucerit nici prin asalt, nici prin lucrări de împresurare. De aceea, această întreprindere a căzut în sarcina noilor consuli M. Fulvius Paetinus și T. Manlius Torquatus. În acel an⁵⁰, toate centuriile l-au ales consul pe A. Fabius, cu toate că el nu-și pusese candidatura; analiștii Licinius Macer⁵¹ și Tubero⁵² istorisesc că Fabius însuși a stăruit ca poporul să-i amîne alegerea sa la consulat pentru un an, cînd vor fi mai multe războaie și că acum, în acest an, va fi de mai mare folos republicii dacă i se va încredința o dregătorie orășenească. Ca urmare, fiindcă nu era vorba de vreo prefăcătorie din parte-i, de vreme ce nu voia să candideze de fel, poporul l-a ales⁵³ edil curul, o dată cu Papirius Cursor. Însă cel mai vechi dintre toți analiștii, Piso Frugi, a înfățișat așa fel lucrurile, încît m-a făcut să nu dau crezămînt celor pomenite de ceilalți de mai sus, ca fiind nesigure. Astfel, Piso scrie că censorii aceluiași an au fost C. Domitius Calvinus, fiul lui Cneius, și Sp. Carvilius Maximus, fiul lui Quintus. Eu sînt încredințat că încurcătura în privința edililor provine din pricina acelei porecle; de aici a ieșit ca urmare și povestea asta cu alegerile edilitare și consulare, pentru a se potrivi cu datele și a se justifica greșeala⁵⁴.

În acel an s-a făcut o slujbă de purificare, îndeplinită de censorii Sempronius Sophus și P. Sulpicius Saverrio. S-au mai adăugat două triburi, Aniensis și Terentina.

Acestea au fost faptele întîmplate la Roma.

X Însă, în timp ce se pierdea în zadar vremea cu împresurarea care cam lîncezise, a fortăreței Nequinum, doi dintre locuitorii ei, ale căror case erau lipite de zidurile fortăreței, au făcut un tunel, izbutind în felul acesta să vină pe un drum tăinuit pînă la străjile romane. Conduși în fața consulului,

aceștia dau asigurări că vor primi trupe romane înarmate între zidurile fortăreței și ale caselor lor. Propunerea lor nu le-a părut romanilor demnă de disprețuit, dar nici nu se puteau bizui pe ea fără măsuri de prevedere. Împreună cu unul din cei doi, au fost trimise două iscoade romane ca să parcurgă acel tunel (celălalt fusese ținut sub pază, ca zălog); prin aceștia, s-a putut pe deplin descoperi adevărul spuselor lor și atunci 300 de ostași romani bine înarmați, intrând în oraș cu ajutorul acestei călăuze, au pus stăpînire în timpul nopții pe poarta cea mai apropiată. După ce au sfărîmat-o, consulul cu oastea romană au izbutit să intre în oraș, fără să mai dea vreo luptă. În felul acesta, fortăreața Nequinum a ajuns în stăpînirea puterii romane.

Noua colonie înființată acolo ca să fie un punct de sprijin al romanilor împotriva umbrilor s-a numit Narnia, de la rîul cu același nume. Armata romană s-a reîntors la Roma încărcată cu o uriașă pradă de război.

În același an, și etruscii, în pofida armistițiului încheiat cu romanii, s-au pregătit de un nou război. Însă au fost siliți să mai amîne puțin acest plan, din cauza năvălirii unei uriașe armate de galli între hotarele lor. Apoi, însă, bizuindu-se pe bănetul cu care se putea face multe, etruscii se străduiesc să-i cîștige pe galli de partea lor, prefăcîndu-i din dușmani aliați, pentru ca, împreunîndu-și oștile, să se războiască cu romanii. Barbarii nu refuză alianța, însă se tocimesc pentru preț. După ce s-a încheiat învoiala și gallii au primit banii, în urma a tot soiul de pregătiri de război, deoarece etruscii le-au cerut gallilor să pornească numaidecît după ei, gallii au început să dea înapoi, spunînd că „ei n-au primit bani de la etrusci ca să declare război romanilor, ci ca să nu pustiască ținutul etrusc și pentru ca să nu-i stingherească pe plugari în munci. Totuși, gallii vor porni războiul oriunde vor etruscii, însă numai cu o condiție: să li se îngăduie gallilor să ocupe o parte din ținuturile etrusce, pentru ca să aibă și ei parte, în sfîrșit, de o așezare temeinică“.

Populațiile etrusce au ținut numeroase consfătuirii în această privință. Însă, nu s-a putut ajunge la nici un rezultat și aceasta nu numai pentru că se temeau că li se micșorează suprafețele ogoarelor lor, cît mai ales, fiindcă erau îngrozite de gîndul că

vor fi nevoite să-i aibă ca vecini pe niște oameni atît de sălbateci ca gallii. În felul acesta, gallii s-au întors la vetrele lor, ducînd cu ei uriașe sume de bani, cîștigați fără trudă și pericole. La Roma, zvonul năvălirii gallilor, la care s-au adăugat și veștile războiului cu etruscii, au stîrnit destulă spaimă: tocmai de aceea, și senatul roman s-a gîndit să încheie cît mai neîntîrziat alianță cu Picenum⁵⁵.

XI Prin tragere la sorți, conducerea războiului cu Etruria i-a căzut consulului Manlius. Acesta, după ce abia trecuse hotarele dușmanului, în timp ce făcea exerciții în mijlocul cavaleriei, la un ocol și o oprire prea bruscă a fost dat peste cap de calul său și trîntit la pămînt așa de rău încît era aproape chiar atunci să-și dea duhul; după trei zile de la această întîmplare, consulul s-a stins din viață. Etruscii, socotind sfîrșitul tragic al consulului ca un semn bun pentru ei în acest război, atrăgeau oricui aminte că zeii au luat asupra-le acest război și de aceea au căpătat un mai mare avînt. La Roma, în schimb, vestea aceasta i-a mohorît pe toți, atît din pricina regretului pentru pierderea unui asemenea om, cît și pentru vitregia vremurilor. De aceea, senatorii se stăpîniră să poruncească numirea unui dictator numai în vederea completării locului vacant de consul, potrivit părerii fruntașilor, deoarece toate centuriile, într-un glas, l-au ales consul pe M. Valerius, pe care senatul voise să-l numească dictator. Senatul roman porunci atunci ca noul consul să pornească de îndată la legiunile din Etruria. Sosirea lui aci a neliniștit atît de tare pe etrusci, încît nici unul din ei n-a mai cutezat să iasă dincolo de întăriturile taberei, înspăimîntîndu-se așa de rău de parcă ar fi și început să fie împresurați. Cu toate că noul consul le-a pustiit ogoarele, le-a dat foc caselor, pustiind și pîrjolind totul în calea lui, și dăduse foc nu numai sălașurilor izolate, ci și satelor celor mai populate, n-a izbutit totuși să-i ademenească ca să dea piept cu el.

În timp ce acest război lîncezea în ciuda oricărei așteptări, s-a răspîndit zvonul că a izbucnit și cel de-al doilea război, care din pricina multor înfrîngeri suferite de ambele tabere, era privit cu spaimă de romani, și nu fără temeii. Aceste știri pe care le-au adus picentinii, noii aliați ai Romei, sunau astfel:

„samniții seamănă pretutindeni vrajbă și uneltiri împotriva romanilor și chiar ei înșiși au fost îndemnați de samniți să ridice armele împotriva romanilor“. S-au adus mulțumiri publice picentinilor și grija de căpetenie a senatului s-a îndreptat, de astă dată, de la războiul cu etruscii, către samniți. Și lipsurile și scumpirea cerealelor au pricinuit îngrijorare în rândurile cetățenilor romani. După cum scriu unii analiști, s-ar fi ajuns la cel mai greu impas dacă nu s-ar fi recurs la alegerea ca edil pentru acel an a lui Fabius Maximus, care, dacă nu s-ar fi străduit în aceeași măsură, ca și în multele războaie purtate și duse la bun sfârșit de el, în multe împrejurări, nu și-ar fi dovedit la fel vrednicia, economisind grânele, procurându-le și transportându-le din alte părți.

În decursul aceleiași an a avut loc un interregnum⁵⁶ (fără să se pomenească de vreun analist care a fost pricina). Interregiile au fost Ap. Claudius și după el P. Sulpicius. Cel din urmă a prezidat alegerile consulare, când au fost aleși consulii L. Cornelius Scipio și Cn. Fulvius.

La începutul aceluși an s-au înfățișat noilor consuli împunterniciții lucanilor, ca să li se plîngă împotriva samniților, spunînd: „deoarece lucanii n-au vrut să se lase ademeniți de niciun fel de momeli, ca să se alătore lor și să ridice armele împotriva romanilor, samniții le-au încălcat hotarele și le-au pustiit ținutul, silindu-i să pornească război asupra Romei. Însă poporul lucan este sătul pînă în gît de greșelile făcute pînă acum, de aceea ei sînt hotărîți pînă în adîncul sufletului lor să îndure și să rabde orice năpastă din partea oricui, decît să mai facă vreo nedreptate și să aducă vreo jignire poporului roman. De aceea, roagă pe senatori să-i ia sub ocrotirea lor pe lucani și să-i apere împotriva silniciei, și nedreptăților pricinuite lor de samniți. Lucanii, cu toate că au pornit cîndva războiul laolaltă, cot la cot cu samniții, împotriva romanilor, și deși au fost cu de-a sila împinși de samniți să calce legămîntul de credință față de romani, totuși, sînt gata să dea ostatici romanilor!“

XII Chibzuința senatului roman de astădată e scurtă. Toți senatorii într-un glas sînt de părere că trebuie reînnoită alianța

cu lucanii. și, în același timp, să se ceară satisfacție samniților. Lucanii au primit un răspuns prietenesc, încheindu-se alianță cu ei. Apoi au fost îndată trimiși fețialii păcii, care au poruncit samniților să iasă din ținutul lucanilor și să-și scoată armata din hotarele Lucaniei. Aceștia au fost întâmpinați de împuterniciții samniți, ca să le aducă la cunoștință că: „dacă vor îndrăzni cumva să se înfățișeze în fața adunării poporului samnit cu asemenea cereri, nu garantează că vor scăpa teferi“. Când s-au auzit asemenea lucruri la Roma, senatul a fost de părere, și poporul a poruncit, să se declare război samniților. Consulii și-au împărțit între dinșii provinciile: lui Scipio i-a căzut la sorți Etruria, lui Fulvius, războiul cu samniții. Fiecare din ei pornește la rostul lui, pe drumuri diferite. Etruscii i-au ieșit în cale lui Scipio — care se aștepta să ducă un război anevoios și de lungă durată, aidoma celui de anul trecut — la Volaterrae, unde el și-a rînduit oastea în linie de bătaie. Cele două tabere s-au încleștat, luptînd cea mai mare parte a zilei și cu mari pierderi de partea amîndurora. Lăsatul amurgului a curmat bătălia, fără să se știe cine a izbîndit. Numai a doua zi, în revărsatul zorilor, s-a putut vedea cine sînt biruitorii și cine înfrînții, fiindcă etruscii părăsiseră tabăra în liniștea nopții. Când romanii ieșiră să rînduiască iar frontul, în urma plecării vrăjmașului văzură că au izbînda în mină și înaintară pînă la tabăra etruscă. Aflînd-o părăsită, puseră stăpînire pe ea precum și pe o uriașă pradă (fiindcă această tabără fusese statornică, dar acum era părăsită de vrăjmașul intrat în panică).

Apoi Scipio s-a întors cu trupele sale în ținutul faliscilor. După ce trupele romane și-au lăsat în Falerii poverile, sub o pază neînsemnată, Scipio pornește în fruntea unor trupe ușor înarmate la pustiirea ținuturilor vrăjmașilor. Totul în cale este trecut prin foc și sabie. Sînt luate prăzi din toate părțile. S-a făcut prăpăd nu numai în toată țara potrivnicului, ci s-a aruncat pîrjolul și în fortărețele și satele etrusce; romanii s-au stăpînit să atace orașele, unde, de teamă, se refugiaseră etruscii.

În Samnium, consulul Fulvius a dat o strălucită luptă la Bovianum, unde victoria romanilor a fost mai deplină. După aceasta, Fulvius⁵⁷ a atacat și cetatea Bovianum⁵⁸, cucerind Aufidena⁵⁹ într-un iureș.

XIII În același an, Roma a întemeiat colonia Carseoli⁶⁰ din ținutul aequicolilor⁶¹.

Consulul Fulvius a triumfat asupra samniților.

Tocmai când era gata să se facă alegerile consulare, s-a răspîndit zvonul că etruscii, împreună cu samniții, strîng uriașe armate. În toate adunările, căpeteniile etruscilor erau muștrați fățiș de concetățenii lor pentru că n-au atras la război și pe galli, oferindu-le orice condiții. În același timp, etruscii aduceau învinuiri celor de la cîrma țării că nu s-au împotrivit romanilor cu oastea pregătită în vederea războiului cu lucanii; de aceea, etruscii vor ridica din nou armele împotriva romanilor, de astă dată împreună cu aliații lor, samniții, fiind hotărîți să meargă pînă la capăt, prin dezlănțuirea unei bătălii fără seamăn.

Cu toate că la alegerile consulare candidau numai bărbați de seamă, spaima de acest nou război a îndemnat întreg poporul roman să recurgă iarăși la Q. Fabius Maximus, care, la început, nici n-a vrut să audă de candidatura sa la consulat. În cele din urmă, însă, Fabius s-a lăsat înduplecat, cînd a văzut că toate nădejtile se bizuie numai pe sprijinul său. Totuși, le-a spus:

„Pentru ce-l mai tulbură și nu-l lasă în pace lumea, pe el, om atît de bătrîn, și mai ales după ce a trecut prin atîtea neccazuri și și-a primit și răsplata strădaniilor sale? Lui nu i-a mai rămas nici aceeași vînjoșie trupească și nici aceeași ascuțime de minte. Mai mult, el se teme și de soarta lui proprie, fiind îngrijorat ca nu cumva vreunuia din zei să-i pară rău că i-a făcut parte de prea mult noroc în viață și cu o statornicie mai mare decît se îngăduie faptelor omenești. El și-a hrănit îndelung sufletul cu slava dobîndită de strămoșii săi și se simte tare bucuros cînd alții, aidoma lui, se pot ridica la înălțimea faimei sale. Republica romană nu e lipsită nici de bărbații cei mai vrednici și de ispravă pentru ocuparea înaltelor demnități și nici demnitățile nu simt lipsa de oameni destoinici și viteji“.

Cu acest simț deosebit al cumpătării, Fabius Maximus și-a atras și mai mult dragostea și zelul îndreptățit al poporului. Fiindcă era încredințat că orice ființă omenească trebuie să aibă respect în fața legilor⁶², Fabius a dat poruncă să se citească legea din cuprinsul căreia reieșea că nu e îngăduită realegerea

aceluiași consul în răstimp de zece ani. Cu greu s-a auzit de către popor citirea legii din cauza sgomotului; atunci tribunii plebei au spus: „De aci înainte, această opreliște nu va mai fi pentru nimeni o stavilă, deoarece ei vor propune în adunarea poporului înlăturarea unei asemenea legi“. Totuși, Fabius stăruie cu dîrzenie să se împotrivescă realegerii sale, punîndu-le mereu întrebarea: „Atunci, ce rost mai are să se creeze mereu legi, cîtă vreme înșiși aceia care le fac le calcă? Legile⁶³ trebuie să stăpînească și să îndrumeze pe om, nu omul să stăpînească legea după bunul său plac“. Poporul s-a dus totuși, cu atît mai vîrtos, la vot; oricare din centurii era chemată înăuntru în acest scop, fără să mai pregete l-a votat pe Fabius. Atunci, în sfîrșit, acesta s-a lăsat înduplecat de voința unanimă a cetățenilor, spunînd:

„Cetățeni! Facă-se voia zeilor ca să încuviințeze ce faceți voi și ce aveți de gînd să mai faceți! Însă, deoarece ați făcut ce-ați vrut după placul și dorința voastră, atunci dovediți-vă acest simțămînt și în privința alegerii tovarășului de dregătorie. Vă rog, alegeți-l consul împreună cu mine pe P. Decius, care și-a dovedit marile însușiri cu prilejul trecutelor funcții, căci e vrednic și de voi, vrednic și de tatăl său!“ Recomandarea votării lui Decius păru îndreptățită.

Toate celelalte centurii care rămăseseră la rînd să voteze, l-au ales consul pe Q. Fabius, împreună cu P. Decius.

În cursul aceluiași an, edilii poporului au trimis în judecată pe aceia care stăpîneau mai mult pămînt decît le îngăduia legea; aproape toți au fost osîndiți. În felul acesta, s-a pus o puternică stavilă lăcomiei nemăsurate de pămînt.

XIV În timp ce noii consuli⁶⁴ aleși, Q. Fabius Maximus, pentru a patra oară, și P. Decius Mus, pentru a treia oară, se frămîntau care din ei doi să plece împotriva samniților, care împotriva etruscilor, cîte trupe să-și ia fiecare cu el pentru teatrul său de război, ca să-i fie îndeajuns pentru nevoile operațiilor și care din ei doi ar fi comandant mai potrivit pentru unul sau celălalt război, s-au înfățișat la Roma solii veniți din Sutrum, din Nepete și din Falerii. Aceștia aduseră la cunoș-

tința romanilor că în întreaga Etrurie populațiile țin adunări unde cer pacea. Din această pricină tot greul războiului a fost îndreptat împotriva samniților. Pentru ca aprovizionarea oștilor cu cele trebuincioase să fie mult mai ușoară și în același timp dușmanul să nu afle unde are să se desfășoare acest război, cei doi consuli au pornit fiecare într-altă direcție: Fabius și-a condus oastea către țara samniților, trecând prin Soranum⁶⁵, iar Decius prin ținutul sidicinilor. Când au ajuns între hotarele vrăjmașilor, amândoi consuli au purces la pustiirea ținuturilor samnite, făcând aceste operații pe un spațiu cât mai întins. În același timp, aceștia fac recunoașteri cât mai amănunțite cu putință, lăsând pe planul al doilea prădăciunile și devastările. În felul acesta, romanii nu s-au înșelat aflând că samniții — stînd ascunși într-o vale la Tifernum⁶⁶, orînduiți pentru luptă — se pregăteau să atace armata romană din poziții mai înalte, cînd avea să pătrundă pe această vale. Fabius — după ce a dat poruncă să se așeze deoparte, la adăpost sigur, poverile, lăsînd cu grija lor o pază mică — atrage luarea aminte ostașilor că se apropie lupta; apoi el s-a strecurat pe nesimțite, apropiindu-se de ascunzătorile dușmanului, de care avea cunoștință mai dinainte, cu oastea împărțită pe patru coloane⁶⁷. Samniții, pierzînd nădejdea de a-i mai ataca pe neașteptate pe romani, în cele din urmă, sînt nevoiți să dezlănțuie lupta, deoarece și ei erau încredințați că tot trebuie să se limpezească o dată fățiș această vrăjmășie, printr-o ciocnire după toate regulile războiului. De aceea, coborîră și ei la șes, încumetîndu-se să se lase în voia soartei, totuși bizuindu-se mai mult pe bărbăție, decît pe nădejde. De aceea, și în această luptă samniții s-au încăierat cu romanii mai crîncen ca oricînd, pricinuînd oarecare bătaie de cap acestora, deși ciocnirea era fățișă. Samniților le creștea avîntul, fie pentru că acolo era îngrămădită toată tîria noroadelor samnite, fie că știau că le e în cumpană soarta și existența lor proprie. Cînd Fabius a băgat de seamă că dușmanii nu fac nici un fel de mișcare nicăieri, ci stau pe loc neclintii, dă poruncă tribunilor militari M. Fulvius și M. Valerius, cu care pornise în prima linie de bătaie, să meargă în rîndurile ostașilor cavaleriei și să-i îmbărbăteze, spunîndu-le: „Dacă își mai aduc aminte cumva că patria romană

a izbîndit ori de cîte ori s-a bizuit pe sprijinul cavaleriei, atunci toți călăreții romani să se străduiască în acea zi și să dovedească tuturor că slava rangului lor a rămas nebiruită. Vrajmașul a rămas neclintit după lupta pedestrimii. Deaceea dînsul își pune toată nădejdea numai în iureșul călăreților romani“. Fabius îi vorbește fiecărui tînăr în parte. Le arată aceeași dragoste amîndurora, copleșindu-l pe fiecare în parte, cînd cu laude, cînd cu făgăduieli. Dar, pentru ca să nu dea greș, fiind convins că e nevoie și de un plan chibzuit, în cazul că vitejia și avîntul nu sînt în măsură să le aducă izbînda⁶⁸, Fabius ordonă și legatului Scipio să-și scoată pe nesimțite din front pe toți hastatii primei legiuni și să facă un ocol pînă către munții învecinați, însă cît mai neobservat cu putință. După ce aceste trupe vor izbuti să ajungă nevăzute de samniți pe creste, să dea năvală deodată și să cadă în spatele vrăjmașului.

Totuși, cînd cavaleria romană, avînd în frunte pe cei doi tribuni militari, a apărut pe neașteptate în fața flamurilor romane, a pricinuit o neorînduială nu numai în rîndurile dușmanului, ci și în ale armatei lor proprii. Frontul samniților a rămas tot neclintit în fața escadroanelor romane năpustite asupra lor. Romanii n-au putut să dea peste cap sau să străpungă rîndurile samnite în vreo parte. După ce au văzut că încercarea le-a fost de-a surda, călăreții s-au întors din luptă, retrăgîndu-se în spatele steagurilor. Din această pricină a crescut și mai mult avîntul samniților. Prima linie de atac romană n-ar fi fost în stare să înfrunte și să zădărnicească strășnicia atacului samniților, care au căpătat tot mai mare încredere în puterile lor, și nici să reziste în fața unor lupte atît de îndelungate, dacă, din ordinul lui Fabius Maximus, linia a doua de bătaie n-ar fi intrat în locul cel dintîi. Acolo, puterile proaspete și intacte ale oastei romane stăvilesc atacul samnit. Neașteptatele strigăte scoase la timp potrivit de ostașii lui Scipio coboriți din munți și ivirea steagurilor romane au stîrnit groază în rîndurile samniților, de astă dată nu fără îndreptățit temeii. Căci și Fabius striga că se apropie colegul său Decius cu armata sa, și fiecare ostaș roman striga pentru sine: „A venit și celălalt consul. Sînt de față legiunile!“ Și toți freamătă de bucurie.

Această inducere în eroare a fost și de mare folos, și la timpul potrivit pentru romani, deoarece a umplut de groază pe samniți, care au luat-o la fugă, mai înspăimîntați ca oricînd, ca nu care cumva, ei, acum cînd sînt atît de istoviți, să fie ni-mi-ciți de cealaltă armată romană teafără și neatinsă. Și deoarece samniții s-au împrăștiat pretutîndeni, datorită acestei fugi, pierderile lor au fost mai mici față de victoria atît de mare a romanilor. Au fost doborîți 3 400 de samniți, iar 830 luați prizonieri; fură capturate și 23 de drapele samnite⁶⁹.

XV Și apulii s-ar fi alăturat samniților înainte de dezlănțuirea acestei bătălii, dacă consulul Decius nu i-ar fi întîmpinat în cale, silindu-i să iasă de la adăpostul întăriturilor taberei, și nu s-ar fi bătut cu ei la Maleventum⁷⁰ și nu i-ar fi împrăștiat și pus pe fugă. Și acolo, cei mai mulți dușmani au izbutit să fugă, căzînd în luptă prea puțini din rîndurile lor; 2 000 de apulii au fost uciși. Decius, disprețuind un asemenea potrivnic, a pornit în fruntea oastei sale în Samnium⁷¹. Acolo cele două armate consulare au purces pe drumuri diferite și au pustiit vreme de 5 luni încheiate întregul țînut samnit. Decius și-a așezat tabăra sa în 45 de localități, iar celălalt consul în 86. Pretutîndeni romanii n-au mai lăsat nu numai nici urme de întărituri și de șanțuri de apărare, dar urmările pustiirilor făcute în aceste țînuturi de cei doi consuli au fost atît de cumplite, încît au întrecut orice închipuire. Fabius a cucerit și orașul samnit Cimetra⁷². Acolo el a pus mîna pe 2 400 de prizonieri. Din rîndurile apărătorilor acestui oraș au fost doborîți 430 de oameni.

Apoi, Fabius a plecat la Roma, în vederea alegerilor, grăbindu-se să sfîrșească și cu această treabă. În vreme ce toate centuriile chemate la vot s-au rostit pentru alegerea din nou a consulului Fabius, Ap. Claudius, un om aprig și plin de ambiție, care candida și el la această dregătorie, nu atît pentru că era atras de o asemenea demnitate, cît mai ales pentru că urmărea ca patricienii să-și recapete ambele locuri de consuli, s-a străduit cu sprijinul întregii nobilimi și cu toate mijloacele ce-i stăteau acesteia la îndemînă, să fie ales consul o dată cu Q. Fabius. Numai că la început Fabius refuză scaunul de c n-

sul, repetînd cam aceleași temeuri pe care le spusese și anul trecut. Atunci, toți patricienii se grămădesc în jurul jilțului său de consul și-l roagă să scoată consulatul din mocirla în care l-au bălăcit plebeii și să-i redea acestei înalte demnități atît măreția de altădată, cît și să facă să revină patricienilor consulatul. Făcîndu-se tăcere, Fabius a izbutit să potolească zelul acestora printr-o cuvîntare plină de cumpătare și de bun simț, spunînd următoarele: „Poate că ar fi fost ispitit să primească alegerea a doi consuli din rîndurile patricienilor, dacă ar fi văzut că e vorba de un alt nume și nu de al său. Tocmai din această pricină nu vrea să dea acum cea mai urîtă pildă chiar el, Fabius, cu prilejul tinerii acestor alegeri sub conducerea și răspunderea sa, călcîndu-se legile statului“. Ca urmare, au fost aleși consuli L. Volumnius, din rîndurile plebeilor, împreună cu Ap. Claudius. Aceștia fuseseră împreună și în consulatul dinainte. Aristocrația a adus învinuiri lui Q. Fabius că s-a ferit să-l aibă coleg pe Ap. Claudius, deoarece, neîndoielnic, acesta din urmă era mult mai presus de el, prin darul vorbirii, prin cunoștințele de drept și prin arta politică⁷³.

XVI După sfîrșitul alegerilor, vechii consuli, în urma încuviințării adunării poporului, au primit ordin să ducă mai departe războiul în Samnium, prelungindu-li-se comanda supremă pe încă șase luni. De aceea — în decursul anului următor⁷⁴, sub consulatul lui L. Volumnius și Ap. Claudius — P. Decius, care fusese lăsat în Samnium în calitatea lui de consul de colegul său Fabius, iar acum ca proconsul, nu a încetat să pustiască ogoarele și satele samniților, pînă n-a izbutit în sfîrșit să izgonească dintre hotarele propriiei lor țări oastea acestora, care nu s-au mai încumetat să se mai bată undeva cu romanii. Scoasă din țara ei, armata samnită s-a îndreptat către Etruria. Fiîndcă zadarnic le-au trimis în nenumărate rînduri etruscilor solii, au adăugat acum la rugămințile lor și amenințări; samniții, încredințați că datorită puhoiului atît de mare al ostașilor lor înarmați vor vîri groaza în etrusci, au cerut ca toate căpeteniile etrusciilor să fie chemate la adunare. Cînd acestea s-au înfățișat la adunare, samniții le dau în vileag de cît amar de ani luptă ei cu romanii

pentru libertate: „ei s-au străduit cu toate mijloacele lor proprii să ducă toată povara acestui război. Au încercat toate căile, cerînd sprijinul și celor mai neînsemnate populații mai învecinate; mai mult, atunci cînd și-au dat seama că nu sînt în stare să-i înfrunte prin război, au cerut poporului roman chiar pacea. Au luat din nou armele și s-au ridicat împotriva Romei, fiind încredințați că pacea pentru cei căzuți în robie e mai cumplită decît războiul pentru cei liberi⁷⁵. Mai au o singură nădejde: că vor fi ajutați mai departe de către etrusci. Știu prea bine că acest popor are cel mai mare belșug de arme, oameni și bani, din întrecaga Italie. Ca vecini, etruscii îi au pe galli, care sînt născuți și crescuți cu arma în mînă și care sînt și sălbatici prin fire și în același timp sînt și învrăjbiți împotriva poporului roman. Să-și amintească etruscii cum i-au biruit gallii pe romani, cum au fost nevoiți aceștia să se răscumpere cu aur de la ei, și cum gallii se fălesc cu biruința lor și pe bună dreptate. Dacă etruscii mai au în vine bărbăția pe care au avut-o cîndva Porsenna și strămoșii lor, cînd i-au izgonit pe romani din țara lor dincolo de Tibru, nu vor trebui să se străduiască prea mult, pentru a-i sili pe romani să lupte pentru libertatea lor, și nu pentru domnia asupra întregii Italie — care domnie nu mai poate fi de nimeni îndurată. Oastea samnită a venit în țara lor pregătită, instruită și înzestrată cu tot ce-i trebuie și cu arme și cu bani; ei îi vor urma pe etrusci, fără să pregete o clipă, chiar dacă îi vor conduce la împresurarea însăși a cetății romane“.

XVII În timp ce în Etruria se rosteau asemenea lăudăroșenii și se urzeau aceste uneltiri, armatele romane făceau prăpăd și pîrjol în țara samniților! Cînd P. Decius a aflat prin iscoadele sale că armata samniților a plecat, chemînd la consfătuire pe mai marii oastei romane, le-a spus: „Ce tot colindăm ogoarele vrăjmașilor amenințînd cu război fiecare sat în parte? De ce să nu înfruntăm orașele și zidurile cetăților? Doar nu mai există nici o armată samnită care să păzească Samnium! Oastea samnită a ieșit din hotarele țării sale, hotărîndu-și ea singură surghiunul“. Toți ostașii romani au în-

cuviințat într-un glas această hotărîre. Ca urmare, P. Decius a pornit în fruntea oastei sale la împresurarea puternicii cetăți Murgantia⁷⁶. Acolo, ostașii romani au luptat cu nemai-pomenită înverșunare, și datorită dragostei față de comandantul lor, dar și în nădejdea unor prăzi mai bogate decît de pe urma pustiirii satelor, încît au cucerit acest oraș numai într-o zi cu avîntul și forța brațelor lor. Din rîndurile luptătorilor samniți au fost înconjurați și prinși 2 100 de ostași. Pe deasupra a căzut în mîinile romanilor și o uriașă pradă. Ca să nu se încarce armata cu poveri prea grele, Decius ordonă ostașilor să fie chemați la adunare:

„Cum, adică, le spuse el, numai cu aceste prăzi aveți voi de gînd să fiți mulțumiți și numai cu această singură biruință? Vreți oare să aveți în suflele nădejdi de biruință la înălțimea vitejiei voastre? Ale voastre sînt toate orașele samniților, precum și toate bunurile lăsate pe loc în orașele lor, încă de atunci de cînd, în sfîrșit, le-ați izgonit dincolo de hotarele țării lor legiunile lor înfrînte în atîtea bătălii. Vindeți toate aceste prăzi și ademeniți-i pe neguțători să meargă pe urmele voastre, cu speranța unui cîștig mai bun. Chiar eu mă voi îngriji ca să vindeți totul pe loc. Să mergem de aici către orașul Romulea⁷⁷, unde, deși nu vă așteaptă o trudă mai grea, în schimb, însă, prázile vor fi mai mari!“

După ce capturile au fost vîndute și preschimbate în bani, chiar ostașii au stăruit pe lîngă comandantul lor să pornească spre Romulea. Acolo — îndată ce au pus în mișcare unitățile, chiar fără lucrări de împresurare, fără unelte și mașini de război speciale, și fără să se înspăimînte de apărătorii de pe metereze — romanii alătură scările repede de ziduri, unde fiecăruia îi venea mai la îndemînă, și sar în felul acesta peste ele în fortăreață. Romulea a fost cucerită și jefuită. Ca la 2 300 de locuitori au fost nimiciți, iar alți 6 000 luați prizonieri. Ostașii romani au pus mîna pe o uriașă pradă de război. Nevoită să o vîndă și pe asta, ca și pe cea dinainte, oastea romană — cu toate că n-a avut de loc răgaz pentru odihnă și refacere — a fost condusă cu cea mai mare iuțelă pînă la Ferentiaum. Numai că acolo romanii au avut de întîmpinat trudă și primejdii mult mai mari. Și zidurile acestei

cetăți fură apărate de împresurați cu cea mai mare înverșunare, dar și locul unde era situată cetatea dispunea de întărituri și de poziții naturale prielnice. Totuși ostașul roman, obișnuit să se înfrupte din prăzi, a biruit toate piedicile. Cam 3 000 de vrăjmași au fost hăcuți în jurul zidurilor acestei cetăți; toată prada a fost lăsată numai pe seama ostașilor.

Cea mai mare cinste la luarea cu asalt a acestei fortărețe i se acordă de către unele anale lui Fabius Maximus. Acești analiști au scris că Murgantia a fost cucerită de Decius Mus, iar Ferentinum și Romulea de către Fabius Maximus. Unii pomenesc că noii consuli au fost cei care au avut parte de o asemenea slavă, alții, dimpotrivă, spun că numai unul din ei, și anume consulul Lucius Volumnius, care avusese însărcinarea războiului cu Etruria.

XVIII În timp ce se petreceau acestea în Samnium sub conducerea și auspiciile acestor căpetenii romane, oricare ar fi fost ele, numeroase noroade ale Etruriei au pornit iarăși un uriaș război împotriva romanilor. Ațîțătorul lor, unul dintre samniți, a fost Gellius Egnatius. Aproape toți etruscii uneltiseră aprinderea noului război. Ba se molipsiseră de furia lui și populațiile învecinate ale Umbriei. Au fost ațîțați și ademeniți cu bani și gallii, ca să le vină într-ajutor. Tot acest puhoi de ostășime a început să se adune în tabăra samniților.

Cînd s-au adus în Roma la cunoștință veștile în legătură cu această neașteptată năvală a dușmanilor — deoarece consulul L. Volumnius plecase cu legiunile a doua și a treia și cu 15 000 de oameni din trupele auxiliare în Samnium, — senatul roman a găsit cu cale ca și Ap. Claudius să plece de îndată în Etruria. Acesta a pornit în fruntea legiunii a treia și a patra și cu 12 000 de aliați. Tabăra și-a așezat-o nu departe de a vrăjmașilor. Prin sosirea lor grabnică, romanii au cîștigat mai mult ca oricînd, deoarece unele populații ale Etruriei, care nutriseră gînduri războinice în chip deosebit, au început să dea înapoi de teama numelui de roman, fără ca Volumnius să fi întreprins vreo operație iscusită sau să fi avut vreo izbîndă. Au avut totuși loc multe lupte și în locuri neprielnice și în împrejurări ne-

potrivite. Din zi în zi, dușmanul devenea mai amenințător, fiind însuflețit de nădejdi din ce în ce mai mari. În schimb, în tabăra romană ostașii aproape că nu mai aveau încredere în comandantul lor și nici acesta nu se mai bizuia îndeajuns pe ostașii săi. Am găsit la trei analiști că Ap. Claudius a trimis o scrisoare tovarășului său de consulat, prin care îl chema să vină din Samnium. Totuși, nu preget să pun temei pe aceste susțineri, câtă vreme știu că a fost chiar dezbinare între cei doi consuli ai poporului roman, care se găseau acum din nou împreună în aceeași funcție, de vreme ce Appius tăgăduia că a trimis vreodată așa ceva, iar Volumnius, dimpotrivă, afirma că Appius l-a chemat printr-o scrisoare.

Volumnius tocmai cucerise trei fortărețe în Samnium, cu care prilej doborâse în luptă ca la 3000 de dușmani și luase prizonieri cam pe jumătate. Însă răzvrătirile lucanilor ațîțați de plebei și de căpeteniile lor sărăcite fuseseră înăbușite de proconsulul Q. Fabius, trimis acolo cu vechea lui armată, cu sprijinul din răspuțeri al nobililor din acest ținut. Pe Decius l-a lăsat mai departe tot acolo, ca să continue cu pustiirea ținutului samnit, iar el a pornit în marș cu trupele sale în Etruria, în sprijinul colegului său de consulat. Toată ostășimea romană de acolo s-a bucurat de sosirea lui Volumnius.

Cred că mînia și revolta lui Appius erau pe deplin îndreptățite dacă, într-adevăr, Volumnius sosi acolo fără să fi primit din partea colegului său nici o scrisoare. Dar dacă, dimpotrivă, Appius i-a scris că avusese într-adevăr nevoie de sprijinul lui Volumnius, aceasta înseamnă că Appius era un prefăcut și un om nerecunoscător, lipsit de orice bun simț, mai ales că și tăgăduia acest fapt.

Căci abia ieșise în întîmpinarea lui Volumnius, făcîndu-și cuvenitele schimburi de salut, că Appius l-a și întrebat: „Ei, Lucius Volumnius, stăm bine în Samnium? Ce pricină te-a îndemnat să-ți părăsești provincia?” Volumnius i-a răspuns că „în Samnium, totul merge de minune; el a venit aici în urma scrisorii sale. Dacă însă scrisoarea ar fi fost mincinoasă și Appius n-are nevoie de el în Etruria, dînsul e gata să se întoarcă și să plece îndată”. „N-ai decît să pleci, îi răspunse Appius, nimeni nu te reține! E foarte greu de priceput din

parte-ți — de vreme ce abia poți face față războiului tău acolo — cum de ai venit pînă aici, ca să te fălești că i-ai ajutat pe alții“. Volumnius i-a răspuns: „Să dea Hercule ca totul să meargă bine lui Appius! El a vrut mai de grabă să se fi ostenit degeaba, decît să știe că i s-a întîmplat lui Appius Claudius vreun neajuns și că nu e suficientă o singură armată consulară în Etruria!“

XIX Atunci cînd legații și tribunii militari din rîndurile armatei lui Appius au văzut că consulii vor să se despartă, vin în jurul lor. O parte din ei îl roagă pe comandantul lor să nu disprețuiască sprijinul tovarășului său, pe care acesta i l-a oferit de bună voie, și la care ar fi trebuit negreșit să apeleze; dar mai mulți vin în calea lui Volumnius, implorîndu-l stăruitor „să nu lase republica căzută în restriște din pricina unei urîte vrajbe între el și colegul său! Dacă li se va întîmpla să dea peste ei vreo năpastă, vina va cădea mai degrabă în sarcina celui care și-a lăsat patria la aman, decît asupra celui care a fost părăsit la ananghie. Lucrurile au ajuns pînă acolo încît Volumnius poate avea parte ori de gloria unei izbînde cîștigată în Etruria, ori de toată rușinea unei înfrîngerii suferite în Etruria, dar nimeni nu va întreba ce vorbe a rostit Appius, ci care a fost soarta armatei romane. Într-adevăr, spun ei mai departe, Volumnius este îndepărtat de Appius, însă interesele republicii și armata îl opresc pe loc, de aceea n-are decît să caute să afle ce vor soldații!“

Cu asemenea povește și rugăminți, căpeteniile oastei i-au reținut cu de-a sila pe cei doi consuli, cu toată împotrivirea lor. În adunare s-au rostit cuvîntări chiar mai lungi, cam în același sens, cu care prilej unii din ei s-au ciocnit în păreri. Volumnius, care avea dreptatea de partea lui, n-a părut nimă-nui a fi neiscusit la vorbă, în pofida neobișnuitului dar al vorbirii cu care era înzestrat colegul său; cu toate că Appius îl luă peste picior, spunîndu-i că „soldații lui Volumnius, lui să-i aducă mulțumiri pentru că el Appius a izbutit să facă din Volumnius — un om mut și nepriceput să îndruga două vorbe — un meșter orator și chiar un consul. Pe cînd în consulatul dinainte și mai ales în primele luni, Volumnius nu

fusesse în stare să deschidă gura ca să rostească o vorbă mai ca lumea, acum ține cuvântări populare de-a binelea“. Volumnius îi răspunse:

„Mai degrabă aș fi vrut să înveți de la mine să săvârșești fapte viteze de arme, decît eu să învăț de la tine meșteșugul vorbirii. La urma urmei, el face o propunere care va hotărî, nu care din ei doi e cel mai bun vorbitor, căci republica nu de asta duce lipsă, ci care din cei doi comandanți e mai de ispravă. Atît Etruria cît și Samnium sînt provincii consulare; Appius n-are decît să-și aleagă pe aceea care-i place! El își va face datoria cu oastea sa, fie în Etruria, fie în Samnium!“

Atunci au izbucnit strigăte din partea soldaților lor, prin care dădeau în vileag dorința ca amîndoi să-și ia asupra-le întreaga povară a războiului etrusc. Văzînd în ce parte precumpănesc părerile tuturor ostașilor; Volumnius a spus: „Deoarece tălmăcind greșit hotărîrea colegului meu, eu m-am înșelat, voi căuta acum să mă lămuresc pe deplin ce vreți voi. Arătați-mi deci printr-un strigăt puternic ce vreți: să rămîn aici sau să plec?“ Într-adevăr, ostașii romani au scos un răcnet atît de puternic, încît și dușmanii au ieșit din tabără; punînd repede mîna pe arme, aceștia pornesc la luptă. Atunci și Volumnius dă poruncă să sune trîmbițele și să se scoată steagurile din tabără. Se spune că Appius ar fi stat la îndoială, dar își dădea totuși seama că ori de luptă, ori de stă liniștit, colegul său tot va cîștiga biruința; apoi, însă, temîndu-se că legiunile sale îl vor urma pe Volumnius, a dat semnalul de luptă ostașilor săi, care, la rîndu-le, cereau și ei stăruitor același lucru.

Totuși, nici unul din cei doi potrivnici nu izbutesc să-și rînduiască oștile cît mai prielnic cu putință; căci și comandantul samniților, Gellius Egnatius, se dusesse cu cîteva cohorte după fînețe. De aceea, ostașii săi, mai mult din propriu avînt și nu în urma vreunui ordin primit de la vreo căpetenie, au pornit la luptă. Nici cele două armate romane n-au fost conduse deopotrivă de repede și nici n-au avut destul timp la îndemînă, ca să se poată desfășura trupele în formații de luptă. Cel care a ieșit întîi în întîmpinarea vrăjmașului a fost Volumnius, și apoi Appius, de aceea atacul s-a dat pe un front neegal;

și, ca și cum soarta ar fi fost aceea care, într-adins, a vrut să facă această schimbare, fiecare consul avu un alt dușman și nu pe cel obișnuit: etruscii s-au ciocnit cu Volumnius, iar samniții, după ce au întârziat puțin, deoarece le lipseau comandantul, l-au atacat pe Appius.

Se spune că Appius, pe cînd se găsea între cele dintîi steaguri, în toiul primejdiei, a ridicat mîinile către cer, așa fel, încît toată ostășimea l-a auzit rostind următoarea rugăciune: „Bellona⁷⁸, de ne vei hărăzi nouă azi biruința, îți făgăduiesc înălțarea unui templu“. După această rugăciune, și Appius s-a dovedit a fi prin vitejie la înălțimea colegului și armatei lui, de parcă însăși zeița i-ar fi insuflat bărbăția. Comandanții dau dovadă că știu să-și facă pe deplin datoria de căpetenii; la rîndul lor, și ostașii se străduiesc să nu-i lase pe ceilalți să se înfrupte mai întîi din biruință. De aceea, romanii împrăstie și-i pun pe fugă pe dușmani, cărora le-a fost greu să reziste unei forțe mult mai mari decît aceea cu care fuseseră deprinși să lupte în trecut. Neslăbindu-i o clipă, romanii se țin mereu pe urmele vrăjmașilor ce dau înapoi și-i urmăresc ncîncetat și după ce s-au răzlețit, gonindu-i pînă la tabăra lor. Acolo, în urma intrării în luptă și a lui Gellius și a cohortelor lui sabellice, lupta s-a încins din nou, însă pentru o scurtă vreme. Dar și aceștia au fost risipiți în curînd. Acum, biruitori, romanii au pornit la atacul taberei vrăjmașe. În timp ce însuși Volumnius înainta o dată cu steagurile oastei sale pe poarta taberei, iar Appius înflăcūra avîntul ostașilor săi, slăvind mereu pe Bellona biruitoarea, trupele romane au dat iureș asupra valului de întărituri, sărind peste șanțuri. Tabăra vrăjmașului a fost cucerită și jefuită. Uriașa pradă capturată a fost împărțită numai ostașilor. 7 300 potrivnici au fost doborîți în luptă, iar 2 120 luați prizonieri.

XX În timp ce amîndoi consulii și toate forțele romane fuseseră concentrate pentru a face față războiului cu etruscii, în Samnium s-au înjghebat noi oști, care au pornit la rîndu-le la pustiirea ținuturilor romane. Aceste armate străbat Campania și Falernum, trecînd pe la vescini⁷⁹, și izbutesc să pună mîna pe mari prăzi. Vestea ivirii noii armate samnite și a

pustiirii ținutului campan l-a îndemnat pe Volumnius să se întoarcă în marș forțat către Samnium, pentru a ocroti pe aliații Romei (în vremea aceasta, comandamentul prelungit al lui Fabius și al lui Decius expira). După ce Volumnius a intrat în ținutul Calenum⁸⁰, aici și-a putut da seama de urmele proaspete ale prăpădului pricinuit aliaților de dușmani. Înșiși calenii povestesc cum trăiau samniții după ei grămezi atât de mari de prăzi, încît oastea lor abia mai era în stare să se desfășoare în ordine. De aceea, comandanții samniți le spuneau fățiș ostașilor lor că trebuie să pornească fără întîrziere către Samnium, pentru ca, lăsîndu-și prăzile acolo, să se întoarcă pe teatrul de război în formațiile normale, căci altfel o armată atât de încărcată cu capturi e în mare primejdie. Cu toate că aceste știri păreau adevărate, Volumnius a chibzuit că trebuie să se cerceteze bine situația, pentru a avea dovezi și mai sigure. De aceea, trimite în toate părțile iscoade călări, cu însărcinarea ca să-i înhațe pe prădalnicii care colindau răzlețiți satele și ogoarele. Prinzînd un număr din aceștia, în urma cercetărilor făcute, consulul roman află că samniții se găsesec acum cu tabăra aproape de rîul Volturnus și că de acolo au de gînd să se pună în mișcare, pe la straja a treia, și că ținta lor este Samnium. După ce s-a lămurit îndeajuns în urma acestor știri, Volumnius porni la drum. El își așează tabăra la o depărtare atât de mare de vrăjmași, încît samniții să nu prindă de veste de sosirea lui, ceea ce n-ar fi fost cu puțință dacă s-ar fi apropiat prea mult de dușman. Prin aceasta, Volumnius urmărea să se năpustească asupra vrăjmașului tocmai atunci cînd va ieși din tabără. Cu puțin timp înainte de revărsatul zorilor, Volumnius s-a apropiat de tabăra samniților. El trimite cîteva iscoade care cunoșteau graiul osc, ca să facă recunoaștere și să afle ce se întîmplă în tabăra dușmană. Aceștia, intrînd în rîndurile samniților și amestecîndu-se cu ei (treaba asta era ușoară, mai ales în zarva și buimăceala din timpul nopții), află că steagurile lor erau însoțite numai de o mînă de războinici înarmați; că cei însărcinați cu paza prăzilor ies împreună cu aceștia din tabără și că aceste trupe sînt, neîndoios, fără însemnătate, fiindcă fiecare samnit își

poartă numai de grija lui, fără să se păstreze legăturile cu celelalte unități și fără să aibă vreun ordin precis.

Acest prilej a fost găsit de Volumnius cît se poate de potrivit pentru dezlănțuirea unui atac, mai ales că începeau să mijască zorii zilei. De aceea, el poruncește să sune goarna. Îndată romanii pornesc în iureș asupra taberei dușmane. Samniții, stînjiți de prăzile cu care erau împovărați și nefiind toți înarmați, o parte din ei mîindu-și prăzile în față, iuțesc pasul, iar altă parte se oprește locului, neștiind care cale e mai sigură: s-o ia înainte sau să se întoarcă în tabără. În vreme ce ei zăbovesc, romanii îi și răpun. La rîndul lor și trupele romane, care trecuseră dincolo de parapetele taberei, aveau de lucru acum cu hăcuirea dușmanului buimăcit. În rîndurile samniților s-a iscat învălmășire și zăpăceală și din pricina atacului romanilor, dar și din pricina fugii neașteptate a prizonierilor. Parte din prizonieri își dezlegaseră singuri chingile și rupeau acum și celorlalți încătușați legăturile; alții înșfăcaseră cu repeziciune armele făcute grămezi, grămezi și, amestecîndu-se cu trupele romane, au mărit spaima dușmanului, mai abitir decît lupta însăși. Apoi, foștii prizonieri au mai făcut și o ispravă vrednică de pomenit, și anume: au tăbărit asupra căpeteniei samniților, Staius Minacius, care căutase să restabilească ordinea în rîndurile alor lui și să-i înflăcăreze din nou. După ce foștii prizonieri risipesc și pe călăreții care erau împreună cu Minacius, îl înconjură și, înhățîndu-l, îl tîrăsc iute cu cal cu tot în fața consulului roman. În toiul acestei zarve, samniții își cheamă înapoi stegarii și încearcă să se strîngă din nou în jurul primelor steaguri. Lupta, care părea încheiată, se încinge din nou acum. Dar e prea tîrziu, pentru că samniții nu mai sînt în stare să opună mai multă vreme rezistență atacului roman. Au fost nimiciți ca la 6 000 de samniți, iar prinși, 2 500. Între prizonieri s-au găsit și patru tribuni militari, capturîndu-se și 30 de drapele ostășești. Faptul de care biruitorii s-au bucurat cel mai mult a fost redarea libertății celor 7 400 de prizonieri căzuți în puterea samniților; prăzile luate de samniți de la aliații romanilor fuseseră uriașe. Stăpîniii bunurilor prădate au fost chemați printr-un edict, pentru a și le recunoaște și le lua înapoi. După ce a trecut

termenul fixat, bunurile ai căror stăpîni n-au apărut, au fost date ostașilor romani; ei însă au fost nevoiți să le vîndă, ca să nu se gîndească la altceva decît la luptă⁸¹.

XXI O pustiire de mari proporții a ținutului campan a pricinuit neliniște și tulburare la Roma; întîmplător, în cursul aceluiași zile, au venit știri și din Etruria, cum că după plecarea de acolo a armatei lui Volumnius etruscii au ridicat din nou armele și că Gellius Egnatius, căpetenia samniților, îi ațîță și pe umbri ca să-i trădeze pe romani. Tot el îi asmute și pe galli, ademenindu-i cu mari sume de bani. Senatul roman, îngrozit de aceste știri, a dat poruncă să se suspende judecățile și să se mobilizeze toată armata. Toți oamenii în stare să poarte armele, nu numai cetățenii liberi, ci și contingentele de *juniores*⁸², au fost chemați să depună jurămîntul de credință. S-au alcătuit și cohorte, chiar și din leaturile mai vechi, precum și o sumă de centurii din rîndurile sclavilor liberați⁸³. Și atunci au început consfătuiri în vederea apărării orașului: praetorul P. Sempronius a primit comanda supremă în acest scop. De altfel, tocmai la timpul potrivit a sosit o scrisoare din partea consulului Volumnius, care a făcut ca senatul să mai scape de îngrijorare, în care scrisoare Volumnius a adus la cunoștință că cetele de prădalnici care au jefuit Campania au fost nimicite sau împrăștiate. De aceea, senatul a hotărît să se facă slujbe de mulțumire în cinstea consulului pentru această izbîndă. Suspendarea judecăților, care ținuse vreme de 18 zile, a fost ridicată, iar slujbele de mulțumire s-au desfășurat într-o atmosferă de mare bucurie. Apoi au început consfăturile în vederea înjghebării unei apărări a ținuturilor pustiite de samniți. De aceea, senatul a găsit cu cale ca să întemeieze două colonii în jurul teritoriilor Vescinum⁸⁴ și Falernum⁸⁵: una la gurile rîului Liris, căreia i-a dat numele de Minturnae⁸⁶, cealaltă, înspre munții împăduriți de la Vescinum, din apropierea cîmpiei falerne, unde se spune că se găsea cîndva orașul grec Sinope⁸⁷, care în urmă a fost numit de către coloniștii romani Sinuessa. Tribunii plebeilor au primit însărcinarea ca să propună în adunarea poporului să se acorde împuternicire praetorului Publius Sempronius pentru facerea unui plebiscit⁸⁸,

în care să se prevadă numirea unei comisii de trei bărbați, cu misiunea de a trimite coloniști în aceste ținuturi. Totuși, comisia nu a putut găsi cu ușurință cetățeni care să se înscrie pentru aceste colonii⁸⁹, fiindcă cetățenii erau încredințați că sînt zvrîliți într-adins în aceste regiuni, unde mereu trebuie să înfrunte primejdii și să facă de strajă cu arma în mînă, și nu sînt trimiși ca să ia în stăpînire ogoare de lucrat.

Aceste griji și frămîntări ale senatului au fost înlăturate de un nou război, care s-a ridicat amenințator din Etruria, precum și de dese scrisori trimise de Appius, prin care acesta l-a prevenit să nu treacă cu vederea mișcările din acest ținut. „Patru noroade, etruscii, samniții, umbrii și gallii, și-au unit forțele lor de luptă“, scria Appius. S-au și alcătuit două tabere pentru întreaga oștire, fiindcă n-a putut încăpea într-un singur loc atîta puhoi de ostășime. Din această pricină și pentru alegeri (tocmai se apropia vremea lor), consulul L. Volumnius a fost rechemat la Roma. Acesta, înainte de a chema la vot centuriile, a întrunit adunarea poporului, unde a înșiruit multe lucruri în legătură cu grozăviile de neînchipuit ale noului război cu etruscii. „Chiar atunci cînd el desfășura operațiile împreună cu tovarășul său de consulat, războiul a fost atît de mare și de greu, încît n-a putut să fie terminat de un singur comandant, sau de o singură armată. Se spune că au mai venit pe deasupra și umbrii și o mare armată de galli. De aceea, poporul să ia aminte să-și aleagă consuli vrednici, spre a fi la înălțimea sarcinilor celor patru războaie și a conduce oștile romane împotriva a patru popoare. Dacă el n-ar avea convingerea că cel pe care îl va propune consul va fi ales în unanimitate de poporul roman, de vreme ce, fără nici o îndoială, e socotit de toată lumea drept cel mai desăvîrșit dintre comandanții romani, ar fi pășit numaidecît la numirea unui dictator în locul acestuia“.

XXII Toată lumea era încredințată că e vorba de numele lui Quintus Fabius, care era pe buzele tuturor. Într-adevăr, și centuria praerogativa⁹⁰, și apoi toate celelalte centurii chemate la vot l-au desemnat pe acesta consul împreună cu L. Volumnius⁹¹.

Cuvîntarea lui Fabius a fost aidoma celei rostite cu doi ani mai înainte; deoarece s-a lăsat înduplecat de voința întregului popor, a cerut și el, în cele din urmă, să-i fie alăturat ca tovarăș de consulat Publius Decius, spunînd acestea: „Decius fi va fi ca un reazem pentru bătrîneța sa. Prin censura îndeplinită și prin cele două consulat, Decius Mus s-a dovedit nu numai că e la înălțimea îndatoririlor sale și în slujba intereselor republicii, ci și o cheazășie a armoniei și solidarității tuturor cetățenilor. Un bătrîn ca el greu poate să se deprindă cu un nou părtaș la conducerea supremă a statului, pe cînd cu un bărbat ca Decius, cunoscut și prețuit pentru frumoasele lui însușiri, mai ușor se va înțelege în privința planurilor și măsurilor trebuincioase“.

Consulul Volumnius la rîndu-i se alătura celor afirmate de Fabius, aducîndu-i binemeritate laude lui Decius și atrăgînd totodată atenția tuturor cît de mare e binele și cît de frumoase sînt înfăptuirile rezultate prin bună înțelegere și armonie între cei doi consuli și, dimpotrivă, cîte neajunsuri răsar din dezbinările lor în îndeplinirea îndatoririlor ostășești⁹² și la ce răsruce ajunsese el acum de curînd, cu prilejul neînțelegerii dintre el și colegul său de consulat. Volumnius a mai atras aminte și lui Fabius și lui Decius ca „să-și continue mai departe viața într-un cuget și într-o simțire, ca și pînă acum. Cei doi parcă sînt anume făcuți ca să poarte războaie, fiind mari la fapte, străini de certuri și departe de zavistii izvorîte din vorbărie prea multă. Prin firea lor, cei doi sînt într-adins eroiți să fie consuli. Apoi se cuvine să se aleagă oameni în funcția de praetori — unii care să chivernisească treburile cetății, alții care să împartă dreptatea — dintre bărbați iscusiți, ascuțiți la minte, meșteri în arta vorbirii, cunoscători și în legi, ca de pildă Ap. Claudius“.

Cu aceste consfătuiri a trecut și ziua. În cursul zilei următoare s-au ținut și alegerile consulare și pentru numirea praetorilor potrivit îndrumărilor date de Volumnius. Cei care au fost aleși consuli au fost Quintus Fabius și Publius Decius, iar ca praetori, Appius Claudius, însă toți în lipsă. Tot așa, și lui Pu-

blius Volumnius, în urma hotărîrii senatului și încuviințării poporului, i s-a prelungit comanda pe încă un an.

XXIII În anul acela s-au arătat multe semne rele; pentru ca acestea să nu se împlinescă, senatul roman a hotărît să se facă slujbe religioase timp de două zile. Din partea statului, s-a împărțit cetățenilor vin și tămîie. Un mare număr de femei și bărbați au făcut procesiuni religioase în alaiuri. E vrednică de pomenit o ceartă, care a avut loc cu prilejul acestor slujbe religioase, care ceartă a izbucnit între femei cu mare vază în capela zeiței Neprihănirea patriciană⁹³, ce se găsește în oborul de vite, de lângă templul cel rotund al lui Hercule. Pe Virginia, fiica lui Aulus, o patriciană care se căsătorise cu consulul Volumnius, de obîrșie plebeie, niște matroane au oprit-o să aducă cuvenitele jertfe, fiindcă nu-și luase un soț din rîndurile patricienilor. După un scurt schimb de cuvinte, s-a încins gîlceava între ele, că așa e firea pătimașă a femeilor, pornită spre mînie⁹⁴, fiindcă Virginia se mîndrea că ea a intrat fără prihană ca patriciană în acest templu al Pudoarei patriciene, deoarece ea numai odată s-a măritat în viață și și-a luat soț un bărbat care i-a fost hărăzit ei cînd era fecioară și nu numai că nu roșește de loc cu soțul ei, cu cinstea, demnitățile și faptele sale, ci, dimpotrivă, se fălește. Virginia a adăugat meritelor sale, cuvinte pline de adînc înțeles, și pe deasupra și o faptă ieșită din comun: pe Vicus Longus, unde locuia ea, a despărțit din ograda locuinței sale o bucată de teren, care i se părea că e îndeajuns pentru ridicarea unei smerite capele și acolo a ridicat un altar. La sfințirea acestuia, a chemat matroanele din rîndurile plebeilor și li s-a plîns lor de ocară adusă ei de patriciene. „Acest altar — spuse Virginia — îl închin Neprihănirii femeilor plebeie; vă atrag atenția și vouă că întrecerea care are loc între virtuțile bărbaților din rîndurile poporului din această cetate se cuvine să domnească prin curățenie sufletească și în rîndurile matroanelor. Dați-vă silința, pe cît vă stă în putință, ca să se vorbească de acest altar că e cinstit de femei cu mai mare sfințenie și mai fără de prihană decît celălalt!“ Acest altar a fost cinstit după aceleași datine, ca și cel vechi, avînd dreptul să aducă jertfe în el numai acele femei care sînt de

o curățenie îndeobște dovedită și prețuită, și care au fost măritate numai cu un singur bărbat. Mai târziu, acest altar a fost cinstit de orice fel de femei și chiar de cele prihănite, nu numai de matroane, ci și de femeile din toate straturile poporului, iar în cele din urmă, cinstirea acestui altar a căzut în uitare⁹⁵.

În același an, edilii curuli Cn. și Q. Ogulnius au trimis în judecată și osîndit o sumă de cămătari. Confiscîndu-li-se averile acestora, din sumele rezultate și din partea cuvenită statului s-au construit treptele de bronz ale Capitoliului, vasele de argint pentru trei mese ale altarului lui Jupiter, ridicîndu-se pe acoperișul templului și o statuie lui Jupiter, așezat într-un car tras de patru cai, iar lângă smochinul ruminat⁹⁶, statuile întemeietorilor cetății romane sugînd la lupoaică⁹⁷.

Tot acești edili au pavat cu piatră cubică poteca trecătorilor de la Poarta Capenă pînă la templul lui Marte⁹⁸. De asemenea, și edilii plebei Lucius Aulius Paetus și Cassius Fulvius Curvus au organizat jocuri de circ⁹⁹, cu ajutorul sumelor de bani rezultate din amenzile pe care le-au plătit arendașii izlazurilor¹⁰⁰ de vite osîndiți; pe deasupra, au așezat niște potire de aur în templul zeiței Ceres¹⁰¹.

XXIV Apoi intră în consulat Q. Fabius, pentru a cincea oară, și P. Decius, pentru a patra oară¹⁰², care au fost colegi în trei consulate și cu prilejul censurii. Acești doi bărbați au fost străluciți nu numai prin isprăvile și prin slava lor, care a fost nemaipomenită, cît mai ales prin buna învoire și armonia care au domnit între ei doi. Totuși, parcă a fost un făcut ca armonia să nu dăinuie de-a pururi¹⁰³: a izbucnit o neînțelegere între cei doi, care, cred eu, a fost mai mult o ceartă între patricieni și plebei și nu între ei doi, deoarece aristocrații își făcuseră planul să-i încredințeze lui Fabius, ca însărcinare deosebită, Etruria, pe cînd reprezentanții plebei îl sfătuiău pe Decius să se facă aceasta prin tragere la sorți¹⁰⁴. De bunăseamă, au fost ciocniri în senat pe acest temei. Însă, fiindcă Fabius avea prea mare trecere în rîndurile senatorilor, toată această situație a fost adusă în fața adunării poporului. Acolo, cei doi au vorbit scurt, ostășește, așa cum e obiceiul între luptători, care se bizuie

mai mult pe fapte, decît pe vorbe¹⁰⁵. Fabius a spus următoarele:

„Nu e cinstit ca un altul să-ți culcagă roadele din pomul pe care l-ai sădit tu¹⁰⁶. El, Fabius, e acela care a deschis pădurea Ciminia și și-a croit drumul prin muntele împădurit și plin de povîrnișuri, pentru a se putea război cu vrăjmașul. Pentru ce-l mai tulbură pe el concetățenii săi acum, cînd a ajuns la o vîrstă atît de înaintată, dacă vor să poarte acest război avînd pe un altul în frunte? Nu-i de mirare că el și-a ales nu un tovarăș la conducere, ci un potrivnic, spuse Fabius, cu muștrare în glas. De bunăseamă, Decius l-a pizmuit în cursul celor trei dregătorii pentru înfăptuirea armoniei dintre ei doi“. Iar la urmă, Fabius încheie astfel: „De altfel, el nu ține-tește altceva, decît ca senatul roman, dacă îl socotește vrednic de această însărcinare, să-l trimită în Etruria; el totdeauna s-a supus hotărîrilor senatului roman, după cum în același fel se va supune întotdeauna și hotărîrilor poporului roman“.

P. Decius, în schimb, învinuind senatul că i s-a făcut nedreptate, spunea:

„Întotdeauna senatorii s-au străduit ca să nu îngăduie plebeilor să aibă porțile deschise către înaltele demnități ale statului. Însă, cu toate că frumoasele însușiri au izbutit să învingă prin propria lor putere, făcînd să nu mai fie disprețuite de orice soi de oameni, totuși, unii patricieni năzuiesc să zădărnicească nu numai voința poporului, ci și hotărîrile ursitei, pentru ca totul să fie la bunul plac al unui pumn de oameni. Înaintea lui, toți consulii și-au dobîndit provinciile prin tragere la sorți. De astă dată senatul încredințează lui Fabius o provincie, fără a se mai recurge la acest mijloc. Dacă aceasta s-a făcut pentru a-l cinsti pe Fabius, același merit îl revendică și el, Decius, din partea republicii, pentru că, la urma urmei, și el a înrîurit la slava lui Fabius, însă nu în așa fel încît, pe de o parte, numai Fabius să strălucească, iar pe de altă parte, să fie făcut de rușine numai Decius. Cine se îndoiește, în cazul că acest război va fi neobișnuit de greu, că celălalt consul nu se va socoti că e de prisos și fără nici un rost atunci cînd i se încredințează conducerea operațiilor militare celuilalt, prin însărcinare deosebită, fără tragere la

sorti? Da, Fabius se făleşte cu faptele sale de arme din Etruria! Însă și P. Decius vrea să i se dea prilej să se mîndrească cu asemenea fapte! S-ar putea ca el însuși să fie acela care va izbuti să stingă focul, pe care celălalt l-a lăsat mocnind sub cenușă. Ca atare ori de cîte ori Fabius va lăsa să se aprindă un nou pîrjol fără să-l prevadă, el se va strădui să-l înăbușe. În sfîrșit, el, în semn de prețuire pentru bătrînețea impunătoare și măreția lui Fabius, va ceda și va respecta cinstirea și răsplătirea acestuia, însă, cît privește primejdiile și luptele care se vor ivi în fața sa, nici nu dă înapoi de bună voie și nici în viitor nu va face așa ceva. Chiar dacă el nu va dobîndi nimic din această luptă, totuși va cîștiga ceva; și anume: convingerea că poporul este acela care hotărăște și încuviințează, și nu senatul, care își dovedește numai bunul său plac. De aceea, îl roagă pe prea milostivul și atotputernicul Jupiter și pe toți zeii nemuritori să-i facă parte și lui de aceeași soartă ca și tovarășului său, de vreme ce cerul a vrut să le hărăzească aceeași vitejie și același noroc în conducerea războiului. Negreșit, e drept și prin firea lucrurilor dar este și o pildă folositoare, și în același timp face să crească faima poporului roman, faptul că amîndoi consuli romani sînt atît de bine pricepuți și de bine înzestrați, încît oricare din cei doi sînt în măsură să conducă cum se cuvine războiul împotriva etruscilor“.

Fabius nu s-a rugat de altceva poporului roman decît să se asculte ce spune scrisoarea lui Appius Claudius, înainte de a fi chemate triburile la vot, și îndată a părăsit locul comițiilor. Atunci poporul i-a decretat cu aceeași unanimitate însărcinarea purtării războiului cu etruscii, fără a se mai trage la sorti, iar senatul i-a încredințat provincia Etruria¹⁰⁷.

XXV Aproape întreg tineretul roman s-a îngămădit în jurul consulului, care mai de care vrînd să se înroleze mai repede sub drapel; atît de mult doreau toți să-și facă datoria pe cîmpul de luptă, cu Fabius în frunte! Înconjurat de numărul mare al tineretului, acesta le-a spus: „Am de gînd să chem la oaste numai 4000 de pedestrași și 600 de călăreți. Pe cei care se vor înscrie azi și mîine îi voi lua cu mine. Mă voi

strădui să vă aduc pe toți înapoi în patrie mai degrabă încărcați cu bogății, decît să duc la bun sfîrșit acest război cu prea mulți oameni“.

Cu această oaste socotită de el destulă, care era cu atît mai virtos însuflețită de convingerea, de nădejdea izbîndirii, cu cît era mai puțin numeroasă, potrivit dorinței lui Fabius, el a purces îndată către fortăreața Aharna¹⁰⁸, în apropierea căreia se gîseau și vrăjmașii, și se îndreptă spre tabăra praetorului Appius. La cîteva mile de acolo, îi ies în cale mai multe cîrduri de tăietori de lemne trimiși de Appius, însoțiți de o pază înarmată. Cînd ei au zărit lictorii consulului care mergeau înaintea lui și au aflat că a venit consulul Fabius, plini de voieșie și de încredere au rostit rugi de mulțumiri zeilor și poporului roman, pentru că l-au trimis pe Fabius să le fie comandant. După ce s-au strîns toți în jurul său, dîndu-i binețe, Fabius i-a întrebat: „Hei, încotro?“ Și la răspunsul dat de ei că se duc să facă rost de lemne, Fabius le-a replicat atunci: „Adevărat? Pînă acum n-ați izbutit să vă înconjuțați tabăra cu un val de întărituri?“ La cuvintele lui, ei au răspuns din nou: „Dimpotrivă, ne-am înconjurat tabăra cu două rînduri de parapete¹⁰⁹ și cu două șanțuri, însă, cu toate acestea, ostașii sînt cuprinși de o mare teamă!“ „Atunci lemnele pe care le aveți în tabără vă sînt îndeajuns! le spuse Fabius. Înapoițați-vă la tabără și dărîmați parapetele!“

Oamenii lui Appius se întorc atunci și dărîmă parapetele, stîrnind spaima și în rîndurile ostașilor care rămăseseră în tabără și chiar în sufletul comandantului ei. Totuși, ei își spuneau unul altuia: „Aceasta o facem din porunca lui Fabius“. A doua zi tabăra e strămutată de acolo, iar Appius e trimis la Roma, ca să-și ia praetura în primire. În urma acestei întîmplări, romanii nu și-au mai făcut nicăieri tabere statornice. Fabius le spunea ostașilor că nu e de nici un folos pentru o armată ca să se statornicească într-un singur loc. Dimpotrivă, prin marșuri și prin schimbarea continuă a pozițiilor, o oaste se mișcă mai vioi și ostașii sînt mai zdraveni. În schimb, mărșăluia cu ostașii atît cît îngăduia vremea de iarnă, care încă nu se scursese.

La ivirea primăverii, Fabius a lăsat a doua legiune la Clusium¹¹⁰, care odinioară purta numele de Camars, și punînd în fruntea acestui castru pe propraetorul L. Scipio, s-a întors la Roma — pentru a ține consfătuiri cu senatul în privința războiului — fie din propriul său îndemn, deoarece era încredințat că acest război avea să fie mai greu decît crezuse el din auzite, fie că fusese chemat la Roma, printr-un decret senatorial. De altfel, analiștii pomenesc ambele temeieri. Unii din ei însă susțin că Fabius a fost readus chiar de praetorul Appius, datorită faptului că acesta stîrnea spaimă și în rîndurile senatorilor și în rîndul poporului cu războiul împotriva etruscilor (așa cum o făcuse și mai înainte prin tot soiul de scrisori trimise mereu din tabără la Roma), spunînd: „Un singur comandant și o singură oștire romană împotriva a patru noroade nu vor fi de ajuns. Va fi primejdios pentru romani, fie că se vor năpusti deodată toți vrăjmașii uniți împotriva unuia singur ca să-l strivească, fie că fiecare dușman, pe socoteala lui proprie, va desfășura așa fel războiul, încît o singură oaste romană să nu fie în stare să înfrunte în același timp pe toți potrivnicii deodată“. Appius mai spunea: „Fabius a lăsat acolo două legiuni romane și împreună cu el au venit mai puțin de 5000 de pedestrași și de călăreți. De aceea, el găsește cu cale ca și celălalt consul, P. Decius, să plece cît mai repede cu putință în Etruria la colegul său, iar lui L. Volumnius să i se încredințeze conducerea operațiilor militare din Samnium. Însă, dacă consulul P. Decius ține cu tot dinadinsul să se ducă mai degrabă în provincia sa, atunci Volumnius să plece în Etruria, la consulul Fabius, în fruntea unei armate întregi consulare“. Fiindcă, într-o bună măsură, temeierile invocate de praetorul Appius au stîrnit vîlvă în sufletul unei mari părți din rîndurile senatorilor, se istorisește că P. Decius a fost de părere ca pînă în ziua cînd el însuși se va înfățișa în persoană la Roma, întreaga povară a acestui război să se lase pe umerii lui Fabius, dacă e cu putință așa ceva, fără vreun neajuns pentru republică, sau pînă își va trimite el în capitală pe vreunul din legații săi; pentru ca senatul roman să afle din gura lui Fabius însuși cît de greu e războiul din Etruria și de cîtă oaste are nevoie

pentru desfășurarea lui și de câți comandanți trebuie să fie ajutat.

XXDI Când Fabius s-a întors la Roma, a rostit o cuvîntare în senat, iar o a doua în adunarea poporului. În amîndouă discursurile, Fabius a vorbit cît se poate de cumpănit, așa fel încît să se învedereze că nici nu exagerează proporțiile acestui război, dar nici nu-i micșorează însemnătatea. „Dar dacă e nevoit să-și mai ia un ajutor la conducerea acestui război ca să-l ajute, aceasta o face mai degrabă ca să împrăstie frica celor mai mulți și nu pentru că se gîndește că e vreo primejdie pentru el sau pentru republică. De vreme ce i se dă ca ajutor un tovarăș la comandă, pentru a duce împreună povara războiului, cum ar putea el să-l uite pe P. Decius, care și-a dovedit marile sale însușiri cu prilejul atîtor funcții îndeplinite împreună? El nu vrea nici un alt tovarăș afară de Decius. Împreună cu trupele lui Decius, forțele romane vor fi îndeajuns. În schimb, nu vor fi niciodată prea mulți dușmani pentru doi comandanți de talia lor¹¹¹. Însă, dacă colegul său de consulat dorește să plece în altă parte, atunci să i se dea ca ajutor pe L. Volumnius“. Și poporul și senatul și colegul său au lăsat pe seama lui Fabius să hotărască el singur totul, cum găsește cu cale că e mai bine. Și cînd P. Decius s-a arătat gata să plece oriunde e nevoie, fie în Samnium, fie în Etruria, bucuria tuturor a fost atît de nestăvilită și strigătele de mulțumire atît de puternice, încît părea că ar fi fost vorba de biruință și de triumf, iar nu de încredințarea sarcinii războiului în mîinile celor doi consuli.

Am găsit la unii analiști scris că Fabius și Decius au pornit către Etruria, de îndată ce au intrat în consulat, fără să se pomenească nimic în privința tragerii la sorți a provinciilor, și că ar fi avut loc între cei doi colegi dezbinările pe care le-am arătat eu mai sus. Alți analiști, în schimb, nu s-au mulțumit numai cu istorisirea acestor neînțelegeri, ci au adăugat și învinuirile aduse de Appius la cunoștința poporului împotriva lui Fabius, în lipsa lui. Analiștii au mai pomenit apoi și de încăpățînarea praetorului Appius împotriva consulului în funcție, precum și de vrajba și zavistiile dintre cei doi co-

legi de consulat, și că Decius stăruia ca fiecare consul să-și păstreze provincia care îi căzuse prin tragere la sorți. Faptele încep să se potrivească la analiști din clipa în care amîndoi consulii au pornit la război.

Însă, înainte de sosirea consulilor în Etruria, un puhoi de cete gallice din ramura senonilor au venit pînă la Clusium ca să împresoare și să atace legiunea romană și castrul de acolo. Scipio, care era în fruntea acestei tabere, chibzuind că numărul mic al ostașilor săi trebuie sprijinit și prin natura locului, și-a așezat linia de bătaie pe un deal, care se găsea între orașul Clusium și tabăra sa. Dar așa cum se întîmplă de obicei într-o situație neașteptată, el ajunsese prea tîrziu pe măgura din vîrfurile dealului, fiindcă nu cercetase îndeajuns de bine drumul pînă la creastă pe care dușmanii o cuceriseră dinainte, urcînd dealul pe celălalt povîrniș. În felul acesta, gallii, căzînd în spatele legiunii romane, au măcinat-o, atacînd-o și din față, deoarece vrăjmașii, strîmtorînd-o din toate părțile, izbutiseră s-o înconjure. Unii analiști au scris că întreaga legiune romană a fost nimicită acolo, gallii nelăsînd să supraviețuiască nici măcar o ștafetă care să dea de știre la Roma; apoi că vestea acestei înfringeri n-a ajuns pînă la urechile consulilor, care nu se găseau atît de departe de Clusium, înainte de a fi apărut în fața lor călăreții galli, care aveau atîrnate de grumazurile cailor capete de romani și care mai aveau înfipte și în vîrfurile lăncilor alte capete de ostași romani, și în sfîrșit, că gallii își arătau bucuria lor zgomotoasă prin cîntece, după obiceiul lor. Alți analiști, dimpotrivă, au scris că „la Clusium romanii s-au luptat cu umbrii nu cu gallii; că romanii n-au suferit acolo o înfrîngere atît de grozavă; că numai legatul L. Manlius Torquatus fusese înconjurat de dușmani, cînd s-a dus după finețe cu o mică trupă, însă că propraetorul Scipio a venit îndată cu ajutoare din tabără; că umbrii, care la început învinseseră, după ce a reînceput lupta, au fost în cele din urmă înfrînți, și că romanii le-au luat înapoi și prizonierii și prada capturată...”

Însă e mai aproape de adevăr¹¹² că romanii au suferit acea înfrîngere mai degrabă din partea gallilor, decît a umbrilor;

fiindcă în decursul aceluia an, ca și în alte vremuri, Roma fusese năpădită de cumplita spaimă că iarăși năvălesc gallii.

De aceea amândoi consulii au plecat la război în fruntea a patru legiuni romane, însoțiți și de o numeroasă cavalerie, fiindcă și campanii trimiseseră în vederea acestui război 1000 de călăreți aleși; apoi și oastea alcătuită din aliații Romei și din rîndurile celor care purtau numele de latini erau aproape mai mare decît cea romană. Celelalte două armate romane au fost așezate, nu departe de orașul Clusium din Etruria, una în ținutul falisc, cealaltă în cel vatican¹¹³. Comandanții lor, Cn. Fulvius și L. Postumius Megellus, amândoi proprætori, primiseră ordin să-și așeze castrarele statornice în aceste regiuni.

XXVII Consulii au întîmpinat pe vrăjmași în ținutul Sentinum, după ce-au străbătut Apeninii. Acolo și-au așezat castrul la o depărtare de dușman de circa 4000 de pași. Vrăjmașii s-au consfătuît între ei să nu se reunească toți într-o tabără și nici să nu dezlănțuie toți deodată bătălia. Gallii s-au alăturat samniților, iar umbrii s-au unit cu etruscii. S-a hotărît și ziua atacului: samniții și gallii și-au luat asupra-le sarcina începerii luptei; în timpul desfășurării ei, etruscii și umbrii trebuiau să pornească la asaltul taberei romane.

Trei dezertori din Clusium, care au trecut în ascuns noaptea în tabăra consulului Fabius, au zădărnicit toate planurile vrăjmașilor; cei trei clusini, după ce au dat în vileag toată urzeala dușmanilor, și după ce au fost răsplătiți de Fabius cu daruri, fură trimiși înapoi ca să afle și să dea din nou de veste ce noi hotărîri mai iau potrivnicii. Consulii îi scriu lui Fulvius și lui Postumius ca să-și pună în mișcare trupele către Clusium, primul pornind din ținutul falisc, iar cel de al doilea din cel vatican, și să treacă prin foc și sabie, cît mai pustietor, satele și ogoarele vrăjmașilor. Vestea acestor devastări i-a îndemnat pe etrusci ca să se miște din ținutul Sentinum, pentru a-și apăra țara lor. Atunci consulii s-au și grăbit să dezlănțuie bătălia în lipsa etruscilor. Timp de două zile, romanii s-au tot hărțuit cu dușmanii; în această vreme nu s-a petrecut nimic demn de a fi pomenit. Au căzut puțini ostași

din ambele tabere, în schimb, sufletele tuturor luptătorilor s-au îndârjit în vederea dezlănțuirii unei lupte după toate regulile războiului, fără să țină seama că le e în cumpănă soarta. În sfârșit, în ziua a treia, cele două tabere au pornit la atac cu toate trupele.

Pe cînd cele două linii de bătaie se rînduiseră pentru atac, o căprioară, căutînd să scape de un lup care o gonise din munte peste cîmpii, a intrat între cele două oștiri; cele două jivine au luat-o pe drumuri felurite; căprioara către galli, lupul către romani. Ostașii Romei însă i-au lăsat lupului drum slobod printre șirurile lor, pe cînd gallii au doborît căprioara. Atunci unul din ostașii romani, dintre antesignani, a spus următoarele cuvinte: „Acolo unde vedeți acum această jivină sfîntă, consacrată Dianei, zăcînd la pămînt doborîtă, în acea parte va fi fuga și prăpădul. În schimb aici, lupul biruitor hărăzit lui Marte, care a rămas teafăr, ne-a adus aminte că neamul nostru se trage din Marte și în același timp ne-a amintit și de întemeietorul nostru”¹¹⁴.

La aripa dreaptă se găseau gallii, la cea stîngă, samniții. Împotriva samniților, în fața aripei drepte a vrăjmașului, Fabius și-a trimis legiunea întii și a treia. Împotriva gallilor, în fața aripei stîngi, Decius și-a rînduit legiunea a cincia și a șasea. Legiunile a doua și a patra, de sub comanda proconsulului L. Volumnius, duceau războiul din Samnium.

La cea dintîi ciocnire, potrivnicii s-au izbit cu o înverșunare deopotrivă de mare, însă dacă de partea dușmanilor ar fi fost atunci de față și etruscii și umbrii, și ar fi dezlănțuit și ei lupta, fie pe acest teatru de război, fie numai împotriva taberei romane de acolo, înfrîngerea Romei ar fi fost inevitabilă.

XXVIII Însă, cu toate că Marte surîdea ambelor tabere deopotrivă, iar ursita încă nu hotărîse de partea cui să fie biruința, totuși, lupta nu era de loc deopotrivă la cele două aripi, nici la aripa dreaptă, nici la cea stîngă. Trupele romane comandate de Fabius duceau mai mult o luptă de apărare decît de atac, neirosindu-și forțele, ci crușîndu-le pentru cît mai tîrziu cu putință. Și aceasta pentru că Fabius era în-

credințat că și samniții și gallii, oricît de crîncen ar dezlănțui primul atac, ostașii săi vor fi în stare să le reziste. El mai știa că avîntul samniților scade treptat, treptat, o dată cu prelungirea prea mare a luptei, apoi că la fel și trupele gallilor încep să se moleșească, din pricină că nu-s în stare să rabde prea mult oboseala și căldura. De aceea Fabius, știind că la începutul luptei gallii sînt mai tari ca bărbații, iar la sfîrșit mai slabi ca femeile, căuta să păstreze cît mai proaspete și mai tefere forțele sale, tocmai pentru vremea cînd dcobicei vrăjmașul putea fi învins.

Decius, cu toate forțele pe care le avea la îndemînă, a dat peste cap la cea dintîi ciocnire pe dușman, luptînd mai crîncen și mai îndrîjit ca oricînd, datorită și vîrstei sale plină de vînjoșie, și avîntului său. Și fiindcă i se părea că lupta pedestrimii sale este prea înceată, Decius își aruncă în luptă și cavaleria; el însuși avîntîndu-se între cei mai viteji dintre călăreți, îi roagă stăruitor pe fruntașii tineretului roman să pornească în iureș odată cu sine asupra vrăjmașului: „Slava le va fi de două ori mai mare, dacă escadroanele de călăreți vor începe să izbîndească la aripa stîngă“. Decius a dat peste cap în două rînduri cavaleria gallilor. Cînd călăreții romani porniră a treia oară în șarjă, înaintară prea mult, fiind încleștați în luptă chiar în mijlocul trupelor de pedestrași; deodată, un nou soi de luptă nemaîntîlnită pînă acum de romani a stîrnit spaima în rîndurile lor: stînd pe esede¹¹⁵ și căruțe, gallii au tăbărit din nou asupra romanilor, făcînd o zarvă și un zgomot nemaipomenit cu uruitul roților și nechezatul cailor, care au speriat bidiviii romanilor neobișnuiți cu un asemenea zgomot. Atunci cavaleria romană, deși pînă acum biruitoare, parcă scoasă din minți din pricina acestei spaimе, e pusă pe fugă; caii și călăreții romani prinși de acest năprasnic vîrtej se prăvălesc la pămînt. În felul acesta, în rîndurile unităților pedestrimii romane se stîrnește învălmășeala și neorînduiala; mulți din primele șiruri ale legiunilor sînt striviți, în urma năvălirii cailor și carelor asupra lor ca o vijelie. Cînd linia de bătaie a gallilor a bîgat de seamă spaima care i-a cuprins pe romani, nu le-a mai lăsat răgaz nici să răsufle și nici să-și refacă rîndurile. Decius a început

atunci să răcnească către romani: „Unde fug? Poate avea un ostaș vreo nădejde în fugă?” Și atunci el caută să țină piept alor săi, care dau înapoi și să-i cheme îndărăt pe cei împrăștiați. Apoi, văzînd că nici o putere din lume nu e în stare să-i rețină în loc, spre a înfrunta vrăjmașul, pe romanii răzbiți de crîncenul atac al gallilor, strigînd pe nume pe tatăl său P. Decius răcni: „Ce mai aștept eu să am parte de o altă ursită decît aceea a familiei mele? Neamului nostru i s-a hărăzit această soartă ca prin jertfa noastră pe cîmpul de bătaie noi să ispășim și să ne salvăm patria de năpastă. Eu voi da jertfă zeiței Tellus și zeilor de pe lumea cealaltă, o dată cu mine, și legiunile vrăjmașe“. Spunînd aceste cuvinte, el porunci marelui pontifice Marcus Livius, pe care atunci cînd pornise atacul îl rugase să rămînă în preajma sa, să rostească rugăciunea cuvenită prin care el se jertfea pe sine și legiunile dușmane pentru armata poporului roman al quirîților. După aceea Decius a îndeplinit îndatoririle sfintelor rînduiri, rostind aceeași rugăciune și în același chip cum se jertfise tatăl său, Publius Decius, la Vesperis¹¹⁶, în războiul romanilor cu latinii¹¹⁷. După rostirea rugăciunii solemne a jertfirii, Decius a adăugat: „să alunge și să trimeată în față, la dușmani, și teama, și fuga, și moartea, și sîngele, și răzbunarea zeilor din ceruri și a celor de sub pămînt; blestemele morții sale să cadă asupra steagurilor, armelor și lăncilor vrăjmașilor, iar pieirea lui să aducă pierzania gallilor și samniților“.

Rostind aceste blesteme împotriva sa și a vrăjmașului, Decius dă pinteni calului și se năpustește asupra gallilor, dar cade răpus sub grindina de lănci vrăjmașe.

XXIX Se părea acum că lupta nu mai stă în puterea brațului omenesc. Cu toată pierderea comandantului lor, care de obicei altădată stîrnea spaimă în rîndurile ostașilor, romanii, dimpotrivă, se opresc din fugă și vor să pornească din nou la luptă cu forțe proaspete, ca de la început. Gallii, mai ales aceia care se grămădiseră buluc în jurul trupului consulului căzut, îl împresoară și de-a surda își aruncă orbește lăncile ca niște scoși din minți asupra celui lipsit de viață; alții însă ședeau încremeniți: nu le era aminte nici la luptă, nici la fugă. Dar

din cealaltă parte, pontificele Livius, căruia Decius îi lăsase în seamă lictorii săi și-i poruncise să ia comanda trupelor în locul său, în calitate de propraetor, a început să strige: „Romanii au învins, fiindcă zeii au fost împăcați în urma ispășirii prin moarte a consulului! Acum gallii și samniții sînt hărăziți zeiței Mame a Pămîntului și zeilor mani. Decius îi cheamă, tîrînd după sine întreaga oaste blestemată a vrăjmașilor; acum în rîndurile dușmanilor se întinde furia, turbarea și groazal“

Pentru a restabili lupta, L. Cornelius Scipio și C. Marcius, din ordinul consulului Q. Fabius, care îi trimisese ca să-l sprijine pe colegul lui, vin în ajutorul trupelor lui Decius, împreună cu rezervele de la ariergardă. Acolo se află de sfîrșitul lui P. Decius și de jertfa lui, care le-a fost romanilor un uriaș imbold pentru un nestăvilit avînt, pentru ca în numele patriei să îndrăznească totul. De aceea, fiindcă gallii ședeau grămădiți unul lingă altul, punînd scut lingă scut și deoarece lupta piept la piept nu părea că are să fie ușoară, atunci, la porunca legaților, romanii au cules de pe cîmp lăncile și sulitele risipite pretutindeni între cele două armate și le-au aruncat asupra vrăjmașilor proteguiți prin *testudo*¹¹⁸. Falanga gallilor este zdruncinată și dată peste cap datorită acestor lănci care le-au străpuns scuturile și trupurile, astfel încît o mare parte din rîndurile lor se prăbușește la pămînt în nesimțire, deși nu primiseră nici o rană. În felul acesta, la aripa stîngă s-a întors roata norocului către romani. Însă (așa cum s-a spus mai sus) Fabius într-adins întîrziase la aripa dreaptă să între în acțiune, așteptînd sfîrșitul zilei. Atunci cînd băgă de seamă că dușmanul nu mai scoate nici un strigăt, nu mai dă nici un atac, nu mai aruncă cu nici o lance și nu mai arată nici aceeași vîrtoșie, dădu poruncă comandanților cavaleriei să facă o manevră de învăluire, pentru ca, la semnalul dat de el, să pornească în iureș cu cea mai mare înverșunare cu puțință asupra dușmanilor luați dintr-o latură; în același timp, ordonă alor săi să atace pe tot frontul treptat, treptat, și să-i împingă înapoi necontenit. Cînd a văzut că gallii nu mai rezistă și că începe să intre în rîndurile lor delăsarea, atunci, strîngîndu-și toate rezervele, pe care le păstrase neatînse pînă în

această clipă, dădu un nou imbold legiunilor și în același timp și semnal cavaleriei să tabere asupra dușmanului. Samniții n-au mai fost în stare să înfrunte iureșul romanilor; armata gallilor rămăsese să continue singură lupta, fiind părăsită de aliații ei samniți, care porniseră răspîndiți în goană către tabăra lor. Gallii, făcînd iar „broasca țestoasă“ cu scuturile, se strînseseră grămadă unul lîngă altul.

Atunci cînd Fabius a auzit de moartea colegului său, ordonă ca o unitate de cavalerie, alcătuită din aproape 500 de călăreți, să iasă din front și, făcînd o mișcare de învăluire, să-i atace pe gallii pe la spate, iar linia întii a legiunii a treia să-i urmeze numaidecît; unde vor vedea linia vrăjmașilor spartă și în neorînduială, datorită năvălirii cavaleriei romane asupra lor, să se năpustească și ei și să-i hăcuiască pe gallii înspăimîntați. Fabius însuși, după ce i-a făgăduit lui Jupiter Victor¹¹⁹ înălțarea unui templu precum și trofeeale vrăjmașilor, a purces degrabă către tabăra samniților. Acolo, toată gloata dușmanilor sta încremenită. Aproape de parapetele întăriturilor taberei vrăjmașe s-a încins o nouă luptă cu acele trupe romane care nu putuseră intra pe porți, fiindcă acestea fiind prea înguste, nu putea pătrunde prin ele, atît de repede, un așa de mare puhoi de ostași. Acolo a căzut și Gellius Egnatius, comandantul samniților. Samniții fură împinși și prinși între redutele taberei lor, care după o mică luptă fu cucerită. În aceea zi, au fost doborîți 25 000 de dușmani, iar 8 000 făcuți prizonieri. Dar și biruința romanilor a fost plătită cu mari jertfe: din oastea lui Decius au căzut 7 000 de ostași, iar dintr-a lui Fabius, 1 700 de oameni. Fabius, după ce a trimis în toate părțile oameni să-i caute trupul lui Decius, a strîns grămadă toate armele capturate de la dușmani și a dat foc acestui trofeu, în cinstea lui Jupiter Victor. Totuși, nu a putut fi găsit în cursul acelei zile trupul lui Decius, fiindcă fusese acoperit de un morman de leșuri de galli. A doua zi însă a fost descoperit și adus spre nespusa jale a ostașilor în tabără. Lăsînd la o parte toate celelalte griji, Fabius îi face o măreață înmormîntare lui Decius, colegul său de consulat, cu toate onorurile cuvenite meritelor lui deosebite.

XXX În vremea acelorași zile, și în Etruria operațiile militare s-au desfășurat, sub conducerea propraetorului Cneius Fulvius, așa cum s-a dorit să se întâmple. În afară de faptul că s-a pricinuit vrăjmașului mari pagube prin pustiirea satelor și holdelor, romanii au dat și o glorioasă luptă. Au fost doborâți mai mult de 3000 de perusini și clusini, cucerindu-li-se și 20 de drapele militare. Oastea samniților, în timp ce căuta să fugă prin ținutul cetății Paelignum, a fost înconjurată de locuitorii acestei cetăți. Din cei 5000 de samniți au fost uciși ca la o mie.

Mare și strălucită faimă a avut însă, chiar pentru cel care stă la îndoială că s-a întâmplat întocmai, ziua în care romanii s-au luptat cu vrăjmașii în ținutul Sentinum. Numai că unii analiști au întrecut așa fel măsura, încît să nu se mai știe care a fost adevărul, de vreme ce au scris că armata vrăjmașilor a avut efective de 40 330 de oameni, avînd pe deasupra și 6000 de călăreți, precum și 1000 de esede și că din aceste efective făceau parte și trupele etruscilor și ale umbrilor. Și analiștii căutînd să mărească și numărul trupelor romane, ei adăugară la legiunile consulilor și oastea proconsulului L. Volumnius. În cele mai multe anale se dă pe seama celor doi consuli biruința cîștigată acolo. În vremea asta, Volumnius desfășoară războiul în Samnium, unde bate și pune pe fugă oastea samniților, pe care o împinge pînă la muntele Tifernum; fără să se înfricoșeze de acest loc neprielnic pentru bătălie.

Quintus Fabius a lăsat armata lui Decius în Etruria, iar legiunile sale le-a dus la Roma, unde a fost sărbătorit cu purtarea în triumf pentru biruințele cîștigate asupra gallilor și etruscilor și samniților. Ostașii săi au urmat carul de triumf al sărbătoritului. În cîntece și stihuri necioplite au fost ridicate în slăvi, nu numai biruința lui Quintus Fabius, ci și moartea eroică a lui Publius Decius. S-a reîmprospătat și amintirea tatălui său, deoarece strălucitele isprăvi ale fiului, atît cele făcute pentru slava și mărirea patriei, cît și a sa personală, fuseseră deopotrivă de mari. Din prada de război, fiecare ostaș a primit ca răsplată pentru meritele dovedite în război cîte 82 de ași; un rînd de straie de război și cîte o tunică, ceea ce nu era de loc de disprețuit pe acea vreme.

XXXI În pofida acestor izbânzi, totuși nu s-a putut așterne pacea nici în Samnium, nici în Etruria. Căci după retragerea din acel ținut a armatei romane de către consul, în urma afitărilor și uneltirilor făcute de perusini a reizbucnit războiul. Apoi, și samniții au coborât pînă în ținuturile Vescinum și Formianum, ca să le pustiască și să le prade, altă parte dintre ei pînă la Aeserninum, care se învecinează cu riul Volturnus. Împotriva lor a fost trimis propractorul A. Claudius cu armata lui Decius. Fiindcă etruscii au ridicat din nou armele, la rîndul lui și Fabius a nimicit în luptă 4500 de perusini. El a luat 1740 de prizonieri; dintre aceștia, și-au putut răscumpăra libertatea acei care au plătit 310 ași fiecare. Toate prăzile au fost date numai în seama soldaților. Legiunile samniților s-au strîns din nou în ținutul Stellat. Dintre acestea, pe unele le urmărea praetorul Appius Claudius, iar pe celelalte, proconsulul L. Volumnius. Acolo unde s-au adunat toți samniții, și-au unit legiunile lor și Appius și Volumnius. Înceștarea celor doi potrivnici a fost nemaipomenită; pe romani îi îndîrjise ura și mînia împotriva samniților care ridicaseră armele împotriva Romei de atîtea ori, în timp ce samniții luptau cu cea din urmă nădejde. Din rîndurile samniților au fost doborîți 16300 de ostași, iar 2700 luați prizonieri; din legiunile romane au căzut 2700 oameni.

Acest an a fost și bogat în strălucite fapte de arme, dar și de tristă amintire prin prăpădul ciumei, precum și aducător de neliniște din pricina semnelor rele. Căci s-a dus vestea că în mai multe rînduri a plouat cu pămînt și că mai mulți ostași din rîndurile armatei lui Ap. Claudius au fost loviți de trăsnete; din această pricină s-a recurs la cercetarea cărților sibylline.

În același an, Q. Fabius Gurges, fiul consulului, a amendat cîteva matroane care au fost judecate și osîndite de adunarea poporului pentru desfrîu; din aceste amenzi, el s-a străduit să ridice templul zeiței Venus¹²⁰, care se găsește în apropiere de Circus Maximus¹²¹.

A mai rămas să istorisesc și alte războaie purtate de romani împotriva samniților¹²² — cuprinse în al patrulea volum¹²² bis al operei mele — și care au fost continuate și în al 46-lea an¹²³

de la începerea lor de către consulii M. Valerius și A. Cornelius, care s-au războit cei dintâi cu samniții, ca să nu mai pomenesc tot acum de atâtea înfrângeri suferite de amîndouă popoarele, precum și de atîta trudă și jertfe atîția amar de ani, care totuși n-au putut încovoia firile tari. În cursul anului următor, samniții au fost nimiciți în ținutul Sentinum, la Paelignum și Tifernum, în cîmpiile Stellate — fie luptînd cu legiunile lor proprii, fie amestecați cu ale altor populații — de către cele patru armate consulare, avînd în frunte patru comandanți. Dușmanii și-au pierdut comandantul, cel mai strălucit bărbat al neamului lor. Mai mult, samniții au văzut și pe etrusci, umbri și pe galli, părtașii lor în aceste războaie, loviți de aceeași soartă care se abătuse și asupra lor: și cu toate că samniții nu erau în stare să reziste — nici bizuindu-se pe forțele lor proprii, nici cu sprijinul altora — totuși, nu puteau să se stăpînească de a nu mai porni războaie și nu se arătau de loc deznădăjduiți că în lupta pentru apărarea libertății nu dobîndesc nici o izbîndă. De aceea, voiau mai degrabă să fie înfrinți, decît să nu încerce să cîștige biruința. Prin urmare, cine ar putea oare să fie mîhnit că scrie sau citește lucrări despre războaie care nu se mai sfîrșesc o dată, cită vreme cei care le poartă nu sînt de loc istoviți?¹²⁴

XXXII A urmat apoi după consulatul lui Q. Fabius și P. Decius, acela al lui Postumius Megellus și M. Atilius¹²⁵. Amîndoi consulii au primit însărcinarea de a purta războiul cu samniții, fiindcă merseseră zvonurile că dușmanii au strîns trei armate: una s-a îndreptat către Etruria, ce de-a doua a pornit prădăciuni împotriva Campaniei, iar cea de a treia fu destinată să apere granițele proprii ale țării lor. Sănătatea zdruncinată l-a silit pe Postumius să rămîină la Roma; Atilius a plecat numaidecît în Samnium ca să nimicească pe samniți, înainte de a ieși dintre hotare (așa hotărîse senatul roman). Dar parcă într-adins, potrivit unei înțelegeri, vrăjmașii i-au ieșit în întîmpinare tocmai în regiunea unde nici romanii nu puteau nu numai să pustiască și să prade satele și ogoarele samnite, dar nici măcar să intre între fruntariile țării lor; dar în aceeași măsură samniții erau opriți să calce hotarele

aliațiilor pașnici ai poporului roman. După ce cei doi potrivnici și-au așezat taberele una în fața celeilalte, ceea ce nu s-au încumetat romanii să facă, deși fuseseră de atâtea ori biruitori, au îndrăznit în schimb samniții (de multe ori deznădejdea te îndeamnă să faci cea din urmă și cea mai mare nesăbuiță¹²⁶) și anume, au atacat tabăra romană. Cu toate că acest început atât de îndrăzneț n-a avut nici un rezultat pentru samniți, totuși, îndeobște, n-a fost în zadar¹²⁷. O ceață deasă dăinuise în cursul acelei zile pînă tîrziu, așa fel încît dispăruse orice lumină, nemaifiind cu putință să se vadă nu numai dincolo de parapetele întăriturilor taberei, dar nici măcar om cu om la doi pași. Samniții, în schimb, erau tare bucuroși de această negură de parcă ar fi fost vorba de niște ascunzători în vederea curselor. Cînd abia se crăpase de ziuă și încă nu se vedea din pricina ceței la doi pași, samniții izbutesc să treacă printre străjile romane, care ședeau de pază, în fața porții, destul de nepăsătoare. Luați pe neașteptate, romanii n-au avut nici destulă bărbăție pentru a opune rezistență în fața vrăjmașului, nici destule forțe la îndemînă. Atacul samnit fusese dezlănțuit din spatele castrului la poarta decumană¹²⁸. În felul acesta a fost cucerit cortul quaestorului Lucius Opimius Pansa, care a fost doborît¹²⁹.

XXXIII Atunci romanii au strigat: „la arme!“ Consulul, speriat de această zarvă neobișnuită, dă poruncă la două cohorte alcătuite din aliații din Lucania și Suessa, care întîmplător erau cele mai apropiate, să păzească praetoriul, apoi își ia cu sine manipulele legiunilor romane, mergînd pe *via principalis* din castru. Romanii, după ce cu greutate au putut să-și ia în primire armele, intră în formații regulate: pe dușman îl recunosc mai mult după strigăte, decît după vîz; dar nu pot să-și dea seama cît de mare e numărul lor. La început, neștiind de mersul situației, se retrag lăsîndu-l pe vrăjmaș să intre pînă în mijlocul taberei. Apoi însă — cînd l-au auzit pe consul rîcnind și întrebîndu-i pe ostașii săi: „Ce, romanii au de gînd să se lase izgoși pînă dincolo de parapetele întăriturilor, pentru ca de acolo să pornească să-și recucerească propria lor tabără?“ — ostașii romani scot un puternic

strigăt, opunînd acum o rezistență din ce în ce mai serioasă; apoi, grăbind pașii, înaintează la rîndu-le, împingînd zdravăn înapoi pe vrăjmași. Spaima care le-a pricinuit-o la început samniții o stîrnesc romanii acum acestora și-i gonesc din tabără, fugărîndu-i dincolo de întăriturile și de poarta castrului. Însă nu au cutezat să pornească mai departe în urmărirea lor, deoarece, din pricina luminii tulburi, romanii se temeau să nu le întindă din nou curse dușmanii. De aceea s-au mulțumit numai cu eliberarea taberei de dușmani și s-au retras din nou între parapetele întăriturilor taberei, unde fuseseră nimicîți ca la 300 de samniți. Din rîndurile unității însărcinate cu paza și dintre străjile surprinse în jurul cortului quaestorului au căzut ca la 730 de ostași.

Această cutezanță încununată de izbîndă a făcut să le crească și mai mult avîntul și îndrăzneala samniților. Ei se apropiau nestîngheriți nu numai pînă în preajma taberei romane, dar chiar nu mai lăsau pe romani să iasă și să se depărteze mai mult de tabăra lor și nici măcar să se ducă să-și facă rost de finețe pentru cai. De aceea, trupele însărcinate cu finețele mergeau înapoia taberei și le aduceau tocmai din ținutul pacificat al soranilor. Aceste vești umflate de plămuirea omenească mai mult decît în realitate, răspîndite pînă la Romă, au silit pe consulul Postumius, care nici nu se înzdrăvenise, să plece din capitală. Înainte de a ieși din Roma, el trimise un ordin la armată de a se aduna în Sora, și apoi a sfințit templul Victoriei¹³⁰, pe care se străduise să-l înalțe ca edil curul, din sumele de bani rezultate din amenzi.

Apoi, pornind către armată, s-a îndreptat de la Sora către Samnium, unde era tabăra colegului său de consulat. Acolo, samniții neavînd încredere că vor putea rezista în fața a două armate romane, s-au retras; atunci consului roman, plecînd pe drumuri și în direcții diferite, pornesc la pustiirea ogoarelor și satelor și la cucerirea orașelor samnite.

XXXIV Postumius a căutat să pună stăpînire pe orașul Millionia¹³¹, mai întîi dînd atac după atac, apoi, văzînd că sînt fără rezultat, cu ajutorul *vineae*-elor¹³² și cu lucrări de împresurare a izbutit să-l cucerească. Acolo, în Millionia, după

ce pusesse mîna pe oraş, cam de la ora patru pînă la opt¹³³ lupta s-a dat în interiorul zidurilor, multă vreme neştiindu-se care e rezultatul. În cele din urmă, romanii au pus stăpînire pe toate cartierele oraşului. Au fost nimiciţi 3 200 de samniţi şi prinşi 4 700, în afară de capturarea a tot felul de prăzi.

De acolo, legiunile romane au fost îndrumate către Ferentinum; locuitorii ieşiseră în liniştea nopţii prin poarta din spate a acestei fortăreţe, cu tot avutul pe care l-au putut lua şi căra cu ei. De aceea, cînd consulul cu oastea lui au ajuns în preajma oraşului, la început s-a apropiat într-adîns de ziduri cu armata rînduită pentru atac, întocmai ca şi la Millionia, gata să pornească la asalt. La urmă însă, cînd şi-a dat seama cît e de apăsătoare tăcerea în oraş şi nevăzînd nici oameni, nici arme în turnuri sau pe ziduri, îşi opreşte ostaşii setoşi să dea năvală asupra zidurilor părăsite ale cetăţii, ca nu cumva din neprevedere să cadă în niscaiva curse întinse. El dă numaidecît ordin ca două escadroane din rîndurile aliaţilor latini să dea o raită în jurul zidurilor pentru o recunoaştere, cercetînd întreaga situaţie. Călăreţii văd întîia poartă, apoi mai văd şi pe a doua pe aceeaşi parte, amîndouă apropiate una de alta, însă larg deschise, iar pe uliţele oraşului, ici şi colo, dau de urmele locuitorilor care fugiseră în timpul nopţii. Se apropie pe nesimţite tot călare de porţi şi îşi aruncă privirile din loc ferit asupra străzilor drepte din oraş; după aceasta, aduc la cunoştinţa consulului că toată lumea din oraş a părăsit locuinţele. Ei au băgat de seamă, fără nicio umbră de îndoială, această singurătate şi după urmele proaspete ale paşilor locuitorilor fugiţi, precum şi după mulţimea lucrurilor risipite ici şi colo, din pricina zăpăcelii din cursul nopţii.

Auzînd toate acestea, consulul face un ocol cu armata sa către acea parte a oraşului, pe unde merseseră călăreţii, şi rînduindu-şi steagurile nu departe de porţi, dă poruncă la cinci călăreţi să intre în oraş şi după ce vor înainta o bucată, dacă li se pare că nu e nici o primejdie, trei să rămînă locului, iar doi să se înapoieze să-i aducă la cunoştinţă ce-au văzut. Cînd s-au întors aceştia şi au dat de ştire că ei au tot mers înainte în oraş şi au ajuns pînă acolo de unde au putut vedea bine în toate părţile oraşului şi că au constatat tăcere şi pustietate

și în lung și în lat, numaidecît consulul și-a trimis cîteva cohorțe ușor înarmate în oraș, iar celorlalți ostași le-a dat poruncă să-și întărească în vremea aceasta tabăra. După ce cohortele romane intrate în oraș distruseră zăvoarele caselor, nimeriră peste niște bieți neputincioși, vreo cîțiva numai, gîrbovi de bătrînețe, și toate lucrurile lăsate în casele părăsite la voia întîmplării, fiindcă fuseseră greu de cărat. Toate acestea au fost luate de ostași ca pradă. De la cei prinși s-a aflat că în urma unei consfătuirii, unii dintre locuitori și-au căutat adăpost în cîteva orașe din împrejurimi; apoi că ai lor au plecat îndeobște în jurul primei străji din noapte. Cei rămași erau încredințați că romanii vor găsi aceeași singurătate și în celelalte orașe din ținut. Spusele prinșilor au fost demne de crezare, căci s-au adeverit: consulul izbuteste să pună stăpînire în felul acesta pe o sumă de fortărețe părăsite de locuitori.

XXXV Războiul pe care l-a dus consulul M. Atilius n-a fost o treabă așa de ușoară pentru el. În vremea cînd își conducea legiunile în spre Luceria, despre care auzise că e împresurată de samniți, i-au ieșit în cale dușmani, la hotarele Luce-riei. Acolo mînia romanilor a fost deopotrivă cu puterile lor. Soarta bătăliei a fost schimbătoare, biruința trecînd din mîină în mîină. Prin sfîrșitul ei în acest fel, romanii au fost mai mîhniți ca oricînd, deoarece ei nu fuseseră deprinși să fie înfrinți, și deoarece și-au dat prea bine seama că în timpul retragerii au avut parte de mai mult sînge vărsat, ca în lupta însăși, și de mai mari pierderi decît potrivit lor. De aceea s-a iscat panică în tabără, care, dacă i-ar fi cuprins atunci cînd luptau, înfrîngerea ar fi fost cu mult mai cumplită. Romanii au fost toată noaptea neliniștiți, crezînd că samniții vor năvăli peste ei în tabără sau că se vor încheșta din nou cu dușmanul învingător în zorii zilei. În schimb, potrivit lui, cu toate că avusese și el destule pierderi, totuși nu-i pierise de loc avîntul. Cum s-a luminat de ziuă, samniții toți doresc să plece de acolo, fără să mai dea vreo luptă; însă era un singur drum pe care trebuiau să meargă, și acela ducea pe tîngî tabăra romanilor; pornind pe acest drum, oastea dușmană le-a

dat romanilor impresia că se îndreaptă spre tabăra lor, spre a o ataca. Consulul poruncește ostașilor să ia armele și să-l urmeze dincolo de întăriturile parapetelor taberei. Dă severe îndrumări legaților, tribunilor militari și comandanților trupelor aliate să-și facă fiecare datoria cum se cuvine. Toți îi dau asigurări că ei „se vor strădui din răsuputeri să-și facă datoria, dar ostașii lor nu mai au curaj. În tot cursul nopții au stat de veghe între răniți și au auzit numai gemetele muribunzilor. Sînt încredințați că dacă dușmanul s-ar fi năpustit asupra taberei romane înainte de revărsatul zorilor, groaza stîrnită în rîndurile armatei lor ar fi fost atît de cumplită, încît toți și-ar fi părăsit drapelele; acum numai rușinea îi mai reține să nu fugă. Îndeobște, ostașii romani se socotesc învinși“. Cînd consulul a aflat cum stau lucrurile, a chibzuit că e mai bine să-l ia pe fiecare ostaș în parte și să-i vorbească. Cum ajungea în fața unuia, mai ales a celor șovăielnici, îi mustra: „Pentru ce întirzie să-și ia arma în mînă? De ce șovăie? Dușmanii nu vor intra în tabăra lor decît numai dacă vor ieși dincolo de întărituri, dar dacă nu vor să lupte în fața parapetelor castrului, atunci n-au decît să dea lupta în fața corturilor lor proprii. Pentru cel ce are arma în mînă biruința asupra lui va fi îndoielnică. În schimb, cel care-l așteaptă pe vrăjmaș dezarmat și cu mîinile încrucișate e sortit să îndure sau moartea sau sclavia“¹³⁴. Ostașii însă i-au dat acest răspuns consulului, cînd îi certa și-i mustra: „De pe urma luptei de ieri ei se simt tare sleiți. Nu le-a mai rămas nici un pic de putere și nici de sînge în vine. Li se pare că puhoiul dușmanilor e mult mai mare ca ieri“.

În vremea aceasta, începură să se apropie și șirurile oastei samnite. Ostașii, văzînd mai bine situația datorită distanței scurte, declară că samniții aduc cu ei și pari și fascine pentru astupatul șanțurilor taberei romane și că nu mai e nici o îndoială că le vor înconjura cu parapetei tabăra. Atunci consulul a început să strige la ei: „Cu atît mai nedemn este atunci pentru noi să îndurăm această rușine și ocară din partea celui mai netrebnic dușman! Și atunci, dacă ne vom lăsa înconjurați de ei, e mai bine să murim în tabără de foame ca niște ticăloși și nu să cădem luptînd vitejește cu sabia în mînă dacă

va fi nevoie? Facă-se voia zeilor din cer! Fiecare n-are decît să se poarte așa cum îl taie capul și cum crede că e demn să facă! Consulul Atilius va porni împotriva vrăjmașului singur, chiar dacă nici unul din ostașii săi nu-l va urma! Mai de grabă va cădea în mijlocul flăcărilor samnite decît să vadă încercuită tabăra romană!“

Legaii, tribunii militari și toate escadroanele călăreților, ca și centurionii primelor unități ale legiunilor romane au în-cuviințat hotărîrea consulului. Atunci ostașii, copleșiți de rușine, pun mîna pe arme unui cîte unul. Încet și anevoie, într-un lung convoi dezlînat, mohoriți și cu înfățișarea oame-nilor aproape înfrînți, romanii pornesc în întîmpinarea duș-manului, fără nici o nădejde în suflet, fără nici o încredere în izbîndă. Dar și samniții, îndată ce văzură steagurile romane, toți cuprinși deodată de un fior de groază, de la avangardă pînă la ariergardă începură să murmure: „ceea ce s-au temut ei să nu se întîmple, s-a întîmplat. Ca să le taie drumul, romanii ies din tabăra lor. Nu li se mai lasă la îndemînă vreo cale nici măcar pentru fugă. Vor fi nevoiți sau să piară cu toții în acel loc, sau vor fi în stare să se salveze, numai după ce vor face mormane de leșuri romane, trecînd peste trupurile lor!“

XXXVI Samniții își aruncă poverile grămadă în mijlocul lor. Apoi se rînduiesc cu arma în mînă în linie de bătaie: între cele două fronturi era un mic interval; amîndouă armatele ședeau așteptînd ca potrivnicul din față să scoată el primul strigăt, sau să pornească el mai întîi iureșul. Nici una din cele două tabere n-avea curaj să dezlănțuie lupta. Și unii și alții s-ar fi depărtat de acolo pe diferite căi și direcții și cu forțele întregi și neatînse, dacă nu s-ar fi temut că, dînd înapoi, ceilalți ar fi putut să se năpustească asupra lor și să le taie retragerea. Atunci, de la sine se încinge tîrș-grăpiș o luptă între unii care șovăiesc să se încaiere, cu alții care se codesc să se bată, scoțînd strigăte așa într-o doară, chițăite și întrerupte. În vremea aceasta însă, nici unul nu se cîntea din loc, făcînd măcar un pas înainte¹³⁵. Atunci consulul roman, ca să dea imbold și să stîrnească

avîntul ostaşilor săi, și-a scos afară din rînduri cîteva escadroane de cavalerie. Cînd s-au prăbușit de pe cai un număr din călăreții romani, s-a iscat zăpăceală și în rîndurile celorlalți; atunci samniții au tăbărit asupra celor prăbușiți, ca să-i răpună. Dar și romanii au alergat în sprijinul tovarășilor lor ca să-i aperse. În felul acesta treptat, treptat s-a încins și lupta. Numai că samniții alergaseră ceva mai repede, fiind și mai mulți la număr. Călăreții romani, în buimăceala lor, strivesc cu caii lor speriați trupele proprii ce le săriseră în ajutor. Aceștia au început să fugă și în felul acesta au dat peste cap întreaga linie de bătaie romană. În vremea asta, samniții atacau spatele fugărilor romani, dar consulul, pornind în goana calului, ieși înaintea lor în fața porții taberei și așezînd acolo o pază bună alcătuită numai din călăreți, strigă tare: „Ostașul care va căuta să se îndrepte către parapetele taberei, fie samnit, fie roman, va fi socotit drept dușman!“ Și rostind vorbe amenințătoare, s-a pus de-a curmezișul în calea romanilor care voiau să pătrundă în tabără. „Încotro ostaș? Și aici vei da peste alți ostași și peste alte arme! Cît timp va fi în viață consulul vostru, nu vei intra în tabără decît biruitor! Acum alege: luptă-te cu concetățenii tăi, sau cu dușmanii tăi!“

După ce consulul spuse aceste cuvinte, pîlcurile de călăreți romani îi împrăștie, îndreptînd spre ostașii romani ce se retrăgeau vîrfurile lăncilor. Toți le poruncesc pedestrașilor să se întoarcă la luptă. Pe consul l-a ajutat nu numai neasemuita-i vitejie, ci și ursita, fiindcă nici samniții n-au mai stăruit pînă la capăt cu aceeași înverșunare și totodată și romanilor li s-a mai dat răgaz să-și întoarcă steagurile și să-și îndrepte frontul către vrăjmaș. Atunci romanii, unul altuia își dau imbold să pornească din nou lupta; centurionii le smulg stegarilor flamurile și se năpustesc cu ele înainte asupra vrăjmașilor, arătîndu-le alor lor că samniții sînt în număr mic, că șirurile lor nu sînt în ordine și că vin răsfițați. În vremea asta, consulul Atilius, ridicînd mîinile către cer, a rostit cu voce deslușită o rugăciune, ca să fie auzită de toți ostașii săi, în care făgăduiește lui Jupiter Stator¹³⁶ înălțarea unui templu, dacă armata romană se va

opri din fugă și dacă după reînceperea bătăliei romanii vor învinge și vor doborî pe samniți“.

Atunci din toate părțile, toată lumea, și comandanții și grosul pedestrașilor și al călăreților se străduiesc din răsuputeri să restabilească lupta. Se pare că și zeii din cer au luat sub ocrotirea lor numele de roman, pentru că îndată sorții izbîndei au înclinat în balanță de partea taberei romane: samniții au fost izgoși din dreptul taberei romane; în curînd au fost împinși pînă în acele locuri unde se ciocniseră cu romanii pentru întia oară. Acolo s-au pironit împiedecați de mormanul de poveri trîntite claie peste grămadă în mijlocul cîmpului de bătaie și, ca să nu-și piardă bagajele, au alcătuit un zid de ostași în jurul lor. Atunci pedestrașii samniți fură izbiți și strîmtorați din față, iar călăreții din spate. Prinși astfel în mijloc, fură măcelăriți. Au căzut prizonieri în mîinile romanilor 7 200 de samniți, care au fost trecuți despuiați, toți pe sub jug. Pe cîmpul de bătaie s-au numărat 4 800 de leșuri dușmane. Totuși, nici romanilor nu le-a fost mare bucuria în urma acestei biruințe. Consulul, cerînd două zile mai tîrziu după această bătălie socoteala pierderilor sale proprii, i s-a adus la cunoștință că numărul ostașilor romani căzuți pe cîmpul de luptă a fost de 7 200.

În timp ce se petreceau aceste evenimente în Apulia, samniții, încercînd cu o a doua armată să pună stăpînire pe colonia romană Interramna, care se află pe Via Latina, n-au fost în stare s-o ocupe. După ce au pustiit și jefuit satele și ogoarele, pe cînd își duceau spre țara lor prăzile alcătuite din vite și oameni, precum și coloniști, nimeriră tocmai peste consulul roman, care se întorcea biruitor din Luceria. Acești samniți nu numai că își pierd prăzile, dar sînt și decimați, din pricină că mergeau într-un convoi lung și răzlețit. Consulul Atilius a dat un edict prin care chema pe stăpîni să-și recunoască și să-și ia înapoi lucrurile răpite de dușmani și lăsîndu-și acolo armata, s-a întors la Roma în vederea alegerilor. Cerînd să fie sărbătorit, senatul i-a refuzat această cinste și din pricina pierderii atîtor mii de oameni și datorită faptului că i-a trecut pe samniți pe sub jug fără să încheie cu ei vreo înțelegere.

XXXVII Celălalt consul, Postumius, fiindcă nu mai avea cu cine să se războiască în Samnium, trecu cu oastea lui în Etruria. Mai întâi el a pustiit ținutul volsiniilor¹³⁷ de la un cap la altul; apoi bătu și trupele volsiniilor ieșite pentru apărarea ținutului lor, nu departe de zidurile acestei cetăți. Au fost nimiciți acolo 2800 de etrusci; numai apropierea de orașul lor i-a ajutat pe ceilalți să scape cu fuga. Apoi, armata romană a trecut în ținutul Ruse.lanum¹³⁸. Acolo au fost pustiite nu numai ogoarele, ci a fost atacată și cucerită și fortăreața. Au fost luați mai mult de 2000 de prizonieri, iar ceva mai puțin de 2000 de oameni au fost nimiciți în jurul zidurilor acestei fortărețe. Totuși, romanii au dobândit în cursul aceluși an¹³⁹ o pace mai strălucită și mai temeinică decât războiul purtat în Etruria. Trei orașe: Volsinii, Perugia și Arretium, cele mai puternice din Etruria și care erau în fruntea ei, au cerut pace. Aceste orașe încheiară o învoială cu consulul roman, obligându-se să dea vestminte și cereale pentru ostași, iar acesta le îngădui să-și trimită împuterniciții lor la Roma. În felul acesta orașele de mai sus au dobândit un armistițiu pentru 40 de ani. Fiecare din aceste cetăți a fost impusă la o despăgubire de război de 500 000 ași de aramă¹⁴⁰.

Pentru aceste succese obținute consulul roman a cerut senatului să i se decerne triumful, mai mult pentru că așa era datina, nu pentru că nădăjduia să-l obțină. Când Postumius i-a auzit pe unii dintre senatori spunând că a ieșit prea târziu dintre zidurile Romei, iar pe alții că el a trecut în Etruria din Samnium fără încuviințarea senatului și că îi refuză sărbătorirea triumfului său, pe de o parte, unii pentru că erau potrivnicii săi, alții, pentru că erau prietenii colegului său de consulat, pe care căutau să-l consoleze pentru că și lui i se refuzase la fel triumful, le spuse următoarele:

„Senatori! Eu nu voi lua aminte la însemnătatea măreției voastre, uitând în același timp că sînt consulul republicii! Eu voi fi purtat în triumf, cu același drept cu care sînt investit cu comanda supremă a armatei și republicii și cu care eu am purtat atîtea războaie izbîndind în toate, pentru că am supus Samnium și Etruria, obținînd pretutindeni biruințe și

pace“. Și după ce a spus acestea, a părăsit senatul. Atunci au izbucnit ciocnirile între tribunii plebei; o parte spuneau că se vor împotrivi triumfului, ca să nu se creeze cu acest prilej un precedent; cealaltă parte susținea, în pofida opoziției colegilor lor, sărbătorirea lui Postumius cu purtarea în triumf. Această chestiune a fost dată spre a fi dezbătută în adunarea poporului. Fiind chemat acolo și consulul Postumius, el a spus că consuli Horatius și L. Valerius¹⁴¹, și de curînd și C. Marcius Rutilus, tatăl censorului în funcție, au fost purtați în triumf, nu cu încuviințarea senatului, ci din porunca poporului¹⁴²; adăugă apoi că „și el ar fi propus aceasta în adunarea poporului, dacă n-ar fi știut că unii tribuni plebei, uneltele patricienilor, aleși din rîndurile poporului îi vor zădărnici propunerea; întotdeauna, voința și hotărîrile luate de popor, ca și aprobările lui i-au fost, îi sînt și îi vor fi porunci pe care le va păzi“.

A doua zi, cu sprijinul a trei tribuni ai plebei și în ciuda opoziției celorlalți șapte tribuni și a întregului senat, Postumius a fost purtat în triumf, deoarece poporul i-a decernat această zi¹⁴³.

Și asupra acestui an¹⁴⁴ istorisirile analiștilor nu se potrivesc de fel. Analistul Claudius Quadrigarius relatează, de pildă, că Postumius a cucerit cîteva orașe din Samnium, însă a fost bătut în Apulia și pus pe fugă, fiind și rănit, și a ajuns numai cu un pumn de ostași pînă în Luceria. Tot el scrie că Atilius a fost acela care a desfășurat războiul din Etruria și a fost sărbătorit cu triumf. Fabius¹⁴⁵, dimpotrivă, menționează că amîndoi consuli au dus laolaltă războaiele, și pe cel din Samnium și pe cel din Luceria, apoi că armata romană a trecut în Etruria (dar nu adaugă sub care din cei doi consuli) și că la Luceria au fost uciși numeroși soldați din partea ambelor tabere¹⁴⁶. În timpul acestei lupte, consulul a făgăduit ridicarea unui templu lui Jupiter Stator, așa cum și Romulus îl făgăduise mai înainte, însă a fost vorba numai de un *fanum*¹⁴⁷, adică de locul hărăzit acestui templu. De altfel, abia în cursul acestui an s-a împlinit făgăduința, pentru că, în sfîrșit, senatul roman, pentru a nu cîlca pravilele, a încuviințat să se ridice acest templu, deoarece republica se obligase în două rînduri să-l înalțe.

XXXVIII Urmează în acest an¹⁴⁸ la consulat vestitul L. Papirius Cursor, care a avut parte și de un tată vestit și s-a bucurat la rîndu-i de o glorie asemănătoare prin uriașul război pe care l-a purtat împotriva samniților, cît și prin biruința-i atît de strălucită pe care a cîștigat-o asupra acestor dușmani. Consulul Papirius Cursor n-a fost de nimeni întrecut pînă în aceea zi, în afară de tatăl său. Din întîmplare, și în timpul lui Cursor, fiul, samniții făcuseră aceleași eforturi și aceleași uriașe pregătiri de război, îngrijindu-se din belșug de tot soiul de arme strălucitoare și împodobite în fel și chip. Au cerut chiar și sprîjinul zeilor, deoarece ostașii lor au fost siliți să ia parte la un anumit fel de slujbă, după o veche datină religioasă, cu care prilej au depus și jurămîntul de credință. Strîngerea oastei a fost făcută în tot Samnium, după o nouă lege a recrutării, care prevedea că acei tineri care nu vor veni atunci cînd comandantul dă ordin sau cei care vor părăsi rîndurile oastei fără porunca lui, vor fi dați ca jertfă lui Jupiter. Ca loc de adunare a întregii oștiri a fost hotărîtă Aquilonia¹⁴⁹. S-au strîns acolo ca la 40 000 de ostași, care alcătuiau puterea întregului Samnium. Acolo, aproape în mijlocul taberei samnite, s-a făcut un țarc îngrădit și acoperit, și la mijloc, un altar construit din nuiele și scînduri, care a fost acoperit cu pînză de in; acest țarc avea o formă pătrată și o suprafață de 200 m pătrați. În acel loc s-au adus sacrificiile citîndu-se slujba dintr-o veche carte pe pînză de in, de către preotul cu numele de Ovius Pactius, un om tare bătrîn, care le-a declarat că el aduce aceste jertfe după o străveche datină samnită pe care o folosiseră și strămoșii lor cîndva, cînd au pus la cale în taină urzeala și au înfăptuit-o, cu prilejul răpirii Capuei de la etrusci. După ce s-au săvîrșit jertfele, căpetenia lor cea mare a dat poruncă printr-un viator¹⁵⁰ să fie chemați în fața lui cei mai vestiți dintre tineri, și prin neam și prin fapte. Erau introduși acolo tinerii unul cîte unul. Atît priveștea unei ceremonii desfășurate cu un asemenea fast era menită să stîrnească spaima în sufletele tineretului pentru a-l zgudui, cît și faptul că în mijlocul acestui țarc se afla altarul acoperit din toate părțile, iar în jurul lui se găseau victimele sacrificate, precum și centurionii cu săbiile scoase. Noul ostaș era împins mai mult cu

forța pînă lîngă altar, mai mult ca victimă decît ca părtaș la sacrificii, și acolo era silit să depună jurămîntul, declarînd că nu va destăinui nimănui ceea ce a văzut sau a auzit în acel loc. Apoi, samnitul mai era obligat să rostească un blestem, cu niște stihuri îngrozitoare: „praful și pulberea să se aleagă de capul lui, de familia sa și de urmașii săi dacă nu va merge în bătălie oriunde îi va duce comandantul său, sau dacă va fugi de pe cîmpul de bătăie, sau dacă nu-l va ucide de îndată pe cel pe care-l va vedea fugind“. Mai mult, unii dintre tinerii care s-au împotrivit unui astfel de jurămînt, au fost omorîți în jurul altarelor; leșurile celor uciși în felul acesta au fost lăsate de-a valma cu mormanul de vite hărăzite jertfelor, ca învățătură și pentru ceilalți, ca să nu se codească în fața jurămîntului. După ce frunțașii familiilor s-au legat prin acel blestem, căpetenia poporului etrusc a desemnat zece din ei, dîndu-le îndrumări ca fiecare din ei să-și aleagă ostașii, om cu om, pînă se va alcătui o armată de 16 000 de soldați. Acest corp de armată a căpătat denumirea de legiunea linteata¹⁵¹, de la țarcul acoperit cu pînză de in, unde ostășimea etruscă fusese sfințită. Aceștia au fost înzestrați cu arme deosebite de ale celorlalți și li s-au dat și niște coifuri cu creastă, ca să fie mai arătoși decît ceilalți. O a doua oaste care a fost alcătuită din restul samniților avea cu puțin mai mult de 20 000 de ostași, deopotrivă cu vestita legiune linteata și prin înfățișarea trupească și prin gloria războiului și prin înzestrarea cu arme și veșminte. Întreaga această ostășime, formată din floarea tineretului și poporului samnit, și-a așezat tabăra la Aquilonia.

XXXIX Consulii au plecat din Roma: mai întîi Sp. Carvilius, căruia i s-au încredințat prin decret vechile legiuni pe care Atilius, consulul anului trecut, le lăsase în ținutul Interamnei. El s-a dus în Samnium împreună cu aceste legiuni și în timp ce dușmanii struniți de opreliștile lor religioase țin tot felul de adunări tainice, consulul cucerește prin luptă fortăreața samnită Amiternum¹⁵². Au fost măcelăriți acolo cam două mii opt sute de oameni, iar 4 270 au fost luați prizonieri. Papirius, după ce a strîns o nouă oaste (așa se hotărîse), a

cucerit orașul Duronia¹⁵³. El a luat mai puțini prizonieri decât colegul său, în schimb, a ucis ceva mai mulți dușmani. În ambele localități au fost capturate prăzi bogate. De acolo, consulii au străbătut în lung și-n lat Samnium — ținutul care a fost pustiit cel mai mult fiind Atinum¹⁵⁴ —, apoi Carvilius a ajuns la Cominium¹⁵⁵, iar Papirius la Aquilonia, unde se afla grosul forțelor samnite. Acolo, o bucată de vreme s-au dat hărțuieli neîntrerupte, fără însă să se ajungă la mari ciocniri; romanii îi hărțuiau mereu când îi vedeau pe samniți prea liniștiți; dacă însă ei le opuneau o serioasă rezistență, se retrăgeau din fața lor; în felul aceasta mai mult îi zădărau prin asemenea amenințări, fără să se pornească la lupta hotărâtoare, deși firul vremii se torcea mai departe. Prin asemenea mijloace, fie prin începerea, fie prin întreruperea acțiunilor, s-a izbutit să se amâne pentru o bucată de vreme precipitarea tuturor evenimentelor, chiar și a celor de însemnătate mai mică.

Cealaltă tabără romană se găsea la o depărtare de 20 000 de pași¹⁵⁶ și cu toate că lipsea Carvilius de la Aquilonia, el trimitea mereu sfaturi și îndemnuri lui Papirius Cursor, fiind ațintit cu toată ființa lui la desfășurarea operațiilor de pe toate fronturile. El era mai încordat în legătură cu frontul din Aquilonia, unde era primejdia cea mai mare pentru romani și unde avea să se hotărască soarta războiului cu samniții de la Cominium, pe care el îl împresurase. L. Papirius, care făcuse destule pregătiri în toate privințele pentru a dezlănțui bătălia, trimite o ștafetă la colegul său cu următoarele știri: „Dacă auspiciile îi vor fi prielnice, are de gând să se bată cu vrăjmașul în ziua următoare. De aceea e nevoie ca colegul său de consulat să atace Cominium, străduindu-se din răsuputeri să izbândească, ca să nu dea răgaz samniților să le trimită celor din Aquilonia întăriri“. O zi întreagă a avut ștafeta pentru această însărcinare: în cursul zilei s-a și întors aducând răspunsul prin care colegul său îl aprobă întru totul. Papirius, îndată după trimiterea ștafetei în tabăra lui Carvilius, a ținut numaidecât adunarea ostașilor. Acolo el le-a înșirat de-a fir a păr multe lucruri în legătură cu toate tacticile și mijloacele de luptă ale potrivnicului, multe, despre pregătirile de tot soiul, despre armele lor împodobite, arătoase mai degrabă de-

cît folositoare pentru cîştigarea unei biruințe, căci „crestele căștilor samniților nu pricinuiesc nimănui vreo rană. În schimb, sulita romană trece și prin scuturile zugrăvite și aurite. Albul și strălucirea veșmintelor trupelor samnite se pot prea bine mînji în propriul lor sînge, cînd sabia romană intrînd în acțiune își va îndeplini menirea sa. Se știe că odinioară o linie de luptă samnită îmbrăcată cu podoabe de aur, precum și o alta împodobită cu argint au fost pe rînd nimicite de tatăl său. Acele prea faimoase arme samnite luate ca trofee au adus mai mare cinstire romanilor care au biruit, decît samniților care le-au purtat. De bunăseamă, ursita e aceea care a hărăzit această vrednicie numelui său și familiei sale, de vreme ce l-a scos din sînul ei și l-a pus pe el. Căpetenia oștilor romane menită să zădărnicească cele mai mari sforțări făcute vreodată de samniți și pentru a pune din nou mina pe acele faimoase trofee, atît de strălucitoare pentru împodobirea așezămintelor și piețelor publice romane. Înșiși zeii nemuritori iau parte ca martori la această bătălie, fiindcă de atîtea ori samniții au cerut pace cu romanii și de atîtea ori au călcat-o. Dacă ne e îngăduit să presupunem ce gîndesc zeii, trebuie să știm că divinitățile niciodată n-au fost mai miniate ca acum împotriva acelei armate ai cărei reprezentanți au vărsat și amestecat cu prilejul jertfelor de-a valma sîngele și al oamenilor și al dobitoacelor, păcătuiind de două ori împotriva credinței: pe de o parte, samniții, luînd martori ai alianțelor încheiate cu romanii pe zei, pe de altă parte, îngroziți de tot felul de blesteme cu prilejul luării jurămintelor, sînt siliți să lupte împotriva alianțelor încheiate și împotriva voinței lor proprii, deși urăsc legămîntul și se tem în același timp și de zei, și de concetățeni, și de dușmanii lor“.

XL După ce Papirius Cursor a rostit aceste cuvinte, dezvăluind asemenea fapte pe care el le aflase prin mărturisirile unor dezertori samniți, făcute din propriul lor îndemn ostașilor romani, aceștia s-au îndrîjit așa de tare împotriva dușmanilor, încît, în nădejdea că înșiși zeii le vin într-ajutor, toți într-un glas strigară să se pornească numaidecît la luptă. Romanilor le pare rău cînd aud că lupta se amîină pentru a

doua zi. Sînt necăjiți părăindu-li-se că ziua și noaptea stau pe loc. După ce se întorsese ștafeta cu scrisoarea colegului său, pe la straja a treia din noapte, Papirius se sculă în tăcerea nopții și trimise augurul să cerceteze auspiciile. Nu era ființă omenească în tabără să nu ardă de dorința de a ști dacă trebuie să se pornească la luptă; și comandanții și ostașii de rînd erau la fel de încordați; comandantul era cu privirile ațintite să vadă dacă ostașii săi sînt plini de zel și avînt, iar ostașii îl priveau pe comandantul lor, vrînd să-i dovedească apriga lor rîvnă de luptă. Dorința tuturor de luptă dădea fiori și inimilor celor care luau parte la auspicii, căci deși puii nu voiau să pigulească, paznicul lor s-a încumetat să rostească o minciună, vestind pe consul că puii mănîncă cu o poftă ne-bună¹⁵⁷. Consulul vestește voios că auspiciile sînt deosebit de prielnice și că lupta romanilor va fi desfășurată cu sprijinul zeilor. Dă apoi semnalul¹⁵⁸ de începere a bătăliei. Întîmplător, un alt dezertor îi aduce știre consulului, cînd tocmai ieșea de la auspicii, că 20 de cohorte samnite (fiecare de cîte 400 de oameni) au pornit către Cominium. Pentru ca și colegul său să aibă cunoștința de acest fapt, numaidecît îi trimite o ștafetă, iar el dă poruncă să se pună unitățile în mișcare și-și rînduiește trupele de rezervă la locul lor stabilit mai înainte, punînd în fruntea lor cîte un comandant. La aripa dreaptă comanda L. Volumnius, la cea stîngă L. Scipio; în fruntea cavaleriei a pus alți legați, și anume pe Caius Caedicius și pe Trebonius. Ordonă apoi ca Sp. Nautius să pornească cu herghelia de catîri, cărora le luase samarele de pe crupe, împreună cu trei cohorte de la aripi și să le ducă repede pe un drum ocolit, pe o costișe, de pe care se putea vedea totul în jur, pentru ca să apară deodată în timpul luptei, stîrnind cît mai multă pulbere cu puțință.

În timp ce comandantul era concentrat cu toată ființa lui la alcătuirea planului de luptă, s-a iscat o vrajbă între paznicii puilor, în legătură cu auspiciile luate în acea zi, care vrajbă a fost auzită și de călăreții romani: aceștia, socotind că nu trebuie să se treacă cu vederea un asemenea temei, au dat de veste lui Sp. Papirius, fiul fratelui consulului, că socoteala cu aceste auspicii nu e prea limpede. Acest tînăr, care se născuse

Înainte de ivirea pe lume a învățăturilor care au dispreț pentru zei, a cercetat cum stau lucrurile, pentru a nu aduce la cunoștința consulului ceva nedovedit, și în urmă i-a dat de știre. Papirius Cursor i-a spus nepotului său: „Cinste ție pentru vitejia ta și simțul tău de prevedere! Dacă cel însărcinat cu auspiciile mi-a adus la cunoștință un neadevăr, pe capul lui să cadă toată izbeliștea și urgia! Mie într-adevăr mi-a dat știre că păsările mănincă cu poftă: aceste auspicii sînt deosebit de prielnice și poporului roman și armatei sale!“

Apoi a dat poruncă centurionilor ca paznicii puilor să fie trimiși în prima linie.

Și samniții își pun în mișcare steagurile. Întreaga lor linie de luptă pășește înainte, împodobită și înarmată așa fel încît și dușmanii să se minuneze de marea lor înfățișare.

Înainte de a scoate strigătele de luptă și de a se porni la atac, paznicul puilor sacri, izbit din întîmplare de o lance, s-a prăbușit înaintea steagurilor. Cînd s-a dat de știre consulului această întîmplare, el a spus: „Zei iau parte la bătălie. Capul vinovat și-a luat pedeapsa“. Atunci cînd consulul rostea aceste cuvinte, un corb a croncănit tare în fața consulului; Papirius, voios de acest auguriu, declară că astăzi mai mult ca oricînd în trecut, zeii sprijină faptele omenești și porunci să sune trîmbițele și să se scoată strigătele de luptă.

XLI Și s-a dezlănțuit o luptă crîncenă. Avîntul și bărbăția celor doi potrivnici nici pe departe nu erau deopotrivă. Romanilor le dădeau imbolduri și-i mînau la luptă mînia, nădejdea și apriga dorință de luptă, precum și setea de a vărsa sîngele vrăjmașilor; pe cînd pe o mare parte din samniți, faptul că erau nevoiți să dea această luptă prin jurămîntul impus (cu de-a sila de religia lor îi făcea mai mult să se împotrivescă decît să pornească atacul. Samniții n-ar fi fost de loc în stare să înfrunte nici cel dintîi strigăt și cea dintîi năvală a romanilor, de vreme ce fuseseră deprinși de cîtiva ani să fie biruiți, dacă nu le-ar fi pus stavilă fugii un alt simțămînt mai puternic: teama de urgia zeilor sădită în sufletele lor de preoți. Li se tot perindau prin fața ochilor și acea priveliște a altarului, și slujbele făcute în taină, și preoții

cu hangerele în mînă, și mormanele de leșuri omenești de-a valma cu dobitoacele înjunghiate de preoți, și altarele stropite de sînge vinovat sau nevinovat, și cumplitul blestem, și jalnicul prohod, și smintitul legămînt alcătuit în stihuri că se leapădă de familiile și vlăstarii lor. Samniții ședeau pe loc încremeniți cu picioarele parcă prinse în obezi și chingi, ca să nu fugă, temători mai mult de concetățenii lor, decît de dușman. Oastea romană îi dă mereu înapoi strîmtorîndu-i la amîndouă aripile și în mijlocul liniei de bătaie, și-i hăcuie pe samniții înlemniți de groaza de zei și de oameni. Dușmanii cu mare anevoință se împotrivesc romanilor, întocmai ca acei oameni pe care groaza îi înțepenește locului de nu se mai pot mișca¹⁵⁹. Romanii au ajuns cu măcelul pînă aproape de flămurile dușmanului, cînd, deodată, dintr-o parte piezișe, s-a ridicat un nor de praf atît de grozav, de parcă ar fi fost stîrnit de mersul unui puhoi de oameni. Era Sp. Nautius (unii analiști spun că era Octavius Metius) în fruntea cohortelor aliate luate de la aripile oastei romane. Aceștia stîrneau un nor de pulbere mult prea gros față de numărul acestor ostași: pricina era faptul că slujitorii călări pe catiri tîrșiau prin țărînă, crăci cu frunzele pe ele, în urma animalelor. Prin lumina tulbure și cețoasă se iveau flămurile și armele mai întii, apoi, în urma lor, stratul gros și des de pulbere ridicat de copitele cailor și catirilor arăta priveliștea unor călăreți care încheiau convoiul de ostași. Aceste arătări i-au uluit nu numai pe samniți, ci chiar și pe romani. Consulul însuși le-a întărit amăgirea strigînd mereu cu glas puternic între primele drapele, așa fel ca glasul lui să se audă pînă în rîndurile samniților: „Cetatea Cominium a fost cucerită de romani! Colegul său biruitor vine și el acum la luptă! Romanii să se străduiască să biruie, ca nu cumva cealaltă oaste să se înfrupte din izbîndă“. Aceste vorbe le rosti consulul Papius Cursor: stînd călare. Apoi dă poruncă tribunilor și centurionilor să se facă slobod drumul pentru călăreți. El însuși dăduse dinainte îndrumări lui Trebonius și lui Caedicius, ca atunci cînd îl vor vedea pe el făcînd semn cu lancea ridicată, să dea pîntenii cailor, năpustindu-se cît mai năprasnic cu puțință asupra dușmanului. La semnalul dat de consul, toate

se îndeplinesc întocmai, potrivit îndrumărilor lui și înțelegerii de mai înainte. Se deschid drumuri între șirurile de romani. Călărimea romană, pornind în iureș cu lăncile amenințătoare, parcă zboară și nimerește tocmai în mijlocul liniei de atac samnite. Pe unde dă năvală, străpunge și răzbește rindurile samnite. Pe urmele lor vin de sirg Volumnius și Scipio și îi seceră pe vrăjmașii îngroziți. Atunci și puterea zeilor samniți și a acestui popor a fost biruită! Iată că sînt risipite și puse pe fugă cohortele legiunii linteate; deopotrivă fug samniții, și cei care au jurat și cei care n-au vrut să jure; ei nu se mai tem acum de nimeni altul decît de vrăjmașul roman. Pedestrirea samnită, atîta cîtă a mai putut să supraviețuiască de pe urma acestei lupte, a fost gonită pînă în tabăra ei de la Aquilonia. Nobilimea samnită, precum și călăreții și-au căutat scăparea la Bovianum. Cavaleria romană urmărește pe cea samnită, pedestrirea romană pe cea potrivnică, aripile lor s-au îndreptat în direcții diferite: cea dreaptă înspre tabăra samnită, cea stîngă spre orașul Aquilonia. Cel care a izbîndit mai întîi a fost Volumnius, care a cucerit tabăra vrăjmașilor. În oraș însă Scipio întîmpină o rezistență mai puternică din partea samniților, și aceasta nu din pricină că învinșii ar fi arătat mai multă bărbăție, ci pentru că zidurile unei cetăți sînt o stavilă mai zdravună în calea unor ostași înarmați, decît parapetele unui castru. De la zidurile cetății Aquilonia, romanii sînt dați înapoi cu o ploaie de bolovani aruncați în capul lor. Scipio, încredințat că asaltul acestui oraș întărit se va desfășura prea încet dacă nu va desăvirși biruința înainte ca samniții să se reculeagă după cea dintîi spaimă, își întrebă ostașii: „Oare se simt ei cu sufletul împăcat că tabăra samnită a fost cucerită de cealaltă aripă și că ei, deși biruitori, sînt dați de dușman înapoi de la porțile orașului?“ Toți ostașii romani i-au cerut atunci într-un glas să facă „broasca țestoasă“ cu scuturile. Scipio, punîndu-și cel dintîi scutul pavază deasupra capului, pornește către poarta cetății. Ceilalți ostași ai săi făcînd „testudo“ pătrund în oraș datorită acestui mijloc. Dînd peste cap pe samniții care erau de pază în jurul porții, romanii pun stăpînire pe ziduri. Totuși, ei nu se încumetă să înainteze mai mult în oraș, pentru că erau prea puțini la număr.

XLII La început, consulul nu-și dă seama ce se întâmplă în oraș și plănuiește să-și retragă trupele, pentru că soarele se lăsase spre chindie și venirea amurgului putea să aducă primejdii de tot felul, când biruitorii puteau bănuși tot soiul de curse întinse. Înaintînd o bună bucată în dreapta, el vede că tabăra samnită a fost cucerită și că în stînga, în oraș, se auzeau strigătele celor ce luptau, amestecate cu țipetele de groază a locuitorilor.

În vremea asta, Scipio da lupta la poarta cetății. Pornind mai departe călare, își vede trupele sale cățarate pe ziduri; dîndu-și seama că nu trebuie să piardă inițiativa din mîna cîtă vreme cîștigase această mare izbîndă datorită cutezanței nebunești a unui pumn de oameni și ca să nu piardă acest prilej prielnic, a dat poruncă să se întoarcă înapoi trupele pe care le retrăsese și să intre întreaga oștire romană în orașul Aquilonia. După ce au pus stăpînire pe cartierele învecinate de poartă, fiindcă amurgul cobora, romanii s-au așternut pentru odihnă în această parte a orașului. În timpul nopții însă samniții au părăsit Aquilonia.

În cursul acelei zile au fost doborîți în Aquilonia 30 340 de samniți, iar 3870 au fost luați prizonieri, capturîndu-se și 97 de drapele dușmane. Totuși, a rămas săpat în amintirea romanilor faptul că în ochii comandantului lor, Papirius Cursor, n-a fost văzută vreodată vreo bucurie mai mare ca atunci, fie datorită firii sale voioase, fie din pricina încrederii sale în biruință. Mulțumită tăriei sale sufletești, în pofida auspiciilor ce se credea că au fost potrivnice, Papirius n-a dat înapoi în fața luptei. În toiul primejdiilor, cînd era datina să se fîgăduiască temple zeilor nemuritori, el a promis lui Jupiter Victor că dacă va învinge legiunile samnite, va închina în cinstea zeului, înainte de a bea vin curat, un pătărel de vin cu miere¹⁶⁰. Într-adevăr, acest soi de închinare a fost pe placul zeilor, căci auspiciile au luat o întorsătură fericită: au purtat noroc romanilor!

XLIII Și celălalt consul a avut parte la Cominium de izbîndă. Înaintînd în revărsatul zorilor cu toate forțele sale pînă la zidurile cetății, a înconjurat-o de jur-împrejur cu lucrări de

împresurare. A așezat apoi o pază puternică la porți, pentru ca vrăjmașul să nu străpungă încercuirea prin vreun atac. Tocmai când el voia să dea semnalul de atac, prin ștafeta venită în toată graba din partea colegului său, a aflat că se apropie de el 20 de cohorte dușmane; această știre l-a făcut să mai zăbovească puțin atacul. Carvilius scoate o parte din trupele sale, care erau bine pregătite și rînduite în vederea asaltului. Dă ordin legatului Brutus Scaeva să iasă în întâmpinarea ajutoarelor samniților cu prima legiune, dimpreună cu zece cohorte de aliați și pe deasupra și cu cavaleria; oricine și oriunde le va ieși romanilor în cale, să li se împotrivească și să-i întîrzie pe loc. Dacă va fi nevoit chiar să se bată cu dușmanul, să facă orice-i stă în putință ca trupele samnite de la Aquilonia să nu se apropie de Cominium. Consulul Carvilius dă poruncă apoi să se alătore scările din toate părțile de zidurile cetății, și ostașii, făcînd „broasca țestoasă“ cu scuturile, izbutesc să se apropie de porți. În același timp sînt doborîte și porțile cu topoarele. Din toate părțile romanii pornesc iureșul asupra zidurilor. Samniții așa cum avuseseră destulă bărbăție înainte de a-i vedea pe romani cățarați pe zidurile cetății lor și acum au căutat să stăvilească pătrunderea romanilor în oraș; dar cînd s-a ajuns în situația de a nu mai putea recurge la aruncatul lăncilor asupra năvălitorilor, fiindcă nu mai aveau destul spațiu, au început lupta piept la piept. Romanii — care cu mare anevoință izbutiseră să se urce din loc deschis pe ziduri — după ce au trecut de hopul cel greu de care se temuseră mai tare, vin ușor de hac dușmanului, care nu era deopotrivă cu el în loc deschis. Samniții, lăsînd baltă și turnuri și ziduri și tot, fură împinși pînă în for, unde o scurtă bucată de vreme mai încercară ultima putință de scăpare. În urmă însu, aruncă armele ca la 11 400 de oameni, care apoi vin și fac act de supunere în fața consulului. Au fost nimiciți acolo ca la 4 880 de vrăjmași.

Așa s-au desfășurat lucrurile și la Cominium și la Aquilonia. În golul dintre cele două orașe, unde se aștepta să se dea cea de-a treia luptă, samniții parcă intraseră în pămînt: nu s-a mai dat de urma lor. Pe cînd se găseau la o depărtare de 7 000 de pași¹⁶¹ de Cominium, unde fuseseră chemați de

ai lor, samniții n-au vrut să mai dea nici o luptă. La lăsarea primelor umbre ale amurgului — avînd sub ochi și Aquilonia și tabăra lor — cită vreme strigătele se auzeau deopotrivă în ambele tabere, ei și-au păstrat curajul, dar cînd au izbucnit flăcările care se întindeau și le mistuiau acea parte a taberei lor proprii, căreia romanii îi pusese război — acest semn fiind dovada înfrîngerii samniților — aceștia n-au vrut să înainteze mai departe. De aceea au rămas inlemniți locului, cu arma în mînă, petrecîndu-și toată noaptea în neliniște și zbucium și așteptînd cu groază ivirea zorilor. Făcîndu-se ziuă, neștiind în ce parte să-și îndrepte pașii, acești samniți deodată se aștern cu toții pe fugă în văzul cavaleriei romane, care, urmărindu-i pe dușmanii ieșiți în timpul nopții din fortăreață, văzură o gloată de oameni care nu se adăpostiseră în spatele nici unei întărituri și nu-și înjghebaseră nici un fel de apărare. Această mulțime de samniți fusese zărită de romani și de pe zidurile Aquiloniei; cohortele de legionari romani s-au și luat pe urmele lor. Dar oricît de repede au mers romanii, totuși nu i-au putut ajunge pe fugari din urmă; numai vreo 280 de samniți din rîndurile ariergardei au putut fi ajunși și doborîți de cavalerie. În spaima lor, mulți samniți și-au aruncat armele, părăsind și 18 drapele. Restul de trupe samnite au ajuns la Bovianum tefere, cît era cu puțință după atîta scîrmăneală.

XLIV Bucuria ostașilor celor două armate romane a crescut și mai mult, datorită izbînzilor dobîndite și pe celălalt front. În urma înțelegerii dintre ei, amîndoi consulii au încuviințat ca ostașii lor să se înfrupte din plin din prăzile orașului cucerit; apoi, tuturor locuințelor li s-a pus foc, spre a fi pîrjolate. În aceeași zi, și Aquilonia și Cominium s-au mistuit în foc și pară. Consulii și-au unit apoi taberele legiunilor, schimbînd între ei cuvenitele urări de bine. În văzul ambelor oștiri, Carvilius le-a adus laude și le-a dat decorații și daruri ostașilor care s-au distins, fiecărui după merit. La rîndul său, și Papirius Cursor, care dăduse numeroase lupte și ciocniri cu vrăjmașul — și în jurul taberei și în jurul orașului — i-a decorat, dînd brățări¹⁶² și coroane de aur lui Sp. Nautius și lui Spurius Papirius, fiul fratelui său, la patru centurioni și

tuturor ostașilor din manipula de hastati; pe Nautius l-a decorat pentru repeziciunea și rodnicia sprijinului ostașilor săi cu care virise în sperieți pe vrăjmaș, de parcă ar fi avut la îndemână o mare oaste; pe tânărul Spurius Papirius, pentru intervenția cu cavaleria sa cu deosebit succes, și în timpul bătăliei, și mai ales în cursul nopții, când le-a zădărnicit fuga samniților care căutaseră să iasă într-ascuns din Aquilonia; i-a decorat pe centurioni și pe acei ostași care cuceriseră cei dintâi poarta și zidurile Aquiloniei. Apoi i-a mai decorat și pe toți ostașii din escadroanele de cavalerie cu cornicule¹⁶³ și brățări de argint, pentru neasemuita lor vitejie în multe împrejurări.

Apoi, consulii s-au întrunit la sfat pentru a chibzui — mai ales că era și momentul potrivit — dacă ambele armate trebuie să fie retrase din Samnium sau numai una singură. S-a găsit cu cale că cea mai bună măsură pentru a măcina de tot puterea samniților este de a încredința Samnium și consulilor următori, deși fusese supus în întregime. Deoarece acum samniții nu mai aveau la îndemână nici o oaste care să fie gata de a intra în acțiune, consulii au găsit de cuviință că singurul fel de război care le-a mai rămas să-l mai desfășoare este împresurarea cetăților samnite; în acest chip, în urma căderii acestor orașe, și ostașii romani se pot înfrupta din belșug din prăzi și în același timp romanii sînt în măsură să scape de un vrăjmaș îndîrjit, care luptă pentru altarele și vetrele sale. După ce au fost aduse la cunoștință senatului și poporului roman aceste hotărîri, amîndoi consulii se despart, plecînd pe drumuri diferite: Papirius, pentru a ataca cu legiunile sale orașul Saepinum¹⁶⁴, iar Carvilius, la împresurarea cetății Volana¹⁶⁵.

XLV Dărilor de seamă ale consulilor au fost citite și ascultate cu un freamăt de bucurie și de senat și de adunarea poporului; vreme de patru zile au fost sărbătorite biruințele spre marea bucurie a poporului, făcîndu-se slujbe de mulțumire zeilor, la care a luat parte fiecare din toată inima. Aceste biruințe au avut nu numai o deosebită însemnătate, dar în ocași timp au fost cît se poate de binevenite și la timp pentru

poporul roman, deoarece, cam tot în acea vreme, a venit vestea că etruscii au ridicat din nou armele. Toate lumea își puna întrebarea: cum s-ar fi descurcat romanii și cum ar fi scos-o la capăt cu etruscii, dacă ar fi suferit vreo înfrângere în Samnium, deoarece amândoi consulii, împreună cu toate forțele romane, fuseseră îndreptați împotriva samniților? Etruscii, încurajați de faptul că întreg Samnium se răzvrătise împotriva romanilor, găsiră prilejul prielnic, când romanii aveau grija războiului cu samniții, să pornească din nou războiul. Solii aliaților care au fost înfățișați în senat de praetorul M. Atilius au început să se jeluiască, spunând că vecinii lor, etruscii, le trec prin foc și sabie satele și ogoarele, din pricină că ei nu vor să renunțe la prietenia poporului roman; de aceea, ei roagă fierbinte pe senatorii romani să-i ocrotească împotriva nedreptăților și silniciilor pricinuite lor de vrăjmașii amîndurora. S-a dat răspuns solilor că senatul roman va avea grijă ca aliaților lor să nu le pară rău de încrederea pe care și-au pus-o în poporul roman. Și soarta etruscilor va fi cît de curînd aidoma cu a samniților. Totuși, în ce privește socotelile cu Etruria, acestea ar fi mers mai încet, dacă n-ar fi venit știrea că faliscii, care păstraseră pînă acum sincere legături de prietenie cu Roma, și-au unit forțele lor cu etruscii. Faptul că ținutul faliscilor era atît de apropiat de republica romană i-a împins pe senatori să zorească trimiterea fețialilor la Falerae, pentru a cere satisfacție. Cum faliscii n-au vrut să audă de așa ceva, din porunca poporului și cu încuviințarea senatului li s-a declarat război. Consulii au fost poftiți să tragă la sorți care din ei doi să treacă cu armata din Samnium în Etruria. Carvilius tocmai cucerise cetățile Volana, Palumbinum¹⁶⁶ și Herculaneum¹⁶⁷ de la samniți. Volana a căzut în cîteva zile, pe cînd Palumbinum chiar în ziua cînd romanii s-au apropiat de zidurile ei. La Herculaneum, romanii s-au bătut în două rînduri cu vrăjmașul, fără sorți de izbîndă, suferind pierderi mai mari decît samniții. În cele din urmă, Carvilius și-a așezat tabăra în jurul cetății și l-a închis pe dușman între zidurile orașului, tăindu-i toate legăturile în afară. Fortăreața a fost impresurată și cucerită prin asalt. În toate cele trei orașe fuseseră distruși

sau luați prizonieri ca la 10 000 de samniți, numărul prinșilor fiind totuși ceva mai mare decît al celor doborîți.

Cînd consuliile au tras la sorți provinciile, lui Carvilius i-a cãzut Etruria, așa cum doreau și ostașii lui, care nu puteau rãbda frigul tãios din Samnium. Papirius a întîlnit la Sappinum o rezistență mai mare din partea etruscilor. Ciocnirile au fost cît se poate de numeroase și pe cîmpul de luptă, și în timpul marșului, iar de multe ori chiar și în împrejurimile zidului orașului, fiindcă vrăjmașul voise să spargă încercuirea. Aici n-au avut loc nici operații de împresurare și nici război cu fronturi față în față. Samniții nu se bizuiau numai pe zidurile cetății lor; ci și pe strășnicia ostașilor și pe puterea armelor cu care ei își apărau zidurile. În cele din urmă, după multe lupte, romanii au ajuns într-adevăr să-i încercuiască de-a binelea. După îndelungi lucrări de asediu, consulul a cucerit cetatea prin asalt. Cu prilejul cuceririi cetății, a avut loc o adevărată baie de sînge în rîndurile etruscilor, romanii fiind cît se poate de îndrjiți împotriva lor; au fost doborîți 7 400 de etrusci; prizonierii căzuți în mîinile lor fură ceva mai puțini de 3 000 de oameni; în schimb, prăzile nemaipomenit de mari — deoarece samniții își grămădiseră bunurile lor numai în cîteva orașe — au fost lăsate pe seama ostașilor.

XLVI Nămeții acoperiseră totul; nimeni nu putea să îndure gerul afară ci numai adăpostit. De aceea, Papirius și-a scos armata din Samnium¹⁶⁸. Venind la Roma, i s-a încuviințat de întreg poporul sărbătorirea triumfului său.

Sărbătorirea triumfului său s-a desfășurat în timpul consulatului său cu o strălucire deosebită, așa cum se obișnuia pe acele vremuri. Și pedestrima și cavaleria au defilat la paradă, purtînd decorațiile asupra lor; s-au văzut numeroase coroane civice sau vallare, precum și murale. S-au perindat prin fața ochilor privitorilor și trofee luate de la samniți; toți puneau față în față aceste trofee cu cele cîștigate de părinții lor în trecutele războaie cu samniții, și care erau în vîzul oricui, fiind așezate în locurile cele mai umblate și bătătorite

de piciorul omului, fiind vestite prin frumusețea și arătoasa lor împodobire¹⁶⁹. Au urmat carul de triumf al învingătorului și câțiva nobili căzuți prizonieri, vestiți prin isprăvile lor și ale părinților lor. Moneda de aramă capturată de la samniți s-a ridicat la 2 033 000 ași. Se spunea că acești bani proveneau din vânzarea prizonierilor. Argintul luat ca pradă din orașele samnite cucerite a însumat o greutate de 1 330 libre¹⁷⁰. Toată arama și tot argintul a fost depozitat în tezaurul statului. Ostașii romani n-au căpătat nimic din toate aceste prăzi, fapt care a mărit și mai mult pizma plebeilor, deoarece soldele ostașilor au fost achitate tot din plata dădiilor de război. Dacă aristocrația n-ar fi râvnit după gloria de a strînge bani și a-i depozita în vistieria statului, s-ar fi putut înfrupta și plebeii din aceste prăzi și ar fi fost cu puțință să se plătească și soldele ostașilor. Templul¹⁷¹ zeului Quirinus, făgăduit de Papirius Cursor cînd era dictator, a fost sfințit de fiul său în timpul funcției sale consulare (și care, de bunăseamă, n-ar fi putut fi ridicat într-un răstimp atît de scurt cît i-a durat dictatura) și a fost împodobit cu trofee luate de la dușmani. (N-am găsit însă scris de nici un analist mai vechi că acest templu ar fi fost făgăduit în timpul bătăliei de Papirius Cursor). Atît de uriaș a fost numărul acestor trofee, încît s-au împodobit cu ele nu numai templul lui Quirinus și forul roman, ci s-au împărțit și cetăților vecine aliate, precum și coloniilor romane, pentru a-și înfrumuseța templele și piețele publice¹⁷².

După sărbătorirea triumfului, oastea romană a fost îndrumată către ținutul Vescinum, ca să ierneze acolo, deoarece acea regiune era primejduită de samniți.

În vremea asta, consulul Carvilius, pornind la împresurarea fortăreței Troilium¹⁷³ din Etruria, a îngăduit unui număr de 470 de locuitori, cei mai bogați din acest oraș, să plece de acolo în schimbul unei mari sume de bani. Restul norodului, ca și fortăreața, au căzut prin luptă în mâinile romanilor. Apoi Carvilius a cucerit și cinci redute¹⁷⁴ așezate în locuri bine întărite. Cu acest prilej au fost răpuși acolo 2 400 de vrăjmași. Mai puțin de 2 000 au fost luați prizonieri. El a acordat faliscilor, care au cerut pace de la romani, armis-

tițiul pe timp de un an, cetatea Falerae obligându-se să plătească Romei suma de 100 000 ași de aramă și solda ostașilor pentru acel an. După repurtarea acestor izbânzi, consulul a plecat la Roma, spre a-și sărbători triumful. Cu toate că biruințele câștigate de el asupra samniților au fost mai puțin strălucite decît ale colegului său, adăugîndu-i-se și isprăvile săvîrșite în urma războiului cu etruscii, Carvilius a ajuns să se ridice pe aceeași treaptă cu el. Moneda de aramă capturată de el, ce s-a ridicat la suma de 380 000 ași, a fost depusă în tezaurul statului. Restul de bani, care însuma o treime din total, l-a hărăzit înălțării templului zeiței Fortuna Fortis¹⁷⁵, care se găsea aproape de templul acestei zeițe înălțat de regele Servius Tullius. Din prăzile capturate a împărțit și ostașilor săi cîte două sute de ași de fiecare și o altă sumă deopotrivă de mare fiecărui centurion și călăreț, care au primit bucuroși această danie, mai ales că colegul său de consulat fusese atît de hain și cărpănos cu ostașii săi. Dragostea de care se bucura consulul Carvilius în ochii poporului a avut mare trecere și cu prilejul judecății legatului său Lucius Postumius, care fusese dat în judecată de către tribunul plebei Marcus Cantius, care se zice că a izbutit să scape de condamnare în acest proces numai datorită faptului că plecase pe front ca legat al consulului Carvilius. În felul acesta, învinuirea lui Postumius n-a mai putut fi susținută și dusă pînă la capăt.

XLVII Deoarece anul se încheiase, au intrat în funcție noii tribuni ai plebei. Aceștia însă au fost înlocuiți după cinci zile cu alții, deoarece fuseseră aleși cu încălcarea pravilelor religioase. Tot în cursul aceluiași an, censorii P. Cornelius Arvina și C. Marcius Rutilus au înfăptuit recensămîntul populației Romei. S-au numărat cu acest prilej 262 322 de persoane¹⁷⁶. Acesta era al 26-lea șir de censori de la înființarea censurii. Cu acest prilej s-a săvîrșit al 19-lea lustrum¹⁷⁷. Tot în anul acela, cei decorați cu coroane pentru strălucitele lor fapte de arme, în diferitele războaie, pentru prima dată au luat parte la spectacolele jocurilor de circ, cu care prilej li s-a oferit tuturor învingătorilor coroane de frunze de laur, după datina adusă din Grecia, care s-a împămîntenit și la Roma. Tot în același

an, edilii curuli, care au organizat spectacolele de circ, au pus să se construiască din piatră de granit și caldarîmul șoselei care duce de la templul lui Marte pînă la Bovillae.

Papirius a prezidat alegerile consulare. Au fost aleși consulii Q. Fabius Gurges, fiul lui Fabius Maximus, și D. Iunius Brutus Scaeva; însuși Papirius a fost ales praetor.

Acest an, norocos în multe privințe, n-a fost în măsură să aducă mîngîiere pentru romani, care n-au fost cruțați totuși de o pacoste, ciuma, care a făcut prăpăd în oraș și la țară. Năpasta care s-a abătut pe capul locuitorilor a fost aidoma unei urgii. S-a mers și s-a consultat cărțile sibylline, ca să se vadă cînd se curmă molima sau ce leac ar putea fi găsit prin milostivirea zeilor. S-a găsit însemnat în aceste cărți că Aesculap¹⁷⁸ trebuie adus din Epidaurus¹⁷⁹ la Roma. Totuși, consulii n-au putut îndeplini cele rînduite în această privință, deoarece i-a împiedicat războiul; în schimb, în cinstea lui Aesculap sau săvîrșit slujbe publice vreme de o zi.

NOTE

CARTEA VI

- ¹ Cărțile I—V cuprind evenimentele dintre anii 753—365 î.e.n. Conform tradiției romane, perioada regilor îmbrățișează 245 ani (între 1—245 ab U.c. — 753—509 î.e.n.), iar perioada republicană, expusă în cărțile II—V, anii 245—365 ab U.c. (509—387 sau după altă variantă, 390 î.e.n.), adică de la instaurarea republicii pînă la retragerea gallilor și reconstrucția Romei.
- ² Prin această frază se învederează faptul că Titus Livius, deși se referă la *Commentarii pontificum* (Însemnările pontificilor), la *Leges regiae* (Legile regale) și la *Monumenta publica et privata*, el n-a avut posibilitatea de a consulta și reproduce aceste documente și izvoare scrise. În pasajul de față Titus Livius dezvăluie și uriașele proporții ale distrugerilor pricinuite de galli, în timpul invaziei lor din anul 365 ab U.c. (387 sau 390 î.e.n.), cînd au fost mistuite de incendiu și documentele oficiale, care, dacă s-ar fi păstrat, istoricul ar fi avut la îndemînă cu totul alte mijloace de investigație, de verificare și de control a datelor și evenimentelor istorice petrecute în perioada întîii a dezvoltării republicii romane.
- ³ Marcus Furius Camillus a fost o remarcabilă figură care a condus Roma timp de peste 30 de ani: după tradiția romană, de la 359 ab U.c. (394 î.e.n.) pînă la 390 ab U.c. (363 î.e.n.). Datorită strălucitelor biruințe repurtate împotriva gallilor cu prilejul invaziei lor asupra Italiei și Romei, în anul 365 ab U.c. (387 sau 390 î.e.n.), posteritatea romană l-a glorificat, dîndu-i titlu de al doilea întemeietor al Romei, pentru că datorită activității sale stăruitoare, Roma incendiată de galli a fost refăcută într-un ritm surprinzător de repede. Datorită succeselor sale militare și politice a fost numit

de cinci ori dictator și ales de șapte ori tribun militar cu putere consulară. Camillus, ca reprezentant al intereselor patricienilor și susținând cu dârzenie pozițiile dominante pe care aristocrația le deținea în statul roman, a intrat în conflict cu tribunii plebei. Datorită atitudinii sale părtinitoare față de aristocrație, Camillus era cît se poate de urît de plebe, care a izbutit — în urma aprobării adunării poporului — să-l trimită în surghiun în orașul Ardea. A murit răpus de ciumă. Viața lui constituie subiectul tragediei *Camille* de Voltaire.

⁴ *Interregnum* (a se vedea în vol. I, cartea I, nota 66).

⁵ Acest *interregnum* s-a petrecut în anul 366 ab U.c. (anul 387 î.e.n.).

⁶ Cele 12 table (vezi la vol. I, cartea a III-a, nota 55) erau opera decemvirilor, care au girat în locul consulilor conducerea republicii romane între 302—306 ab U.c. (451—449 î.e.n.). Cu prilejul incendierii Romei de către galli, cele 12 table au fost și ele distruse, deși fuseseră gravate în bronz. S-au păstrat însă din copiile lor fragmente dispartate, citate de juriștii romani de mai târziu.

⁷ Legile regale (*Leges regiae* sau — *regales*) sînt menționate în multe rînduri de Titus Livius, cu diferite prilejuri, de pildă în cap. VIII, XIX, XXXII și XXXVI din această carte. Ceea ce spune istoricul aici se poate compara și verifica cu afirmațiile făcute de Tacitus, în *Annales*, III, 26 și cu datele și informațiile din *Jus Papirianum*.

Aceste legi regale, culese parțial și publicate de Papirius Sextus la sfîrșitul republicii romane sau în timpul lui Augustus, cuprindeau tradiții de drept uzual, formule juridice și obiceiuri și pot fi privite ca făcînd parte din patrimoniul jurisprudenței statului roman din timpul regalității. Legile regale, în esență, cuprindeau dispozițiile luate de regi și aprobate de senat, *curia romana*. Cele mai multe din aceste legi se socoteau de tradiția romană a fi fost alcătuite de Romulus, Numa Pompilius și Servius Tullius. De la Romulus, tradiția spune că au rămas legile referitoare la jurisdicția tatălui asupra copiilor săi (*Jus vitae necisque*), asupra îndatoririlor copiilor față de părinți și, în primul rînd, față de tată, apoi cele în legătură cu dreptul de căsătorie (*Jus connubii*), cu injuriile, cu raporturile dintre patroni și clienți, dintre stăpîni și sclavi. Al doilea rege roman, Numa Pompilius, ar fi creat legi pentru drepturile,

îndatoririle și jurisdicția flaminilor și pontificilor și ale vestalelor, altele în legătură cu conviețuirea extra-conjugală, furturile, înmormintările și omuciderea. Lui Tullus Hostilius i se atribuie paternitatea legii de înaltă trădare, iar lui Servius Tullius legile în legătură cu obligațiile civice și în general cu delictele. Toate aceste legi regale au fost culese și de jurisconsultul Papirius Justus — care a trăit în vremea lui Marcus Aurelius (sec. II. e.n.) — într-un cod cunoscut sub denumirea de *Jus Papirianum*, din care au rămas foarte puține fragmente, și ele destul de contestate.

⁸ Aici se învederează poziția și concepția lui Titus Livius față de demnitățile deținute de reprezentanții cultului religios. Această poziție a istoricului roman a mai fost relevată și în cartea a V-a, cu prilejul discursului lui Camillus. De bună seamă că în textul de față Titus Livius urmează cu fidelitate concepțiile vechilor analiști și vechea mentalitate, care domina întreaga antichitate romană, asupra rolului destinului ca factor determinant al faptelor omenești.

⁹ Zilele religioase (*dies religiosi*) erau, la romani, sărbătorile legale, când erau strict interzise afacerile, precum și orice activitate publică și privată (vezi și Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, cartea IV, cap. IX). Din numărul acestor zile religioase făceau parte cele trei zile de doliu (24 august, 4 octombrie și 8 octombrie), când se credea că cei morți vin din infern pe pământ. Tot zile religioase erau socotite 9, 11 și 13 mai, în care se credea că apar sufletele morților (*lemures*), apoi cîte două zile după sărbătorile latine — *feriae latinae* — după sărbătorile *Larentalia*, la 23 decembrie, după sărbătoarea vestalelor, precum și zilele când preoții salii străbăteau cetatea romană cu procesiunile lor. La aceste zile de sărbătoare cu caracter religios s-au mai adăugat și o sumă de zile nefaste, (*dies nefasti*) în amintirea dezastrelor cumplite suferite de romani, ca, de pildă, ziua în care s-a dat bătălia de la Allia (în 387 sau 390 î.e.n.) între romani și galli, când primii au suferit o grea înfringere.

¹⁰ Cremera (a se vedea explicația în vol. I, cartea II, nota 101).

¹¹ Allia (a se vedea vol. I, cartea V, cap. XXXVII și nota 104).

¹² Conform ritualului religios roman, auspiciile nu fuseseră favorabile.

¹³ Calendele și nonele romane (a se vedea la vol. I, cartea I, nota 76).

¹⁴ Voltumna (a se vedea vol. I, cartea IV, nota 36).

- ¹⁵ La lacul Regillus, după cum menționează tradiția romană, s-a dat cunoscuta bătălie dintre romani și latini în anul 257 ab U.c. (496 î.e.n.), romanii fiind comandați de primul lor dictator, Postumius, iar latinii de Mamilius și de fostul rege Tarquinius Superbus. Cu acest prilej, romanii au învins (vezi și vol. I, cartea II, cap. XIX—XX și nota 48).
- ¹⁶ În text: *iustitium* (vezi explicația în vol. I, cartea III, nota 5).
- ¹⁷ Ad Maecium, o localitate necunoscută, situată probabil aproape de Lanuvium. Se crede că de aici își trăgea obârșia tribul Maecia, de care pomeneste Titus Livius în cartea VIII, cap. XVII. Și Plutarh menționează această localitate, întregind-o și cu numele de Muntele Maecius.
- ¹⁸ Bolae (vezi vol. I, cartea IV, nota 71).
- ¹⁹ Sutrium (Sutri de astăzi) se găsea la o depărtare de circa 40 km de cetatea Veii și 20 km de Lago di Baccano, la nord de acest lac, în partea sudică a pădurilor muntelui Ciminium. În urma căderii cetății Veii sub stăpânirea romană, cetatea Sutrium, văzându-se expusă atacurilor Romei, a cerut să intre, și a fost primită, în confederația latină. Cetatea Sutrium fusese o poziție-cheie a Etruriei în calea expansiunii Romei. În urma intrării în confederația latină, Sutrium a devenit un bastion înaintat al puterii romane, acoperind granițele Romei în aceste părți. De aceea, integrarea cetății Sutrium în sistemul confederației latine era de o covârșitoare importanță strategică și politică. După istoricul grec Diodor din Sicilia, Sutrium era o colonie romană în timpul acestor lupte, iar după Velleius Paterculus, a devenit colonie abia trei ani mai târziu.
- ²⁰ În cartea V, cap. I, Titus Livius menționase că pentru curmarea asediului cetății romane (*arx*) de către galli, senatul roman, neavând suficient aur pentru a îndeplini condițiile impuse de galli, a apelat la matroanele romane, care și-au oferit bijuteriile lor.
- ²¹ Templul lui Jupiter (vezi și în vol. I, cartea I, nota 50) se găsea pe Capitoliu, având la dreapta sa sanctuarul Minervei și la stînga pe al Junonii. Cele două zeițe erau reprezentate în sanctuarele respective stînd în picioare, pe cînd Jupiter ședea pe tron.
- ²² Anul 367 ab U.c. (386 î.e.n.).

- ²³ Cortuosa și Contenebra, fortărețe care se găseau în vecinătatea orașului Tarquinii. Nu se cunosc alte date istorice mai sigure și detaliate asupra lor.
- ²⁴ În textul de față e vorba însă de zidurile Capitoliului, construite din piatră cubică. Aceste ziduri au fost ridicate în jurul colinei capitoline, pe la poalele ei, în scopul de a se stăvili prăbușirea terenului, deoarece panta acestei coline era prea abruptă spre Tibru.
- ²⁵ Acest *interregnum* a avut loc în anul 368 ab U.c. (385 î.e.n.).
- ²⁶ Acest templu al zeului Marte se găsea situat cam la prima piatră miliară de poarta Capena, pe Via Appia. În sanctuarul templului se afla statuia acestui zeu al războiului, așezată între doi lupi sculptați.
- ²⁷ Stellatina era tribul constituit din satele așezate în așa-zisul ținut Stellat (*Campus Stellatus*), ce se întindea între poarta Capena și cetatea Veii din Etruria.
- ²⁸ Sabatina își avea numele de la lacul Sabatus, care de asemenea se găsește în Etruria.
- ²⁹ Fromentina își avea numele de la cîmpia Fromentina (*Campus Fromentus*). Analistul roman Festus vorbește în opera sa de toate aceste triburi menționate aici.
- ³⁰ Arniensis (după alții Narniensis) își trage numele de la riul Arnus ce curge prin Etruria. Denumirea de Narniensis se trage de la orașul Narnia — o fortăreață (*oppidum*) din Umbria. Însă nu poate fi vorba în textul de față de Narnia, deoarece acest oraș întărit purta pe atunci numele de Nequinum; abia peste 90 de ani Nequinum și-a schimbat numele în Narnia, și anume în anul 457 ab U.c. (296 î.e.n.).
- ³¹ Camillus a devenit tribun militar cu putere consulară în anul 369 ab U.c. (384 î.e.n.).
- ³² Satricum era o cetate a cărei importanță pentru Roma trebuie privită deosebit de aceea a cetății Sutrium din regiunea cetății Antium. Satricum se găsea la poalele munților Albani în apropiere de localitatea Carrocito de azi, de cealaltă parte a pădurii Nettuno. Satricum căzuse în mâinile romanilor înainte de războiul cu gallii și fusese ocupat din nou de volsci. Această localitate era o poziție-cheie la intrarea către bogata regiune agricolă a cîmpiei pomptine.

- ³³ În latinește, textul este astfel: *Malis consiliis pares inventi*. A se remarca frumusețea acestui adagiu livian ce poate fi redat prin cele două zicale românești: „rău faci, rău găsești“ sau, „cine sapă groapa altuia, cade el în ea“.
- ³⁴ Nepete, o fortăreață etruscă la poalele muntelui Ciminium.
- ³⁵ Anul 370 ab U.c. (383 î.e.n.).
- ³⁶ Datornicul care nu-și plătea la timp datoria putea fi luat zălog de debitor, pierzându-și libertatea pînă în ziua în care-și achita datoria. Totuși, datornicul putea oferi un număr de garanți care-l chezășuiau pentru suma datorată. În acest caz, datornicul nu-și mai pierdea libertatea, deoarece chezașii, în număr de 5, toți cetățeni romani (aduși în fața unui slujbaș al statului, anume însărcinat — *libripens* — care ținea în mînă o balanță și rostea formula de răscumpărare), erau răspunzători pentru datoria contractată. Formula era următoarea: „Declar că acest om este al meu, potrivit dreptului ginților, și a fost răscumpărat cu acești bani“. Apoi slujbașul lua banii din cîntar și îi înmîna creditorului, de la care primea pe datornicul eliberat din sclavie.
- ³⁷ Circeii, cetate întemeiată, după tradiție, de Tarquinius cel Trufaș, se găsea în partea de miazănoapte a Latiului, dispunînd de o fortăreață destul de puternică. Se mai văd și azi vestigii din vechea cetate Circeii (astăzi, la Circella).
- ³⁸ După tradiția romană, luarea auspiciilor a fost acordată la început numai lui Romulus și urmașilor săi. După alungarea monarhiei, interregii au devenit executorii acestui ritual religios, pe care-l puteau, la rîndu-le, transmite altor magistrați superiori. Ori de cîte ori se ivea vreo îndoială că auspiciile n-au fost consultate cum trebuie, potrivit rînduielilor religioase, se recurgea la interregi, care aveau rolul să repete luarea auspiciilor.
- ³⁹ Doliul la romani era ținut prin îmbrăcarea de veșminte mohorîte (*toga sordida*) pe care le purtau rudele răposatului. Aceștia își lăsau și părul și barba să crească. În textul de față, plebeii își manifestau în același chip dragostea și compasiunea pentru cel închis, ca să le fie arătat astfel fățiș patricienilor regretul pentru răpirea acestui dîrz apărător al lor.
- ⁴⁰ Consulul Spurius Cassius (a se vedea la vol. I, cartea II, cap. XLI și nota 96) își luase sarcina ajutorării plebeilor asuprași, prin împărțirea de pămînturi din *ager publicus* (proprietățile care fă-

ceau parte din domeniile statului). Datorită intrigilor urzite și calomniilor născocite de patricieni, Cassius a fost învinuit, judecat, condamnat și executat pentru delict de uneltire și năzuința de a ajunge rege.

- ⁴¹ Spurius Maelius (a se vedea în vol. I, cartea IV, cap. XIII—XVI și notele 20 și 23) fusese suprimat din ordinul aristocrației romane. El împărțise alimente și grâu plebeilor în timpul unei cumplite foamete și din această pricină a fost acuzat de patricieni că urmărește să ajungă rege al romanilor și să readucă tirania, atât de odioasă în ochii tuturor cetățenilor. În realitate însă, Spurius Maelius devenea primejdios pentru patricieni, deoarece acesta, bucurându-se de o mare popularitate în ochii plebeilor, voise să candideze la consulat, avînd toate șansele să reușească. Aristocrația, ca să scape de un concurent dîrz și să nu piardă din mîină un post-cheie la conducerea statului roman, a urzit această intrigă ce i-a izbutit pe deplin: Maelius a căzut ucis de comandantul caveriei romane, Servilius Ahala, omul aristocrației.
- ⁴² „Cumplita noapte“ — este vorba de noaptea în care gallii au încercat să pună stăpînire pe cetățuia romană de pe Capitoliu printr-un atac dat prin surprindere, dar care atac, conform tradiției romane, a fost zădărnicit de către Manlius Capitolinus, în urma alarmei date de găștele închinatze zeiței Junona (vezi și vol. I, cartea V, cap. XLVII—XLVIII).
- ⁴³ Titus Livius face aici aluzie la colecta inițiată de ostașii romani care au apărut cetățuia și Capitoliul împreună cu Manlius. După respingerea gallilor, fiecare ostaș i-a dăruit lui Manlius cîte o libră (327,45 grame) de făină și un sextar de vin (circa 1/2 litru) pentru el și familia lui.
- ⁴⁴ Anul amîntit aici e 371 ab U.c. (381 î.e.n.).
- ⁴⁵ Servilius Ahala (vezi vol. I, cartea IV, cap. XIII și XVI), comandantul caveriei romane, ajutorul dictatorului Cincinnatus, cel care l-a suprimat pe Spurius Maelius, sub pretextul că acesta a refuzat să apară în fața dictatorului și apelase la sprijinul plebeilor.
- ⁴⁶ *Videant magistratus ne quid respublica detrimenti capiat* este o formulă juridică deosebit de importantă, reproducută de Titus Livius aici pentru prima oară. Această formulă a durat pînă în vremurile tîrzii ale republicii. Atunci cînd statul roman se găsea în mare primejdie, și cînd era în joc însăși existența sa,

prin această formulă se puneau depline și necondiționate puteri în mâinile dictatorului, abolind orice drept cetățenesc. De aceea, în această formulă vom găsi uneori intercalate și expresiile: *permittere respublicam* (încredințează soarta republicii). Formula era întrebuițată cu prilejul numirii unui dictator, care era suprema cale la care recurgeau patricienii pentru a scăpa de elementele primejdioase pentru ei și pentru a feri puterea consulilor de îngrădiri juridictionale, ori de câte ori patriciatului i se părea că sînt periclitate pozițiile sale de clasă.

- ⁴⁷ Miezul acestui capitol îl alcătuiesc, neîndoios, judecarea și osîndirea la moarte a lui Marcus Manlius Capitolinus. Acesta își câștigase faima unui erou fără seamăn, căci datorită numai îndrăzneței sale acțiuni de apărare a Capitoliului a putut fi Roma salvată de galli.

Manlius s-a simțit îndepărtat de la conducerea republicii de Camillus și, fiindcă nu s-a putut impune în fața patricienilor, atunci și-a căutat, spune Titus Livius, sprijin în rîndul plebeilor. Manlius, ca și Spurius Cassius, și-a luat asupra-și sarcina de a apăra pe plebeii oprimați, de a ajuta pe datornicii storși de creditori și transformați în robi de cămătării patricieni sau de plebeii bogați, pentru neplata la timp a datoriilor. Hipostaza, creată voit luminoasă de Titus Livius, în care se profilează personalitatea lui Manlius este aceea a luptătorului dezinteresat, care îmbrățișează cu căldură cauza celor asupriți. Însuși Titus Livius mărturisește că n-a găsit la nici unul dintre analiști atestată veracitatea acuzației că Manlius năzuia să ajungă rege. Aceasta se relevă și din faptul că nu toți, ci numai doi tribuni ai plebei, deveniți unelte ale patricienilor, l-au acuzat pe Manlius. Ceea ce e semnificativ însă, este lașitatea celorlalți tribuni care nu s-au împotrivit printr-un *veto* categoric acestei medreptăți și nici calomniilor urzite de patricieni. Lipsa de la proces a rudelor lui Manlius trebuie interpretată ca fiind consecința terorii exercitate de patricieni asupra membrilor familiei sale. De altfel, însăși eliberarea sa din închisoare sub presiunea masei plebeilor, după prima sa arestare, este o palpabilă dovadă a nevinovăției sale. Din această pricină, patricienii și-au pregătit din nou, dar mai temeinic, terenul, ca să scape de Manlius.

- ⁴⁸ Să se remarce această reflecție liviană: *ut sciant homines quae et quanta decora, foeda cupiditas regni non ingrata solum, sed invisae etiam, reddiderit*, care scoate în vileag și ura neîmpăcată a lui Titus Livius împotriva tiraniei regilor.
- ⁴⁹ Coroana murală (*corona muralis*), o decorație făcută din aur, cu care era distins ostașul ce sărea cel dintâi peste zidurile unei cetăți asediate. Această coroană avea forma unei ramuri arcuite care închidea un turn înzestrat cu creneluri, simbolizând zidurile unei cetăți.
- ⁵⁰ Coroana civică (*corona civica*) era o cunună din frunze de stejar și se acorda aceluia ostaș roman care salva de la moarte, în timpul unei bătălii, viața unuia din tovarășii săi de luptă, sub ochii comandantului.
- ⁵¹ Dumbrava poetelină, denumită de Varro, în lucrarea sa *Lingua latina*, Portelius sau Poetelius, se găsea în apropierea porții Flumentane, care la rîndu-i nu era departe de *porta Carmentalis* la poalele Capitoliului, în partea apuseană. Perspectiva în jur putea fi stăvilită numai în cazul că desișul copacilor ascundea templul și cetățuia. De bună seamă, în pasajul de față Titus Livius s-a gândit la competițiile tribune, fiindcă în acest caz, numai poporul putea fi considerat autoritatea cu puterea decisivă în republică, ce putea da sentința de condamnare la moarte. După datele furnizate de istoricul Cornelius Nepos, Manlius a fost bătut cu vergile pînă a murit, învederîndu-se prin aceasta că a fost judecat de un complet alcătuit din așa-zisii *duumviri perduellionis*, în fața competițiilor centuriate. Se știe că adunarea poporului avea loc pe centurii în Cimpul lui Marte, fiind prezidate de consuli, tribuni militari sau dictatori, și foarte rar se întrunea în dumbrava poetelină, ca în cazul de față.
- ⁵² Poarta Nomentană (vezi *Via Nomentana* la vol. I, cartea III nota 63).
- ⁵³ *Duumviri perduellionis* era un complet de judecată pentru procesele de înaltă trădare sau a crimelor de uneltire împotriva statului (vezi vol. I, cartea I, cap. XXVI). S-a recurs la un proces de asemenea natură pentru că Manlius devenise un om primejdios pentru patricieni, de vreme ce le dezvăluia mijloacele necinstite de luptă și le amenința supremația în stat. Patricienii știau ce gânduri nutreau plebeii de atîta vreme: egalitate de drepturi. Peste 20 de ani, în 391 ab U.c. (362 i.e.n.) plebeii au izbutit ca unul

din consuli, cea mai înaltă magistratură romană, să fie ales din rîndurile lor. Prin urmare, oricare din conducătorii plebeilor constituia o primejdie pentru aristocrație. Din discursurile ațișătoare atribuite lui Manlius, istoricul roman reproduce numai unul singur, din care rezultă că Manlius n-a făcut altceva decît a apărat drepturile plebeilor. Însuși Titus Livius afirmă că învinuirea lui Manlius că a năzuit să devină rege este absolut neîntemeiată, părăindu-i totodată stranie judecarea și condamnarea lui de către adunarea poporului, dar și o dovadă a nevinovăției sale. Ceilalți istorici greci și romani au păreri împărțite. Dio Cassius ne confirmă aserțiunea lui Titus Livius, spunînd următoarele: „dubla fire a lui Manlius s-a imprimat în viața și destinul său“ (XXXI, 1, 2). Istoricul Appianos (IX) se limitează la a reda tentativa de dezvoltare a lui Manlius, fără să dezvăluie însă urzeala patricienilor. Dionysios din Halicarnas îl acuză pe Manlius de năzuința de instaurare a tiraniei monarhice (XVI, 6). La fel Plutarh (*Camillus*, XXXVI) are aceeași poziție, iar Zonaras (VIII, 24) menționează invidia lui Manlius împotriva lui Camillus. Plinius cel Bătrîn (*Historia naturalis*, VII, cap. XXIV) îl caracterizează pe Manlius astfel: „Faptele eroice ale lui Manlius Capitolinus n-ar fi fost mai mici, dacă el nu le-ar fi scoborît prin sfîrșitul vieții sale. Înainte cu 17 ani, cîștigase în două rînduri trofeele vrăjmașilor doborîți de el în luptă. Prima oară el primise o coroană murală, iar ca ostaș al cavaleriei șase coroane civice. De 32 ori a primit distincții de război, iar pe trup îi rămăseseră cicatricele a 23 de răni. El l-a salvat de la moarte pe comandantul cavaleriei romane Publius Servilius, deși era și el rănit la umăr. Mai mult decît toți, Manlius salvase de la pieire Capitolul și, o dată cu acesta, însuși statul roman în războiul cu gallii, dacă nu s-o fi gîndit să salveze republica pentru a fi el singur la cîrmă. Mari i-au fost isprăvile, dar și mai mare i-a fost schimbarea soartei“.

Aulus Gellius, în *Noctes Atticae* (Noaptele atice, XVII, 2), luîndu-se după analistul Coelius Quadrigarius, preamărește destoinicia și vitejia fără seamăn a lui Manlius Capitolinus și istorisește de asemenea că acesta a fost aruncat de pe stîncă Tarpeia, fiindcă ținta să ajungă rege. Același lucru îl spune și Cornelius Nepos. Diodor din Sicilia (XV, 35) spune următoarele: „Manlius, care a aspirat să ajungă rege, a fost judecat pentru înaltă trădare și

osîndit la moarte“. În schimb Quintilianus relevă doar cazul lui Manlius, socotindu-l „aidoma lui Spurius Cassius și Spurius Maecilius“.

- ⁵⁴ Stîncea Tarpeia, de pe care se aruncau condamnații la moarte, se găsea în partea vestică a Capitoliului.
- ⁵⁵ După cum se vede, la Titus Livius nu poate fi vorba de vreo temeinicie în învinuirea lui Manlius de crimă de înaltă trădare. A doua oară procesul lui Manlius a fost adus în fața curiilor — adunarea acestora însemna *comitia curiata* — pe cînd anterior fusese judecat de adunarea poporului pe centurii (*comitia centuriata*). Faptele în legătură cu acțiunile lui Manlius Capitolinus oglindesc întensificarea luptei de clasă în sînul societății romane după invazia gallilor.
- ⁵⁶ Anul 372 ab U.c. (381 î.e.n.).
- ⁵⁷ Anul 373 ab U.c. (380 î.e.n.).
- ⁵⁸ Acești tribuni militari cu putere consulară au fost aleși în anul 374 ab U.c. (379 î.e.n.).
- ⁵⁹ Datele exacte reproduse aci de Titus Livius asupra tuturor evenimentelor la care a luat parte Camillus indică existența unor izvoare, însă necunoscute pentru noi: analele de familie ale patricienilor Manlius și Camillus, figuri istorice care au dominat epoca prin succesele lor războinice și care au fost puși de tradiția romană într-o lumină strălucitoare. Totuși, rămîne nelămurit faptul de ce Titus Livius trece cu vederea o sumă de date extrem de importante în legătură cu schimbările structurale în organizarea armatei și cu modificările aduse de Camillus în tactica și în dotația armamentului ostașilor romani, care, după cum confirmă și Plutarh (*Camillus*, XL) și Diodor din Sicilia (XIV, 13), se datorează lui Camillus.
- ⁶⁰ Anul 375 ab U.c. (378 î.e.n.).
- ⁶¹ Din pricina războaielor purtate de romani, în special cu gallii, situația plebeilor săraci, care alcătuiau majoritatea poporului roman, se înrăutățise simțitor. Plebeii bogați, prin căsătoriile fiilor și fiicelor lor cu patricienii scăpătați, se impun din ce în ce pe primul plan al politicii romane, alcătuiind o nouă pătură socială pe care Titus Livius o numește *nobilitas*. Aceasta nu se deosebea prea mult de cea patriciană, prin resurse și mijloace. Pătura *nobilitas*, susținîndu-și pretențiile de a intra în rîndul patricienilor, constituia o piedică și o primejdie pentru pătura dominantă a patricienilor,

în descreștere numerică. În momentele grele pentru viața poporului roman, în legătură cu ridicarea lui și înfăptuirea revendicărilor la o viață mai bună, această *nobilitas*, în loc să sprijine plebea de unde purcedea, trecea de partea patricienilor. Numai datorită influenței exercitată de *nobilitas* a fost cu puțință condamnarea lui Manlius, deoarece această pătură, prin abolirea datoriilor propusă de reforma lui Manlius, își vedea periclitate pozițiile și averile acumulate prin speculații. Coaliția organizată a păturilor exploatare, patriciatul și *nobilitas*, a zădărnicit înfăptuirea planurilor lui Manlius, ce propusese o eșalonare a achitării datoriilor, precum și micșorarea dobânzilor și procentelor, sub supravegherea censorilor. De altfel, după cum arată Titus Livius în acest capitol, și tribunii plebei voiseră să impună o reglementare a impozitelor, precum și o eșalonare a datoriilor acelor plebei care ajunseseră să-și piardă toate bunurile și chiar libertatea.

⁶² Anul 377 ab U.c. (376 î.e.n.).

⁶³ Ecetra (a se vedea în vol. I cartea II, nota 55).

⁶⁴ Nenumăratele răzvrățiri împotriva Romei ale populațiilor dependente își au obârșia în faptul că Roma slăbise în mod apreciabil în urma năvălirii gallilor și devastărilor lor cumplite, precum și a distrugerii cetății de către cotropitori, astfel încât aceste populații se străduiau acum să nimicească hegemonia romană, exercitată prin confederația latină asupra lor de mai bine de un veac. Făcând abstracție de rezistența eroică a poporului roman și de comportarea excepțională a lui Camillus, care și-a dovedit mari însușiri de strateg și de tactician militar, intențiile răzvrățiților au fost zădărnice și datorită faptului că nu aveau un plan unitar de acțiune, fiindcă nu și-au concentrat toate eforturile pentru faza hotărâtoare, ci au acționat sporadic și fiecare izolat: într-un an au ridicat armele volscii și aequii, în altul etruscii, apoi pe rînd, fiecare cetate, Praeneste, Velitrae, Lanuvium și Circeii. Abia la sfîrșit, toți acești vrăjmași ai Romei și-au unit forțele, însă atunci aceste cetăți erau sleite de eforturile anterioare. De altfel, Roma s-a refăcut extraordinar de repede, aceasta deducîndu-se din înființarea atîtor colonii: la Nepete, Satricum și Setia — despre care vorbește istoricul Velleius Paterculus, însă peste care trece Titus Livius —, ceea ce denotă că Roma dispunea de o densitate apreciabilă de locuitori.

- ⁶⁵ Acești tribuni militari cu putere consulară au fost aleși în anul 378 ab U.c. (375 î.e.n.).
- ⁶⁶ În decursul istoriei romane, datoriile contractate de plebei au constituit una din racilele care le îngreuna existența, aducându-i în sapă de lemn și la pierderea libertății. E limpede constatarea lui Titus Livius că soluționarea acestui conflict era zădărnicită de patricieni. Și plata impozitelor către stat ajunsese o mare plagă pentru plebei, pe lângă aceea a exploatării neomenoase din partea cămătarilor. E demnă de remarcat relatarea lui Titus Livius despre lupta dirză dusă cu sorți de izbândă de tribunii plebei — care de astă dată și-au asociat și un dictator, pe P. Manlius — care au obținut să intre în vigoare legea pentru abolirea datoriilor prin socotirea dobânzilor și extragerea lor din datoriile contractate, precum și eșalonarea restului de datorii la anumite termene. Toate aceste măsuri au avut aproape un caracter revoluționar pentru acea vreme, țintind să se dea o puternică lovitură cămătarilor, care nu-și mai puteau strânge averi prin speculații.
- ⁶⁷ Adagiul livian: *Parva, ut plerumque fit, rem ingentem moliundi causa intervenit* (care poate fi redat și prin zicala românească: „Buturuga mică răstoarnă carul mare“).
- ⁶⁸ O reformă radicală de cel mai mare răsunet era, fără îndoială, delimitarea suprafețelor agricole ce se puteau arenda din *ager publicus* de către patricieni: prin această lege agrară se încerca, pe de o parte, să se facă cu neputință înjghebarea de mari averi personale, iar pe de altă parte, să se pună o limită prea marii inechități dintre cetățeni. Totodată, această lege făcea ca excedentul de populație al plebei să plece din Roma în noile colonii romane înființate, unde plebeii erau împroprietăriți. Legea agrară a lui Licinius și Sextius este o dovadă a procesului care era în curs de desfășurare acum — de concentrare a proprietății funciare private în Roma, proces început încă din primele perioade ale dezvoltării statului roman.
- În legătură cu această lege, Marx scrie: „...Avem o concentrare a proprietății private care a început la Roma de timpuriu (dovadă legea agrară a lui Licinius)...“ (vezi N. A. Mașkin, *Istoria Romei antice*, p. 86).
- ⁶⁹ După tradiția romană, conducerea republicii de către tribunii militari cu putere consulară a început în anul 305 ab U.c. (448

i.e.n.) și a durat pînă în anul 389 ab U.c. (364 i.e.n.), în total 84 ani.

⁷⁰ Nu poate fi nici o îndoială asupra țelurilor urmărite de reprezentanții plebeilor prin aceste măsuri. Față de această lege, prin care se hotăra ca un consul să fie plebeu, se lămurește pe deplin pentru ce s-a opus senatul patrician vreme de 10 ani (ca exponent al intereselor aristocrației, prin recurgerea în continuu la opreliștea religioasă) împotriva ridicării la conducerea treburilor obștești a reprezentanților plebeilor. Reînființarea consulatului și încredințarea unui scaun consular unui plebeu, precum și egalitatea de drepturi, revendicări legitime susținute de tribunii plebei, nu puteau fi privite de patricieni decît cu ură, fiindcă pierdeau poziții dominante la cîrma statului. De aceea, patricienii continuau să lupte cu aceleași mijloace, fie pe calea unei rezistențe organizate, prin intermediul uneltelor lor, tribunii trădători ai plebei (care se împotriveau „legal“, prin *veto*, proiectelor de legi propuse de colegii lor), fie prin ducerea unei politici abil ticluite de a ține cît mai departe de Roma în taberele militare o mare parte dintre plebei, sub pretextul necesității campaniilor militare. Așa a fost, de pildă, războiul cu cetatea Velitrae, care s-a tărăgănat ani de-a rîndul.

⁷¹ Între anii 380—385 ab U.c. (373—368 i.e.n.).

⁷² Acești interregi au fost în funcție în anul 385 ab U.c. (368 i.e.n.).

⁷³ Pentru anul 386 ab U.c. (367 i.e.n.).

⁷⁴ Reflecție liviană: *In certamine relictus praemium semper potentioris futurus est.*

⁷⁵ Cel dintîi tribun militar provenit din rîndurile plebeilor, Licinius Calvus, a fost ales în anul 358 ab U.c. (395 i.e.n.).

⁷⁶ Acest proiect de lege — întocmit din inițiativa tribunilor plebei — de a se admite ca jumătate din colegiul sacerdotal să fie deținut de plebei, constituie o tentativă evident îndrăznească din partea plebei de a elimina și temeiurile de ordin religios, care se împotriveau ridicării reprezentanților ei la funcțiile de conducere. Acest colegiu fusese înființat de Tarquinius cel Bătrîn. După alți istorici, colegiul preoților decemviri a fost întemeiat mai tîrziu de Tarquinius cel Trufaș (vezi Dionysios din Halicarnas, IV, 62; Aulus Gellius, *Noctes Atticae* I, 19; Plinius cel Bă-

trîn, *Historia naturalis*, I, 13). Acum acest colegiu nu mai era un privilegiu exclusiv al patricienilor, cu toate pretențiile vechii tradiții patriciene (vezi și Lactantius, I, 6; Servius, *Virgilii Aeneis*, VI, 36).

⁷⁷ Din anul 387 ab U.c. (366 î.e.n.).

⁷⁸ Temeiul acestei abdicări a lui Camillus este încă nelămurit. E sigur însă că Marcus Furius Camillus a abdicat din dictatură, pentru că și Plutarh confirmă acest fapt (*Camillus*, XXXIX), însă e îndoielnic dacă de teama pedepsei cu amenda sau datorită sentimentului neputinței lui de a mai opune rezistență revendicărilor legitime ale plebeilor. În orice caz, au contribuit în mod hotărîtor asupra atitudinii timorate a lui Camillus (deși acesta era cel mai vajnic susținător al intereselor patricienilor) mai multe pricini: uluirea lui în fața nemaipomenitei dirzenii a tribunilor plebei, apoi convingerea că va fi nevoit să înfrunte puterea plebeilor bine înmănunchiați și călăuziți de tribuni, reprezentanții lor firești, sinceri și devotați cauzei lor, și în sfîrșit, vîrsta sa înaintată, precum și impopularitatea sa. Camillus a mai fost ales odată dictator, însă de astă dată pentru rehabilitarea sa în ochii plebei și împăcarea cu ea (Plutarh, *Camillus*, XLII). Plutarh înțelege însă mai bine lucrurile cînd spune că M. Furius Camillus, bolnav și gîrbovit de ani, se temea de o a doua judecare a lui, și că în același timp recunoștea puterea plebeilor. De altfel, Plutarh e și mai precis decît Titus Livius cînd scrie că noua lege, în legătură cu delimitarea proprietății funciare private, a fost votată și a intrat în vigoare sub dictatura lui Publius Manlius.

⁷⁹ Această înfăptuire are o însemnătate precumpănitoare, deoarece de acum înainte plebeii puteau zădărnici chiar numirile de dictatori. Cu acest prilej se lămurește o problemă a cărei soluție fusese contestată de patricieni și anume dacă tribunii plebei trebuiau considerați autorități ale statului — în care caz opoziția lor era legală —, sau dacă trebuiau priviți numai ca reprezentanți ai plebeilor, în care caz inițiativele emanaute de la ei erau oricînd caduce și cu îndoielnice șanse de a se concretiza în forma unor proiecte de legi valabile. Prin amenințarea pedepșirii lui Camillus cu o amendă, se scoate în relief înfăptuirea unor măsuri necesare, propuse de către tribunii plebei, pentru ocrotirea adunărilor plebeilor și ale întregului popor roman.

- ⁸⁰ C. Licinius, cel dintîi *magister equitum* (comandant al cavaleriei) ales din rîndurile plebeilor, a fost numit în anul 387 ab U.c. (366 î.e.n.).
- ⁸¹ Regii Tarquinii, care au fost alungați din Roma, erau considerați drept simbolul tiraniei.
- ⁸² Zicală latină: *Aut omnia accipe, aut nihil fero*, care poate fi sintetizată prin: „sau tot, sau nimic“.
- ⁸³ Să se remarce cu cîtă claritate redă Titus Livius concepția demagogică a acestui patrician, din al cărui discurs se reliefează modalitatea și mijloacele la care recurgea pătura exploatare pentru a-și apăra pozițiile de clasă.
- ⁸⁴ Regii romani își aveau statuile lor așezate pe Capitoliu. Pe soclul fiecărei statui era săpată și încrustată cu aur inscripția prin care se arăta perioada cît a domnit fiecare din ei pe tronul roman.
- ⁸⁵ Cuvetare moralistă caracteristică operei lui Titus Livius prin care se reliefează un aspect al valorii intrinsece a omului: *Etenim ab homines dignitas pertinet* (în traducere liberă: „simțămîntul demnității trebuie să fie una din calitățile esențiale ale ființei umane“).
- ⁸⁶ Maxima rostită de Appius Claudius Crassus arată cît de presantă era cererea plebeilor de a li se distribui loturi de pămînt din *ager publicus* pe care-l acaparaseră patricienii. Totodată, moralistul istoric Titus Livius biciuiește lăcomia egoistului hrăpăreț care se înfruptă din bunurile semenului său: *Tanta dulcedo est ex alienis fortunis praedandi!*
- ⁸⁷ Formulă de urare la romani: *Quod faxitis, deos velim fortunare!*
- ⁸⁸ Cuvîntarea rostită de Appius Claudius Crassus, nepotul decemvirului — foarte problematică în ce privește veracitatea ei din punct de vedere istoric — a fost plăzmută de Titus Livius și plasată la locul potrivit, în scopul de a da în vileag punctul de vedere al aristocrației romane față de revendicările și frămîntările plebei. Acest punct de vedere exprimat destul de răspicat prin gura unui Claudius, reliefează pînă la ce grad a ajuns conflictul dintre patriciat și plebe, mai ales în legătură cu punerea în aplicare a legilor lui Licinius și Sextius. După cum se învederează din acest discurs, aristocrația romană nu vrea să renunțe la punctul ei de vedere, caracteristic celui mai strîmt cu putință egoism de clasă. Pe bună dreptate subliniază și Titus Livius stăruința plebeilor de a merge

pînă la capăt cu înfăptuirea revendicărilor lor legitime, susținute de reprezentanții săi autorizați, tribunii, stăruință marcată prin cuvintele: „noi vrem să obținem totul, sau nimic“. În al doilea rînd, se reliefează năzuința înfăptuirii libertății absolute în alegerea consulilor: dacă poporul e de părere și vrea ca amîndoi consulii să fie aleși numai din rîndurile plebeilor, n-are decît să și-i aleagă; patricienii însă nu vor, se opun aprobării legilor în discuție argumentînd că religia oprește să se numească în înalte demnități oameni din rîndurile plebeilor, pentru că „aceștia nu au dreptul de a consulta auspiciile“. Pretențiile patricienilor că ei sînt singurele *personae gratae* — ființe alese ale zeilor — înzestrate cu har divin și predestinate să cîrmuiască republica romană, reliefează această mentalitate. Votîndu-se hotărîrea de a se alege un consul dintre plebei, s-a smuls aristocrației încă un privilegiu de clasă.

⁸⁹ Aleși pentru anul 388 ab U.c. (365 î.e.n.).

⁹⁰ Claudius Quadrigarius este un analist roman care a trăit pe vremea dictatorului Sylla. El a scris o istorie romană intitulată *Annales*, în 23 de cărți, dar care s-a pierdut.

⁹¹ Evenimentele și datele în legătură cu acest război împotriva gallilor n-au fost lămurite pe deplin și într-un consens general de către istorici. După istoricul grec Polybios (XI, 18), bătălia dintre romani și galli dată în apropierea muntelui Alban a avut loc la 30 de ani după prima năvălire a gallilor, pe cînd Titus Livius menționează aici că a avut loc într-al 22-lea an după a doua invazie.

Polybios spune că romanii au evitat lupta cu gallii, pe cînd după Titus Livius și după Plutarh, Camillus a fost sărbătorit pentru triumful raportat asupra gallilor. Aserțiunea lui Plutarh coincide cu a lui Claudius Quadrigarius, cînd spune că bătălia a avut loc lîngă riul Anio, însă el mai susține că această bătălie a avut loc numai după 13 ani de la cucerirea Romei de către galli. Plutarh dă acestui conflict o deosebită însemnătate, datorită faptului că în urma biruințelor cîștigate asupra gallilor crescuse considerabil încrederea romanilor în forțele lor proprii. Diodor din Sicilia (XIV, 117) este în schimb cît se poate de confuz spunînd că gallii s-au bătut cu romanii după ce s-au întors din Apulia, pe cînd la Titus Livius (în cap. XLVIII) se arată că gallii, după bătălia din cîmpia albană, au fugit în debandadă. Dionysios din Halicarnas (XIV,

12—19) istorisește că al doilea val de galli s-a îndreptat în spre muntele Alban, însă și la el datele și amănunțele sînt confuze. Confuziile istorice se explică prin aceea că gallii au invadat Italia în mai multe rînduri, și din această cauză analiștii nu le-au dat aceeași însemnătate tuturor acestor năvăliri. Relatările lui Titus Livius asupra celui de-al doilea război cu gallii concordă într-o bună măsură cu ale analistului Claudius Quadrigarius și cu ale lui Plutarh. Istoricul roman face o singură greșeală, neînsemnată în aparență, fiindcă el, luîndu-se după analistul de mai sus, spune că bătălia a avut loc aproape de rîul Anio.

⁹² Cel dintîi consul plebeu a intrat în funcție în anul 388 ab U.c. (365 î.e.n.).

⁹³ Fraza: „Patricienii spuneau că ei nu vor încuviința“ a mai fost menționată în cap. XLI, și înseamnă „încuviințarea întemeiată pe consultarea zeilor și cercetarea voinței divine“.

⁹⁴ Numirea unui *praetor* trebuie privită nu numai ca un fel de compensație pentru patricieni, în locul scaunului de consul pierdut de ei în favoarea plebeilor, ci și ca semnificație că justiția era o prerogativă exclusivă a patricienilor. Cuvîntul *praetor* (*prae-itor* = cel care merge în frunte) fusese un titlu care se acorda consulului sau dictatorului. Abia în anul 366 î.e.n. s-a înființat *praetura* în a cărei sarcină cădea judecarea proceselor dintre cetățeni. Patricienii recurgeau la argumentări religioase pentru justificarea acestui privilegiu: așa cum se credea că atribuția de judecător suprem era numai a lui Jupiter, zeul suprem, această atribuție trecea mai departe în mîinile reprezentanților săi pe pămînt; regilor, și de la aceștia, patricienilor, datorită faptului că reprezentanții acestora oficiau ceremoniile religioase. Prin faptul că legile aveau putere de sancționare, întreg dreptul era privit de patricieni ca un patrimoniu exclusiv al lor, izvorît din dreptul sacral. De aceea aristocrația a fost atît de pornită împotriva edilului curul Cneius Fulvius (vezi cartea IX, ultimul capitol) care a făcut cunoscut plebeilor dreptul civil, ținut ascuns în nișele sanctualelor păzite de pontifici. Alegerea praetorului curul și a edililor curuli, magistraturi care s-au înființat acum, e interpretată de Titus Livius ca o inițiativă a patricienilor, aceștia căutînd să înmulțească numărul magistratilor patricieni, pentru a păstra mai departe preponderența la cîrma republicii romane. La început, praetorul a fost ales, în

comițiile centuriate, numai din rîndurile patricienilor. Mai tîrziu însă, în anul 337 î.e.n., tribunii plebei au reușit să-și impună punctul lor de vedere, alegîndu-se și primul praetor din rîndurile plebeilor. În timpul primului război punic s-a ales și un al doilea praetor, în anul 241 î.e.n., numit *praetor peregrinus* care judeca litigiile dintre cetățenii romani și străini. Praetorul urban judeca pricinile dintre cetățenii romani; el putea suplini pe consuli, cînd aceștia lipseau din Roma, putea convoca senatul și mobiliza armata. Numărul praetorilor a sporit cu timpul la patru, apoi la 8, iar sub imperiu la 18. Cu toate că primii praetori se numeau colegii consulilor, în *cursus honorum* erau considerați treapta inferioară a consulatului. Veșmintele lor erau identice cu ale consulilor, avînd la fel ca ei dreptul de a purta *toga praetexta*, de a avea *sella curulis* (scaunul curul), precum și o gardă de 6 lictori cu fascii. Praetorii urbani însă aveau numai 2 lictori.

⁸⁵ *Ludi maximi*, adică cele mai mărețe jocuri cu putință, depășind amploarea și fastul marilor jocuri — *ludi magni*. Plutarh le atestă în *Camillus*. Pînă la primul război punic, se cheltuiau cîte 500 000 de ași, din vistieria statului, cu organizarea și desfășurarea lor.

CARTEA VII

¹ Anul amintit aci este 389 ab U.c. (364 î.e.n.).

² Fraza: „Acest an va fi însemnat prin alegerea în funcția de consul a unui om nou (*homo novus*) și prin înființarea a două noi funcții: praetura și edilitatea curulă“, relevă dintru început faptul că istoricul roman a accentuat asupra esențialului: și anume că după lupte neîntrerupte cu patricienii, plebea a izbutit să cîștige un post dominant la cîrma republicii romane, impunînd alegerea unui consul din rîndul ei.

Titus Livius relevă nu numai eforturile depuse de plebei pentru obținerea de drepturi egale cu patricienii, ci și luarea în stăpînire a drepturilor cîștigate; dar totodată subliniază că plebea și-a încredințat reprezentantului său autorizat scaunul de consul. La rîndul lor, și patricienii și-au luat în stăpînire noile magistraturi menite a

compensa pierderea unui soaun de consul. Să se remarce totuși că de la o vreme reprezentanții plebeilor nu au fost excluși de la alegerile de praetori și de edili curuli.

³ Menționind defectiunea hemicilor, Titus Livius s-a gândit la nerespectarea angajamentelor luate față de romani de hernici, care făceau parte din confederația latină. Totuși, nici hernicii nici romanii nu au recurs la ostilități din pricina luptelor politice și sociale existente în sinul fiecăreia din cele două părți beligerante.

⁴ *Toga praetexta* (vezi vol. I, cartea I, nota 78 și la cartea X, nota 31).

⁵ Consulatul acestora a fost în anul 390 ab U.c. (363 î.e.n.).

⁶ Între 365 și 390 ab U.c. (388—363 î.e.n.).

⁷ *Lectisternium*-ul a avut loc în anul 391 ab U.c. (362 î.e.n.).

⁸ Primul *lectisternium* a fost menționat de Titus Livius în cartea a V-a, cap. XIII, pe când de cel de-al doilea a uitat să mai amintească. Această ceremonie publică, organizată de *septemviri epulones*, la care participau toți cetățenii, în afară de sclavi, liberi și străini, era un eveniment excepțional; în schimb, ospetele obișnuite pe care le organizau *viri epulones* (anumiți funcționari însărcinați în acest scop) se țineau aproape în fiecare lună sau săptămână, însă la acestea din urmă participarea mesenilor era restrânsă, ospetele fiind date în cinstea unei divinități. *Lectisternia*, marile ospete publice, erau însă în afara cadrului obișnuit și aveau semnificația unor ceremonii deosebit de solemne, fiind considerate un fel de agape sau praznice publice însoțite de *supplicationes* — rugăciuni colective pentru iertarea și curățirea de păcate, sau ca o sărbătoare de mulțumire publică, cum a fost cea desfășurată la Roma după înăbușirea conjurației lui Catilina (vezi Cicerone, *In Pisonem*, 3, *In Catilinam*, 11, 6, *Philippicae*, 11, 6). Ținta urmărită este aceeași ca și la solemnitățile sacrificiilor, numai că aceste solemnități se desfășoară potrivit prescripțiilor cuprinse în cărțile sibylline, oficiindu-se slujbe în cinstea mai multor zei, a lui Apollo, a Dianei, a Latonei, a lui Hercules, Mercur și Neptun, cu un ceremonial obișnuit, purtând caracterul ritualurilor grecești.

⁹ Maximă a moralistului Titus Livius: *Ceterum parva quoque, ut ferme principia omnia*, ce are valoare — ca îndreptar în viață — de a porni la oricare activitate cu modestie, nu cu trufie.

¹⁰ După cum arată Titus Livius, primul început al artei teatrale la romani consta din dansuri etrusce acompaniate de flaut, fără textul

sau mimica corespunzătoare. Acestor reprezentații importate de la etrusci li s-au adăugat și producțiile băștinase, pe care diferiți autori dramatici le creau după modelul celor străine; aceste producții dramatice, pline de humor, erau în același timp și mimate, corespunzător textului. Piesa teatrală, la început, a fost cu precădere o comedie, și e de obârșie plebeiană. Cu începere de la Livius Andronicus (v. nota urm.), creatorul dramaturgiei romane culte, deci un veac mai târziu, reprezentarea mimică din bucata teatrală a fost despărțită de partea cîntată, comediile fiind alcătuite din dialoguri și replici, pe cînd părțile lirice au fost încredințate cîntăreșilor de profesie. Aceasta este originea comediei ca o creație artistică propriu-zisă, din care s-a dezvoltat mai târziu comedia cultă romană. Comparativ cu creațiile artistice teatrale grecești, producțiile romane se aseamănă cu dramele lui Epicharm, cu imnurile lui Sophron și cu *Satura moenippea* ale lui M. Terentius Varro. Toți poeții romani sînt de acord cu cele arătate de Titus Livius în succintul său istoric al teatrului roman. Astfel, Vergilius, *Georgice*, II, vs. 385, ne spune că la toate sărbătorile romane ale lui Bacchus, întocmai ca la cele dionisiace grecești, poporul petrecea zgomotos, avînd măști pe față, prilejuindu-se torente de glume și risete, precum și tot soiul de grimase și mimări, satirizîndu-se unii pe alții. De asemenea și Horatius, *Epistulae* II, 1, vs. 139, ne spune că în mod obișnuit romanii stihuiau glumele și ironiile cu prilejul sărbătorilor culesului recoltelor de pe ogoare și livezi, dar că versurile erau improvizații stîngace și necioplite, și că această înclinație a romanului către biciuire mersese atît de departe, încît cîrmuirea a recurs la o lege prin care se pedepseau asemenea manifestări. Primele începuturi ale unei poezii rustice cu caracter religios, în urma introducerii dansurilor etrusce, s-au contopit cu elementele străine, imprimînd acestor creații artistice în mod distinct un caracter autohton. Deci după istoricul Titus Livius diferitele trepte de dezvoltare ale poeziei dramatice romane sînt următoarele: 1) dansurile etrusceacompaniate de flaut; 2) dansurile însoțite de stihurile cupletelor humoristice executate de tineretul roman, metrul întrebuițat fiind versul cunoscut sub numele de saturnin; 3) *Saturae*. „*Satura*“ pe acea vreme nu avea sensul de azi, de satiră, ci era un amestec improvizat de cîntec, dans, glumă, ironie, farse,acompaniate de muzică. Cu începere din anul 240 î.e.n., prin despărțirea bucății teatrale de muzică și dans, din iniția-

tiva lui Livius Andronicus, se pune piatra de temelie a dramei artistice romane. Începînd de la această dată, muzicanții cu instrumente, cîntăreții și actorii întovărășeau dialogul cu mimica cores-punzătoare.

- 11 Versurile fescennine (numele derivă de la Fescennia, un oraș în Etruria) erau cele mai simple stihuri cu puțință, alcătuite numai din spondeie (— / —). Este metrul original roman, în care au scris și primii poeți romani, Livius Andronicus și Naevius. O dată cu influența culturii elene, acest vers a intrat în desuetudine.
- 12 Livius Andronicus este părintele dramaturgiei romane, creatorul teatrului și tragediei romane, precum și al principalelor genuri poetice romane. Era un grec originar din Tarentum. Vine la Roma după cucerirea, în anul 272 î.e.n., a Tarentului de către romani. Tragediile sale erau mai mult traduceri și compilări ale tragediilor lui Sophocles și Eurypides. Se citează următoarele tragedii atribuite lui Livius Andronicus: *Achilles*, *Aegisthus*, *Ajax*, *Andromedes*, *Equus Troianus*, *Hermiona*, *Ino*, *Teseus*, din care s-au păstrat însă foarte puține fragmente. Tot el a compus și un imn liric în cinstea Junonii și a tradus Odisseea în limba latină.
- 13 Revenirea la farsele anterioare improvizate este legată de așa-zisa piesă teatrală *fabula Atellana*, numită așa de la Atella, cetatea oscă situată între Capua și Neapolis. În felul acesta, obîrșia dramaturgiei romane, ca și înclinația poporului roman către producții artistice glumețe și ironice, învederează limpede că gluma, biciuirea, ironia sînt armele prin care se combat trufia, înfumurarea și viciile în general. Se știe că înșiși soldații romani aveau obiceiul de a-și ironiza în stihuri improvizate comandanții, cînd aceștia erau sărbătoriți cu triumf.
- 14 Oscii făceau parte dintre populațiile autohtone italice, împreună cu sabellii, umbrii și latinii. O bună parte din osci locuiau în Campania. După supunerea lor de către ramura sabellică a samniților, din contopirea cu învingătorii au ieșit campanii. S-au găsit inscripții scrise în dialectul osc, care sînt descifrate, și se numără printre cele mai vechi vestigii epigrafice din peninsula italică.
- 15 Ocupația de *histrioni* fiind lăsată în timpul istoricului Titus Livius pe seama sclavilor, era socotită nedemnă pentru un roman, ca și aceea a gladiatorilor; cu timpul însă a început să se dea mai multă

considerație artiștilor. Aici, moralistul Titus Livius se referă la exagerările reprezentațiilor scenice lubrice din timpul său.

- ¹⁶ Consulatul acestora a fost în anul 392 ab U.c. (361 î.e.n.).
- ¹⁷ Așa cum se credea de către popor, că comedia putea fi un mijloc de ușurare a suferințelor și de înlăturare a răului, la fel și băterea unui cui pare a fi fost o plăsmuire a patricienilor, înclinați să caute izvorul răului în neglijarea datinilor religioase. Obiceiul baterii unui cui avea însă la origine un alt sens și fusese introdus la romani pentru a ține socoteala timpului de către magistrați ai statului, în vederea compensării anului solar cu cel lunar sau pentru determinarea unor anumite cicluri ale anului.

S-a observat că aceeași datină a fost păstrată și în templul zeiței etrusce a norocului, Nortia, din cetatea Volsinii.

- ¹⁸ Minerva făcea parte din categoria zeilor *Di novensiles* (sau *novensides*), și anume din triada etruscă a Capitoliului: Jupiter, Juno, Minerva. Cultul Minervei s-a introdus la Roma în urma cuceririi cetății Falerii, prin adoptarea lui de la populația învinsă a falisciilor. Minerva era considerată și adorată ca zeița protectoare a meșteșugarilor și lucrătorilor, care-și aveau atelierile și locuințele grupate în jurul templului ei ridicat pe Aventin. O altă ipostază a acestei divinități era *Minerva medica*, patroana medicilor, avînd un templu pe Esquilin. Templul de pe Capitoliu, de care e vorba aici, avea trei altare deopotrivă de mari, cu comunicare între ele: al lui Jupiter în centru, iar laterale, ale Minervei și Junonei. La acest altar (*templum*) se spune că a fost atîrnată această lege.
- ¹⁹ Zeița Nortia făcea parte din divinitățile vechi italiice — *di indigetes* — al cărei cult era cinstit în cetatea Volsinii, fiind socotită ca o întruchipare a destinului.
- ²⁰ Cincius Alimentus — analist roman, de origine plebeiană, care a scris în limba greacă o istorie romană intitulată *Annales*.
- ²¹ Jupiter Maximus Optimus, înseamnă: prea bunul și prea puternicul Jupiter.
- ²² Consulatul acestora a avut loc în 393 ab U.c. (360 î.e.n.).
- ²³ Acuzația adusă lui L. Manlius Imperiosus este cît se poate de semnificativă pentru acele vremuri. Tribunii plebei aveau suficiente temeieri pentru a-l trimite în judecată pe dictatorul Manlius, fiindcă el cu purtările sale tiranice făcuse excese de zel. Numai că în privința exercitării așa-numitei *patria potestas romana* (dreptul

și puterea tatălui de a dispune de viața fiilor săi), tribunii plebei nu aveau nici un drept să se amestece. În sfârșit, felul cum a pus fiul lui Manlius capăt acestei acuzații înseamnă o încălcare a legalității. În schimb, Cicero și istoricul Valerius Maximus subliniază acest rar exemplu de pietate filială (*pietas erga parentem*).

²⁴ *Imperiosus* — poate fi tradus „stăpînul cu gura mare și cu biciul în mînă“.

²⁵ E vorba de gradul militar din armată, tribunul militar fiind comandantul unci legiuni, și nu de magistratură (tribuni militari cu putere consulară) care a fost la conducerea republicii 84 de ani (vezi nota 69 la cartea VI).

²⁶ Fapta eroică a lui Marcus Curtius, deși de domeniul legendei, are totuși un sîmbure de adevăr istoric, de vreme ce exista denumirea lacului Curtius. Se știe îndeobște că miturile etiologice formează în parte fundamentul istoriei romane din perioada arhaică. Acest cutremur de pămînt, precum și deplasarea de straturi se poate să fi avut într-adevăr loc. Pe baza fenomenelor naturii, în folclorul oricărui popor se brodează oricînd asemenea povești; și în cazul de față a existat de bună seamă un *mundus*, o groapă ce simboliza bolta cerului. Așa cum se știe și din folclorul nostru, și pe atunci se cerea pentru ispășire jertfa cea mai de preț pe care o avea Roma. Din această pricină, un tînăr roman entuziast și-a jertfit propria sa viață pentru binele republicii romane, un exemplu relatat de Titus Livius pentru a arăta pînă unde poate merge credința și dragostea de patrie. Cu toate că istoricii Zonaras (VII, 25) și Dionysios din Halicarnas tăgăduiesc veracitatea acestei legende, Titus Livius ne transmite prin ea o străveche tradiție romană, fără să dea alte lămuriri, însă nu pentru a explica denumirea acestui lac, pentru că mai existase un Curtius Mettus, acel erou al lui Titus Tatius, și pe deasupra și un consul Curtius, de care și scriitorul pomeneste în legătură cu acest nume.

²⁷ Reflecție liviană: *Nunc fama rerum standum esse, ubi certam derogat vetustas fidem*; din ea se relevă importanța pe care o dă Titus Livius miturilor și tradiției, la care e nevoit să recurgă, deoarece vicisitudinile ea, de pildă, incendierea Romei de către galli și noianul timpului scurs nu au îngăduit păstrarea izvoarelor istorice scrise.

- ²⁸ Războiul cu hernicii, care a izbucnit din nou în anul 393 ab U.c. (360 î.e.n.) — cu toate că fusese încheiată înainte o alianță între Roma, Latium și hernici —, precum și defecțiunea cetăților Tibur și Praeneste sînt ultimele tentative ale populațiilor menționate de a ieși de sub hegemonia romană, însă acum prea tardive căci au fost zădărnice. Motivul: fiecare din aceste cetăți au ridicat armele izolat una după alta. Din această cauză, romanii le-au înfrint pe rînd, pe fiecare în parte.
- ²⁹ Asupra semnificației ce-l avea dreptul ginților, vezi vol. I, cartea I, nota 58.
- ³⁰ Constituirea unei puternice armate hernice alcătuite din 8 cohorte, fiecare avînd cîte 400 de oameni, învederează faptul că această populație dispunea încă de forțe militare, deși avusese de purtat dese lupte cu populațiile vecine.
- ³¹ Asupra concepției lui Titus Livius despre rolul destinului în desfășurarea evenimentelor vezi *Studiul introductiv*, vol. I, pag. XXXIV—XXXV și la cartea I, nota 25.
- ³² În anul 394 ab U.c. (359 î.e.n.).
- ³³ Pentru alte informații asupra cetății Ferentinum, a se vedea vol. I, cartea II, nota 91.
- ³⁴ Tibur, oraș latin la nord-est de Roma, pe malul stîng al rîului Anio. Ulterior tiburtinii, ajutîndu-i pe pedani, sînt înfrinți de romani și pedepsiți (vezi și cap. XII și XIV din cartea VII).
- ³⁵ E vorba de analistul Licinius Macer (vezi și vol. I, nota 13 de la cartea IV).
- ³⁶ *Via Salaria*, o șosea care pornea din partea de nord a Romei, împreună cu Via Nomentana, de la poalele colinei Quirinal și trecea prin *porta Collina*. Numele de Via Salaria deriva de la rolul economic al acestei căi, pe ea transportîndu-se sarea de la Ostia.
- ³⁷ Reflecție liviană: *Praecipuam sortem periculi petere nolle*, prin care se relevă faptul că pripeala în orice acțiune nu duce la evitarea primejdiei.
- ³⁸ Din aceste cuvinte: *Praesta nomen romanum invictum!* reiese caracterul epopeic al operei liviene, și nemărginita admirație și dragoste a istoricului roman față de patria sa.
- ³⁹ Menționarea sabiei hispane în textul de față pare să fie un anacronism deoarece pe acea vreme romanii nu puteau avea cunoștință de o asemenea armă. Sabia hispană și-a făcut apariția la romani abia în

timpul celui de-al doilea război punic, cu care prilej pedestrima romană a fost dotată cu asemenea armă. Însă nu trebuie să mire pe nimeni asemenea procedee. Întotdeauna un stat introduce în dotajia armamentului său orice mijloc nou de luptă și orice inovație, pe care o împrumută de la vecini, când găsește cu cale că acestea sînt mai eficace.

Informațiile lui Titus Livius în această privință au fost luate de la analistul Claudius Quadrigarius, care susținea asemenea lucruri (vezi și Aulus Gellius, *Noctes Atticae* IX, 13).

⁴⁰ Să se remarce caracterizarea ostașului roman făcută aci de Titus Livius atît de succint și de sugestiv.

⁴¹ Torquatus înseamnă în latinește „cel cu salbă“.

⁴² Pentru coroana de aur (*corona aurea, vallaris, castrensis* sau *muralis* etc.) vezi la cartea VI, nota 50. Această *corona aurea* se oferea unui erou roman în urma unei izbîndiri asupra adversarului său.

⁴³ Consulatul acestuia și al colegului său M. Fabius Ambustus a fost în anul 395 ab U.c. (358 î.e.n.).

⁴⁴ Reflecție liviană ce relevă înaltul său patriotism, descriind simțămintele celor ce luptă într-un război just, de apărare a patriei chiar în fața vetrelor și celor dragi: *Pugnatum est, quae magna, etiam absentibus, hortamenta animi tum subjecta oculis, simul verecundia misericordiaeque milites accendebant.*

⁴⁵ Anul amintit aci este 396 ab U.c. (357 î.e.n.).

⁴⁶ Anul 397 ab U.c. (356 î.e.n.).

⁴⁷ Se pare că datorită ușurinței cu care se angajau gallii ca mercenari, toți vechii dușmani ai romanilor au hotărît să ridice armele împotriva acestora, apelînd la sprijinul plătit al gallilor. Războiul cu hernicii se dezlănțuie din nou. Cetățile Tibur și Praeneste repetă defecțiunea, trădînd pe romani, și chiar orașe mult mai neînsemnate ca Privernum și Velitrae îndrăznesc să-i atace pe romani. Cu prilejul acestei invazii, gallii au trecut numai pe lângă zidurile Romei. Însăpămîntați de pericolul gallic, latinii au reînnoit alianța cu romanii, trimițînd, potrivit condițiilor tratatului încheiat anterior, puternice contingente de trupe auxiliare în sprijinul romanilor. Ajutorul latinilor a venit la timp. Obținerea acestui ajutor se datorește însă și abilei activități diplomatice desfășurate de romani și totodată și faptului că latinii și-au dat seama încotro convergeau interesele

lor. Cu ajutorul primit de la latini, romanii s-au putut apăra împotriva tuturor vrăjmașilor lor. Totuși, eforturile cele mai mari au fost depuse tot de romani.

- ⁴⁸ *Pedum* (vezi vol. I, cartea II, nota 86).
- ⁴⁹ Reflecție liviană: *lis animis corporibusque quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret mora.*
- ⁵⁰ *Primpilus* (vezi mai jos la cartea VIII, nota 24).
- ⁵¹ Din cuvintele acestui centurion iese puternic în vileag ascuțimea luptei de clasă din republica romană în acest timp. Acest discurs are însă în același timp și un caracter moral-educativ.
- ⁵² Adagiu livian: *Rem bonam, exemplo haud probabili actam*, care relevă acea trăsătură a concepției lui Titus Livius care exclude puțința unei frumoase acțiuni dacă nu se întemeiază pe principii morale.
- ⁵³ Maximă liviană: *In castris, feroces, in acie, pavidī*, care poate fi redată și prin zicala românească: „la pomană năvală, la război înapoi“ sau: „înapoia frontului, în cazarmă, ostașii fac pe grozavii, dar când ajung pe front dau bir cu fugiții“.
- ⁵⁴ Anul menționat mai sus, la nota 46 de la această carte.
- ⁵⁵ Veliternii erau locuitorii cetății Velitrae. Aceasta era o colonie romană situată în regiunea volscilor, la sud de muntele Alban. Veliternii au trecut de partea latinilor, ridicînd armele împotriva Romei. Veliternii îi ajută totuși pe pedani, dar aceștia fură înfrinți de romani lângă râul Astura. Ca represalii, veliternii sînt pedepsiți cu confiscarea unei treimi din teritoriu.
- ⁵⁶ Este înfățișat în acest pasaj, din relatarea lui Titus Livius în legătură cu această lege, modul cum a evoluat societatea sclavagistă romană, care a făcut încă un pas în dezvoltarea ei, cum năzuiau către funcțiile de la conducerea statului roman reprezentanții plebei înstărite și cum li se împotriveau cu atîta înverșunare patricienii. Dovadă e această lege propusă din inițiativa senatului patrician, lege care era îndreptată împotriva aspirațiilor legitime ale plebeilor la conducerea statului.
- ⁵⁷ E vorba de anul 398 ab U.c. (355 î.e.n.).
- ⁵⁸ *Foenus unciarum* — procentul legal la împrumuturile contractate de plebei de la cămătării patricieni sau de la plebeii bogați, care fusese stabilit la a douăsprezecea parte din suma împrumutată, adică la 8 $\frac{1}{3}$ %, sau un as la sută.

- ⁵⁹ Antesignani — soldații de elită rînduiți înaintea steagurilor (*signa*).
- ⁶⁰ Un fapt nou demn de remarcat și extrem de interesant este intrarea în vigoare a acestei legi, sugerate din inițiativa ostașilor romani din tabără, lege referitoare la un nou impozit de 20 de ași, pe care-l plătea stăpînul care elibera un sclav.
- ⁶¹ De vreme ce acum și ostașii romani se întruneau pe triburi și votau legi, aceasta însemna că o parte din popor, și anume cei înrolați sub arme, erau scoși de sub jurisdicția tribunilor plebei. Din această cauză, reprezentanții plebeilor erau îndreptățiți să ceară repetarea propunerilor și în adunarea poporului.
- ⁶² Aleși în anul 399 ab U.c. (354 î.e.n.).
- ⁶³ Salinae (a se vedea vol. I, la cartea I nota 114).
- ⁶⁴ După ce au căzut stavilele care le zăgăzuiau plebeilor accesul la consulat și după ce au cîștigat acum și această biruință, prin numirea celui dintîi dictator din rîndul plebeilor, plebeii, și în special cei bogăți, își asiguraseră astfel încă o poziție dominantă la cîrma statului roman.
- ⁶⁵ Acest *interregnum* a fost în anul 399 ab U.c. (354 î.e.n.).
- ⁶⁶ Alegerea în funcție consulară a acestor doi patricieni, în pofida legii Licinia, demonstrează repetarea ingerințelor făcute de patricieni și folosirea chiar de mijloace contrare legilor pentru ca aristocrația să rămînă singura deținătoare a magistraturii supreme la Roma și singura beneficiară a puterii. Din comentariile lui Titus Livius iese în evidență hotărîrea plebeilor de a-și strînge rîndurile, pentru a porni la o nouă contraofensivă împotriva patricienilor.
- ⁶⁷ Empulum, o mică localitate situată în Latium, în apropierea cetății, Tibur, la nord-est de Roma.
- ⁶⁸ Anul 401 ab U.c. (352 î.e.n.).
- ⁶⁹ Sassula, localitate pe riul Anio, în Latium, situată în apropierea cetății Tibur. Sassula dimpreună cu Empulum serveau ca loc de tîrg al cetății Tibur.
- ⁷⁰ Încheierea unui tratat de alianță între romani și samniți scoate în vileag următoarele: 1) în expansiunea lor cele două puteri din centrul Italiei s-au apropiat mult una de cealaltă, ținuturile fiindu-le delimitate de riul Liris; 2) era necesară și o reglementare a raporturilor reciproce între cele două puteri. Această constatare poate fi dedusă din fraza: *Foedere in societatem accepti* (samniții au fost admiși ca aliați în confederația latină). Această alianță era în același

timp și ofensivă și defensivă, cele două popoare obligându-se să-și acorde asistență mutuală și sprijin armat. Încheierea tratatului mai relevă și un alt aspect: stabilirea unor relații pașnice între cetățenii ambelor state, prin angajamentul de a nu mai recurge la războaie de cuceriri și anexiuni de teritorii și de a nu mai sprijini alte populații beligerante. Din această cauză romanii n-au mai vrut să dea sprijin campaniilor, când aceștia le-au solicitat ajutorul, pentru ca să nu vină astfel cu vreo atingere prieteniei și alianței încheiate cu samniții.

- ⁷¹ Caeriții — populație din Caere (vezi și vol. I, cartea I, nota 18).
- ⁷² În acest pasaj Titus Livius se referă la refugiul flaminilor și vestalelor la Caere, cu prilejul primei invazii gallice din anul 390 sau 387 î.e.n.
- ⁷³ Armistițiul încheiat de romani cu cetatea Caere, cu un an mai înainte, fusese stabilit în condiții extrem de grele, după cum subliniază Titus Livius. După istoricul grec Dio Cassius (XL), romanii încheiaseră armistițiul cu caeriții numai cu condiția ca aceștia să le cedeze jumătate din teritoriul lor. Nu se știe precis dacă cu acest prilej locuitorii din Caere au primit cetățenia romană, *jus civitatis*. În orice caz, caeriții erau socotiți de romani că făc parte din populațiile Etruriei.
- ⁷⁴ Se reamintește că legea Licinia fusese propusă de tribunul plebeu Caius Licinius Stolo în anul 379 ab U.c. (374 î.e.n.) lege prin care se hotăra de către senatul patrician și adunarea poporului ca un consul să fie ales dintre plebei, și a intrat în vigoare abia în anul 387 ab U.c. (366 î.e.n.) (vezi sfârșitul cărții VI, cap. XXXV—XLII).
- ⁷⁵ *Mensarii* — o comisie specială financiară (*Triumviri mensarii*) subordonată quaestorilor însărcinați cu administrația finanțelor statului.
- ⁷⁶ În anul 403 ab U.c. (350 î.e.n.).
- ⁷⁷ Aleși pentru anul 403 ab U.c. (350 î.e.n.).
- ⁷⁸ Alegerea lui Marcius Rutilus (care a fost primul dictator din rândurile plebeilor) în funcția de censor înseamnă un nou pas mai departe făcut de plebei pentru obținerea funcțiilor importante în statul roman.
- ⁷⁹ Anul 404 ab U.c. (349 î.e.n.).
- ⁸⁰ *Triarii, principes, hastati* — cele trei linii de luptă romane — vezi mai jos la cartea VIII, cap. VIII și nota 23.

- ⁸¹ Ei au fost aleși consuli în anul 405 ab U.c. (348 î.e.n.).
- ⁸² Reflecție liviană: *Adeo in quae laboramus sola crevimus, divitias luxuriamque*, care scoate pe prim plan învățătura moralistului-literat Titus Livius că bogățiile, luxul și mai ales risipa pricinuiesc întotdeauna neplăceri și suferințe posesorilor lor.
- ⁸³ În anul 407 ab U.c. (346 î.e.n.).
- ⁸⁴ Această perioadă are însemnătate prin noul conflict dezlănțuit între romani și alte diferite populații italice. În timp ce toți vechii vrăjmași au ridicat armele împotriva Romei, hernicii iar au trădat-o printr-o nouă defecțiune, gallii invadează din nou Italia, amenințând direct Roma. Apoi, și samniții se ridică. La acest lanț de neajunsuri se mai adăugau incursiunile de pradă ale piraților greci, care s-au apropiat cu o flotă de corăbii de coastele portului roman Ostia, neliniștind întregul teritoriu roman. La rîndul lor, gallii au fost cu atît mai primejdioși pentru romani, cu cît își instalaseră tabăra de iarnă la poalele muntelui Alban. Cea mai grea lovitură pentru romani a fost însă refuzul latinilor de a mai trimite contingentele necesare. Din această pricină, romanii au fost nevoiți să facă singuri față tuturor acestor primejdii, prin alcătuirea în pripă a unei armate compuse din 10 legiuni.
- ⁸⁵ În acest pasaj Titus Livius face aluzie la expansiunea regatului macedonean, care avea în fruntea lui pe războinicul rege Filip al II-lea, tatăl lui Alexandru cel Mare. După cum se știe, împotriva lui Filip al II-lea s-a ridicat Atena, în fruntea confederației cetățitorilor grecești, printre ai cărei conducători era și Demosthenes, vestitul orator și bărbat politic. După o eroică rezistență în mai multe bătălii (desfășurate între anii 355—338 î.e.n.), întreaga Grece a fost supusă de Filip al II-lea, în urma luptei de la Chero-nea, în anul 338 î.e.n.
- ⁸⁶ Colegiul decemvirilor (a se vedea la vol. I, cartea I, nota 38).
- ⁸⁷ Acest *lectisternium* a avut loc în anul 407 ab U.c. (346 î.e.n.); era repetat după șaptesprezece ani de la cel precedent. Această ceremonie religioasă fusese organizată în legătură cu așa-zisele *ludi saeculares* instituite de către censori.
- ⁸⁸ Încheierea acestui tratat este o nouă dovadă a creșterii puterii romane, care a atras atenția puternicei Carthagine. Probabil că războiul naval întreprins de romani împotriva flotei de pirați greci a prilejuit încheierea acestui pact. Istoricul grec Polybios (III, 24)

reproduce *in extenso* condițiile acestui tratat încheiat între Roma și Carthagina.

⁸⁹ Scăderea procentelor dobânzilor la $\frac{1}{2}$ as la sută pe lună la datoriile contractate de plebei învederează, pe de o parte, creșterea continuă a puterii statului roman, dar și oarecare propășire a păturilor avute, care puteau admite asemenea atingeri ale intereselor lor. Din această cauză a fost posibilă introducerea unei măsuri pentru o nouă reglementare a datoriilor plebeilor. Prin eşalonarea plății datoriilor la anumite scadențe se urmărea stăvilirea urcării dobânzilor. Proiectul de lege propus de tribunii plebei a fost suportat greu de cămătari, care au căutat să zădărnicească reforma. Aceasta e marcată prin judecarea și condamnarea a numeroși cămătari (cum se arată mai jos, tot la această carte, cap. XXVIII) scurt timp după promulgarea legii menționate. Procesele au fost intentate de edilii plebei.

⁹⁰ Acest consulat a funcționat în anul 409 ab U.c. (344 î.e.n.).

⁹¹ Consulatul lor a fost în anul 410 ab U.c. (343 î.e.n.).

⁹² Zeița Junona Moneta (a se vedea la vol. I, cartea I, nota 50, și la cartea IV, nota 89).

⁹³ Acest oraș al volscoilor se găsea pe râul Liris, aproape de granița cu marsii. Cetatea Sora a fost transformată în colonie romană în anul 326 î.e.n.; după eșecul suferit de romani la Furcile Caudino, soranii măcelăresc pe coloniștii romani și trec de partea samniților. Totuși romanii au recucerit-o ca urmare a trădării căpeteniilor ei și se înființează din nou o colonie romană acolo (vezi cartea X, cap. I).

⁹⁴ Acești consuli au funcționat în anul 411 ab U.c. (342 î.e.n.).

⁹⁵ Reflecția moralistului Titus Livius: *Quanta rerum moles! Quotiens in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quae vix sustinetur, erigi imperium esset!*

⁹⁶ Dezlănțuirea primului război împotriva samniților (aproximativ între anii 343—341 î.e.n.) constituie un eveniment important în istoria romană; în urma victoriilor și cuceririlor obținute, Roma iese din cadrul strîmt în care se desfășurase pînă acum etapele istoriei sale. Puterea romană în expansiune își stabilește acum, în urma extinderii teatrelor de operațiuni militare, noi obiective de atins. Începe să se contureze din ce în ce mai distinct ideea preponderenței și hegemoniei romanilor asupra întregii Italii centrale. Se

punea întrebarea: cine va reuși să învingă în mod decisiv? Își va impune supremația și dominația asupra întregii Italii centrale populația de războinici dirji și înverșunați a samniților sau romanii, mai bine organizați din punct de vedere militar? Vreme de 80 de ani samniții ținuseră sub stăpânirea lor Capua (vezi la cartea IV-a, cap. XXXVII). Însă și samniții au mers pe urmele înaintașilor lor campani, pregătind ramurilor populațiilor samnite aceași soartă pe care au avut-o vechii locuitori băștinași ai Campaniei. Nu trebuie să se treacă cu vederea că foștii locuitori ai Campaniei se contopiseră în perioada celor 80 de ani cu vechii locuitori osci și etrusci; de aceea, ivirea samniților a stîrnit din partea acestora o atitudine de împotrivire.

E de conceput însă că actul inițiat de romani de a atrage pe campani a fost întreprins realmente pentru a se evita o alianță a acestora cu samniții. Folosind termenii și formulele consacrate unui tratat de alianță, cuprinsul și condițiile pactului erau acestea: dacă campanii nu vor fi tratați de romani ca supușii lor, atunci Roma avea să sufere în primul rînd riscurile, deoarece anexarea Campaniei de către Samnium ducea la creșterea puterii samnite; dacă un stat puternic limitrof trece de partea taberei potrivnice, socotelile statului vecin oricînd se pot încurca. Și, dimpotrivă, cultivarea bunelor relații pot precumpăni hotărîtor în balanța echilibrului de forțe. De altfel, cele patru ramuri samnite: caudinii, hirpinii, pentrii și frentanii se angajaseră în adunările lor să întreprindă acțiuni comune, luînd măsuri pe care le-au comunicat oficial solilor romani, trimiși special pentru a evita conflictul. Totuși, membrii acestei confederații samnite n-au avut prevederea alcătuirii unui plan central unitar de operațiuni. Aceste lipsuri au făcut să eșueze planurile de luptă ale samniților, care au fost înfrînți de romani, mai bine organizați din punct de vedere militar. În același timp, conflictul dintre samniți și romani reliefează și un alt aspect politic: romanii au izbutit să învingă Samnium-ul datorită faptului că forțele statului roman erau bine organizate, fiindcă din punct de vedere al structurii social-economice Roma atinsese un nivel mai ridicat decît Samnium.

⁹⁷ Sidicinum și sidicinii — cetate și populație ausonică în nord-estul Campaniei, lângă Samnium.

- ⁹⁸ Dealurile Tifata constituiau un punct strategic important pentru dominarea Campaniei.
- ⁹⁹ În acest pasaj, Titus Livius întrebuițează termenii *nutum* și *numen* luați din limbajul ritualului religios, care înseamnă încuviințarea, printr-un semn, de către zei. *Numen* înseamnă voința divinității. În discursul lor solii campani socoteau puterea romanilor, după cum relatează Titus Livius, întocmai ca pe aceea a zeilor.
- ¹⁰⁰ Aici Titus Livius a fost învinuit de către comentatori de neglijență, deoarece în acest pasaj el a menționat mai întâi cererea romanilor de a primi de la dușmani satisfacție, precum și declararea oficială a războiului, și abia în al doilea rând propunerea adresată poporului roman asupra mersului războiului. Totuși, se trece cu vederea faptul că senatul roman, care avea însărcinarea conducerii afacerilor externe, trebuie să aibă întotdeauna consimțământul adunării poporului asupra unei soluții sau alteia.
- ¹⁰¹ Samnium (a se vedea la cartea I, nota 46 și cartea VIII, nota 6).
- ¹⁰² Gaurus, munte vulcanic (azi Monte Barbaro), situat în Campania, la răsărit de orașul Cumae. La sud de acest munte se aflau lacurile Lucrinus și Avernus.
- ¹⁰³ Intenția consulului roman prin această desfășurare a marșului lui a-a fost pe deplin lămurită de Titus Livius. Totuși, diversiunea întreprinsă de consul către cetatea Satricula din Samnium era pe deplin justificată. Rămân totuși nelămurite motivele pentru care romanii au ocupat pozițiile de pe muntele Gaurus și de pe înălțimile dintre Cumae și Neapolis. Desigur, planurile consulilor erau de a cuceri Capua, pentru a-și acoperi spatele printr-o garnizoană. Se conchide că au ocupat aceste poziții intermediare și au recurs la asemenea manevre pentru a evita o înfringere, romanii nefiind încă destul de bine pregătiți. Un alt motiv este și stabilirea unor legături pe mare cu Roma. În acest caz, nu este îndreptățită afirmația unor analiști, după cum menționează Titus Livius, că acest consul a recurs la atari măsuri tactice în urma unei înfringeri, de care nu avem însă nici o cunoștință. Nu trebuie tăgăduit faptul că romanii, în fața noului vrăjmaș atât de redutabil, trebuiau să întrebuițeze noi măsuri și noi mijloace de luptă, concentrându-și eforturile pentru bătălia decisivă.
- ¹⁰⁴ Reflecție liviană: *Qualiscumque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci.*

- ¹⁰⁵ Aici Titus Livius exagerează: Roma a cunoscut și înfrîngerii. Gallii n-au trecut pe mare cu prilejul invaziilor lor de pînă acum, așa cum arată Titus Livius.
- ¹⁰⁶ *Publicola* înseamnă „omul poporului“. Strămoșul său, Valerius Publicola, a fost al doilea consul roman după Brutus, care fusese într-adevăr o figură foarte populară (a se vedea vol. I, cartea II, cap. II—X).
- ¹⁰⁷ Să se remarce succinta caracterizare a lui Valerius Corvus de către literatul Titus Livius, care zugrăvește cu atîta plasticitate pe acest erou roman intrat în legendă.
- ¹⁰⁸ Straja a doua era între ceasurile 9 și 12 noaptea.
- ¹⁰⁹ *Libra* (a se vedea vol. I, cartea I, nota 140).
- ¹¹⁰ *Sextar* (vezi vol. II, cartea VI, nota 43).
- ¹¹¹ Episodul acesta, în cadrul căruia intră și fapta eroică a lui Decius, a fost preludiul unei crîncene înceștări, care va dura 60 de ani și care, în urma biruinței finale, a impus hegemonia romanilor asupra întregii Italii centrale. Totodată, în legătură cu bătăliile desfășurate, Titus Livius ne pune la îndemînă o sumă de izvoare de mare însemnătate pentru aceste evenimente, deoarece analiștii au menționat că romanii au capturat în luptă 40 000 de scuturi (desigur, o cifră exagerată), dar care totuși ne dezvăluie proporțiile forțelor combatante de care dispuneau samniții, și că nici oastea romană nu sta mai prejos în ce privește efectivele sale. Biruințele romanilor în acest prim război cu samniții au fost de o covârșitoare importanță, devreme ce nu numai etruscii și latinii s-au simțit îndemnați să intre în confederația latină, ci însăși Carthagina a felicitat Roma pentru succesele obținute, trimițîndu-i ca omagiu o coroană de aur, pentru templul lui Jupiter Feretrius, cum menționează și Titus Livius mai jos, în cap. XXXVIII. Acest fapt relevă puterea la care a ajuns Roma și importanța politică și militară pe care începe s-o aibă în întreaga Italie și în bazinul de vest al Mediteranei.
- ¹¹² *Suessula* — oraș în Campania, situat la nord de vulcanul Vezuviu; fusese ales de samniți ca punct important pentru desfășurarea operațiilor militare, datorită pozițiilor sale favorabile pentru ei, în vederea ciocnirii cu armata romană.

- ¹¹³ Acest armistițiu fusese încheiat în anul 404 ab U.c. (349 î.e.n.) o dată cu cel dintre romani și orașul Tarquinii (vezi mai sus cap. XXII din cartea VII).
- ¹¹⁴ Probabil că este vorba tot de delegația cartaginezilor care s-a prezentat la Roma în anul 407 ab U.c. (346 î.e.n.) după cum s-a arătat mai înainte în această carte, la cap. XXVII. Analistii Fabius Pictor și Cato nu sînt de acord că s-ar fi repetat această solie și în anul 412 ab U.c. (341 î.e.n.).
- ¹¹⁵ E vorba de populațiile etrusce și osce care locuiseră în Campania înainte de venirea campanilor.
- ¹¹⁶ Anxur (vezi vol. I, cartea IV, nota 87).
- ¹¹⁷ Lautulae — o vestită trecătoare din Apenini, în apropiere de Neapolis, unde samniții i-au surprins și bătut pe romani (în afară de lupta de la Caudium), după ce le-au închis ieșirile. Mai tîrziu, prin acest pas trecea și cunoscuta *via Appia*. Pe această cale se făcea legătura dintre Italia centrală cu Italia sudică. Mai tîrziu, pasul Lautulae a fost închis prin trei părți. Această trecătoare e flancată de lacul Fundi (Lago di Fundi), de un afluent al acestui lac și de munți. Înălțimile din jurul trecătoarei și din jurul orașului Anxur (azi Terracina) domină drumul către Roma.
- ¹¹⁸ Tusculum, o localitate în Latium, la sud-est de Roma.
- ¹¹⁹ Titus Quinctius a fost dictator în anul 375 ab U. c. (378 î.e.n.) și a ieșit biruitor în campania romanilor împotriva praenestinelor.
- ¹²⁰ Insemnele militare — *insignia* — ale comandantului (vezi și vol. I, cartea II, nota 2).
- ¹²¹ *Imperator* (vezi vol. I, cartea III, nota 25).
- ¹²² Centurion primipil (vezi mai jos, cartea VIII, nota 24).
- ¹²³ Evenimentul menționat de Titus Livius aici a fost repetat în multiple rînduri în cursul istoriei romane, de pildă și cu prilejul cuceririi cetăților Rhegium și Messana. În cazul de față ne e prezentată, pe de o parte, viața de inerție și libertinaj dusă de ostașii romani în Campania, pe de altă parte, vicisitudinile climei, nerodnicia pămîntului și grelele condiții de viață în ținuturile romane, unde poporul era copleșit și de povara datoriilor. Acești ostași romani însă au găsit în ținutul orașului Capua mediul prielnic belșugului. Bogățiile pricinuesc nu numai invidia celor lipsiți de ele, ci și disprețul și ura împotriva posesorilor lor, în măsura în care aceștia duc o viață de huzur și dezmăț și exploatează munca celor

dintii — reiese ca o concluzie a celor relatate de Titus Livius. În cazul de față, îndatoririle față de patrie începură să fie uitate, deoarece acești romani se considerau ca niște coloniști plecați din cetatea romană, ca să scape de datoriile apăsătoare și de neîntrepruptele ciocniri cu patricienii. E izbitoare judecata variată a diferiților analiști, Fabius Pictor, Claudius Quadrigarius, Licinius Macer, pe care Titus Livius i-a avut la îndemână, deși deosebirea dintre relatările lor nu sînt esențiale. Mai importantă era deosebirea în chestiunea dacă consulii au fost aceia care au înăbușit răscoala sau dictatorul, sau poate toți împreună, pentru că e posibil ca să fi izbucnit răscoala simultan și în cetate și în tabără.

- ¹²⁴ Deși senatul patrician a fost nevoit să accepte toate cele 3 proiecte menționate, era convins că nu vor fi aduse în mod efectiv la îndeplinire și că ele vor rămîne literă moartă. Într-adevăr, în privința primului proiect (de a nu se mai da bani cu împrumut), acest deziderat era mai mult ca irealizabil, pentru că o parte din plebei era silită de nevoi să recurgă la cămătari, din pricina situației precare.

În ce privește al doilea proiect (alegerea a doi consuli din rîndurile plebeilor), patricienii erau încredințați că această lege oricînd va putea fi zădărnicită de ei. Într-adevăr, după cum adesea atestă și Titus Livius, aristocrația încâlca destul de des legea Licinia, lege prin care se hotărîse ca unul din consuli să fie ales dintre plebei. În sfîrșit, interdicția de a se mai îndeplini aceeași funcție într-un interval de zece ani, sau două funcții simultan de către aceeași persoană, se referă la anumite cazuri cînd, de pildă, un edil era în același timp și comandantul cavaleriei; această lege își are o justificare logică, pentru că oricît de bine înzestrat ar fi cineva, nu poate îndeplini cu aceeași capacitate ambele funcții, mai ales cînd nu există vreo conexiune între ele. Totuși se constată că îndeobște privilegiile patricienilor se micșorează din ce în ce mai mult, iar accesul reprezentanților plebeilor la funcțiile importante ale statului se lărgeste. Însă nu este mai puțin adevărat că patricienii și-au apărut cu o nemaipomenită îndrjire poziția dominantă în statul roman, cedînd numai de nevoie și cînd nu au mai avut încotro, și numai pas cu pas, ca ori ce clasă dominantă și exploatare.

CARTEA VIII

- ¹ Consulatul lor a fost în anul 413 ab U.c. (340 î.e.n.).
- ² Setinii erau locuitorii cetății volsce Setia, situată la sud-est de Roma.
- ³ Norbanii erau locuitorii cetății volsce Norba, situată la sud-est de Roma, între cetățile Cora și Sulmo, ruinele templelor și străvechile ziduri se mai văd și azi lângă localitatea Norma.
- ⁴ În mod obișnuit, romanii confiscau, ca despăgubiri de război, de la dușmanii învinși o treime din teritoriul lor, atunci când împotrivirea acestora nu era atît de crîncenă. De astă dată însă le-au confiscat privernașilor, drept represalii, două treimi din teritoriul lor, din pricina marilor pierderi suferite de romani. Aceste pămînturi confiscate constituiau așa-zisul *ager publicus*, ogorul obștesc, care îndeobște era arendat patricienilor.
- ⁵ Zeița Lua Mater, o străveche divinitate italică, al cărei cult era oficiat paralel cu al lui Saturnus. Această divinitate, socotită zeița ispășirii (*luere* = a ispăși) apare în triadă alături de Mars și de Minerva, adică alături de acele zeități cărora se cuvenea să li se închine trofeele luate de la dușmanii învinși și să li se aducă jertfă armele învinșilor, făcîndu-se un mare rug din ele. Aceasta fiindcă *Lua* era socotită o putere neprielnică, negativă, care trebuia împăcată. *Lua* era socotită și o vrăjmașă a semănăturilor, și într-o oarecare măsură potrivnica lui Saturnus.
- ⁶ Ținutul sabellic — țara sabinilor. Sabellii era numele colectiv dat diverselor triburi italice, ca de pildă samniții, vestinii, marsii, marrucinii, paelignii, hirpini și frentanii. Sabellii, împreună cu oscii, umbrii și latinii se presupune a fi fost printre cele mai vechi populații italice care au venit în peninsula pe la 1500 î.e.n. Cei mai numeroși din grupul de triburi sabellice erau samniții care au supus pe osci, din contopirea lor rezultînd campanii, care au creat așa-zisa civilizație campană. Majoritatea așezărilor sabellice erau statornicite în regiunea centrală italică a Apeninilor. Ocupația lor de căpetenie era păstoritul. Erau cele mai războinice triburi din Italia centrală. În epoca istorică, triburile sabellice alcătuiesc confederația cetățîlor samnite, care cuprindea numeroasele

triburi samnite menționate mai sus, ce se împotrivesc cu înverșunare expansiunii romane.

⁷ Anul 414 ab U.c. (339 î.e.n.).

⁸ Alexandru, regele Epirului, era unchiul și vărul lui Alexandru cel Mare. Apariția lui pe scena istoriei romane în această fază a expansiunii romane în sud are semnificația unei diversiuni cît se poate de favorabile pentru romani. Prin debarcarea regelui Alexandru al Epirului pe teritoriul Italiei sudice, acesta a atras atenția confederației samnite către acest sector al Italiei, fiind nevoită să-și concentreze toate eforturile în fața noului potrivnic. Tentativa regelui din Epir de a pune piciorul solid în Italia a eșuat, în urma morții lui.

⁹ E vorba de Alexandru cel Mare, fiul lui Filip II regele Macedoniei. Alexandru era considerat de antici cel mai mare comandant de oști, tactician și strateg al antichității și cel mai vestit conducător, datorită isprăvilor sale și strălucitelor biruințe, deoarece la 33 de ani a reușit să cucerească și să înglobeze în imperiul său: Macedonia, Grecia, Asia Mică, Egiptul, Persia, ajungînd pînă la India. Elevul celui mai mare filozof al antichității, Aristoteles, Alexandru cel Mare era socotit în lumea antică întruchiparea virtuților războinice cumulate cu însușirile de mare diplomat. Din inițiativa sa s-au fondat în vastul său imperiu vreo 70 de orașe cu numele de Alexandria, dintre care cea mai mare este Alexandria din Egipt. Expedițiile militare și expansiunea politică a lui Alexandru cel Mare au înlesnit răspîndirea culturii elenistice în Orientul Apropiat, în Africa, bazinul mediteranean, cu centrul cel mai important de iradiație în Alexandria din Egipt, în locul — de pînă atunci — al Atenei.

¹⁰ În acest pasaj, Titus Livius se ține strict de mersul evenimentelor, fără să se abată cîtuși de puțin de la adevăr, cu toate că nici situația samniților, nici a latinilor nu pare destul de lămurită. Explicația e următoarea: alianța romanilor cu latinii a putut fi consolidată numai datorită primejdiilor amenințătoare pentru ambii parteneri. Însă, ori de cîte ori aceste primejdii dispăreau, angajamentele luate reciproc cădeau în desuetudine, fiindcă fiecare dintre parteneri dorea să nu fie stingherit în interesele sale. Romanii nu i-au inclus și pe latini în alianța lor cu samniții, deoarece latinii nu erau aliați care se bucurau de totală independență și, apoi,

Roma ar fi trebuit să împartă avantajele și cu ei. De aceea, nici latinii nu erau obligați de a respecta un pact încheiat de romani cu samniții. Se înțelege de la sine că romanilor nu le era plăcută o completă independență a latinilor, deoarece aceasta ar fi însemnat ca latinii să fie lăsați să constituie cea de a treia putere a Italiei centrale. De aceea, romanii le-au acordat latinilor numai *jus civitatis* — cetățenia latină —, dar și aceasta în mod parțial. Romanii le erau net superiori latinilor în ce privește potențialul material, organizarea, conducerea și unitatea de luptă pe plan politic și militar. Romanii deci nu puteau privi cu indiferență această alianță între latini și campani, deși fusese constituită împotriva samniților, vrăjmașul lor comun.

¹¹ Setia (a se vedea mai sus, tot la această carte, nota 2).

¹² Signia (a se vedea la vol. I, cartea I, nota 159).

¹³ Velitrae (a se vedea la vol. I, cartea II, nota 61).

¹⁴ Prin reflecția: *facile erit explicatis consiliis, accomodare rebus verba*, Titus Livius subliniază că înainte de a întreprinde orice acțiune e nevoie întotdeauna de un plan temeinic și metodic și numai după aceasta să se treacă la înfăptuirea ei.

¹⁵ Prin solia lui Anniius, latinii formulaseră răspicat o sumă de pretenții față de Roma și așteptau realizarea lor: acordarea deplinelor drepturi egale în toate sectoarele politice, încredințarea unui scaun de consul, iar jumătate din numărul total al senatorilor să fie ales din rîndurile lor. De bună seamă, și organizarea politică și administrativă a aliaților înaintase atît de departe, ajungînd la aceeași treaptă cu a Romei, de vreme ce ei aveau deja praetori în fruntea confederației. Din formularea acestor pretenții se explică de ce o parte din locuitorii coloniilor romane preferau să se alăture latinilor și nu Romei: majoritatea orașelor aliate preferau o egalitate de drepturi și raporturi echitabile una față de alta, decît o subordonare totală Romei atotputernice. Înșiși latinii se simțeau stînjeniți de alianța cu Roma, considerînd că n-aveau drepturi deopotrivă cu romanii, cînd spun: „oare aceasta înseamnă alianță, cu drepturi egale, dacă noi sîntem nevoiți să îndurăm sclavia sub umbra unei alianțe cu drepturi egale?” Latinii accentuează, în anul 415 ab U.c., că alianța lor dăinuie de două sute de ani, deci, o datează din vremea lui Servius Tullius, în care interval au avut loc multe schimbări și întreruperi.

- ¹⁶ La lacul Regillus s-a rezolvat pe calea armelor conflictul (care a avut loc, potrivit tradiției romane, în anul 496 î.e.n.) dintre romani și latini în favoarea primilor (vezi vol. I, cartea II, cap. XIX).
- ¹⁷ Titus Livius ne furnizează aici o nouă dovadă de spirit critic — privind legenda învăluită în vălul tainelor religiei — asupra morții praetorului latin Annius: când acesta arunca îndoiala și asupra atotputerniciei lui Jupiter Capitolinul, a fost pe loc pedepsit cu moartea pentru neobrăzarea sa — spun unii analiști, iar alții istorisesc că s-a lovit atât de greu la cap, încât s-a prăbușit la pământ. Tot la analiști se amintește că în timpul discuțiilor din curia romană și în vremea plîngerilor formulate de aliații latini — prin care se anunța, totodată, și ruperea relațiilor cu Roma — s-a declanșat o puternică furtună însoțită de năpraznice tunete și trăznete. Titus Livius concede că toate aceste relatări au putut fi înfrumusețate de tradiția și istoriografia veche romană.
- ¹⁸ Marsii (a se vedea mai jos, la cartea IX, nota 67).
- ¹⁹ Paelignii — populație samnită, vecină cu marsii.
- ²⁰ Influența legendelor cu substrat religios în tradiția și scrierile istorice romane se învederează și aci prin menționarea visurilor celor doi consuli. Titus Livius ne arată însă că planul Romei era clar: ea căuta pe cele mai scurte căi să se pună în legătură și să încheie alianțe cu ramurile populației samnite, mai întâi cu marsii și paelignii, iar prin aceștia, cu samniții. Însă această alianță ar fi putut fi împiedicată de latini, dacă aceștia și-ar fi trimis tot grosul forțelor lor la Tusculum; obiectul propriu-zis al conflictului erau campanii, care aveau să se teamă de romani, după cum și sidicinii de samniți. Din această cauză granița sudică a teatrului de operațiuni a războiului cu latinii a ajuns aproape de Minturnae. Însă orașele și coloniile romane din acest sector au fost proteguate de garnizoane romane atunci când latinii au pornit ofensiva pentru a le cuceri. Scopul pentru care bătălia s-a desfășurat în Campania a fost chiar cucerirea Campaniei. Acolo a fost teatrul propriu-zis al războiului, care trebuia să aducă decizia finală.
- ²¹ E vorba de unitatea tactică a cavaleriei romane numită *turma*.
- ²² *Praetorium* era cortul comandantului unei armate romane.
- ²³ În ce privește organizarea armatei romane pe acea vreme, alți vechii analiști, cît și istoricii romani și greci de mai târziu furnizează

date și elemente cu totul diferite, care nu concordă de loc cu cele menționate de Titus Livius, iar modificările structurale survenite în organizarea armatei, cît și în dotația cu armament, nu se știe dacă corespund absolut acestor vremuri, sau au fost făcute mai târziu. Modificarea fundamentală în structura armatei consta în alcătuirea unui dispozitiv de luptă bazat pe *manipulus* ca unitate tactică, în locul falangei, cum fusese pînă acum. Aceasta era o schimbare esențială. Structura propriu-zisă a dispozitivului pe manipule era constituirea și organizarea după număr, armament, instrucție și experiență de război și, în special, după însușiri militare, după vîrstă și posibilități materiale. Armata romană era construită din trei linii succesive de atac: prima linie era constituită din *hastati* (lăncieri), încadrați în 15 manipule, fiecare a cîte 120 oameni (cifra confirmată de altfel și de istoricul grec Polybios, VI, 2—24). Din *manipulus* a șasea parte, deci 20 de ostași, erau înarmați ușor (*expediti*), pe cînd ceilalți erau *scutati*, adică purtau scuturi grele. Linia de *hastati* era alcătuită din floarea tineretului roman. A doua linie succesivă de atac o formau unitățile de *principes* (frunțașii, sau elita), fiind dotați cu scuturi lungi și cu armele cele mai bune cu puțință, încadrați într-un număr egal de manipule, ca și *hastati*. *Principes* erau recrutați din rîndurile cetățenilor de vîrstă mijlocie, fiind aleși din oamenii cei mai vînjoși și mai rezistenți trupește. Aceste două linii succesive de atac se numeau laolaltă și *antepilani*, fiindcă se găseau înaintea triariilor, aceștia avîndu-și numele de la *pilani*, adică erau dotați cu *pilum* — suliță. A treia linie succesivă ofensivă era alcătuită din cele 12 *ordines*, centurii, șiruri sau plutoane, deci nu manipule, fiecare *ordo* fiind constituit din oîte doi centurioni, un stegar și 60 de ostași. Cea de-a treia linie căpătase denumirea de *triarii*, fie de la poziția sa față de primele două linii, fie de la împărțirea sa, fie de la rangul său. Domnesc totuși incertitudini asupra componenței și numărul unităților de triarii. În rîndurile lor se încadrează și *rorarii* și *accensi*, care înseamnă ostași neinstruiți. Un alt nume atribuit îndeobște triariilor era *ordines*, de bunăseamă pentru că aceste unități erau alcătuite din mai multe șiruri (*ordines*). Însă numele propriu-zis al triariilor, în sensul strict, pare să fi fost de *pilani*, purtători de sulițe. În totalitate triarii alcătuiau 3 *vexilla*, sau steaguri; *primum vexillum* era nu-

cleul propriu-zis al efectivelor de triarii, alcătuit din veterani — probabil că toți făceau parte din prima clasă (conform reformei efectuată de Servius Tullius) — al doilea *vexillum* era constituit din *rorarii*, al treilea *vexillum* — compus din *accensi* — forma rezerva triariilor, sau oameni de înlocuire a pierderilor suferite. Cele 15 *ordines* ale triariilor (de vreme ce fiecare *ordo* avea 63 de oameni, inclusiv centurionii și stegarul) trebuiau să conțină 945 de oameni. Făcînd o elementară socoteală asupra efectivelor unei legiuni romane, găsim că legiunea era constituită din 3 600 *hastati* și *principes*, plus cei 945 de triarii, deci în total 4 545 de oameni. Se constată o inadvertență la Titus Livius: făcîndu-se socoteala exactă a datelor furnizate de istoricul roman, cifrele nu mai corespund. Cele 15 *ordines* care constituiau trei *vexillum*, fiecare a câte 186 oameni, însumau 558 de triarii, pe care adăugîndu-i la primele două linii de *hastati* și *principes* de 3 600 oameni, rezultă că legiunea romană avea un efectiv de 4 338 de oameni, iar nu 4 545, cît rezultă din datele furnizate de alți istorici antici.

²⁴ Primipilul era centurionul care comanda cea dintîi centurie de triarii.

²⁵ Veseris, localitate în Campania, la răsărit de vulcanul Vezuvius.

²⁶ Partea superioară a ficatului (*caput jecinoris*) avea un lob, care, după înfățișarea sa frumoasă, de culoare aprinsă, era considerat întotdeauna ca prielnic pentru romani la auspicii, fiind denumit *familiaris* în limbajul haruspiciilor.

²⁷ Quirinus (a se vedea la vol. I, cartea I, nota 79).

²⁸ Bellona (a se vedea mai jos, tot la această carte, nota 33).

²⁹ *Lares* — zeii căsnici care, potrivit religiei romanilor, ocroteau căminul și gospodăria. Se credea că sînt sufletele răposaților fiecărei familii. În afară de *lares domestici*, mai erau și *lares praestites*, larii ocrotitori ai cetății, și *lares compitales*, protectorii cartierelor cetății. Fiecare locuință avea în atrium un anumit loc unde erau păstrate chipurile acestor lari (*laralia*). Atunci cînd aveau loc anumite sărbători ale unei familii, aceste *laralia* erau văzute de toată lumea, larii casnici fiind împodobiți cu ghirlande de flori. La ospete, era pusă de o parte o parte din mîncare care era destinată larilor.

³⁰ Zeităși nou venite (*di novensiles* sau *novensides*) și zeităși băștinașe (*di indigetes*) — divinitățile cele mai vechi care apar împreună și

în permanență în formulele sacrale, laolaltă cu pomenirea lui Janus, Jupiter, Mars, Quirinus, Bellona și Lares. Formula completă este: *di novensiles et indigetes, quarum est potestas nostrorum hostiumque* (zeii noi și zeii băștinași care aveți putere asupra noastră și asupra dușmanilor). *Di novensides* designează grupul de divinități adorate mai întâi de triburile sabellice, adoptate apoi de romani de la acestea; *di indigetes*, divinitățile băștinașe, erau: *Lares*, penajii, *Manes*, Janus, Jupiter, Mars, Quirinus, Bellona etc.

³¹ Zeii Măni (a se vedea la vol. I, cartea I, nota 84).

³² Zeița Tellus (a se vedea la vol. I, cartea II, nota 95).

³³ Atitudinea celor care se roagă zeilor, precum și numele zeilor invocați în rugăciuni, sînt elemente demne de subliniat. *Velato capite* — acoperirea capului cu un văl — însemna tragerea unei părți a togei peste cap, pentru ca nici o priveliște neprielnică să nu-l tulbure în timpul sacrificiului; așezarea mîinii sub bărbie avea semnificația concentrării atenției și a atitudinii cucernice; șederea cu picioarele deasupra unei lănci însemna alungarea cu piciorul a temerii de moarte; în sfîrșit, numele zeilor poartă caracterele cultului străvechi: Janus era zeul luminii, creatorul lumii, fiind identificat cu Dianus sau Diana. Împreună cu Janus erau invocați și Saturnus și Ops, cele mai vechi zeități ale romanilor. Jupiter era întruchiparea puterii ce domină statul; Marte era socotit tatăl lui Romulus și protector al romanilor; Quirinus era întruchiparea antropomorfică a lui Marte; Bellona — zeița furiei războiului dezlănțuit; Lares, zeii protectori originari ai locuitorilor Romei.

³⁴ Încins și îmbrăcat cu toga după datina gabină, însemna răsfrîngerea hainei (*tunica*) și în același timp prinderea și a *sagum*-ului (un fel de pelerină dintr-o bucată de stofă dreptunghiulară care era prinsă de umărul drept) — acestea constituind preparativele în vederea săvîrșirii sacrificiului efectuat înainte de a se porni la război; cuvintele: *veniam peto feroque* înseamnă: te rog să-mi hărăzești o stare bună sufletească fără mîhnire și supărare. Amănuntele și datele furnizate de Titus Livius în legătură cu ceremonia jertfei reliefează faptul că Titus Livius a cercetat cu de-amănuntul toate izvoarele antice romane, fapt pe deplin verificat de istoriografia științifică, pe baza documentelor și izvoarelor găsite.

³⁵ Întrebuințarea trupelor de *accensi* era un procedeu nou și puțin uzitat. Însă, în atare caz, aceste trupe trebuiau înzestrate și echi-

pate cu același armament ca și triarii, care aveau aceeași tactică de luptă.

³⁶ Minturnae oraș în ținutul auruncilor.

³⁷ Lanuvium (vezi vol. I, cartea III, nota 51).

³⁸ Vescia, un orașel așezat pe râul Liris, și aparținând populației ausonilor din Latium. Aici și-au găsit refugiul latinii după înfrângerea suferită din partea romanilor în bătălia de la Vezuviu. Romanii au reușit să pună stăpânire pe acest *oppidum* în urma urzelilor bine ticluite și a trădării locuitorilor lui, puse meșteșugit la cale. Orașelul a fost în repetate rînduri prădat și pustiit de samniți, în urma intrării lui în confederația romană.

³⁹ Trifanum, localitate în ținutul locuit de aurunci, între Minturnae și Sinuessa.

⁴⁰ Volturnus (sau Vulturnus), râu în Campania; pornește din munții Apenini, curge prin Samnium și se varsă în Marea Tireniană. La vărsarea lui în mare se găsea orașul portuar Volturnum.

⁴¹ Laurentinii, locuitorii din Laurentium, unul din cele mai vechi orașe latine, situat între Ostia și Ardea. Era înconjurat de o pădure de dafini.

⁴² Denarul (*denarius*) moneda de argint, valorînd cît 10 ași de aramă. Derivă din *denarius numerius*, sau *nummus* (*deni* = cîte zece).

⁴³ Ostia sau Ostium (a se vedea la vol. I, cartea I, nota 113).

⁴⁴ Ardea (a se vedea la vol. I, cartea I, notele 17 și 163 și cartea IV, notele 15—16).

⁴⁵ Solonium sau *Solonius ager*, ținutul care se întindea de la coasta mării din cîmpia laurentină la sud de portul Ostia, mergînd către interiorul Italiei centrale.

⁴⁶ Anul 415 ab U.c. (338 î.e.n.).

⁴⁷ Cîmpia Fenectană (*Fenectani campi*), ca și localitatea Fenectanum, n-au putut încă fi identificate cu precizie.

⁴⁸ Cu toate că latinii au suferit o cumplită înfrîngere și uriașe pierderi, ei tot nu s-au potolit. Nu numai că anșiații au cotropit satele și holdele locuitorilor din Ardea, Ostia și Solonium, aliații Romei, dar și latinii s-au revoltat din nou din pricina confiscării pămîntului lor; de asemenea și cetățile Pedum, Tibur, Praeneste și Velitrae au ridicat armele, primind ajutoare și din Lanuvium și din Antium.

⁴⁹ Pedum (a se vedea la vol. I, cartea II, nota 86).

- ⁵⁰ Nici distribuirea de pământuri plebeilor n-a înregistrat succesul dorit, pentru că aceștia, fiind convinși că pământul li s-a împărțit cu zgîrcenie, s-a ajuns iar la conflicte și nemulțumiri, care s-au încheiat cu un nou succes obținut de plebei. Dictatorul plebeu Publilius a făcut să intre în vigoare trei legi, toate în sprijinul intereselor plebei: cea dintâi lege prevedea că de acum înainte toate *plebiscitele* (*plebiscita* — hotărârile luate de adunarea poporului întrunit în *comitia tributa*) vor avea valabilitate de legi și vor trebui respectate de întreaga colectivitate romană, inclusiv patricienii, nemaifiind nevoie de confirmarea senatului. Cea de-a doua lege prevedea ca aprobarea tuturor legilor centuriate să fie îndeplinită cu precădere înainte de încuviințarea senatului iar cea de a treia lege, ca întotdeauna unul dintre censori să fie ales din rândurile plebeilor. Toate aceste extinderi ale puterii plebeilor învederau influența crescîndă a magistraților plebei.
- ⁵¹ Plebiscitele (*plebiscita*), la început, erau hotărârile luate de plebei în adunările lor (*concilia plebis*). Aceste hotărâri nu priveau interesele întregului stat roman, ci strict pe ale plebeilor. Mai târziu, *plebiscita* erau legile votate de *comitia tributa* (deci ale întregului popor roman) în care se știe că plebeii dețineau majoritatea. În textul de față, *lex Publilia* statornicește extinderea valabilității hotărârilor luate în *comitia tributa* pentru toți cetățenii statului roman.
- ⁵² Societatea romană a evoluat neconținut și într-adevăr, în scurt timp, se relevă o sumă de personalități plebeiene. După alegerea unui praetor plebeu, la câțiva ani numai, urmează alegerea și a unui censor din rândurile plebeilor. Acest proces este consecința cuceririlor de drepturi politice egale cu patricienii în urma luptei dîrze dusă de plebei, prin reprezentanții săi, cu pătura dominantă, patricienii.
- ⁵³ Anul 417 ab U.c. (336 i.e.n.).
- ⁵⁴ Cetatea Aricia se găsea la sud-est de Roma (v. și nota 155 de la cartea I).
- ⁵⁵ Astura era și numele unui rîu și al unui oraș. Rîul curgea prin ținutul volscilor din Latium și se vărsa în mare la sud de portul Antium.
- ⁵⁶ Dînd ajutoare pedanilor, aricinii au suferit și ei o grea înfrîngere din partea romanilor în apropierea rîului Astura.

- ⁵⁷ Senatul roman, întrunit în ședință, va lua o gravă hotărâre față de această cetate.
- ⁵⁸ Antium (a se vedea la vol. I, cartea II, nota 69).
- ⁵⁹ Cugetarea liviană din care se învederează spiritul său umanitar pentru cei învinși: *itaque pacem vobis parare in perpetuum vel saeviendo, vel ignoscendo. Vultis cruderiter consulere in deditos victosque?*
- ⁶⁰ Reflecție liviană, care învederează, după părerea acestui istoric, corolarul statorniciei unui stat — egalitatea dintre toți cetățenii: *Certe id firmissimum longe imperium est, quo oboedientes gaudent.*
- ⁶¹ Axiomă liviană care relevă că hotărârea de a se da ajutor celor care sînt în suferință trebuie să fie însoțită fără întârziere și de faptă: *Sed maturato apus est, quid statuere placet.*
- ⁶² Reflecție liviană: *Tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis.*
- ⁶³ Altă reflecție liviană: *vestram itaque de iis curam quam primum absolvi et illorum animos, dum expectatione stupent, seu poena, seu beneficio praeocupari oportet.*
- ⁶⁴ Însemnătatea acestor hotărâri ale Romei constă în reglementarea raporturilor confederației romane cu latinii. Definitivarea acestui proces a fost facilitată de înfrîngerea completă a latinilor; nu numai cetatea Pedum împreună cu aliații ei Tibur, Praeneste, Aricia, Lanuvium, Velitrae, alături de Antium, ci și toate orașele din Latium fuseră cucerite, sau ele înseși s-au supus Romei. Nu numai triumful, ci și statuile ecvestre care au fost ridicate în for în cinstea învingătorilor latinilor demonstrează succesul acestei campanii.

Orașele Lanuvium, Aricia, Pedum și Nomentum au primit cetățenia (*jus civitatis*) împreună cu dreptul de vot, *jus suffragii*, fapt confirmat prin înființarea a încă două noi triburi. Deci, locuitorii acestor cetăți au devenit cetățeni romani cu drepturi depline, fiind probabil exceptați numai de la funcțiile statului (*jus honorum*), fiindcă acest drept n-a fost menționat de istoriografi. De bună seamă, acest sens îl are solemnitatea tuturor locuitorilor acestor cetăți care s-a ținut la Lanuvium, cu prilejul sărbătoririi zeiței Juno Sospita. Și cetatea Tusculum a primit dreptul de ce-

tăţenie romană. În contrast cu această bunăvoinţă din partea romanilor faţă de aliaţi, se reliefează asprimea faţă de Velitrae, al cărei senat a fost strămutat dincolo de Tibru, cu ameninţarea unei cumplite osinde dacă vor îndrăzni să încalce dispoziţia de a nu trece fluviul. Totodată, toate proprietăţile agricole ale veliterilor au fost confiscate fiind înglobate în *ager publicus*, împărţindu-se pe loturi coloniştilor romani. Şi cetatea Antium a fost redusă la neputinţă, fiindcă locuitorilor ei li s-a interzis să-şi mai construiască case, trimiţându-se în schimb acolo mai multe mii de colonişti romani. La fel trebuie interpretată şi pedepsirea cetăţilor Tibur şi Praeneste care se aliaşeră cu galii: s-a confiscat o bună parte din ogoarele lor. Acordarea dreptului de căsătorie, de comerţ, de întrunire, de care se bucuraseră mai înainte diferite oraşe din Latium, era numai o urmare necesară a înfăptuirii şi consolidării confederaţiei romane, în care au intrat alături de romani. Fundi, Formiae, Capua, Cumae, Suessa şi mai târziu Acercae (cap. XVII) au primit dreptul de cetăţenie, fără drept de vot însă (vezi gramaticul şi eruditul Festus, pag. 142, Ed. Teubner).

- ⁶⁵ *Tribuna rostrata* era tribuna din forul roman la care se urcau oratorii care vorbeau în faţa adunării poporului.
- ⁶⁶ Aleşi consuli pentru anul 418 ab U.c. (335 î.e.n.).
- ⁶⁷ Anul 419 ab U.c. (334 î.e.n.).
- ⁶⁸ Cales, oraş aparţinând populaţiei ausonilor. Prin mijlocul lui trecea Via Latîna. A fost cucerit de Valerius Corvus şi transformat în colonie romană; a fost apoi prădat şi pustiit de samniţi (cum se va vedea în cartea X, cap. XX).
- ⁶⁹ Adagiul livian: *ad fugam pronior, et in fuga ipsa tutior*, care poate fi echivalent cunoscutei zicale româneşti: fuga e ruşinoasă, dar e sănătoasă.
- ⁷⁰ În anul 420 ab U.c. (333 î.e.n.).
- ⁷¹ *Vineae* (a se vedea la vol. I, cartea II, nota 42).
- ⁷² Pentru alegerea consulilor anului 421 ab U.c. (332 î.e.n.).
- ⁷³ Pentru anul 422 ab U.c. (331 î.e.n.).
- ⁷⁴ E vorba de Alexandru, regele Epirului (vezi mai sus, tot la această carte, cap. III şi nota 8).
- ⁷⁵ Paestum — oraş în Lucania, port la Marea Tireniană, în apro-

pierea gurii râului Silarus. De aici, regele Alexandru al Epirului a întreprins acțiunile sale de devastare a teritoriului lucanilor.

- ⁷⁶ Samniții întrețineau mereu starea de încordare între aurunci și sidicini. Tot opera samniților era și așțarea sidicinilor împotriva ausonilor, care căutaseră cu multă vreme mai înainte sprijinul romanilor. Distrugerea cetății Velitrae demonstrează cât de necruțător procedau romanii cu cei care se răsvrăteau împotriva lor, trădându-i și trecând de partea vrăjmașilor. Nimic nu părea Romei mai condamnat ca trădarea. De aceea, și represaliile erau cumplite. Intemeierea coloniei romane la Cales arată ce preț puneau romanii pe statornicirea în Campania și întărirea lor la granițele cu Samnium. Pentru aceeași pricină au fundat mai târziu și colonia romană de la Fregellae în ținuturile sidicinilor (vezi și cap. XXII din cartea VIII); de aceea și armata romană în ciuda faptului că n-a putut cucerii capitala sidicinilor, Teanum Sidicinum, totuși le-a ocupat întregul teritoriu de teama unei noi ridicări a samniților, care pe atunci erau ocupați la hotarele lor de miazăzi cu stăvilirea invaziei regelui Alexandru al Epirului.
- ⁷⁷ Tribul Maecia și-a luat numele de la muntele Maecius, nu departe de Lanuvium, iar Sceptia de la orașul Sceptia din vecinătatea cetății Pedom. În această regiune se găsea cetatea Velitrae.
- ⁷⁸ Acerrae și acerranii, cetate și locuitori campani. Acerrae era situată la nord de orașul Neapole.
- ⁷⁹ Consulatul lor a fost în anul 423 ab U.c. (330 î.e.n.).
- ⁸⁰ Unul din fenomenele cele mai ciudate și mai izbitoare la ochi este otrăvirea în masă a numeroși cetățeni romani, fapt relatat de cei mai mulți analiști, ca o faptă deosebit de odioasă. Faptele au fost înregistrate, fără alte comentarii, de cei mai mulți analiști. Fărădelegea comisă a avut proporții deosebit de mari, de vreme ce 170 de vrăjitoare au trecut prin fața justiției, care le-a osîndit la moarte, elaborîndu-se și o lege specială ce prevedea aspre sancțiuni pentru asemenea grave delictе.
- ⁸¹ Consulatul lor a fost în anul 425 ab U.c. (328 î.e.n.).
- ⁸² Fabraterni, locuitorii din Fabrateria, oraș al volscilor. Această cetate (astăzi Falvatera) se găsea la confluența râurilor Trerum cu Liris.
- ⁸³ Fundanii — locuitorii cetății Fundi. Acest oraș se găsea în ținutul auruncilor, în Latium.

- ⁸⁴ Deși obținuseră dreptul de cetățenie (*jus civitatis*), fundanii se aliază cu privernații, ridicând armele împotriva romanilor. Din nou sînt bătuiți și supuși. Însă samniții iarăși îi incită la revoltă împotriva romanilor.
- ⁸⁵ Setia, Norba, Cora — orașe în Samnium.
- ⁸⁶ Fundi era patria lor de baștină, în timp ce Roma era socotită patria lor din punct de vedere politic, în urma acordării dreptului de cetățenie acestor locuitori.
- ⁸⁷ E vorba de analistul Claudius Quadrigarius.
- ⁸⁸ Războiul Romei cu cetatea Privernum și cu Fundi este demn de remarcat din două privințe: întii, prin aceea că arată pînă unde se putea întinde influența și puterea cetății romane, și în al doilea rînd pentru că reiese în ce anume consta diplomația romană, abilă și rapace în aplicarea cunoscutului principiu în tot cursul acestei expansiuni; *divide et impera* — dezbină și stăpînește. În pofida măsurilor extrem de aspre luate împotriva cetății Fundi, a cărei supunere Roma n-a voit s-o primească, senatul roman s-a arătat deosebit de cumpănit în măsuri, pentru că li s-a acordat și privernaților dreptul de cetățenie; în același timp, conducătorilor lor politici, senatorilor, li s-a fixat domiciliu obligatoriu, strămutîndu-i dincolo de Tibru, întocmai ca și senatului din Velitrae. Aceasta era o dovadă în plus că răscoala veliternilor fusese pusă la cale de cîrmuitoarii lor (vezi la cap. XX din această carte).
- ⁸⁹ Aici este vorba de așa-numitele *carceres*, grajdurile sau boxele cailor de curse pentru spectacole, unde erau ținuți caii și carele de alergare pînă în clipa cînd se da semnalul de plecare în cursă. Aceste *carceres*, îndeobște, erau în număr de 12, fiind despărțite în două părți a cîte șase încăperi prin *porta pompae*, poarta prin care trebuia să treacă în cortegiu toate carele de curse înainte de a începe alergările.
- ⁹⁰ Aleși pentru anul 426 ab U.c. (327 î.e.n.).
- ⁹¹ Meșteșugarii de care-i vorba aici sînt așa-numiții *sellarii*, care lucrau șezînd pe niște scaune — *sellae*.
- ⁹² Caduceul (*caduceus*) era un fel de toiag de dimensiune mică, care trebuia ținut în mînă de către *caduceatores*, reprezentanții unei cetăți trimiși în întîmpinarea unui comandant de oști romane, dictator sau consul, ca să-i aducă la cunoștință capitularea, supunerea și cererea păcii. În mod obișnuit, caduceul era împodobit cu

bentițe. Caduceul, în mitologie, era semnul distinctiv al zeului Mercur. Caduceul zeului era înfățișat avînd la unul din capete doi șerpi încolăciți.

⁹³ Zeul Semo Sancus, zeu de origine sabină, era uneori identificat cu Dius Fidius, ce făcea parte din cercul divinităților lui Jupiter, fiind protectorul credinței (*Fides*) și avînd cultul său deosebit. Se credea că Semo Sancus participa și patrona jurămintele încheiate între diferitele state, sau ale ostașilor cînd erau înrolați sub arme. Sanctuarul său (*sacellum*) era descoperit, fiind așezat în fața templului lui Quirinus.

Însă în ce relații se afla *orbis aeneus* (cercul de aramă) cu însemnătatea acestui zeu, e greu de precizat, deoarece nici analiștii și nici istoricii, sau scriitorii de mai târziu, nu dau lămuriri în această privință, fiind mai degrabă o neînțelegere din partea scriitorilor romani a acestei chestiuni (vezi Titus Livius, cartea XXXII, cap. I, Festus, ed. cit. (pag. 239), Plinius, *Historia Naturalis*, VIII, 48, 74).

⁹⁴ Din exprimarea cuvintelor „poporului nevinovat” reiese că un anume scop politic a dictat luarea unor măsuri atît de moderate din partea romanilor, față de populația privernată; însă acest procedeu mai fusese pus în practică în multe rînduri (cum se arată de pildă în cartea VI, cap. XIV). Se înțelege de la sine că treimea pămîntului confiscat de statul roman din suprafața totală a pămîntului cetății învinse aparținea cu precădere aristocraților din Privernum (vezi cartea VIII, cap. I). De altfel și conducătorul lor politic și militar, Vitruvius Vaccus a fost osîndit pentru delictul de înaltă trădare, casa lui dărîmată, iar averile lui confiscate și consacrate zeului Semo Sancus.

⁹⁵ Reflecție liviană ce redă axiomatic condițiile înfăptuirii unei păci reale: *Ibi pacem esse fictam ubi voluntarii pacati sint, neque eo loco ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.*

⁹⁶ În această frază, Titus Livius ridică la cea mai înaltă treaptă noțiunea de cetățean roman, de vreme ce susține o asemenea argumentație: *Eos demum, qui nihil, praeterquam de libertate, cogitent dignos esse, qui romani fiant.*

⁹⁷ Anul 426 ab U.c. (327 î.e.n.).

⁹⁸ Anxur sau Tarracina, orașul port la Marea Tireniană, în țara auruncilor (la sud de Latium).

- ⁹⁹ Se referă la anul 427 ab U.c. (326 î.e.n.).
- ¹⁰⁰ Fregellae, oraş al sidicinilor, care înainte de a fi alipit ţinutului lor, aparţinuse însă volscilor. Transformarea în colonie romană a oraşului stârneşte ura samniţilor împotriva acestui bastion roman înaintat; de aceea ei întreprind un atac prin surprindere într-o noapte, sprijiniţi de trupe satricane, şi-l cuceresc (vezi cartea IX, cap. XII). Romanii recuceresc însă Fregellae (vezi cartea IX, cap. XXXI).
- ¹⁰¹ Palaepolis, oraş grecesc aşezat în colţul sudic al golfului Baiae, lângă Neapole la 6 km de acesta, în Campania. Neapolis fusese întemeiat de chalcydienii din Cumae, la început chemându-se Parthenope. Ulterior, această cetate se despărţise în două oraşe distincte, Palaepolis (vechiul oraş) şi Neapolis (noul oraş), fiind separate între ele printr-un zid. Totuşi, au păstrat mai departe aceeaşi formă de conducere, aceleaşi legi şi aceiaşi cîrmuitori.
- ¹⁰² Aenaria — o mică insulă ce se află la mieznoapte de golful Cumae, aproape de portul Misenum; Pithecusae — o insulă la fel de mică în apropierea primei (astăzi, prima se cheamă Ischia, iar a doua Procida). Amîndouă au fost colonizate de grecii din Chalcyis, şi după plecarea acestora de alţi colonişti greci veniţi din Eretria.
- ¹⁰³ Aceştia au fost consuli în anul 428 ab U.c. (325 î.e.n.).
- ¹⁰⁴ E important de remarcat la romani — cu toată extinderea puterii şi datorită planurilor unei politici de cuceriri şi anexări teritoriale — că patricienii invocau încontinuu religia în apărarea intereselor lor de clasă. Ei susţineau că statul roman este călăuzit spre o „nobilă ursită“ (de a cîrmui toate noroadele pămîntului — v. *Studiu introductiv*, vol. I, p. XXXIV) prin vrerea şi oblăduirea zeilor nemuritori — care pedepsesc şi vor osîndi întotdeauna orice popor, pentru călcarea angajamentelor, condiţiilor şi convenţiilor încheiate de cîrmuitorii altor populaţii cu romanii — şi că totul atîrnă numai de credinţa sinceră în zei. Tribunii plebei s-au străduit întotdeauna din răspuseri să demonstreze plebeilor netemeinicia şi ineficienţa practică a acesti credinţe. Aceşti reprezentanţi ai poporului, conştiinţi de înalta lor chemare şi răspundere, vorbind în numele raţiunii şi înţelepciunii omeneşti au combătut asemenea susţineri ale aristocraţilor romani.

- ¹⁰⁵ După cum relatează Titus Livius, reiese că întemeierea Alexandriei din Egipt de către Alexandru cel Mare a avut loc în anul 324 î.e.n. După alți analiști, acest oraș ar fi fost ridicat în anul 422 sau 423 ab U.c., iar după cronologia greacă, în olimpiada 112, anul I, sau II; prin urmare, Titus Livius avînd la îndemînă ivoare nedocumentate a fost indus în eroare cu prilejul transformării olympiadelor în anii Romei. V. S. Sergheev (în lucrarea *Istoria Greciei antice*, Editura de Stat, 1951, p. 280) spune că orașul Alexandria a fost întemeiat în anul 332 î.e.n.
- ¹⁰⁶ Dodona — ținut în Grecia, vestit prin oracolul său.
- ¹⁰⁷ Acherusia, un rîu în Epir.
- ¹⁰⁸ Pandosia, oraș în Epir și un altul, cu același nume, în Lucania.
- ¹⁰⁹ Acheron, altă accepție a numelui rîului Acherusia.
- ¹¹⁰ Molossis, un ținut din centrul Epirului.
- ¹¹¹ Thesprotius, un golf al Mării Ionice pe țărmul Epirului, în regiunea gurilor rîului Acheron.
- ¹¹² Reflecție liviană ce denotă atotputernicia destinului, după mentalitatea antichității romane: *Ut ferme fugiendo, in media fata ruitur!* — cauți tu să scapi de soarta ta, dar tot în calea ei nimerești.
- ¹¹³ Heraclea, colonie a tarentinilor în Lucania.
- ¹¹⁴ Consentia, oraș în ținutul Bruttium, regiune în sudul Italiei.
- ¹¹⁵ Sipontum, cetate în Apulia, pe țărmul Mării Adriatice.
- ¹¹⁶ Terina, oraș pe coasta vestică a ținutului Bruttium.
- ¹¹⁷ Reflecție liviană: *Pleraque eius generis ingenia sunt cum fortuna mutabilem gerentes fidem*, prin care moralistul Titus Livius stigmatizează oamenii lipsiți de caracter, ce sînt gata să-și vîndă credința și conștiința și-s dispuși la orice tranzacție.
- ¹¹⁸ Acheron în limba elină înseamnă „rîul durerii“.
- ¹¹⁹ Metapontum, oraș grecesc în sudul Italiei, așezat în golful Tarentului.
- ¹²⁰ Anul 429 ab U.c. (324 î.e.n.).
- ¹²¹ Allifae, oraș în Samnium.
- ¹²² Callifae, oraș tot în Samnium, situat pe rîul Volturnus, la sud-vest de Allifae.
- ¹²³ Ruffrium, sau probabil Rufrae, așezat de asemenea pe Volturnus.
- ¹²⁴ Statul roman și-a concentrat întreaga forță politică și militară pentru lichidarea conflictului cu samniții și fixarea definitivă a puterii sale în Italia centrală și sudică. După cum s-a relevat

mai sus, însăși cetățile grecești din sudul Italiei au fost nevoite să recurgă la sprijinul Romei. Dacă războiul n-a izbucnit totuși, la aceasta a contribuit cetatea grecească Tarentum, care s-a străduit să amâne deschiderea ostilităților cu romanii. Teama și convingerea asupra superiorității armelor și puterii romane i-au determinat pe lucani și pe apuli să apeleze la sprijinul Romei. Din această pricină, și tarentinii s-au temut că în curînd se vor afla față în față cu romanii și se vor înfrunta deschis. De aceea, cînd Alexandru din Epir și-a pierdut o dată cu viața sa dominația asupra Lucaniei și ținutului Bruttium, cetățile grecești Palaepolis și Neapolis au fost cucerite de romani; o dată cu acestea au mai căzut în mîinile romanilor și orașele samnite Allifae, Callifae, Ruffrium. Romanii înregistrau pretutindeni victorie după victorie; atunci Neapolis încheie cu Roma, în numele orașelor grecești din Italia centrală, un tratat de alianță.

¹²⁵ Anul 429 ab U.c. (324 î.e.n.).

¹²⁶ Cugetare liviană: *Deformis suape natura res, quam speciēm injuriae magis quam doli prae se ferret.*

¹²⁷ Reflecție liviană: *Tumultu etiam sanos consternante animos, care se referă la firile sensibile.*

¹²⁸ Reflecție liviană: *Amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut poeniteret, frustra restabat.* Prin această cugetare Titus Livius previne: cînd te pierzi de tot cu firea și nu mai ești stăpîn pe tine, nu-ți rămîne decît să te căiești de ceea ce faci, numai că atunci e prea tîrziu.

¹²⁹ Anul 429 ab U.c. (324 î.e.n.).

¹³⁰ O dată cu abolirea regalității și cu instaurarea republicii și consulatului de către Junius Brutus în anul 244 ab U.c. (509 î.e.n.), plebeii au început treptat, printr-o luptă dîrză și îndelungată, să capete drepturi politice egale cu patricienii.

¹³¹ După Titus Livius, în anul 429 ab U.c. (324 î.e.n.) au încetat privațiunile de libertăți a persoanelor din pricina datoriilor contractate la cămătari. Cu toate acestea, alți istorici raportează acest important eveniment mai tîrziu, după pacea Caudină (vezi Dio Cassius XVI, 9; Valerius Maximus, VI, 1, 9 și Varro, *Lingua latina*, 7, 105), stabilind data acestei înfăptuiri sub dictatorul roman Poetelius, în anul 440 ab U.c. (313 î.e.n.). Cauza accidentală a acestei nepotriviri trebuie căutată în faptul că numele consulilor

- anului 313 î.e.n. sînt identice cu ale celor care au înfăptuit legea menționată, și anume, Lucius Papirius și Publilius (numai că se chema Quintus Publilius și nu Caius Publilius).
- ¹³² Adagiul livian: înfruntînd cu bărbăție și emoție orice primejdii, la sfîrșitul luptei se va culege roadele: *eventus docuit fortes fortuna juvare*.
- ¹³³ Numit și Rullus; numai că tatăl său se chema M. Fabius Ambustus (vezi cartea VII, cap. II) ceea ce se învederează și din *Fasti consulares* și din *Fasti triumphales* din anul 400 ab U.c. (353 î.e.n.).
- ¹³⁴ Cutina, oraș al vestinilor neidentificat încă.
- ¹³⁵ Cingilia, oraș al vestinilor. Nu se cunosc alte date referitoare la el.
- ¹³⁶ *Pullarius* făcea parte din *auguria pullaria*, un serviciu special subordonat augurilor la orașe (vezi istoricul Servius, *Aen.*, II, 73). Acest mic slujbaș ce avea în sarcina să paza și îngrijirea puilor sacri a trecut în ultimul secol al republicii în subordinea magistraților cetății, făcînd parte din rîndurile categoriei de *apparitores* (a se vedea la cartea IX, nota 26).
- ¹³⁷ Imbrinium — o regiune din Samnium.
- ¹³⁸ De obicei, armele capturate se dedicau zeului Vulcanus (a se vedea vol. I, cartea I, nota 123).
- ¹³⁹ Este vorba de analistul Fabius Pictor.
- ¹⁴⁰ Raportul referitor la situația fronturilor de luptă și asupra victoriilor obținute era comunicat de comandantul unei armate numai senatului roman. Un comandant în subordine era obligat să comunice însă situația operațiilor militare, întîi superiorului său, iar dacă avea funcția de legat — consulului, dacă era comandantul cavaleriei — dictatorului. Se deduce de aici că, în acest caz, s-a adus un dublu prejudiciu prerogativelor dictatorului.
- ¹⁴¹ Aici Titus Livius face aluzie la faimosul dictator Titus Manlius care și-a suprimat fiul pentru călcarea disciplinei (a se vedea mai sus cap. VII din această carte).
- ¹⁴² Adagiul livian: *Etiam invidiam tamquam ignem, summa petere*, în care Titus Livius caracterizează succint și lapidar acest urît simțămînt care macină, năruie și, săpînd la temelii existenței romane întocmai ca focul, distruge și vieți și înfăptuiri.
- ¹⁴³ Reflecție liviană: *Ut rem in posterum diem differret ed irae suae spatium et consilio tempus daret*, prin care moralistul Titus Livius

- învață să se pună frâu patimilor și miniei și să se delibereze înaintea întreprinderii oricărei acțiuni.
- ¹⁴⁴ Cugetare a moralistului Titus Livius prin care pune în antiteză însușirile înaintașilor, mai ales simțul modestiei și al cumpătării, cu obrăznicia și emfaza contemporanilor săi: *Quantum interesset inter moderationem antiquorum et novam superbiam crudelita temque!*
- ¹⁴⁵ E vorba de Quinticius Cincinnatus (a se vedea vol. I, cartea III, cap. XXVI), prin care istoricul Titus Livius vrea să arate personificarea modestiei romane.
- ¹⁴⁶ Faptele amintite aci sînt relatate pe larg de Titus Livius în cartea VI, cap. XXIII—XXV.
- ¹⁴⁷ În aceste cuvinte, Titus Livius reda lapidar temeiul succeselor obținute de armatele romane: *Imperium invictum populi romanī et disciplina rei militaris.*
- ¹⁴⁸ Prin discursul lui Papirius, Titus Livius face elogiul armatei romane, arătînd însemnătatea și rostul disciplinei ostășești și în armată și în orice acțiune și împrejurare, și ce se întîmplă în cazul nerespectării ei.
- ¹⁴⁹ Exclamație liviană: *Veniam errori humano!* care înseamnă că a „greși e omeneste“, și deci să fie iertate greșelile.
- ¹⁵⁰ Reflecție liviană: *Necquiquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est*, din care se învederează în ce rezidă recunoștința.
- ¹⁵¹ Anul 431 ab U.c. (322 î.e.n.); aleși deci pentru anul următor.
- ¹⁵² Anul 432 ab U.c. (321 î.e.n.).
- ¹⁵³ Reflecție liviană: *Plus itaque misericordia ad poenae veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum valuit*, care relevă că de multe ori simțămîntul milei înmoaie inima judecătorului care acordă circumstanțe atenuante inculpatului, cînd acesta le merită.
- ¹⁵⁴ Tribul Papiria era alcătuit în majoritatea lui din tusculani. Istoricul roman Valerius Maximus în lucrarea sa (IX, 10, 1) spune: „Nici un candidat ce făcea parte din tribul Pollia n-a fost votat de tribul Papiria la alegerile consulare“.
- ¹⁵⁵ Anul 433 ab U.c. (310 î.e.n.).
- ¹⁵⁶ Acest Fabius Quintus este fostul comandant al cavaleriei romane, ajutorul dictatorului Papirius Cursor (vezi cap. XXX și următoarele din această carte).

- ¹⁵⁷ Marcus Fabius Ambustus, comandantul cavaleriei romane, este fratele celui de mai sus, amîndoi avînd porecla Ambustus.
- ¹⁵⁸ Adică de la orele 8^{1/2} dimineața pînă la ora 14^{1/2} după amiază, după orariul de azi.
- ¹⁵⁹ Războiul nedrept și nelegiuit (*Bellum impium*) era acela care nu fusese declarat oficial cu toate formalitățile și ceremonialul obișnuit de către fețiali, potrivit cu *Jus Fetiale*.
- ¹⁶⁰ Aceste evenimente fac parte din prima perioadă a celui de-al doilea război al romanilor cu samniții (327—304 î.e.n.), înainte de înfrîngerea romanilor la Caudium. În ansamblu, temeiul situației relatate aci de Titus Livius îl constituie relațiile externe ale Romei cu samniții și aliații ei. Aceștia au contribuit să se realizeze întreaga capacitate combativă și puterea poporului roman pe toate teatrele de luptă. Un exemplu îl constituie și lupta romanilor cu vestinii, o populație munteană combativă, dar și aproape sălbatică, ce locuia cele mai înalte regiuni ale Italiei, de la Gran Sasso și Majjela de azi, pînă la mare. După ce au fost înfrînți o dată, vestinii au reînceput ostilitățile, aliați acum cu samniții. Dar din nou au fost biruiți, deoarece romanii, atacîndu-i fără întrerupere, nu le-au lăsat o clipă de răgaz spre a se reface. Prin episodul legat de încălcarea disciplinei și de victoria lui Fabius și de dîrzenia de neînfrînt a dictatorului, Titus Livius vrea să ilustreze moralul care însușește pe ostașul roman, dar în același timp să reliefeze și substratul succeseilor obținute de armatele romane pe toate fronturile de luptă, corelația capacității de jertfă cu însușirea disciplinei ostășești.

După războiul cu samniții, romanii au de făcut față unui nou conflict, de astă dată cu apulii. Apoi, din nou izbucnesc cu o recrudescență și mai puternică ostilitățile cu Samnium. În urma repetatelor înfrîngeri suferite de samniți, puterea acestora este atît de slăbită încît sînt nevoiți să accepte condițiile impuse de romani, de a le preda în mîinile lor pe autorii instigării la război, ceea ce a însemnat o grea lovitură pentru confederația samnită.

- ¹⁶¹ Cu prilejul acestor evenimente, Titus Livius, menținîndu-se în cadrul concepției sale asupra rolului moral și educativ ce stă la baza operei sale, relevă însușirile poporului roman, vitejia, puterea de jertfă, asprimea disciplinei militare, precum și hotărîrea de a merge pînă la capăt, de a nu da înapoi cu nici un preț, necrușînd nici o jertfă. Astfel, caracterul cetățeanului-ostaș roman a căpătat trăsă-

turi distincte și durabile, relevându-se în toată splendoarea lui. Dar și raporturile externe configurate în urma succeselor în războiul cu latinii vor fi de o importanță precumpănitoare pentru viitorul Romei. Relațiile romanilor cu Italia sudică s-au statornicit de așa natură, încît toate statele și cetățile supralicitează Roma cu oferte de alianță și pacte de amicitie, ca, de pildă, Apulia și Tarentul. Cucerirea orașului grec Palaepolis de către romani demonstrează noile perspective pe care Roma voit le căuta, conștientă de puterea ei militară, de posibilitățile înfăptuirii țelurilor sale politice. Însă faza decisivă a tuturor acestor năzuințe, planuri și perspective depindea numai de felul cum avea să se sfîrșească conflictul romanilor cu samniții. După ce s-a restabilit din nou puternica coeziune a Romei cu latinii în sînul confederației, poporul de războinici al samniților rămăsese singurul potrivnic redutabil, care contesta romanilor hegemonia Italiei centrale. Romanii însă le erau net superiori prin felul întocmirii legilor, civice și militare, prin structura social-economică, prin administrație, finanțe, cultură etc. Romanii desfășoară eforturile lor principale în primul rînd împotriva samniților. Repetatele operațiuni împotriva cetăților Privernum, Fundi, Palaepolis, Cales, relațiile romanilor cu lucanii și apulii erau în parte preparative, în parte episoade sporadice ale aceluiași conflict cu samniții.

Extinderea cotropirilor romane a luat proporții și mai mari cu fiecare an în plus, învederîndu-se prin întemeierea de numeroase colonii romane și prin adăugirea a două noi triburi, contribuind la creșterea forțelor sale militare. Roma va ieși învingătoare la capătul celui de-al doilea război cu samniții dintre anii 327—304 î.e.n.

În același timp, pe plan intern, în urma necurmatelor lupte de clasă, plebeii au cîștigat pentru reprezentanții lor și praetura și dictatura. Însă cucerirea cea mai demnă de menționat a plebei este abolirea transformării în sclav a datornicului pentru datoriile contractate la cămătări, abolire consfințită prin intrarea în vigoare a unei noi legi, a lui Poetelius în 326 î.e.n. Acest fapt demonstrează creșterea sentimentului de încredere al plebei romane în forțele sale proprii, călăuzită de reprezentanții săi, tribunii. În afară de aceste importante cuceriri ale plebeilor, propunerile tribunului plebei,

Publius, au alcătuit din punct de vedere juridic temelia libertăților civice de mai târziu ale poporului roman.

E demn de remarcat spiritul critic al istoricului Titus Livus, care arată că la analiza vechi găsește plâsmuiri tendențioase asupra unor evenimente. El a menționat că această falsificare a datelor istorice nu face cinste autorilor și interpolatorilor lor, dînd ca scuză lipsa de izvoare, de documente și de monumente istorice.

CARTEA IX

- ¹ Anul 434 ab U.c. (321 i.e.n.).
- ² Expresiile sînt luate din dreptul uzual privat, unde pîrîtorul îl chema în fața judecătorului pe pîrît (*fert*) și împricinatul îl recunoștea pe acesta (*dicit*), iar praetorul îi da cîștig de cauză (*dat*). Prin urmare, conducătorul samniților, Pontius, își exprimă punctul său de vedere spunînd că în acest caz romanii nu și-au respectat angajamentele la care s-au obligat. Samniții însă au recurs numai formal la acest subterfugiu, deși erau vinovați.
- ³ Acest principiu, dreptul celui mai tare, care a stat la temelia întregii vieți statale a republicii romane, constituie totodată și viziunea de ansamblu și perspectivele politicii romane, fiind în același timp socotit procedural și sorginea tuturor așezămintelor și înfăptuirilor de tot felul care au drept substrat, conform credinței romanilor, cercetarea vrerii zeilor, deci întreaga semnificație a auspiciilor. Credința simplistă a poporului roman că „totul atîrnă de milostivirea zeilor și a cerului“, a străbătut atît de puternic întregul eșafodaj al existenței statului roman, încît i-a făcut pe romani să fie încredințați că orice demnitar al republicii se bucură de prețuirea concetățenilor săi numai în măsura în care el se subordonează ierarhiei divine și recunoaște voința zeilor.
- ⁴ Să se remarce această reflecție liviană: *justum est bellum, quibus necessarium: et pia arma quibus nulla nisi in armis relinquitur spes* — prin care se relevă necesitatea războaielor juste pentru popoarele subjugate.
- ⁵ Caudium era capitala ramurii samnite a caudinilor, ce se afla în centrul Samniului, între Capua și Beneventum. Aici însă e vorba de trecătoarea Caudium.

- ⁶ Calatia, oraș în Samnium, între Capua și Beneventum, cucerit de consulul roman Bubulcus (a se vedea mai jos, tot în cartea IX, cap. XXVIII), dar cade din nou sub stăpînirea samniților (*idem*, cap. XLIX).
- ⁷ Marea de sus (Mare Superum) este vechea denumire a Mării Adriatice.
- ⁸ Ca să ne putem da seama de veracitatea episoadelor zugrăvite în aceste pasaje de Titus Livius, ar trebui ca astăzi să avem la îndemînă exact aceleași elemente topografice și împrejurări. Într-adevăr, exista o asemenea localitate de-a lungul șoselei ce lega Capua cu Beneventum, deoarece între localitățile de azi Arpajo, situată pe pîrînișul apusean, și Monte Sarchio, pe cel răsăritean al munților Apenini, se găsește o vale pe unde curge râul Isolero, destul de mic și neînsemnat. Și astăzi regiunea de la vest de Arpajo și la est de Arienzo se cheamă Forchia Caudina (Furcile Caudine). Se pare însă că nu aici au fost închiși romanii, ci de acolo numai au fost puși în libertate, deoarece în acest loc s-au păstrat încă vechile denumiri care relevă împrejurările și faptele (mai ales că așezările omenești s-au statornicit în imediata apropiere a vechilor localități, nu însă pe ruinele lor). Orașul Caudium se numește astăzi Santa Agata di Goti. Culmea muntoasă care înconjură trecătoarea Caudină în partea de miazăzi se numea Mons Taburnus (astăzi Rocca Ramola), iar continuarea sa înspre apus, Monte Vergine. De altfel, e greșită părerea celor care susțin că istoricul Titus Livius considera valea acestui râu mai largă decît este astăzi. Lungimea acestei văi e ceva mai mare de 1,5 km. În rîstimpul în care această distanță a fost parcursă de romani dus și întors, puteau foarte bine să fie astupate de samniți ieșirile din trecătoare. De altfel, relatările lui Titus Livius concordă aidoma cu ale istoricului grec Appian, în lucrarea *Războaiele civile*.
- ⁹ Adagiul livian: *Ne culpam malis adderet* — care mai poate fi redat prin: „ajungă-i zilei răul său, ca să nu mai adăugăm și noi un altul“.
- ¹⁰ Prin gura bătrînului Herennius Pontius, patriotul și moralistul Titus Livius face elogiul virtuților poporului roman, pentru care — credea el — onoarea era însușirea cea mai de preț a vieții.
- ¹¹ Adagiul livian: *Mortem pro patria praeclaram esse fateor*. Horațiu spune: *Dulce et decorum est pro patria mori* (*Ode*, cartea

III, 2) din care se învederează că „jertfa pentru patrie e cel mai înalt ideal“.

- ¹² Titus Livius face aluzie la predarea fără luptă, către galli, a Romei, dar fără cetățuie, cu prilejul invaziei gallice din anul 364 ab U.c. (387 sau 390 î.e.n.).
- ¹³ Reflecție liviană: *Ea caritas patriae est ut item ignominia eam, quam morte nostra, si opus est, servemus.* În această reflexie, Titus Livius admite călcarea onoarei individului, căci iubirea de patrie depășește interesele individului.
- ¹⁴ Aici se învederează din nou mentalitatea fatalistă dominantă în antichitate, prin care se atribuia destinului (*fatum*) rolul determinant în evoluția istoriei (*necessitas*) asupra faptelor omenești; *pareatur necessitati* înseamnă, deci, supunere în fața hotărârilor destinului.
- ¹⁵ Cît de amplă și sugestiv colorată este zugrăvirea acestor întâmplări se învederează și din ciudățenia faptelor și din atitudinea conducătorilor romani, precum și din descrierea cu lux de amănunte a felului cum s-a desfășurat înfrîngerea romanilor în trecătoarea caudină. Ies puternic în lumină nu numai caracterele romanilor, ci și ale samniților. Atitudinea lor se relevă din schimbările de situații ivite pe neașteptate și din năzuințele legitime ale fiecăreia din cele două tabere. În același timp, se relevă veracitatea de netăgăduit a relatărilor liviene, controlate, verificate și identificate minuțios de cercetătorii istoriei antice. Într-adevăr, Titus Livius a avut la îndemână izvoarele furnizate de vechii analiști. În contrast cu uscăciunea stilului de redactare al analelor, marele istoric ne zugrăvește acest episod în imagini deosebit de dramatice, impresionante și plastice. Din cuvîntarea plină de obidă și amărăciune, dar și de realitate crudă, rostită de Lentulus, se reliefează cum gîndeau romanii, și mai ales cum legau ei trecutul cu viitorul, prin prezent, prin acea lege a coeziunii și interdependenței factorilor istoriei. Prin comparația făcută, Lentulus amintește dezastrul suferit de romani la Allia și o pune față în față cu înfrîngerea rușinoasă din trecătoarea Caudium. Cu toate că datele și întâmplările desfășurate în răstimp de 60—70 de ani pot fi privite din mai multe și felurite puncte de vedere, totuși povestirea are la Titus Livius același caracter unitar.

- ¹⁶ E vorba de analistul roman Claudius Quadrigarius, ades menționat de Titus Livius.
- ¹⁷ *Sponsio* era la romani un mijloc de a contracta o obligațiune. Formalitățile erau următoarele: creditorul îl întreabă pe datornic: *spondesne mihi dare* (= făgăduiești să-mi dai)? — la care datornicul (*sponsor*) răspundea: *spondeo* (făgăduiesc), după care jura că dacă nu-și va respecta cuvântul dat să cadă pe capul lui urgia zeilor. În cazul că datornicul nu-și respecta angajamentul la termenul convenit, devenea sclavul creditorului. Acest fel de *sponsio* se aplica în dreptul civil. Și în dreptul public și inter-statal se încheia o *sponsio* între două cetăți, prin conducătorii lor. Dacă acest tratat era aprobat de popor, atunci se încheia un *foedus* după un anumit ceremonial și formalități. Dacă însă *concilium plebis* respingea condițiile tratatului, comandantul care-și luase angajamentul încheierii tratatului dimpreună cu toți cei oferii ca zălog erau predați inamicului, care dispunea de viața lor, statul fiind degajat de orice responsabilitate.
- ¹⁸ Zugrăvirea cu atita plasticitate și patetism a stărilor sufletești ale ostașilor romani închiși în trecătoarea Caudium reliefează din plin talentul literar al scriitorului Titus Livius.
- ¹⁹ Laticlavele (*laticlavia*) erau benzile vopsite de pe marginea togei pe care o purtau înalții magistrați.
- ²⁰ Consulatul lor a fost în anul 433 ab U.c. (320 î.e.n.).
- ²¹ Se reamintește că încă de la început consulii își exercitau atribuțiile pe rând și ca atare și însemnele consulare, lictorii cu fasciile, îi însoțeau tot pe rând.
- ²² Din reflecția liviană: *Defensione, quae non difficillima esset apud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque*, se relevă că judecătorii trebuie să țină seama de condițiile grele de viață pe care sînt nevoiți să le ducă unii dintre împričinați, pentru a li se acorda circumstanțe atenuante.
- ²³ Se discerne ușor faptul că părerile analiștilor și istoricilor romani asupra înfrîngerii romane suferite la Caudium erau împărțite. Unii dintre analiști, de pildă Claudius Quadrigarius, susțin că s-a încheiat între romani și samniți un *foedus*, un tratat prin urmare, datorită căruia consulul ca și poporul roman și-au luat anumite angajamente. Titus Livius însă remarcă critic, și pe bună dreptate, că deplinele puteri cu care erau învestiți — în numele

statului roman — consuli trebuiau aprobate de popor și apoi consfințite și întărite printr-un ritual religios, care însă nu a avut loc. De aceea nu poate fi vorba de o *societas*, de un pact de alianță în sensul strict al cuvântului, ci de o *sponsio*, sau *pactio*, de un pact încheiat prin constrângerea unuia din parteneri, prin luarea de garanții de persoane. Într-adevăr, samniții au cerut un număr de ostateci romani, ca să se asigure de respectarea angajamentelor luate de conducătorii romani. Totuși e îndoielnic dacă, o dată cu hotărîrea lor, consuli romani n-au inclus și angajat oficial și statul roman cînd au convenit să primească condițiile impuse de samniți. Din punct de vedere al dreptului procedural, se știe că era obiceiul ca cetatea care a pricinuit nedreptăți, daune sau a adus insulte altui stat străin era obligată să predea pe autorii acțiunilor ofensatoare, așa cum a fost cazul cu gallii lui Brennus, care pretinseseră să li se încredințeze cei trei soli, frații Fabii, care au încălcat dreptul ginților prin intervenția lor în sprijinirea Clusinilor (vezi cartea V, cap. XXXVI). S-ar putea să fie îndoielnic numai faptul dacă pe acea vreme în relațiile interstatale erau respectate asemenea angajamente de drept public și dacă nu cumva exercitarea lor frecventă în practica de mai tîrziu a făcut să se atribuie și epocilor anterioare asemenea proceduri interstatale. Totuși, Titus Livius afirmă cu certitudine că a fost vorba numai de *sponsio* și nu de *foedus*, menționînd că au rămas scrise numele ostatecilor romani dați ca zălog samniților.

²⁴ În acest pasaj, Titus Livius, prin discursul lui Postumius, relevă exagerat însușirile războinice ale romanilor, diminuînd pe cele ale samniților.

²⁵ Amîndouă capitolele, ca și episodul cuvîntărilor care au fost rostite în urma acestor tragice evenimente, conțin strălucite dovezi ale unei analize logice, în mod retoric, a faptelor de către Titus Livius. Cu toate că în aceste pasaje Titus Livius își expune vederile sale asupra unor întrevederi care de bună seamă au avut loc, temeiurile invocate de istoricul roman nu puteau fi străine de concepțiile și educația contemporanilor evenimentelor caudine. Această deducție și argumentare fac parte din domeniul dreptului public, așa cum îl înțelegeau și-l practicau romanii.

- ²⁶ Este vorba de *apparitor*, un funcționar inferior de care Titus Livius amintește în repetate rânduri în opera sa (a se vedea mai sus la cartea VIII, nota 136).
- ²⁷ Cuvântarea fetialului poartă amprentele caracterului străvechilor datini ale dreptului public roman, fiind reprodus aidoma în pasajul livian de aici. Se poate deduce că Titus Livius a avut la îndemână un act asemănător, de vreme ce el redă aci formula cu fidelitate. De altfel, de la analiști au mai rămas numeroase asemenea formule protocolare, încît în totalitatea lor reproducerile liviene sînt verosimile.
- ²⁸ Prin discursul lui Pontius este pusă într-o strălucitoare lumină felul de judecată și de acționare a politicii romane în domeniul extern, necrușînd de loc greșelile și procedeele romanilor. Prin cuvîntarea lui Pontius Herennius, de bună seamă o plămuire a lui Titus Livius, istoricul roman își dezvăluie concepțiile sale asupra raporturilor firești și cinstite care trebuie să domnească între partenerii unui tratat. În același timp, Titus Livius demască cu o obiectivitate surprinzătoare pentru un roman îndrăgostit de patria sa, mijloacele și urzilele diplomatice de culise întrebuintate de conducerea aristocratică romană în raporturile cu cetățile vecine, mai ales după înfrîngerile suferite în războaiele cu adversarii săi. De multe ori cînd Roma era învinsă și ajungea în situații extrem de critice, accepta orice condiții, oricît de grele, simuînd respectarea lor, ca imediat după refacerea potențialului ei militar să-și calce angajamentele luate.
- ²⁹ Arpi — oraș în ținutul Daunias, provincia Apulia.
- ³⁰ Este de netăgăduit că descrierea războiului de represalii între-prins de romani împotriva samniților pentru a-și răzbuna înfrîngerea și rușinea suferită la Caudium, în felul prezentat de Titus Livius, pe alocurea conține exagerări. Explicația e simplă: orgoliul patriotic l-a însuflețit și pe Titus Livius mai mult ca pe oricare literat roman, mai ales că și analiștii și tradiția romană au înfrumusețat aceste evenimente trecute diferit prin filtrul plămuirilor. Aici Titus Livius a ieșit din limitele obiectivității impuse unui istoric. Totuși, se poate citi printre rînduri că biruințele cîștigate de romani asupra samniților n-au fost de loc ușoare. Faptul că samniții au putut să se retragă după prima luptă aproape nesupărați de nimeni pînă la Luceria, lipsurile de tot felul în-

durate de cel de-al doilea consul roman, Papirius, cu prilejul asediului Luceriei, dezvăluie că situația romanilor nu a fost dintre cele mai strălucite, suferind poate și unele pierderi. Totodată, duplicitatea și amestecul Tarentului în acest conflict au contribuit la târăgănarea acestui război. Însă asaltul taberei samnite apare într-o lumină prea romanescă, ca și retragerea dezordonată a samniților. E evident că în întreaga relatare a acestui episod domnește o anumită exagerare.

³¹ E vorba de Iulius Cornelius Lentulus.

³² Predarea Luceriei a avut neîndoios loc. De asemenea, au fost eliberați și ostatecii romani. Însă este învăluită în nebuloasă prinderea și trecerea pe sub jug a comandantului samniților, Pontius Herennius. Prin sublinierea triumfului asupra samniților, considerat al doilea în strălucire după cel reputat de Camillus asupra gallilor, Titus Livius nu face altceva decât să reproducă răsunele care l-a avut pe acele vremuri în Italia această biruință asupra samniților, rămânând întipărită în amintirea italicilor.

³³ În *Fasti triumphales* acest triumf e menționat astfel: „L. Papirius, fiul lui Spurius, nepotul lui Lucius Cursor, a triumfat a doua oară asupra samniților, în vremea consulatului său pe ziua de 20 august 434 ab U.c.“.

³⁴ Anul 435 ab U.c. (318 î.e.n.).

³⁵ Forentum — un oraș întărit (*oppidum*) în Apulia.

³⁶ *Cursor* înseamnă în latinește „cel iute de picior“.

³⁷ Dio Cassius spune că Papirius obișnuia să bea vin ca să scape de insomnii.

³⁸ Portretul și caracterizarea deosebit de plastică și de sugestivă a lui Papirius Cursor, îmbinate cu detaliile inedite și colorate cu o notă de humor, reliefează talentul de mare literat al lui Titus Livius.

³⁹ În acest pasaj Titus Livius repetă profesia sa de credință enunțată în prefața operei sale, lămurind cititorul încă o dată ce l-a determinat să-și scrie opera sa: *ut deverticula amoena legentibus et requiem animo meo quaererem*.

⁴⁰ Prin menționarea cuvântului *fortuna* (norocul) și a rolului său determinant asupra evenimentelor și faptelor omenești, Titus Livius nu face altceva decât să reproducă fatalismul care a dominat

concepția istorică a antichității romane (vezi *Studiu introductiv*, vol. I, pp. XXXIV—XXXV).

- ⁴¹ Reflecție liviană în care vrea să cuprindă esența însușirilor marilor comandanți de oști din antichitate, precum și a armatelor: *In bello pollere videntur militum copia et virtus ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana maxime in res bellicas potens.*
- ⁴² Cyrus — unul din cei mai mari regi ai perșilor, a devenit o figură legendară. Aici Titus Livius urmează istoria lui Herodot care a scris că Cyrus a fost învins în război și ucis de Tomyris, regina masageților, pe când Xenofon și Ctesyas spun că a murit în tabăra sa, din pricina unei răni.
- ⁴³ Cneius Pompeius (Pompeius Magnus) — consul, triumvir, rivalul lui Caesar. A cucerit Pontul și Siria și a distrus resturile armatei lui Spartacus. Susținător dîrz al aristocrației, însă slab diplomat. Deși ambițios, era șovăielnic. Bătut de Caesar la Pharsalus în anul 48 î.e.n., se refugiază în Egipt, unde e ucis din ordinul regelui Ptolomeu al Egiptului.
- ⁴⁴ Marcus Valerius Corvus a fost interrege în trei rînduri, consul de 4 ori, ultima oară în anul 420 ab U.e. (333 î.e.n.). A triumfat în războiul cu sidicinii și cu ausonii. A fost una din cele mai legendare figuri ale antichității romane.
- ⁴⁵ C. Marcius Rutilus — cel dintîi dictator și censor provenit din rîndurile plebeilor, ajuns și mare pontifex; a fost învingătorul samniților. El a cucerit cetatea Allifae.
- ⁴⁶ C. Sulpicius — consul roman, cucerește orașul Sora, cetatea Luceria, îi învinge pe samniți în Campania, asediază Bovianum.
- ⁴⁷ T. Manlius Torquatus — învingătorul latinilor; celebru prin neasemuita-i asprime (el și-a ucis feciorul pentru încălcarea disciplinei ostășești).
- ⁴⁸ Q. Publius Maximus îi bate pe latini în Cimpia Fenectană. E cel dintîi praetor plebeu. A fost dictator, censor de două ori, consul și proconsul. Cucerește cetatea Palaepolis și îi învinge pe samniți la Caudium.
- ⁴⁹ Cei doi Decii Mus — amîndoi consuli proveniți dintre plebei. Cel dintîi, Publius Decius Mus, e cunoscut prin sacrificarea sa proprie în bătălia cu latinii. Fiul său, cu același nume, îi învinge pe samniți, pe etrusci, pe volsinii, pe apulii. Ca proconsul, cuce-

rește Murgantia, Romulea și Ferentinum. De patru ori a fost consul și o dată pontifice. Moare în luptă cu etruscii.

- ⁵⁰ Volumnius — consul roman, îi bate pe sallentini, cucerește trei fortărețe samnite, înăbușe revolta lucanilor. Împreună cu Appius Claudius, îi învinge pe samniți și pe etrusci, coalizați.
- ⁵¹ Aci e menționat Manius Curius Dentatus, învingătorul samniților în cel de-al treilea război samnit.
- ⁵² Să se remarce aici elogiul exagerat făcut de Titus Livius organizării și disciplinei armatei romane.
- ⁵³ În acest pasaj, Titus Livius face aluzie la conflictul dintre Furius, comandantul cavaleriei romane, și Camillus; cel dintîi, nevoind să respecte ordinul superiorului său, a pornit fără chibzuință atacul împotriva vrăjmașului, fiind cît pe-aci să fie învins. Situația a fost salvată numai datorită intervenției la timp a lui Camillus (vezi cartea VI, cap. XXIII—XXV).
- ⁵⁴ Este vorba de oratorul Cyneas, împuternicitul lui Pyrrhus, regele Epirului, trimis la Roma pentru mediația păcii care a rostit aceste celebre cuvinte, reproduse de Titus Livius în acest pasaj.
- ⁵⁵ Maximă liviană: *Secundis rebus nemo intolerantior fuit* — cu alte cuvinte: „îmbătăat de succes, nu te mai înfrînezi“, sau: „cînd dă norocul peste tine, te pierzi cu firea“.
- ⁵⁶ Se știe că Alexandru cel Mare a dat ordin să fie supus unor groaznice chinuri generalul său Phylotas (vezi Quintus Curtius, VIII, 11).
- ⁵⁷ Tot istoricul Curtius amintește și de uciderea lui Cleitos, prieten al lui Alexandru cel Mare.
- ⁵⁸ Alexandru cel Mare, după cum spune Quintus Curtius, credea că este feciorul lui Jupiter: „Alexandru voia să fie nu numai numit fiul lui Jupiter, ci chiar socotit“ (VIII, 1).
- ⁵⁹ După cum se învederează în acest pasaj, Titus Livius nu era prea entuziasmat de faptele lui Alexandru Macedon și de aureolarea lui de către istoricii greci. Aici el face aluzie la un istoric contemporan, Thymagenes, care, după cum spune Seneca, în *Controversiae*, din bucătar ajunsese istoric, și apoi prietenul lui Caesar. Thymagenes a scris o istorie a războaielor lui Caesar.
- ⁶⁰ Episodul în care Titus Livius face comparația între puterea armatei lui Alexandru cel Mare și cea a romanilor, pentru a răspunde

la întrebarea: „Într-un eventual conflict, care dintre cele două tabere ar fi învins?“, ne dezvăluie anumite unghiuri de vedere ale istoricului roman care se abate uneori de la linia lui, datorită patriotismului exagerat cu care Titus Livius vorbește despre istoria romanilor.

Expozeul făcut aci de Titus Livius are un caracter apologetic; totodată însă el face o critică obiectivă unor exagerări ale istoricului Thymagenes, referitor la Alexandru cel Mare. În privința vitejiei personale a lui Alexandru cel Mare, Titus Livius comite vizibile exagerări, pentru că, obiectiv vorbind, nici unul din comandanții romani, menționați de el, oricât de mari au fost pentru vremurile lor, nu s-au ridicat la înălțimea capacității militare, strategice și tactice, a lui Alexandru cel Mare. De asemenea, istoricul roman depășește limita expunerii reale a faptelor prin denigrarea însușirilor războinice ale poporului macedonean, evidențind în schimb prea mult pe ale romanilor. El a exagerat și rolul precumpănitor al senatului roman la cîrma republicii, prin reproducerea cuvintelor lui Cyneas. În ce privește tactica, strategia și arta asedierii, ca și purtarea războiului naval, Alexandru cel Mare a fost net superior romanilor.

- ⁶¹ În ceea ce privește aserțiunea lui Titus Livius că romanii nici nu auziseră de numele lui Alexandru Macedon, acesta nu corespunde realității. Plinius cel tînăr (III, 9) amintește că romanii au trimis o delegație la Alexandru cel Mare. Același lucru e menționat și de alți doi istorici greci contemporani ai regelui macedonean, Arystos și Asclepidias, precum și încă de alți doi istorici, Clytharhos și Arrianos, dar mai ales reputatul istoric grec Diodor din Sicilia, care vorbește de nenumărate solii trimise de romani la Alexandru cel Mare. De asemenea, și istoricii greci Orosius și Strabo amintesc acest lucru. E de neconceput — de vreme ce și Carthagina, Lucania, Bruttium, apoi și etruscii și gallii au trimis delegații la Alexandru cel Mare — ca romanii să nu fi avut știință de regele macedonean. Și aceasta, cu atât mai mult cu cît Alexandru cel Mare avusese de gînd să întreprindă o mare expediție în vestul Mediteranei, mai ales în urma eșecului suferit de unchiul său, Alexandru din Epir, după cum menționează Plutarh (*Alexandru cel Mare*, XIII). La fel istoricii Frontinus, Orosius și Justinus amintesc că în urma

cuceririi oraşului fenician Tyr de către Alexandru cel Mare, Carthagina, înspăimântată, a trimis numaidecît o solie în Asia, la regele macedonean. Mai mult, și Memnon a scris că însuși Alexandru cel Mare a trimis, în momentul debarcării sale în Asia, o scrisoare romanilor, în care le-a spus să fie gata de a lupta cu el, dacă se simt în stare. Dacă nu vor să lupte și vor să-i recunoască supremația, să-i trimită o coroană de aur în valoare de mulți talanți. Și Aulus Gellius în *Noctes Atticae*; XVII, 21, relatează aceste amănunte.

⁶² E vorba de discursurile lui Demosthenes și ale lui Isocrates.

⁶³ Pe baza acestor mărturii și date se trage concluzia că de vreme ce Alexandru cel Mare și romanii și-au trimis reciproc solii, nu poate fi tăgăduită cunoașterea regelui macedonean de către romanii contemporani cu el, după cum la fel nu se poate nega că romanii erau cunoscuți în Grecia, în urma războiului cu samniții, la care luaseră parte și cetățile grecești Palaepolis și Tarentul în mai multe rînduri. Apoi, senatul roman al cărui simț al previziunii îl elogiază Titus Livius, nu putea să nu aibă cunoștință despre Alexandru cel Mare. Pretenția invincibilității romanilor în fața lui Alexandru cel Mare rămîne o simplă afirmație, caracterizată ca figură de stil literară, o hiperbolă liviană.

⁶⁴ Cuvîntul *saeculum* (veac), în accepția liviană, are semnificația unei generații, adică 33 ani. Anul epocii menționate în textul de față este 435 ab U.c., deci de la întemeierea Romei pînă în vremea lui Alexandru cel Mare sînt 13 generații.

⁶⁵ Să se remarce în acest pasaj lapidara caracterizare a monarhilor absoluți.

⁶⁶ Picenum era o cetate a sabellilor din Campania. Picentinii se aliaseră cu romanii (vezi și cartea X, cap. X). Ei dăduseră de știre statului roman că samniții au ridicat din nou armele.

⁶⁷ Marsii — o populație sabellică foarte războinică; ei locuiau în centrul Italiei, într-o regiune înconjurată din toate părțile de munții Apenini. Unindu-se cu samniții, fură înfrinși de Quintus Fabius (a se vedea la cartea IX, cap. XLI). Mai tîrziu, ei cer să intre în confederația romană (cartea X, cap. XLVI), dar curînd pornesc ostilitățile contra romanilor din pricina coloniei romane întemeiate la Carseoli (cartea X, cap. III), dar, învinși de romani, intră în confederația acestora.

- ⁶⁸ Marea Inferioară (*Mare Inferum*) era denumirea romană a mării Tireniene.
- ⁶⁹ Thurii sau Thuriae, oraș grecesc în regiunea Bruttium; a fost întemeiat aproximativ la anul 443 î.e.n. pe ruinele vechiului oraș grec Sybaris de către coloniștii atenieni, între care se afla și istoricul Herodot.
- Titus Livius comite uneori erori în legătură cu acest oraș: o dată spune că Thurii se află pe țărmul mării Tireniene, a doua oară spune că se află în ținutul sallentinilor (vezi și în cartea X, cap. II).
- ⁷⁰ *Clipeus* — scutul rotund.
- ⁷¹ *Sarissa* — era o suliță foarte lungă din dotația armamentului macedonean, caracteristică tacticii de luptă și acomodată falangei macedonene. Era însă greu de mînuit.
- ⁷² *Scutum* — pavăză romană de formă dreptunghiulară.
- ⁷³ *Pilum* — sulița.
- ⁷⁴ Titus Livius exagerează aici. Armata macedoneană era mult superioară cifrei de 30 000 de oameni (vezi Plutarh, *Alexandru cel Mare*). În afară de aceasta, capacitatea combativă, elanul și puterea de jertfă a ostașilor macedoneni erau proverbiale în antichitate.
- ⁷⁵ Exclamație latină celebră: *Absit invidia verbo!*
- ⁷⁶ Aici Titus Livius face aluzie la războiul civil dintre Pompeius și Caesar (Crassus fusese învins și ucis la Carrhae în anul 711 ab U.c. (53 î.e.n.) de către părți, precum și la războiul civil dintre Augustus și Antonius, cît și la evenimentul cînd acesta din urmă suferise o grea înfrîngere din partea părților în anul 718 ab U.c. (35 î.e.n.).
- ⁷⁷ În acest pasaj se reflectă suflul puternicei morale liviene și idealul său politic (vezi *Studiu introductiv*, vol. I pp. XXVII—XXXV și XL): înfăptuirea armoniei și solidarității dintre cetățeni: *modo sit perpetuus huius qua vivimus pacis amor et civilis cura concordiae!*
- ⁷⁸ Anul 436 ab U.c. (317 î.e.n.).
- ⁷⁹ Teanum Apulum (locuitorii se numeau *teanenses*) — un oraș în nordul Apuliei, lângă granița cu frentanii.
- ⁸⁰ Canusium — oraș în Apulia aproape de vestita localitate Cannae, unde romanii au fost zdrobiți de Hannibal în cel de-al doilea război punic, în anul 216 î.e.n.

- ⁸¹ *Praefectus* (a se vedea vol. I, cartea I, nota 165). În cazul de față, acest *praefectus* fusese numit de Roma în urma cererilor formulate de campani. Acest praefect avea și misiunea să sprijine partida proromană din Capua și în același timp să aibă sub protecția și jurisdicția sa pe cetățenii romani de acolo.
- ⁸² Au fost consuli în anul 437 ab U.c. (316 î.e.n.).
- ⁸³ Nerula, oraș în sudul Lucaniei.
- ⁸⁴ *Patronus* (a se vedea vol. I, cartea II, nota 38).
- ⁸⁵ În acest oraș Titus Livius face din nou elogiul legilor Romei și vitejiei ostașilor ei. Evident că Roma, în urma războiului cu samniții, s-a întărit foarte mult. Cu toate că samniții au luptat cu o deosebită înverșunare și bărbăție, pentru păstrarea independenței lor, totuși n-au fost în stare să reziste în fața masivelor atacuri repetate ale romanilor. Romanii pun piciorul puternic în Apulia și-și amenință adversarul și din partea aceasta. Mai mult, romanii pătrund și înaintează și în Lucania, astfel încât nici o stavilă nu le mai sta în calea expansiunii lor. Prin înființarea noilor triburi, Ufentina sau Oufentina în partea sudică a Latiului (vechiul ținut al volscilor) și Falerina în Campania, statul roman se întărește și mai mult. Totodată, unele cetăți fac apel la protecția legilor romane și, în consecință, faptul că aceste două cetăți Antium și Capua sînt cîrmuite de magistrați romani înseamnă o biruință mult mai strălucită decît cele obținute pe calea armelor.
- ⁸⁶ Consulatul acestora a fost în anul 438 ab U.c. (315 î.e.n.).
- ⁸⁷ Plistia, sau Plistica — oraș samnit la nord de muntele Taburnus. Samniții, după ce au renunțat o dată la împresurarea acestei fortărețe, se reîntorc și o cuceresc printr-un atac dat prin surprindere (vezi mai jos, sfîrșitul cap. XXII).
- ⁸⁸ Din anul 439 ab U.c. (314 î.e.n.).
- ⁸⁹ Sora (a se vedea mai jos, tot la această carte, nota 92).
- ⁹⁰ Cugetare liviană: *armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent*, din care rezultă că scopul depozitelor de armament și materiale de război romane e de a asigura apărarea statului și nu de a fi păstrate pentru paradă.
- ⁹¹ Reflecție liviană: *nos ornatum rerum respectum, praeterquam victoriae, nobis abscedamus*, subliniind „hotărîrea nezdruincinată de a se merge pentru obținerea biruinței pînă în pinzele albe“.

- ⁸² Cît de îndirjiți erau samniții în acest război, o demonstrează sîngeroasele lupte date în împrejurimile fortăreței Saticula, de la hotarele Campaniei, și mai tîrziu în jurul cetății Sora, din valea superioară a râului Liris. Saticula era situată în regiunea localității de astăzi Caserta Vecchia, iar Sora la granița samnită cu volscii. Amîndouă fortărețele erau două puncte extrem de importante, constituind o permanentă amenințare din flanc a samniților. În aceasta consta explicația luptelor atît de înverșunate date pentru stăpînirea celor două orașe-cheie. Titus Livius ezită să relateze o înfrîngere suferită de romani, pe care istoricul Diodor din Sicilia (XIX, 72) o menționează. Această înfrîngere duce la o regrupare a forțelor romane care, în sfîrșit, cîștigă biruința categorică asupra samniților. Romanii pornesc mai departe la cucerirea prin asalt a cetății Sora și purced apoi la o acțiune de represalii împotriva autorilor defecțiunii față de Roma.
- ⁷³ Aleși pentru anul 440 ab U.c. (313 î.e.n.).
- ⁸⁴ Ausona — unul din cele trei orașe principale ale ausonilor, o populație oscă ce locuia în regiunea de de-a lungul coastei mării Tireniene, în împrejurimile râurilor Volturnus și Liris.
- ⁸⁵ Minturnae (a se vedea la cartea VIII, nota 36).
- ⁸⁶ Vescia — orașel al ausonilor pe râul Liris, în Latium.
- ⁸⁷ „În același an“ — e vorba de anul 440 ab U.c. (313 î.e.n.).
- ⁸⁸ Oameni noi, *homines novi*, erau socotiți toți acei bărbați politici proveniți dintre plebei sau străinii încetățeniți care îndeplinseseră pentru prima oară magistraturi romane.
- ⁸⁹ Recurgerea la dictatură timp de doi ani consecutivi și rămînerea consulilor inactivi în cetate, ca și alegerea unui Fabius, patrician, în postul de comandant al cavaleriei romane, în locul celui alt, plebeu de origine, care căzuse în luptă, dau în vileag influența precumpănitoare a taberei patriciene la guvernarea statului roman. De bună seamă, Fabius fusese designat de acel senat roman — total patrician — pe care Appius îl umpluse numai cu acoliții săi, aleși în urma faptului că mulțime de liberți fuseseră împărțiți prin toate triburile romane pentru a avea majoritatea voturilor la alegeri. Datorită acestui fapt aristocrația romană izbutise să paralizeze orice acțiune a plebeilor influenți. De aici se explică cercetările și anchetele instituite ca o reacție îndreptățită, pornită din tabăra plebeilor, devreme ce dictatorul Maenius și coman-

dantul cavaleriei, Foslius, făceau parte dintre plebei. La fel, și în orașele aliaților ies în relief trăsăturile unei asemenea lupte. Refuzul plebeilor din Roma de a se mai strămuta în chip de coloniști în orașele cucerite și mai ales în Luceria se explică nu prin teama lor de riscuri, ci pentru a paraliza planurile patricienilor de a scăpa prin această colonizare de o mare mulțime de plebei săraci. Aristocrația a urzit multe intrigă și a depus mari stăruințe pentru a-și asigura influența precumpănitoare la alegeri. Se distinge cît de dîrz au reacționat reprezentanții plebeilor, pentru contracararea planurilor și procedeele patriciatului. Din discursul dictatorului plebeu Maenius se relevă însă eșecul luptei de demascare a aristocrației. Deși Maenius n-a putut fi nimicît ca Spurius Cassius, sau ca Manlius Capitolinus, totuși a fost scos din luptă. Numai ivirea unor noi primejdii externe au împiedicat reizbucnirea ciocnirilor dintre cele două tabere, dar în același timp statul roman, care se clătina în urma pierderilor suferite și a eforturilor depuse în al doilea război cu samniții, din nou s-a consolidat: toate forțele Romei fură acum concentrate pentru a se face față primejdiilor dinafară.

¹⁰⁰ Maximă liviană: *Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat*, care poate fi redată în românește cu cunoscutul vers al poetului Eminescu: „Toate-s vechi și nouă-s toate“.

¹⁰¹ Maleventum, mai tîrziu Beneventum — un oraș foarte vechi din centrul Samniului; pe acolo trecea mai tîrziu Via Appia.

¹⁰² Bovianum — oraș samnit în ținutul pentrilor.

¹⁰³ Consulatul lor a fost în anul 441 ab U.c. (312 î.e.n.).

¹⁰⁴ Atina — oraș volsc din Latium, în vecinătatea granițelor Samniului.

¹⁰⁵ Pontiae erau trei sau patru insule în golful Formianum; cea mai mare se chema Pontia (azi Ponzo). Aceste insule au fost ocupate de romani pentru preîntîmpinarea războiului maritim cu Tarentul, care începuse să se amestece în afacerile interne ale Siciliei, trimițînd o flotă de 20 de vase împotriva tiranului Agathocles.

¹⁰⁶ Interamnae — erau în general localitățile așezate la confluența a două râuri; de obicei însă, se adăuga și un al doilea nume, pentru a se cunoaște despre care localitate este vorba. În textul de față, Titus Livius vorbește de colonia romană Interamna Succasina, situată la confluența râurilor Liris și Casinus, la o distanță de 32 km sud-est de colonia romană Fregellae.

- 107 Casinum — oraș în Samnium, pe râul Liris.
- 108 Anul 442 ab U.c. (311 î.e.n.).
- 109 Romanii aveau interes în înființarea acestor colonii, pentru a avea la îndemână garnizoane puternice la hotarele Samniului.
- 110 După ce puterea samniților fu amenințată din nord, prin ocuparea cetății Sora de către romani, iar din sud prin înființarea coloniei Luceria, Samnium a mai rămas să fie flancat și din sud-vest. Se reliefează limpede eforturile romanilor de a se statornici în Campania, pentru a-și asigura liniile de legătură între diferitele lor puncte de sprijin. Prilejul l-au oferit năzuințele populațiilor campanice de a scutura hegemonia romanilor, alăturându-se puterii samnite, cu toate că aceste populații apelaseră mai înainte la sprijinul romanilor împotriva samniților. Din această cauză consulii și-au îndreptat eforturile întâi către localitatea Bovianum, care constituia o poziție-cheie în ținuturile țamurii samniților pentru, localitate pe care au cucerit-o în urma unei strălucite biruințe. Romanii se îndreaptă apoi către Fregellae, a cărui cetățuie fusese ocupată de samniți, în urma unui atac neașteptat. De la Fregellae, romanii au purces spre Nola, pe care au pus stăpînire, pentru că nolanii primiseră la ei o garnizoană samnită. Ulterior, romanii cuceresc Atina de pe Liris și Calatia din Campania. Trimit apoi coloniști la Pontiae, Suessa și Interamna Succasina, care se găseau la confluența râului Casinus cu Liris, în apropiere de localitatea Casinum (azi Monte Casino). În urma acestor cuceriri, romanii amenință Samnium și dinspre vest, printr-un lanț de noi colonii înființate, totodată asigurându-se și împotriva eventualelor incursiuni. Prin colonia de la Pontiae, romanii erau apărați și dinspre mare.
- 111 *Juniores* — erau contingentele de cetățeni romani de la 17 ani pînă la 40 de ani. Contingentele de vîrsnici peste 40 de ani se numeau *seniores* (cei bătrîni). *Juniores* constituiau armata activă, iar *seniores*, trupele de rezervă.
- 112 Planurilor conducerii statului roman în domeniul politicii de expansiune le corespundeau pe plan intern masivele construcții de utilitate publică, ca de pildă construcția vestitei Via Appia, ce lega Roma cu Capua. Această șosea asigura legăturile Italiei centrale cu sudul peninsulei. O altă realizare a fost conducta de apă ce se datorește tot censorului Appius.

¹¹³ Ceea ce n-au fost în stare să realizeze patricienii însufleșiți de ură, au reușit plebeii, din spirit de recunoștință: cu toate că consuli anulului 309 î.e.n. n-au recunoscut valabilitatea listei de senatori, alcătuită de Appius, modificînd-o printr-un plebiscit al adunării poporului, totuși prin noua listă, încuviințată de aceeași adunare, au intrat în rîndurile senatorilor 16 tribuni militari, iar doi înalți funcționari, *duumviri navales*, au fost însărcinați cu diriguirea construcțiilor navale.

¹¹⁴ În această privință, istoricul Frontinus spune următoarele: „Appius Claudius a avut coleg pe Caius Plautius, poreclit Venox, pentru că el fusese acela care descoperise vinele acestei ape. Acesta însă, scîrbit de colegul său Appius care stîrnise ura tuturor, demisionă din censură. Din această pricină, cinstea de a da nume apei îi reveni numai lui Appius“.

Tot în legătură cu conducta de apă a lui Appius, istoricul roman Frontinus, în scrierea sa *De aquis urbis Romae*, cap. V, spune: „Rîul Appia a fost captat în ținutul Lucullanus pe Via Praenestina între a șaptea și a opta piatră miliară. Acest apeduct de la capul lui pînă la Salinae, ce se află lîngă poarta Trigemina din Roma, e lung de 11 190 pași (circa 18 km — *n.n.*). Construcțiile la suprafață și apeductul boltit, lîngă poarta Capena, au 60 de pași lățime“.

După istoricul grec Diodor din Sicilia această conductă măsura 13 sau 14 km (80 de stadii).

¹¹⁵ Hercules (vezi vol. I, cartea I, nota 35).

¹¹⁶ Sînt demne de remarcat relatările lui Titus Livius în legătură cu mentalitatea oamenilor vechi și cu credințele lor religioase: orbirea lui Appius ca și stingerea întregului neam al Potitiilor ar fi fost un rezultat al mîniei zeilor, pentru că Appius l-ar fi supărat pe Hercules prin însărcinarea sclavilor cu oficierea ceremoniilor religioase la templul acestui zeu.

¹¹⁷ Anul 443 ab U.c. (310 î.e.n.).

¹¹⁸ *Fasti Capitolini* din anul 447 ab U.c. îl menționează pe Appius Claudius cu porecla (*cognomen*) de Caecus. Cicero însă, în opera *Tusculanae disputationes*, spune că Appius suferea de o boală de ochi, un fel de conjunctivită, de la care i-a provenit porecla.

¹¹⁹ *Duumviri navales*, demnități echivalente navarhilor spartani; aceștia erau comandanții flotelor romane, care, după cum se știe, erau

furnizate cu precădere de aliați și de coloniile romane aflate pe litoralul vestic al Italiei.

- ¹²⁰ Tibur — oraș la nord-est de Roma, în stînga râului Anio.
- ¹²¹ Cluvia sau Cluvianum — un oraș situat în partea nordică a Samniului.
- ¹²² Maximă liviană: *Ubi celeriora, quam tutiora consilia.*
- ¹²³ Subordonarea Italiei sudice puterii romane era în curs de îndeplinire cînd etruscii au dezlănțuit din nou războiul. În acest sector, luptele încetaseră, în urma dărîmării cetății Veii de către Camillus. Însă atacul neașteptat al etruscilor asupra cetății Sutrium, ca și înspre masivul păduros al Ciminiumului îngreua pătrunderea și înaintarea spre nordul Italiei. De bună seamă, creșterea puterii romanilor și descurajarea samniților atrăseseră atenția etruscilor, care voiau să-și consolideze independența înainte de înfrîngerea definitivă a samniților.

În cea dintîi ciocnire cele două tabere au luptat cu o deosebită înverșunare, care a costat pierderea celor mai viteji luptători. Și cea de-a doua ciocnire îi arată pe etrusci superiori și numericește, și în mijloace materiale față de romani; cu toate acestea, armata mai bine organizată, eforturile și elanul combativ al romanilor s-au dovedit superioare etruscilor.

- ¹²⁴ Se reamintește cu acest prilej că Mamercus Aemilius a făcut un proiect de lege în timpul dictaturii sale (prin care se delimita durata censurii de la 5 ani la 18 luni) în anul 438 ab U.c. (315 î.e.n.).
- ¹²⁵ Aemilius Mamercus a fost consul și dictator; a purtat război cu sabini, cu galii, a fost interrege și dictator; în ultima magistratură a împresurat Saticula și a cucerit-o (vezi și cartea VIII, cap. I—XXIII).
- ¹²⁶ Adică legea din anul 433 ab U.c. (320 î.e.n.).
- ¹²⁷ În acest pasaj, Titus Livius enunță un cunoscut principiu de drept roman: *Ubi duae contrariae leges sunt, semper antiquae obrogat nova.*
- ¹²⁸ *Rex sacrificulus* (a se vedea vol. I, cartea II, nota 6).
- ¹²⁹ E vorba de ginta Politiiilor (a se vedea vol. I, cartea I, nota 39).
- ¹³⁰ Strădaniile depuse de Appius pentru prelungirea mandatului său de censor furnizează o dovadă de ceea ce însemna în antichitate sentimentele puterii unui om și ale unei ginți, precum și procedeul

folosit pentru intimidarea colegiului tribunilor plebei, datorită influenței exercitate de patricieni asupra unor tribuni ai plebei.

- ¹³¹ Prin încălcarea flagrantă de către patricieni a legii Aemilia, Appius Claudius rămâne mai departe censor încă un an și jumătate. E demn de remarcat argumentul lui Appius, bazat pe interpretarea formulei *ut optimo jure censor creatus esset*, pentru a-și legitima prelungirea mandatului, dar care în fond relevă bunul plac al unui aristocrat ce încalcă oricând legea, în profitul său.
- ¹³² Marșul armatei romane prin masivul păduros Ciminium ce se întindea între Roma și Viterbo este un eveniment remarcabil, din mai multe puncte de vedere: în primul rând, e o dovadă de netăgăduit a noii direcții pe care o ia expansiunea romană în nordul Italiei, în al doilea rând, se conturează situația politică a Romei și poziția ei față de etrusci la acea epocă, în al treilea rând, această nouă campanie romană trebuie privită ca un pas mai departe la realizarea hegemoniei romane asupra întregii Italii.
- ¹³³ Menționarea masivului păduros Ciminium și comparația cu pădurile Germaniei ne oferă un indiciu asupra proiectatei expediții între anii 16—12 î.e.n., ce urma să fie întreprinsă de Drusus, în vremea lui Augustus. De asemenea, menționarea la finele cap. XIX al acestei cărți a cuvintelor *saltus impediti* (păduri de nepătruns), sugerează preocupările și îngrijorarea romanilor de pe vremea lui Titus Livius pricinuite de campania și de situația armatelor romane în pădurile de nepătruns ale Germaniei.
- ¹³⁴ În ce privește aserțiunea lui Titus Livius că pe atunci copiii patricienilor romani erau deprinși îndeobște să învețe limba etruscă, ca mai târziu limba greacă, pentru a se iniția în cultul religios și a se instrui, asimilând cultura etruscă, Cicero o confirmă în opera sa *De divinatione*, I, 41, unde spune următoarele: „Etruscii au observat fulgerele și trăsnetele și au explicat multe fenomene și miracole ale naturii“.

Pe de altă parte, istoricul Valerius Maximus, *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*, I, 1, spune: „Pe vremea strămoșilor noștri, și anume în epoca de înflorire a dominației romane, senatul roman a dat un decret, potrivit căruia fiii fruntașilor cetății romane trebuiau să se inițieze, câte unul pentru fiecare din cele 12 populații etrusce, în tainele religiei etc. etc.“.

În ce privește cultura și civilizația, etruscii erau vestiți în tehnica prelucrării metalelor și în domeniul artelor frumoase. Caracteristica artei plastice etrusce era și naturalismul, frescele și picturile lor fiind lipsite însă de o concepție unitară. În domeniul picturii, etruscii au fost inovatorii unui stil specific, unui desen stil „narativ-consecutiv“, de desene continue, tematica unui desen fiind continuată pe un al doilea. Așisderea, arhitectura etruscă era foarte avansată. Artă etruscă a influențat populațiile vecine, contribuind la dezvoltarea artei campane și apoi a celei romane. De asemenea, multe din ritualurile religioase romane au fost împrumutate de la etrusci.

Cultul religios etrusc se caracterizează prin sistemul complicat de observare a fenomenelor naturii și prezicerea viitorului după aceste fenomene (fulgerele, cutremurele) și după măruntaiele păsărilor jertfite. Haruspicii etrusci, renumiți în antichitatea romană au fost la modă în tot cursul istoriei romane. În sec. II î.e.n. s-au codificat toate aceste cunoștințe, precum și așa-zisa artă de a interpreta voința zeilor și de a ghici viitorul, în așa-numita *Disciplina etrusca*.

- ¹³⁵ Camerinum (locuitorii se numeau camertini) — un oraș în Umbria.
- ¹³⁶ Umbria — provincie în Italia centrală, mărginită la nord cu Gallia Cisalpină, de care o desparte râul Rubicon, la est cu Marea Adriatică, la sud cu Picenum (hotarul e râul Aesis) și cu ținutul sabinilor (avînd ca graniță râul Nar), la vest cu Etruria (de care e despărțită prin fluviul Tibru).
- ¹³⁷ Maximă liviană: *Nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam* — echivalentă proverbului nostru: „nu seamănă deget cu deget, d-apoi om cu om“.
- ¹³⁸ Toporul roman, *dolabrum*, avea o formă specială cu două tășuri, cu multiple întrebuințări, servind ori de topor sau de bardă, ori de rîdea și chiar de lopată ca în cazul de față.
- ¹³⁹ Perugia — unul din cele 12 orașe fruntașe ale confederației etrusce — se găsea dincolo de codrii pădurii Ciminici. În urma alianței încheiate cu Roma, după un scurt interval, Perugia rupe totuși legăturile și-i declară război. Fu învinsă de propractorul Cneius Fulvius (vezi cartea X, cap. XXX). Răzvrătindu-se iarăși, în urma unei cumplite înfringeri, cere pace (vezi cap. XXXVII din cartea X).

- ¹⁴⁰ Cortona — unul din principalele orașe ale Etruriei, situat la nord de lacul Trasimennus.
- ¹⁴¹ Arretium (locuitorii ei arretini). Arretinii au fost singura populație din Etruria care nu a ridicat armele împotriva romanilor cu prilejul acestui război; mai târziu însă, arretinii se răscoală și ei, mai ales împotriva familiei Cilnia. Bătuți de romani, cer pace (vezi cartea X, cap. XXXVII).
- ¹⁴² Allifae (vezi cartea VIII, nota 121). Remarcăm din acest pasaj o inadvertență: în cartea VIII, cap. XXV, Titus Livius spusese că romanii au cucerit orașul Allifae; în pasajul de față, Titus Livius spune că Allifae se afla în puterea samniților. Înseamnă deci că e o scăpare din vedere din partea istoricului roman, care n-a menționat cu ce prilej a fost cucerit Allifae de samniți.
- ¹⁴³ Pompei era cunoscutul port din Campania, lângă Neapolis, distrus de erupția Vezuviului în anul 79 e.n.
- ¹⁴⁴ Nuceria (vezi mai jos, tot la această carte, nota 166).
- ¹⁴⁵ Operațiunile întreprinse simultan pe mare de trupele aliate navale împotriva Campaniei, cu toate că s-au încheiat cu un eșec, relevă totuși planurile și eforturile romanilor de a se desfășura și întinde în toate direcțiile. În acest scop, Fabius și Papirius Cursor și-au pregătit două puternice armate consulare, pentru a face față simultan ambelor campanii, și celei din Samnium și celei din Etruria.
- ¹⁴⁶ Adagiu livian: *ob hasc, aucta fama, ut solet*.
- ¹⁴⁷ *Lex curiata de imperio*, era legea votată de poporul roman întrunit în *comitia curiata*, prin care se acorda puterea supremă magistraților de la conducerea statului.
- ¹⁴⁸ Curiile romane votau pe rînd una după alta, iar numele curiei care trebuia să treacă cea dintîi la vot era trasă la sorți.
- ¹⁴⁹ Cremona — oraș în Umbria, pe fluviul Pad.
- ¹⁵⁰ Noua armată romană fusese recrutată în urma evenimentelor relatate în cap. XXXVII al acestei cărți.
- ¹⁵¹ Longula — oraș al volsclilor.
- ¹⁵² *Lex sacrata* a samniților suna astfel: „tinerii care nu vor veni la locul fixat de adunare în urma ordinului dat de comandant, ca și acei care vor pleca fără încuviințarea lui, să fie jertfiți lui Jupiter“. La fel și eruditul roman Festus, care menționează această *lex sacrata*, spune că se prevedea ca cel care va săvîrși vreo faptă impo-

triva acestei legi sacrate va fi sacrificat în cinstea oricăruia dintre zei.

¹⁵³ *Lacus Vadimonis* era un lac în Etruria în regiunea Ameria, în apropierea localității Balsano de azi. În fața lui se găsea și o dumbravă sacră unde se lua jurământul soldaților etrusci. Plinius cel tînăr (în *Epistulae*, VIII, 10) pomenește de acest lac care se întindea în antichitate pe o mare suprafață și avea pe el insule plutitoare, avînd pe atunci o formă circulară; azi e foarte mic, vărsîndu-se printr-un afluent în Tibru. În antichitate era socotit lac sacru, nefiind îngăduit să se navigheze pe el. Aici era punctul de concentrare a trupelor etrusce, spune Polybios (II, 20), probabil datorită și faptului că era sacru, dar și că numai o îngustă cale ducea spre munții din jurul lacului.

¹⁵⁴ Adagiul livian: *Ut semel dedere fuga, etiam certiozem capessere fugam* — care, tradusă mai liber, înseamnă: „cînd ai ajuns să dai bir cu fugiții, apoi ai să fugi de-a binelea, ca să fii mai sigur că scapi“.

¹⁵⁵ După cum relatează și Titus Livius, ciocnirile și luptele romanilor cu adversarii lor se înmulțesc în cursul acestor ani. În acest pasaj, de bună seamă că e exagerată cifra de 60 000 de inși căzuți pe cîmpul de luptă din tabăra etruscă.

Bătălia dintre romani și etrusci de la *lacus Vadimonis* scoate puternic în vileag cît de mare era potențialul uman și material al puterii etrusce. Pînă acum, ciocnirile romanilor cu etruscii au fost numai simple încăierări; de data aceasta a avut loc o adevărată luptă, iar forța etruscilor a suferit o adevărată prăbușire.

¹⁵⁵ bis Reizbucnirea războiului cu samniții, război care începuse în anul 327 î.e.m., nu trebuie să stirnească mirare, cîtă vreme se știe cît de războinic era acest popor, care avusese atîția aliați: apulii mai înainte, acum pe marsi, paeligni etc. Eforturile făcute în vederea ultimelor lupte, avînd în vedere armele și înzestrarea, sînt cu atît mai mari, cu cît se sconta de ambii beligeranți pe o durată cît mai lungă a războiului. Și romanii își aduseseră cu ei contingente serioase de aliați, fapt învederat din armele capturate și din scuturile aurite, datorite de romani campanilor.

¹⁵⁶ *Spongia* înseamnă burete, însă figurat mai înseamnă cămașă protectoare cu care se îmbrăcaseră trupele samnite, niște pieptare de pînză, căplușite cu piele tare.

- ¹⁵⁷ *Ocreae* — jambiere de piele sau de metal, ce ocroteau piciorul de la glezne pînă la genunchi. Aceste *ocreae* se încheiau înapoi cu catarame sau șnururi. În vremurile mai noi, pedestrima purta *ocreae* numai la piciorul drept. După cum se vede, și samniții aveau în dotajia lor acest mijloc de protecție a piciorului.
- ¹⁵⁸ Maximă liviană: *Nom caelatum auro et argento, sed ferro et animis fretum*, învederînd că „nu pe arme și haine de paradă se bizuie o armată, ci pe capacitatea combativă a ostașilor“.
- ¹⁵⁹ Maximă liviană: *Virtutem esse militis decus*.
- ¹⁶⁰ Adagiul livian: *Omnia illa victoriam sequi*.
- ¹⁶¹ Adagiul livian: *Et ditem hostem, quamvis pauperis, victoris praemium esse*.
- ¹⁶² *Orcus* — zeul morții.
- ¹⁶³ Acest obicei exista și la Capua cu multă vreme înainte de a se introduce luptele de gladiatori la Roma. Capua a rămas în continuare un centru de școală de gladiatori, avînd mare faimă în această privință. Acest oraș furniza tuturor cetăților din Italia, pentru spectacolele de lupte de gladiatori, asemenea nenorociți proveniți din foștii prizonieri de război. Și Cicero în scrisori, sau în *Pro Sestio* (cap. IX), ca și Silius Italicus (II, 15), sau Strabo (V, 4) pomeneau că la Capua se găseau cele mai bune școli de gladiatori din Italia.
- Situația gladiatorilor nu era mai bună ca a sclavilor. Datorită vieții neomenos de crude, primejdiilor și riscurilor de a-și pierde oricînd viața, mai tîrziu, în anul 74 î.e.n., gladiatorii, sub conducerea lui Spartacus, care a fost profesor la școala de gladiatori din Capua, s-au răscolat. Revolta lor însă a fost înăbușită în sînge de aristocrația romană, în anul 71 î.e.n.
- ¹⁶⁴ Și la Roma, gladiatorilor tot samniți li se spunea.
- ¹⁶⁵ În anul 445 ab U.c. (308 î.e.n.).
- ¹⁶⁶ Nuceria Alfaterna — oraș în Campania, la sud de Vezuvius. Dintre cele trei orașe care purtau numele de Nuceria (unul era în Umbria, altul în Apulia și al treilea în Campania), în pasajul de față e vorba de ultimul, care azi se cheamă Nuceria, și se găsea la extremitatea sud-estică a Campaniei. Încă nu se știe obîrșia celeilalte denumiri, Alfaterna. Nuceria Alfaterna se găsea în apropiere de Pompei, folosind portul acestui oraș pentru valorificarea produselor sale.

¹⁶⁷ *Pupiensis ager* era un ținut situat la sud de râul Anio, un afluent al Tibrului. Ținutul pupiensis se întindea în apropiere de cetatea Gabii, la 12 km de Roma. Acolo își fixase postul de observație consulul Decius, îndreptat totodată și către Umbria. Bătălia cu umbrii a fost zugrăvită în culori puternic poetice, fiind trecută mult prin plămuierea literatului Titus Livius. În această regiune, inamicul, după cum se pare, a recurs la un atac prin surprindere, însă nu l-a pregătite cum se cuvine. Atât faptul că actul de răzvrătire împotriva romanilor nu avea pentru etrusoi — din punct de vedere religios — nici o justificare legitimă în acel moment, cât și apariția pe neașteptate a celei de-a doua armate consulare, i-a pus în derută pe etrusci. De altfel, rezistența lor nu a fost destul de serioasă. Aceeași stare de spirit o atribuie Titus Livius și umbrilor, astfel încât, îndeobște, coaliția celor două populații a fost ușor sfărâmată de romani. În ce privește exceptarea cetăților, menționate în acest capitol, de la aplicarea represaliilor și de la urmările acestui conflict, aceasta se explică mai degrabă datorită atitudinii lor pro-romane, fiind vecine cu Roma, dar și unui plan politic și diplomatic al acesteia, care se va concretiza prin acțiunile întreprinse ulterior.

¹⁶⁸ Mevania, o localitate în Umbria.

¹⁶⁹ Materina era un trib al umbrilor.

¹⁷⁰ Ogriculanii — locuitorii localității Ogriculum, situată la sud de Umbria, în vecinătatea hotarelor etruscilor și sabinilor.

¹⁷¹ Anul 446 ab U.c. (307 î.e.n.).

¹⁷² Rezultă din pasajul de față că Appius a fost ales consul în anul 307 î.e.n. Cum alegerile au avut loc cu șase luni mai înainte, deci în a doua jumătate a anului 306, și cum Appius era încă censor în funcție, rezultă că el a funcționat în dregătoria censurii exact 5 ani, așa cum vrusese el, în pofida legii Aemilia. Alegerea lui la consulat, după îndeplinirea, censurii, este un fapt fără precedent, deoarece îndeobște censorii se alegeau dintre foștii consuli, or Appius nu fusese înainte consul.

¹⁷³ E demn de remarcat acest fapt că unul din consuli a rămas în Roma pentru diferite treburi administrative, cu toate că nevoile războiului îl reclamau la conducerea operațiunilor militare. În acest scop, Appius l-a desemnat pe Fabius în calitate de proconsul pentru continuarea războiului cu samniții.

- ¹⁷⁴ Consulatul lor a fost în anul 447 ab U.c. (306 î.e.n.).
- ¹⁷⁵ Alacrinați, ferentinați, verulani — triburi de hernici.
- ¹⁷⁶ Anagnia și anagnini — cetate și trib hernic.
- ¹⁷⁷ Templul lui Castor (a se vedea vol. I, cartea II, nota 50).
- ¹⁷⁸ Războiul cu hernicii nu are nici o semnificație deosebită, față de cel cu sallentinii și samniții. Numai separația celor trei localități Alacrium, Ferentinum și Verulae, cele mai importante ale hernicilor, ar putea fi considerată ca efectul unei acțiuni diplomatice mai bine încheiate de către romani. Însă rezistența lor a fost slabă și inefficientă.

Dintre cetățile hernicilor, cele care au rămas credincioase alianței cu Roma și-au păstrat drepturile lor, altele au obținut *jus civitatis*, dreptul de cetățenie, fără drept de vot, adică au devenit supuse puterii romane. Anagninii au redobândit numai dreptul oficerii străvechiului lor cult religios.

- ¹⁷⁹ Expediția consulului Volumnius împotriva sallentinilor aruncă o nouă lumină asupra situației politice a republicii romane de atunci. Adăugând și faptul că romanii stabiliseră relații ceva mai înainte cu regele Alexandru din Epir, că peste câțiva ani romanii au luptat cu Cleonymos la Thurii, și că în aceeași vreme au reînnoit pentru a treia oară tratatul cu Cartagina, situația politicii externe a puterii romane se conturează limpede. (Cleonymos era fiul regelui spartan Cleomenes al doilea; după moartea tatălui său a încercat zadarnic însă să ocupe tronul. Spartanii, ca să scape de el, îl trimit cu un pile de trupe în ajutorul tarentinilor aflați în conflict cu samniții. După împăcarea cu samniții, Cleonymos se retrase la Coreyra de unde reveni în Italia sudică, recucerind Thurii. E bătut de romani. Pornind pe Adriatică, debarcă în lagunele de la gurile râului Meduacus. Patavinii îl contraatacă și-l înving, distrugându-i flota și oastea.) Romanii s-au extins mai departe, pînă în regiunea ocupată de sallentini, apoi, după cum relatează Diodor din Sicilia, au pornit asediul cetății Silvium, care, după Strabo, se găsea la hotarele pentrilor, pe care sallentinii îi primiseră în chip de coloniști din Arcadia. După aserțiunea lui Titus Livius, chiar Thurii s-ar fi găsit în regiunea sallentinilor. În tot cazul, se constată o continuare a expansiunii romanilor, care se apropie vertiginos de Tarentum, și-și îndreaptă privirile către cetățile grecești din Italia sudică. După Diodor, romanii, cucerind cetatea Silvium, au capturat 5 000

de ostași. Titus Livius menționează și căderea orașelor Sora, Arpinum și Censennia, care făceau parte din confederația romană în mâinile samniților.

¹⁸⁰ Anul 447 ab U.c. (306 î.e.n.).

¹⁸¹ *Salus* (mîntuirea) — era o străveche divinitate romană ce făcea parte din *di indigetes*, și anume din cercul zeilor din jurul lui Jupiter. Aceasta rezultă și din faptul că *Salus* își avea colina sa consacrată (*collis Salutaris*, situată în vecinătatea Quirinalului), pe care s-a clădit templul închinat ei. *Salus* nu corespundea zeității grecești *Hygieia*, zeița sănătății, ci era protectoarea divină a propășirii statului roman (*salus publica populi romani quiritium*), așa cum a fost adorată în chip deosebit în epoca imperială.

¹⁸² În acest pasaj Titus Livius menționează a treia oară alianța dintre Roma și Cartagina; în cartea VII, cap. XXVII el relatează că e vorba de o a doua, pe care însă Diodor (XX, 86) o socotește prima alianță, însă fără vreun temei legitim. Titus Livius menționînd trimiterea soliei romane pentru încheierea acestui tratat de alianță, a uitat să spună că acesta se încheiase în primul an al republicii romane. Polibios caută să lămurească mai judicios această chestiune (III, 24), spunînd că Roma a încheiat primul tratat cu Cartagina în sec. VI î.e.n., în cel dintîi an al republicii. E foarte probabil ca încheierea acestui tratat să fi avut loc mai tîrziu. Al doilea tratat a fost încheiat în anul 447 ab U.c. (306 î.e.n.), iar al treilea în 279 î.e.n., în vremea războiului cu Pyrrhus. Toate aceste tratate cuprindeau stipulații în legătură cu reglementarea comerțului și navigației, afară de ultimul tratat din 279 î.e.n., care mai conținea și stipulații referitoare la conflictul romanilor cu Pyrrhus.

¹⁸³ Anul 448 ab U.c. (305 î.e.n.).

¹⁸⁴ E vorba de analistul Calpurnius Piso, fost consul în anul 133 î.e.n., autorul unei istorii a romanilor, de la origine pînă în timpul său, care însă s-a pierdut.

¹⁸⁵ Tifernum (vezi mai jos, la cartea X, nota 66).

¹⁸⁶ Bovianum (vezi tot la această carte, nota 102).

¹⁸⁷ Censennia, o localitate neidentificată pînă azi. În legătură cu cele trei localități menționate în acest pasaj, vezi, tot la această carte, nota 179.

¹⁸⁸ Consulatul lui P. Sulpicius Saverrio și P. Sempronius Sophus a fost în anul 449 ab U.c. (304 î.e.n.).

- ¹⁸⁹ Reflecție liviană: *Quando verba ad id locorum fuerint rebus standum esse.*
- ¹⁸⁹ bis În text: *oppidum* — însemnând: așezare prevăzută cu întărituri pentru apărare.
- ¹⁹⁰ Neconcordanțele analiștilor cu privire la unele evenimente, date și nume, sînt remarcate de spiritul critic al lui Titus Livius, care în măsura posibilităților de cercetare a analelor nu pregetă să le seziseze și să corecteze erorile. Analistul Calpurnius Piso a omis două serii de consuli, relatînd eronat și campania romană din Samnium. Totuși, comparînd datele și relatările lui Titus Livius cu ale istoricului grec Diodor din Sicilia, se constată o sumă de nepotriviri. Astfel, în cap. XLIV, Titus Livius menționează „cîmpul Stellat“, pe cînd Diodor spune „știnutul Falernului“; apoi, Titus Livius menționează cucerirea orașelor Tifernum și Bovianum, pe cînd Diodor menționează cetatea Bolae. Mai departe, Diodor vorbește de capturarea a două mii de prizonieri și a 20 de steaguri, pe cînd Titus Livius — de 2—3 lupte, dintre care una îndoielnică, apoi de o altă ciocnire în care amîndoi consulii au acționat împreună, de luarea cu asalt a taberei samnite, precum și de zvonurile în legătură cu Minucius, care, fiind grav rănit, a rămas în tabără; dar că tot el a cucerit Bovianum, în calitate de *consul suffectus* (înlocuitor). În ce privește campania împotriva aequilor, Titus Livius menționează 41 de orașe cucerite, pe cînd Diodor 40. Apoi, la înnoirea tratatului cu marsii, paelignii și marrucinii, menționate de Diodor, Titus Livius mai adaugă și pe frentani. Războiul cu samniții, care a încetat în cursul acestui an, a durat după Diodor 22^{1/2} ani, pe cînd după Titus Livius mai mult cu 2 ani deoarece, după dînsul (conf. cartea VIII, cap. XXV) războiul a început în 429 ab U.c. Cel de-al doilea război samnit a început în anul 327 î.e.n. și s-a terminat în anul 304 î.e.n. cu înfrîngerea confederației samnite (vezi N. A. Mașchin, *Istoria Romei antice*, p. 82). Pe de altă parte, *Fastele triumfale* menționează triumful lui Sulpicius și condițiile de pace, pe cînd Titus Livius și Diodor le trec sub tăcere. În sfîrșit, Titus Livius relatează că în urma campaniei împotriva aequilor, aceștia au fost nimiciți în întregime, pe cînd Diodor vorbește numai de supunerea lor.
- ¹⁹¹ Anul 449 ab U.c. (304 î.e.n.).
- ¹⁹² Lîberți. (vezi mai jos, la cartea X, nota 83).

- ¹⁹³ *Apparitor* (vezi mai sus tot la cartea IX, nota 26).
- ¹⁹⁴ E vorba de analistul Licinius Macer, menționat în alți războaie de Titus Livius.
- ¹⁹⁵ *Triumviri nocturni* sau *capitales* erau însărcinați cu paza orașului, cu închisorile, cu supravegherea serviciului pompierilor și a execuției sentințelor de condamnare la moarte. Acești triumviri făceau parte dintr-o comisie de 26 persoane, *viginti sex viri*, însărcinați cu aducerea la îndeplinire a tuturor treburilor administrative ale orașului. Funcția de *triumvir nocturnus* era socotită cea mai de jos funcție, prin care trebuiau totuși să treacă toți cei ce năzuiau să îmbrățișeze cariera politică. Mai erau apoi *triumviri monetales* (*auro, argento, aere, flando, feriundo*) însărcinați cu supravegherea bătăii monedelor statului, apoi *duumviri viarum curandarum* (duumvirii îngrijitori ai drumurilor) etc. etc.
- ¹⁹⁶ Concordia făcea parte din *di novensides*, fiind personificarea unei idei abstracte ca și *Salus* — mîntuirea, *Spes* — speranța, *Pax* — pacea, *Pudicitia, Honos, Pietas, Juventus, Virtus, Fides, Victoria, Libertas, Mens* etc. Concordia era simbolizarea armoniei, solidarității și unimii dintre patricieni și plebei. În cinstea acestei divinități alegorice s-au ridicat mai multe temple (*aedes*) și altare (*ara*). Camillus i-a consacrat pentru prima oară acestei divinități — socotită personificarea reconcilierii celor două pătri, patricieni și plebei, în anul 387 ab U.c. (în 366 î.e.n.) — un templu care a fost înălțat pe povirnișul colinei Capitoline, în apropiere de tezaurul statului (*aerarium*); iar praetorul L. Manlius, un al doilea templu, în anul 438 ab U.c. (315 î.e.n.). Altarul de bronz al Concordiei, de care e vorba în textul de față, ridicat de edilul Flavius în anul 450 ab U.c. (303 î.e.n.), se găsea în imediata apropiere a templului ei principal.
- ¹⁹⁷ Vulcanus (vezi vol. I, cartea I, nota 123).
- ¹⁹⁸ *Forensis factio* — era colegiul lucrătorilor meșteșugari și al vinzătorilor din prăvălii.
- ¹⁹⁹ În vederea obținerii voturilor lor în alegerile din *Comitia tributa* (vezi vol. I, cartea I, nota 56).
- ²⁰⁰ *Comitia centuriata* (vezi vol. I, cartea I, nota 56).
- ²⁰¹ *Phalerae* — medalii de argint sau de aur pe care erau gravate chipul comandantului sau al zeilor, ori alte embleme și care se distribuiau ostașilor ca răsplătă pentru vitejia deosebită arătată

în lupte. Se purtau la piept, prinse cu niște curelușe. Cei din *ordo equestris* (ordinul cavalerilor), făceau salbe din phalerae, cu care își împodobeau caii.

- 202 Alegerea lui Gneius Flavius ca edil curul demonstrează că alegerea de edili curuli a trecut pe seama tribunilor. Apoi Titus Livius ne relevă existența unei partide (*factio*) formată din orașeni, lucrători și meșteșugari, care va contracara sistematic politica patricienilor. În sfârșit, se reliefează că putința unei rezistențe legale era încă în vigoare. Tot Titus Livius mai relevă o schimbare esențială: încadrarea tuturor libertăților în cele patru triburi urbane, fără să se producă perturbări. Cele patru noi triburi urbane, spre deosebire de celelalte numite *rusticae*, erau: palatin, collin, esquilin și suburan. Din aceasta însă se constată că exista o reală influență a aristocrației în comițiile centuriate, datorite faptului că populația sătească era mai numeroasă, iar marii proprietari exercitau o puternică influență asupra acestora. În felul acesta se învederează o biruință a taberei aristocratice asupra celei a plebeilor. Patricienii, descoperind că numai cu ajutorul clienților lor nu pot ține piept atacurilor bine organizate ale plebeilor, mult mai numeroși ca ei, și-au căutat aliați care să semene cu clasa plebeilor, prin simulacrul unei alianțe cu cetățenii romani de la sate. Aceasta au făcut-o pentru a zădărnici lupta plebeilor și prin număr. De astă dată, aristocrația a reușit pentru o bucată de vreme să-și consolideze preponderența în funcțiile importante ale statului, pentru că cetățenii de la țară n-au sesizat urzelile patricienilor și rolul lor ingrat de unealtă a aristocrației.

CARTEA X

- ¹ Consulatul lui L. Genucius și Ser. Cornelius a fost în anul 450 ab U.c. (303 î.e.n.).
- ² Prin înființarea coloniilor romane de la Sora și Alba se vede planul politicii romane de întocmire și organizare a teritoriilor cucerite; țelul acestor înfăptuiri, în afară de dovedirea excedentului de populație a Romei, învederează tendința acesteia de a domina întreaga Italie. Înființarea noilor colonii romane de la Sora (pe râul Liris) și Alba (lângă lacul Fucinus), în importante poziții

strategice, ilustrează importanța ce o reprezentau aceste obiective pentru Roma. Fiecare colonie constituind puternice puncte de sprijin înaintate, romanii au izbutit să întrerupă definitiv legăturile Samnium-ului cu Etruria. Acest fapt a contribuit la o supraveghere strictă a teritoriului confederației samnite, romanii amenințând acum să-i cadă în spate; în același timp aceste colonii constituiau o apărare din flanc a Latiului. Totodată, o bună parte din excedentul de populație plebeiană săracă era îndrumată către aceste colonii romane. Însă, mai mult ca orice, prin aceste colonii, care erau piloni ai Romei în ținuturile cucerite, se răspîndeau cultura și civilizația romană în toată Italia. Puterea romană s-a răspîndit mai ales prin acordarea dreptului de cetățenie unor aliați loiali, ca de pildă locuitorilor cetăților Arpinum și Trebula, în timp ce aliaților necredincioși din Frusinum li s-a confiscat, drept represalii, o treime din teritoriu.

- ³ Arpinații (a se vedea mai sus, la cartea IX, nota 29).
- ⁴ Trebula era o cetate care se găsea la granița ținutului Samnium cu Campania, fiind cu totul alta decît Trebula din regiunea sabinilor, care pe acele vremuri decăzuse.
- ⁵ Frusinații erau locuitorii cetății Frasinum din ținutul hernicilor, în Latium.
- ⁶ Consulatul acestora a fost în anul 451 ab U.c. (302 î.e.n.).
- ⁷ Templul zeiței Salus (a se vedea cartea IX, nota 181 și 196).
- ⁸ Cleonymos era fiul regelui Cleomenes II al Spartei și nepotul lui Cleonbrotys care căzuse în bătălia cu thebanii la Leuctra în anul 371 î.e.n. Tarentinii trimiseseră soli la Sparta ca să le solicite sprijinul împotriva Iucanilor; Cleonymos, care fusese bănuït că năzuiește să pună mina pe tronul fratelui său Arcos, a primit aprobarea din partea Spartei să treacă în fruntea unei armate în Italia (vezi și nota 179 de la cartea IX). Acțiunea întreprinsă de Cleonymos, chemat de cetatea Tarentum, a avut drept rezultat, în urma războiului cu Roma, înfrîngerea, supunerea și înglobarea cetăților grecești puterii romane, care în planu-i politic de hegemonie în Italia căuta înlăturarea amestecului altora din afară în treburile interne ale cetăților Italiei.

Este demnă de remărcat această înfrîngere suferită de Cleonymos din partea patavinilor, strămoșii lui Tifus Livius, fapt amintit de monumentele ridicate în Patavium.

- ⁹ Cît privește cetatea Thuria sau Thurii nu este vorba de colonia ateniană întemeiată în locul vechii cetăți Sybaris din ținutul Sallentinilor, și nici de Brundisium (sau Brindisium) din partea vestică a golfului Tarentum, ci de o altă cetate Thuria, sau Terina. Titus Livius, în cartea XXV, cap. I, considera Thurii ca aparținând populației bruttilor.
- ¹⁰ Sallentinii — populație din Calabria.
- ¹¹ Illyri — locuitorii Illyriei de pe coasta Adriaticei de la Istria pînă la riul Drilo.
- ¹² Liburni — populație de pe coasta și insulele Dalmației.
- ¹³ Istri locuiau în peninsula Istria, în nordul Adriaticii.
- ¹⁴ Veneți (a se vedea vol. I, cartea I, nota 13).
- ¹⁵ Meduacus, rîu în nordul Italiei, în ținutul veneților; se varsă în Marea Adriatică lângă orașul Edron, portul orașului Patavium.
- ¹⁶ Patavium — Padua de astăzi; locuitorii ei se chemau patavini. Acesta este orașul natal al lui Titus Livius.
- ¹⁷ Vestinii — populație sabelică din centrul Italiei, între Apenini și Marea Adriatică.
- ¹⁸ Cilnii sau Cuelnae, după inscripțiile funerare găsite la Siena și Savana (Suana) din Etruria, erau o puternică familie de lucumoni. Din acest neam își avea obirșia Maecenas, colaboratorul lui Augustus și protectorul literaților.
- ¹⁹ Carseoli, oraș în ținutul aequilor.
- ²⁰ M. Valerius Maximus, după *Fasti Capitolini*, era M. Valerius Corvus. Maximus era vechiul cognomen al Valerilor.
- ²¹ Millionia, oraș în ținutul aequilor, între Carseoli și Alba.
- ²² Plestina, un oraș în regiunea locuită de populația marsilor. Nu a fost încă identificat cu precizie.
- ²³ Fresilia — oraș în țara marsilor. Nu se cunosc alte amănunte.
- ²⁴ Aici Titus Livius face și precizări, accentuînd că dictatorul Fabius a avut în subordinea sa pe comandantul cavaleriei romane Marcus Aemilius, iar dictatorul Marcus Valerius Maximus (Corvus) a funcționat împreună cu comandantul cavaleriei Publius Valerius în anul 452 ab U.c. (301 î.e.n.), cînd n-au funcționat de loc consulii. Atît tratatul de alianță încheiat de romani cu vestinii, cît

și înființarea coloniei Carseoli și înfrângerea marsilor au avut același scop politic-militar: stabilirea romanilor în regiunile muntoase ale Italiei. Izgonirea populației coloniilor romane din regiunea orașului Arretium (Arezzo de azi a Italiei), nu era un fenomen politic izolat, ci expresia luptei generale împotriva iminentei impunerii a hegemoniei romane în întreaga Italie.

²⁵ Russelanii erau locuitorii cetății *Russellae*, situată în nordul Etruriei.

²⁶ Acești consuli au funcționat în anul 452 ab U.c. (301 î.e.n.).

²⁷ Noua fază a luptei dintre cele două pături, patricienii și plebeii, în legătură cu funcțiile sacerdotale, demonstrează din nou că pătura plebeilor revendica în chip îndreptățit alegerea reprezentanților săi și în funcțiile importante ale cultului religios roman, împotrivindu-se din răspuțeri pretențiilor așa-ziselor drepturi ale păturii privilegiate patriciene și în acest domeniu. De aceea împiedicarea accesului plebeilor la demnitățile preoțești de către patricieni nu mai era cu puțință, mai ales după ce plebeii izbutiseră să ajungă la cele mai înalte trepte ale onorurilor publice în statul roman.

Noua revendicare ridicată în anul 301 î.e.n. de cei doi frați Ogulnius, tribuni ai plebei, pornea de la un temei justificat: în acele vremuri exista o strânsă legătură între magistraturile de la conducerea republicii și cultul religios; de vreme ce consulatul, dictatura, censura, praetura și edilitatea curulă aveau în sarcina lor organizarea și desfășurarea tuturor acțiunilor politice și militare, era de la sine înțeles că cei investiți cu suprema putere în stat erau în măsură să îndeplinească și demnitățile preoțești și să aducă și cuvenitele jertfe zeilor. De aici și revendicarea legii Ogulnia de a se da fruntașilor plebei, care au deținut o magistratură, posibilitatea de a îndeplini cele mai înalte funcții sacerdotale. De aci înainte și plebeii vor fi aleși în rândurile colegiului preoților decemviri, însărcinați cu păzirea și consultarea cărților sibyl-line (*libri sibyllini*) și ale cărților destinului (*libri fatales*). Preoții decemviri ședeau mereu în preajma pontificilor și cîrmuitorilor statului cu prilejul ceremoniilor religioase importante și oricăror solemnități și sărbători. Auguratul și pontificatul fuseseră în cele mai strînse relații cu întemeierea statului roman și făceau parte din rîndurile celor mai vechi demnități socotite deținătoare și purtătoare a

tainele juridice și culturale, care — după credința celor vechi — erau emanate de la divinitățile înseși. În același timp, plebeii dădeau o grea lovitură trufiei patricienilor, care pretindeau că numai ei sînt ființele alese de divinități pentru asemenea „mobile“ îndeletniciri.

Însă pretențiile patricienilor asupra predestinării lor pentru asemenea funcții sacerdotale sînt puerile, pentru că la întemeierea statului roman și patricienii fuseseră oameni simpli ca toată lumea, cum o demonstrează însăși etimologia cuvîntului *patricii* și cum o relevă și analiștii — citați de istoricii de mai târziu — Cincius Alimentus, Quadrigarius, eruditul Festus, ca și istoricul Dionysios din Halicarnas (II, 8). Deci, și plebeii erau îndreptățiți să îndeplinească orice funcții în stat. Menționăm că legea Ogulnia a fost pusă în practică abia în anul 252 î.e.n., cînd a fost ales pentru întîia oară un pontifex plebeu.

²⁸ Ramnes, Titius, Luceres (vezi la vol. I, cartea I, notele 57 și 75).

²⁹ Se reamintește cu acest prilej că legea propusă prevăzuse, între altele, accesul fruntașilor plebei la toate demnitățile politice. Autorii ei fuseseră tribunii plebei Caius Licinius Stolo și colegul său, Lucius Sextius Lateranus. Această lege fusese votată de adunarea poporului și a intrat în vigoare în anul 366 î.e.n.

³⁰ În urma obținerii egalizării drepturilor politice și administrative în anul 366 î.e.n., și plebeii care îndepliniseră o înaltă magistratură în stat puteau intra în rîndurile categoriei sociale numită *nobilitas*, în afară de cazul adoptării lor într-o gîntă patriciană, sau prin căsătorie cu o femeie din pătura aristocratică. Ca atare, *homines novi* aveau dreptul de a-și așeza în atriu al caselor lor chipurile turnate în ceară ale strămoșilor — *imagines majorum*. Pe aceste busturi de ceară erau însemnate funcțiile îndeplinite și datele lor. Dreptul de a avea asemenea chipuri era consacrat printr-o lege specială numită *jus imaginum*. După Titus Livius însă noblețea la romani era apreciată după demnitățile îndeplinite de strămoșii unui cetățean. De aceea și plebeii ai căror părinți și strămoși îndeplineau consulatul, praetura sau censura erau îndreptățiți să se intituleze nobili.

³¹ *Toga romană*, după datina gabină, veșmîntul oficial al cetățenilor liberi romani, era haina ce se îmbrăca îndeobște la ceremonii,

festivități, cu prilejul îndeplinirii actelor oficiale etc. Toga era un veșmînt cît se poate de simplu, o bucată de stofă de circa 3—5 m. Lățimea togei era după măsura celui care o purta. Avea forma unei elipse. Se confecționa din lînă albă (*toga candida*). În caz de doliu, era închisă la culoare (*toga sordida*). Demnitarii statului aveau toga ornată cu un tiv de purpură (*toga praetexta*). Aceiași fel de togă însă aveau dreptul să o poarte și copiii „ingenuilor“. În ce privește moda purtării togei, aceasta a variat după epocă. Toga se îmbrăca așa fel încît brațul drept să nu fie stîngherit în mișcări, numai cel stîng rămînînd acoperit. Colțul din afară era trecut pe sub brațul drept și apoi plecat pe umărul stîng unde se prindea cu o agrafă (*fibula*). Cu toate că toga era destul de lungă totuși nu ajungea pînă la pămînt, căci nu trebuia să coboare pînă la gleznă. Cea mai cunoscută togă de care amintesc mereu și istoricii era aceea numită *cinctus gabinus* care fusese împrumutată de romani de la Gabii. Toga *cinctus gabinus* a intrat în datina ceremoniilor solemne, de pildă cu prilejul slujbelor de expiere la întemeierea coloniilor, la inaugurarea templelor, la slujba de deschidere a templului zeului Janus, îndeobște cu prilejul sacrificiilor făcute înainte de lupte, oficiate de către comandantul suprem al armatei romane. La toga *cinctus gabinus*, una din pulpane se arunca peste cap, iar cu cealaltă se învăluia mijlocul omului, devenind astfel un fel de cingătoare, de unde îi vine și numele (*cinctus*). Toga a fost împrumutată de romani, după Titus Livius, de la etrusci.

- 32 Tunica — era veșmîntul roman confecționat din lînă albă sau din in. În general, era sau fără mâneci sau cu mânecile scurte pînă la coate. Era lungă pînă la genunchi, alteori avea mânecile lungi (*tunica manicata*), sau era lungă pînă la călcîie (*tunica talaris*); acestea se purtau îndeosebi de femei, nu de bărbați. Tunica era încinsă de un cordon. Tunica senatorilor și a patricienilor era tivită cu două dungi late de purpură (*tunica laticlavia*); cei din *ordo equester* aveau dungi mai înguste (*tunica angusticlavia*). *Tunica palmata* era împodobită cu broderii înfățișînd frunze de laur. Se purta numai de comandanții de oști cu prilejul sărbătoririi triumfurilor.

- ³³ *Toga picta* — era tot o togă oficială a înalților magistrați, mai solemnă și mai festivă ca *toga praetexta* și care era împodobită cu tot felul de broderii.
- ³⁴ *Corona triumphalis et laurea* — coroană triumfală și de lauri — la început era din frunze de laur, iar mai târziu din aur (vezi Aullus Gellius, *Noctes Atticae*, V, 6). Dionysios din Halicarnas spune că originea acestui fel de coroane se atribuie de tradiție regelui Tarquinius Priscus, deci anterior celor cu care fuseseră sărbătoriți consuli în triumf.
- ³⁵ Podoabele lui Jupiter erau: coroana de aur și sceptrul regal. De aceea și comandantii sărbătoriți cu triumful trebuiau să adopte în ziua triumfului înfățișarea lui Jupiter.
- ³⁶ Potirul (*capis* — de la verbul *capio* = a încăpea) era întrebuințat de pontifici la săvârșirea slujbelor religioase.
- ³⁷ *Lituus*, toiagul sau cîrja augurală.
- ³⁸ Preoții decemviri (a se vedea vol. I, cartea I, nota 38).
- ³⁹ *Ludi Apollinares* se sărbătoreau în fiecare an înainte cu trei zile de nonele lunii a cincea (*Quintilis*). Le inaugura praetorul urban și le oficia colegiul preoților decemviri, după ritualul grec, din care pricină se spune că decemvirii erau preoții lui Apollo. *Ludi Apollinares* însă s-au inaugurat abia în anul 544 ab U.c., așa că Titus Livius vorbește aici au anticipație, fiind un anacronism aci. La romani, Apollo era zeul sănătății, făcea parte din *di novensides* sau *novensiles*, de origine greacă. Cultul lui a fost introdus la Roma la sfîrșitul regalității, o dată cu introducerea *cărților sibyl-line* din Cumae. Cultul lui Apollo s-a răspîndit treptat în Campania și în Italia sudică, apoi în Latium, ajungînd pînă în Umbria. Avea diferite apelative: *Bellenus*, *Granus*, *Medicus*, *Palatinus*, *Soranus*. *Apollo medicus* era adorat mai ales în vremea hîntuirii ciumei, care făcea groaznice ravagii în acele vremuri. Cu acest prilej, Apollo era socotit aducătorul sănătății poporului. Cel mai vechi așezămînt al cultului său din Roma era templul numit *Apollinar*, situat în afara *pomoerium*-ului cetății în *prata Flaminia* (livezile lui Flaminius), în fața porții Carmentalis. Cu prilejul ciumei din 321 ab U.c. (432 î.e.n.) și 323 ab U.c. (430 î.e.n.) s-a mai ridicat un templu lui Apollo, în *forum olitorium* (piața de zarzavaturi).
- ⁴⁰ *Duumviri* (a se vedea vol. I, cartea I, nota 91).

- ⁴¹ Aici Titus Livius întrebuițează cuvîntul *nobilitas*.
- ⁴² Appius Căldius sau Attus Claudius, căpetenia unui trib sabin care a fost izgonit din cetatea lui — în urma unei mișcări stîrnite de tabăra adversă, care dorea războiul cu romanii — refugiindu-se la Roma împreună cu 3 000 de partizani de-ai săi (a se vedea vol. I, cartea II, cap. XVI).
- ⁴³ *Ingenuus* — era epitetul cetățeanului care s-a născut liber și care n-a încetat juridicește să fie liber. În contrast cu el e și sclavul (*servus*) și libertul (*libertus* sau *libertinus*). Semnul că un cetățean era *ingenuus* era îndeobște un inel de aur purtat în permanență.
- ⁴⁴ Aceasta era formula romană obișnuită de urare: *quod bonum, faustum felixque sit vobis ac reipublicae*.
- ⁴⁵ O asemenea lege a fost propusă pentru întia oară de către Publícola, iar a doua oară de către Valerius Potitus. Reinnoirea legii referitoare la apelul la popor e relevată de Titus Livius ca expresie a sentimentului puterii și a conștiinței proprii a plebeilor.
- ⁴⁶ Legea Porcia a fost propusă de tribunul plebeu Porcius Lecca în anul 550 ab U.c. (203 î.e.n.), deci abia o sută de ani mai tîrziu, fiind iarăși un anacronism în relatările lui Titus Livius.
- ⁴⁷ În latinește *improbus* înseamnă ticălos, netrebnic, necinstit, canalic. Era un epitet ce se da unei persoane josnice, pentru a marca degradarea lui morală. Acest epitet, potrivit celor 12 table, se da și celui care, fiind martor la facerea unui testament, refuza să depună mărturie asupra situației în fața judecării. Un astfel de individ pierdea dreptul de a mai compărea în fața judecării.
- ⁴⁸ Reflecție plină de amărăciune a moralistului Titus Livius, care e dezgustat de contemporanitatea lui, punînd în antiteză atitudinea morală a înaintașilor săi, față de nerespectarea legilor morale de către cei din timpul său: *Id (qui tum pudor hominum erat) visum credo vinculum satis validum legis: nunc vix serio ita minetur quisquam*.
- ⁴⁹ Nequinum — un oraș în Umbria, situat pe teren stîncos, pe o cotă înaltă în apropierea rîului Nar; după transformarea lui în colonie, se chema Narnia.
- ⁵⁰ E vorba de anul 453 ab U.c. (300 î.e.n.).

- ⁵¹ Licinius Macer (a se vedea vol. I, cartea IV, nota 13).
- ⁵² Q. Aelius Tubero (a se vedea vol. I, cartea IV, nota 34).
- ⁵³ Votarea în comițiile centuriate se făcea pe centurii, nu pe cap de om. Rezultatul votului se aducea oficial la cunoștința poporului prin persoanele însărcinate special cu despuierea scrutinului, care se chemau *diripitores*, printr-un crainic — *praeco* — și de către magistratul care prezida alegerile, exprimînd următoarea formulă: „Centuria votează consul pe Fabius“.
- ⁵⁴ Este important de atras atenția asupra principiilor care au călăuzit spiritul critic al lui Titus Livius în ce privește analiza relatărilor mai multor analiști asupra aceluiași subiect. Analiștii Licinius Macer, Tubero și Piso Frugi au menționat numele mai multor edili aleși în această dregătorie în anul 453 ab U.c. (300 î.e.n.). Primii doi au furnizat și o sumă de date asupra consulilor aceluși an; Titus Livius însă îi acordă credit numai lui Piso în legătură cu edilii, motivînd eroarea celorlalți analiști pe confuzia poreclei de Maximus (cel Mare), căci, după unii analiști *congno-men* a fost atribuit lui Fabius Maximus, pe cînd, de fapt, cel îndreptățit să capete acest supranume fusese Carvilius. Datorită acestei erori a ieșit povestea relatată de unii analiști a refuzului lui Fabius de a fi ales consul, precum și a numirii sale în postul de edil. De aceea și Titus Livius precizează că această lămurire a analiștilor cu greutate ar fi putut satisface pe cineva, prin plătirea alegerii în postul de edili a unor personalități de talia lui Fabius și a lui Papirius Cursor. De aceea, spune Titus Livius, mai degrabă cifra anului trebuie socotită eronată.
- ⁵⁵ Picenum (a se vedea mai sus la cartea IX, nota 66).
- ⁵⁶ *Interregnum*-ul acesta a funcționat în anul 454 ab U.c. (299 î.e.n.).
- ⁵⁷ Remarcăm aici o incoerență: după Titus Livius, Scipio a condus operațiunile militare din Etruria, iar Fulvius pe acelea din Samnium. Din *Fasti triumphales* (zilele triumfurilor comandanților romani) rezultă că anul de funcție al acestor consuli a fost cu totul altul; acest fapt se învederează și din inscripția de pe sarcofagul lui Scipio Barbatus (*Corpus inscriptionum latinarum* vol. I, suplem. 16), care spune: Cornelius Lucius Scipio Barbatus „a cucerit Taurasia și Cisaunia în Samnium, a supus întregă Lucania și a adus ostatici“. Deci, nu se poate afirma că faptele de arme

- ale lui Scipio s-ar fi întîmplat într-o vreme posterioară acestui an.
- ⁵⁸ Aici este vorba de cetatea Bovianum Vetus din regiunea caraceniilor din Samnium, și nu de celălalt Bovianum. Aceasta rezultă din faptul că acest oraș se află în apropierea fortăreții Aufidena.
- ⁵⁹ Aufidena, oraș samnit pe riul Sagrus, în apropierea hotarului Latiului și ținutului paelignilor.
- ⁶⁰ Carseoli (a se vedea tot la această carte nota 19).
- ⁶¹ Acquicoli (a se vedea vol. I, cartea I, nota 105).
- ⁶² Maximă liviană și în același timp imperativul oricărui cetățean roman: respectul legilor statului — *verecundia legum restringenda*.
- ⁶³ Maximă liviană: *jam regi leges, non regere*; această maximă relevă semnificația și rostul legilor, care sînt menite să fie expresia orînduirii politice și sociale, pentru că oamenii cîrmuiesc statul cu ajutorul legilor și nu legile singure fără sprijinul și aportul oamenilor.
- ⁶⁴ Acești consuli au funcționat în anul 455 ab U.c. (298 î.e.n.).
- ⁶⁵ Soranum este ținutul orașului volsc Sora așezat pe riul Liris.
- ⁶⁶ Tifernum — oraș în Samnium, la poalele muntelui Tifernus.
- ⁶⁷ E vorba de *agmen quadratum*. Aceasta era una din multiplele formații ale marșului de apropiere de inamic, cînd romanii știau unde se află acesta. Trupele erau așezate într-un dispozitiv de formă pătrată, avînd în mijlocul lor serviciile, bagajele și aprovizionarea. La avangardă și ariergardă se aflau unități de *expediti* alcătuite din trupe rapide și călitate în luptă, lipsite de *impedimenta* — bagaje și servicii — pentru a nu fi stînjiți în mișcări și a putea interveni cu promptitudine. La aripi, se așeza iarăși cîte o coloană constituită din unități de cavalerie (*turmae*), precum și din pedestrime. Datorită acestui dispozitiv de luptă simetric articulat, armata romană avea posibilitatea să facă față oricărui inamic dezlănțuit din orice direcție.
- ⁶⁸ Reflecție liviană: *ne ea quoque vis proficeret consilio grassandum si nihil vires juvarent*; pe cînd Horatius spune astfel:
Vis consilii expres...
Mole ruit sua

(forța lipsită de chibzuință se prăbușește sub greutatea sa) (*Ode*, III, 3).

⁶⁵ În cadrul celui de-al treilea război samnit (dintre anii 298—290 î.e.n.), această campanie a romanilor împotriva samniților este desfășurată într-un chip neobișnuit: în timp ce armata romană îi amenința pe samniți din nord, dinspre Liris, cea de a doua, pornind din direcția Teanum Sidicinum, pe celălalt versant al muntelui Massicus, venind din Campania, căuta să cadă în spatele samniților; de aici se deduce că scopul comandamentului roman era în primul rînd să atace pe samniți prin surprindere și în al doilea rînd, plănuia împărțirea armatei samnite în două grupe, pentru a le lichida pe rînd.

⁷⁰ Maleventum (a se vedea cartea IX, nota 101).

⁷¹ Titus Livius nu dă explicații cum au reușit apulii să vină pînă la Maleventum, cîtă vreme aceștia căutaseră să facă joncțiunea cu trupele samnite care staționau la Tifernum. Titus Livius prezintă situația la fel de confuz și de incoerent, de vreme ce mai departe spune că consulul Decius plecase în fruntea trupelor sale în Samnium, pe cînd mai înainte arătase că Decius se găsea în Samnium, și de bună seamă el trebuia să știe că Maleventum se găsește în Samnium, pentru a nu stîrni asemenea nedumeriri.

⁷² Cimetra, un oraș din Samnium. Nu se cunosc alte amănunte.

⁷³ În latinește este *ars civilis* — iscusință și pricepere în politică și drept.

⁷⁴ Anul amintit aci este 456 ab U.c. (297 î.e.n.).

⁷⁵ Prin reflecția: *pax servientibus gravior quam liberis bellum*, Titus Livius enunță legitimitatea războaielor juste, duse de popoarele aflate sub jugul puterilor opresoare, pentru cîștigarea independenței.

⁷⁶ Murgantia, oraș al ramurii samnite a pentrilor, situat la hotarele Apuliei.

⁷⁷ Romulea, oraș în ținutul hirpinilor.

⁷⁸ Bellona (a se vedea mai sus la cartea VIII, nota 33).

⁷⁹ Vescinii — locuitorii localității Vescia, situată în ținutul ausonilor din Latium, pe râul Liris.

⁸⁰ Ținutul Calenum — adică regiunea orașului Cales al ausonilor, situat în Latium, prin mijlocul căruia trecea Via Latina.

⁸¹ În acest fragment al cărții a X-a se dă cifra taberelor cucerite de oștile romane de la samniți și etrusci (45 de un consul, 86 de celă-

lalt — cap. XV), apoi se mai vorbește de o seamă de localități care nu au mai fost menționate pînă acum și anume: Cimetra, Murgantia, Romulea, Ferentinum. În sfîrșit, se dau o sumă de date și în legătură cu persoanele și evenimentele desfășurate. În-sisi aliații confederației romane sînt reproduși nominal, recunoscîndu-se și contribuția fiecăruia în parte în această campanie. Apoi ni se furnizează date și elemente ample asupra tacticii și strategiei întrebuintate de conducătorii militari ai acestui război, precum și unele abateri de la legile războiului, cum se arată de pildă în cap. XVIII. Titus Livius reproduce apoi și cuvintele rostite de comandanții romani (cap. XIX), faptele de arme și numele fiecăreia din căpeteniile oștilor inamice. Astfel, sînt menționați Egnatius Gellius și Staius Minacius (cap. XIX și XX). În sfîrșit, în cap. XXI avem informații exacte asupra planurilor și intențiilor cîrmuirii romane, în legătură cu înființarea coloniilor Minturnae și Sinuessa.

⁸² *Juniores* (a se vedea la cartea IX, nota 111).

⁸³ Libertii sau libertinii erau foștii sclavi eliberați, fie pentru diferite merite față de stăpîni lor, fie în urma răscumpărării. Cu toate că și-au cîștigat libertatea, scăpînd de rigorile exploatării stăpînilor lor, care nu mai aveau asupra lor *jus vitae necisque* (dreptul de viață și de moarte), situația juridică a libertilor era mult mai rea decît a plebeilor: 1) în cetatea romană erau desconsiderați, fiind socotiți mai prejos de *ingenui*. Libertii se ocupau cu comerțul și meseriile, fiind cei mai harnici meșteșugari. Însă meseriașii nu erau priviți de romani ca niște cetățeni demni; 2) nu aveau nici un fel de putere ori influență asupra desfășurării vieții politice, deoarece libertii nu făceau parte din triburile romane; 3) n-aveau dreptul să ocupe magistraturi înalte la conducerea statului, atît ei, cît și copiii lor; 4) nu puteau face parte din rîndurile senatorilor romani; 5) erau înrolați în cadrele trupelor auxiliare, nefiind socotiți demni de a face parte din legiunile romane; 6) le era interzis să poarte inelul de aur întocmai ca și ceilalți *ingenui* — oameni liberi; 7) în schimb, nu le erau înterzise căsătoriile cu fiii sau fiucele de *ingenui*; 8) toată viața rămîneau *clientes*, subordonați foștilor stăpîni ai lor (*patroni*) care îi eliberaseră și cărora erau obligați să le acorde respect, supunere și să le presteze orice fel de servicii la cerere. Sancțiunile legiferaute împotriva încălcării de către libertii

a acestor condiții erau foarte severe, putîndu-și din nou pierde libertatea. Dacă mureau și n-aveau copii, averea lor revenea de drept patronilor. Totuși, în veacul III î.e.n., copiii libertților sînt admiși a face parte și din senat.

Din acest pasaj, așa după cum arată Titus Livius, rezultă și faptul că li s-a încuviințat să fie înrolați și în unitățile legiunilor romane.

⁸⁴ Vescinum și Vescia (a se vedea la cartea X, nota 79).

⁸⁵ Falernum — cetate care se mai chema și Falerii, iar locuitorii falisci. Falernum făcuse parte din rîndul celor 12 orașe fruntașe ale confederației etrusce. Era situat în apropiere de hotarele ținutului sabin, lîngă muntele Soracte. Faliscii erau o ramură a aequilor.

⁸⁶ Minturnae (a se vedea la cartea VIII, nota 36).

⁸⁷ Sinope este vechiul nume grecesc al coloniei romane Sinuessa, situată pe țărmul mării, în Latium, în vecinătatea hotarelor Campaniei.

⁸⁸ Plebiscitele, la început, erau decretuluate de plebei în adunările lor obștești (*concilia plebis*) care priveau numai interesele acestei stări sociale, și nu întregul stat, implicit patricienii. Mai tîrziu, au fost denumite *plebiscita* legile propuse și votate în *comitia tributa*, unde se știe că plebeii constituiau majoritatea. Abia prin legea propusă din inițiativa lui Publilius (*lex Publilia*) din anul 416 ab U.c. (337 î.e.n.) s-a stabilit valabilitatea plebiscitelor pentru toți cetățenii statului roman.

⁸⁹ Persoanele înscrise pentru plecare într-o colonie romană erau trase la sorți sau se propuneau de membrii unei comisii speciale, *triumviri coloniae deducendae*, însărcinată cu efectuarea acestor operațiuni. Convoaiele de coloniști erau îndrumate în ținutul fixat pentru colonizare de această comisie. Pornirea se făcea din Capitoliu, mărșăluindu-se în ordine ostășească, ca în formațiile de *vexilla*.

⁹⁰ În comițiile centuriate votarea se efectua pe centurii și se începea cu cetățenii recenzați în clasa I-a, deci cei mai avuți. O dată cu centuriile acestea, votau și centuriile de cavaleri, care erau denumite din această pricină *centuriae prerogativae*. Centuria care vota cea dintîi se numea *centuria prerogativa primo vocata*.

- ⁹¹ În acest pasaj, Titus Livius pune la îndemîna cititorului diferite elemente și date în legătură cu mișcările și frământările din interiorul cetății și cu modul ei de organizare politică și socială: instituțiile și felul funcționării lor, diferite întocmiri și înfăptuiri de ordin juridic și politic etc.
- ⁹² Reflecție liviană: *Quae concordia consulum bona, quaeque ex discordiis mala in administratione rerum militarium evenirent!*
- ⁹³ Zeița neprihănirii — *Pudor patricia* sau *Pudicitia* — făcea parte din rîndul divinităților nou create în panteonul roman, fiind personificarea unei idei abstracte, ca și *Virtus*, *Salus*, sau *Spes* etc. Templul Pudiciției plebeiene se găsea în *Vicus Longus*, iar al celei patriciene lângă *forum boarium*. Această divinitate era considerată protectoarea castității conjugale feminine, fiind adorată îndeosebi de soțiile care au fost numai o singură dată căsătorite (*matronae univiriae*).
- ⁹⁴ Reflecție liviană: *Brevis altercatio, inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit.*
- ⁹⁵ Se întrezărește în această reflecție regretul moralistului Titus Livius pentru decăderea moravurilor romane în timpul său. Orice matroană care voia să ia parte la solemnitățile desfășurate în cinstea zeiței *Pudor patricia* trebuia să îndeplinească aceste trei condiții: să fie patriciană, să fie castă și să nu fi fost măritată decît o singură dată (deci nedivorțată).
- ⁹⁶ Smochinul sub care — conform legendei — Romulus și Remus fuseseră alăptați de lupoaică, purta numele de smochinul ruminal. Lîngă acest smochin se afla un templu unde romanii se închinau străvechii divinități italice Rumina. Alături de acest templu se mai afla un alt sanctuar numit Lupercal, închinat zeului Lupercus, identificat cu Pan Lycaeus.
- ⁹⁷ Statuia originală a lupoaicei (*lupa capitolina*), unul din cele mai vechi monumente ale artei romane, se susține că s-a păstrat pînă în zilele noastre. Se găsește astăzi în muzeul Capitolin din Roma. Unii istoriografi însă îi contestă autenticitatea.
- ⁹⁸ Operele de artă și așezămintele publice ridicate din sumele de bani provenite din amenzile penale demonstrează buna stare a cetățenilor avuți romani, precum și rafinarea gustului și simțului artistic, ca și creșterea sentimentului puterii romanilor. Acum s-a

- înălțat un monument grandios în cinstea lui Romulus, întemeietorul cetății (în anul 456 ab U.c. — 297 î.e.n.).
- ⁹⁹ *Ludi Cereales* erau sărbătorile și jocurile consacrate zeiței semănăturilor, Ceres. Acestea se desfășurau între 12 și 17 aprilie. În acest pasaj nu e deci vorba de *Ludi plebei* (jocurile plebeiene).
- ¹⁰⁰ Arendașii izlazurilor statului — *pecuarii* — fuseseră învinuiți că din această îndeletnicire scot câștiguri oneroase,arendînd pășunatul vitelor cu sume prea mari.
- ¹⁰¹ Zeița Ceres (vezi vol. I. cartea III, nota 68).
- ¹⁰² Acești consuli au funcționat în anul 457 ab U.c. (296 î.e.n.).
- ¹⁰³ Exclamație pesimistă a moralistului Titus Livius îndrăgostit de pace și armonie: *Quae ne perpetua esset concordia!*
- ¹⁰⁴ Pînă acum consuli se supuneau dispozițiilor senatului, renunțînd la sistemul tragerii la sorți. Ei recurgeau la o înțelegere între ei (*comparatio*) în vederea conducerii și desfășurării operațiunilor militare pe un teatru de război sau pe altul.
- ¹⁰⁵ Reflecție liviană: *Ut inter militares viros et factis potius quam dictis*. Din această cugetare se deduce stilul concis și lapidar în vorbire pe care trebuie să și-l însușească îndeobște cetățenii unei țări, dar care în același timp trebuie să știe că vrednicia lor e pecetluită de faptă, nu de vorbă.
- ¹⁰⁶ Reflecție liviană: *Indignum est cum arborem conseruisses, sub ea legere alium fructum*. Din acest adagiu se relevă învățătura că „niciodată nu e bine să te înfrunți din munca altuia“.
- ¹⁰⁷ Descoperim în acest pasaj faptul că senatul roman se amesteca în distribuirea provinciilor consulilor, nemaîtrăgîndu-se ca de obicei la sorți. Aici ni se relevă și un caz *sui generis*: pentru prima oară se lasă pe seama adunării poporului hotărîrea în această privință.
- ¹⁰⁸ Aharna sau Arna — oraș în Umbria, situat în stînga Tibrului și în fața Perusiei.
- ¹⁰⁹ Tabăra sau lagărul roman se înconjura întotdeauna cu șanțuri — *fossae* — iar pămîntul rezultat din săpătură se ridica în val. Deasupra parapetului se făcea un obstacol ca un fel de gard alcătuit din trunchiuri de copaci, ale căror crengi scurtate și ascuțite erau îndreptate către șanțuri. Această redută se chema *vallum*. Îndeobște istoricii întrebuițează *vallum* cu sensul general de parapete și șanțuri, alteleori însă numai cu cel de parapete. Însă tabăra sau castrul era înconjurat cu un brîu de pămînt tasat, acoperit cu

iarbă și încoronat cu parapetul menționat mai sus. În acest caz, întărirea se chema *agger*. Cu prilejul asediului unei cetăți sau fortărețe inamice, *agger* era parapetul ridicat paralel pînă la înălțimea zidurilor cetății inamice.

Tot *agger* se chema însă și șoseaua ce era construită fie în jurul taberei pentru nivelarea terenului, fie în jurul unei fortărețe asediate; pe acest *agger* se transportau *vineae*-le ori *turres*, precum și mașinile de război (*tormenta*) berbecii (*aries*) pentru asaltul cetăților.

¹¹⁰ Clusium (a se vedea vol. I, cartea II, nota 22).

¹¹¹ Din text se subînțelege completarea: „ca să fie în stare să-i înfrunte deodată“.

¹¹² Acest pasaj relevă divergențele, nepotrivirile de date, cît și exagerările relatărilor analiștilor în legătură cu campaniile ce aveau să fie desfășurate împotriva coaliției alcătuite din umbri, samniți, galli și etrusci. Din relatările lui Titus Livius se deduc următoarele: 1) Fabius se reîntoarce la Roma în urma propunerii praetorului Appius; 2) potrivit relatărilor unor analiști, amîndoi consulii, și Fabius și Decius, pe temeiul sortilor sau în urma desfășurării operațiunilor militare s-ar fi retras spre Etruria fără să fi intervenit nici o neînțelegere sau dezbinare, în timp ce alți analiști spun că ar fi avut loc un conflict între Decius și praetorul Appius; 3) în sfîrșit, alți analiști relatează nimicirea de către galli a legiunii romane de sub conducerea legatului Scipio în absența consulului Fabius, iar după alții, de către umbri; 4) alții au transmis că această înfrîngere a fost răzbunată de romani printr-o biruință strălucită asupra vrăjmașului. Referitor la bătălia de la Sentinum (în apropiere de Sasso Ferrato de azi), unele anale relatează că vrăjmașul dispunea de 46 000 de pedestrași și cîlăreși, plus 1 000 de *essedae*. Unii analiști susțineau că autorul acestei biruințe ar fi fost consulul Postumius, pe cînd cei mai mulți atribuiau victoria ambilor consuli.

Făcînd abstracție de aceste exagerări și confuzii, totuși cea mai mare armată care a fost constituită vreodată de romani pînă atunci a fost aceasta, însumînd efective de 40 000 de ostași în afară de rezerve. Titus Livius evaluează efectivele pedestrimii inamice la 100 000 de oameni, iar ale pierderilor suferite la 25 000 morți și 8 000 prizonieri.

- ¹¹³ Ținutul Vatican este în regiunea din jurul Romei, lângă colina Vaticană, pe țărmul drept al Tibrului.
- ¹¹⁴ Mars — una din cele mai vechi divinități italice, făcînd parte din *di indigetes*, era socotit la început simbolul curajului și al forței generative a naturii, protectorul semănăturilor și al turmelor de vite. A fost identificat și cu zeul elen Ares, divinitatea războiului dezlănțuit cu furie, în opoziție cu Pallas Athena, zeița războiului chibzuit, cu tactică și strategie. Lui Mars i se adauga și apelativul *Gradivus*. Era considerat tatăl întemeietorilor Romei, Romulus și Remus, fiind invocat de romani în rugăciuni, și ori de cîte ori i se aduceau sacrificii, cu epitetul de *pater*.

De la el a luat numele Cîmpul lui Marte, unde se aduna de obicei armata romană și cu prilejul așa-zisului lustrum (vezi vol. I, cartea I, nota 142) efectuat din cinci în cinci ani, cînd altarul lui Marte forma centrul ceremoniilor sacrale. Simbolul lui Marte era lancea (*hasta Martis*) și *ancilia*, scuturile sfinte căzute din cer (vezi vol. I, cartea I, nota 81). Sărbătorirea acestei divinități avea loc în luna martie, cînd romanii începeau de obicei campaniile militare. Templul principal al lui Marte se găsea pe Cîmpul lui Marte, templu construit în anul 366 ad U.c. (389 î.e.n.), un altul în apropiere de poarta Capena, poarta sudică a Romei, un altul rotund pe colina Capitolină.

Din cercul lui Marte, sau în același timp sub diferite hipostaze ale acestei divinități, făceau parte *Pavor* și *Pallor* (Groaza și Spaima) ca și *Honos* și *Virtus*, semnificînd însușirile deosebite ale vitejiei ostășești. Alteori e identificat cu Bellona.

- ¹¹⁵ *Essedum* — carul de luptă cu care obișnuiau să dezlănțuie atacul vechii galli; *carrus*, în schimb, era vehiculul obișnuit pentru transportul poverilor. Polybios, I, 33, vorbește de asemenea mijloace întrebunțate de galli în operațiuni ofensive. E cert că gallii au întrebunțat asemenea mijloace de luptă după cum reiese din relatările în legătură cu sărbătorirea triumfului lui Fabius.
- ¹¹⁶ *Veseris* (a se vedea la cartea VIII, cap. VIII, și nota 25).
- ¹¹⁷ Războaiele romanilor cu latinii s-au desfășurat din anul 415 ab U.c. (338 î.e.n.) pînă în 417 ab U.c. (336 î.e.n.).
- ¹¹⁸ *Testudo* — un procedeu gallic de luptă pentru a se apăra, formînd un fel de carapace de broască țestoasă prin alăturarea scuturilor deasupra capetelor.
- ¹¹⁹ *Victor* (de la verbul *vincere*) înseamnă biruitor.

- ¹²⁰ Zeița Venus făcea parte din *di novensides* de origine italică; era sinonimă cu Afrodita a grecilor, zeița frumuseții și a dragostei. Totuși, la romani fusese la început zeița farmecului și înfloririi naturii, protectoarea livezilor și grădinilor. Cultul ei a fost introdus la Roma de la Ardea și Lanuvium. Primul ei sanctuar în Roma a fost ridicat de edilul curul Q. Fabius Gurges cu prilejul sărbătorilor *Vinalia rustica* (culesul viilor) în anul 459 ab U.c. (296 î.e.n.) în dumbrava Libitinei. Ca *Venus Erycina* a fost adorată după războaiele punice, iar ca *Venus genitrix* în timpul imperiului, fiind socotită strămoașa dinastiei Aeneazilor și a Juliilor.
- ¹²¹ Circus Maximus era situat între colina Aventină și cea Palatină (spre nord-est) și muntele Coelius și Tibru (spre est-vest). A fost construit târziu de tot.
- ¹²² Oricît de decisivă a fost biruința romanilor la Sentinum, totuși mijloacele de rezistență ale vrăjmașilor nu au fost total epuizate. În întreaga Etrurie au izbucnit noi revolte, iar samniții au dezlănțuit atacuri, pătrunzînd prin văile riurilor Volturnus și Liris și ameninșînd regiunea Interamna, unde se găseau cetățile Formiae, Vescia și Aesernia. Chiar dacă nu am ține seama de relatările analiștilor romani în legătură cu pierderile de oameni, și tot ar trebui să ne mire cum au pornit samniții din nou la război. Apoi e greu de conceput cum adversarii Romei au putut să-și întregească mereu forțele, de vreme ce într-o singură bătălie analiștii au scris că au căzut 16 300 samniți. Insuși Titus Livius se miră cum de nu se sfirșește o dată acest război care durează de 46 de ani (în cifra aceasta fiind incluși anii perioadei celor trei războaie samnite: 343—341, 327—304 și 298—290 î.e.n.). Samniții au suferit în 457 ab U.c. (296 î.e.n.) patru înfrîngerii: la Sentinum, în ținutul paelignilor, la Tifernum și în Cîmpia Stellată, și cu toate acestea, în cursul anului următor, au pus din nou pe picior de război alte trei armate, dintre care cu una ameninșau Campania, cu cea de-a doua s-au îndreptat spre Etruria, cu ultima și-au proteguît propriile granițe. Ei au dezlănțuit chiar un atac asupra taberii romane, silind pe romani să se retragă. Însă, cînd consulii romani au revenit în fruntea unor noi armate, ameninșînd să le cucerească un număr de cetăți, samniții le-au opus o rezistență atît de înverșunată, încît n-au vrut cu nici un chip să capituleze, romanii fiind nevoiți să lupte și în incinta orașelor pe jumătate cucerite ale potrivnicului.

La Luceria, sorții de izbândă au fost atât de îndoielnici pentru romani, încât aceștia au putut să-și păstreze pozițiile numai cu pierderi foarte mari de peste 7 000 de oameni.

¹²² bis *Volumen* — înseamnă volum sau parte dintr-o operă literară sau științifică vastă.

¹²³ Primul război cu samniții a început în anul 411 ab U.c. (343 î.e.n.), dar această perioadă la care se referă Titus Livius aci, confruntată și cu datele cuprinse în *Fasti triumphales*, e de 49 ani, nu 46. Titus Livius însă numără, pînă la consulatul lui Fabius și al lui Decius, 46 de serii de consuli. Considerînd încheiată durata funcției ultimilor consuli, el numără de la începutul anului consular al lui Postumius Megellus și al lui Atilius Regulus, 46 ani înapoi, fără să țină seama de anii în care au fost dictaturi; astfel se explică această eroare a lui Titus Livius.

¹²⁴ Reflecție liviană care relevă dragostea istoricului și literatului roman de pace, printr-o notă plină de humor îmbinată cu amărăciune: *Quinam sit ille quem pigeat longinguitatis bellorum scribendo legendoque, quae gerentes non fatigaverunt!*

¹²⁵ Acest consulat a funcționat în anul 458 ab U.c. (295 î.e.n.).

¹²⁶ Reflecție a moralistului Titus Livius referitoare la cei care își pierd capul și care recurg la acțiuni nebunești din pricina disperării; *Tantum desperatio ultima temeritatis facit* — „disperarea te împinge să recurgi la cel din urmă act, la care numai nebunii se încumetă“.

¹²⁷ Altă reflecție liviană, care completează pe cea precedentă: *Et quamquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum* — „uneori izbutesc chiar faptele de curaj nebunesc, cu toate că îndeobște sînt sortite eșecului“.

¹²⁸ Castrul roman avea patru porți: una în față (*porta praetoria*), a doua în spate (*porta decumana*), a treia în dreapta (*porta principalis dextra*) și a patra în stînga (*porta principalis sinistra*).

În fața porții praetoria erau amplasate unitățile de veliți (*velites*). În spatele lor, urma pedestriimea de elită a aliaților (*auxiliarii*), apoi cavaleria de elită a aliaților (*equites extraordinarii*). În spatele acestora, se înălța cortul comandantului castrului (*praetorium*), care avea la dreapta *quaestorium* și la stînga *forum* — toate acestea fiind încadrate de unități de voluntari și de către grupul lor de comandă alcătuit din tribunii militari și praefecți. Din fața cortului comandantului duceau două drumuri perpendiculare unul pe altul:

via praetoria — vertical, și drumul principal — *via principalis* — orizontal; *via decumana* ducea către poarta din spate (*porta decumana*). Grosul forțelor erau dispuse în felul următor: în fața praetoriului erau încadrați în stînga *hastati* aliaților, lîngă ei *principes* ai aliaților (*principes sociorum*) — în centru se aflau *hastati*, *principes* și *triarrii* romanilor, cavaleria romană (*equites romanorum*), alte unități de cavalerie romană, iarăși *triarrii*, apoi iarăși *principes* și *hastati* romani, iar în flancul drept erau dispuse cavaleria aliaților și unitățile de *principes* și *hastati* ai aliaților. Despărțite de unitățile menționate mai sus prin drumul al cincilea — *via quintana* —, urmau în ordinea arătată mai sus alte unități de aliați și romani, amplasați între *via quintana* și *via decumana*. De jur împrejurul castrului erau amplasați *velites*.

¹²⁹ E legitimă întrebarea cum, în situația materială și politică de atunci a acestor populații italice, nu a fost cu puțință unui număr apreciabil de cetăți înfloritoare și bine populate și în plină evoluție materială și politică, înfăptuirea unei uniuni și confederații vreme de 50—60 de ani, în vederea realizării unei puteri considerabile pe care nimeni să n-o poată înfrunta, și cum în același timp, a avut Roma posibilitatea să se amestece în toate treburile interne ale acestor cetăți, înlăturînd conduceri de orașe-cetăți și făcînd schimbări fundamentale în structura lor politică și administrativă. Roma, așezată într-o poziție cheie a Italiei, tocmai în inima ei, pretutindeni în juru-i și-a exercitat influența și și-a îndreptat atenția în toate direcțiile pînă în extremitatea sudică a Italiei, către Tarentum, fără să piardă o clipă din vedere primejdia amenințătoare a cetăților din nordul Italiei. Cu toate că în interior continuarea luptei dintre patricieni și plebei despărțea în două poporul și-i dispersa capacitatea combativă, totuși, dominația Italiei era un obiectiv ce a fost urmărit cu perseverență și pînă în cele din urmă Roma a izbutit să-și atingă scopul.

¹³⁰ *Victoria* — divinitate făcînd parte din *di indigetes*, și anume din cercul lui Jupiter, fie uneori chiar ca o ipostază a lui Jupiter, alteori singularizată și invocată o dată cu triada Capitolină: Jupiter, Mars și Juno, însă, înaintea divinităților abstracte: *Salus* și *Felicitas*. Templul ei a fost construit în anul 460 ab U.c. (293 i.e.n.) de consulul Postumius și era situat pe colina Palatină, pe

aşa-numita pantă a Victoriei (*clivus Victoriae*). Această zeitate a fost identificată cu străvechea divinitate italică *Vica Pota* și cu *Vacuna* a sabinilor, fiind socotită personificarea puterii ce aduce biruința asupra vrăjmașului.

- ¹³¹ *Millionia* (a se vedea tot la cartea X, nota 21).
- ¹³² *Vineae* (a se vedea explicația la vol. I, cartea II, nota 42).
- ¹³³ Adică de la 10 dimineața pînă la orele 14, după orele moastre.
- ¹³⁴ Reflecție liviană: *Qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutum patiendam*. Concluzia — morala — e că într-un război just de apărare a patriei, nu trebuie să stea nimeni niciodată cu mîinile încruciate, pentru că în felul acesta toți vor îndura soarta învinsului: sau moartea, sau pierderea libertății.
- ¹³⁵ Să se remarce talentul de literat al lui Titus Livius în acest episod tragic, în care el zugrăvește, ca în epopeea eroicomică, *Batracomiomahia* homerică (lupta șoarecilor cu broaștele), atmosferă ce domnea în rîndurile tuturor ostașilor: intrîndu-le spaima în suflete, ostașii ambelor tabere nu mai voiau să lupte.
- ¹³⁶ *Sator* — un apelativ al lui Jupiter, ce înseamnă păstrătorul, ocrotitorul.
- ¹³⁷ Volsinii era unul din cele 12 orașe fruntașe ale Etruriei, situat lîngă rîul Clanis, în imediata vecinătate a graniței cu Umbria.
- ¹³⁸ Rusellanii erau locuitorii cetății *Rusellae*, situată în nordul Etruriei.
- ¹³⁹ Anul 458 ab U.c. (295 î.e.n.).
- ¹⁴⁰ Cetățile etrusce dispuneau de uriașe bogății. Astfel se explică de ce o sumă de cetăți etrusce, ca de pildă *Vulpinia*, *Volsinii*, *Arretium*, *Perusia* și *Cortona*, care se aflau în fruntea confederației etrusce, au oferit cîte 500 000 de ași Romei pentru acordarea unui armistițiu pe timp de 40 de ani. Pacea încheiată de romani cu fiecare din aceste cetăți etrusce în parte a facilitat înfrîngerea definitivă a samniților de către romani.
- ¹⁴¹ Consulii *Horatius* și *Valerius* funcționaseră în anul 306 ab U.c. (447 î.e.n.). Datorită lor, plebea retrasă pe *Aventin* se reîntoarce la Roma, punîndu-se capăt cîrmuirii tiranice a decemvirilor.
- ¹⁴² Cînd un comandant de oști, dictator sau consul, nu obținea apro-

barea senatului pentru sărbătorirea triumfului în Roma, în cinstea învingătorului se organiza o paradă pe muntele Alban.

- ¹⁴³ Consulul Postumius a fost cel dintâi comandant roman al cărui triumf a fost sărbătorit fără aprobarea senatului roman. După *Fasti triumphales*, amândoi consulii aceluia an au fost purtați în triumf în anul 459 ab U.c., în ziua a șasea înainte de calendele lui aprilie (26 martie), unul pentru biruințele câștigate împotriva samniților și etruscilor, iar Atilius pentru cele împotriva volsinșilor și samniților, în a cincea zi înainte de calendele lui aprilie (27 martie).
- ¹⁴⁴ Anul 459 ab U.c. (294 î.e.n.).
- ¹⁴⁵ E vorba de analistul Fabius Pictor.
- ¹⁴⁶ Titus Livius redă amănunțit controversesele din relatările analiștilor. După Claudius Quadrigarius, Postumius ar fi fost bătut, rănit de samniți și nevoit să se retragă în Luceria. Tot acest analist spune că Atilius a dus războiul mai departe în Etruria, însă afirmațiile lui sînt contestate de *Fasti triumphales* care menționează că amândoi consulii au fost sărbătoriți cu triumful. Și analistul Fabius Pictor e de acord cu aceste date din *Fasti triumphales*: că amândoi consulii au desfășurat războiul și în Samnium, la Luceria, dar și în Etruria. Bătălia dată cu samniții a fost confirmată și prin aprobarea senatului pentru ridicarea unui sanctuar în cinstea lui Jupiter Stator, fapt amintit de Claudius Quadrigarius.
- ¹⁴⁷ *Fanum* era *locus sacer*, consacrat unui așezămînt religios și socotit sfînt. Asemenea locuri se împărțeau deci în *šana* și *profana*, la fel ca și zilele în *festi* și *profesti*. *Fanum* putea fi destinat într-o dumbravă — *nemus*, într-o peșteră — *mundus*, într-o prăpastie — *faunus*, lângă un izvor — *limpha*, sau la o poartă — *janus*. *Fanum* e în opoziție cu *dellubrum*, *templum*, *sacellum*, sau *aedes* — lăcașul divin făcînd îndeobște parte din *loca dis sacrata sine tecto*, — locuri consacrate zeilor, fără să aibe un acoperămînt, — cum a fost de pildă altarul lui Marte în cîmpul cu același nume, *ara Martis in Campo*, sau *Ara Consi in Circo*, sau *Ara Maxima* a lui Hercules, sau *Ara Pacis* etc.
- ¹⁴⁸ Anul 459 ab U.c. (294 î.e.n.).
- ¹⁴⁹ Aquilonia, oraș în Samnium, aproape de granița Apuliei.

- ¹⁵⁰ *Viator* — era un slujbaş inferior, un fel de aprod, în subordinea magistratilor statului, care ducea corespondența, aducea la cunoștință senatorilor ziua și locul ședințelor, invita cetățenii la alegeri, pe împričinați la procese. Prin analogie, Titus Livius crede că și samniții aveau în organizarea administrativă aceiași slujbași inferiori, ca și romanii.
- ¹⁵¹ După analistul Paulus Diaconus, denumirea aceasta de legiune linteată, *legio linteata*, provine de la faptul că samniții au venit unul câte unul înaintea altarului acoperit cu pînză de in de jur împrejur, unde au jurat că nu vor da înapoi în fața armatei romane.
- ¹⁵² Amiternum — fortăreață în ținutul sabin, situată pe râul Alternum.
- ¹⁵³ Duronia, un oraș samnit, care însă nu a putut fi identificat.
- ¹⁵⁴ Atinum și Atina (a se vedea cartea IX, nota 104).
- ¹⁵⁵ Cominium — oraș samnit situat între Beneventum și Luceria.
- ¹⁵⁶ Adică 29,57 km, un *passus* (pas) avînd lungimea de 1,4815 m.
- ¹⁵⁷ În latinește, expresia sună astfel: *tripudium solistimum*. Aceste cuvinte sînt luate din limbajul augurilor, ilustrînd pofta de mîncare a puilor crescuți pentru prevestirile auspiciilor și avînd semnificația următoare; puii sînt atît de sătui, încît lasă să le cadă grăunțele din cioc.
- ¹⁵⁸ Semnalul de atac se da prin ridicarea steagului deasupra *praetorium*-ului (cortul) comandantului suprem al armatei. Pe steagul de culoare albă erau cusute litere roșii.
- ¹⁵⁹ Reflecție liviană: *Repugnatur segniter ut ab iis, quos timor moreretur a fuga*, reliefind faptul că unii oameni, cînd sînt îngroziți rămîn atît de încremeniți, încît nu mai pot face nici o mișcare.
- ¹⁶⁰ În vechea limbă latină, vinului dulce i se spunea *temetum*.
- ¹⁶¹ Aproximativ 10,6 km.
- ¹⁶² *Armillae* — brățări, podoabe din orice fel de metale; în textul livian e vorba însă de insigne militare.
- ¹⁶³ *Corniculum* — o decorație în forma unui corn. Era de argint și se purta la coif de către călăreți. Cu această decorație erau distinși numai ostașii unităților de cavalerie.
- ¹⁶⁴ Saepinum, ținut în Samnium, la nord de Beneventum.
- ¹⁶⁵ Volana — nu s-a identificat pînă în prezent. Se crede încă că ar

fi o aserțiune greșită pentru Velia, un oraș din Samnium, care însă nu trebuie confundat cu Velia din Lucania.

- ¹⁶⁶ Palumbinum — oraș în Samnium. Nu se cunosc alte amănunte.
- ¹⁶⁷ Herculaneum, oraș în Samnium. Nu a fost identificat. Însă nu trebuie confundat cu Herculaneum din Campania, distrus de cutremurul și erupția Vezuviului din anul 79 î.e.n.
- ¹⁶⁸ Intervalul de timp care se încheie cu al treilea război desfășurat de romani împotriva samniților (298—290 î.e.n.) scoate în vileag că Roma se găsea într-o rapidă evoluție în toate sectoarele vieții sale. Iscușința și priceperea romanilor în războaie se desăvârșeau tot mai mult, în urma atîtor lupte neîncetate. Deși războaiele samnite n-au necesitat folosirea unei prea mari game de mijloace tactice și strategice, totuși armata romană a fost în măsură să îndure și să treacă peste toate greutățile, învățîndu-se cu primejdiile și trecînd destul de ușor peste ele. Așa cum a spus Polybios, romanii s-au deprins în timpul războaielor cu gallii să înfrunte cu sepeție și dispreț moartea, apoi, în luptele cu confederația samnită, romanii au învățat să lupte în munți, deprinzîndu-se să cunoască rostul unui pedestraș care știe să se miște repede și care e bine instruit. Față de înverșunarea potrivnicului, romanul trebuia să răspundă cu o capacitate de răbdare și mai mare, cu perseverență, cu folosirea dibace a terenului și împrejurărilor, și mai ales cu capacitatea de jertfă. Un astfel de vrăjmaș nu putea fi înfrînt decît prin dovedirea pe frontul de luptă a unor virtuți și mai mari. Samniții îi întreceau pe romani prin numărul de luptători proveniți din sinul colectivităților care compuneau confederația lor, prin fanatism religios, pe cînd romanii erau superiori samniților prin posibilitatea și cunoașterea cooperării tuturor forțelor și prin concentrarea eforturilor într-un singur punct decisiv, prin perspectivele ca și prin cunoașterea porțiunilor mult mai ample ale ansamblului. Romanii aveau o capitală politică comună tuturor locuitorilor confederației lor, Roma, care le polariza energiile și le diriguia existența civică, pe cînd samniții își duceau viața la adăpostul a numeroase, dar mici fortărețe, care, totuși, nu trebuie trecute ușor cu vederea, după: numărul locuitorilor lor, cifra celor doborîți și a prizonierilor capturați de romani. Aquilonia, Cominium, Millionia, Feretrum, de bună seamă n-au fost orașe de mică însemnătate.

- ¹⁶⁹ Frumusețea artistică a podoabelor samniților înarmați, încrustarea cu aur și argint a scuturilor, țesăturile frumos împodobite ale veșmintelor (descrise amplu de Titus Livius în cartea IX, cap. XL și cartea X, cap. XXXVIII) demonstrează din plin că diferitele arte și meșteșuguri nu le erau străine și că vecinătatea cu Capua și cu porturile maritime de pe Adriatică contribuia la stabilirea unor întinse relații cu cetățile învecinate și la un intens trafic comercial. Însăși arta scrisului nu le era străină.
- ¹⁷⁰ Libra (a se vedea în vol. I, cartea II, nota 71).
- ¹⁷¹ Plinius cel Bătrîn în *Historia naturalis*, VII, 60, scrie că în acest templu s-a instalat cel dintii orologiu solar, care fusese găsit între capturile luate de la samniți.
- ¹⁷² După cum se vede chiar din expunerea lui T. Livius, la Roma creșterea bogățiilor cunoaște un proces ascendent în urma numeroaselor războaie de cucerire și jefuire a celor învinși. Se clădesc acum la Roma numeroase temple fastuoase, construcții de șosele, viaducte, apeducte; toate aceste așezăminte s-au înfăptuit din sumele de bani capturate — 2 033 000 de ași și 1830 libre de argint, sume echivalente cu impozitele pe un an ale poporului roman, apoi alți 380 000 de ași și alte sume, pentru construcția templului zeiței Fortuna, precum și pentru recompensarea fiecărui ostaș roman cu câte 102 ași, iar pe centurionii și ostașii din cavalerie cu o sumă dublă, în timp ce solda unui ostaș roman plătită de stat pe timp de un an era de 82 ași, în afară de un rînd de veșminte și de o manta.
- ¹⁷³ Troilium — un oraș în Etruria; nu a fost însă identificat. Plinius și Festus dau alt nume: Trossulum, situat nu departe de Monte Frascone de azi (Plinius, *Historia naturalis*, II, 32).
- ¹⁷⁴ *Castella* — erau redate simple, ridicate prin sate sau târguri de țară întărite, care serveau locuitorilor de la țară ca loc de refugiu în caz de invazie.
- ¹⁷⁵ *Fortuna Fortis* — zeița norocului, făcînd parte din *di indigetes*, de origine italică. *Fanum fortis fortunae* (locul sacru al zeiței norocului) se găsea în afara Romei, pe țarmul drept al Tibrului. Primul ei templu a fost construit de regele Servius Tullius, iar templul de care este vorba în acest pasaj a fost ridicat de consulul Carvilius, la a 16-a piatră miliară în afara Romei, pe via

Portuensis. Fortuna era una dintre cele mai adorate divinități, avînd numeroase denumiri: *Fortuna Augusta*, — *Barbata*, — *Brevis*, — *Bona*, — *Caelestis*, — *Dubia*, — *Dux* — *Equestris* etc. Cultul ei atît de răspîndit relevă caracterul mentalității antichității romane, dominate de fatalism.

¹⁷⁶ Ținînd seama de numărul populației Romei, cît s-a constatat prin acest recensămînt, rezultă că erau deosebit de remarcabile efectivele forțelor armate romane, cînd erau puse pe picior de război. În vremea bătăliei de la Sentinum (296 î.e.n.) erau încadrate pe frontul de luptă patru legiuni și un număr destul de numeros de trupe de cavalerie, la care se alăturau 1 000 de călăreți campani și un corp de trupe auxiliare latine, mult mai numeros în efective decît cel roman. În afară de aceste forțe combatante, se mai găseau gata de a intra în orice moment în acțiune alte două armate romanê cantonate în regiunea Vaticanului și Falerae. De vreme ce au fost doborîți în lupte 25 000 de ostași ai inamicului și s-au luat 8 000 de prizonieri, armata romană împreună cu cea aliată trebuie estimată la 50 000 de oameni. În aceeași vreme, se mai găsea în fruntea altei armate romane și proconsulul Volumnius, în Samnium, încît romanii dispuneau în total de cel puțin 7 legiuni. Socotind efectivele fiecărei legiuni la 5 000 de oameni, înseamnă că armata romană dispunea de cel puțin 35 000 ostași, și cam tot atîtea trupe auxiliare aliate. Dacă ținem seama apoi că războaiele împotriva samniților au durat cu mici întreruperi peste 50 de ani, și că simultan cu aceasta Roma a purtat nenumărate alte războaie împotriva etruscilor, umbrilor, hermicilor, lucanilor, aequilor, ausonilor și altor cîteva cetăți, conchidem că numai prin exercițiul neînterupt al forțelor sale i-a fost Romei cu puțință să se mențină neclintită în fața atîtor forțe adverse. Și dacă ținem seama de puterea orașelor Arretium, Perugia, Cortona, Volturnii, bazîndu-ne pe cifra pierderilor acestora pe fronturile de luptă, de războaiele lor purtate neînterupt, de sumele de bani și subsidiile pe care aceste cetăți le plăteau gallilor, ca să intervină în sprijinul lor, putem fi convinși că acestor cetăți le lipsea numai unitatea conducerii și cooperării inteligente ale forțelor lor de luptă, pentru a putea opune Romei o temeinică rezistență.

¹⁷⁷ Lustrum (a se vedea vol. I, cartea I, nota 142).

- ¹⁷⁸ Aesculap (Aesculapios — Αἰσκούλαπιος) era zeul medicinei la greci. Cultul lui a fost introdus la Roma în anul 459 ab U.c. (294 î.e.n.), paralel cu al lui Apollo, considerat tot divinitate protectoare a sănătății. După o legendă, se spune că a fost trimisă o delegație romană la Epidauros, pentru a aduce de acolo un șarpe, animalul consacrat zeului Aesculapios. După o călătorie cu peripeții, corabia a făcut o oprire în portul Antium, unde șarpele ar fi tras la templul lui Apollo, iar când s-a ajuns la Roma, șarpele ar fi rămas din propriu imbold pe insula din mijlocul Tibrului, unde s-a ridicat templul lui Aesculapios în anul 463 ab U.c. (290 î.e.n.).
- ¹⁷⁹ Epidauros —oraș pe coastele Argolidei, în Grecia, vestit prin cultul zeului Aesculapios.

CUPRINSUL

CARTEA VI

Această carte cuprinde războaiele romanilor contra volscoilor, aequilor și praenestinelor. *I—II* Camillus, numit pentru a treia oară dictator, îi înfrânge pe volsci 7—10. *III—IV* Cetatea Sutrium, împresurată de etrusci, e salvată de Camillus 10—14. *V* Lupta tribunilor plebei 14—15. *VI* Războiul romanilor cu Antium; tot Camillus are conducerea lui; cuvântarea lui Camillus; Camillus îi învinge pe volsci și cucerește Satricum 15—17. *VII* Războiul cu etruscii 17—18. *VIII—IX* Nepete se supune Romei 18—21. *X—XI* Războiul cu volscii; acțiunile lui Manlius Capitolinus; Cossus ales dictator 21—24. *XII* De unde provin forțele volscoilor și aequilor 24—26. *XIII* Cuvântarea dictatorului Cossus; înfrângerea volscoilor 26—27. *XIV—XVI* Agitațiile ivite în Roma datorită lui Manlius Capitolinus 27—32. *XVII—XVIII* Manlius, vîrit în închisoare, e eliberat de plebei; cuvântarea lui Manlius 33—37. *XIX—XX* Senatul trimite pe Manlius din nou în judecată; osîndirea și uciderea lui Manlius 37—40. *XXI—XXII* Războiul cu praenestinii 40—43. *XXIII—XXIV* Neizbîndirea lui Furius; lupta cu volscii; Volscii sînt bătuiți de Camillus; războiul cu Tusculum 43—47. *XXV—XXVIII* Tribunii agită plebea 47—53. *XXIX—XXX* Războiul cu praenestinii; dictatorul T. Quinctius îi biruie 53—56. *XXXI* Agitațiile plebeilor pe temeiul datoriei 56—57. *XXXII—XXXIII* Războiul cu volscii și latinii 57—61. *XXXIV—XXXV* Intră în acțiune Licinius Stolo și Fabius Ambustus, care susțin drepturile plebeilor; se votează legea

datoriilor, legea delimitărilor proprietăților agricole, legea în legătură cu consulul ales dintre plebei 61—64. XXXVI Războiul cu Velitrae se încheie cu biruința romanilor conduși de dictatorul Camillus 64—66. XXXVII—XXXVIII Ciocnirile lui Camillus cu tribunii plebei 66—70. XXXIX—XL Sub dictatorul P. Manlius se alege cel dintâi comandant al cavaleriei din rândurile plebeilor; cuvintele tribunilor plebei Licinius Stolo și Sextius în legătură cu votarea tuturor proiectelor lor de legi toate laolaltă 70—75. XLI—XLII Discursul lui Appius Claudius împotriva acestor propuneri; războiul cu gallii 75—78.

CARTEA VII

I S-au mai înființat două noi magistraturi: praetura și editate curulă 81—82. *II* Asupra cetății romane s-a abătut o cumplită ciumă căreia însuși Camillus i-a căzut victimă; căutându-se mijloace și leacuri pentru a se scăpa de această plagă, s-a recurs la practici noi religioase și tot soiul de superstiții; s-au introdus pentru prima oară și reprezentațiile teatrale; istoricul teatrului la romani 82—84. *III—V* Fostul dictator Lucius Manlius e dat în judecată de tribunul plebei Marcus Pomponius, pentru purtările sale tiranice față de ostași și fiindcă și surghiunise feciorul la țară 84—88. *VI* L. Manlius este salvat totuși de însuși fiul său 88—90. *VII—VIII* Un cutremur de pământ a creat o mare prăpastie în Roma; tînărul Curtius s-a jertfit aruncîndu-se în ea; războiul cu hernicii; războiul cu gallii 90—92. *IX—XV* Tînărul Titus Manlius, fiul fostului dictator, se luptă cu un gall uriaș pe care-l răpune; capătă numele de Torquatus de la salba gallului luată ca trofeu 92—104. *IX—XV* Diferite episoade ale acestui război 92—104. *XVI* S-au mai înființat alte două triburi noi: Pomptina și Publilia; Licinius Stolo a fost condamnat potrivit legii propuse de el și care prevedea că n-are voie nimeni să posede mai mult de 500 de jugăre 104—106. *XVII* Războiul cu etruscii 106—108. *XVIII—XX* Războiul cu tiburtinii și cu gallii 108—112. *XXI—XXVIII* Marcus Valerius tribun militar, provocat la luptă de un gall, îl doboară pe vrăjmaș, ajutat de un corb; de aici i se trage numele de Corvus; anul următor e ales consul, la 23 de ani; războiul cu volscii,

cu aequii și cu samniții; se încheie un tratat de alianță între romani și cartaginezi 112—125. *XXIX—XXXII* Campania, amenințați cu război de către samniți, trimit o solie la Roma spre a-i cere sprijin; nedobîndindu-l, s-au supus romanilor, încredinșindu-le bunurile, pămînturile și viețile lor; Campania devenind provincie romană, Roma a hotărît să o apere cu armele 125—133. *XXXIII—XXXVI* În timpul războiului cu samniții, oastea romană la mare strîmtoare este salvată prin isprava consulului Decius Mus; Acesta ocupă o înălțime dominantă, restabilind frontul, apoi se reîntoarce la ai săi, printre liniile vrăjmașe 133—141. *XXXVII—XLI* Trupele romane lăsate în garnizoană pentru paza cetății Capua uneltesc împotriva cîrmuirii romane, pentru a pune stăpînire pe oraș; dîndu-se de firul urzelii, acești ostași s-au răsvrătit împotriva Romei; în urma intervenției la timp a lui Valerius Corvus, frămîntările s-au potolit 141—150. *XLII* În războaiele purtate împotriva hernicilor, gallilor, cetății Privernum, tarquiniilor, samniților și volseilor, romanii cîștigă neînterupt biruințe 151.

CARTEA VIII

I—IV Latinii împreună cu campanii vor să trădeze Roma; printr-o solie trimisă la Roma, ei aduc la cunoștință că dacă vor să nu se despartă de romani, Roma să numească un consul din sînul latinilor; împuternicitul latinilor și campanilor Annius, la ieșirea din curia din Capitoliu, se împiedică și rostogolindu-se pe trepte, moare 155—161. *V—VIII* Războiul cu latinii; consulul Titus Manlius își ucide fiul, pentru că i-a călcat pomuncile, luptînd cu o căpetenie latină 161—169. *IX—X* Romanii sînt strîmtorași în bătălia cu latinii; consulul Publius Decius se jertfește pentru biruința romanilor, avîntîndu-se singur în mijlocul oastei vrăjmașe 169—173. *XI—XII* Latinii se supun romanilor; dictatorul Titus Manlius, la reîntoarcerea în Roma, nu este întîmpinat de nici un tînăr roman, din pricina uciderii fiului său 173—177. *XIII—XIV* Decretele senatului roman în legătură cu situația politică a latinilor 177—181. *XV* Vestala Minucia este condamnată pentru adulter 181—182. *XVI* Ausonii sînt învinși și cetatea lor cucerită 182—184. *XVII—XVIII* Se

înființează o colonie romană la Cales și alta la Fregellae 184—187. *XVIII—XIX* O urzeală monstruoasă se descoperă la Roma: vreo 20 de patriciene pregăteau leacuri otrăvite cu care au ucis numeroși cetățeni romani; prinse și obligate să-și bea propriile lor leacuri, ele mor; se face o lege care cuprinde luarea de măsuri împotriva otrăvitorilor 185—189. *XIX—XXI* Priver-națiilor, deși se răsculară împotriva Romei și fuseseră biruiți, li se acordă cetățenia romană 187—192. *XXII—XXIV* Războiul romanilor cu cetatea Neapole; napolitanii, biruiți, se supun Romei 192—197. *XXV—XXVII* Quintus Publius, cel dintii pro-consulul roman căruia i s-a prelungit comanda, continuă războiul cu Palaepolis 197—202. *XXVIII—XXX* Plebeii izbutesc să scape de o grea povară: se desființează căderea în robie pentru neplata datoriilor 202—206. *XXXI—XXXII* Dictatorul Lucius Papirius se reîntoarce din tabăra sa la Roma pentru auspicii; în vremea aceasta, Quintus Fabius, comandantul cavaleriei, încalcă poruncile dictatorului, luptându-se cu samniții; el izbîndește însă; discursul lui Fabius 206—210. *XXXIII* Dictatorul voind să-l osîndească pe comandantul cavaleriei, acesta fuge la Roma; în urma intervenției senatului, poporului și tatălui lui, Fabius este absolvit de pedeapsă 210—213. *XXXIV* Discursul dictatorului 214—215. *XXXV* Războiul cu samniții 215—217. *XXXVI—XL* Au loc numeroase bătălii date de romani cu samniții, în care armatele romane au cîștigat biruințe 217—225.

CARTEA IX

I—II Consulul Titus Veturius și Spunius Postumius sînt surprinși de samniți în trecătoarea Caudium, pe cînd erau în drum spre Samnium, și încercuți 229—232. *III—V* Pentru a scăpa cu viață, neavînd sorți nici de luptă, nici de ieșire onorabilă, au capitulat, primînd condițiile vrăjmașului de a trece pe sub jug 232—237. *VI—VIII* Romanii sînt obligați să dea 600 de călăreți ca ostatici; consulul Postumius, întors la Roma în fruntea soliei, convinge senatul roman să fie predați samniților consulii și tribunii plebei care făcuseră învoiala rușinoasă pe care o garantaseră, luîndu-și asupra lor vina spre a nu cădea asupra statului roman, condițiile capitulării 237—242. *IX—X* Reveniți

la samniți, chezașii nu sînt primiți de aceștia 242—245. *XI—XIV* Izbucnind din nou războiul cu samniții, aceștia suferă o cumplită înfrîngere din partea lui Papirius Cursor, care la rîndu-i îi trece pe vrăjmași pe sub jug 246—253. *XV—XVI* Cei 600 de ostatici romani sînt înapoiți Romei; în felul acesta pata rușinoasă de la Furcile Caudine a fost ștearsă; portretul lui Papirius Cursor 253—256. *XVII—XXIV* S-au înființat două noi triburi romane Oufentina și Falerna. S-au întemeiat coloniile romane Suessa și Pontia; iarăși războaie cu samniții; paralela între Alexandru cel Mare și comandanții romani; părerile lui Titus Livius; iarăși războaie cu samniții 257—271. *XXV* Războiul cu ausonii 271—272. *XXVI—XXVII* Dictatorul Maenius întreprinde anchete la Roma asupra uneltirilor împotriva republicii romane 272—276. *XXVIII* Din nou război cu samniții 276—277. *XXIX* Apare pe scenă censorul Appius Claudius 277—278. *XXX* faptele lui; povestea fugii trîmbițașilor din Roma 278—280. *XXXI* Iarăși război cu samniții 280—282. *XXXII* Etruscii asediază Sutrium 282—283. *XXXIII* Appius Claudius construiește Via Appia și apeductul; el își prelungește ilegal durata censurii 283—284. *XXXIV* Ciocnirile lui Appius Claudius cu tribunii plebei 284—288. *XXXV* Iar război cu etruscii 288—289. *XXXVI* Cîte ceva în legătură cu pădurea Ciminia 289—290. *XXXVII* Coaliția umbrilor și etruscilor e înfrîntă de romani 291—293. *XXXVIII—XXXIX* Din nou război cu etruscii 293—296. *XL—XLII* Iarăși războiul cu samniții, etruscii, umbrii, sallentinii 296—302. *XLIII* Războiul cu hernicii 302—306. *XLIV* Reinnoirea tratatului cu Cartagina; iarăși război cu samniții 306—307. *XLV* Război cu aequii 307—309. *XLVI* Fabius, ales edil curul de facțiunea meșteșugarilor din Roma, cînd a ajuns censor desființează această facțiune 310—311.

CARTEA X

I S-au înființat noile colonii romane de la Sora și Alba 315—316. *II* Războiul cu pirații greci avînd în frunte pe Cleonymos 316—318. *III* Războiul cu etruscii 318—319. *IV—VI* Conflictul dintre patricieni și plebei pe temeiul pontificatului și auguratului 319—324. *VII—VIII* Discursul consului plebeu De-

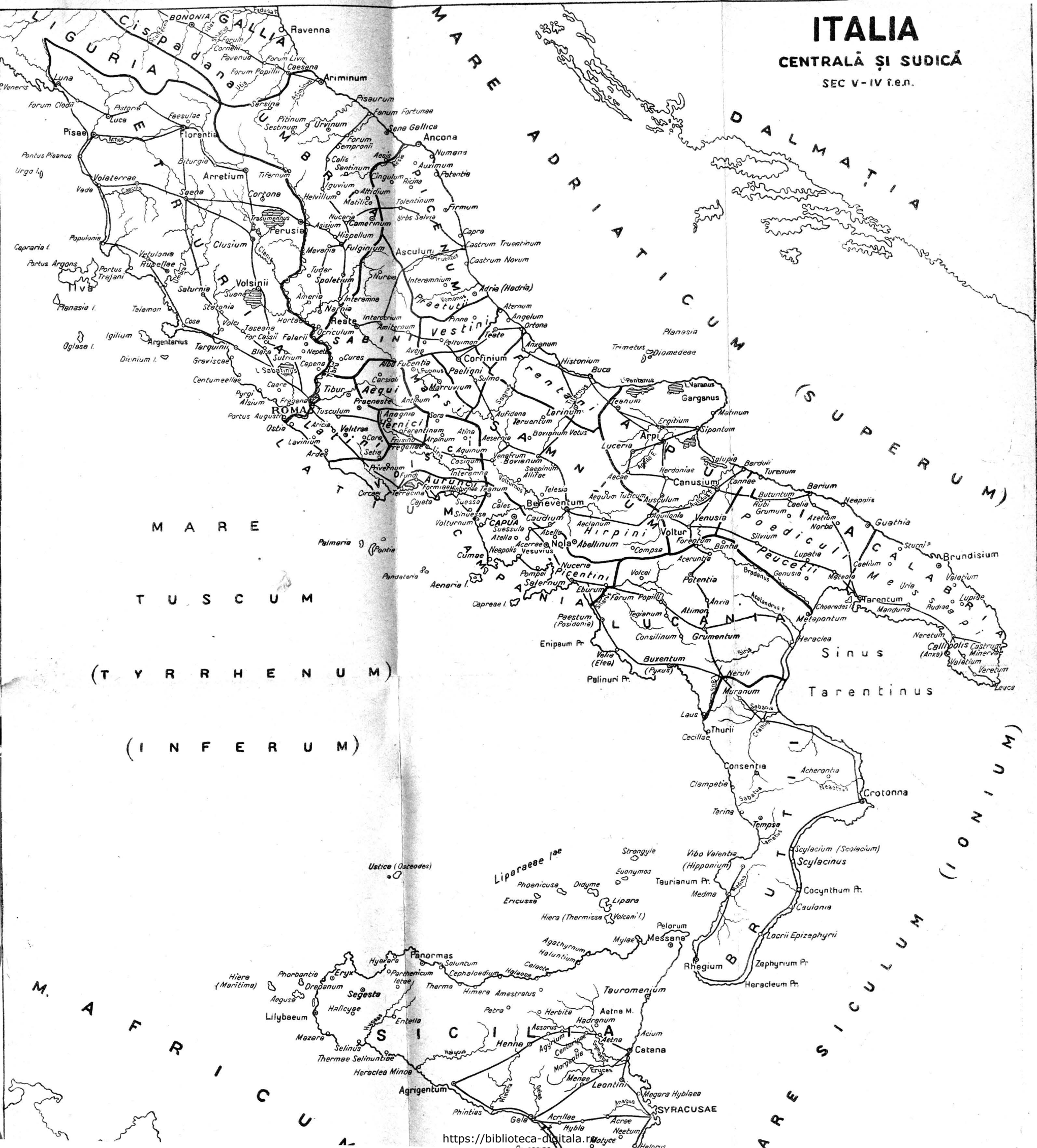
cius Mus pentru primirea plebeilor în rîndul preoților decemviri 324—327. *IX* Plebeii sînt aleși pontifici și auguri; promulgarea legii în legătură cu apelul la popor; se înființează noi triburi 327—328. *X* Etruscii urzesc războiul 328—330. *XI* Samniții ridică din nou armele 330—331. *XII* Războiul cu etruscii 331—332. *XIII—XV* Războiul cu samniții; biruințele lui Fabius Maximus și Decius Mus 333—338. *XVI—XVII* Armata samnită se refugiază în Etruria; romanii cuceresc orașele Murgantia, Romulea și Ferentinum din Samnium 338—341. *XVIII* Războiul cu etruscii; conflictul dintre Volumnius și Appius 341—343. *XIX* Bătălia cu samniții și etruscii; romanii înving 343—345. *XX* Volumnius nimicește cetele de prădalnici samnite 345—348. *XXI—XXII* Coaliția etruscilor, semniților, umbrilor, și gallilor 348—351. *XXIII* Vrajba dintre matroanele patriciene și plebeie; templul neprihănirii 351—352. *XXIV—XXV* Neînțelegerea în jurul lui Fabius și Decius 352—357. *XXVI* Gallii nimicesc o legiune romană 357—359. *XXVII—XXX* Războiul cu gallii și samniții; jertfa lui Decius Mus; biruința romanilor 359—365. *XXXI—XXXIV* Iarăși război cu samniții și etruscii 366—371. *XXXV—XXXVII* Romanii cuceresc orașele samnite Ferentinum și Luceria 371—377. *XXXVIII—XLII* Postumius pustiește Etruria; iarăși război cu samniții; Papirius Cursor 378—386. *XLIII—XLV* Războiul cu etruscii; triumful lui Papirius; Carvilius cucereste orașul etrusc Troilium 386—391. *XLVI—XLVII* Recensămîntul; ciuma 391—394.

Note

395

ITALIA

CENTRALĂ ȘI SUDICĂ
SEC V-IV î.e.n.

Redactor de carte: Al. Vasile
Tehnoredactor: Gh. Popovici
Corector: W. Berceanu

Dat la cules: 27. 05. 1959. Bun de tipar: 6. 07. 1959. Tiraaj: 2500+60 ex. legate și 5500+100 broșate. Hîrtie: semivelină de 65 gr/m.p. Format: 54×84/16. Coli editoriale: 29,73. Coli tipar: 32,5+1 planșă. A.: 0630. Pentru bibliotecile mari indicele de clasificare: 9 (37). Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare: 9.

Tiparul executat la Intreprinderea Poligrafică Cluj — R.P.R. Str. Brassai nr. 5—7. — 4716/1958.

E.: 16638

E R A T Ă

<i>Pag.</i>	<i>Rîndul:</i>	<i>În loc de:</i>	<i>Se va citi:</i>	<i>Greșeala s-a făcut din vina:</i>
36	15 de sus	cursuri	cusururi	Editurii
263	7 de sus	Asiei	Asle	Editurii
466	9 de sus	oraș	pasaj	Editurii

De la fundarea Romel, vol. II.

I. P. Cluj 6556/1959.

ÎN EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

AU APĂRUT

Appian

Războaiele civile

Plutarh

Alexandru și Cezar

Xenofon

Statul spartan. Statul atenian

Titus Livius

De la fundarea Romei, vol. I.

Suetonius

Viețile Caesarilor

C. Tacitus

Opere, vol. I.

* * *

Istoria Universală (10 vol.),
vol. I. și II.

M. O. Kosven

Introducere în istoria culturii
primitive

N. A. Kun

Legendele și miturile Greciei
antice

M. F. Nesturh

Rasele omenești

I. Lips

Obârșia lucrurilor

* * *

Grecia antică

M. E. Matie

Miturile Egiptului antic

V. Pârvan

Dacia. Civilizațiile străvechi din
regiunile carpato—danubiene

D. M. Pippidi

Contribuții la istoria veche a
României

D. Tudor

Oltenia romană

M. Diaciuc—Dăscălescu

Răscoala iobagilor de la Bobilna

Lei 17,70